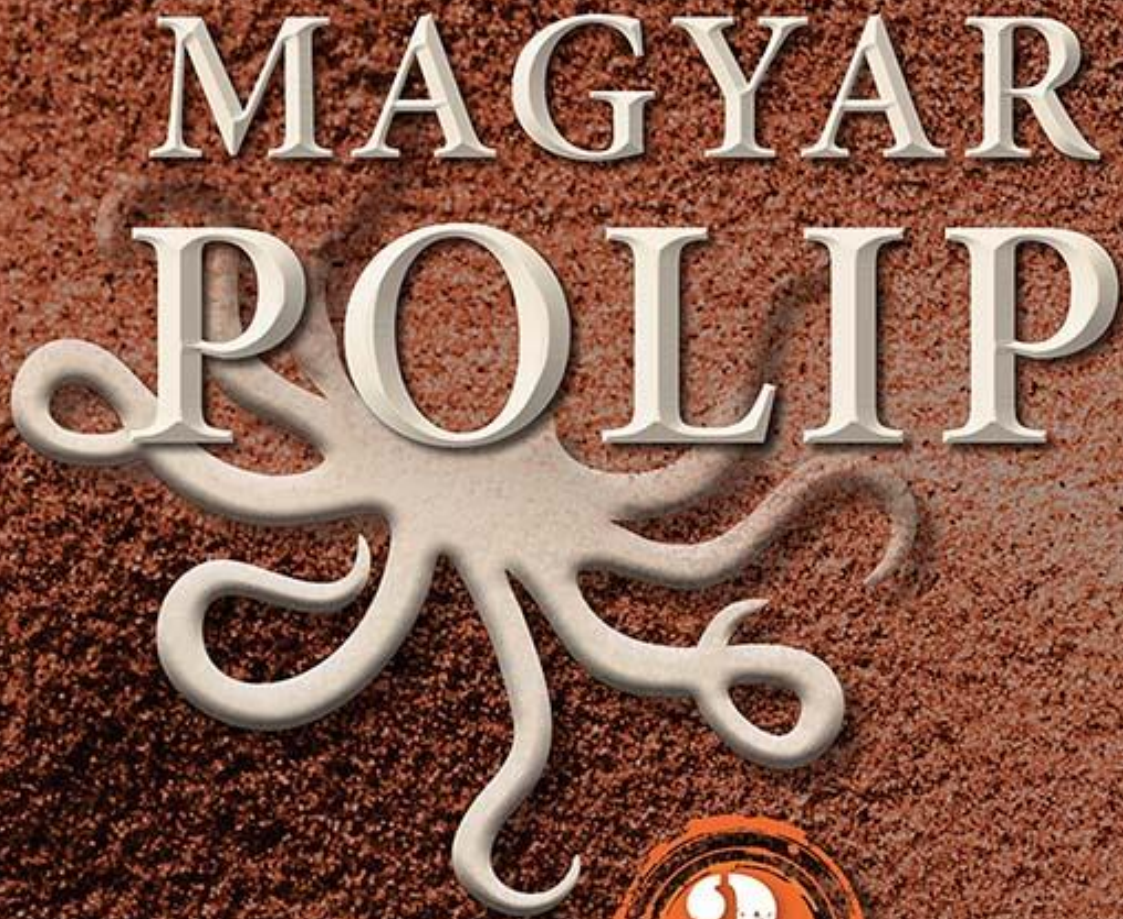

MAGYAR POLIP

A
POSZTKOMMUNISTA
MAFFIAÁLLAM

MAGYAR POLIP

A posztkommunista
maffiaállam

2

MAGYAR POLIP

A posztkommunista
maffiaállam

2

NORAN LIBRO
Budapest, 2014

Összeállította, szerkesztette
és a bevezető tanulmányt írta
MAGYAR BÁLINT

Társszerkesztő és a szöveget gondozta
VÁSÁRHELYI JÚLIA

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-5274-95-4

© Magyar Bálint, 2014

© Szerzők, 2014

© Noran Libro Kiadó, 2014

A kiadásért felel Kőrössi P. József
a Noran Libro Kiadó Kft. ügyvezető igazgatója
www.noranlibro.hu / kiado@noranlibro.hu

Korrektor Török Mária

Borítóterv Szabó Livia

Tördelés Gróf Levente

Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató

••• **Tartalom**

Magyar Bálint: A posztkommunista maffiaállam rendszerképző sajátossága	7
--	---

I. rész

Trencsényi Balázs: Minek nevezzetek? <i>A magyar demokrácia válsága – regionális értelmezési keretben</i>	49
Vörös Imre: „Alkotmányos puccs” Magyarországon, 2010–2014	69
Ripp Zoltán: Ellenzék a centrális erőterben – A maffiaállam ellenzéke	97
Nagy C. Ádám: A civil társadalom domesztikálása	129

II. rész

Desseffy Tibor: A posztkommunista Keresztapa	145
Jancsics Dávid: Megbízók, brókerek, strómanok. <i>A hálózatos korrupció alakváltozása</i>	160
Becker András: Az oligarchacsere-projekt	174
Krémer Balázs: Hogyan fosztotta ki a maffiaállam a társadalmat?	183
Lakner Zoltán: Szemek a láncban. <i>Patrónus–kliens függőségi viszonyok a maffiaállamban</i>	215

III. rész

Békesi László: A maffiaállam gazdaságpolitikája	241
Ara-Kovács Attila: Nemzeti diplomácia helyett családi üzlet. <i>Az Orbán-kormány külpolitikája</i>	261
Deák András György: A paksi bővítés szakpolitikai és uralmi dilemmák fogságában	273
Juhász Pál: Politika és versenyképesség a magyar agrárgazdaságban	292

Andor Mihály: A cselédmentalitás visszaépítése, avagy az orbáni oktatáspolitiká 302	302
Hegedűs József – Péteri Gábor: A helyi önkormányzatok államosítása 331	331
Kácsor Zsolt: A maffiaállam főpróbája Debrecenben 356	356

IV. rész

Kozák Márton: Salamon döntése. <i>Lehetséges-e nyugatias társadalomfejlődés keleties értékrenddel?</i> 373	373
Ungváry Krisztián: „Egy a tábor, egy a zászló”. <i>A Fidesz történelemszemlélete</i> 389	389
Vásárhelyi Mária: Médiamonopoly 413	413
Életrajzok 435	435

• Magyar Bálint

• **A posztkommunista maffiaállam rendszerképző sajátossága¹**

A szovjet birodalom összeomlását követően sokan éltünk abban az illúzióban, hogy a kommunista diktatúrákat – legalábbis Európában – csak nyugati típusú liberális demokráciák válthatják fel. S bár nem tűnt zökkenőmentesnek az út, konszenzus uralkodott abban, hogy egy ilyen irányú lineáris, progresszív fejlődési folyamatnak vagyunk a részesei. Az eseti eltérések a liberális demokráciák normáitól inkább gyermekbetegségeknek tüntek, nem felnőttkori személyiségjegyeknek. Bár az átalakulás történelmi pillanatában felmerültek „harmadik utas” elképzelések is, ezeket az Európához tartozás vágya és intézményes igazodási kényszere felülírta. A rendszerváltó országok egy része – uniós tagságot nyerve – át is ment a felvételi vizsgán, bár némelyek – az Európai Unió geopolitikai megfontolásai miatt – pusztán gyorstalpalón, csökkentett vizsgakövetelményekkel. Az EU bővítői úgy hitték, hogy az új tagokat nemcsak a fogyasztói közösségbe történő bekerüléshez szükséges felvételi vizsga kényszere, hanem egy önként vállalt értékközösséghez tartozás vágya is inspirálja. Ahogy az ebbéli csalódással már lehetetlen volt szembenézni, úgy bővült, gazdagodott a tranzitológiai irodalom.

1. Értelmezési kísérletek: a demokrácia működési zavaraitól a rendszerkritikáig²

1.1. A demokrácia - diktatúra tengelyének fogságában

A kelet-európai kommunista rendszerek lebomlását követő demokráciadeficittek, működési zavarok értelmezései meglehetősen sokszínű képet mutatnak. A leíró nyelvi kísérletek többnyire valamilyen formában **a liberális demokrácia–autokrácia tengelye mentén** próbálták értelmezni az egyes posztkommunista államok politikai folyamatait. A posztkommunista országok elindultak ugyan a liberális demokrácia világa felé, de még nem érkeztek meg oda. Vagy, bár jócskán előrehaladtak ezen az úton, megakadtak, esetleg visszafordultak. A tranzitológia nemcsak mint társadalmi rendszerek átalakulása jelenik meg, hanem a maga szó szerinti értelmére történő utalásként is: ezek a rend-

szerek még úton vannak, s mintha csak a polgári demokráciához viszonyított távolság vagy deviancia mértékei szerint alkotnának különböző modelleket.

Vannak, akik sajátos szóösszetételekkel – amelyekben **a demokrácia kifejezést korlátozó jelzővel vagy fosztóképzővel** szerepeltetik: illiberális, irányított, korlátozott, kvázi, részleges stb. demokrácia – próbálják meg különböző intézményrendszeri indikátorok mentén a deviancia mértékét meghatározni, és az ezekből „összesített pontszámok” függvényében mérni, hogy még demokratikusnak tekinthető-e a szóban forgó rendszer.

Mások már úgy érzik, hogy pontosabb képet kapunk, ha inkább az **autokráciák különböző enyhítő jelzőkkel** ellátott – félig autokrata rezsim, a puha diktatúra vagy éppen a versengő vagy választásos autokrácia – változataiként jellemzik e rendszereket.

A demokrácia–autokrácia skáláján való elhelyezésre utalnak továbbá a hibrid rendszerek és egyéb rokon elnevezések is, de ezek már nem a skála egyik vagy másik végpontjához viszonyítva próbálják meghatározni a szóban forgó berendezkedést.³

A fenti megnevezésekkel azonban inkább formai, technikai és nem szubsztanciális értelemben jelölik a különböző uralmi rendszereket. Ezeknek a demokrácia–diktatúra tengelye mentén történő skálázási eljárásoknak alapvető gyengesége, hogy a liberális demokrácia intézményrendszeri torzulásait pusztá mennyiségi mutatókká transzformálják, és e mutatókat ráadásul nem is rendszerszerűen, hanem elkülönült, egymással kölcsönhatásban nem lévő indikátorokként kezelik. Ez persze látszólag lehetővé teszi a különféle autokratikus rendszerek összemérhetőségét, de egyben ki is iktatja az elemzésből a sajátos, rendszerszintű különbségeket. Így ezekkel – az egyébként politikailag hasznos és orientáló – skálázó eljárásokkal vagy a különféle demokráciadeficit-mutatók aggregálásával bár képet alkothatunk az „ideális” állapottól való eltérések mértékéről, a „deviancia” sajátos, rendszerszerű természetéről nem.

1.2. Átmenet a szubsztanciális rendszerleíró fogalmakhoz

Mások az alkalmazott elnevezéssel a liberális demokráciát kikezdő **uralom alanyaira** utalnak, mint például többségi demokrácia, domináns pártrendszer, egypártrendszer, vezérelvű demokrácia.

Míg a fenti meghatározásokban a hatalomkoncentráció és a vagyonosodás kérdései még nincsenek közvetlenül összekötve, **a hatalom illegitim kedvezményezettjeire** utaló elnevezésekben – mint például a klientalista rendszer vagy a haverok kapitalizmusa – a kettő már részben összekapcsolódik.

A posztkommunista maffiaállam fogalmi kerete azonban nem csak a liberális demokrácia normáitól történő eltérésre vagy a hatalomkoncentráció technikáira utal, hanem az uralmi elit természetének felrajzolását is megcélozza.

1.3. A történelmi analógiák korlátozott érvényessége

A hazai elemzők, észlelve a devianciák rendszerképző jellegét, történelmi analógiák után kutattak.

Voltak, akikben a liberális demokráciák szabadpiaci, decentralizáló és az államot leginkább a fair verseny szabályait megalkotó és azokat biztosító szerepének ethoszával szemben a centralizáció és államosítás jelenségei a Kádár-rendszer késői kommunizmusának képét idézték fel.⁴ A **neokommunizmus** metaforája azonban több szempontból is félrevezető, mivel a kommunista uralmi elit, a nomenklatura

- szerveződése nem a maffiaállamban létrejövő fogadott politikai család szerveződésének logikáját követi;
- személyes privilégiumai csak egy hiánygazdaságban jelentőséggel bíró korlátozott fogyasztási előnyökben és nem számottevő családi vagyonfelhalmozásban manifesztálódnak;
- hatalma tisztán politikai – azaz nem vegyes, politikai és gazdasági – eredetű és természetű, így politikai hatalma a hivatalviselés idejére korlátozódik, szemben a fogadott politikai család hatalmával, amely egy politikai vereség után ugyan természetesen megroppan, de a gazdaság szférájában jelentős, a politikát bénító–befolyásoló tartalékokkal rendelkező;
- az általa végrehajtott államosítás a vállalkozói magántulajdon kisajátításának végállomása, és nem a vagyonok újraosztásának átmeneti stációja.

Mások a Horthy-rendszer vagy a II. világháborút megelőző dél-európai rendszerek ideológiájának, kulturális mintakészletének és nyelvezetének erőteljes reinkarnációját mint **fasisztoid, korporativista** rendszerképző jelenséget értelmezték.⁵ Bár a dzsentri-sedő úri középosztály urambátyám-viszonyai alapvetően személyes természetűek, de nem rendeződnek a fogadott politikai család egyközpontú függelmi hierarchiájába, inkább rendies, céhes, baráti státustársaságok privilegizált kapcsolati hálóját alkotják az úri középosztályi szolidaritás bázisán. A társasági elismerés alapvetően az állami bürokrácián, a hadseregen és rendies szervezeteken keresztül történik. A piaci vagyonosodás révén történő feljutást az úri keresztény középosztályi beavatás, befogadás legitimálja.

Míg a fasisztoid és korporativista rendszerek alapvetően ideológiavezéreltek, a posztkommunista maffiaállam értékmentes pragmatizmussal ideológiaalkalmazó. Különböző ideológiai panelek eklektikus egyvelegéből építi fel az uralmi természete anatómiájának megfelelő ideológiai viseletet: vagyis nem az ideológia alakítja uralmi rendszerét, hanem az uralmi rendszer – nagy szabadságfokkal és változékonysággal – az ideológiáját. Amikor a nacionalizmus, a vallási értékek és az állami tulajdon iránti elkötelezettség ideológiai paneljeiből próbálják a posztkommunista maffiaállam rendszerének uralmi mozgatórugóit értelmezni, az hasonlóan hiábavaló vállalkozás, mintha a szicíliai maffia természetét és működését a lokálpatriotizmus, a családközpontúság és a keresztényi elkötelezettség értékeiből próbálnák visszafejteni.

Akik az uralmi, igazgatási gyakorlatban bekövetkező változásokat figyelik, és a személyes függelmi viszonyok kialakulását észlelik, azokban a liberális demokráciától való távoldás olykor a **feudális, hűbéri** rendszerek reinkarnációjának képzetét keltette. Ezt gyakran – Max Weber nyomán – **neopatrimoniális** rendszerként írják le.⁶ De míg e jelző a közigazgatásban és a szakapparátusokban bekövetkező történelmi regresszió érzékeltetésére alkalmas, a rendszer egészének megnevezésére nem. A feudális történelmi előképekben ugyanis az uralom valós természete és legitimitációja mintegy természetes összhangban fedi egymást, és nem szorul illegitim áthidaló mechanizmusokra, mint a posztkommunista maffiaállamban.

1.4. A magyar „illiberális állam” meghirdetése

2010 után, amikor a Fidesz felszámolta a liberális demokrácia intézményrendszerét, nem valamely történelmi modellt keltette életre, hanem új rendszert teremtett, amelynek rokonai nem a múltban, hanem a volt szovjet tagköztársaságok (Oroszország, Azerbajdzsán és más közép-ázsiai köztársaságok) posztkommunista jelenében keresendők. Az alapmodell ott bontakozott ki. Orbán rendszere csak kerülő úton, Nyugatról közelít e modellhez, és került a **posztkommunista maffiaállamok trójai falovaként az Európai Unió sáncain belülré**.

Orbán Viktor már a 2010-es választások előtt bejelentette, hogy nem pusztán kormányváltásra, hanem egy olyan „centrális erőtér” létrehozására készül, amely évtizedekre biztosítja számára a „nyugalmas”, a rivális politikai erők által nem zavart kormányzás lehetőségét. A választások után létrehozott új modellnek a *Nemzeti Együttműködés Rendszere* elnevezést adta, és elhatárolta az „átmenet két zavaros évtizedének” időszakától. Az „alkotmányos keretek között megvívott forradalom” eredményeit pedig a „nemzeti szabadságharc” ideológiájával és „unortodox” gazdasági eszközökkel védik. Míg a 2009-es kötcei beszédében még csak eufemisztikus nyelvi eszközökkel hirdetett rendszerváltó programot, addig 2014-ben az erdélyi Tusnádfürdőn tartott beszédében már – akár egy termelési riportban – a liberális demokráciával való leszámolást és a **magyar „illiberális állam”** létrehozásának befejezett tényét jelentette be. A „nemzetközi elemzések sztárjaiként”, mintegy követendő példaként pedig különböző autokratikus rendszereket nevezett meg: Oroszországot, Törökországot, Kínát és Szingapúrt.

Bár e rendszereket egyaránt lehet illiberális demokráciáknak tekinteni, de eltérő uralmi természetük az illiberális jelzővel mélyebben nem magyarázható. Ezt a fogalom megalkotója, Fareed Zakaria is érzi, mikor Orbán rendszerével kapcsolatban nem pusztán illiberális demokráciáról, hanem annak mintegy aleseteként „putyinizmusról” beszél.⁷ A megnevezéssel ugyan rámutat a két uralmi rendszer hasonlóságára, de nem történik meg azok elemzése, hiszen a putyinizmust jellemezni szándékozó kategóriái – nacionalizmus, vallás, társadalmi konzervativizmus, államkapitalizmus és a média kormányzati dominanciája – nem alkalmasak sem az orbáni, sem a putyini, sem más

volt szovjet tagköztársaságok jelenlegi rendszerei differentia specificájának megragadására. Sztanyiszlav Belkovszkijnek a putyini rendszert leíró megfogalmazása már plasztikusabban utal a magyart is ihlető orosz maffiaállam lényegére, mikor azt a „totális korrupció autoriter rezsimjének” nevezi.⁸

A nyugati demokráciák közönsége számára beismerő vallomásként is felfogható Orbán Viktor bejelentése a magyar illiberális állam modelljéről, amelyet már a nyugati politikai elit sem hagyhat szó nélkül. Hiába zajlott a Fidesz-kormány elmúlt ciklusában e modell szisztematikus kiépítése, annak rendszerjellegéről – egy-két kivételtől eltekintve⁹ – nem vettek tudomást, és csak egyes elemeit mint elszigetelt eseteket vonták bíráló alá. A magyar illiberális állam rendszerének meghirdetése azonban megkerülhetlenné teszi számukra, hogy a magyar politikai viszonyokkal kapcsolatban már ne csak eseti eltévelyedésről, hanem a liberális demokráciával szembeni rendszerszerűtű kihívásról beszéljenek.

A magyar közönség azonban az illiberális állam programját más nyelvi térben értelmezi: miközben egy szűk liberális értelmiségi elit számára a kifejezés magától értetődően negatív töltetű, Orbán hívei és a politikai nyelvhasználat iránt kevésbé fogékony közönség körében más jelentése van. Orbán a liberális demokrácia, de különösen a liberalizmus fogalmát a szélesebb közvélemény számára hosszú évek munkájával azonosította a rendszerváltást követő „két zavaros évtizeddel”, az elszegényedéssel, a korrupcióval, a terméketlen politikai rivalizálással, a magyarság mint „világnemzet” iránti közömbösséggel, a bűnözésre hajlamos cigányokkal, segélyekből élő, élőszködő munkanélküliekkel szembeni tehetetlenséggel, közvetlen ellenségképében pedig a külső, nyugati függéssel, a magyar vállalkozásokra rátelepedő multikkal, az állampolgárokat kiszípolozó banktőkével, az idegenszívű zsidókkal és egyéb deviánsokkal: homoszexuálisokkal, pedofilokkal. Így mikor illiberális államról és demokráciáról beszél, azt sugallja, hogy új állameszményével ezektől kívánja megszabadítani a magyarokat, és egészében a nemzet érdekeit mindenek fölé helyező erős államot valósít meg. Ezáltal a hazai kommunikációs közegben, ha politikai opponensei leragadnak az illiberális demokrácia nyelvi formulájánál, akkor nem veszik észre, hogy ami a nyugati közönség számára fosztóképzőként működik, azt a szélesebb magyar közönség már pozitív jelzőként értelmezi. S közben a rendszer ideológusai már el is kezdték az „illiberális demokráciának” „közösségelvű és nemzeti demokráciává”¹⁰ történő – álnaiv, duplafenekű – átértelmezését.

Eddig az új rendszer hazai ellenzéki kritikusan – ahelyett, hogy rendszerkritikai alappal helyezkedtek volna – önlefedeztető módon benne ragadtak a kormánykritikai paradigmában. Most viszont, rákapva az illiberálisozásra, jó esetben csak süket fülekre találnak idehaza, míg rosszabb esetben akaratlanul is a rezsim kommunikációs céljait szolgálják. A rendszerkritikai paradigmához ugyanis meg kell alkotni azt a jelenséghez illő fogalmi keretet, amelyben értelmezni lehet a politikai ragadozónak ezt az újszerű típusát. Enélkül tehetetlenek az új rendszer öndefiníáló nyelvi agressziójával szemben.

2. Korruprt rendszerek váltógazdasága

Korrupció, oligarchák, state capture – talán ezek a leggyakrabban használt kategóriák a politika és gazdaság kapcsolatának jellemzésére az egykori szovjet birodalom romjain felépülő rendszerek esetében. Ezek differenciálatlan alkalmazása a különböző súlyú és minőségű rendszerjelenségek elemzésekor valójában elmosza a posztkommunista rendszereken belüli különbséget a posztkommunista korruprt rendszerek váltógazdasága és a maffiaállam között. Az előbbi alapvető jellemzője, hogy nem jön létre olyan helyzet, amelyben bármely politikai erő gyakorlatilag korlátlan hatalmi monopóliummal – azaz teljes körű alkotmányozási és az állam összes kulcspozíciójára történő korlátlan kinevezési szabadsággal – rendelkezne.

Az EU-ba felvett posztkommunista államok – Magyarország kivételével – a különböző mértékben korruprt rendszerek váltógazdaságaként jellemezhetőek, ahol a legbiztosabb intézményi korlátként az arányos – vagy csak kis mértékben aránytalan – választási rendszer garantálja, hogy ne állhasson elő olyan helyzet, amelyben bármely politikai erő a hatalom kizárólagos birtokosa lehet. Ez a helyzet biztosítja egyben az adott társadalomban megjelenő oligarchák relatív autonómiáját és ezáltal alkupozícióját a különböző, kormányzati hatalomra aspiráló politikai erőkkel szemben. Ezáltal egyszerre köthetnek üzleteket egymással rivalizáló politikai erőkkel annak a veszélye nélkül, hogy bármelyik erő a pusztá politikai erőszak eszközeivel alávetesse magának őket. Kegyek egyenlőtlen elosztásának vagy megvonásának lehetnek kedvezményezettjei vagy kárvalottjai, de totális alávetésnek nem lehetnek kitéve. Egyfajta permanens násztánc ez. A különböző korruprt rendszerek váltógazdaságában természetesen eltérő lehet a korrupció kiterjedtségének mértéke, frekvenciált típusai vagy éppen a jogi szabályozó környezetre, rendelet- és törvényalkotásra gyakorolt hatása. Amennyiben ez utóbbit képesek szisztematikusan magánérdekeknek alárendelni, és a politikai elit tagjai vagy éppen intézményei a korrupciós mechanizmus rendszerszerű és nem pusztán eseti szereplőivé válnak, már érvényesül a state capture jelensége is. De a korruprt rendszerek váltógazdaságának keretében megfigyelhető state capture kezdeményező alanya az oligarcha: az ő igényei diktálják a politikai szféra által teljesítendő megrendeléseket, a közjó szolgáltatásának privatizálását. Ebben az értelmezésben a state capture sosem totális.

A maffiaállamban nem a klasszikus alvilági viszonyok minősített esetéről, a state capture-ról van szó, hanem arról, hogy egy politikai vállalkozás feje keresztapaként domesztikálja az oligarchákat, betagozza őket a neki alávetett függelmi rendbe, azaz sokkal inkább „oligarch capture”-ről beszélhetünk. Ilyenkor ugyanis nem a parciális gazdasági érdekek ejtik foglyul az államot, hanem egy politikai vállalkozás a hatalom monopolizálása révén a gazdaságot. Persze lehetne akár ezt is a state capture egy szélsőséges eseteként értelmezni, de ez már valószínűleg szétfeszítené a fogalom eredeti jelentését, hiszen így akár bármely – egy demokratikus berendezkedést felváltó – autokráciát is state capture-nek nevezhetnénk.

3. A posztkommunista maffiaállam

A Magyarországon 2010 után létrejött rendszer a tekintélyuralmi, autokrata rendszereknek egy olyan sajátos jegyekkel rendelkező, addig csak az EU-n kívüli posztsovjet államokban fellelhető, önálló formája, amely az eddig megtapasztalt típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat rokon jegyeket más autokratikus formákkal, az egyedi vonások hasonlóknak tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy *sui generis* típust definiál. Nem más, mint **az autokrata rezsimek egy altípusa**. Az ezt leíró fogalmi keret nemcsak a hatalomkoncentráció technikáit, de annak kapcsolatát a tulajdon- és jövedelemelosztási viszonyokhoz, valamint az uralmi elit természetét is tárgyalja. Ugyanakkor túl azon, hogy mint új fogalmi keret alkalmas az autokratikus uralom jelenlegi formájának tudományos igényű elemzésére, adekvát módon meghatároz egy rendszerkritikai politikai alapállást, valamint alkalmas arra is, hogy az állampolgárok egy koherens nyelvi keretre fűzhessék fel a hatalommal kapcsolatos hétköznapi tapasztalataikat.

A megnevezésben a posztkommunista jelző nem csak arra utal, hogy az új rendszer a kommunista diktatúra bomlástermékeként jött létre, hanem arra is, hogy ezen országok összeomlott rendszere valaha az állami tulajdon monopóliumára épült. A maffiaállam megnevezés pedig az új hatalmi elit természetére, szerveződési rendjére. Ez ugyanis nagyban különbözik a különféle történelmi analógiákban említett autokráciák uralmi elitjeitől. Mindenekelőtt abban, hogy mint az a maffiában szokás, alapvetően családi, illetve a közös – egyszerre politikai és gazdasági – üzlet által megpecsételt, **fogadott családi kapcsolatrendszer** révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálaikon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiindulva, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmességi rendbe tagozódnak.

A klasszikus maffia – mint **szervezett alvilág** – nem más, mint erőszakos, illegitim kísérlet a patriarchális családfő premodern jogosítványainak érvényesítésére a modern polgári jogegyenlőségre épülő társadalom viszonyai között. Ezt a kísérletet ugyanakkor az állami közhatalom szervei igyekeznek megghiúsítani. A maffia olyan fogadott család, melyben „a nem vér szerinti rokoni kapcsolat szigorú és ünnepélyes elkötelezettséget, feltétlen kölcsönös segélynyújtást követel a felektől”.¹¹ **A maffia: illegitim neoarchaizmus.**

Bár a maffiának történetileg két típusa alakult ki, gondolatmenetünk – azaz a patriarchális családfő jogosítványainak illegitim kiterjesztése – szempontjából nem releváns. Mégis érdemes megemlíteni,¹² hogy míg a szicíliai maffia kezdetben az olasz egyesítési törekvésekkel szemben kvázi-állami funkciók ellátására is aspirált, addig az amerikai maffia pusztán a frissen érkezett olasz bevándorlók felkapaszkodásának, társadalmi mobilitásának volt az – unortodox – eszköze. Jó néhány nagy, új bevándorló csoport megpróbálkozott a szervezett bűnözés keretében is előre jutni.

A maffiaállam viszont – mint **szervezett felvilág**¹³ – a patriarchális családfő jogosítványainak érvényesítésének kísérlete egy ország szintjén, a demokrácia intézményrendsze-

rének kulisszái között, az államhatalom megszállásával és annak eszköztárával. Amit a klasszikus maffia a fenyegetés, zsarolás és – szükség esetén – a véres erőszak eszközeivel ér el, azt a fogadott politikai család a maffiaállamban az illegitim állami erőszak vértelen eszközeivel biztosítja. **A maffiaállam: a parazita állam privatizált formája, a fogadott család politikai, közhatalmi eszközökkel bonyolított gazdasági vállalkozása.** A Keresztapa, a miniszterelnök számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státus meghatározó is, amely státus rendezi az ő „háza népe” személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol az újraértelmezett nemzet az ő „háza népe”. Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját „háza népét”, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

Ahogy a klasszikus maffia felszámolja a „magánbanditizmust”,¹⁴ úgy a maffiaállam is igyekszik megszüntetni a partizánkodó, anarchikus korrupciót, amelyet egy felülről szervezett, központosított, nagyrészt törvényekkel legalizált sarc vált fel. (A maffiaállam ügyészsége által folytatott szelektív bűnüldözés két kiemelt célcsoportja pedig a be nem hódolt gazdasági és politikai riválisok köre.)

4. Az autokratikus rendszer maffiaállami altípusának sajátosságai

A posztkommunista maffiaállam tehát nem a liberális demokrácia pusztá devianciája, és nem is egy átmeneti képződmény, hanem az autokráciáknak egy önálló altípusa. *A Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam* című kötet megjelenését követő viták, kritikai észrevételek arra késztettek, hogy összefoglaljam a posztkommunista maffiaállam rendszerspecifikus jellemzőit.

4.1. Hatalomkoncentráció és vagyonfelhalmozás

A politikai hatalom koncentrációja és a fogadott politikai család vagyonfelhalmozása együttesen érvényesül, kölcsönösen feltételezik egymást: egyszerre egymás céljai és eszközei. A közérdek nem esetlegesen, hanem tartósan és a politikai döntéseket alapvetően meghatározó, rendszerszerű módon rendelődik a magánérdek alá. A közpolitikai célkitűzések mint a politikai döntések indítékai háttérbe szorulnak. A par excellence szakpolitikák felszámolódnak: a döntéseknek szakpolitikai indítékuk nincs, csak szakpolitikai következményük. Minden döntés hatalmi és vagyonosodási döntés is egyben.

A politikai hatalomból eredő magánvagyon felhalmozása során a fogadott politikai család vagyona és a köz-, illetve állami tulajdon óhatatlanul átnyúlik egymásba.

4.2. A maffiaállam uralmi kulcsszereplői

4.2.1. A poligarcha¹⁵

Legitim politikai hatalomból, politikai vállalkozásként szerez magának illegitim gazdasági vagyont. Míg politikai hatalma nyílt, gazdasági hatalma, vagyona rejtett. Korábban nem létező személyes vagyona megszerzett politikai pozíciója és döntései nyomán keletkezik. Családi gazdasági vállalkozását politikai vállalkozás formájában menedzseli. Illegitim vagyoni előnyei túllépnek a pozíciójához kapcsolható privilegizált juttatások, illetve a klasszikus korrupcióból származó bevételek körén. Strómanok révén rejtett föld-, ingatlan- és vállalatháló is épít. Olykor álközösségi, alapítványi formában halmoz fel közpénzek milliárdjaiból – szociológiai, azaz el nem vonható döntési kompetenciák értelmében – magánvagyon (lásd például: felcsúti futballstadion és -akadémia).

A legfőbb poligarcha a Keresztapa, aki egyben a legitim végrehajtó hatalom feje, esetünkben a miniszterelnök.

4.2.2. Az oligarcha

Legitim gazdasági vagyonból épít olykor magának politikai hatalmat is: gazdasági hatalma nyílt, a politikai viszont rejtett.

Szükséges különbséget tennünk a nagyvállalkozó, a szervezett alvilág vállalkozója és az oligarcha ideáltípusai között. A **nagyvállalkozó legitim gazdasági tevékenységet folytat**, s e gazdasági tevékenységhez való hozzájárása is legitim, azaz társadalmilag elfogadott szabályok szerint bonyolódik: mind a piaci, mind az állami megrendeléseikhez átlátható verseny során jut. A politikai hatalom nem kezdi ki a jog által garantált autonóm pozícióját. Vele szemben a **szervezett alvilág vállalkozója alapvetően törvénytelen gazdasági tevékenységet** (drogkereskedelem, prostitúció, olajszökítés, védelmi pénzek szedése stb.) folytat törvénytelen körülmények között. Harcban áll a közhatalom képviselőivel, akiket illegitim eszközökkel (vesztegetéssel, fenyegetéssel, zsarolással, olykor fizikai erőszakkal) törekszik befolyása alá vonni. A rendszerváltást követő '90-es évek a szervezett alvilág felemelkedését, majd visszaszorítását hozták magukkal. A **posztkommunista rendszerek oligarchája** azonban törvényes gazdasági tevékenységhez igyekszik törvénytelen támogatást szerezni a korrumpálás eszközeivel. Amíg a politikai hatalomnak egy politikai erő általi kizárólagos kisajátítására nem kerül sor, addig relatív autonómiája, alkupozíciója, versenyhelyezete biztosított. Különböző mértékben, de alapvetően ez a helyzet jellemzi – Magyarország kivételével – az EU-hoz csatlakozott egykori kommunista államok jelenlegi viszonyait.

A posztkommunista maffiaállam azonban ellehetetleníti az autonóm nagyvállalkozói pozíciót, illetve korlátozza, domesztikálja vagy felszámolja a szervezett alvilágot. Hatalmi monopóliumból adódóan megtöri az oligarchák relatív autonómiáját, és igyekszik saját függelmi rendszerébe betagozni azokat. A megrendelői viszony is megfordul: alapvetően nem a gazdaság szereplői adnak megrendelést a hatalomnak, hanem a hatalom adóztatja a gazdaság szereplőit és az adófizetőket a betagozott oligarcháinak

1. táblázat. A piaci (nagy)vállalkozók és az oligarchák ideáltípusos helyzete közötti modellszerű különbségek

		Piaci (nagy)vállalkozó	Oligarcha
1.	a fogadott politikai családba	nem beágyazódott	beágyazódott
2.	gazdasági tevékenysége	legitim	legitim
3.	gazdasági tevékenységének megrendelése	versenyalapú, piaci, legitim	kapcsolati tőkén alapuló, illegitim, vagy törvényesített illegitim gyakorlat
4.	sikeressége	alapvetően piaci teljesítményének a függvénye	alapvetően politikai kapcsolatok függvénye
5.	termékeinek, szolgáltatásainak célcsoportja	alapvetően nem hazai fogyasztó	alapvetően lokális, hazai fogyasztó
6.	gazdasági tevékenysége	földrajzilag mobil	helyhez kötött, immobil
7.	gazdasági tevékenysége	az állam általi monopolizálhatósága kicsi	az állam által könnyen monopolizálható
8.	vállalkozásának feltételei	az állami önkény által közvetlenül nem vagy kevésbé befolyásolható, ezért kevésbé zsarolható, politikai döntéseknek kevésbé kiszolgáltatott	az állami önkény által kialakítottak és erőteljesen befolyásolhatók, azokat akár ellehetetlenítők, ezért zsarolható
9.	vagyoni felhalmozásának forrása	alapvetően piaci, de lehet versenyszerű privatizáció is	alapvetően irányított privatizáció, állami koncesszió, állami megrendelés, irányított pályázat
10.	a kockázattvállalás jellege	piaci	vazallusi
11.	nyereségét	transzparens módon hasznosítja, nagyrészt újra befekteti	kiveszi a vállalkozásából, más (kevésbé transzparens) módon hasznosítja
12.	vállalkozásának helyzete	autonóm	kitartott, járadékos
13.	vállalkozásának jellege	piaci eszközökkel nyereségorientált, innovatív	gazdaságon kívüli eszközökkel járadékoltató, nem innovatív

nyújtott megrendeléseken, privilégiumokon keresztül. Az alvállalkozók és beszállítók hálózata pedig ezt a patrónus–kliens viszonyt terjeszti ki a gazdaság alsóbb szféráira.

Az oligarchát a nagyvállalkozó ideáltípusától nemcsak a hatalom által számára biztosított előnyök, hanem az annak való kiszolgáltatottság mértéke is megkülönbözteti. Nevezetesen, hogy tevékenysége és gazdasági létfeltételei mennyire teszik lehetővé egy patrónus–kliens típusú viszonyba történő bekényszerítését.

A kiépült maffiaállamban az **oligarchák számos típusa** különböztethető meg:

- **A belső körös oligarchák** eredetileg számottevő saját vagyonnal nem rendelkeztek, s már kezdőtőkéküket is – amolyan zöldmezős beruházként – politikával összefonódott pozícióból gründolták. Kezdetben ez ölthette pártvállalkozások formáját (például a korai Fidesz egynémely kft.-je), amelyek később részben megszűntek, részben személyes vállalkozásokká lettek, és leoldották magukról a pártkötöttséget. Vagyonuk összemérhető a rendszerváltás kaotikus spontán privatizációjában vagyonosodottakéval. Ők alkotják az oligarchák politikai vállalkozáshoz kötődő belső körét, akik jórészt **a fogadott politikai család aktív politikaformáló szereplői közé is tartoznak anélkül, hogy legitim közhatalmi pozíciót töltenének be.** Közéjük tartozik Simicska Lajos vagy az e körbe később kerülő Nyerges Zsolt. De a kezdőcsapatból ki is lehetett kerülni, mint ahogy ez a családi üzletet „egyszerű” köztörvényes adócsalással veszélyeztető Varga Tamással történt, vagy a Családtól elkülönülő magánüzletbe bonyolódó Gansperger Gyulával. De a belső körös oligarchák „csúcsoligarchája” is elveszítheti privilegizált helyzetét. Mivel Orbán el akarja kerülni, hogy „tisztetlebeli Keresztapáva” váljon, elkezdte korlátozni a belső kör oligarcháinak (elsősorban Simicska Lajosnak) a közhatalmi apparátuson belüli, nehezen kontrollálható, már-már a rendszer stabilitását veszélyeztető térhódítását. Az „Orbán–Simicska háborúban” a poligarcha „semi contact” gazdasági ütéseit hiába viszonzza az oligarcha „semi contact” politikai ütésekkel, valójában tisztában kell lennie azzal, hogy a leminősítés végleges. Ugyanis, ha a konfliktus eszkalálódásával ki-ki a saját teljes háborús eszköztárát vonultatná fel a másik ellen, abban Simicska mindent elveszítene. A sértett ellenállást, az új helyzetbe történő vonakodó beletörődést is csak mint az egykori „első számú harcostárs” engedheti meg magának.
- **Az adoptált oligarchák** vagyonukat a korrump rendszerek klasszikus váltógazdaságában halmozták fel, és a politikai családba történt befogadásuk csak stabilizálja pozíciójukat a politikailag motivált erőszakos vagyonújraosztás világában. A fogadott politikai család által biztosított lehetőségekhez jutnak, és eközben viszontjuttatásokat nyújtanak: a Család gazdasági vagy éppen politikai igényei szerint adóztatják őket. Egyenlegük így is erősen pozitív. Képviselői, mint például Széles Gábor vagy a CBA-üzletlánc tulajdonosai, Baldauf László és a Lázár fivérek, hívő lelkiüettel élnek meg a befogadást. Ők sosem a Család politikájának formálói, csak kiszolgálói: lojalitásdemonstráló rendezvények, kampányok szervezői és részben finanszírozói (lásd Békemenet).
- **A behódoltatott oligarchák** a korábban viszonylagos autonómiával rendelkező vagy a „másik politikai csapatban focizó” oligarchák közül kerülnek ki. Behódolta-

tásukban egyaránt szerepet játszhatnak a maffiaállam viszonyai között elapadó megrendelések, illetve a gazdaságon kívüli erőszak – az adóhivatal, ügyészség, rendőrség által közvetített – eszközei. Ők a gazdasági túlélésükért küzdenek, s mivel hatalom védte alkupozíciójuk nincs, veszítenivalójuk viszont van, kénytelenek betagozódni a politikai család függelmi rendjébe. Előnyökhöz jutnak, de szükség szerint adóznak a Család elvárásai szerint. E típus jellegzetes figurája a kezdetben inkább baloldali kötődésű Leisztinger Tamás, akit a Fidesz első kormányzása alatt vagyonának egy részétől (BÁV Rt.) fosztottak meg a gazdaságon kívüli, állami erőszak eszközeivel, a második kormányzás alatt pedig a Keresztapa hobbijának finanszírozójaként róttak rá feladatot, s anyagi terheket (a debreceni DVTK futballcsapat tulajdonosaként).

- **A társutas oligarchák** vagyonukat alapvetően nem a maffiaállam politikai vállalkozásának köszönhetik, sőt kapcsolati tőkéjük még a rendszerváltás előtti időkhöz nyúlik vissza. Ők az „átmenet két zavaros évtizedének” legnagyobb oligarchái, akiknek támogató kegyét minden politikai oldal kereste. Ez a kölcsönös egymásrautaltság tovább erősítette őket. Az egymással rivalizáló politikai erőktől mért „egyenlő barátság – egyenlő távolság” pozícióját azonban aláásta a 2006 után megbomlott politikai egyensúly, és ennek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a széteső szocialista–liberális kormányerőket alighanem tartósan a Fidesz kormányzati uralma fogja követni. A fogadott politikai család nyomulása a korábbi autonóm oligarchákat kibillentette a különböző politikai erők közti egyensúlyozó helyzetükből, és első lépésben az elkötelezett társutas szerepébe kényszerítette őket. Bár szövetséges oligarchákként még nem tagozódtak be a fogadott politikai család függelmi rendjébe, a rivális politikai erökhöz kötődő esetleges támogató kapcsolataikat fel kellett számolniuk vagy legalábbis minimálisra szorítaniuk. E csoportba tartozik Csányi Sándor (OTP) és Demján Sándor (Trigránit, takarékszövetkezetek).

A Fidesz a politikai intézményrendszer 2010-es lerohanását követően elérkezettnek látta az időt a szövetséges oligarchák behódoltatásának megkezdésére. Demján Sándor esetében a takarékszövetkezetek törvényhozási eszközökkel történt lerablása jelentette az akció kezdetét, míg Csányi Sándornak Lázár János miniszterelnökségi államtitkár üzentte meg nyilvánosan, hogy behódolás híján a legnagyobb magyar bank megbecsült elnökéből könnyen átminősíthetik „az ország első számú uzsorásává”. A méret, a befolyás és a vagyon jellege nagy mértékben meghatározza ezen kísérletek sikerének esélyeit. De a Fidesz első kormányzása megmutatta, hogy a szinte családias belső kapcsolatok ellenére sem hagy veszni akvizíciós alkalmat. Ezt történt 1998-ban a csődbe jutott Postabank állami forrásokból kétszeresen túlkonzolidált vagyonának jelentős részével: a bank vezetője, Princz Gábor a szabad elvonulásért cserébe hallgatott a bank és a pártok–politikuskok kapcsolatáról, majd eltávolítása és perbefogása utáni helyzetében már nem léphetett fel a konszolidációnak álcázott, REORG Apport Rt.-n keresztüli, addig példátlan nagyságrendű, szervezett vagyonlenyúlással szemben.

- **Az autonóm oligarchák** mozgásteret a korrump rendszerek váltógazdaságát követő maffiaállam viszonyai között beszűkült: vagy behódoltatják őket, vagy vonakodásuk esetén – rivális oligarcháknak tekintve őket – kizorításukra vagy gazdasági megsemmisítésükre törnek. A fogadott politikai családon kívüli politikai erővel való kapcsolataikat kriminalizálják, és a velük való leszámolás ürügyéül használják.
- **A rivális oligarchák** közül a maffiaállam fogadott politikai családja a legveszélyesebbeknek a saját politikai ambíciókkal rendelkező oligarchákat tekinti. Számukra a perspektíva a velük szemben alkalmazott közvetlen állami erőszak (Hodorkovszkij-modell). Akiknek nincs személyes politikai ambíciójuk, csak alternatív politikai erőket támogatnak, azok a kizorítás békésebb formáira számíthatnak (Berezovszkij-modell). De rivális státusba kerül az is, aki megpróbál ellenállni a fogadott politikai család behódoltatási kísérleteinek.

A korrump rendszerek váltógazdaságában még felvethető a kérdés, hogy a részleges politikai hatalommal, illetve gazdasági erővel rendelkezők közül ki a főnök, ki függ a másiktól, ki a megrendelő és ki a végrehajtó. A posztkommunista maffiaállamban azonban már egyértelműen érvényesül, hogy az a főnök, aki a riválisát a törvényhozás, az adóhivatal, az ügyészség vagy a rendőrség bevetésével törvényen kívül tudja helyezni. Az nevet a végén, aki hatalmi eszközökkel ki tudja iktatni a másikat a rendszerből.

4.2.3. A stróman

Valódi hatalma nincs: formális pozíciója, jogállása – akár a politika, akár a gazdaság világában – a legitim és az illegitim szféra közti szakadék áthidalására szolgál. A szóban forgó rendszer azért tekinthető maffiaállamnak, egyfajta neoarchaizmusnak és nem történelmi előképek reinkarnációjának, mert azokban, lett légyen szó akár hűbéri rendszerekről, akár a diktatúrák különböző változatairól, a hatalom szociológiai természete és legitimációja fedte egymást, és nem jelenik meg semmilyen módon a stróman pozíciója. Azokban a társadalom szereplői különböző függelmi rendszerekbe vannak beosztva, s nincsenek olyanok, akiknek akár politikai, akár gazdasági autoritás tényleges birtokosai és formális szereplői, azaz azok tényleges, illetve jogilag deklarált társadalmi helyzete között kellene közvetíteniük.

A korlátlan alkotmányozási és kinevezési hatalom létrejötte nyomán végbemegy a liberális demokrácia intézményrendszerének „strómanosodása”. Nem pusztán arról van szó, hogy a hatalommal rendelkező politikai erő a saját híveit ülteti nem csak a végrehajtó hatalom, hanem az azt kontrolláló és korlátozó intézmények (köztársasági elnök, Állami Számvevőszék, ombudsman, Országos Bírósági Hivatal, Médiatanács, ügyészség, adóhivatal, Magyar Nemzeti Bank, Alkotmánybíróság stb.) kulcspozícióiba, hiszen egy politikai párt értékrendjének hívei még akár autonóm módon, az általuk betöltött pozíciói ethosának megfelelően is tevékenykedhetnének. De esetükben nem erről van szó. Ugyancsak félrevezető pártkatonaként meghatározni a zsákmányul ejtett pozíciók

betöltőit, hiszen ők nem a párthoz, hanem közvetlenül vagy közvetve a fogadott politikai család fejéhez lojálisak: tőle nyerik megbízásukat, neki tartoznak beszámolási kötelezettséggel. **A vállalkozások strómanjai szociológiai funkciójukat tekintve gazdasitztek, míg a politikai strómanok helytartók.** De a formális jogrend szerinti legitimitációjuk nem ezekre a szerepekre szól.

- **Politikai strómanoknak** tekinthetjük azokat, akik közhatalmi pozíciójukból adódó autoritásukkal nem autonóm módon élnek, vagyis formai jogosítványaik ellentmondanak tényleges autoritásuknak. Kezdetben az első generációs, vezető fideszes bajtársak politikai strómanosítása történik meg (frakcióvezető, köztársasági elnök, házelnök), majd következik a külső szakemberek vagy rokonok beemelése ilyen pozíciókba (legfőbb ügyészség, Országos Bírósági Hivatal vezetője), végül pedig már a fogadott politikai család vállalkozói, vállalkozásainak könyvelői, menedzserei, ügyvédjei kerülnek a végrehajtó hatalom gazdasági kulcspozícióiba (Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Belügyminisztérium, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség). Esetükben az *omertà*, a hallgatás törvénye még a közszerepléseikre is vonatkozik: nyilvános megszólalásaik alig vannak, és sem a közvélemény, sem az ellenzéki politikusok nem tekintik őket saját autoritású, számon kérhető politikai szereplőknek. A maffiaállamban a közhatalmi funkciók többségét betöltők gyakorlatilag különböző szintű politikai strómanok.

A politikai strómanok személycseréi mögött különböző okok húzódnak meg. Látszólag érthetetlennek tűnik a fideszesek cseréje fideszesekre. E jelenség mögötti valódi indíték a maffiaállam kiépülésének időszakában az, hogy a fideszes pártkatonákat vagy a Fideszen belül más vezetők klienseit cserélik le a Keresztapa személyes vazallusaira. Más funkciót töltött be a 2014-es kormányváltás után a Simicska–Nyerges vonal „csúcsstrómanjainak”, Baranyai Lászlónak az eltávolítása a Magyar Fejlesztési Bank éléről, és Németh Lászlóné nemzeti fejlesztési miniszternek a lecserélése az ismeretlen, több száz, később fantomizált, nagy köztartozásokat maga után hagyó, magyarországi orosz és ukrán cég megalapításában segédkező ügyvédre, Seszták Miklósrá. Kinevezése után a fejlesztési forrásokhoz kapcsolódó közhatalmi vertikumban több mint kétszáz fő lecserélésére került sor. Az ilyen mértékű tisztogatás még rivális politikai erők kormányváltása esetén is példátlan. Ez esetben egy vértelen leszámolás, azaz a maffiaállamon belüli közhatalmi eszközökkel lefolytatott bandaháború tanúi lehettünk.¹⁶ Ennek egyik eszköze volt az állami gazdaságirányítási-felügyeleti pozíciók betöltésének diverzifikálása, és egy jelentős szegmensének egy közvetlenül a Keresztapa alá rendelt, közhatalmi eszközökkel zsarolható új, nem egy belső körös oligarchától függő személlyel való betöltése. A másik eszköz „fegyelmező” gazdasági szankciók kilátásba helyezése (például útépitési bevételek utólagos megadóztatása), életbe léptetése (például reklámadó), vagy közbeszerzések figyelmeztető jellegű elvesztése volt. A Keresztapa, míg a rakoncátlankodó családtagjait csak diszkréten fegyelmezi, családon kívüli riválisait közhatalmi (adóhivatali, ügyészi, titkosszolgálati, rendőrségi) eszközökkel üldözi.

Sajátjait szükség esetén csak kiszorítja, izolálja, de nem helyezi törvényen kívül, riválisait azonban kriminalizálja.

- A **gazdasági strómanok** alapvetően a poligarchákat a gazdaságban, különösen annak államtól függő részében helyettesítő személyek. De lehetnek gazdasági strómanjai oligarcháknak is, akik nem kívánják feltárni politikai kapcsolataiknak köszönhető üzleti tevékenységük teljes körét. Az általuk lefedett gazdasági szektor a magyar üzleti világ legdinamikusabban fejlődő szegmense, hiszen sikerességét nem a semleges gazdasági verseny, hanem a monopolizált politikai környezet határozza meg. A gazdasági strómanok még csak véletlenül sem keverhetők össze az oligarchákkal: elég csak rájuk nézni, hogy már szervilis testbeszédük is elárulja: nem tényleges tulajdonosai formálisan birtokolt vagyonuknak.

A belső körös oligarchák és poligarchák, valamint strómanjaik vállalkozásai mintha nem a közgazdaság törvényeinek lennének alávetve. Ha megpróbáljuk megkülönböztetni őket a politika kegyéből nem részesülő vállalkozásoktól, az alábbi sajátosságokkal írhatók le:

- Rendkívül gyors felfutásúak, és annak ellenére válnak „nemzeti bajnokokká”, hogy közvetlenül az első elnyert közbeszerzésük meghirdetése előtt vagy akár azt követően alakultak meg. Megfelelő referencia és tőkeháttér nélkül képesek rögtön hatalmas állami megrendeléseket elnyerni, és szükség esetén tőkefedezet nélkül baráti hitelhez jutni.
- Tevékenységük bővülése vagy szűkülése nem gazdasági, hanem politikai ciklusokat követ. Az általuk elnyert tendereken belül nagy azok aránya, ahol a legkedvezőbb ajánlatot tevőket adminisztratív eszközökkel kizárják, vagy ahol egyedüli indulóként pályáznak. Ugyanis a politikai hátszéllel nem rendelkező vállalkozások viszonylag gyorsan tanulnak: jelentős anyagi és szellemi ráfordításokat igénylő, ám számukra reménytelen pályázatokon már el sem indulnak.
- Állami megrendelések, közbeszerzések győzteseiként alapvetően járadékgyűjtő koordinátorok, és nem technológiai koordinátorok. Járadékgyűjtő koordinátorokként rendszerint az állami megrendelésekhez való hozzáférés kereskedelmi kapuként működnek, s olyan nagy alvállalkozókkal vagy konzorciumi társakkal szövetkeznek, akik korrekt versenyszabályok között egymaguk is képesek lennének az adott közbeszerzésben meghatározott feladat elvégzésére. A járadékgyűjtő koordinátor rendszerint többlépcsős alvállalkozói rendszert hoz létre, mint ami az adott feladat technológiai koordinációjának igényéből fakad. Az alvállalkozói piramis alján lévők kiszolgáltatottságát mutatja, hogy azok mintegy pária bedolgozó vállalkozásokként, szinte nyereség nélkül dolgoznak. Az alvállalkozók esetleges ki nem fizetése pedig nem von maga után kizárást a későbbi állami megrendelésekből.
- Az adózott nyereség aránya az összbevételen belül jelentősen meghaladja a hasonló tevékenységet folytató, de politikailag nem támogatott vállalatoknál tapasztalható mértéket. Ez az aránytalanság jelzi a vállalkozás közpénzmegecsapoló, járadékgyűjtő voltát.

A vállalkozás adózott nyereségéből kivett osztalék aránya jóval meghaladja a politikailag nem támogatott, a piaci törvényszerűségeknek kitett vállalkozásoknál tapasztalható mértéket. A fair piaci versenyben részt vevő – különösen a kezdő és fejlődő – vállalkozások esetében a nyereség döntő részét, ha nem az egészet, visszaforgatják a vállalkozásba, hiszen azt mind a bővülő tevékenységhez szükséges beruházások, mind a piaci ingadozások eshetősége indokolja. Ám a szóban forgó oligarcha- vagy strómanvállalkozások esetében a szükséges eszközfeljesztési beruházások döntően a kényszer-konzorciumi partnerre vagy alvállalkozóra vannak hárítva. Az esetleges piaci ingadozásokból következő kockázatot pedig a stabil, politikavezérelt megrendelések annullálják. Közvetve e két tényező is jelzi, hogy e nyertes vállalkozások jórészt járadékgyűjtő vállalkozások, amelyek a politikai felállítás változásával további veszteség nélkül felszámolhatók.

- Ha a gazdasági stróman esetlegesen egyidejűleg politikai stróman szerepbe is kerül, és e pozíciójából adódóan nyilvános vagyonbevallást kell készítenie, akkor nyilvánossá válik a szakadék a vállalkozásaiból kivett osztalék és a vagyonyilatkozata által tükrözött anyagi helyzete között. Ezt az ellentmondást az oldja fel, hogy a stróman bevallott vagyona valójában csak jutalék, tranzakciós költség, a hiányzó összeg valahol a patrónusa táján landol. (Érdemes lenne ilyen összefüggésben megvizsgálni a Keresztapa szülőfalujának polgármester és milliárdos vállalkozója, Mészáros Lőrinc gazdasági helyzetében fellelhető ellentmondásokat.)
- Miközben a nem a fogadott politikai családhoz bekötött sikeres vállalkozások nem kis része van kitéve erőszakos kisajátítási kísérleteknek, a belső körös oligarchák vagy strómanok cégei soha. S bár az oligarchák esetében, amennyiben belső körös vagy adoptált oligarchákról van szó, ez érthető lenne, az mindenképp magyarázatot igényel, hogy a látszólag gyenge tulajdonosok miért élveznek védelmet. A poligarchák, belső körös oligarchák strómanok által irányított cégeinek legfőbb ismérve a jogi tulajdonosaik gyenge pozíciója és érinthetlensége közötti látszólagos szakadék.

A maffiaállam alapvető célja az autonóm pozíciók felszámolása a politikai, a gazdasági és a társadalmi élet szféráiban, és azoknak az alávetettség egy sajátos típusává, patrónus–kliens viszonyná transzformálása. Szimptomatikus ennek a megjelenése az úgynevezett „legbefolyásosabb magyarok” listáján.¹⁷ Míg a hatalommegosztás elvén alapuló, plurális társadalmakban a befolyásos személyiségek listáján nem egymással hierarchikus viszonyban lévő, hanem rendszerint autonóm, egymástól nem függő személyiségek találhatók (politikustól vállalkozóig, médiaszereplőtől egyetemi professzorig), addig a magyar befolyáslistára felkerülők döntő többsége Orbán Viktor kegyének köszönheti befolyását, és e kegy megvonásával önértékén teljesen érdektelenné válik. Bármennyire is szubjektív e listák összeállítása, reflektál a valós függelmi helyzetre.

4.2.4. A korrupciós bróker¹⁸

Mediátorként hozza össze a korrupciós tranzakció szereplőit, vagy jurátus szakemberként teszi legitimmé az illegitim üzleteket. Tevékenysége és helyzete a rendszerváltást követő két évtizedben sokat változott. Míg a rendszerváltást megelőző szocialista hiánygazdaság viszonyai között a „piaci megrendelő” és a „korrupciós szolgálatot teljesítő” rendszerint közvetlenül került kapcsolatba egymással az élet teljes területén, addig a hiánygazdaság későbbi felszámolása e tömeges kapcsolat piaci alapját szüntette meg, viszont a már jelentősebb korrupciós tranzakciók bonyolultabb, több szakértelmet követelő formáit hozta létre. Ez teremtette meg a közvetítői pozíció keresleti bázisát, amelyeknek a kapcsolati tőke felhasználásán kívüli alapvető tevékenységi területei a pályázatírás, az ügyvédi tevékenység és jogszabály-tervezetek készítése köré szerveződött.

A rendszerváltást követő cseppfolyós viszonyok között a korrupciós brókerek még az eltérő politikai kötődésű klienseiket egyidejűleg is kiszolgálhatták. Később a pártstruktúra stabilizálódásával végbement a korrupciós brókerek állandóbb zsoldos szerepben való kötődése egy-egy politikai szervezethez, amelyek a brókerek saját hálózatát hozták létre és üzemeltették. A korrupciós rendszerek váltógazdaságának függvényében ezek között a hálózatok között személyi keveredés már nemigen volt, miközben a különböző politikai erők közötti alkuk követelményeinek megfelelően értelemszerűen tárgyalási viszonyban álltak egymással. A maffiaállam a politikai hatalom monopolizálásával saját korrupciós brókereit szigorú rendben veti alá a fogadott politikai családnak, közülük nem egyet a politikai stróman szerepében is alkalmaz.

Ezzel párhuzamosan természetesen felszámolni igyekezvén a rivális politikai és gazdasági erők anyagi háttérét, azok korrupciós brókerhálózatát is kiszorítja. A maffiaállam hatalmi monopóliumból adódóan a hozzá kötődő korrupciós brókerek tevékenységi területeinek belső arányai is változnak: a fogadott politikai család korrupciós csatornáinak üzemserű legalizálásával előtérbe kerül a jogszabálytervezői tevékenység, és a pályázatírók szolgáltatásainak – az immáron kontroll nélküli állam – jelentős részét is úgymond „magára vállalja”. Ahogy a maffiaállamban a törvény- és jogszabályalkotás már nem a mindenkire érvényes normatív szabályok létrehozásának eszköze, és a jogegyenlőség normatív viszonyait aláássák az önkényesen személyekre és vállalkozásokra szabott törvények, úgy szorulnak háttérbe a jogszabályok előkészítésének átlátható, legitim terepei (szakminisztériumok, közigazgatási szervek és legitim háttérintézményeik), s kerül át ez a tevékenység a fogadott politikai család privát, közhatalmi eszközökkel nem ellenőrizhető ügyvédi irodáiba és egyéb, többnyire újonnan gründolt „szakmai” háttérintézményeibe.

Az alsó szintű vagy hétköznapi korrupciós brókerek két típusa¹⁹ nagy jelentőségre tesz szert, és egyben különös alakváltozáson megy át a maffiaállam viszonyai között.

Az egyik az **intézményi biztosító** („gate keeper”), aki a közhatalmi/közigazgatási szervezeten belül biztosítja az illegitim üzlet hivatali háttérét és védelmét. Kezdetben ő a Max Weber-i bürokrácia hivatalnok, aki eseti megrendelésre elcsábul. A maffiaállam

létrejöttével azonban már nem csak a hivatali személy kinevezése, hanem a korrupciós brókeri tevékenység folytatására vonatkozó megrendelés is felülről érkezik. A **politikai stróman** megjelenése jelzi, hogy a közérdek magánérdekké transzformálása alkalmi devianciából rendszerszintű működéssé válik.

A másik a **személyt helyettesítő képviselő** („**representative broker**”), aki a maffia-állam viszonyai között poligarchát helyettesítő szerepében akár nagyvállalatokat is „jegyez a nevével”. Oligarcha lehetne a tulajdonának, vállalkozásának a nagysága folytán, mégsem az, hanem **gazdasági stróman**. Persze az is gyakori, amikor az oligarcha és a stróman ugyanabban a személyben testesül meg.

4.2.5. A családi testőrség és titkosszolgálat

A **családi testőrség** széles spektrumot ölel fel: a Terrorelhárítási Központtól (TEK), a birtok körüli őrző-védő szolgálatokon át (amelyek közutakat zárhatnak le magánútként) le egészen a fradista B-középig. Ez utóbbiak igény szerint ostromolják és gyűjtják fel az állami televízió székházát (2006), vagy védik tiltakozó diákoktól a Fidesz székházát (2013). De ha kell, bevethetők kormánykritikus egyetemi gyűlések megzavarására is. A személyi összefonódás szinte zavarba ejtő: a választásokra mozgósítandók listáját gondozó pártigazgató egyben – mint a Ferencvárosi Torna Club elnöke – a Család számára kedves ügyekért randalírozó szurkolói ultrák mentora is. Míg az ellenzéki politikusokat a rendőrség tehetetlenkedése folyamatosan kiteszi a kormánypárti csőcselék inzultusának, a Családfő körül szorosan zár a biztonsági szolgálat.

A **Terrorelhárítási Központ** vezetője – Orbán Viktor korábbi, őrnagyból egy lépésben dandártábornokká avanzsált személyi testőre – gyakorlatilag korlátlan „elhárítási” felhatalmazással rendelkezik a rendőri és titkosszolgálati területeken egyaránt. Bár állami felügyeletét formailag – az ellenzéki időszakokban nagy őrző-védő vállalkozással rendelkező, kormányzati időszakokban politikai stróman – belügyminiszter látja el, nincs kétség a tekintetben, hogy bekötte közvetlenül a Keresztapához van. Az állami erőszakszervezet felett nemhogy valódi ellenzéki ellenőrzés nincs, de még a kormánypárti intézményi kontrollt is a személyes függés, patrónus–kliens viszony helyettesíti. Így egy esetleges kormányváltáskor a személyes testőri és titkosszolgálati funkciók újra magánvállalkozásba vonhatók vissza.

A titkosszolgálatok feletti ellenőrzés megszerzése a kezdetektől kulcskérdés volt a Fidesznek: már 1990-ben Demszky Gábornak – az akkor még a fővárosi közgyűlés által történő – főpolgármesterré választásáért cserébe a parlament nemzetbiztonsági bizottságának elnöki pozícióját alkudták ki. A kétezres évek első évtizedének közepéig a Fidesz ellenzéki helyzetben ebből a pozícióból biztosította a nemzetbiztonsági apparátusok feletti befolyását. De 2006 után a kormányzó szocialisták felszámolták a szolgálatok „kétfelé – azaz a szocialisták és a Fidesz felé egyaránt – jelentünk” gyakorlatát, ami kemény háborúskodást eredményezett a két párt között, illetve a Fidesz számára felértékelte az olyan kétes titkosszolgálati tevékenységet végző magánvállalkozásokat, mint

amilyen az UD Zrt. volt. Az ott foglalkoztatott obsitos titkosszolgálatiakat a Fidesz – a 2010-es kormányra kerülése után – immár a hivatalos elhárító szervezetben reaktiválta. Pintér Sándor belügyminiszterként azonban 2010-et követően már nem csupán a rendőrséget, hanem a titkosszolgálatokat is felügyeli, ami a rendszerváltás egy szimbolikus döntésének, a két testület elkülönítésének felszámolását jelentette. A TEK pedig már törvényi felhatalmazással végezhet titkos adatgyűjtést bírósági felhatalmazás nélkül. Ilyen jogosítványuk a nemzetbiztonsági szakszolgálatoknak sincs. Ez valójában már olyan harmadik világbeli mintákat idéz, ahol az autokratikus politikai vezetőknek titkosszolgálati jogosítványokkal fölruházott saját, csak az ő személyéhez kötődő, elit kommandója van. A TEK fölött sem valódi kormányzati, sem parlamenti, de még testületi pártellenőrzés sincs. Ez más modell, mint például a kommunista rendszerek esetében, ahol a titkosszolgálatok a párt legfelső szervéhez vannak bekötve, és a párt főtitkára leváltása után ezt nem „vihette magával”.

4.3. A közhatalmi, demokratikus kontrollt szolgáló adatbázisok családi privatizálása

A Fidesz, illetve a fogadott politikai család hatalmának illegitim eszközökkel történő biztosításához, a patrónus–kliens rendszer működtetéséhez a következő adatbázisokat, illetve politikai szoftvereket kellett kisajátítani:

- **Titkosszolgálati iratok:** egyfelől akadályozza a kommunista rendszer titkosszolgálati tartói és besúgói listáinak és dokumentációjának teljes körű nyilvánosságát, másfelől ezeket behódoltatott híveinek védelmére, illetve politikai riválisainak szükség szerinti stigmatizálására használja.
- **Adóhivatali iratok:** az 1998-as kormányra kerülésük után az egyik első lépésük volt, hogy az adóhivatal élére a miniszterelnök legfőbb bizalmasát, belső körös oligarchát nevezzék ki, aki a „hosszú bájtok éjszakájának” nevezett háromnapos akció során biztosította a Fidesz számára kompromittáló adatbázis megtisztítását.
- **Az uniós pályázatokat kezelő szoftver és digitális adatbázis** az egyik legfőbb eszköze lehetne az uniós pályázatok és közbeszerzések során elkövetett visszaélések felderítésének. De mivel a szoftver egy magáncég (Welt 2000 Kft.) tulajdonát képezte, a Fidesznek létfontosságú volt a cég erőszakos államosítás útján történő megszerzése. Hogy az akvizíció korántsem fair piaci szabályok szerint történt, jelezte a tulajdonos és az állam közötti tárgyalások elhúzódása, illetve az, hogy az adásvételi szerződés aláírását követő napon a cég korábbi tulajdonosa váratlanul elhunyt.
- Az MNB 78 százalékos részesedést vásárolt a **lakossági és vállalati átutalásokat bonyolító** GIRO Zrt.-ben.
- **A parlamenti és az önkormányzati választásokhoz használt szoftvert** egy – a Belügyminisztérium korábbi szakértőiből álló – magáncég birtokolta és üzemeltette, és soha nem merült fel kétely a rendszer működtetésének korrektségét illetően. Esetükben

sajátos módon épp a magántulajdon jelentett garanciát arra, hogy a szavazatok digitális összegzése ne a választási eredmények meghamisítását szolgálhassa. A Fidesz azonban a kormányzati nyomásgyakorlás és a költségvetési túlfizetés eszközeit egyaránt felhasználta arra, hogy államosítással a szoftver birtokába kerüljön. Az államosítás indítékait mi sem mutatja jobban, mint az, hogy míg korábban az országos listát állító pártok delegálhattak informatikus szakembereket az adatbázis és a szoftver működésének ellenőrzésére, az államosítást követően ezt a gyakorlatot a Fidesz megszüntette.

- **Az úgynevezett Kubatov-listák** a különböző választások, népszavazások és aláírásgyűjtések során a Fidesz pártigazgatója által létrehozott és gondozott adatbázisoknak az összefoglaló neve. A folyamatosan frissülő és bővülő, milliós nagyságrendű adatbázisból különböző dimenziók mentén válogathatók le az egyes célcsoportok, többek között aktivitás, elkötelezettség, elérhetőség, regionális megoszlás stb. szerint. A listák a mozgósítástól a klientúraépítésig szolgálják a fogadott politikai család igényeit.

4.4. Politbüro helyett polipbüro²⁰

A tényleges politikai és gazdasági döntéshozás kikerül a formalizált, legitim közhatalmi szervezetek testületeiből, de még a párt „politbüro”-jából is, és a fogadott politikai család „polipbüro”-jába kerül. Ez persze nem rendelkezik az uralmi természetéből fakadó legitimitációval. A maffiaállam központi uralmi közege nem jellemezhető pusztán bármilyen, közhatalmi vagy pártfunkciókkal bíró formalizált szervezettel. Nem az jelent a hagyományos elemzési minták számára nehézséget, hogy a formalizált közhatalmi és pártszervezet csúcstestületeiben is szép számmal található nyilvánvalóan számottevő hatalommal nem rendelkező személyek, hanem inkább az, hogy nyilvánvaló befolyással és hatalommal rendelkeznek olyan személyek, akik semmilyen formalizált szervezetnek vagy testületnek sem tagjai. Ezt az ellentmondást az a hagyományos, a kremlinológiában megszokott politológiai megközelítés nem tudja feloldani, amely a formalizált hatalmi testületeken belül próbál tényleges hatalommal rendelkező, informális hatalmi góccokat azonosítani. A szovjet típusú társadalmakra még állt az a feltételezés, hogy a formális kormányzati kompetenciákat valójában a „társadalom vezető erejeként” definiált pártszervezetek gyakorolják, s a kommunista párt vezető testületein belül zajlik a rivalizálás a különböző mértékű befolyással rendelkező politikai szereplők között. Ott azonban akinek valódi hatalma van, az magától értetődően tagja a formalizált, legitim hatalmi testületeknek. De míg a Fidesz esetében senki sem gondolhatja komolyan, hogy például a négy alelnöke közül a párt női tagozatát vezető Pelczné Gáll Ildikónak vagy az egyik budai kerület polgármestereként önkéntes száműzetésbe vonult Pokorni Zoltánnak bármilyen döntésre is érdemi befolyása lenne, addig az is egyértelmű, hogy a legitim pozíciók nélküli belső körös oligarcháknak, vagy a miniszterelnök szintén semmilyen formális közhatalmi, állami pozícióval, állással és jövedelemmel

nem rendelkező bizalmasának, Habony Árpádnak valós, a fogadott politikai család döntéseit meghatározó hatalma van.

Ezért **helyesebb politbüro helyett polipbüróról** beszélni, ahol a valós hatalmi centrumot a fogadott politikai család – nem formalizált, legitim testületként működő – legfelsőbb szűk köre jelenti. Szemben a kommunista – de jó néhány más – diktatúrával, nem a pártnak, vagyis a Fidesznek vannak transzmissziós szíjként funkcionáló szervezetei akarátának érvényesítésére, hanem maga a párt vált a fogadott politikai család legfőbb transzmissziós szíjává. Politikai célok koncepciólása a Fidesz testületeiben nem történik, a párt csak közvetíti a fogadott politikai család illegitim politikameghatározó döntései és azok legitimált – parlamenti, kormányzati, önkormányzati – végrehajtása között.

4.5. „Rule of law” helyett „law of rule”

Mivel a társadalom életét meghatározó döntések a formalizált testületek körén kívül születnek, és a fogadott politikai család hatalmi és gazdasági igényeihez gyakorlatiasan igazodnak, az ellensúlyok nélküli politikai intézményrendszerben a formai, jogi eljárások helyére a materiális, önkényes cselekvés lép. A kormányfő nem kormányoz, hanem az országgal mint tulajdonával rendelkezik. A közhatalom intézményei – a parlamenttől a kormányon, az adóhivatalon és az ügyészségen át – csak lepapírozzák, könyvelik és végrehajtják az önkényesen hozott döntéseket.

A „rule of law”-t felváltja a „law of rule”. A formális igazságszolgáltatás helyébe a materiális igazságszolgáltatás lép. A törvényhozás immáron nem a jogszerű, normatív, mindenkire érvényes és számon kérhető szabályok terepe, hanem a fogadott politikai család „mérték utáni szabósága”, ahol a család igényei szerint testre szabják a törvényeket. Ez az egyedi „lex”-ek kora, amikor a jogszabályalkotási elveket megcsúfoló és tömeges *ad hoc* eljárásokkal igazítják a jogi környezetet a Család naponta változó igényeihez.

A maffiaállamban a normativitással szakító önkényes **jogszabályalkotás az alábbi funkciókat** látja el:

- A fogadott politikai család strómanjainak **az állami, közhatalmi pozíciókba történő kinevezésének** lehetővé tétele olyan esetekben is, amikor azt az összeférhetlenségi szabályok nem tennék lehetővé: lex Baranyay (MFB elnök-vezérigazgatói kinevezés), lex Vida (adóhivatali elnöki kinevezés), lex Szapáry (nagykövetségi kinevezés), lex Domokos (költségvetési tanácsnoki kinevezés), lex Pólt (legfőbb ügyész nyugdíjba vonulási kötelezettség alóli mentesítés) stb.
- **Állami, közhatalmi pozíciókból történő önkényes eltávolítás** törvényesített lehetővé tétele: lex Gadó (a versenyhivatal elnöke), lex Baka (a Legfelsőbb Bíróság elnöke) vagy lex Jóri (adatvédelmi biztos) stb.
- A fogadott család **politikai strómanjai javadalmazásának** növelése: lex Szász (PSZÁF elnök), lex Járai (MNB felügyelőbizottsági elnök), lex Schmitt (köztársasági elnök), lex Kovács (a költségvetési tanács elnöke) stb.

- Közhatalmi funkcióban lévő **politikai opponensek javadalmazásának csökkentése**: lex Simor (MNB-elnök), lex renitenskedő országgyűlési képviselők stb.
- **Politikai stróman kompetenciáinak kinevezés utáni kiterjesztése**: lex Szalai (médiahatóság elnökeként rendeletalkotási jogot kapott), lex Handó (Országos Bírósági Hivatal elnöke) stb.
- **A hatalmat ellenőrző intézmények kompetenciáinak csökkentése**: lex Alkotmánybíróság stb.
- **Lojális gazdasági vállalkozók kedvező helyzetbe hozása**: lex MOL, lex OTP, lex CBA, lex Mahir, lex Duna Takarékszövetkezet, lex Andy Vajna stb.
- **A fogadott politikai családba nem betagozott vállalkozások kizorítása a piacról, kisajátításuk** vagy e lehetőség jogi feltételeinek megteremtése: lex MAL, lex ESMA, lex ágazati különadók, lex plázastop stb.

4.6. Bürokratikus szakigazgatás helyett a fogadott család bizalmasai és személyes helytartók révén folytatott igazgatás

A bürokratikus szakigazgatás lebontásának megértéséhez érdemes visszanyúlni Max Weber írásaihoz, amelyekben a polgári demokráciákat jellemző elkülönült szakigazgatáshoz vezető történelmi evolúció egyes modellszerű fázisait jellemzi.²¹

4.6.1. Max Weber a modern bürokratikus szakigazgatáshoz vezető történelmi útról

„Az úr vagy igazgatási csoport nélkül, vagy igazgatási csoport igénybevételével uralkodik. (...) A tipikus igazgatási csoport verbuválódhat a) azok közül, akik tradicionálisan, tisztelet alapján kötődnek az úrhoz (»patrimoniális eredetű igazgatási csoport«): »nemzetséghez tartozók«, »függő helyzetben lévő házi hivatalnokok«, »kliensek« stb.) a másik esetben azok közül válogatják az ügyeket intéző csoportot (extrapatrimoniális eredetű igazgatási csoport), akiket személyes bizalom fűz az úrhoz«, a legkülönfélébb szabad kegyencek, vagy az úrhoz tartozásukat hűségükkel legitimálták (vazallusok), vagy szabad hivatalnokok.²² Amikor az igazgatási feladatokat vazallusok dominálják, az a patrimoniális uralomnak már rendi formája, ahol „az igazgatást végző csoportra ruházott úri hatalmi jogok és a velük járó kedvező gazdasági lehetőségek el vannak sajátítva”, akár egy szervezet, akár egyének által.²³

A szabad hivatalnokok által végzett – a modern társadalmakban szokásos – **bürokratikus szakigazgatás jellemzőit** Max Weber az alábbiak szerint foglalja össze:²⁴

- folyamatos, szabályokhoz kötött hivatali ügyvitel;
- világos illetékesség, hatásköri rend;
- hivatali hierarchia;
- technikai szabályok és normák, melyek racionális alkalmazása a hivatalnoki státusz elnyeréséhez szükséges szakképzettséget feltételez;

- az igazgatást végző csoport és az igazgatási, valamint a termelőeszközök teljes szétválasztásának elve érvényesül;
- a hivatali állást az azt betöltő személy nem sajátíthatja el, nem formálhat rá személyes jogot;
- az ügyiratokon alapuló igazgatás elve érvényesül; az ügyiratok és a hivatalnokok folyamatos ügyintézése együttesen alkotják a működő hivatalt;
- a fenti elvek szerint működő igazgatási csoportot nevezük hivatalnokseregnek, bürokráciának.

4.6.2. A modern bürokratikus szakigazgatás lebontása a maffiaállam viszonyai között

A korrupt rendszerek váltógazdaságán át a maffiaállamig vezető történetben a fenti evolúciós folyamat inverzéről, egyfajta regresszióról van szó, amely a modern bürokratikus szakigazgatástól fordul vissza az archaikus igazgatási modellek felé: „a patriarchalizmus és a patrimonializmus tartalmi, materiális beállítottságú – haszonelvű vagy szociáletikai vagy anyagi természetű ’kultur’-ideálokot követő – gazdaság szabályozásra törekszik, tehát nem a gazdaság formális – joghoz igazodó – racionalitását tartja szem előtt.”²⁵

Mióta a modern demokráciákban a bürokratikus igazgatás már nem az úrnak, hanem választott testületeknek (parlamentnek, kormánynak, önkormányzatnak stb.) van alávetve, állandó kérdés, hogy hol kell meghúzni a határt az uralomhoz kötődő politikai és szakigazgatási kompetenciák, pozíciók között. Megfelelő – a politikai szocializációban és kultúrában gyökerező – önkorlátozás nélkül állandó a késztetés, hogy ne csak a par excellence politikai pozíciók, hanem a szakigazgatás egyre mélyebb rétegei is a pártpolitikai zsákmányszerzés tárgyai legyenek. **Kezdetben még csak szakemberek cseréjéről** beszélhetünk, ahol a kinevező politikai erőnek elkötelezett, de mégis szakemberek kerülnek pozícióba. Majd ezt követi az a fokozat, mikor a „lojális szakember” jelzős összetételben már a lojálisra helyeződik a hangsúly. **Végül pedig a szakértelem teljesen alárendelődik a pártelkötelezettségnek.** Ez a **pártkatonák** világa, mikor a bürokráciát nemcsak a politika világával közvetlen érintkezésben lévő posztokon, hanem mélységében is átítatja azon hivatalnokok tömege, akiknek alapvető szakértelmévé a pártlojalitásuk válik.

A maffiaállamban a bürokratikus szakigazgatás felülről történő lebontása azonban nem pusztán azt jelenti, hogy pártkatonák lépnek az igazgatási irányítás vezető pozícióiba. Ugyanis a **fogadott politikai család kinevezettjei már annak bizalmasai, személyes helytartók. Szolgáló nemesek**, akiknek rendies jogaik ugyan nincsenek, de rendies juttatásaik igen. Nem a párthoz lojálisak, hanem az úrhoz, a Családfőhöz, akizhez közvetlenül vagy személyes függőségi láncolatokon keresztül vannak bekötve.

A maffiaállam igazgatási rendszerén belül egyre inkább előtérbe kerülnek a **tradicionális önkény uralmi mintái**, ahol a patriarchális családfő nem jogszerű viszonyok közt kormányoz, hanem maga vagy bizalmasai útján rendelkezik, és így oldja fel

és igazítja saját igényeihez a modern államra jellemző bürokratikus szakigazgatás vonásait. Ezáltal a bürokratikus szakigazgatáson belül:²⁶

- „*a tárgyilag körülhatárolt, szabályokban rögzített illetékesség*” fellazul; a politikai ki-nevezettek a fogadott politikai család legkülönbözőbb szerepeit látják el az igazgatás legitim szférájában: stróman, helytartó, komisszár, gazdatiszt, pénztárnok stb., mely elnevezések szociológiailag pontosabban írják le e szerepek tényleges funkcióit, mint az igazgatási pozíciók hivatalos meghatározásai;
- „*a világosan rögzített, racionális hierarchia*” megbomlik; a fogadott politikai család bizalmasai szabadon járnak át a közigazgatás alsó és felső régiói között;
- „*a szabad szerződés alapján történő, szabályozott alkalmazás és a szabályozott előmenetel*” normatív rendszerét lebontják; az életpályamodellek bevezetése ürügy a teljes tisztogatásra, a szakapparátus egészének a startvonalra állítására, illetve az előmeneteli döntések centralizálása és szubjektív elbírálási mechanizmusai révén a normatív előmeneteli rendszert diszkrecionális, politikai érdekek vezérelte döntési mechanizmusok váltják fel; és ha a gumiszabályok még mindig túl feszesek a fogadott politikai család személyzeti érdekeinek az érvényesítéséhez, akkor testre szabott jogszabályokkal alakítják a „normatív” környezetet az igényekhez;
- „*a szakmai iskolázottság mint norma*” relativizálódik; szükség esetén sajátos mentességek nyitják meg az utat a korábban szigorú szakképzettségi előírásokat követelő pozíciók betöltése előtt;
- „*a fix fizetést*” kísérő folyó javadalmazások és vagyoni jogosultságok, juttatások a hierarchiában emelkedve egyre nagyobb mértékben haladják meg a legális bevételből származó bevételi forrásokat, amit jól szemléltet néhány szerencsétlenül kitöltött vagyonnyilatkozat; ezek nem a korrupció egyedi esetei, hanem a fogadott politikai család által jóváhagyott juttatások; a közhatalmi szférában poligarcha rangjára emelkedő személyek vagy néhány helytartó ugyanakkor már hűbéresi, a „rendi patrimonializmus”-ra jellemző helyzetű, önálló gazdálkodási/gazdagodási lehetőséggel rendelkeznek a rájuk bízott – de olykor nem is a formális pozíciójuk kompetenciájába tartozó – területeken (közéjük tartozik például Debrecen vagy Hódmezővásárhely egykori polgármestere, vagy éppen a filmügyi kormánybiztos).

„*Patrimoniálisnak* nevezünk minden elsődlegesen tradicionális beállítottságú, de az úr teljesen kibontakozott személyes előjoga alapján gyakorolt uralmat” – írja Max Weber.²⁷ Majd úgy folytatja, hogy „*szultanizmusról* pedig olyan patrimonialis uralom kapcsán beszélünk, amely az igazgatás mikéntjét tekintve elsődlegesen a tradíciókhoz nem kötődő szabad önkény szférájában mozog. A különbség azonban teljesen elmosódó. A *kezdeti* patriarchalizmustól mindkettőt (...) az különbözteti meg, hogy létezik személyesen az úrhoz kapcsolódó *igazgatási csoport*.”

Mégis, ha ez a leírás jellemző a maffiaállam igazgatási gyakorlatára, miért nem tekinthető az így kialakult rendszer patrimonialisnak?

Egyrészt azért nem – amire már korábban utaltunk –, mert a patrimonális rendszer magában hordja saját legitimitációját: az úr nem szorul megerősítésre alattvalóitól, nem választják. Ezzel szemben a maffiaállamban az uralom szociológiai természete (generalizált patrónus–kliens viszonyok) és a rendszer legitimitációja nincs harmóniában egymással, nem fedi egymást – de erről még később.

Másrészt a maffiaállam az igazgatási rendszernek nem az egészét, hanem csak az ideológiai, hatalmi és vagyonosodási szempontból fontos elemeit, szintjeit hatja át. Az egyéb – ebből a szempontból indifferens – területeken megelégszik a tetszőleges beavatkozás lehetőségének és az apparátus lojalitásának biztosításával, illetve – ha szükségesnek találja – pozíciók osztogatása révén kliensei javadalmazásával. Nem is áll érdekében a modern társadalmak által igényelt összetett szakigazgatási hálózat teljes felborítása: beavatkozási lehetőségei teljes körűek, de csak szükség esetén gyakorolja azokat. Ebben is különbözik a XX. századi magyar autokratikus rendszerektől. A Horthy-rendszer a bürokratikus igazgatás csúcscsúcsaira telepedve jogszerű eszközökkel közvetítette politikai elvárásait, miközben nem kezdte ki az alatta lévő apparátusok működésének szakszerűségét, poroszos precizitását és ethoszát. A Rákosi- vagy a Kádár-rendszer egyfelől a szakapparátuson kívüli, a kommunista pártban nyilvántartott előmeneteli renddel, a nómenklatúrával szabályozta, hogy az államosított társadalomban ki milyen pozícióba kerülhet, másfelől a gazdasági és politikai szakigazgatás megkettőződésével, a politikai kommisszárok, a delegált párttitkárok rendszerével nyíltan biztosította a hatalmi ellenőrzést a politikailag megbízhatatlan szakértelem felett.

Harmadrészt – ugyan más és más okok miatt, de – sem a demokráciák, sem a diktatúrák nincsenek „rászorulva” a stróman intézményére: egyszerűen bennük mindenki az, ami. Akár a jogrend, akár az erőszak által.

4.7. Osztályviszonyok helyett patrónus–kliens viszonyok

Az osztály jellegű – autonóm jogállású, piaci mechanizmusokon keresztül érvényesülő – struktúrák helyébe patrónus–kliens típusú vazallusi viszonyok, függelmi láncok lépnek. A fogadott politikai család a Családfő köré szerveződő, egyközpontú, hierarchikus, személyi és családi kapcsolatokon keresztül felépülő uralmi képződmény. A fogadott politikai család patrónus–kliens rendszerébe nincs szabad belépés, csak befogadás, beléptetés, behódoltatás; és abból nincs szabad kilépés sem, csak kitaszíttatás. A demokráciáknak az intézményi garanciák oltalmában tömeges, gyenge személyes kötéssel működő társadalmát – az intézményi garanciák leépülésével együtt – egy csekély számú, erős személyes kötésre épülő világ váltja fel: a személytelen, normatív és jogszerű viszonyok helyébe személyes, diszkrecionális és önkényes viszonyok lépnek. A diktatúrákban az alávetés nyílt, totális és végső soron közvetlen fizikai erőszakon alapul, és az alávetés jogilag többé-kevésbé homogén osztályhelyzetben történik. A maffiaállamban viszont az egzisztenciális patrónus–kliens függési viszonyokat nagy formagazdagsággal kényte-

lenek – a formálisan még jogállami jellegzetességeket mutató intézményrendszer ku-
lisszái között – megvalósítani. Hiszen a demokrácia direkt felszámolásának, az egyéni
szabadságjogok nyílt felfüggesztésének nincs meg az ideológiai legitimációja, hogy
egyéb korlátozó tényezőkről ne is beszéljünk. A társadalom eltérő helyzetű csoportjai
esetében ezért más és más technikákkal történik az alávetés folyamata, amely nem steril,
intézményi alávetést, hanem alapvetően személyi függési–lojalitási láncokba történő
betagositást jelent.

- **Az államapparátusban, a nagy elosztó szervezetekben dolgozók** esetében az alsó
szinteket is elérő tisztozatást az indoklás nélküli elbocsátás bevezetésével és átszer-
vezésekkel hajtották végre. Korlátozták a szakszervezetek mozgásterét, jogosít-
ványaik jelentős részét pedig államilag szervezett szakmai kamarákba telepítették.
Az államapparátus, a közalkalmazottak lojalitását önkényesen értelmezhető szak-
mai–etikai gumiszabályokkal, az előmenetek elbírálásának centralizációjával,
nyilatkozási tilalmakkal és az elbocsátottakat további pályájukon is kísérő, későbbi
elhelyezkedésüket akadályozó tilalmakkal kényszerítik ki.
- **Az önkormányzati intézmények** jelentős részének (így például az oktatás- és
egészségügy teljes vertikumának) államosítása azt szolgálja, hogy a helyi autonó-
miák se tudjanak menedéket nyújtani a központi politikai akarattal szembeszegü-
lőknek. Nem elég, hogy az oktatást oly mértékben centralizálták, hogy az ország
összes igazgatóját maga a miniszter nevezi ki, de az így kinevezett igazgatók sem
dönthetnek az iskola tanárainak alkalmazásáról, mert a munkáltatói jogokat a járási
közigazgatási hivatal komisszárjaihoz telepítették.
- Vannak olyan **szakmai csoportok**, amelyek tevékenysége alapvetően piaci jellegű,
némelyiknél öngazgatásos szakmai képviseléssel, s amelyeket a kormányzat állami
monopóliumokkal kíván korlátozni. Ilyennek tekinthető, mikor például a kormány-
zati elképzelések szerint az **építészek** állami és uniós beruházások előkészítésében
nem szabad verseny alapján, hanem csak állami tervező cégen keresztül vehetnének
részt. A **pályázatíró cégek** munkáját pedig nagyrészt egyenesen feleslegessé tenné
az állam, mikor azok feladatait minisztériumok vennék át. Ha pedig nehézségekbe
ütközik egy szakma képviselői tevékenységének államosítása–monopolizálása, ak-
kor a hatalom a közjogi funkciókkal is bíró szakmai szervezetüket, **kamarájukat
próbálja átvenni**. Ezt kísérelték meg – egyelőre sikertelenül – az ügyvédi kamara
esetében is, ahol a küzdelem tétje az lett volna, hogy a fogadott politikai családhoz
lojális személyekkel tölthessék fel a kamara fegyelmi bizottságát, amely jogosult
bármely ügyvédet kizárni a kamara tagjainak sorából és így megfosztani őket az
ügyvédi praxisuktól.
- **A tudományos világban** egyfelől az egyetemek autonómiájának korlátozása, a rek-
torok kinevezésének gyakorlatilag az oktatási miniszterhez telepítése és a választott
testületekkel szemben a gazdasági kérdésekben teljes felhatalmazással bíró kancel-
lárok tervezett kinevezése biztosítja a szféra csendjét és lojalitását. A függést csak
erősítette, hogy a 2010-ig normatív, a diákok választása által meghatározott ver-

senyszerű felsőoktatási finanszírozást felváltotta a minisztériumi egyedi alkukra épülő intézményfinanszírozás. A Magyar Tudományos Akadémia intézményi autonómiájához a kormányzat még csak részlegesen nyúlt hozzá, amikor az ideológiailag hozzá lojális művészeti egyesületet, a Magyar Művészeti Akadémiát parlamenti döntéssel a Magyar Tudományos Akadémia részévé nyilvánította, és kiemelten finanszírozza, miközben az MTA keretében működő Széchenyi Művészeti Akadémiát eljelentéktelenítette. Magyarországon az **intézeti formában működő kutatóhelyeknek** 2010-ig alapvetően két típusa létezett, az akadémiai kutatóintézetek és a – kormányzati munkát támogató – minisztériumi háttérintézetek. Új típusként jelentek meg – az akadémiai társadalomtudományi intézetek duplikációjaként – a közvetlen miniszterelnöki vagy miniszteri felügyelet alatt működő **politikai-ideológiai párt-háttérintézetek**: a XXI. Század Intézet, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, a Veritas Történetkutató Intézet, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Ezek esetében a hatalom nem bajlódott a meglévő struktúrák elfoglalásával, radikális átalakításával, egyszerűen csak jelentős pénzügyi forrásokat térített el az újonnan létrehozott intézmények felé, amelyek élére közvetlen, személyes lojalitási láncon keresztül bekötött ideológiai és pénzügyi helytartók kerültek.

- A patrónus–kliens viszony létrehozása nemcsak a társadalom munkavállaló elitjének és derékhadának betörését, domesztikálását szolgálja, hanem kiterjed a társadalmi piramis aljára is. Az, hogy a hazai versenyszférában gyakorlatilag stagnál a munkahelyek száma, és a munkanélküli-segély folyósításának időtartamát kilencről három hónapra csökkentették, különösen érzékenyen érinti a hátrányos helyzetű településeken élő és/vagy a válság által leginkább sújtott társadalmi csoportokat. A **közmunkák** valójában a politikai kommunikáció igényeihez igazított, bizonytalan pénzügyi háttérű központi programok, amelyek keretében a 2014-es országgyűlési választás hónapjában kétszer annyian dolgoztak, mint egy hónappal később. Az így foglalkoztatottak nem csak az ideiglenességgel, kiszámíthatatlansággal és azzal vannak sújtva, hogy a törvényes minimálbér mintegy a feléért dolgoznak, hanem azzal is, hogy alkalmazásuk és elbocsátásuk a polgármesterek nem perelhető, diszkrecionális jogköre. Valójában olyan, **központilag intézményesített cselédmunka-rendszerről** van szó, amelyben a foglalkoztatottak jogai és biztonsága még a két világháború cselédkönyveseinek státusát sem éri el. Nem véletlen, hogy kénytelenek eltűnni, hogy közmunkásként kormányzati pártrendezvények biodíszleteiként kell asszisztálniuk, vagy kormánykritikus események ellentünetőiként demonstrálniuk, vagy éppen helyi potentátok magánbirtokain dolgozniuk.
- A **tulajdonnal rendelkezők** esetében a patrónus–kliens viszony létrehozásának eszközeit a piaci–tulajdonosi jogosítványok különböző típusú korlátozásai képezik. Ezek széles skálán mozognak. A skála egyik végén található a **piaci versenyalapú megrendelések visszaszorítását**. A függőségi viszonyok kialakítását megalapozza a gazdasági válság előidézte recesszió: ennek következtében ugyanis nő a beruházá-

sokon belül az állami megrendelések aránya, és ha ezzel párhuzamosan a közbeszerzés normatív szabályait politikailag motivált önkényes döntésekkel válthatják fel, az aláássa a független vállalkozói pozíciók jelentős részét. A közbeszerzési értékhatár sokszorosára emelése a közbeszerzési kötelezettség alóli mentesítés tömegesítését tette lehetővé. A nagyobb beruházások esetében az egyedi mentesítéseket a kiemelt nemzetbiztonsági vagy nemzetgazdasági érdekre való parttalan hivatkozás teszi jogilag lehetővé. A legjobb ajánlatot tevők sokaságának önkényes kizárása a közbeszerzésekből, illetve a fellebbezési lehetőségek korlátozása pedig beindítja azt a szocializációs mechanizmust, amelynek nyomán a vállalkozók vagy „önként” távol tartják magukat az állami megrendelések piacáról, vagy a politikai családba beágyazott patrónust keresnek, akinek az alvállalkozói lehetnek. Így épül ki az **udvari beszállítók** vazallusi láncolata.

A kliensi viszonyok kialakításának további eszköze a **tulajdonosi rendelkezési jogok korlátozása**, mint például a földeladások esetében történt, ahol a normatív elővásárlási szabályokat a Fidesz által uralt helyi földbizottságoknak a föld adásvételéhez szükséges hozzájárulásának megkövetelésével tetézik. Így egyfelől a földtulajdonos túsul ejthető az adásvétel megtagadásával, s ezáltal tulajdona árának lenyomásával, másfelől pedig egy kvázi politikai szervezet kap indirekt földtulajdonos-kijelölési jogot. A takarékszövetkezeti hálózat államosítása pedig a hitelhez jutás feltételeinél teremti meg a testre szabott politikai zsarolás lehetőségét.

De a szerzett tulajdoni jellegű jogosítványok feltételeinek önkényes megváltoztatása (állami földbérletek rendszere) vagy addig nem állami monopóliumként, illetve koncesszióként gyakorolt **gazdasági tevékenységek államosítása**, ezáltal kisajátítása és új szereplők közötti újraosztása (trafikkoncessziók) szintén patrónus–kliens viszony kialakítását szolgálják.

A skála végén pedig ott a **take over**, azaz a tulajdon vagy vállalkozás állami eszközökkel történő, vértelen, ám mégis erőszakos kisajátítása és/vagy újraosztása.

A patrónus–kliens típusú viszonyok kiépítése természetesen nemcsak az imént áttekintett egyéni pozíciókra érvényes, hanem a **társadalom autonóm intézményeire** is: nemcsak a direkt közhatalmi szféra alávetéséről van szó, hanem a civil szférától a média világáig terjedő szerveződések, intézmények **politikai pacifikálásáról**. Ennek eszközei széles skálán mozognak: **felvásárlás – behódoltatás – domesztikálás – gettósítás – kiszorítás – felszámolás**.

4.8. *Take over* – a gazdasági elit cseréje

A tulajdonviszonyok történeti bizonytalansága sohasem tette lehetővé hazánkban egy, a tulajdonát generációkon át biztonságban tudó erős polgárság meggyökeresését. Az elmúlt évszázadban háromszor is sor került a tulajdonosi rétegek megrendítésére:

először az első világháborút követő trianoni békeszerződés mozdította ki stabil pozíciójából az utódállamokhoz került területek magyar polgárságát, majd a zsidótörvények és a holokauszt révén fosztották ki Magyarország zsidó származású polgárait, végül pedig a kommunista rendszer államosította ezúttal szinte gyakorlatilag teljes körűen a magántulajdont. Az ezeket a tulajdonfosztásokat végrehajtó politikai erők minden esetben egyfajta társadalmi igazságosság nevében cselekedtek. Ezáltal a magyar társadalom úgy szocializálódott, hogy a tulajdon biztonsága, különösen a nagytulajdoné, más – társadalmi igazságosztó – célokkal felülírható.

Mindezen túl a **rendszerváltást követő privatizáció** során születő új tulajdonosi réteg vagyonosodásának módja is sértette a társadalom igazságérzetét, s ez utat nyitott jó néhány olyan politikai törekvésnek, amelyek célja rejtetten vagy nyíltan a tulajdonviszonyok újrendezése volt. Magyarországon ez a politika sikeresen ötvöződött a – politikai hatalmukat gazdaságira átváltó nómenklatúrával szembeni – antikommunista retorikával.

A **2010 utáni maffiaállamban** a szervezett alvilágra, a klasszikus maffiára jellemző törvénytelen magánérszak helyébe a törvényesített (vértelen) közhatalmi erőszak lép, amely a fogadott politikai család hatalmának megtartásán túl, annak vagyoni gyarapodását is szolgálja.

A politikai váltógazdaság elitjének szisztematikus lecserélésével párhuzamosan folyik a gazdasági elit központilag, a gazdaságon kívüli erőszak eszközeivel vezérelt cseréje is, a fogadott politikai család függelmi rendszerébe szervezve. Nem eredeti tőkefelhalmozás zajlik, mert ott olyan, a premodern és modern szektor, vagy éppen az agrár- és az ipari szektor közti tőkeáramlás történik, amelyet tulajdonosváltás kísér. Itt azonban nincs modernizációs mozzanat, hanem csak a már meglévő felhalmozott tőke tulajdonosainak – eredeti vagy másodlagos – cseréjét vezérlik. Az új tulajdonosi garnitúra ugyanakkor nem válik valódi vállalkozóvá, mivel szocializációja révén csak vállalkozói mezben megjelenő – a Családfő által meghatalmazott, politikai monopóliumokkal körülbástyázott – járadékoltató.

A maffiaállam a legalizált állami erőszak eszközeivel magánvagyonokat kényszerít saját érdekkörébe és oszt újra a fogadott család körében. Ennyiben is különbözik a korrupció „bevett” formáitól, mert itt már a pusztá folyó jövedelmek illegitim eltérítésén túl vagyonok/vagyoni értékű jogok erőszakos újraosztása is zajlik.

A **magánvagyonok bürokratikus kényszerekkel történő újraosztásában** és a fogadott politikai család érdekkörébe terelésében részt vevő közhatalmi intézmények a parlament, a kormány, az adóhivatal, az ügyészség, a rendőrség. Ezek különböző kombinációban végrehajtott akciói teszik lehetővé a tulajdonosi elit állami erőszak eszközeivel történő átalakítását kezdve az egyes vállalkozásokat célzottan preferáló vagy diszkrimináló jogszabályalkotástól az adóhivatali mentesítésen vagy ellenkezőleg, a vegzáláson át egészen az ügyészség és a rendőrség által folytatott politikai megrendelést követő szelektív bűnüldözésig. A stabil tulajdonból történő kibillentés eszköztára pedig széles skálán mozog: a büntetőadóktól a piacról jogi eszközökkel történő kiszorításig,

az államosítástól a hatalmi fenyegetéssel megtámogatott preferált vállalkozás által tett vételi ajánlatig. A versenytörvény kijátszása érdekében pedig bevezették a „nemzetstratégiai jelentőségű” jogállást, amely mentesíti mind az állami, mind a magánvállalat felvásárlóját a Gazdasági Versenyhivatal vizsgálata alól (vagyis, hogy az összeolvadás nem sérti-e a versenyt). Elkezdődik nemcsak a jövedelmek rejtegetése és kimentése, hanem már sikeres vállalkozások preventív feldarabolása, bizonyos szegmenseinek kihelyezése külföldre. Így csökkenthető az esély, hogy ragadozó szemek látó- vagy hatáskörébe kerüljenek.

A magántulajdonok egy részének lerablását és más csatornába terelését természetesen vállalkozó-, spekuláns-, profithajszoló- és piacellenes álközösségi ideológiával próbálják legitimálni, ahol leginkább a nemzet az érzelmi közösség, melynek vélt érdekeire hivatkozva a maffiaállam a vagyonok lerablását végzi. Legfőbb, s ideológiailag legkönnyebben legitimálható eszköze pedig az államosítás.

A maffiaállam államosítási gyakorlata – a magántulajdon közhatalmi eszközökkel végrehajtott elvétele – azonban alapvetően különbözik funkciójában mind az államkapitalizmustól, mind a kommunista rendszereknek az állami tulajdon monopóliumán alapuló tervgazdaságaitól. Az államkapitalizmusban, bár gazdaságon kívüli célok is megjelennek a rendszer motivációi között, az állami tulajdonba került vagyon működése mégis illeszkedik a gazdasági környezet piaci logikájához. A kommunista rendszerekben végérvényesen és homogén módon – a politikának alávetetten – állami tulajdonban működtetik a gazdaságot. A maffiaállamban viszont az államosítás egyszerre szolgálja a fogadott politikai család vagyoni gyarapodását, a függelmi rendjébe építettek szabályozott javadalmazását és a társadalom megregulázását. Így az államosítás gyakorlatában annak nagyon is eltérő funkciói és formái lehettek fel:

- **Hidegállamosítás, a gazdasági környezet egyes elemeinek államosítása:** ezzel egy-egy ágazat, cégcsoport piaci környezetét sajátítja ki az állam anélkül, hogy közvetlenül államosítaná a vállalkozásokat. Ezek eszközei:

- a hatósági árak (rezsicsökkentés);
- a különadók (bankadó, reklámadó);
- a tevékenységet szabályozó/korlátozó rendelkezések (plázastop);
- a fogyasztóknak kényszerbeszállítót/kényszerszolgáltatót írnak elő (például az iskoláknak meghatározott állami tankönyvet, a munkavállalók cafeteria juttatásainak kényszerbevéltőhelyet vagy az újszülöttek után járó Babakötvényeknek kijelölt kezelőt).

Míndez a tulajdonosok kivéreztetését, a tartós vagy tranzitállamosítás előkészítését, a terület szereplőinek behódoltatását, tehát összességében a piaci viszonyokra jellemző személytelen kapcsolatok és gazdasági determinációk perszonalizálását és a politikának alávetett függelmi rendbe szervezését szolgálja. A hidegállamosítás nem vált át szükségszerűen végső államosításba vagy tranzitállamosításba, de magában hordja a járadékoltatás sokirányú lehetőségét.

- **Fosztogató államosítás, megtakarítások államosítása:**
 - **egyszeri** akció során állami fenyegetéssel, félrevezetéssel és törvényhozási eszközökkel történő rablás (így vették el a magánnyugdíj-pénztári tagok közel 3000 milliárd forintnyi megtakarítását, s csatornázták be az állami költségvetésbe);
 - már adóztatott jövedelmek **folyamatos** további adóztatása (tranzakciós adó, szerzői jogdíjak egy részének állami elvonása az Artisjtústól és újraosztása).
- **Piacfoglaló államosítás, gazdasági tevékenység vagy jogosultság államosítása:** ennek során az állam nem közvetlenül a tulajdonától fosztja meg a vállalkozások gazdáit, hanem úgy monopolizálja, hogy
 - vagy **koncesszióhoz köti** a gazdasági tevékenység folytatását, s újraosztja azokat (például a dohánytermékek árusítása);
 - vagy amikor **csak állami vagy önkormányzati tulajdonban álló társaságok** láthatnak el valamilyen tevékenységet (vízgazdálkodás, hulladékgazdálkodás, fémkereskedelem);
 - vagy **újjonnan létrehozott állami vállalat jogosultságává teszi** az adott tevékenységet (például a mobil-payment);
 - vagy **állami (közigazgatási) szervezethez csatornázza** az adott tevékenységet (például az EU-s forrásokat és állami megrendeléseket célzó pályázatíró tevékenység).
- **Bevásárló államosítás, magánvállalkozások meghatározó részvénycsomagjainak állami forrásokból történő felvásárlása, amelynek motivációi és köre meglehetősen szerteágazó:**
 - a magasabb súlycsoportba tartozó, nehezebben zsarolható külföldi (orosz, német) tulajdonos miatt piaci érték feletti bevásárlás, ami rendszerint egy szélesebb körű üzleti akció lépése (MOL, E.ON földgáztározók);
 - piacfoglaló államosítás bevásárlással (a lakossági és vállalati átutalásokat kezelő GIRO Zrt.);
 - „nemzeti” vállalatok felvásárlása (Rába, Dunaferr);
 - egy fosztogató és tranzitállamosítás előjátéka (Takarék Bank);
 - egy alibi államosítás szükséges lépése, amellyel a fővárosnak amúgy is nyújtandó támogatás „ellenértékeként” Budapestet megfosztják egy vállalatától (Fővárosi Vízművek).
- **Tranzitállamosítás, magánvállalkozás ideiglenes „állami gondozásba” vétele:** ennek révén az államosítás áthidaló fázisával kényszerítenek magánvagyonokat a fogadott politikai család tulajdonosi körébe. Megkönnyítheti az államosítást, ha a tulajdonost gazdaságon és jogon kívüli – a hidegállamosítás körébe tartozó – eszközökkel már megdolgozzák vagy kivonulásra kényszerítik, és a családon belüli újraprivatizáció megolajozásához akár kedvezményes állami hitelt is biztosítanak. (BÁV Zrt.).

- **Alibi államosítás, a veszteség államosítása – a nyereség privatizálása:** a fogadott politikai család vagyoni- és jövedelemszerzésen túl szolgálhat politikai, ideológiai célokat is.
 - **Egyszeri pénzszivattyú,** amelynek mintapéldája a Postabank konszolidálása (1998–2000) volt, amikor az állam, a betétesek megtakarításait féltve, tőkeinjekciót juttatott a veszteséggé vált banknak, és a nem működő hiteleket átcsoportosította egy követeléskezelő szervezethez. Ez az adósoknak (vagy azok képviselőinek: strómanjainak) az „elbukott” hiteleket és vállalkozásokat feltételezhetően töredékértéken értékesítette, így jóval piaci érték alatt jutottak azokhoz hozzá. Hasonló mintát követhet majd a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) Zrt. részvénytöbbségének a megszerzése (2014) a bajor állam tulajdonában álló Bayerische Landesbanktól. Mindkét eset egyben a tranzitállamosítás példája is lehet, azzal a különbséggel, hogy a tranzitállamosítás alaphelyzetében prosperáló vállalkozásokat vadásznak le, szemben a fenti esetekkel, amelyeknél megroppant vállalkozást konszolidálnak, tőkésítenek fel közpénzekkel, majd passzolnak tovább áron alul a fogadott politikai családi körébe.
 - **Folyamatos pénzszivattyú,** mely eljárás lényegét a **magán-tankönyvpiac felszámolásán** lehet érzékeltetni: első lépésben törvényi eszközökkel felhatalmazták az oktatásért felelős minisztériumot, hogy az általa – az akkreditációs eljárás mellőzésével jóváhagyott – tankönyveket bevezethessen a piacra. Második lépésként elválasztották a tankönyvkiadástól és állami monopóliummá tették a tankönyvek kereskedelmét. Harmadik lépésben az állami tankönyvkereskedő céget tankönyvkiadási joggal ruházták fel. Negyedik lépésben megszüntették az iskolák szabad tankönyvválasztási jogát, s ettől kezdve csak a minisztérium által kibocsátott korlátozott kínálatú listáról választhatnak. Ezen intézkedéssorral adminisztratív tönkretették a tankönyvkiadókat, felszámolták a tankönyvpiacot, és az állami tankönyvkiadáshoz kapcsolódó magánnyomdai kapacitáson keresztül szivattyúzzák ki a jórészt költségvetési forrásokból finanszírozott tankönyvforgalom hasznát. Ebben az alibi államosításban szervesen kapcsolódik össze az ideológiai indoktrináció politikai, a tankönyvárak leszorításának népboldogító–kommunikációs és a fogadott politikai család vagyonosodásának gazdasági célja. Hasonló logikát követ **a közüzemi vállalatok állami nonprofit társaságokká alakítása** a rezsiharc keretében, ahol e társaságok szintén a költségvetési források kiválasztott alvállalkozókhöz csatornázásának interfészeiként működnek.

Az államosítások különböző típusai az összetett céloknak megfelelően tetszőlegesen kombinálhatók (például bevásárló államosítás és alibi államosítás). De az is előfordulhat, hogy időben elnyújtva minősülnek át (például hidegállamosítást tranzitállamosítás követ, vagy bevásárló államosítás minősül át tranzitállamosítássá).

Mindezek fényében értelmetlennek tűnik az olyan jellegű igyekezet, amely a kormányzat államosítási törekvéseit és gyakorlatát, valamint annak deklarált indokait, céljait a Fidesznek az állami tulajdonba vetett hitével kívánja magyarázni, illetve az állami tulajdon kevésbé hatékony voltának bizonygatásával próbálja bírálni, és nem hajlandó tudomást venni annak tényleges funkcióiról.

4.9. Autokrácia a demokrácia kulisszái között

A kialakuló függelmi, patrónus–kliensi és vazallusi vonásokat mutató rend azért nem feudális, hűbéri természetű, mert – mint már említettük – az uralom szociológiai, materiális természete és jogi, formális legitimitációja nem esik egybe. Míg a hűbéri társadalomban a vazallust, klienst esküje köti az úrhoz, s egyben legitimálja annak uralmát felette, addig a maffiaállamban formailag a viszony fordított: az urat még mindig választják és ő felesküsik az alkotmányra. Uralmának legitimitását nem önmagából meríti. De a maffiaállam kénytelen a mégoly korlátok nélküli uralmát is az alávetett néppel legitimáltatni. A fogadott politikai család feje ugyan kegyet gyakorol, de e kegyet mint jogszerű és nem mint a személyes diszkrecionális döntését futtatja végig az alávetett szervezeteken: „kegyházügyi” törvénnyel és parlamenti procedúrával büntet, azaz foszt meg például neki ellenszegülő egyházat státusától, vagy éppen pályázatosdival és a parlamenttel elfogadtatott törvénnyel jutalmaz, azaz adományoz kaszinókoncessziót és adómentességet kegyeltjének. Mintha mindez nem is az ő, hanem autonóm intézmények jogszerű döntése lenne – de valójában nem az, ezért lehet a szervezett bűnözés egy sajátos formájának tekinteni.

A Családfő uralma és annak legitimitációja közti szakadékot pedig az illegitim állami erőszak és képmutatás hidalja át. A maffiaállam az uralmi természetének nem megfelelő, a népfenség elvén alapuló legitimitációs kényszer miatt korlátozza és manipulálja az állampolgári jogokat és a választási demokráciát, de azt nyíltan nem számolja fel. Ez **a rendszer se nem liberális demokrácia, se nem – tisztán erőszakra épülő – diktatúra**. Az elnyomás nem totális, hanem csak célszerűen, pragmatikusan szelektív és testreszabott.

Az egzisztenciális függés és zsarolás rendszerének általánossá tételét szolgálják a – korábban tárgyalt – patrónus–kliens viszonyok formagazdag technikái. Ezekkel relativizálják a jogszerű viszonyokat, az állampolgári jogon járó juttatásokat: minden csak diszkrecionálisan, azaz önkényesen adományozható juttatás, jutalom. Másfelől a bűnhődés sem a bűn következménye, hanem az illojalitásé, a szembeszegülésé, az úrral szembeni engedetlenségé. Ennek megfelelően működik a stigmatizálás, fenyegetés és kriminalizálás eszközeként az adóhatóság, az ügyészség, a rendőrség, a kormány ellenőrzési hivatala, még be nem teljesedett szándékuk szerint a bíróság, valamint az állami és a fogadott politikai család tulajdonában lévő média.

A Horthy-rendszerben az uralkodó rezsim stabilitását **a választójog** adminisztratív korlátozásával (cenzusos, illetve 1939-ig vidéken nem titkos választással) biztosították,

a politikai ügyekben való véleménynyilvánítást pedig – még ha szégyenlősen is – alapvetően úri középosztálybeli kiváltságnak tekintették. A totalitárius rendszerekkel való párhuzam pedig egyenesen meglepő: azokban ugyanis egypártrendszer működött. A Kádár-rendszerben a pártok létrehozásának tilalmával, illetve azáltal biztosították a kommunista párt hatalmi monopóliumát, hogy a választásokon csak a Hazafias Népfront jelöltjei indulhattak. De mivel hatalmukat nyílt erőszakra alapozták, nem kellett bajlódniuk a választás feltételeinek és esélyeinek részletekbe menő manipulálásával. Olaszországban pedig a '20-as évek végén a parlamentet egyenesen fel is számolták, Németországban a '30-as évek közepétől választásokat sem tartottak, a Szovjetunióban pedig egypárti-egyjelöltes választások voltak. **A totalitárius rendszerekben mindenki teljes körűen ellenőrzött és mobilizált.**

A maffiaállam azonban nem rendelkezik az erőszakszervezetek diktatúrákra jellemző nyílt használatának lehetőségével, ezért a manipulációk és kényszerek aprólékosabb, diverzifikáltabb, kreatívabb rendszerének kiépítésére kényszerül. Nem tudja, s ezért nem is kívánja teljesen feladni a látszatot. Az állampolgárok összességének totális mobilizálása és behódoltatása helyett **a maffiaállam egyrészt premizálva mobilizál, másrészt kiszorítva demobilizál.** Mobilizálni rendszerének nyerteseit és elkötelezett híveit kívánja, míg veszteseit hol direkt, hol indirekt eszközökkel igyekszik semlegesíteni, a választásokon való részvételtől és általában a politizálástól távol tartani. Híveit az „egy a tábor, egy a zászló” jegyében kívánja tömöríteni, riválisait pedig megosztani, szétmorzsolni. Míg a totalitárius rendszerek következetesen felszámolják a rendszer kritikusaiknak szervezeteit és intézményeit, addig a maffiaállam **a kriminalizálás, az ellehetetlenítés és domesztikálás dinamikus egyensúlyában** tartja fenn a pluralizmus látszatát. Nem likvidál, csak – a lojalitás vagy belenyugvás biztosításához szükséges típusú és mértékű – fojtó fogást alkalmaz. Ez áll a vele szemben kritikus személyekre, pártokra, civil szervezetekre, médiára egyaránt.

A totalitárius rendszerek nem foglalkoznak a „day after” kérdéssel: nincs rá forgatókönyvük, mert a rendszerbe nem illeszhető bele a „mi lesz utána” problémája. Egy diktatúrának nemcsak az uralma totális, hanem a bukása is, ha eljön. A maffiaállam azonban *ad hoc*, folytonos törvényhozással túlszabályoz, a demokratikus rendet alkotmányos és kétharmados törvényi béklyókkal paralizálva próbálja biztosítani a fogadott politikai család pozícióit egy esetleges választási vereséget követő időszakra is: a hatalommegosztás pozícióiba helyezett, választási ciklusokat átívelő időtartamra kinevezett politikai strómanjaival, családi vagyonával és médiájával.

De az előre menekülés, a politikai hatalom tartósításának egyik eszköze kétségkívül a meglebegtetett **„államszervezési reform”** lesz. A köztársasági elnöki intézmény átalakítása biztosíthatja, hogy Orbán Viktor esetleg még a 2018-as választások előtt „magával vihesse” a végrehajtó hatalom fontosabb jogosítványait a köztársasági elnöki pozícióba, amely demokratikus kontroll helyett az autokratikus hatalom eszközévé válhat. Miközben a maffiaállam tudatosan szakít a jogállami normákkal, egy teljességgel mégsem kizárható kormányváltás esetére jogállami eszközök alkalmazásával igyekszik biztosítani illegitim módon szerzett politikai-gazdasági pozícióit és vagyonát.

5. A maffiaállam legitimációját szolgáló piramisjátékok

A maffiaállam legitimációs kényszere a demokrácia kulisszáinak működtetését igényli. Ez utóbbi sem lenne azonban lehetséges a rendszer által anyagiakkal kibélelt, lelki közösséggé gyúrt elkötelezett hívek, illetve a csak lelki táplálékkal semlegesítettek feltehetően még jelentősebb tömege nélkül.

5.1. Gazdasági piramisjáték

A maffiaállam kiépülését kísérő hatalmi átrendeződés költségei a masszív jövedelem- és erőszakos vagyonátcsoportosítás nyomán erősen megterhelik a gazdaságot, és **válság-időszakban egy olaj nélküli olajdiktatúrához** teszik hasonlatossá. A fogadott politikai család hatalmát és vagyonosodását olajozó jövedelmeknek más forrásokat kell találni. A hazai források közül ezek az egykulcsos adó, a szociális, egészségügyi és oktatási kiadások visszaszorítása, a bankok és szolgáltatók sarcolása és az alkalmi rablások (magánnyugdíjpénztár, takarékszövetkezetek).

Az **egykulcsos adó** bevezetése csaknem 500 milliárd forint jövedelmet hagy a háztartások felső decilisénel. Ez a társadalom egyik leghatékonyabb véleménymeghatározó és legerősebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező rétege, amelynek tagjai – még ha nincsenek is teljesen behajtvva a Fidesz kliensi státusába, még ha nem is szimpatizálnak az új hatalommal – a választásokon azzal a dilemmával kerülnek szembe, hogy ha a Fidessel szemben álló erőkre szavaznak, azoknak a progresszív adót tartalmazó programja személyesen jelentős jövedelemtől fosztaná meg őket. Miközben az ellenzéki erők ostorozzák az egykulcsos adó antiszolidáris jellegét, s hangsúlyozzák, hogy annak gazdaságélénkítő hatása valójában elhanyagolható, egyben a Fideszhez kötődő „középosztálybeli” önzést és összetartozást erősítik a kedvezményezett csoportban. Más történelmi autokrata (korporativista–fasiszta, kommunista) rendszerek ellenkező irányú jövedelemátcsoportosításokat hajtottak végre, még ha azt az előbbiek zsidó javak árjásításával és háborús zsákmányszerzéssel, utóbbiak pedig a tulajdonosi réteg kisajátításával, a parasztság és a vidék – szocialista eredeti tőkefelhalmozásként jellemzett – megsarcolásával érték is el.

A maffiaállam e jövedelemátcsoportosítást adóztatási és költségvetési eszközökkel éri el: a **magas forgalmi adóval és a szociális kiadások visszaszorításával**. Ez nem egy klasszikus társadalmi konzervativizmus megnyilvánulása, hanem a „patriarchális család” munkamegosztásába be nem illeszthető, annak körén kívül eső társadalmi csoportokkal szembeni érdektelenség, a róluk történő lemondás. Akikkel a rendszernek nincs dolga, azokat otthagyja az út szélén. Másokat meg azzal fizet ki, hogy egyáltalán munkájuk lehet. Ebben a **gazdasági piramisjátékban egy kedvezményezettre három vesztes jut**. A centrális erőttér számára felesleges állampolgárokról történő lemondás

a társadalom mélyülő megosztását, gazdaságának stagnálását és zsákutcás fejlődését eredményezi. Kérdés, hogy az egzisztenciálisan ellehetetlenítettek politikai passzivitását meddig képesek a represszió és az agymosás rafinált eszközeivel biztosítani, azaz elszigetelni és demobilizálni őket.

A rendszer uralmi igényeihez mérten rendelkezésre álló hazai források azonban egyrészt elégtelenek, másrészt felhasználásuk az intézményes elkötelezettségek miatt meglehetősen kötött. Paradox módon a fogadott politikai család vagyonosodását szolgáló szabadságot leginkább az **uniós források** jelentik: a földalapú támogatástól a nagy infrastrukturális beruházásokig. Az igyekezet, hogy az uniós források felhasználásának módját függetlenítsék az EU normáitól és ellenőrzési lehetőségeitől, óhatatlanul kielezi a konfliktust Brüsszellel. A nagy donorországok előbb-utóbb kénytelenek szembenézni azzal a kényes politikai kérdéssel, hogy adófizetők – szemben az uniós támogatások céljaival – meddig hajlandók pénzelni a magyar maffiaállam haszonélvezőinek gyarapodását.

5.2. Ideológiai piramisjáték

A maffiaállam nem ideológiavezérelt – hanem eklektikus ideológiai panelekből a politikai célszerűség igényeinek megfelelően építkezik. Szakpolitikailag inkonzisztens, érzelmileg konzisztens. Ez az erőssége is: ellenáll a racionális kritikának. Persze a racionális kritika gyengesége vele szemben, hogy megpróbálja a grammatikai helyértéken kezelni, s nem a társadalmi jelentésének valós kontextusában értelmezni a maffiaállam kommunikációja által használt olyan fogalmakat, mint például: nemzet, magyar, értékteremtő munka, munkaalapú társadalom, spekulatív tőke, bank stb. Nem hajlandó szembenézni azzal, hogy e fogalmak a kurzus és hívei nyelvén mást jelentenek: nemzet, magyar = mi, azaz a fogadott politikai család tagjai, nem idegen, nem zsidó; értékteremtő munka = olyan munka, amely nekünk hoz hasznot; spekulatív tőke = ami nem nekünk hoz hasznot; bank = népnyzó; munkaalapú társadalom = aki nem jut munkához, az ne is egyék, azaz a társadalmi szolidaritás mellőzése stb. Az intellektuális fölény, amellyel a kritikus értelmiség egy nyugatias társadalmi berendezkedés alapjáról próbál rámutatni a maffiaállam üzeneteinek, politikájának ellentmondásosságára és ésszerűtlenségére, épp arról árulkodik, hogy semmit sem ért az új rendszer működéséből. Így aztán kritikájának nyelvi készletével még csak meg sem tudja érinteni a maffiaállamot.

Az uralmi legitimáció legfontosabb **ideológiai paneljei: a nemzeti és a keresztény**, amelyeknek funkciója és használati módja is mutatja, hogy nem ideológiavezérelt a rendszer, és mikor kritikusai a rendszert nacionalizmussal és vallásossággal jellemzik, azok hagyományos értelmezésének nincs sok köze a maffiaállam természetéhez.

A maffiaállam nacionalizmusa ugyanis nem más nemzetek ellen irányul, hanem a saját nemzetéből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendben az alá betagozva. Nem részei a Családfő „háza népének”, s ennek viselhetik minden következményét. E felfogásban a nemzet nem

jelent mást, mint a fogadott családot és tartozékait, a Családfőtől a cselédségig, azaz a közmunkásokig. A magyar polip a saját egyéni önzéséhez teremt kollektivistá, nemzeti ideológiai keretet egy hamis igazságosztás jegyében. Ennek adja keretét a **nemzeti szabadságharc ideológiája, amely a morál- és jogfelfüggesztés eszközeként is funkcionál**. Hiszen ez az a „nemzeti, közösségi demokrácia”, amelyben az „illiberális állam” nemzeti céljai felülírhatják az emberi jogok tiszteletére épülő liberális demokrácia képviselte „önző, egyéni érdekeket”.

A centrális erőtér nyertesei könnyen dekódolják e nyelvet: a nemzet nem más, mint a fogadott politikai család eufemisztikus megnevezése. Elvégre azt mégsem mondhatják, hogy maguknak harácsolnak. Tudják, ha a Keresztapa a nemzet érdekére hivatkozik, akkor róluk, a fogadott politikai családról beszél. A nemzet azért büntelen, mert az maga a Család, s aki abba bebocsáttatik, az egyben feloldozást, bűnbocsánatot és védelmet nyer. Lehetett a korábbi rendszerekben kompromittált besúgó, kommunista, köz-törvényes, ha lojális a fogadott politikai családhoz, mindez megbocsáttatik. Az 1944-es német „Megszállási – más néven Történelemhamisítási – Emlékmű” körüli konfliktusnak is ez az egyik releváns olvasata. A patrónus nyújtotta védelem: ez adja az összetartozás erejét. S egyben ennek inverze, a kitesztítés jelenti a fenyegetést. A rendszerrel szembeni kritikus fellépés esetén ugyanis nincs az a személyes érdem, amely bárkit megvédhetne a maffiaállam szerveinek, szelektív bűnüldözésének vagy médiájának ellehetetlenítő, kriminalizáló vagy stigmatizáló erejétől.

A javakból, privilégiumokból nem részesülő híveknek pedig jobb híján nemzeti közösségi érzést, szabadon kiélhető pozitív és negatív elfogultságot kínálnak: az „igaz hazaszeretet” hozzájuk kötődő kizárólagosságát, illetve a nemzet ellenségei („idegenszívűek”, „hazaárulók”, „bankárok” vagy akiknek ez egyszerűen csak azt jelenti, hogy „zsidók”) és parazitái (cigányok, hajléktalanok, munkanélküliek) megvetésének jogát. Ők a rajongó balekok, akik a maguk kiválasztottsága és a mások lenézése, olykor gyűlölete – immáron legitim, nem titkolandó – érzésével vannak kifizetve.

A Fidesz vezetői azonban nem antiszemiták, célpontjuk nem a „zsidó”, hanem az antiszemiták is a célközönségük. A bankban egyébként nem az zavarja őket, hogy az „zsidó” lenne, hanem az, hogy nem az övék. Mint ahogy nem is rasszisták, hanem a rasszisták is a táborukba terelendő célközönségük. Tudatosan, pragmatikusan, indulatmentesen. Ennek a szélsőjobboldali szavazókért folyó ideológiai piramisjátéknak viszont szükségszerű következménye, hogy **legitimálják mind az antiszemita, mind a rasszista érzelmeket, közbeszédet, s bővítetten termelik újjá azokat, illetve olykor intézményesen kooptálják, vagy éppen szimbolikus elismerésben részesítik képviselőiket**. A szélsőjobboldal intézményesülésével és megerősödésével (Jobbik) pedig az addigi kétosztatú politikai tér háromosztatúvá válik, amelyben a centrális erőtér megtestesítője – ahogyan ő nevezi – két „szélsőség”, a szélsőbaloldal és a szélsőjobboldal között járhatja a „pávatáncát”: az előbbivel szemben azon méltatlankodik, hogy az nem tartja elég demokratának, az utóbbival azon, hogy az nem tartja elég nemzeti érzelműnek. Eközben pedig ironikusan konstatálja a két „szélsőséges” erő egymásra fókuszáló

terméketlen küzdelmét. A „pávatánc” viszont nem egy ideológiavezérelt műfaj: egy elkötelezett antiszemita/rasszista az egyik lépését nem teszi meg a táncnak, egy elkötelezett demokrata meg a másikat. Viszont a tánc lényege, hogy célja merőben nem ideológiai, hanem tisztán politikai.

Hitbéli, vallásos elköteleződésük is hasonlóképp merőben pragmatikus. Funkciója, hogy az uralom legitimációját egy számonkérhető alapról egy számonkérhetetlenre helyezze, hogy a Keresztapa tetteit egyre inkább mint a gondviselés által irányítottakat ideologizálja, hogy a köz megannyi ügyét egy vita alá nem vonható nyelven ritualizálja, hogy a Fidesz uralmának társadalmi beágyazottságot biztosítson politikailag nehezen elérhető régiókban és társadalmi csoportokban, és hogy az oktatásban az ideológiai indoktrináció eszközeként szolgáljon. A **kapcsolat egyház és hatalom között világiasan üzleti**. Így lett Orbán ateista ifjúból olyan hívő reformátussá, akinek nem jelent problémát akár katolikus körmeneten részt venni, akár egy üzlet reményében egy másik autokratának tett gesztusként futni engedni egy örmény keresztényt legyilkoló muszlim gyilkost, vagy akár a gyermekei közül az első kettőt keresztelő egyházat – minden bírósági és alkotmánybírósági döntéssel szemben – megfosztani addigi státusától, ha annak vezetője kritikus a politikájával szemben. Igazi Thomas Becket-történet. Az értékszempont világos, csakhogy az uralmi és nem keresztényi.

Politikai piramisjáték a nemzetközi környezetben

A nemzeti szabadságharc jegyében történő folytonos „háborús” mobilizálásnak és demobilizálásnak már nem csak hazai következményei vannak. A gazdasági és ideológiai piramisjátékon túl, a **nemzetközi téren is zajlik egy politikai piramisjáték**, amelyet – Haraszti Miklós megfogalmazásával – a „nyugati csónakban keleti széllel” stratégiájaként lehet jellemezni. Az uniós és transzatlanti elkötelezettséggel ellentétes politika a keleti autokratáknál történő – legitimációs és anyagi – koldulással párosul. A belpolitikában pedig hideg polgárháború, az ország saját polgárainak alávetése zajlik.

Az Európai Unió számára lassan világossá válik, hogy értékközösségi bázison geopolitikai céljai nem valósíthatók meg, ami elkerülhetetlenül egy, az EU-n belüli, ám az eurozónán kívüli, tartós ütközőzóna kialakulását eredményezi. Ebben a legkülönfélébb félautokrata rezsimek esetében kell szemet hunyniuk a demokratikus normák megsértése felett. Az EU geopolitikai céljait nem a „felperzselt föld” taktikájával kívánják megvalósítani, hanem az unión belüli pufferállamoknak nyújtott támogatásokkal, valamint a korábban csak esetlegesen megtúrt demokráciadeficitet tartós tudomásulvételével. Legalábbis eddig, mert Orbán rendszerének kihívó agresszivitása, az illiberális állam felépítésének nyílt meghirdetésével, igencsak megnehezíti az EU helyzetét. Tusnádfürdői beszédével ugyanis Orbán belekergette a nyugati demokráciákat abba a helyzetbe, hogy rá már ne mint olykor-olykor megtévedő államférfira, hanem mint a liberális demokráciák elszánt ellenségére tekintsenek.

Mindeközben érthetetlen, hogy a magyar ellenzék 2010 és 2014 között mindvégig egy kormánykritikai paradigma foglya volt, ahelyett hogy rendszerkritikaira váltott volna. De még most is – amikor Orbán már a szájukba rágja, hogy a liberális demokrácia intézményrendszerét programszerűen számolja fel – őrlődik aközött, hogy uralmára mint „rossz kormányzásra” vagy mint egy illegitim rendszerre tekintszen-e. Arról pedig végképp fogalma sincs, hogy mi az a rendszer, amelynek domesztikált alávetettje. Kritikája megragad a jajgatás fázisában, s még a diagnózisig sem jut el, nemhogy a gyógymódig.

Jegyzetek

- 1 A jelen írás elkészültéhez – mely „A kormánykritikától a rendszerkritikáig” című írásom (*Népszabadság*, 2014. február 15.) jelentősen átdolgozott, bővített változata – Kozák Márton nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Köszönöm továbbá Andor Mihály, Békesi László, Csillag István, Gombár Csaba, Kárpáti Miklós, Krémer Balázs, Nagy Ádám, Pető Iván, Róna-Tas Ákos, Soós Károly Attila, Várhegyi Éva észrevételeit.
- 2 Lásd erről részletesen Trencsényi Balázs tanulmányát (*Trencsényi Balázs: Minek nevezzelék? A magyar demokrácia válsága – regionális értelmezési keretben, Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam 2., Noran Libro, 2014.*)
- 3 A hibrid-rendszerek kereteiben gondolkodó hazai elemzők közül a legvilágosabb komparatív modellalkotás Kornai János nevéhez fűződik, aki a posztkommunista államok három típusát különíti el: a posztkommunista demokráciákat, a posztkommunista autokráciákat és a posztkommunista diktatúrákat. Ezek között Magyarország éppen úton van az első és a második típus között. (Kornai János: *Fenyegető veszélyek. Élet és Irodalom*, 2014. május 23.)
- 4 Bokros Lajos beszéde 2013. október 23-án a Műegyetem előtt.
(<https://www.youtube.com/watch?v=ADFX3wM4Qpk>)
- 5 Ungváry Rudolf: A láthatatlan valóság – A fasisztoid mutáció. *Élet és Irodalom*, LVIII. évfolyam, 34. szám, 2014. augusztus 22.
- 6 Ivan Szelenyi – Katarzyna Wilk: From socialist workfare to capitalist welfare state: Competing strategies and outcomes of transformation of social institutions in European neo-patrimonial and neo-liberal post-communist regimes during the second phase of reforms. *Paper presented at the 1989: Twenty Years After conference at UC-Irvine*, 2009. november 6–8.
- 7 Fareed Zakaria: The Rise of Putinism, *Washington Post*, 2014. július 31.
(http://www.washingtonpost.com/opinions/fareed-zakaria-the-rise-of-putinism/2014/07/31/2c9711d6-18e7-11e4-9e3b-7f2f110c6265_story.html);
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/401699_washington_post_orban_putyin_mintajara_epiti_ki_a)
- 8 Sztanyiszlav Belkovszkij: Putyin – Az ember, aki nem létezett. Budapest, 2014, Athenaeum.
- 9 Kim Lane Scheppele: Legal but not Fair: Viktor Orbán’s New Supermajority, April 13., 2014, <http://krugman.blogs.nytimes.com/?s=Scheppele>; „The European Union imagines itself as a club of democracies, but now must face the reality of a Potemkin democracy in its midst. The EU is now going into its own parliamentary elections, after which it will have to decide whether Hungary still qualifies to be a member of the club.”
(<http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/374455>)

- 10 Fricz Tamás: Illiberális helyett inkább: közösségelvű és nemzeti demokrácia, *MNO.hu*, 2014. augusztus 11. (<http://mno.hu/fricztamasblogja/illiberalis-helyett-inkabb-kozossegelvu-es-nemzeti-demokracia-1241777>)
- 11 Eric Hobsbawm: Primitív lázadók. Budapest, 1964, Kossuth. 65. o.
- 12 Róna-Tas Ákos észrevételei nyomán.
- 13 Magyar Bálint: Magyar polip – a szervezett felvilág, *Magyar Hírlap*, 2001. február 21.
- 14 Eric Hobsbawm: Primitív lázadók. 73. oldal, Budapest, 1964, Kossuth.
- 15 Frei Tamás találó kifejezése. (Frei Tamás: 2015 – A káosz éve és a magyar elit háborúja; Budapest, Ulpius-ház, 2013, 18. old.: „Poligarcha (...): a politikus összeolvadása az állami megrendelésekből milliárdossá váló oligarcha típusával.”)
- 16 Erdélyi Péter – Magyar Péter: Új klán lép Simicska Lajos helyébe, mikor véget ér a csatájuk Orbánnal, *444*, 2014. szeptember 1., <http://444.hu/2014/09/01/uj-klan-lep-simicska-lajos-helyebe-mikor-veget-er-a-csatajuk-orbannal/>
- 17 Befolyás barométer, in: A 100 leggazdagabb 2014, szerkesztette Szakonyi Péter, *Napi.hu*, 114–118. o.
- 18 A korrupciós bróker kategóriájának a posztkommunista maffiaállam fogalmi keretébe történő beemelése során nagyban támaszkodtam Jancsics Dávid alábbi írására és a vele folytatott beszélgetésre: Jancsics, Dávid: „A friend gave me a phone number” – Brokerage in low-level corruption, *International Journal of Law, Crime and Justice* (2014), <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijlcj.2014.07.003>
- 19 Katherine Stovel and Lynette Shaw: „Brokerage”, *Annu. Rev. Sociol.* 2012. 38:139–58, First published online as a Review in Advance on April 13, 2012, *The Annual Review of Sociology* is online at soc.annualreviews.org, This article’s doi: 10.1146/annurev-soc-081309-150054
- 20 Révész Sándor találó kifejezése. (Révész Sándor: Polip bűró., *Népszabadság*, 2013. december 7.)
- 21 Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1.*, Budapest, 1987, KJK. (A kötet az alábbi német kiadás fordítása: Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie 1. Halbband*, (J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1976.)
- 22 Uo.: 234.o.
- 23 Uo.: 238–239. o.
- 24 Uo.: 226–227. o.
- 25 Uo.: 246. o.
- 26 Uo.: 235. o.
- 27 Uo.: 238. o.

I.
RÉSZ

• Trencsényi Balázs

• **Minek nevezzelek?**

• *A magyar demokrácia válsága – regionális értelmezési keretben*

Mint az elmúlt pár évben annyiszor, a kelet-európai átmenetek demokráciamodelleiről szóló 2014. áprilisi princetoni konferencia résztvevőjeként is azzal kellett szembe-sülnöm, hogy a liberális demokráciák törekenységét hangsúlyozó, Magyarországgal, Romániával vagy Bulgáriával foglalkozó pesszimisztikus hangvételű előadások és hozzászólások éles ellentétben álltak a Lengyelországról, Szlovákiáról vagy éppen a Baltikumról szóló optimista elemzésekkel. Mindez **egyre inkább megkérdőjelezi a demokratikus átmenetek egységes kelet-közép-európai modelljének fenntarthatóságát**, amely a kilencvenes évek politikaelméleti gondolkodását lokálisan és globálisan is meghatározta. Az már csak a helyzet további iróniája, hogy míg az elmúlt négy-öt évben Lengyelországot szokás eminensnek tekinteni, Magyarországot pedig az antidemokratikus fordulat régióinkban atipikus esetének – olyannyira, hogy egyes elemzők azzal is megpróbálkoztak, hogy a magyar esetet mint anomáliát egyszerűen kivigyék a térségről szóló általánosító megjegyzéseikből –, pár évvel ezelőtt még egészen másként épült fel Kelet-Közép-Európa szimbolikus hierarchiája. Az említett konferencia egyik magyar résztvevője például felidézte, hogy idestova nyolc éve, ugyanabban a princetoni konferenciateremben ugyanígy vitatkoztak a régióról, csak éppen fordított volt a szereposztás: a demokratikus potenciáljukra büszke magyarok veregették hátba a lelkileg meggyötört lengyel résztvevőket, akik a Kaczyński-testvérek országglását az 1989-es rendszerváltás értékeinek összeomlásaként élték meg, és ennek jegyében a lengyel történéseket egy sorsszerű „elkanyarodás-elmélettel” igyekeztek leírni.

Az, hogy a mindenkori politikai helyzet ilyen erős kilengéseket okoz az adott ország politika- és társadalomtörténeti önképében, részben annak köszönhető, hogy **a segítségül hívott elemzési kategóriák igen felületeseek**, és a sokszor elképesztően formalizált tudományos apparátus gyakran csak a már meglévő értékítéletek visszamenőleges igazolására szolgál. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a demokratikus átmenetből nem demokratikus irányba forduló kelet-európai országok útját leírni kívánó értelmezéseket visszabontsam alapelemeikre, és egyrészt rámutassak bizonyos olyan előfeltevésekre, amelyek megnehezítették az olyan típusú folyamatok megragadását, mint amilyenek Magyarországon 2010 óta végbementek, másrészt pedig szempon-

tokat adjak egy, a hasonlóságokra és a különbségekre egyaránt érzékeny regionális értelmezési keret kidolgozásához.

Az európai politikai gondolkodást a kezdetektől fogva foglalkoztatta a **különbéle kormányformák egymásba való átmenetének kérdése**. Platón államforma-elméletének egyik alapeleme volt, nem függetlenül a szókratikus hagyomány demokrácia-kritikus attitűdjétől, hogy a türannisz nem a monarchiából fejlődik ki, hanem éppen sséggel a demokrácia, a tömeguralom csap át zsarnokságba.

Bár a középkor és kora újkor politikai kultúrájában mindez igencsak idegennek tűnt, hiszen bizonyos városállamoktól eltekintve nemigen volt demokratikusnak nevezhető berendezkedés, a 19. századi politikai gondolkodás számára megint relevánssá vált. Különösen a francia politikai rendszer dinamikáját igyekeztek ilyen szemszögből értelmezni, mind a „nagy forradalom” jakobinus terrorba, majd Napóleon egyeduralmába torkolló történetén keresztül, mind pedig az 1848-as radikális demokrata forradalmi mozgalom III. Napóleon általi felszámolására tekintettel. E problematika a két világháború között megfogalmazott és 1945 után nagy karriert befutó totalitarizmus-elméletekben is megjelent, nyilvánvalóan szoros összefüggésben a weimari köztársaság összeomlásának történeti tapasztalatával.

Nem véletlen, hogy az 1970-es években megalkotott tranzitológiai elméletek központi fogalma is éppen az autoritarizmus volt: elsősorban spanyol, görög és dél-amerikai kontextusban vizsgálták a diktatórikus és a demokratikus berendezkedések dinamikus viszonyát. A tranzitológiai irodalom eredetileg tehát paradox módon legalább annyira a demokratikus rezsimek összeomlásának értelmezésében, mint a tekintélyelvű rendszerekből a demokrácia felé való átmenet kutatásában gyökerezett. Így például a spanyol és a latin-amerikai példák általános kiterjesztésében élen járó Juan José Linz könyveiben mindkét irányú mozgást vizsgálta.¹ A hetvenes években ehhez a vitához kapcsolódott az a neomarxista félperiféria-elméletekkel is összecsengő kutatási hagyomány, amely a diszfunkcionális–manipulált féldemokráciák – elsősorban a 19. század végének görög, spanyol és olasz, illetve a 20. század derekának dél-amerikai példáira fókuszáló – történetét vizsgálta olyan kulcsfogalmak segítségével, mint a „caciquismo” (a helyi kiskirályok uralma), illetve a „klientelizmus”. E leírások központi eleme a felszínen stabilnak látszó demokratikus intézmények és a mélyben az uralkodó politikai osztály által kontrollált politikai berendezkedés kettőssége, ahol Németh László találó megfogalmazásával „a parlament csak cifra gipszciráda volt a valódi rend épületén”, a választások pedig inkább az elitcsoportok hatalmi harcának aktuális eredményét legitimáló rituális aktusok, mint a népakarat kifejeződései.²

A hetvenes évek derekán kibontakozó dél-európai és részben latin-amerikai demokratizációs folyamat azonban megfordította a trendet, és egyre inkább a tekintélyelvű rezsimektől a demokratikusak felé való átmenet vált a tranzitológiai kutatás központi kérdésévé. Mindez nagyban **hozzájárult a nyolcvanas-kilencvenes évek egyik legfontosabb politikaelméleti dogmájának kialakulásához, miszerint a tekintélyuralmi rendszerből csak „kifelé” vezet az út**, és lényegében csak egyetlen ilyen ösvény létezik,

mégpedig az európai és észak-amerikai politikai hagyományban gyökerező liberális demokratikus berendezkedés felé vezető. Bár a paradigma megalkotói, mint például Linz, még tudatában voltak a demokratizációs folyamat megfordíthatóságának, a „történelem végének” csalfa ígérését komolyan vevő vulgarizált tranzitológia egy időre teljesen megfélemedezett arról, hogy messze nem csak a demokrácia kiteljesedése felé vezet út.

Lényegében ez a meggyőződés határozta meg a kelet-európai átmenetelméleteket is, amennyiben értelmezési kategóriákat adott a nyolcvanas évek végétől a szovjet hatalmi térben végbemenő események magyarázatához. Elsősorban Spanyolország, Portugália és Görögország esetében mindez együtt járt egy újfajta regionális önpozicionálással is: a demokratizációs folyamat mintaországaként egy univerzálisan alkalmazható receptet látszottak kínálni (ebben a kontextusban vált fontos referenciává például a Moncloa-paktum).³

Tévedés lenne persze azt állítani, hogy a kilencvenes években mindenki egyaránt optimista módon tekintett a rendszerváltások során kialakuló új berendezkedésre, de Közép-Európában a legtöbb kritika elsősorban a radikális nemzeti ideológiák feléledésére irányult. Adam Michnik vagy Szabó Miklós kilencvenes évek eleji publicisztikájában a fő veszély a retrográd etnikai nacionalizmus volt, amely inkább rendszerellenes mint rendszerszerű, ezért az interpretációk is inkább anakronisztikus zombiknak – vö. a „múmiák öröksége” – tekintették a képviselőiket, mint a demokratikus rend alternatívájaként felépülő berendezkedés „mérnökeinek”.

Mindez persze egészen más akusztikát kapott az olyan esetekben (mint például Szerbia, Horvátország és Szlovákia), ahol a nemzetállam-építés kérdésének központivá válásával a liberális demokratikus értékrend egy időre alárendelődött a nemzeti kollektívizmusnak. Az elemzők egy része ennek következtében, mintegy a nyolcvanas évek Közép-Európa vitáját is folytatva, már a kilencvenes évek elején is megkülönböztetett aránylag sikeres és sikertelen felzárkózási pályákat és a sikerességet gyakran összekapcsolta a multikulturális és demokratikus politikai hagyományok erősségével. Azonban a „felzárkózó” Közép-Európát és a „stagnáló,” illetve „etnikai konfliktusokba bonyolódó” Balkánt szembeállítók sem kérdőjelezték meg a liberális demokráciamodellezés kizárólagosságát. A nyugati intézményeket sikertelenül adoptáló országok politikai kultúráját így általában lemaradónak vagy regresszívnek írták le, s nem pedig valamifajta alternatív politikai rendszer reprezentánsának. A kilencvenes évek második felében a régió kívülről tekintett elemzések pedig már három jól elkülöníthető országcsoportról beszéltek (Közép-Európa, Balkán és a poszt-szovjet térség). A határvonalak azonban nem voltak elvágólagosak, és bizonyos országok különböző irányba is elmozdulhattak, így például a jelentős számú orosz kisebbség tehertételével induló és a politikai közösséget etnokulturális alapokon újraalkotó baltiak idővel a „konszolidált” közép-európai régióba zárkóztak fel; Szlovákia egy ideig sokak számára inkább a délkelet-európai modellbe illeszkedett, de a kilencvenes évek legvégén visszakerült a „közép-európai klubba”; Szlovénia pedig lényegében már a kilencvenes évek elejétől ki tudott lépni a poszt-jugoszláv referenciarendszerekből.

Nem szükséges e helyütt az ilyen regionális besorolások eredendően problematikus voltának bemutatásával hosszan időzni – egy ország regionális alkategóriába való beszorítása a folyamatok megragadása helyett csak egyfajta sematikus keretet ad, miközben az intézményes–politikai taxonómia igény egyre merevebbé teszi a határvonalakat a különböző alrégiók között. Így lett például az Európai Unióba belátható időn belül bekerülni képtelen „k. európai” országok összefoglaló kategóriája a „Nyugat-Balkán”, amibe egy idő után minden földrajzi logikának ellentmondva Moldova is bekerült, hiszen nemigen volt más csoport, ahova be lehetett volna sorolni.

A mezoregionális értelmezési keretek dominanciájának köszönhetően a demokratikus átmenet megfeneklésének első látéletei is a térbeli és intézményes–strukturális kategóriák összekapcsolására épültek. Meghatározó volt ebben a kontextusban a poszt-szovjet régió „elkanyarodásáról” szóló vita: már a kilencvenes évek közepén megjelent a „weimari Oroszország” metaforája, de ezt még nem kísérték rendszerszerű elemzések, inkább csak szociálpszichológiai és mentalitástörténeti hivatkozások. A kilencvenes évek végétől azonban az új erőre kapó orosz autokrácia és a vonzáskörzetébe kerülő államok gyökeresen új elemzési kereteket követeltek. Mindehhez a putyini ideológia kidolgozói maguk is kiváló alapanyagot szolgáltatottak, amennyiben igyekeztek a saját rendszerük és a nyugati típusú képviseleti demokráciák közötti különbséget elméletileg is kidomborítani (e törekvést jól tükrözték az olyan fogalmi innovációk, mint a „szuverén demokrácia”).

A poszt-szovjet autokrácia mind ez ideig legmélyebb elemzése M. Steven Fish nevéhez fűződik, aki már a kilencvenes évek végén felhívta a figyelmet az orosz politikai rendszer autoriter irányba fejlődésére, amit már nem lehetett a demokratikus átmenet paradigmájába beilleszteni. A kétezres évek közepén pedig egy még kiérleltebb modellt dolgozott ki az orosz politikai rendszer értelmezéséhez.⁴ Az olyan – elsősorban közgazdasági érvrendszert felvonultató – elméletekkel szemben, mint Andrei Shleifer és Daniel Treisman írása,⁵ mely Putyin Oroszországát a nyugati intézményes és gazdasági normákat egyre jobban megközelítő „normális országgént” írták le, Fish kiindulópontja egyfajta poszt-szovjet *Sonderweg* feltételezése, amit azonban regionális összehasonlító keretbe foglalt. A legfontosabb faktorok, amelyek szerinte meghatározták az orosz politikai kultúra fejlődését: az energiaszektor dominanciája, a prezidenciális szerkezet, illetve a civil társadalom hiánya. Az általa körvonalazott modell szerint tehát a tekintélyuralmi fordulat különböző kihívásokra adott politikai és társadalmi reakciók együttese – ennek jegyében Fish elvetette az autoritarizmus fogalmát mint értelmezési keretet, hiszen szerinte az inkább egy politikai stílust jelöl, mint egy kormányformát.

Az elmúlt években, nem függetlenül az oroszországi politikai represszió egyre nyilvánvalóbb és nemzetközi visszhangot keltő megnyilvánulásaitól, mind több elméleti szöveg jelent meg, amely igyekezett a poszt-szovjet térségre jellemző politikai szerkezetet leírni. David R. Cameron és Mitchell Orenstein tanulmányukban mindezt a „hibrid autoritárius demokrácia” fogalmával próbálták megragadni.⁶ A hibriditás ebben a kontextusban arra utal, hogy a demokratikus politikai rendszer formái jelen vannak, de

nincs demokratikus alternatívája az aktuálisan uralmon lévőeknek. A szerzők szerint a régió belüli különbségek elsősorban a Nyugattól való relatív távolságtól, illetve a demokratikus hagyományok erősségétől függenek. Eszerint Ukrajnának van a legnagyobb esélye a nyugati típusú demokrácia kiépítésére, míg a belső-ázsiai köztársaságok lényegében sorsszerűen egy tekintélyelvű rezsim foglyai maradnak.

Túl a tranzitológiai paradigmán?

A posztszovjet térség politikai rendszereinek egyre inkább a nyugat-európai demokráciamodellel összeegyeztethetetlen irányú fejlődése fontos érvet adott azok kezébe is, akik a kilencvenes évek vége felé egyre hangosabban kérdőjelezték meg a tranzitológiai irodalom addig konszenzuálisnak tekintett tételét a polgári liberális–demokratikus berendezkedésről mint a folyamat egyetlen elképzelhető végcéljáról.

Mindezt Fareed Zakaria már 1997-es provokatív cikkében radikálisan elutasította, miközben az „illiberális demokrácia” fogalmát ajánlotta, mint olyan kategóriát, amely képes leírni azt az újfajta politikai rendszert, amely nemcsak Kelet-Európában, de a demokratikus átmenet valamelyik fázisában megfeneklett ázsiai, afrikai és dél-amerikai országokban is egyre inkább tért hódít.⁷ **Zakaria értelmezésében a liberális és demokratikus értékredek egyáltalán nem esnek egybe**, hiszen a liberalizmus elsősorban a hatalom kontrollját, a demokrácia pedig éppen a hatalom megszerzését és használatát jelenti. Még Nyugat-Európában sem feltétlenül került fedésbe e kettő, így például Zakaria szerint a francia politikai hagyomány lényege éppen az antiliberális népszuverenitás-elv és a centralizáció összekapcsolódása. A demokrácia többségi logikája, miszerint a győztes mindent visz, pedig a csak részben konszolidált politikai rendszerekben azt jelenti, hogy a hatalmat megszerző politikai erők a szó szoros értelmében minden hatalmi ágat és gazdasági forrást megkaparintanak.

Az illiberális demokráciák erős vezető egyéniségekre épülnek, akik kritikátlan talponyalókkal veszik körül magukat, a titkosszolgálati apparátust is felhasználják hatalmuk megtartása érdekében, és a nép nevében fellépve bontják le a végrehajtó hatalom kontrollját biztosító és a népszuverenitást bizonyos értelemben korlátozó struktúrákat (mint például az alkotmánybíráskodás). Zakaria szerint mindez különösen a prezideniális rendszerekre jellemző, de olyan esetekben is kialakulhat, ahol a parlament instabilitása miatt megerősödik egy népképviselői intézmények felett álló karizmatikus vezér iránti vágyakozás. Zakaria elemzésének lényege azonban nem annyira az illiberális demokráciák szerkezetének leírása volt, mint inkább egy politikai érv, miszerint az euroatlanti politikának nem a demokrácia promóciójára kellene irányulnia, hiszen a demokratikus elvek abszolutizálása könnyen elnyomó rezsimek igazolásává válhat,

hanem inkább a liberális intézményes kontrollok népszerűsítésére, akár a demokratikus elvek bizonyos fokú megsértése árán is.

Az „illiberális demokrácia” csak egy volt a posztautoritárius rendszereket leírni kívánó jelzős szerkezetek közül.⁸ A kilencvenes évek derekától számtalan más kísérlet is született e jelenségcsoport megragadására, Leonardo Alfonso Villalón afrikai kontextusban használt „kvázi-demokrácia” fogalmától Terry Lynn Karl „hibrid demokráciáján”, Larry Diamond „választási demokráciáján” (electoral democracy) és Michael McFaul „irányított demokráciáján” (managed democracy) át egészen Charles King „Patyomkin-demokráciájáig”.

Nem véletlen, hogy egy pár évvel később Thomas Carothers tanulmányában már egyértelműen a tranzitológiai paradigma összeomlását diagnosztizálta, elvetve meghatározó elemét, a „demokratikus teleológiát”.⁹ **Szerinte egyszerűen nem igaz, hogy az átmenet viharos tengerére szálló országok többsége végül beért a „demokratikus révbé”,** valójában csak az országok kisebb része vált valóban nyugati értelemben demokratikussá, egy másik rész új autoritárius rendszereket épített fel, míg **az országok többsége egy – se nem demokratikus, se nem nyíltan tekintélyelvű – szürke zónában helyezkedik el.** E csoportot a demokratikus politikai berendezkedés bizonyos elemeinek megléte jellemzi, azaz működnek pártok, vannak választott tisztségviselők, tartanak rendszeres választásokat, és létezik valamifajta civil szféra is, ugyanakkor az ellenzék politikai mozgástere igencsak behatárolt, gyakoriak a jogrendszer kikezdő és a hatalmon lévők érdekeinek megfelelő intézkedések, a közigazgatás működésének színvonala és a közbizalom szintje egyaránt alacsony, a valódi alternatíva hiánya miatt folyamatosan csökken a részvétel a választásokon, és így e választások legitimitása maga is sérül.

Carothers két egymás mellett létező modellt különít el, amelyek a szürke zónába sorolható féldemokratikus rendszereket formálják: az egyik a túlzottan is parttalan pluralizmus, a másik a domináns hatalmi központ köré szerveződő rendszerek. Bár ezek bizonyos értelemben egymás ellentétei (az egyikben a politikai rendszer állandó instabilitása ad lehetőséget az erőskezdő „konszolidátoroknak” a hatalom megragadására, a másikban pedig éppen a rendszer alapját adó eredendően túlsúlyos hatalmi központ teszi lehetetlenné a valódi plurális demokrácia kialakulását), mégis vannak közös alapvonásaik. Ilyen például, hogy az állami forrásokat a hatalomra kerülő párt vagy mozgalom fokozatosan kisajátítja és a választásokat egy bizonyos fokig éppen e források segítségével manipulálja, anélkül azonban, hogy egyértelmű választási csalásról lehetne beszélni. Szintén közös vonás a politikai és gazdasági hatalom összefonódása (*crony capitalism*), ami a korrupciót a rendszer alapvető sajátosságává teszi, még akkor is, ha időről időre hangzatos korrupcióellenes kampányokat szerveznek.

Carothers szerint ezek a rendszerek annyiban átmenetiek, hogy keverednek bennük a demokratikus és tekintélyelvű elemek, annyiban viszont nem, hogy nem tekinthetők a liberális demokrácia kifejlett változatához vezető út köztes állomásának. Zakaria cikkéhez hasonlóan mindennek komoly tanulságai voltak az amerikai külpolitikára nézve is, amennyiben elvetette az institucionalista demokráciaexportot, amely a demokratikus

képviselési intézmények és a választások meglétén mérte egy adott ország „demokrácia-teljesítményét”, miközben elhanyagolta a gazdasági és szociokulturális faktorok figyelembevételét. Hasonló szempontból bírálta az amerikai jogász–politológus Kim Lane Scheppele is a kizárólag a formális demokratikus kritériumokat tekintetbe vevő hozzáállást.¹⁰

Újragondolt autoritarizmus-típológiák

A tranzitológiai megközelítés megkérdőjeleződésével párhuzamosan megindult a kísérletezés egy olyan új autoritarizmuselmélettel, amely képes lehet integrálni az 1989 után kialakult változatokat is. A paradigma „nagy öregje”, Juan Linz maga is megpróbálkozott egy új típológiával, amelyet elhatárolt az olyan modellektől, mint a 19. századra jellemző félalkotmányos monarchiák, a keleti szultanizmus, vagy éppen az oligarchikus demokráciák.¹¹ Linz kiindulópontja az a Hannah Arendt óta közhelyszámba menő gondolat volt, hogy az autoritarizmusnak és a totalitarizmusnak gyökeresen különböző a logikája: az autoriter rendszerekben jelen van egyfajta korlátozott politikai pluralizmus és nincs részletesen kidolgozott állami ideológia, bár e rendszerekre is jellemző egy jellegzetes – tekintélyelvű reflexekre épülő és ezeket ideológiai referenciákkal is igazolni törekvő – mentalitás és a totalitárius modellnél kevésbé kimunkált, de azért a rendszer legitimitációjában kulcsfontosságú vezérkultusz. A totalitárius rendszerekre jellemző, a lakosságot mozgásban tartó „állandósított rendkívüli állapottal” szemben a tekintélyelvű rendszerek csak időnként folyamodnak a politikai mozgósítás eszközeihez, legtöbbször beérik a közszféra depolitizálásával. Ezzel együtt Linz szerint az autoriter rezsimok keretei között fennmarad egy korlátolt pluralizmus és az elitek valamifajta tagoltsága.

A spanyol politológus ebben a keretben igyekezett elhelyezni az 1989 utáni demokratikus átmenet akadályversenyében sikertelenül szereplő, tekintélyelvű irányba forduló rezsimokat is. Arra viszont modellje elég kevés támpontot adott, hogy mik lennének e rendszerek ama sajátosságai, amelyek éppen a demokráciát és piacgazdasági viszonyokat kialakítani igyekvő folyamat félresiklásának következményei voltak.

Hasonlóan kissé sematikus–ideáltipikus konstrukciót tartalmaz Paul Brooker összefoglaló áttekintése a nem demokratikus rendszerekről.¹² Szerinte a modern féldemokratikus/féldiktatórikus rendszerek sajátossága az ellentmondásosság – egy olyan autoriter hatalomgyakorlás, amely ugyanakkor formailag megpróbál eleget tenni a demokratikus rendszerek iránt támasztott követelményeknek.¹³ Brooker igyekezett különféle alkategóriákat elhatárolni egymástól, így a „protodemokráciát”, amely egy átmeneti forma, az intézményrendszerben korlátozottan érvényesülő demokratikus elvekkel; a „pszeudodemokráciát” – amelyre egy hegemónikus helyzetben lévő kormány-

párt és a politikai preferenciák korlátozott érvényesíthetősége jellemző –; a „féldiktatúrát”, ahol bár a főbb tisztviselőket választják, valójában a választás csak formalitás; és végül az „autoritárius demokráciát”, ahol a demokratikus kereteket felülírja egy, az intézményeken felülálló vezető.

Egy másik befolyásos kísérlet a hidegháború utáni autoriter rezsimek leírására Steven Levitsky és Lucan A. Way könyve.¹⁴ A két szerző igyekezett túllépni a szokásos tranzitológiai hivatkozásokon egy globálisan érvényes modell irányába, és egyrészt Huntington gondolataiból merítettek ihletet, másrészt pedig a centrum–periféria elméletek kelet-európai alkalmazásában hírnevet szerzett magyar származású amerikai Andrew Janos munkáira hivatkoztak. Levitsky és Way kiindulópontja amúgy nem tért el a többi fentebb idézett elemzőétől, amennyiben ők is a hidegháború utáni „hibrid rendszereket” igyekeztek leírni, amelyek rendszeres választásokat tartanak, de mégsem lehet őket a szó szoros értelmében demokratikusnak tekinteni. A főbb vonások szerintük a választások manipulálása, a médiához való hozzáférés egyenlőtlensége, az állami forrásokkal való visszaélés és az ellenzékiek háborgatása. Mindez azt eredményezi, hogy a hatalomért folytatott versengés valóságos, de korántsem mondható tisztességesnek.

Az ilyen hibrid rendszerek kialakulását a szerzők szerint számos faktor befolyásolja: ilyen például az adott ország relatív távolsága a Nyugattól, illetve, hogy milyen mértékben sikerül az autoriter vezetőknek az államigazgatást és a kormánypártot (pártokat) maguk alá gyűrniük, illetve mennyiben sikerül rátenniük a kezüket az állami erőforrásokra. Mindezt a szerzők „kompetitív autoritarizmusnak” nevezték el, vitába szállva Linzcel, aki szerint az autoritarizmusnak nincsen ilyen kompetitív altípusa. Way és Levitsky szerint ez a modell éppen a nyolcvanas-kilencvenes éveket jellemző liberalizációs törekvések felemás eredményeképp jött létre, lévén, hogy a választások elkerülhetetlen legitimációs eszközzé váltak minden modern állam számára. Míg a formális autoritarizmus egyre inkább vállalhatatlan lett az új nemzetközi kontextusban, a hatalom informális kontrollja a félperifériák és perifériák politikai elitjeinek meghatározó stratégiájává vált. **Eszköztárunkban fontos elem a patronázs, a gazdasági hatalom politikai célú felhasználása, az alkotmányos bizonytalanság, a fiskális szabályok szelektív érvényesítése, a végrehajtó hatalom túlburjánzása, az alkotmánybíróság kompetenciájának csökkentése, illetve az elmozdulás prezidenciális berendezkedés felé.** Mindez nyilvánvalóan igen ismerősen hangzik a magyar olvasó számára, azonban a szerzők is bizonyos fokig áldozatául estek a regionális kategorizálásnak, amennyiben erős korrelációt feltételeztek a Nyugathoz való földrajzi közelség és a demokratizációs folyamat között, így elsősorban a posztszovjet Kelet-Európára és az Európán kívüli régiókra fókuszáltak, mint a kompetitív autoritarizmus természetes közegére.

Kelet-közép-európai regionális értelmezések

Linz, Brooker, Levitsky, Way és a többi modellalkotó szerző alapvető problémája tehát az általánosító megközelítés dominanciája és a kontextuális elemzések hiánya volt. Ennek következtében a konkrét kelet-közép-európai esetekre ugyan aránylag könnyű ráaggatni ezeket a jelzős szerkezeteket, de ezzel még igen kevésbé magyarázzuk meg, hogy valójában hogyan is alakul ki és hogyan működik egy ilyen rezsim. Mi több, az elképzelés, hogy az Európai Unióba integrálódott közép-európai országok pályája radikálisan eltér a posztszovjet kelet-európai, és részben a nyugat-balkáni államokétól is, lényegében megakadályozta, hogy e modellekbe kelet-közép-európai vonatkozásokat is beépítsenek.

Valójában csak az uniós bővítés utáni években kezdett kibontakozni egy regionális érvényességi igényvel fellepő diskurzus a belépés utáni „megtorpanásról”, „visszacúszásról”, vagy az egyik értelmező nagy karriert befutó szavával élve, „huliganizmusról”.¹⁵ Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a krízis jelei egyáltalán nem a 2008-as globális gazdasági válság nyomán jelentek meg, amit jól mutat a *Journal of Democracy* 2007-es tematikus száma is.¹⁶ Az értelmezési keret itt meglehetősen eltért az eddig elemzett ideáltipikus hatalomtipológiáktól: a régióból jövő szerzőket jobban érdekelt a politikai rendszer működési mechanizmusa, illetve a politikában részt vevő különféle csoportok (elitek, pártok, szavazók) morális és mentális állapota. Ezt tükrözi, hogy az autoritarizmusnál sokkal fontosabb szerepet játszott a populizmus hasonlóképpen sokrétű fogalma.

A román szociálpszichológus és politikai elemző Alina Mungiu-Pippidi például kiemelt a populizmus fogalma köré rendezte saját diagnózisát. A populizmus jelenlétét a politikai kultúra radikalizációjával, a választótáborok ideológiai polarizációjával, a pártok közötti és azokon belüli állandó széthúzással, illetve a demokratikus elvek viszsztatérő megsértésével kötötte össze, de azt is hangsúlyozta, hogy mindez nem jelentette a demokratikus rendszer felszámolását, inkább az európai integrációval szemben támasztott túlzottan optimista elvárások utáni kijózanító lecke az adott társadalmak valódi kulturális és politikai állapotáról. Mindez azonban nem kizárólag a régió problémája, hiszen a populizmus egész Európában fenyegetően erőteljessé vált.

Ami viszont Mungiu-Pippidi szerint inkább csak a kelet-közép-európai régióra jellemző, az a média elfoglalása (*media capture*), amire szerinte az integrációs tárgyalások során sem az eurokraták, sem a belépő országokat képviselők nem fordítottak elég figyelmet és így lényegében „megágyaztak” a politikai konfliktusok elmérgesedésének. Maguk ezek a konfliktusok azonban nem a belépés következményei voltak, inkább azt lehet mondani, hogy a belépés miatt a politikai elitek egy ideig visszafogták magukat, de aztán „business as usual” alapon visszatértek a szokásos viselkedési mintáikhoz.

Hasonlóképpen a román-amerikai politológus Vladimir Tismăneanu is a politikai kultúra és az intézményrendszer kapcsolatára fókuszált: az elmúlt években a politikusok és a civil társadalom között megnőtt a távolság, a társadalom szövete fellazult

és meggyengültek a majoritárius elvet korlátozó intézményes biztosítékok. Eközben az átmenet vesztese és bizonyos elitcsoportok köreiből is megjelent a „második forradalom”, azaz egy új „tisztalap” iránti vágyakozás, amely újra aktuálissá teszi a már meghaladottnak vélt nemzeti kommunista (illetve „sztalino-fasiszta”) toposzokat.

A Közép-Európa-kutatás nagy öregje, Jacques Rupnik is igyekezett tágabb kontextusba helyezni a régió kiábrándulását a képviselői demokrácia intézményeiből. 2007-ben számára úgy tűnt, hogy a két legnyilvánvalóbb „válságország” a hosszú hónapokon keresztül kormányt alakítani képtelen Csehország és a 2005-ös parlamenti és elnökválasztásokon a Kaczyński testvéreket hatalomba emelő Lengyelország. Rupnik számára éppen a lengyel példa mutatta meg, hogy a pártállami diktatúrától a demokráciáig tartó egyenes vonalú fejlődés elképzelése utópisztikus volt. Arra is rámutatott, hogy nem elég a formális intézményes mércéket használni (mint pl. a választások tisztaságának kérdése), ha meg akarjuk ítélni a demokrácia konszolidációjának mértékét egy országban.

Mungiuhoz hasonlóan Rupnik is kulcsfogalomként használta a populizmust mint a politikai intézményrendszert és a demokratikus értékekbe vetett hitet aláásó politikai stílust. Emellett az európai intézményrendszert is kritizálta, mint amely nem volt képes szabályozó mechanizmusokat kidolgozni a kelet-európai bővítés utáni helyzetre. Ezzel együtt Rupnik nem tartotta tragikusnak a helyzetet, és felhívta a figyelmet arra, hogy a kormányra került populista pártok egy része (például a szlovák Smer) középre tartva megindult a konszolidálódás útján, és ennek jegyében a PiS kormányzásától is valami hasonlót várt. S bár a populizmust veszélyesnek tekintette, felhívta a figyelmet az európai intézmények kontrolláló funkciójára is, és hozzászólását azzal az optimista megjegyzéssel zárta, miszerint minden nehézséggel együtt a régió sora még sohasem ment olyan jól, mint most. Ha lehet, még optimistább hangot ütött meg a szlovák Martin Bútora, aki kategorikusan kijelentette, hogy Oroszországgal ellentétben Közép- és Kelet-Európa nem áll az autoritárius fordulat küszöbén, bár kétségkívül lelassult a képviselői demokrácia megerősödésének folyamata.

A bolgár politikai kommentátor, Ivan Krasztev szintén eltúlzottnak látta a Weimar példájával riogató párhuzamokat, hiszen szerinte a régió gazdasága száguld, az életszínvonal nő, az EU garantálja a demokráciát és a liberális intézmények fennmaradását, és Budapest vagy Varsó belvárosában nem paramilitáris bandák, hanem a bevásárlók hordái szaladgálnak (úgy tűnik, 2006 őszén, ahogy mondani szokás, „egy másik filmet nézett”). A maga részéről még a populizmus fenyegetését is eltúlzottnak tartotta – szerinte mindez részben a tömegek politikai részvételétől való félelemből fakadó pánikreakció. A kelet-európai antiliberális hangulat tehát szerinte a technokrata elitek által a tömegek kizárásával lerendezett bővítési folyamat demokráciadeficitjére és az anti-kapitalista társadalmi diskurzus liberális elitek általi marginalizációjára adott ösztönös reakció. A helyzet további iróniája Krasztev szerint, hogy az antiliberális retorikával hatalomra jutó populista politikusok maguk is neoliberalis politikai recepteket követnek.

Végül, bár gyökeresen más nézőpontból, de Greskovits Béla is a neoliberalizmus és az illiberalizmus kapcsolatára hegyezte ki az elemzését – szerinte a Brüsszelből érkező

és a helyi politikai elitekre gyakorolt makroökonómiai nyomás az EU-konform neoliberais és a „rendszerellenes” illiberális ajánlatok váltógazdaságát alakította ki, ahol különféle középosztályi csoportok küzdenek egymással azért, hogy az átalakítások költségeit egymásra terheljék. A legnagyobb veszélyforrást Greskovits 2007-ben abban látta, hogy bizonyos esetekben a neoliberális és illiberális pozíció össze is kapcsolódhat, monopolizálva a politikai teret és kiiktatva az alternatív ajánlatokat.

E hozzászólások vázlatos áttekintéséből jól látszik, hogy már a 2008-as krízis előtt is létezett egyfajta válságtudat, ugyanakkor bizonyos pontokon az elemzők mai szemmel nézve már-már naivan optimistának tűnnek: így például a kimondva-kimondatlanul a magyar gazdasági dinamikát (amely már a 2000-es évek elejétől válságtüneteket mutatott, éles ellentétben az ugrásszerűen bővülő cseh, szlovák, észt, vagy éppen román gazdasággal) szem előtt tartó Greskovits tanulmányát leszámítva a legtöbb szerző egy páratlan kelet-közép-európai gazdasági fellendülés hatása alatt állt és a politikai rendszer problémáit nem kötötte össze a gazdasági folyamatokkal. Másrészt pedig a pár kritikus megjegyzés ellenére 2007-ben az Európai Unió érték- és intézményrendszere rendkívül szilárdnak tűnt, és az EU-n belüli autoriter fordulat lehetősége jószerivel teljesen elképzelhetetlen volt a fent idézett elemzők számára.

Bizonyos értelemben ezzel a perspektívával is vitába szállt az Amerikában élő bolgár politológus, Venelin I. Ganev, aki a posztkommunista bolgár politikai és gazdasági szféra összefonódásait tekintette át.¹⁷ Az esettanulmányokkal gazdagon illusztrált elemzés az „állam kifosztásáról” azt a folyamatot igyekszik bemutatni, hogy a múlt rendszerben gyökerező hálózatok sajátos gazdasági érdekeiket követve hogyan vonták ki magukat az állami kontroll alól. Ezt úgy sikerült elérniük, hogy nem folyamodtak különösebb mérvű erőszakhoz, inkább csak kihasználták a rendszerváltás során teljesen elbizonytalanodott államapparátus által hagyott szürke zónát. Mindehhez a hangsúlyozottan radikálisan liberális Ganev szerint a fokozatos átmenetet hirdető, az állami tulajdont adminisztratív eszközökkel koncentrálni igyekvő, többségükben posztkommunista politikai elitcsoportok is asszisztáltak, ha nem is mindig tudatosan.

Bár az elemzés főként az EU-csatlakozás előtti évtizedre koncentrált, Ganev értelmezése releváns a kétezres évek problémáira is, amennyiben olyan informális struktúrákat ír le, amelyek a hagyományos intézmény- és választáscentrikus demokráciamodellekkel lényegében megragadhatatlanok, ugyanakkor mégis nagymértékben meghatározzák a társadalom szabadságfokát és szabadságérzetét. Ezzel együtt Ganev modellje csak korlátozottan alkalmazható a teljes régió elmúlt 25 évére, hiszen az általa leírt kilencvenes évekből bolgár kontextus legfontosabb jellemzője kétségkívül az állami bürokrácia totális defenzívába szorulása a különféle magánérdekekkel szemben, ami igen távol áll az etatista hatalomkoncentrációra épülő politikai rendszerek működési mechanizmusától.

Hasonló szempontokat vetett fel a londoni kutató Abby Innes, aki a politika és a gazdaság összefonódását tanulmányozta a régióban.¹⁸ Gondolatmenetének erőssége, hogy kilépett a közép-európai nyugatosodás vs. kelet- és délkelet-európai leszakadás paradigmájából, és olyan politikai közösségekben (Csehország, Szlovénia, Litvánia) is kimutatta

a demokratikus intézményrendszer erózióját, amelyeket általában éppen demokratikus politikai kultúrájuk miatt szoktak méltatni. Ugyanakkor viszont a „state capture” **modellje, miszerint a gazdasági elitcsoportok szállják meg a politikai intézményrendszer bizonyos pozícióit, egyáltalán nem írja le az olyan eseteket, mint Orbán Magyarország, ahol éppenséggel a politikai elit konstruált magának fokozatosan gazdasági háttérrel.** Ezzel együtt az általa felvázolt értelmezés érzékenyebbnek tűnik, mint azok az institucionalista elemzések, amelyek a Freedom House és más hasonló „demokráciateljesítményt” értékelő pontrendszerek alapján megállapították, hogy ha az egész régió átlagát vesszük, nem beszélhetünk általános visszaesésről a bővítés után, és az EU hatása az évtized második felében összességében igen jótékony volt.¹⁹

Az elmúlt két-három évben azonban felerősödni látszik egy olyan értelmezés is, miszerint a 2010 utáni magyarországi események a régió politikai átalakulásának potenciális irányát jelzik, mely a magyar esetben talán pregnánsabban mutatkozik meg, mint másutt, de semmiképp sem lehet valamifajta lokális patológiaként kezelni, és az egész európai projekt identitása szempontjából kulcsfontosságú mindezzel még időben szembenézni.²⁰ Ha a magyar demokrácia válságát kelet-közép-európai kontextusban kívánjuk vizsgálni, érdemes szemügyre venni a legfontosabb olyan empirikus tanulmányokat is, amelyek az egyes országokban kialakuló autoriter rendszerekre vagy rendszerkísérletekre koncentráltak. Sajnos nem rendelkezünk túlzottan sok összehasonlító megközelítéssel, amely képes lenne túllépni az általánosításokon, illetve egy pár kvantifikálható változó elemzésén. A leginkább használható munkák az olyan tanulmánygyűjtemények, amelyek egymás mellé helyezik a különféle kelet-közép-európai eseteket. Az egyik ilyen szintéziskísérlet a Valerie Bunce, Kathryn Stoner-Weiss és Michael McFaul által szerkesztett kötet, amely megpróbálta a régió legtöbb autoriter rendszerkísérletét számba venni.²¹ Az alapvető probléma ezekkel a tanulmányokkal azonban az, hogy a szerzőket elsősorban e kísérletek kudarcá érdekelték, és ezért kevésbé a rezsimek belső felépítésére, mint inkább gyenge pontjaikra és a velük szembeszegülő mozgalmak kialakulására fókuszáltak. A könyv legfontosabb tanulsága, hogy azok az autoriter rendszerek buktak meg, amelyekkel szemben fel tudott állni egy, a társadalom jelentős csoportjait reprezentáló és azoknak közösségi identitást adó ellenzéki ajánlat és aktivista szubkultúra, még akkor is, ha maguk az ellenzéki pártok a legtöbb esetben igen szétforgácsoltak voltak és egymással is állandóan marakodtak. Ez azonban magában még nem lett volna elég a hatalmi monopólium megtörésére – kellett hozzá a rendszer támogatóinak elbizonytalanodása és a komoly nemzetközi támogatás, mind források, mind *know-how* tekintetében. Ha valamelyik elem hiányzott, mint például Belaruszban, ahol az ellenzéki aktivisták egy homogén kormányhatalommal ütköztek, ráadásul az ország elszigetelődése miatt a nemzetközi támogatás is meglehetősen limitált volt, a tekintélyelvű rendszerek sikeresen verték vissza a demokratizációs törekvéseket. Ebből a perspektívából azonban elég kevésbé látszanak e rezsimek működési mechanizmusai, legitimizációs technikáikról, illetve gazdaság- és társadalompolitikai stratégiáikról már nem is beszélve.

Ha ezekre vagyunk kíváncsiak, még mindig a leginkább az egyes országok autoriter vezetői körül kialakult személyi kultusszal összekapcsolódó rendszerépítési kísérleteket (mečiarizmus, tudjmanizmus, putyinizmus) elemző írások adnak támpontokat. Az egyik úttörő munka ebben a műfajban a szlovák újságíró Marián Leško magyarrá is lefordított portréja a mečiarizmusról.²² A kirajzolódó profil sok szempontból emlékeztet más kelet-közép-európai „erős emberek” viselkedési mintáira. Így például mindannyiunk számára kísértetiesen ismerős az a stratégia, ahogy a „nép fia” lefordítja a „zem-berek” fogalmi kategóriáira a politikai nézetkülönbségeket és ezzel lényegében megszünteti magát az érdemi vitát, kiszorítva „elitista”, népilegen politikai ellenfeleit; vagy az a képesség, hogy a lehető legillogikusabb ideológiai és politikai bakugrásokat és irányváltásokat is a zavar legkisebb jele nélkül képes megjeleníteni, illetve, hogy a hatalom érdekében bárkinek bármit képes megígérni, hogy aztán az erőviszonyok megváltozásakor ebből semmit se tartson be. Mindez rendkívül tanulságos, azonban a könyv műfaja, amely elsősorban Mečiar saját megnyilvánulásainak kommentált gyűjteménye, olykor az abszurditásig fokozva az egymásnak tökéletesen ellentmondó gondolatmenetek halmozását, lényegében kizárja a szisztematikus elemzést.

Danijela Dolenc tagabb és szisztematikusabb megközelítést választott a posztjugoszláv autoriter kísérleteket feldolgozó monográfiájában.²³ Mindezt igyekezett egy regionális értelmezési keretbe foglalni, sajnálatos módon azonban ő is elkövette azt a hibát, hogy szembeállította Közép- és Délkelet-Európát mint két teljesen eltérő politikai modellt. Ezzel együtt távol állt tőle, hogy valamifajta negatív *genius loci*ra vezesse vissza a délszláv államok politikai rendszerének önrombolását, és nagyon is tudatában volt, hogy a nyolcvanas évek végéig éppenséggel a jugoszláv közegben voltak a leginkább jelen a demokratikus intézmények. A kilencvenes évek elején azonban megváltozott a helyzet: Dolenc – elsősorban Szerbiára és Horvátországra koncentrálva – a karizmatikus vezetők felemelkedésében, az állami és nemzeti keretek bizonytalanságában és a (poszt)kommunista elitek gazdasági korrupciójában látta az autoriter rezsimek kiépülésének legfőbb okait. Az eredmény a végrehajtó hatalom megerősödése a többi hatalmi ág rovására, a gazdasági és a politikai hatalom egymásba csúszása és korrupciós hálózatok kialakulása. Mindezt tovább mélyítette a háborús helyzet, amely egyrészt felerősítette a nacionalista mobilizációt, másrészt erodálta a jogállamiság intézményeit és a tulajdonbiztonságot is.

A történeti kontextusba ágyazott interpretációval Dolenc igyekezett elkerülni, hogy valamifajta eredendő mestertervet tulajdonítsunk e vezetőknek – sokkal inkább a politikai szituációra adott ösztönös válaszokból összeálló, egyre koherensebb, de sohasem teljesen tökélyre vitt tekintélyelvű berendezkedéseknek tekinti a posztjugoszláv autoriter rendszerépítési kísérleteket. Ennek jegyében különböző fejlődési fázisokat azonosít, így Tudjman autoritarizmusának kiteljesedését 1997-re teszi, amikor a horvát elnök frontálisan nekitámadt mind a maradék független médiának (Radio 101), mind pedig a civil társadalom képviselőinek „agyament jugó-kommunista maradványoknak” bélyegezván őket, miközben a nemzeti, kulturális és szexuális kisebbségek védelmét

másodrendűnek állította be a „csendes többség” jogainak képviselésével szemben. Ismerősen csenghet az is, hogy a civil szervezeteket azzal gyanúsította, hogy külföldi szponzoraiak („gyarmatosító”) érdekeit képviselik és elárulják a horvát nemzeti ügyet. Az ideológiai rekonstrukció mellett Dolenc egy strukturális vizsgálatot is végzett, amely elsősorban a gazdasági és politikai hatalom viszonyára koncentrált. A horvát esetben arra az eredményre jutott, hogy a háborús felfordulásban meggazdagodott új politikai–gazdasági elit megszerezte az állam fölötti ellenőrzést, ugyanakkor a bürokrácia mindennapi működése nem kriminalizálódott, hanem megőrizte a funkcionalitását.

A szerb eset sokban hasonló, de a társadalmi szerkezet (a szerb társadalmat fokozottabban meghatározó tradicionális agrártársadalom patriarchalizmusa) különbsége miatt Milošević autoriter kísérlete is másként bontakozott ki. Szerbiát Horvátországnál is jobban sújtották a háború következményei – hiperinfláció, paramilitáris erőszak, radikális nacionalizmus, a titkosszolgálatok hatalmának megerősödése –, és így egy, a horvátnál lényegesen elnyomóbb rendszer jött létre. A rendszer két sajátos vonása a választások nyilvánvaló manipulációja és a privatizációs folyamat visszafordítása, azaz az újraállamosítás volt.

Természetesen a többi kelet-közép-európai esetben nehezebb példákat találni a tekintélyelvű rendszerkísérletek elemzésére, hiszen maguk ezek a kísérletek sem voltak egyértelműek. Mindazonáltal létezik egy sor tanulmány a lengyel, román, bolgár és szlovén esetekről, ahol különböző politikai színezetű és előéletű vezetők és a köréjük épülő mozgalmak próbálkoztak a liberális demokrácia bizonyos elemeinek a kikezdésével. Ugyanakkor ezekben az esetekben **aligha beszélhetünk koherens autoriter rendszerekről, inkább csak autoriter vonásokkal rendelkező vezetőkről és a politikai és gazdasági szférák összefonódásáról.** Jellegzetes megközelítés ilyen szempontból a román esetet elemző Dragoș Dragoman tanulmánya.²⁴ A fő hangsúly itt is a populista politikai stílus elburjánzásán van: mint a román politikai elemzők nagy része, Dragoman is hangsúlyozza, hogy a jobb- és baloldal közötti ideológiai különbségek eltörpülnek a politikai eszköztár hasonlósága mellett. Talán az is megkockáztatható, hogy a román politikai kultúra az elmúlt években nem azért nem fordult tekintélyuralmi irányba, mert ne lett volna rá „igény” akár a konzervatív antikommunista irányba mozduló Basescu, akár a nacionalista posztkommunisták oldaláról, hanem éppen azért, mert a szembenálló erők nagyon hasonló stratégiával és nagyjából hasonló erőforrásokkal rendelkeztek.

„A magyar beteg”

Kétes dicsőség, hogy az elmúlt években a tekintélyuralmi rendszerbe forduló rendszerváltó állam kategóriájában Magyarország vált a leggyakoribb hivatkozássá. Ugyanakkor viszont a politikai viták viharában meglehetősen kevés rendszerező értel-

mezés született, sokkal inkább metaforák és más létező modellekkel való általában fel-színes összehasonlítások. Mindazonáltal történt néhány fajsúlyosabb kísérlet is, hogy az elmúlt években kialakult mintákat rendszerszerűen értelmezzék. Fontos rámutatni, hogy a legtöbb ilyen kísérlet korszakokon átívelő társadalomtörténeti és mentalitástör-téneti narratívába igyekezett ágyazni politikai elemzését, ami jól mutatja a magyar po-litikai gondolkodás különböző ideológiai táborait és nemzedékeit (Szekfű Gyula, Bibó István, Szűcs Jenő, Hanák Péter, Berend T. Iván, Szabó Miklós, Lengyel László) egy-aránt befolyásoló historizáló hagyomány és különösen a hatvanas-hetvenes években rendkívül divatos centrum–periféria elméletek bizonyos elemeinek erőteljes jelenlétét a mai közgondolkodásban.

Így Ungváry Rudolf a magyar politikai realitásérzék „megbillenésének” történetéből vezeti le az orbáni rendszer „fasisztoid mutációját”: a vidékies, patriarchális, jobbolda-lias beállítotttságú tömegek és a keresztény középosztály tagjai megkötötték a maguk kompromisszumát a létező szocializmussal, de meglévő frusztrációjukból táplálkozva és 1989 után a polgári–liberális–kapitalista modernitástól megriadva végül megtalálták a nekik megfelelő karizmatikus–autoriter ajánlatot: „Annyira áldozatul estek örökölt kulturális beidegződéseiknek a szabadság elmúlt két évtizedében, hogy igazából egylő-re csak a nacionalista retorikát alkalmazó kormányt képesek támogatni, vagy senkit. Már nem képesek olyanokkal együttműködni, akik mély meggyőződésük szerint a nem-zetet belülről fenyegetik. Lelkileg visszafordíthatatlan, hogy nem ellenfelekkel, hanem halálos ellenségekkel állnak szemben. A »nemzetidegenekkel« szemben fogcsikorgatva is le fognak szavazni a kormány és vezére mellett.”²⁵

Tölgyessy Péter Ungváryhoz hasonlóan egy félperiféria-elméletbe ágyazta a saját ér-telmezését az „irányított nemzeti kapitalizmusról”.²⁶ Tölgyessy is történeti beidegző-désekre hivatkozik, amikor a magyar társadalom kapitalizmustól való alapvető idegen-kezdését taglalja. A hetvenes évektől folyamatosan húzódo társadalmi és gazdasági válság és az újabb és újabb áldozatokat kérő technokrata válságmenedzselés demoralizálta a lakosságot és aláásta mindenfajta racionális politikai modernizáció legitimitását. Orbán rendszere ezzel szemben kínál irracionális alternatívát: „az évtizedek óta sikertelen tár-sadalom szorongásai által kiváltott agressziót és a megbecsülés, valamiféle új »nagyság« utáni intenzív vágyát mozgósítja”. Tölgyessy szerint az orbáni konstrukció erre a fruszt-rációra és a patriarchális-vidékies („mezővárosi”) elitek érzelmvilágára épül, eközben mégiscsak építene egyfajta „nemzeti” kapitalizmust, de mindez alárendelődik az etatista politikának, és lényegében a patriarchális-törzsi kapcsolati rendszerbe beágyazott „ro-konok” világának helyzetbe hozására szolgál, sokkal inkább, mint bármifajta hatékony gazdasági teljesítmény elérésére. Lényegében ezt az ellentmondást tartja a rendszer alapvető gyenge pontjának is, amennyiben képtelen hosszú távon működő tőkét be-vonni a gazdaságba, így a „rombolva építő” és a magántulajdon biztonságán alapuló nyugati kapitalizmussal szemben reménytelenül versenyképtelen.

A harmadik értelmezési kísérlet, Bokros Lajos „újkommunizmus” fogalma kevésbé ágyazódik kimunkált társadalomtörténeti narratívába, inkább egy történeti analógiára

éptül, miszerint Orbán kapitalizmus- és piacellenessége, illetve államosító hevülete nem más, mint a kommunista „parancsgazdasági” rendszer egyfajta felújítása.²⁷ S míg az előző két szerző inkább ideológiai párhuzamokat keresett (Ungváry a fasizmust, Tölgyessy inkább Dollfuss osztrák keresztény korporativizmusát, illetve Piłsudski antiparlamentáris tekintélyuralmi rendszerét emelte ki), Bokros a kommunista múlt mellett a kortárs posztkommunista párhuzamokra igyekezett felhívni a figyelmet, mint például Alijev elnök Azerbajdzsánjára, de legfőképp a putyini Oroszországra.

A különböző definícióknak és fogalmi megoldásoknak nyilvánvalóan nemcsak tudományos, hanem politikai jelentősége is van, hiszen **minden névadás egyben cselekvési terv is**. Ahogy Ungváry fogalmaz: „Az orbáni rendszer bukásának záloga a láthatatlanságának felörlődése. Az, hogy annak kezdjék el nevezni, ami. Ha ez elkezdődik egyszer, az a vég kezdete lesz. A rendszer összeomlásának visszaszámlálása.”

A fentebb elemzett, Magyarországra is alkalmazhatónak tűnő értelmezési modelleket öt nagyobb csoportba oszthatjuk. Az egyik az analógiás megközelítés, amely igyekszik más létező rezsimek sajátosságait azonosítani a magyar kontextusban; a második ennek egy sajátos változata, a historizáló analógia, amely valamely múltbeli rendszer specifikumait vetíti rá a magyarországi helyzetre; a harmadik a politikai mentalitás és stílus irányából közelít (populizmus, patriarchalizmus); a negyedik gazdaságpolitikai és gazdaságszociológia szempontokra koncentrálna (korrupció, irányított kapitalizmus etc.); végül fontos megemlíteni – bár ez inkább a politikai publicisztika szférájában jelenik meg – a „vezér” traumáira, hajlamaira, viselkedési mintáira fókuszáló személyiségpszichológiai megközelítést is. Mindezek persze csak ideáltípusok, a legtöbb esetben ezeknek az elemeknek valamifajta kombinációjáról beszélhetünk.

Bár mindegyik megközelítésben rejlenek értékes meglátások, nyilvánvaló, hogy ugyanakkor komoly problémákkal küzdenek. A posztkommunista autoritarizmus sikeres modelljei a posztszovjet zónában voltak, és ezek genealógiája nagyban eltér a magyar politika 1989 utáni dinamikájától. A kelet-európai (pl. belarusz) és közép-ázsiai rendszerek ugyanis lényegében a kommunista rezsimek túlélő struktúráira épültek rá, elsősorban a titkosszolgálatra, másodsorban a pártapparátusra. Mindez bezárkózó társadalmakban, aránylag zárt államhatárok között és általában monokulturális, nyersanyagexporttól függő gazdasági háttérrel épült ki.

A történeti összehasonlítások problémái szintén nyilvánvalók, amennyiben az Orbán-rendszer által is vállalt kontinuitások (elsősorban a Tisza-korszakkal és a Horthy-rendszerrel, de paradox módon egyre inkább a Kádár-rendszerrel is) ellenére nyilvánvaló, hogy ezeknek a rendszereknek az alapja Magyarország specifikus nemzetközi helyzete volt (1918-ig a Habsburg birodalmi keret, 1919 után a vesztes szerep és geopolitikai elszigeteltség, 1956 után a szovjet megszállás), és ebben az értelemben mindenfajta analógia túlhajtása szükségképp torzítóan hat. Az analógiára épülő értelmezés másik alapvető problémája, hogy elsősorban a múltbeli szabadságkorlátozó vagy egyenesen tömeggyilkos rezsimekkel való hasonlóságokra kívánja felhívni a figyelmet, s így erkölcsi

alapon igyekszik felrázni az olvasót, ugyanakkor viszont sokkal kevésbé képes megvilágítani az eltéréseket a két rendszer között.

A mentalitás és stílus alapú megközelítések legfőbb problémája pedig az, hogy valójában nem magyaráznak – a populizmus, vagy éppen a „posztparaszti” vagy „mezővárosi” klánszolidaritás nyilvánvalóan sok kelet-közép-európai politikai kultúrában jelen van, de messze nem mindenütt alakul ki a liberális demokráciát tudatosan elvető tekin-télyelvű rendszer.

A gazdasági mechanizmusokat kidomborító megközelítésnek is hasonló problémái vannak, hiszen – ahogy Abby Innes fentebb már említett cikke is kimutatja – a *state capture* és a politikai szférát átszövő korrupció igencsak tipikus jelenség a régióban, de nem mindenhol párosul mindez olyan hatalomtechnikai formákkal és ideológiai jegyekkel, mint Magyarországon. További probléma, hogy a tulajdonviszonyok kérdése a legtöbbször csak a korrupció, illetve a *state capture* kontextusában kerül elő, és hiányzik a politikai rendszer és a gazdasági pozíciószerezés kölcsönviszonyának feltárása.

Végül könnyű belátni a személyiségpszichológiai alapú megközelítés eredendően problematikus voltát is: bár például a sztálinizmus végső formáját nyilvánvalóan nagyban befolyásolta a generalisszimusz paranoid lelkialkata, nyilvánvalóan tarthatatlan lenne csak ebből levezetni a rendszer minden sajátosságát, figyelmen kívül hagyva a rendszer működtetőinek és passzív elszenvetőinek társadalmi beidegződéseit, gazdasági és társadalmi viszonyait és a hatalom legitimációs kereteit. Ahogy Spinoza találóan kifejezte a hatalom természetéről szóló eszme-futtatásában, az autoritást nem csak az uralkodó hatalma, de a hatalmában lévő dolgok képességei is limitálják; az uralkodó így sok mindent megtehet, de azt nem tudja elérni, hogy „ez az asztal füvet egyék” (ami persze nem jelenti, hogy egy diktátor ne tudná arra kényszeríteni a lakosságot, hogy egy ideig tényleg fűvel táplálkozzék...).

Nyilvánvalónak látszik, hogy mindenfajta értelmezési ajánlatnak, amely ezeken az egyoldalúságokon túl akar lépni, meg kell küzdenie az ideológiavezéreltség kérdésével: vajon az 2010 utáni magyar rendszer sajátosságai egyfajta társadalmi–politikai vízió megvalósítását jelentik, vagy éppen ellenkezőleg, a hatalomkoncentráció igénye teremtett keresletet a koherens ideológiai legitimációra? Véleményem szerint a kérdés alternatívaként való feltétele maga is torzít, hiszen a történeti tapasztalat azt mutatja, hogy az autoriter rezsimek esetében a hatalomtechnikai és ideológiai szférák mindig összefonódtak – azaz a rendszer működése idővel kitermel egy olyan embertípust, aki a rendszer ideológiai kereteibe ágyazza a saját élettervét, s ha nem is mindig teljes átéléssel, de mégis ezekre az ideológiai tételekre hivatkozva igyekszik érdekeit érvényesíteni, mintegy a rendszer csomagolópapírjába tekeri a saját életét.

Bár a magyar politika ismerői számára az elmondott gondolatmenet nem számított újdonságnak, mind a kritikus, mind a méltató reakciók hevesességéből arra lehet következtetni, hogy az Orbán-rendszer történetében fontos mérföldkő a 2014. júliusi **tusványosi beszéd**. Az „illiberális demokrácia” Fareed Zakaria által meghonosított fogalmának öndeszkupcióként való használata mindenképp arra utal, hogy a **rendszer**

megalkotói modellként, sőt globális mércével mérve is követendő példaként igyekeznek teremtményüket „eladni”. Olyannyira, hogy a kormányhoz közeli média egy ideig komolyan abban reménykedett, hogy a nemzetközi sajtóban megjelenő értelmezések maguk is egy globális antiliberalis fordulatot tükröznek majd vissza. Végül, úgy tűnik, nem materializálódott a rendszer ideológiai legitimációján ügyködők (mint például Schmidt Mária és Láncki András) által megálmodott konzervatív „csendes többség”, amely a ’68-asok „kulturterrorjának” áldozataként eddig nem mert megnyilvánulni, de a gonosz sárkánnyal szembeszálló Ludas (vagy Hüvelyk) Matyi példamutató tettei nyomán végül felszabadul a varázslat alól, és immár minden gátlás nélkül azonosul saját értékeivel (munka, család, haza – *travail, famille, patrie* –, talán nem egészen véletlen, hogy ez volt a kollaboráns Vichy-rendszer jelmondata is).

A neokonzervatív gátszakadás egyelőre elmaradt, mi több, az euroatlanti–oros geopolitikai összeütközés kontextusában még az amerikai konzervatívok egy része is a nyugati politikai hagyomány elleni támadásként élte meg a beszédet. Jellemző módon Zakaria a beszéd nyomán elérkezettnek látta az időt, hogy „illiberális demokrácia”-modelljét felelevenítve az orbáni változatot egy generikus rendszertipológia, a „putyinizmus” a eseteként írja le.²⁸ Zakaria szerint a putyinizmus elemei: a nacionalizmus, a vallás, az államkapitalizmus és a kormány által ellenőrzött média. Véleményem szerint a fenti elemzésből jól látszik, hogy a fő probléma mindezzel az, hogy az ideológiát elvlasztja a rendszer működésétől és önmozgásától is – azt sugallva, mintha a modell, amelyet Magyarország az elmúlt négy évben követett, már előtte készen állt volna. Valójában azonban a hatalomkoncentrációs igény és a kontextus megváltozása maga is formálta az ideológiai ajánlatot – ami persze nem jelenti azt, hogy az ideológia ne válna egy adott pillanatban maga is önjáróvá, olyan indoktrinációs keretté, amely, mint minden radikális kollektívizmussal, bizonyos értelemben egy új antropológiai ajánlatot fogalmaz meg: „új embert” és közösségi (nemzeti) „palingenezist” vizionál.

A rezsim természetét azonban kizárólag ebből nem lehet megérteni – csakis az értelmező aprómunka segítségével, amely egyaránt rávilágít a rendszer keretfeltételeit meg szabó társadalmi és szociális dinamikára, a karakterét meghatározó hatalomtechnikai és politikai döntésekre, az önlegitimációját biztosító ideológiai konstrukciókra, és mindezt regionális és globális összehasonlító elemzésbe ágyazza. A „posztkommunista maffiaállam” modellje kísérlet ezeknek a szempontoknak a szintézisére. Egy ilyen értelmezés, amennyiben valóban képes megragadni a rendszer logikáját, **felszabadító hatású** lehet: megérthetjük belőle, hogy hogyan jött létre és mitől működik, hogy melyek a külső és belső korlátai, és melyek azok az önellentmondások, amelyekben végül minden valószínűség szerint előbb-utóbb felörlődik majd.

Jegyzetek

- 1 Lásd pl. Juan José Linz, *The Breakdown of Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration* (Johns Hopkins University Press, 1978).
- 2 E megközelítés jellegzetes példája görög kontextusban: Nicos Mouzelis, „On the Concept of Populism: Populist and Clientelist Modes of Incorporation in Semiperipheral Polities,” *Politics & Society*, September 1985, 14: 329–348.
- 3 A paradigmátikus rendszerváltó „kézikönyv”: Guillermo O’Donnell és Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Volume 3. (JHU Press, 1986).
- 4 M. Steven Fish, *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- 5 Daniel Treisman és Andrei Shleifer, „A Normal Country,” *Foreign Affairs* (2004), 83, no. 2: 20–38.
- 6 David R. Cameron és Mitchell A. Orenstein, „Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in Its »Near Abroad«.” *Post-Soviet Affairs* 28.1 (2012): 1–44.
- 7 Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy,” *Foreign Affairs* 76, no. 6 (November–December 1997): 22–43.
- 8 David Collier és Steven Levitsky, „Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research.” *World Politics*, Vol. 49, No. 3 (Apr., 1997), pp. 430–451.
- 9 Thomas Carothers, „The end of the transition paradigm.” *Journal of Democracy* 13(1), 2002: 5–21.
- 10 Kim Lane Scheppele, „The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance Checklists Do Not Work.” *Governance* 2013, 26 (4): 559–562.
- 11 Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Lynne Reiner, 2000).
- 12 Paul Brooker, *Non-Democratic Regimes* (Palgrave, 2000).
- 13 Lásd a „Semi-dictatorship and semi-democracy” c. fejezetet, in Brooker, *Non-Democratic Regimes*, 226–255.
- 14 Steven Levitsky és Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold Wa.*, (Cambridge, 2010).
- 15 Venelin I. Ganev, „Post-Accession Hooliganism: Democratic Governance in Bulgaria and Romania After 2007.” *East European Politics and Societies*, 2013, 27(1): 26–44.
- 16 „Is East-Central Europe Backsliding?” Jacques Rupnik, Martin Bútorá, Greskovits Béla, Ivan Krasztev, Alina Mungiu-Pippidi, Krzysztof Jasiewicz és Vladimir Tismăneanu hozzászólásaival, *Journal of Democracy* October 2007, Volume 18, Number 4.
- 17 Venelin I. Ganev, *Preying on the State. The Transformation of Bulgaria after 1989* (New Haven: Cornell Up, 2007).
- 18 Abby Innes, „The political economy of state capture in Central Europe.” *Journal of Common Market Studies*, 52 (2013) 1: 88–104.
- 19 Philip Levitz és Grigore Pop-Eleches, „Why no backsliding? The European Union’s impact on democracy and governance before and after accession.” *Comparative Political Studies* 2010, 43(4): 457–485.
- 20 Jan-Werner Müller, *Wo Europa endet. Ungarn, Brüssel und das Schicksal der liberalen Demokratie* (Berlin: Suhrkamp 2013), illetve „Eastern Europe Goes South. Disappearing Democracy in the EU’s Newest Members.” *Foreign Affairs*, March/April 2014, <http://www.foreignaffairs.com/articles/140736/jan-werner-mueller/eastern-europe-goes-south>
- 21 Valerie Bunce, Kathryn Stoner-Weiss, Michael McFaul, eds., *Democracy and Authoritarianism in the Postcommunist World* (Cambridge UP, 2009).

- 22 Marian Leško, Mečiar és a meciarizmus (Budapest, Pozsony: Balassi Kiadó – Kalligram Könyvkiadó, 1998).
- 23 Danijela Dolenc, Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe (ECPR Press, 2013).
- 24 Dragoş Dragoman, „Post Accession Backsliding. Non-ideological Populism and Democratic Setbacks in Romania.” *South-East European Journal of Political Science*, Vol. I, No. 3, 2013, 27–46.
- 25 Ungváry Rudolf, „A láthatatlan valóság – A mutáció mai állapota.” *Mozgó Világ* (2014. február), <http://mozgovilag.com/?p=7717>
- 26 Tölgyessy Péter, „Irányított nemzeti kapitalizmus.” 2013. június 19. <http://www.komment.hu/tartalom/20130618-az-orbanrendszer-termeszete-2.html>
- 27 Bokros Lajos, „NER: államelvű kivagyiság.” <http://vs.hu/versus/mit-jelent-meg-negy-ev-orban-rezsim>
- 28 Fareed Zakaria, „The Rise of Putinism.” *The Washington Post*, 2014. július 31., http://www.washingtonpost.com/opinions/fareed-zakaria-the-rise-of-putinism/2014/07/31/2c9711d6-18e7-11e4-9e3b-7f2f110c6265_story.html

• Vörös Imre

• „Alkotmányos” puccs Magyarországon, • 2010–2014.

• A közhatalom rendszerszerűen kizárólagos gyakorlásának
• néhány alkotmányjogi, nemzetközi jogi és európai jogi aspektusáról

Magyarország – leánykori nevén: a Magyar Köztársaság – alkotmányát 1989-ben fogadták el. Szögezzük le: ez az új alkotmány, amely joggal viselheti az **1989-es köztársasági alkotmány** elnevezést, számozása alapján az 1949. évi XX. törvény módosításaként vult be a köztudatba, alapot adva nemcsak számos alaptalan félreértésnek, de az esetek többségében rosszhiszemű félremagyarázásnak is. Az 1949. évi alkotmány a kommunista diktatúra alkotmányjogi alapjait teremtette meg, ha alkotmányjogról ezzel az irománnyal kapcsolatban egyáltalán beszélni lehet. Az 1989-es év alkotmányjogi változásai nemcsak valódi értelmet adtak az „Alkotmány”-elnevezésnek, hanem tartalmat is: megszületett az első magyar írott polgári demokratikus alkotmány. Természetesen írtalan alkotmányunk korábban is volt, de emellett számos írott jogforrás – hogy a kiegészítő törvényről vagy az 1848. évi áprilisi törvényekről ne is beszéljünk – ugyancsak rendelkezett a magyar alkotmányról. Az első rendszerbe foglalt írott alkotmányunk azonban az 1989. évi kerekasztal-tárgyalások során született meg.

Az új 1989. évi Alkotmányt az 1949. évi XX. törvény módosításaként fogadta el az akkori, tehát nem szabad választások eredményeképpen működő Országgyűlés. Ez volt az oka, hogy az egyébként polgári demokratikus közjogi berendezkedést létrehozó, az államszervezet demokratikus működését és az alapvető jogokat átfogóan és kielégítően szabályozó Alkotmányt mégsem új jogszabályként, azaz új számozással (1989. évi ... törvényként) fogadták el. Ez ugyanis legitimitási problémákat okozhatott volna a későbbiekben: az 1989-es Ellenzéki Kerekasztal 1989. március 30-i nyilatkozatában¹ világossá tette, hogy a demokratikus átmenet, a szabad választások előfeltételeiről kíván tárgyalni a pártállami oldallal. Az Alkotmánnyal, így a közjogi államszerkezettel foglalkozást az ellenzék kifejezetten elutasította, azt az új Országgyűlés feladatának tekintette:² ragaszkodott az Alkotmány ideiglenességének elvi rögzítéséhez.³

Az új szöveg ezért saját magát ideiglenesként határozta meg, olyan alkotmányként, amely csak a végleges Alkotmány megalkotásáig marad hatályban, azaz rendeltetése a diktatúrából a demokráciába való átmenet alkotmányjogi alapjainak lerakása, a szabad választások megtartásának jogi biztosítása és az új, demokratikusan, szabadon megválasztott Országgyűlés létrejöttének biztosítása.

Az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított 1949. évi XX. törvénynek már az első mondata, a Preambulum leszögezte: „A többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – **hazánk új Alkotmányának elfogadásáig (kiemelés tőlem – V. I.)** – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg:”

A végleges Alkotmány kidolgozását és elfogadását tehát az új Országgyűlésre hagyományozták. Amint az a történelemben oly sokszor előfordul, a jelen valósága felülírta a jövőre vonatkozó terveket.

A szabad választások után összeülő Országgyűlés szembesült az azonnali cselekvés szükségességével, mindenekelőtt az 1989. évi Alkotmányba beépített kétharmados szavazatarányt igénylő törvények (a később hírhedetté vált úgynevezett kétharmados törvények) nagy száma miatt. A kétharmados törvények ilyen aránya ugyan képes volt hatékony ellensúlyként funkcionálni, a szabad választások után megalakuló kormány munkáját, a parlamenti kormányzás cselekvőképességét azonban gyakorlatilag kizárta. Az Országgyűlés – a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége politikai megállapodása alapján – 1990 tavaszán kormányzásképeséghez szükséges mértékben csökkentette a kétharmados törvények számát, amivel a gyors alkotmányozási kényszer nyomása meg is szűnt. Az ideiglenes megoldás tartóssá vált.

Az 1989. évi Alkotmány szövegén ugyan nyomot hagyott az időzavar, a helyzet és az időszak, amelyben született, a munkáját még 1990-ben megkezdő Alkotmánybíróság magas színvonalú jogalkalmazási és az Alkotmányt értelmező gyakorlatának is köszönhetően mégis kiállta az idők próbáját: 20 éven át szolgált. Ez az Alkotmány garantálta alkotmányjogi szempontból a parlamenti többség leválthatóságát, és – amint Tölgyessy Péter találóan, bár némi túlzással megállapíthatta – „először lehetett a magyarok tartós tapasztalata a politikai váltógazdaság”.⁴

Amint a 2010. évi kormányváltás utóbb bizonyította, 2009-ben Tölgyessy megállapítása a „tapasztalat” tekintetében stimmelt, a „tartósság” tekintetében nem.

2010-ben új kormány alakult, amely – mint utóbb kiderült – átgondolt lejárato kampányba kezdett az 1989. évi Alkotmány ellen, még azt a hamis érvet is felhasználva, hogy annak számozása is a régi, hát még a tartalma... A kialakuló közbeszéd áttolódott a „kommunista alkotmány”-retorikába, amiből hamarosan felsejlettek egy új alkotmány és vele egy, a közvélemény által nem ismert rendeltetésű és tartalmú közjogi rendszer körvonalai. A tudomány, a közvélemény, a szakmai szervezetek és szakértők kizárásával készülő új alkotmány alakításába ugyan formális felkérést kaptak egyes szervezetek, azok felvetéseit, koncepcióit azonban nem vették figyelembe.⁵

A köztársasági alkotmány húsz évéről rendezett konferencia egyik előadója 2009-ben referátumának⁶ utolsó kérdéseként azt vetette fel, hogy a 2010. évi választások után összeülő Országgyűlés megmarad-e az alkotmánykonszolidáció keretein belül, vagy új alapokra kívánja-e helyezni a Magyar Köztársaság alaptörvényét. Az előadó nyilván nem sejtette, hogy a kormányzásra készülők nem új „alapokban”, hanem teljesen új

közjogi berendezkedés megvalósításában érdekeltek, és erre el is szántak. A 2011 tavaszán elfogadott új Alaptörvény – bár jelentős részben átvette a korábbi Alkotmány megoldásait – számos olyan újítást vezetett be, amely előre vetítette annak árnyékát, hogy az új kormányzó erőktől az olyan alkotmányos alapérték–alapelv újraértelmezése sem áll távol, mint a jogállamiság.

Új alkotmányra nem volt szükség: az 1989. évi Alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában megfelelően betöltötte azt a funkciót, amelyet egy alaptörvénynek be kell töltenie. A cél egy centralizált, eklektikus „nemzeti” ideológiával leöntött, az alapvető jogokat korlátozó közjogi berendezkedés alapjainak lerakása és kereteinek megszüntetése volt. A folyamatot és annak termékét, az új Alaptörvény tartalmát élesen kritizálta a szakma és az Európa Tanács alkotmányjogi tanácsadó szerve: a Velencei Bizottság is.⁷

Az **Alaptörvény pozitív újításként** végre szabályozta és korlátok közé szorította az államadósság mértékét, „adósságfeket” beiktatva előírta a csökkentés kötelezettségét (36., 37. cikkely). Pozitívum az is, hogy az Alaptörvény átvette az Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott úgynevezett alapjogi tesztet, vagyis azt, hogy alapvető jogot csak másik alapvető jog vagy alkotmányos érték érvényre juttatása érdekében lehet korlátozni (I. cikkely). Ezek azonban nem változtatnak azon, hogy az új szöveg alapvetően más irányba fordította alkotmányjogi fejlődésünk rúdját.

E negatívumokra néhány példa:⁸

- Az alapjogok közül törölték az önkormányzatok önállóságát és ebből értelem-szerűen következő tulajdonhoz való jogát: ezzel ténylegesen megszűnt az önkormányzatiság;
- törölték a szociális biztonsághoz való jogot;
- megszüntették az Alkotmánybírósághoz fordulás bárki által történő igénybevétele-
lének – korábban ennek korlátlanosságát joggal bíráló, de legfeljebb korlátozandó –
lehetőségét (actio popularis);
- a háromtagú (két tag jelenlétében határozatképes) Költségvetési Tanács vétőjogot
kapott a költségvetés elfogadásával szemben, amit együttolvasva a köztársasági
elnök hatásköreivel kiderül, hogy az utóbbi költségvetés híján jogosult az Ország-
gyűlés feloszlására akár röviddel az országgyűlési választások után;
- a költségvetési és adótörvényekre vonatkozó alkotmánybírósági hatáskör meg-
szűnt, csak akkor „éled fel”, ha az államadósság a bruttó nemzeti össztermék
50 százaléka alá csökken – a fent említett „adósságfék” betartása esetén erre mint-
egy 60 év múlva fog sor kerülni ;
- a Legfelsőbb Bíróságot megszüntették, elnökét erre hivatkozva hivatalából elmoz-
dították, jöllehet deklarálták, hogy a Kúria a Legfelsőbb Bíróság jogutódja (aminek
következménye lett a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának minapi ítéle-
te, amelyben az elmozdítása miatt a bírósághoz forduló Baka András volt elnöknek
adott igazat, elmozdítását és az erről szóló jogszabályi rendelkezést az Emberi
Jogok Európai Egyezményébe ütközőnek ítélve ([<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-144139>]);

- megszüntették a bíróságok – egyébként korábban sok jogos bírálatot kiváltó – öngazgatási rendszerét, és helyette létrehozták az Országos Bírósági Hivatalt, amelynek elnöke „pallosjoggal” rendelkezik a bírák felett: ezzel megteremtődött a bíróságok „gleichschaltolásának” biztosítója is;
- az Országos Bírósági Hivatal elnöke jogot kapott arra, hogy a törvény által előírttól más bírósághoz helyezhesse át indokolási kötelezettség és jogorvoslati lehetőség nélkül az ügyek elbírálását, súlyosan megsértve ezzel a bíróságok függetlenségét és a polgároknak a tisztességes, pártatlan bírósági elbíráláshoz való alkotmányos jogát;
- az Alaptörvény Preambuluma múltba révedő, zavaros, ideologikusan pártos szövegében egyoldalúan írta le a magyar alkotmányjogi és államfejlődés utóbbi évtizedeit, beemelve a ma már teljességgel értelmezhetetlen, feudális viszonyok között kialakult és hasznosult, de már a szabad királyválasztásról való 1687. évi lemondással értelmét veszített Szent Korona-tant, valamint az azóta sem tisztázott tartalmú – ám így bármire felhasználható – „történeti alkotmány” zavaros kategóriáját azzal, hogy az Alaptörvényt a Preambulum eme szövegével összhangban kell értelmezni [R cikkely], azaz a Preambulum minden rendelkezése az Alkotmánybíróság számára kötelező alkalmazási zsinórmérvé vált.

A szakirodalom⁹ által megvont mérleg eredménye rendkívül kritikus: a szükséges konszolidációs jellegű módosítások helyett múltba révedő, az államhatalom korlátozását éppenhogy nem szolgáló alkotmány született (ami pedig egy valódi alkotmány egyik igen fontos rendeltetése): ez az Alaptörvény valójában az ezt egyetlen parlamenti pártként megszavazó kormánypárt hatalmának bebetonozását szolgálja.

Megjegyzem, a jogalkotási intézkedéssorozat **messze túlment az Alaptörvény körén,** és **törvények tömegével** átalakította például a médiumok jogszabályi közegét, létrehozva a kormánybefolyás alatt álló Média- és Hírközlési Hatóságot, 9 évre szóló megbízatással bebetonozva annak elnökét. Ez nem egyszerűen a sajtó befolyásolásának lehetőségét biztosítja, hanem rombolja a médiumoknak a hatalmi ágakkal kapcsolatos „órkutya” szerepét is. A modern pártpolitikai alapú parlamentáris rendszerekben ugyanis a hagyományos értelmű hatalommegosztás: a törvényhozásnak a végrehajtó hatalom (a kormány) feletti ellenőrző funkciója egyre gyengül, hiszen a legerősebb párt választja a kormányt.

Az Országgyűlés egy kormánypárti képviselő által (tehát a széles körű és időigényes közéleti–parlamenti–államapparátus-beli megvitátást megkerülő módon) benyújtott és igen rövid idő alatt elfogadott 2011. évi CCIII. törvénnyel **új választási rendszert hozott létre.** A rendszer a 2014. áprilisi választásokon bizonyította, hogy **még az Alaptörvény 2. cikkének sem felel meg** („egyenlő választójog”), mivel szélsőségesen aránytalan választási rendszert kodifikált, amely ennek megfelelő eredményhez is vezetett, mindenekelőtt a hazai lakóhellyel rendelkező és nem rendelkező választópolgárok közötti diszkrimináció (levélben szavazás és titkos választói névjegyzék utóbbiak számára) révén. Ugyancsak torzította a választópolgárok akaratnyilvánítását az egyéni

választókerületben győztes jelöltre adott szavazatoknak az országos (párt-)listákon való újbóli beszámítása („premierálás”), amely az előbbi körülménnyel együtt egyértelmű oka lett annak, hogy a szavazóinak mintegy negyedét elvesztő kormánypárt mégis kétharmados többséghez jutott. Nem véletlen, hogy a választójoggal kapcsolatban az annak lényegi ismérvét adó arányosság követelménye az Alaptörvényben nem is szerepel. Ellehetetlenítette a korrekt választási kampány folytatását a médiumokban közzétenni kívánt választási hirdetéseknek az Alaptörvény szintjén (!) történő korlátozása: az ingyenesség feltételéhez kötése [IX. cikkely (3) bek.].¹⁰

Ennek a tanulmánynak nem az a célja és témája, hogy az Alaptörvény és a kapcsolódó jogszabálytömeg értékelését elvégezze, sokkal inkább az, hogy a 2011-ben a szakma és a közvélemény, valamint a nemzetközi szervezetek kritikus figyelmétől kísért alkotmányozási folyamat eredménye hogyan vált a napi politika játékszerévé. Az áll a jelen vizsgálódás középpontjában, hogy **a közhatalomnak a negyedik Alaptörvény-módosításban csúcspontjára ért koncentrációja milyen hatással van magára az Alaptörvényre** mint minden magyar törvény keretére és korlátjára, az alkotmányfejlődésre, ezen belül különösen a jogállamiság mint a közjogi rendszer egészét meghatározó alkotmányos elv állapotára. A szakirodalom használja az „alkotmányos puccs” fogalmát,¹¹ amelyet én abban az értelemben fogadok el, hogy alkotmányjogi eszközökkel, **az alkotmányosság leple alatt, alkotmányozással és alkotmánymódosítások sorával végrehajtott államcsínyről: alkotmányellenes puccsról** van szó – amint erre korábban rámutattam.¹²

Ennek az államcsínynek alkotmányjogilag leplezetlen és jellegadó – az immár kizárólagosan birtokolt közhatalom erejét fitogtató, már a látszatra sem adó – megnyilvánulása az Alaptörvény említett negyedik (és az ezt hamarosan követő ötödik) módosítása. Ez a tanulmány ezért azt célozza, hogy a két módosítás tartalmát, a felhasznált jogalkotási módszereket és a magyar alkotmányosságra, közjogi berendezésünk egészére mint rendszerre gyakorolt, tehát rendszerszintű hatását vizsgálja, elemezze és értékelje három jogág: a magyar alkotmányjog, az Európa Tanács-tagságunkra tekintettel a nemzetközi jog, valamint EU-tagságunkra tekintettel az európai jog mérlegére téve.

A negyedik és ötödik Alaptörvény-módosításra 2014-ben került sor, de maga a közjogi berendezésünket eltorzító alkotmányozási folyamat 2010 tavasza-nyara óta folyik. Hogy maga az alkotmányellenes államcsíny, mint **a politika ilyen eszközökkel való alakítása** mikor kezdődött, annak megállapítására történészek és politológusok hivatottak.¹³

Gránit kontra tehénlepény

1. A Fidesz által 2011-ben megalkotott Alaptörvény – bár gránitszilárdságúnak minősítették kiötlői¹⁴ – az idő múltával tehénlepény-szilárdságúnak bizonyult: a hatályba lépését, 2012. január 1-jét követő bő másfél éven belül ötször módosították. Az Alaptörvény negyedik – 2013. március 25-én elfogadott – módosítását vizsgáló, 2013. május 24-én kelt 12/2013. (V. 24.) AB (alkotmánybírói) határozatot hamarosan követte a Velencei Bizottságnak a módosításról június 17-én közzétett véleménye (továbbiakban: Vélemény), majd július 3-án az Európai Parlament hozott határozatot az alapvető jogok magyarországi helyzetéről (továbbiakban: Határozat).¹⁵ 2013 szeptemberében azután – mindössze hat hónappal a negyedik után – ötödszörre is módosították az Alaptörvényt. Ha belegondolunk, hogy a korábbi Alkotmányt (az 1989-ben teljes „ránccfelvarráson” átesett 1949. évi XX. törvényt, amelyben csak az maradt az eredeti szövegből, hogy a Magyar Köztársaság fővárosa Budapest) hatvanéves hatályban léte alatt összesen mintegy ötvenszer módosították, beleértve a demokráciára és a többpártrendszerre, valamint a piacgazdaságra való áttérés miatt szükségessé vált módosításokat is, a másfél év alatti öt módosítást meglepően soknak kell tartani. Ehhez hozzá kell venni azt, hogy a korábbi Alkotmány a 2010. tavaszi választások után az Alaptörvény megalkotásáig terjedő szűk egy évben is számos módosítást ért meg. Összességében tehát egyértelműen kibontakozik azoknak az alapvető – **közjogi–alkotmányos rendszereink egészét** – érintő változásoknak az íve, amely egy alapvetően más közjogi – és persze ennek keretében gazdasági – struktúrát hozott létre, mint a 2010 előtti volt.

A változások szándékát persze világosan lehetett előre látni: Magyarország 2010 óta tevékenykedő miniszterelnöke már korábban, 2009. szeptember 5-én, Kötcsén tartott helyzetértékelésében megfogalmazta a hosszabb távon való hatalmon maradás igényét, és az ezt garantáló – gyakorlatilag az egypártrendszert megvalósító – hatalmpolitikai intézményrendszer kiépítésének szükségességét.¹⁶ Minthogy a centrális erőter, ráadásul tartósított kivitelben a demokráciával és a többpártrendszerrel, de mindenekelőtt a 2010-ig érvényben lévő választási jogszabályokkal összeegyeztethetetlen, nem volt meglepő az a radikális átalakítás, amely először az új Alaptörvény egyeztetéseket mellőző, nem-konszenzusos elfogadtatásában, majd az azt követő törvényhozási dömpingben öltött testet. Az átalakítás egészét górcső alá vevő szemléletváltozást sürgettem először 2012. március 14-én megjelent „Államcsínytevők” című elemzésemben,¹⁷ vagyis egy olyan szemléletváltást, amely az alkotmányossági problémát nem egy-egy jogszabályi rendelkezés alkotmányellenességének vitatásában, hanem e hatalmas jogszabálytömeg egészének **rendszereszerű, rendszerszerű, egymásra tekintettel történő, és egymással összefüggésben** vizsgáló bemutatására irányul. A megközelítés értelemszerűen implikálta a kötcei vízió mint rendszer alkotmányosságának mérlegre tételét. Az idő ezt a törekvésemet igazolta: nemcsak a hazai szakirodalom és közbeszéd,¹⁸ hanem az Európa Tanács alkotmányjogi tanácsadó testülete, a Velencei Bizottság említett Véleménye,

valamint az Európai Parlament ugyancsak említett Határozata is magáévá tette egy év múlva: 2013 tavaszán-nyarán a magyar közjogi–alkotmányos rendszer egésze alkotmányjogi, az Európai Unió jogával, különösen az Európai Unióról szóló Szerződéssel (EUSZ) és az Emberi Jogok Európai Egyezményével való összhangjának problémáját.

2. A **kötcsei vízió értelemszerűen zárta tehát ki a jogállamiság–jogbiztonság**, az alkotmányosság két évtizeden át kifejeződött követelményeinek érvényesülését, és szükségszerűen – rendszerimmanens vonásként – hozta magával az alkotmányosság szisztematikus leépítését.¹⁹ A maffiacsaládként szerveződött új államberendezkedésben²⁰ egy politikai vállalkozás válik egyúttal gazdasági vállalkozássá, és fordítva – foglyul ejtve az államot is úgy, hogy **az állami intézményrendszer** egyes lényeges vonatkozásaiban, különösen a Btk XXVII. fejezetében szabályozott korrupciós bűncselekmények rendszerszintűvé transzponált, intézményesített, „államosított” kontextusában a **bűnszervezet** (Btk 321. §) fogalmi határait feszegeti. Ennek az államnak a jogrendszerében a **jog megkettőződik: a „hivatalos” jog érvényesülése a politikai–ideológiai „árnyéknormáktól” függ.**²¹ A kérdésre, hogy hogyan lehetséges jogállamot demokratikus–parlamentáris eszközökkel lebontani, a 2010 óta tartó folyamatok megadták a választ: éppen a jog eszközeivel. Annak azonban, hogy a jog eszköztára, mindenekelőtt a jogalkotás hogyan és mire használható, éppen az alkotmányosság keret-követelmény-rendszere ad választ és egyben határozott korlátot. Az alkotmányok éppen arra hivatottak, hogy útját állják az alkotmányok leple alatt megvalósított államcsínyeknek azzal a feltétellel, hogy az alkotmánybírók képesek annak betűjét és szellemét betartatni. A kötcsei vízióban természetesen minden apróságra ügyeltek: ezt az állami–intézményi aspektust sem hagyták figyelmen kívül. Célszerű ezért áttekinteni néhány olyan problémakört, amelyet az Alkotmánybíróság, az Európa Tanács Velencei Bizottsága és az Európai Parlament is egyértelműen és határozottan kifogásolt.

Példák az Alaptörvény-bírálatokból

A példák kiválasztása nem önkényes: azokról a kérdésekről van szó, amelyek a negyedik és ötödik alaptörvény-módosítás kapcsán kerültek reflektorfénybe.²²

1. Az Alkotmánybíróság 12/2013 (V. 24.) határozatában az alapvető jogok biztosa által – az Alaptörvény negyedik módosításával kapcsolatosan (továbbiakban: negyedik módosítás) – benyújtott indítványt elbírálvá állást foglalt a gyakori alaptörvény-módosítások miatti, **Alaptörvényben kialakuló belső ellentmondások kérdésében.** A biztos a **tartalmi alkotmányellenesség** fennállását ugyancsak közjogi érvénytelenség miatt állította, kifejtve, hogy a negyedik módosítás koherenzia-zavart, egymásnak ellentmondó

szabályozást eredményez az Alaptörvényen belül, márpedig ez érvénytelenséghez vezet. Az alapjogi biztos figyelemre méltó – és később mind a Velencei Bizottság véleményében, mind az Európai Parlament határozatában megjelenő – szempontként hivatkozik az Alaptörvény 24. cikkely (1) bekezdésére (az Alkotmánybíróság az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve), valamint az R) cikkely (1) bekezdésére (amely szerint az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja). A biztos úgy vélte, hogy az Alaptörvény egységét megbontó, belső ellentmondásokat keletkeztető módosítások ezért nem épülhetnek be az Alaptörvénybe. Ebben látta az indítvány annak jogalapját, hogy az Alkotmánybíróság a 24. cikkely (5) bekezdésének céljából következően is fellépjen az ellentmondások feloldása érdekében. Ilyen – az indítvány által részletezett – esetekről van szó akkor, amikor a negyedik módosítás az Alkotmánybíróság által korábban az Alaptörvény más rendelkezése alapján már **alkotmányellenesnek minősített rendelkezéseket beiktat az Alaptörvénybe** („felülalkotmányozás”). A koherenzia zavarra hivatkozó közjogi érvénytelenség kérdését az Alkotmánybíróság az indítvány tartalma szerint megítélve arra az álláspontra helyezkedett, hogy az nem eljárási, hanem tartalmi kérdésekre vonatkozik. Erre azonban az Alkotmánybíróság szerint éppen a negyedik módosítás által bevezetett új, 25. cikkely (5) bekezdés értelmében a testületnek nincs hatásköre.

A határozat gondolatmenete megítélésünk szerint különösen két ponton billeg: egyrészt, bár az indítvány tárgyát éppen a negyedik módosítás alkotmányossági felülvizsgálata képezi, ám a döntést az Alkotmánybíróság éppenhogy magának a negyedik módosításnak hatáskörét megállapító 24. cikkely (5) bekezdésére hivatkozva hozta meg, pedig azt kellett volna tartalmilag vizsgálnia, hogy a negyedik módosítás megfelel-e a hatályos – vagyis a megelőző, korábbi három módosítás révén kialakult – Alaptörvény-szöveg rendelkezéseinek. Nem véletlen, hogy a határozatot igen megosztott testület hozta: a határozathoz négy párhuzamos indokolás és négy különvélemény született. Mindez bizonyos értelemben előre vetítette, hogy a negyedik módosítással kapcsolatos viták sem kerültek nyugvópontra, inkább elnapolták őket. Erre utalnak a Velencei Bizottság és az Európai Parlament állásfoglalásai.

2. A két állásfoglalás ugyanis ugyancsak a negyedik alaptörvény-módosítást vizsgálta: a Véleményt²³ a magyar kormány és az Európa Tanács főttitkára egyaránt kérte (a kormány azonban annak szövegét a mai napig nem tette közzé hivatalos fordításban). **A Vélemény tematikusan vizsgálódott:** sorra vette a negyedik módosítás tárgyköreit az Emberi Jogok Európai Egyezményének és az Európa Tanács Alapokmányának való megfelelés szempontjából, ide értve a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága jogértelmezését–gyakorlatát is. **Az Európai Parlament Határozata viszont az egész magyar alkotmányjogi fejlődés tendenciáit vizsgálta** és összegezte 2010–2014 első fele között, kronologikusan sorba rendezve a történéseket, és több témakörben–megállapításában utalva a Velencei Bizottság Véleményére.

3. Látható, hogy a magyar közjogi–alkotmányos rendszer fejlődési tendenciáinak felvázolását három koordináta-rendszerben kell elvégezni. Tekintettel kell lenni a jogalkotás során arra, hogy a magyar jogszabályoknak – Magyarországnak a nemzetközi közösségbe, azon belül is az Európa Tanácsba és az Európai Unióba (EU) tagként való betagozódása miatt – nemcsak a magyar Alaptörvénynek, hanem a nemzetközi jog egyik legfontosabb szerződését jelentő Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) és az uniós jognak is meg kell felelniük. Ez a korábbi Alkotmány és a hatályos Alaptörvény Q) cikkely (2) bekezdése értelmében alkotmányos kötelesség: a magyar jogszabály alkotmányosságának feltétele. Ugyanígy alkotmányos kötelesség és feltétel az, hogy jogszabályaink megfeleljenek az EU jogának is [Alaptörvény E) cikkely]. Az alábbiakban ezért néhány példát mutatok be arra, hogy a magyar Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek minősített jogszabályi rendelkezéseknek az Alaptörvénybe való beemelése – vagyis a továbbiakban az **alkotmányellenesség kizárása** révén az Alkotmánybíróság eljárási lehetőségeinek (hatáskör-korlátozás nélkül történő, de ténylegesen tárgyi szűkítést megvalósító) korlátozása – a nemzetközi jog és az uniós jog szempontjából hogyan vizsgázott –, ha már egyszer korábban a magyar Alaptörvénybe ütközés megállapítása révén a magyar jogrendszerben alkotmányellenesnek minősült.

Természetesen, bár az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek,²⁴ azok tudományosan vitathatók és vitandók is. Álláspontunk szerint az alább ismertetett alkotmánybírósági határozatok érvrendszere, megalapozottsága olyan meggyőző, hogy azt kiindulópontnak elfogadva a megsemmisített és később az Alaptörvénybe foglalt jogszabályi rendelkezések alaptörvény-ellenességéből indulunk ki. Mivel ezek a rendelkezések rendre megjelentek az Alaptörvényben, a Velencei Bizottság és az Európai Parlament persze nem a magyar alkotmányos jogrend, hanem az Emberi Jogok Európai Egyezményébe, illetve az uniós jogba ütközést vizsgálta és állapította meg. **Háromszoros jogsértés** aspektusai merülnek fel tehát: a magyar jogbeli alkotmányellenesség mellé lépett (e két nemzetközi szervezet egyébként ugyancsak tudományosan vitatható álláspontja szerint) a nemzetközi szerződés és az uniós jog megsértése, vagy legalábbis annak alapos gyanúja.

4. A **család fogalmát** az Alaptörvény L. cikkely (1) bekezdése fogalmazza meg a negyedik módosítás szerinti új szövegben. Az új szöveg előzményeként az Alkotmánybíróság megsemmisítette a család fogalmát újrafogalmazó – azt a korábbinál szűkebben értelmező – törvényhelyet, a negyedik módosítás azonban ezt a megfogalmazást bevitte az Alaptörvénybe, aminek következtében az Alkotmánybíróság már nem állapíthatja meg az ilyen tartalmú törvényszöveg alkotmányellenességét. A Vélemény megállapította, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága kitérően értelmezi az Európai Emberi Jogi Egyezmény vonatkozó 8. cikkelyét: a házasságon és a szülő–gyermek viszonyon kívül általában ide érti a családi élethez való jogot.²⁵

Az Alaptörvényt az Országgyűlés 2013 szeptemberében ötödször is módosította, erre az észrevételre azonban nem reagált – a negyedik módosítás családfogalma változatlan.

5. Az **egyházak elismerésével** kapcsolatos törvényi **szabályozást az Alkotmánybíróság korábban ugyancsak alkotmányellenesnek találta és megsemmisítette** részben arra hivatkozva, hogy így politikai döntés tárgyává válik az elismerés, részben pedig a jogorvoslat hiánya miatt. A negyedik módosítás beemelte az Alaptörvénybe a megsemmisített törvényszöveget, amelyről a Velencei Bizottságnak az a véleménye, hogy a szöveg így sem pontos, elnagyoltan megfogalmazott kritériumokkal dolgozik, az Országgyűlés számára tág mérlegelési lehetőséget ad, azaz továbbra is politikai döntés tárgyát képezi az alapvető jog – a lelkiismereti és vallásszabadság [Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. cikkely (1) bek.] – által védett kérdéskör. A Vélemény ugyancsak kifogásolta a jogorvoslat változatlan hiányát.²⁶

A Határozat kiemelte, hogy a negyedik módosítást az Alkotmánybíróság határozatát követően két hét múlva fogadták el, és az alkotmányellenesnek minősített szabályozás Alaptörvénybe iktatásával felülbírálták a határozatot.²⁷ A Határozat szerint mindez hátrányosan befolyásolja az állam azon kötelezettségét, hogy a vallásokkal és világnézetekkel szemben semleges és elfogulatlanul járjon el.

Az **ötödik módosítás ezekre a kifogásokra reagál**: megváltoztatja a negyedik módosítás szövegét, de úgy, hogy **a lényeg ne változzék** [VII. cikkely (2)–(4) bek.]. A hangsúly áttolódik egy új kategóriára, az „együttműködésre”: az állammal együttműködő egyházak úgynevezett bevett egyházakká minősülnek, ezek köréről, a „bevettnek” minősítésről azonban továbbra is az Országgyűlés dönt. A bevett egyházaknak ugyanis sajátos jogaik, privilégiumaik lehetnek – ez feltehetően a szociális, oktatási stb. intézmények fenntartásának állami–költségvetési támogatását fedi. A lényeges kérdésben tehát változatlanul a politikai szféra dönt, a jogorvoslatról szó sem esik. Az Országgyűlés ezt követően az Alaptörvény ötödik módosítása szerinti tartalommal módosította az egyházakról szóló törvényt.

2014. április 8-án a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletében²⁸ kimondta, hogy az egyházakról szóló 2011. évi CCVI. törvény, különösen az egyházak elismeréséről szóló szabályok²⁹ sértik az EJEE 9. cikkelyét a 11. cikkellyel összefüggésben értelmezve és alkalmazva. A lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint a gyülekezés és egyesülés szabadságát kimondó ezen cikkelyekkel összevetve a Bíróság hangsúlyozta, hogy nem kívánja saját véleményével helyettesíteni a nemzeti hatóságokét, csupán azt vizsgálta, hogy a magyar állam beavatkozása az említett alapvető szabadságjogokba megfelelően indokolt-e és arányos-e.³⁰ Ez a beavatkozás ugyanis megfosztotta korábbi jogi státusuktól az egyházként működő szervezeteket. A kérdés tehát az, hogy ennek van-e legitim célja, és hogy szükséges-e ilyen mértékű és jellegű korlátozás egy demokratikus társadalomban. Az úgynevezett bizniszegyházak működésének korlátozása ilyen cél lehet, azonban a jogképesség megszerzésének lehetővé tétele demokratikus társadalomban az államnak az EJEE 9. és 11. cikkelyei szerint kötelessége (tegyük hozzá: Magyarországnak mint tagállamnak nemzetközi jogi kötelezettsége).³¹ A Bíróság szerint ugyan nincs a vallási szervezeteknek joguk arra, hogy speciális jogállást igényeljenek, a létező egyházak ilyen jogállásukat érintő azonnali hatállyal való megszüntetése azonban

aránytalan, mivel a legitim cél elérésének vannak kevésbé drasztikus eszközei is.³² A bevett egyházként történő elismerés a magyar jogi szabályozás szerint így a mindenkori választások eredményétől függ, ami az állam világnézeti kérdésekben való semlegességének követelményével összeegyeztethetetlen.³³ Az ennek megfelelő kritériumok hiánya azt eredményezi, hogy **az állam kénye-kedve szerint válogat, vagyis diszkriminál a vallási szervezetek között.**

A Bíróság arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a magyar szabályozás sérti az EJEE 9. és 11. cikkelyeit.³⁴ A Bíróság ítélete egyértelművé tette, hogy már nem csupán a Velencei Bizottság magas szakmai színvonalon megfogalmazott alapos gyanújáról vagy véleményéről van szó, hanem – a magyar államot mint az EJEE tagállamát immáron kötelező – ítéletben megfogalmazott **nemzetközi jogi jogsértésről, nemzetközi szerződés megszegéséről.**³⁵ Ezen pedig a szabályozásnak az Alaptörvénybe emelése sem segít, sőt: fokozza a helyzet bonyolultságát.

6. A **politikai pártok választási hirdetési lehetőségeinek korlátozása** [Alaptörvény IX. cikkely (3) bek.] a negyedik módosítás sokat bírált szabálya volt, mivel a kereskedelmi médiumokat kizárta a hirdetést közzétévők közül. Ez a szabály ugyancsak az Alkotmánybíróság korábbi határozatával dacol, amely a választási eljárásról szóló törvény ilyen tartalmú szabályát semmisítette meg, és amelyet a negyedik módosítás ugyancsak változatlan tartalommal emelt át az Alaptörvénybe.

A Velencei Bizottság Véleménye szerint – az Emberi Jogok Európai Egyezményét sértő módon – **sérül a véleménynyilvánítás szabadságának alapjoga:** ez a szabály megfosztja a mindenkori ellenzéket véleménye közzétételének lehetőségétől. A szabály célja ugyanakkor egyértelmű: a szabályozásnak alkotmányos szintre helyezése – hatáskörének változatlanul hagyása mellett – ténylegesen, tárgyilag elvonja az Alkotmánybíróságtól az ilyen tárgyban meghozandó jogszabályok alkotmányossági vizsgálatának lehetőségét.³⁶

Az Európai Parlament Határozata kiemeli, hogy ez a szabályozás veszélyezteti a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményét, amihez hozzájárul az is, hogy a rendkívül központosított intézményrendszer ellenőrzése alatt működő közszolgálati műsorszórás egyoldalú tájékoztatást eredményez, és torzítja a médiapiacot is.³⁷

Az Alaptörvény ötödik módosítása erre a kritikára is reagál – a maga módján: „hoz-tam is, meg nem is” alapon. Az új szabály szerint kereskedelmi médiumokban is **van lehetőség hirdetések közzétételére, de csak ingyen.** Ez a feltétel gyakorlatilag ellehetetleníti ezt az alternatívát, így a kacifántos „megoldással” gyakorlatilag marad az eredeti tilalom, csakhogy ezt most az ingyenesség feltétele garantálja. A tilalom feloldása tehát olyan feltételhez kötött, amely ténylegesen fenntartja a tilalmat. **Az ötödik módosítás tehát kijátssza a Velencei Bizottság és az Európai Parlament kritikáját.**

7. A Velencei Bizottság szerint a véleménynyilvánítás szabadságát sérti a negyedik módosításnak a **gyűlöletbeszéd** címszó alatt ismert szabálya is [IX. cikkely (5) bek.]. Ismét

az Alkotmánybíróság által korábban alkotmányellenesnek minősített – a Büntető Törvénykönyvbe foglalt – szabály Alaptörvénybe emeléséről van szó. A negyedik módosításnak különösen az a részszabálya váltotta ki a Bizottság kritikáját, amely ebbe a körbe vonja „a magyar nemzet méltóságát”: **a Vélemény mintegy kioktatja a magyar alkotmányozót rámutatva, hogy méltósága csak az embernek van.**³⁸ A magyar nemzet „méltóságának” gyűlöletbeszéddé minősítése azt a célt szolgálja, hogy adott esetben elfojthassák a közszereplők bírálatát.

Az ötödik módosítás a kérdéssel nem foglalkozik.

8. Az **egyetemi autonómia** [Alaptörvény X. cikkely (3) bek.] sérelmét állapította meg az Alkotmánybíróság egy határozatában, amellyel megsemmisítette azt a jogszabályi rendelkezést, amely **az egyetemek gazdasági működését kormányzati irányítás alá helyezte.** A negyedik módosítás ezt a szabályt is áttemelte az Alaptörvénybe. A Velencei Bizottság ismét rámutatott arra, hogy olyan részletszabályról van szó, amely nem alkotmányi szintre, hanem egyszerű törvénybe való³⁹ – a szabályozási szint megváltoztatása ismét azt célozza, hogy a tárgykört kivonják az Alkotmánybíróság vizsgálatá alól.

Az ötödik módosítás a kérdéssel nem foglalkozik.

9. Az **egyetemi hallgatók „röghöz kötése”,** vagyis az államilag támogatott oktatás lehetőségének itthoni munkavégzéshez vagy vállalkozási tevékenység végzéséhez kötése [XI. cikkely (3) bek.] eredetileg ugyancsak az Alkotmánybíróság által korábban alkotmányellenesnek ítélt, ezért megsemmisített szabály volt. A negyedik módosítás ezt is beiktatta az Alaptörvénybe. A Vélemény⁴⁰ ismét átlátja, hogy olyan részszabályról van szó, amelynek nem az alkotmányi szinten van helye – a cél ebben az esetben is az alkotmánybírósági felülvizsgálat kizárása.

Az Alaptörvény ötödik módosítása a kérdéssel nem foglalkozik.

10. A **hajléktalanság** szabálysértéssé minősítését előíró jogszabályt az Alkotmánybíróság korábban ugyancsak megsemmisítette arra hivatkozva, hogy az nem felel meg a büntetőjogi szankciókkal fenyegetés alkotmányossági feltételeinek, mivel nem büntetőjogi, hanem szociális jogi kérdéstről van szó, amelyet a szociális jog és a szociálpolitika eszközeivel kell kezelni. A negyedik módosítás ezt is az Alaptörvénybe iktatta [XXII. cikkely (3) bek.]. A Velencei Bizottság ismétli a kifogást: nem alkotmányi szintet igénylő részszabályról van szó, a cél az Alkotmánybíróság elzárása az ilyen tartalmú jogszabály alkotmányossági vizsgálatától.⁴¹

Hasonlóképpen a Határozat is leszögezi, hogy **aggályos a hajléktalanság büntetőjogi úton történő kezelése.**⁴²

Az ötödik módosítás a kérdéssel nem foglalkozik.

11. Az **igazságszolgáltatás függetlenségével** kapcsolatban két dolog váltotta ki a Bizottság és az Európai Parlament kritikáját.

11.1. Az **Országos Bírósági Hivatal elnökének rendkívül széles hatáskörét** (Alaptörvény 25. §), a bírakat az elnöktől való közvetlen függőségbe helyező jogi szabályozást a Bizottság már korábbi véleményeiben⁴³ többször is bírálta. A Bizottság ugyancsak szóvá tette korábban az elnök felelősségének, elszámoltathatóságának teljes hiányát. A Velencei Bizottság csalódással állapította meg, hogy a negyedik módosítás ezeket az észrevételeket figyelmen kívül hagyta, és azokkal ellentétesen az Alaptörvényben erősítette meg az elnök jogállását.⁴⁴ Ez kétségtelen visszalépés a Bizottság korábbi véleményeihez képest.

Az ötödik módosítás a Velencei Bizottság kritikájával nem foglalkozik.

11.2. Az Országos Bírósági Hivatal elnökének **az ügyek – törvény által előírthoz képest – más bírósághoz való áthelyezési jogát** a Velencei Bizottság korábban élesen bírálta.⁴⁵ A Határozat is kifogásolja, hogy az áthelyezendő ügyek kiválasztásának nincsenek objektív, normatív kritériumai.⁴⁶

Az ötödik módosítás ezt a lehetőséget törölte az Alaptörvényből. A kritika – úgy tűnik – ezúttal meghallgatásra talált. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az Országos Bírósági Hivatal elnökének az előbb említett, a bírókkal kapcsolatos – jogi és tényleges függőségükhöz vezető – széles körű jogosítványai érintetlenek, akkor érthető, hogy az ügyáthelyezés fenntartására – a jelek szerint – nincs feltétlenül szükség: az ügyáthelyezési jogosítvánnyal elérni kívánt sanda cél enélkül is elérhetőnek tűnik. A szóban forgó szabályt a megfelelő törvényből⁴⁷ is törölték.

Időközben egy alkotmányjogi panaszt elbírálva az Alkotmánybíróság 36/2013 (XII. 5.) AB-határozatával visszamenőleges hatállyal alkotmányellenesnek minősítette ezt a törvényi szabályt, amelyre hivatkozva az Országos Bírósági Hivatal elnöke több mint 40 ügyet (a panasszal érintett ügyben: 22/2012. (II. 16.) OBHE sz. határozatával) a törvény által előírttól eltérő bírósághoz helyezett át. A testület megállapította, hogy ezek a jogszabályi rendelkezések nemcsak az Alaptörvényt sértették, hanem nemzetközi szerződésbe, a tisztességes eljáráshoz való jogot és a jogorvoslathoz való jogot rögzítő Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkely (1) bekezdésébe, illetve 13. cikkelyébe is ütköztek. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság rögzítette, hogy a törvény erejénél fogva nem alkalmazhatóak ezek a rendelkezések az eljárás alapjául szolgáló ügyekben,⁴⁸ azaz már a korábbi áthelyezés alkotmányellenes volt. A helyzetet tisztázó alkotmánybírói határozatból arra lehetett volna következtetni, hogy az ügyek elbírálása a törvény által kijelölt bíróságokon fog lezajlani – nem ez történt. Bár a kijelölt bíróságok illetékességük hiányára hivatkozva sorra tették át az ügyeket a törvény szerinti bíróságokhoz, azok sorra visszakerültek a korábban az Országos Bírósági Hivatal elnöke által kijelölt bíróságokhoz, mintha az Alkotmánybíróság fenti határozata meg sem született volna. A végső döntést meghozó Kúria ugyanis meglepő módon arra az álláspontra helyezkedett, hogy az alkotmánybírói határozat – jóllehet jogállamisági megfontolásokból a már nem hatályos, de még továbbra is jogkövetkezményeiben ható jogszabályi

rendelkezés „visszamenőleges” megsemmisítése eszközével élt – a korábbi kijelölés érvényét „nem érintette”.⁴⁹

12. A Velencei Bizottság terjedelmes részben foglalkozik egy láthatóan igen sok aggodalomra okot adó kérdéskörrel: **az Alkotmánybíróság jogállásának és hatáskörének a negyedik módosítás által megvalósított korlátozásával.**⁵⁰

Mindenképpen utalni kell arra, hogy megítélésünk szerint a hatáskör tételes szabályokkal való konkrét szűkítése nem fejezi ki a polgárok alkotmányjogi jogállását érintő korlátozást, amellyel részben korábban alkotmányellenesnek bizonyult, részben pedig napi politikai érdekeket kifejező normákat beemelnek az Alaptörvénybe. Ez utóbbival ugyanis – bár nem kifejezetten a testület hatáskörére vonatkoznak – ténylegesen mégis eljárási–döntési lehetőségeit a szabályozott tárgykörök szerint tartalmilag, anyagi-alkotmányjogilag kizárják-szűkítik, így szűkül a polgárok jogvédelmi lehetősége. Ezzel jogállását tekintve válik egyre kétségesebbé, hogy az Alkotmánybíróság be tudja-e tölteni azt a funkciót, amelyet az Alaptörvény legfőbb őreként⁵¹ viselnie kellene. Nyilvánvalóan nem arról van szó, mintha az alkotmánybíróságok léte a demokratikus jogállam feltétele lenne, hiszen vannak országok, köztük EU-tagállamok, ahol nincs alkotmánybíróság.⁵² Magyarország esetében azonban az zárja ki az esetleges „kettős mérce” alkalmazását, hogy mind a Velencei Bizottság, mind az Európai Parlament nem önmagában, hanem a **közjogi rendszer egészét** tekintve, annak egyik elemeként, és a többi (már fentiekben is bemutatott) jelenséggel együtt értelmezve fogalmazza meg az Alkotmánybírósággal kapcsolatban (is) felmerült aggályait.

12.1. A Vélemény mindenekelőtt azt az immár konzisztensnek tekinthető módszert,⁵³ eljárást kifogásolja, hogy **az Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek nyilvánított szabályokat ezt követően rendszeresen beiktatják az Alaptörvénybe.** Ez az eljárás aláaknázza az Alkotmánybíróságnak a közjogi rendszerben betöltött szerepét, így sérti az Európa Tanács Alapokmányában megfogalmazott három oszlopot: az emberi jogok tiszteletben tartását, a jogállamiságot és a demokráciát, egyben veszélybe sodorja a hatalmi ágak elválasztását is.⁵⁴

12.2. Az Alaptörvény negyedik módosítása előírta az Alkotmánybíróság korábbi – az 1989-es Alkotmány alapján hozott – határozatainak „hatályvesztését” (Alaptörvény, Záró rendelkezések 5. pontja). A Bizottság Véleménye egyrészt a jogbiztonságot látja veszélyeztetve, mivel megítélése szerint a határozatok jelentős mértékben iránymutatókat tartalmaznak nemcsak magára az Alkotmánybíróság további, jövőbeli döntéseire, de a rendes bíróságok gyakorlatára nézve is. A Vélemény ebben újabb jelét látja annak, hogy a kormány és az **Országgyűlés az Alkotmánybíróság jogállásának immár szisztematikus, rendszeres korlátozására** törekszik.⁵⁵

A Határozat „rendkívül aggasztónak” tartotta a korábbi alkotmánybírósági határozatokra való hivatkozás betiltását: azok „alapelvek és alkotmányos követelmények egész rendszerét” foglalták magukban, ide értve az uniós és az európai emberi jogi normák

alkalmazását. Így különösen aggályos, hogy más bíróságok sem alapozhatják e határozatokra döntéseiket.⁵⁶

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése után hozott 22/2012. (V. 11.) AB-határozatával úgy foglalt állást, hogy a korábbi Alkotmányban foglaltakhoz hasonló tartalmú Alaptörvénybeli rendelkezések esetén a korábbi határozatok érveit felhasználhatja. Erre reagált az Alaptörvény negyedik módosításával az Országgyűlés. Az Alkotmánybíróság ezért 13/2013. (VI. 17.) AB-határozatában volt kénytelen visszatérni a kérdésre: leszögezte, hogy – negyedik módosítás ide, negyedik módosítás oda – a korábbi érveket változatlanul fel fogja használni, azonban a negyedik módosításra tekintettel azok alkalmazását indokolni fogja feltéve, hogy az alkalmazhatóságnak a tartalmi egyezés folytán nincs akadálya.⁵⁷

12.3. Az Alkotmánybírósággal kapcsolatos további aggályos körülménynek látja a Velencei Bizottság Véleménye a testület által a 45/2012. (2012. 12. 29.) AB-határozatban kifejezésre juttatott azon igényre való reakciót, amely szerint az Alkotmánybíróság adott esetben tartalmi alkotmányossági vizsgálatnak is alá kívánja vetni az Alaptörvény módosításait. Az ezt követően, a negyedik módosítással megfogalmazott új rendelkezés [24. § (5) bek.] ezt a tárgykört úgy helyezi az Alaptörvénybe, hogy a vizsgálatot csak eljárási okból engedi meg. Az eddig szabályozatlan kérdéskör, tehát a negyedik módosítással alaptörvényi rangra emelkedve, elzárja a testületet a fenti AB-határozatban kifejtett és alaposan indokolt tartalmi vizsgálat lehetőségétől. A Határozat az új szabályt a fékek és ellensúlyok rendszerének gyengüléseként értékeli.⁵⁸

A gyakori alkotmánymódosítások következtében merült fel a magyar jogirodalomban az **alkotmánymódosítások alkotmányosságának problémája**, különös tekintettel a fentebb⁵⁹ elemzett alkotmánybírósági határozatra [12/2013. (V. 24.) AB-határozat]. A szakirodalomban rámutattak arra – utalva például Stumpf István és Bragyova András alkotmánybíróknak a határozathoz fűzött különvéleményére –, hogy a módosítás alkotmányossági mércéje így tisztázatlan, pontosabban a határozatból implicite következik, hogy a módosított szöveg alapulvételével a határozat elfogadta: a módosítás maga váljon saját maga alkotmányossági mércéjévé. Vincze Attila rámutat arra, hogy így egyre csökken az Alaptörvény hatalomkorlátozó funkciója, normatív ereje.⁶⁰

12.4. Komoly aggályokat fogalmaz meg a Velencei Bizottság **a költségvetési törvényeknek az Alkotmánybíróság hatásköréből való teljes és hosszú távú kivonása** miatt is [37. § (4)–(5) bek.].

12.5. A Bizottság igen élesen fogalmazva összegezi álláspontját: a Vélemény⁶¹ „ismételten komoly aggodalmának ad hangot az Alkotmánybíróság ellenőrző hatáskörének korlátozásával kapcsolatban”. A potenciálisan alkotmányellenes jogszabályok vizsgálatának állandósult elvonása a testület hatásköréből „közvetlen támadás” (*direct attack*) a magyar Alaptörvénynek a jogrendszer egésze felett állása, szupremáciája ellen.

A Határozat⁶² az alkotmányellenesnek bizonyult jogszabályok ismételt Alaptörvénybe iktatását úgy értékeli, mint ami aláássa az Alaptörvénynek a jogrendszer felett állását, ezért ajánlja e rendelkezéseknek az Alaptörvényből való törlését.

Az Alaptörvény ötödik módosítása a kérdéssel nem foglalkozik.

13. A Velencei Bizottság befejezésül összefoglaló értékelést ad a magyar alkotmányosság (*constitutionalism*) helyzetéről.⁶³ A Vélemény három különösen súlyos aggályt fogalmaz meg.

Egyrészt a Bizottság Véleménye leszögezi, hogy a sarkalatos törvények nagy száma **„komoly fenyegetést jelent a demokráciára nézve”** (serious threat to democracy).⁶⁴ Minthogy ez a helyzet megbénítja a jövőbeli országgyűlések munkáját, a választásoknak már nem lesz jelentőségük,⁶⁵ ami súlyosan sérti az EJEE 3. cikkelyéhez fűzött Első Jegyzőkönyvet. Az Európai Parlament Határozata is szóvá teszi a sarkalatos törvények nagyszámú alkalmazását, amely aláássa a demokrácia és a jogállamiság elveit, ezzel is csökkentve a jövőbeli kormányok lehetőségét, hogy a társadalmi változásokra reagáljanak.⁶⁶

Másrészt a Vélemény rámutat arra, hogy az alkotmánymódosítások azáltal, hogy az Alkotmánybíróság által korábban megsemmisített, Alaptörvénybe nem való részlet-szabályokat iktatnak be (hajléktalanok büntetése, egyetemisták röghöz kötése, egyetemek pénzügyi ellenőrzése), a napi politika eszközüvé silányulnak. A Határozat is azon a véleményen van, hogy az Alaptörvény rendszeressé váló módosítása ténylegesen már csak az aktuálpolitikai akaratot tükrözi.⁶⁷

Harmadszor a Vélemény kiemeli, hogy a negyedik módosítás tartósítja a magyar alkotmányos rendszer hiányosságait, különösen az Alkotmánybíróság ellenőrzési lehetőségeinek – alkotmányellenesnek bizonyult jogszabályoknak az Alaptörvénybe való szisztematikus beemelése révén történő – szisztematikus csökkentésével. Ebben a közjogi rendszerben így összemosódik az alkotmányozás és a napi politika, ami összeegyeztethetetlen mind a magyar Alaptörvénnyel, mind az Európa Tanács okmányaiiban megfogalmazott mércékkel, így különösen a demokrácia, a hatalmi ágak elválasztását is magában foglaló jogállamiság, valamint az emberi jogok védelme követelményével.⁶⁸

A Határozat összegezve aggályait úgy látja, hogy az alkotmányos és a jogszabályi keretek nagyon rövid időn belüli változtatásának rendszerszintű és általános trendje és azok tartalma összeegyeztethetetlen az uniós joggal: az EUSZ 2. cikkelyében, 3. cikkely (1) bekezdésében és 6. cikkelyében megfogalmazott értékekkel, eltér a 4. cikkely (3) bekezdésében megfogalmazott elvektől, így összességében az EUSZ 2. cikkelyében megfogalmazott értékek súlyos megsértésének kockázatát eredményezi.⁶⁹

14. A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy az Alaptörvény negyedik módosításának lényeges rendelkezései hatályban maradtak, vagy pedig az ötödik módosítás átfogalmazva „átmentette” azokat. A magyar jog szerinti alkotmányellenesség, az EJEE-nek mint nemzetközi szerződésnek a nemzetközi jogi megsértése és az uniós jog sérelme tehát megítélésünk szerint változatlanul fennáll. Az Alkotmánybíróság egyes határozatai

mellett ugyanis a Velencei Bíróság és az Európai Parlament egybehangzóan fogalmazza meg: rendszerszintű, szisztematikusan jelentkező alkotmányossági-közjogi gondokról van szó.⁷⁰

15. Szembe kell tehát nézni azzal a problémával, amire korábban utaltam:⁷¹ a rendszer-szintű, a jogrendszer egészére értelmezett alkotmányellenesség változatlanul a magyar közjogi berendezkedés súlyos problémája. A befejezettek tekinthető, szisztematikusan megtervezett, megszervezett és végrehajtott államcsíny ugyanis 2014-re új alkotmányossági helyzetet teremtett, amelynek adott esetben büntetőjogi relevanciája is lehet.

Az Alkotmány 2. § (3) bekezdését az Alaptörvény C) cikkely (2) bekezdése szinte szó szerint átvette: tiltja a közhatalom kizárólagos birtoklását. Az ugyancsak átvett, ezt követő, emelkedett mondat szerint pedig: „Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.”⁷²

Az Alaptörvény C) cikkely (2) bekezdésének mint alkotmányjogi normának azonban van egy sajátos tartalmi vonása. Tartalmilag⁷³ az Alkotmánybíróság a 14/2000. (I. 12.) AB-határozatában – az indítványozótól eltérően – alkotmányosnak találta a náci és bolsevik jelképek használatának betiltását. Az indokolást érdemes idézni: „Az Alkotmány a demokratikus jogállam alkotmánya, ami azt jelenti, hogy az alkotmányozó hatalom védendő alkotmányos értéknek tekinti a demokráciát, a pluralizmust, az emberi méltóságot, s egyben az Alkotmányon kívülre utasít minden olyan tevékenységet, amely... a hatalom kizárólagos birtoklására irányul.” A testület tehát elutasította az indítványt, azaz nem pozitíve fogalmazta meg, hogy miben áll a hatalom kizárólagos birtoklása, ezt az indítvány alapján nem is tehetette.

Annak pozitív megfogalmazása, hogy mikor következik el a közhatalom kizárólagos birtoklása, még várat magára. Az ugyanis aligha elképzelhető, hogy egy országgyűlés törvénybe iktassa: a közhatalom kizárólagos birtokosa ez vagy az a politikai párt, mozgalom, szervezet, személy stb.

A C) cikkely (2) bekezdésének normatani tényállása viszont alapvetően eltér a megszokott alkotmányi rendelkezésektől, ezért az alkotmányellenesség kérdése is másként merül fel. Amíg a többi alkotmányi szabály tényállását egy-egy jogszabályi rendelkezés megvalósíthatja, a közhatalom kizárólagos birtoklását törvények sorozata képes csak lehetővé tenni és a jövőre nézve is – a működésben is – garantálni: az alkotmányossági vizsgálat tehát ebben az esetben arra irányulhat, hogy vannak-e olyan törvények, van-e olyan törvénytörzs, amelyek/amely együttesen, a maguk összefüggésében, egymással együtt hatva és szándékosan rendszerbe szervezve képesek a közhatalom kizárólagos birtoklását lehetővé tenni, megvalósítani, majd ezt tartósítani és garantálni. Egy határ átlépéséről, egy más minőségről van tehát szó, amely határ elvontan persze nem határozható meg.

A jogirodalom nemigen szentel figyelmet az Alaptörvény eme – a többitől lényegileg eltérő – sajátosságának. A korábbi Alkotmány Kommentárja⁷⁴ az egyetlen forrás, amely kifejezetten leszögezi, hogy az Alkotmány 2. § (3) bekezdése – vagyis a mai Alaptörvény

C) cikkely (2) bekezdése – az ellenállási jogot fogalmazza meg. Ez tekinthető „a védelmi eszközrendszer zárókövének, minden állampolgár kötelességévé téve a diktatórikus erők elleni fellépést”. A Kommentár kiemeli, hogy ez a szabály nemcsak alkotmányos tilalmat, hanem kötelezettséget is jelent. Kiss László⁷⁵ alkotmánybíró álláspontja szerint önvégrehajtó jellegű szabályról van szó, maga az ellenállási jog pedig alapjog.

A Kommentár – 2009-ben! – kiemeli azt is, hogy elméletileg szabad választások keretében is előfordulhat olyan helyzet, amikor kétharmados parlamenti többség elérésével „megnyílik a lehetőség a többi hatalmi ág feletti uralom részleges vagy teljes átvételére, azaz a ... hatalom kizárólagos birtoklására.”⁷⁶ Bár ilyenkor „csak” a törvényhozó és végrehajtó hatalmat birtokolja a hatalmat megszerző, ám megvan a lehetősége a „teljes átalakításra és valamennyi hatalmi ág uralására”.⁷⁷ Ezért véli úgy a Kommentár, hogy „a demokratikus felhatalmazással végrehajtott »hatalomkoncentráció« ... végső soron a plurális demokrácia felszámolásához is elvezethet, különösen a politikai részvételi jogok visszaszorítása, korlátozása esetén”.⁷⁸ Ennek viszont – mint említettük – nemcsak alkotmányjogi következményei vannak, hanem adott esetben büntetőjogi következményei is lehetnek.⁷⁹

16. Vannak olyan vélemények, hogy ma már igazi korlátozó erőt az EU jelent,⁸⁰ amely részben az Európai Unióról szóló Szerződés 7. cikkelye alapján eljárva felfüggesztheti egy tagállamnak a Tanácsban őt megillető szavazati jogát, részben az uniós jognak a támogatások elosztásának átláthatóságára vonatkozó előírásaira figyelemmel támogatások korlátozásával–befagyasztásával válaszolhat.⁸¹ Mivel a magyar Alaptörvény – összhangban a korábbi Alkotmánnyal – az EJEE sok rendelkezését akár szó szerint beépítette szövegébe,⁸² a nemzetközi szerződésbe ütközéssel külön nem foglalkozom,⁸³ a magyar alkotmányosság szempontjából pedig a fentiekben kimerítően állást foglaltam, ezért a hangsúlyt a továbbiakban az Európai Unióhoz fűződő viszonyunkban várható következményekre helyezem.

Az Európai Unió lehetőségei és kiűtkeresése

Az új uniós jogállamisági keret

1. Az Európai Parlament Határozata⁸⁴ felhívást fogalmazott meg a Tanácshoz, hogy a jogállamiság és az alapvető jogok sérelme esetén ne maradjon tétlen, a Bizottságnak pedig, bár a magyar alkotmányos fejlemények vizsgálata kapcsán, de általános érvennyel, minden tagállamra kiterjedően ajánlásokat fogalmazott meg. A legfontosabb javaslat szerint létre kell hozni egy olyan figyelmeztető rendszert, amely korai szakaszban képes jelezni a tagállami alkotmányos és joggyakorlat olyan rendszerszintű átalakítását, amely

az EUSZ 2. cikkelyében foglalt alapértékek megsértését jelentheti. Arról van szó, hogy egy tagállamnak folyamatosan – a taggá válás után is – meg kell felelnie a tagfelvételtkor támasztott úgynevezett koppenhágai kritériumoknak,⁸⁵ ezek: a demokrácia (beleértve a jogállam és az alapvető jogok tiszteletben tartását), a működő piacgazdaság, valamint a tagságból adódó kötelezettségek teljesítésére, mindenekelőtt az uniós jog alkalmazására való képesség.

E kritériumok tagállamként történő megsértése esetére azonban jelenleg csak a 7. cikkely áll rendelkezésre. A tagállami státusnak megfelelő, gyorsan, hatékonyan és politikai befolyástól mentesen alkalmazható, és a kettős mérce alkalmazását kizáró mechanizmus egy „Koppenhágai Bizottság” létrehozatalát jelentené, amely két szakaszban járna el. Egyrészt folyamatosan figyelemmel kísérné az EUMSZ 2. cikkelye és a koppenhágai kritériumok betartását, másrészt ezek folyamatos és súlyos megsértése esetén intézkedhetne is.

2. A Bizottság 2014. március 11-én kelt Közleményében⁸⁶ tett eleget a Parlament ajánlásának kialakítva azt az „új, uniós jogállamisági keretet”, amely megelőzheti a 7. cikkely alkalmazását. A kötelezettségszegési eljárások (EUMSZ 258. cikkely) nem nyújtanak megoldást akkor, ha a jogállamiságot rendszerjellegű fenyegetés ugyan veszélyezteti egy tagállamban az ott hozott intézkedések nyomán,⁸⁷ azonban nem áll fenn az uniós jog valamely konkrét szabályának megsértése. Ilyenkor csak a 7. cikkely alkalmazható, azonban ennek megelőzését szolgálja az új jogállamisági keret kialakítása és működtetése. A kerethez a Bizottság szerint nincs szükség az alapszerződések módosítására: a Bizottság egyszerűen azt jelzi, hogy a jövőben – az alapszerződések öröként – a jogállamiság védelme érdekében **hogyan fog eljárni**. Az új keret alkalmazását az váltja ki, ha a tagállami biztosítékok **„nem látszanak alkalmasnak”** a fenyegetések kezelésére.

A Közlemény tisztázza azt az anyagi jogi tartalmat, amelyet a jogállamiságnak tulajdonít azokra a megállapításokra és joggyakorlatra alapozva, amelyet az Európai Bíróság, a Velencei Bizottság és az Emberi Jogok Európai Bírósága dokumentumai kialakítottak. Ez a tartalom a Közlemény szerint a következő elvekből-elemekből áll: jogbiztonság, törvényesség, a végrehajtó hatalom önkényességének tilalma, független és pártatlan bíróságok, hatékony bírósági jogorvoslat, törvény előtti egyenlőség.

3. A keret **három szakaszból** álló eljárást jelent: először a Bizottság vizsgálni fogja és értékeli a tagállamból származó jelzések alapján azt, hogy valóban fennáll-e a jogállamiságot rendszerszinten fenyegető helyzet. Ebben az esetben véleményt juttat el a tagállamhoz és párbeszédet kezd. A második szakaszban – megnyugtató megoldás híján – a Bizottság ajánlást bocsát ki (és ezt már nyilvánosságra hozza), amiben akár konkrét utalást is tehet a megoldás módjaira. A harmadik szakaszban a Bizottság figyelemmel kíséri az ajánlásai sorsát, és ha azokat a tagállam megnyugtatóan nem követi, megvizsgálja a 7. cikkely alkalmazásának lehetőségét.

4. Az új jogállamisági keret tehát nem jelent hatáskörbővítést, csupán meglévő felhatalmazásának keretei között eljárva a Bizottság előre rögzíti eljárásának **várható lépéseit** és szempontjait. A keret jelentőségét majd a gyakorlat bizonyítja. Az azonban már most is elmondható, hogy egy ilyen eljárás **hatékony leképezése** az EUSZ 4. cikkely (3) bekezdése szerinti **tagállami hűség követelménye megszegésének**. Annak a helyzetnek, amikor a tagállamok az EU-ba való belépés után – belépési aktusukkor kifejezett szándékuknak és az aláírt csatlakozási szerződéseknek mint nemzetközi szerződéseknek ellentmondva: *venire contra factum proprium* – megsértik, megkerülik az uniós jog és – az ennél tágabb értelmű, de az EUSZ 2. cikkelyében hangsúlyozott – jogállamiság követelményeinek betartását. A tagállami hűség ugyanis kötelezi a tagállamokat a közhatalom (felségjogaik) gyakorlásának minden területén olyan mértékben, hogy adott – kellően konkretizált – esetben ez a szabály magánszemélyeknek a tagállammal szembeni fellépéséhez is hivatkozási alapul szolgálhat. Az Európai Bíróság joggyakorlata ezt az általános kötelezettséget számos ítéletében konkretizálta (így például a tagállami jogalkotás nem akadályozhatja az uniós jog korlátlan alkalmazását és végrehajtását).⁸⁸

Ez a felfogás összhangban van a **magyar Alkotmánybíróság** azon gyakorlatával, amely a jogállamiság elvéből levezetett jobbiztonság követelményére alapítja a **jogalkotói joggal való visszaélés tilalmát**,⁸⁹ és a **rendeltetésszerű joggyakorlás** jogalkotó által is tiszteletben tartandó követelményét.⁹⁰

Az új, uniós jogállamisági keret tehát mind az uniós jog szempontjából, mind a tagállamok alkotmányossági szemléletmódjában biztos lábakon áll akkor is, ha az EUMSZ 4. cikkely (2) bekezdése hangsúlyozza a tagállamok nemzeti identitása és alkotmányos berendezkedése tiszteletben tartását, valamint a 6. cikkely (3) bek. – az alapvető jogok kontextusában, de tág értelemben fogalmazva – a tagállamok közös alkotmányos hagyományainak jelentőségét. Amikor tehát a magyar jogalkotó számos elemzés, vizsgálat és adott esetben az Európai Bíróság ítélete által is megállapítottan (amint az egyházakról szóló törvény esetében is történt – l. e tanulmány II. 5. pontját) megsérti az EU-tagságból eredő kötelezettségeit, nem egyszerűen a konkrét jogalkotáshoz, intézkedéshez fűződő kötelezettségszegési eljárás vagy a reális lehetőségként aligha szóba jövő 7. cikkely alkalmazása elé néz, hanem az új, uniós jogállamisági keret alkalmazása elé. Ennek alkalmazása gyorsabbnak, hatékonyabbnak és rugalmasabbnak ígérkezik akkor, amikor – mint Magyarországon is – a jogállamiságnak a közjogi berendezkedés maffiaállam-mivoltából adódóan államilag szervezeten, rendszerszintű, folyamatos, vagyis a rendszer, benne a jogrendszer egészéből adódó következményszerű, immanens megsértésére kerül sor.

Támogatásmegvonási következmények

1. A kelet-közép-európai országokban erősödő **oligarchikus gazdaság** jelenségére, különösen annak átláthatatlan voltára a közelmúltban az EU-ban is felfigyeltek.⁹¹ A strukturális és kohéziós alapokból nyújtott támogatások lehívását és felhasználását ugyanis az EU Bizottsága szigorúan felügyeli. Egy konkrét magyarországi eset a hazai szakirodalomban maffiaállamként és annak gazdasági aspektusaként jelölt, a 2014-re kialakult összefonódott politikai-gazdasági vállalkozás által jellemezhető állapotot jól jellemzi.⁹²

2014 áprilisában derült ki, hogy a magyar kormány az uniós fejlesztési támogatásokat elosztó és a felhasználást felügyelő független (bár egyébként állami tulajdonú) vállalatokat minisztériumokba olvasztja be, így a korábban az EU-nál akkreditált magyar szervezetek 2014. január 1-jén megszűntek. Az új szervezeti rendszer akkreditálása viszont 2014 áprilisáig nem történt meg, így a Bizottság *de facto* beszüntette-felfüggesztette⁹³ a támogatások kifizetését. A Bizottság aggodalmait hangoztatja az új rendszer átláthatósága tekintetében: nem látják világosan, hogy az új centralizált rendszer képes-e átláthatóan működni. A Bizottság tehát arra vár biztosítékot, hogy az **uniós adófizetők pénzét rendeltetésszerűen** használják fel.

2. Az 1303/2013/EU rendelet (továbbiakban: rendelet) általános eljárási rendeletként szabályozza a pénzügyi alapok működtetését és az operatív programok megvalósítását.⁹⁴ A rendelet II. fejezete szabályozza az elszámolások elkészítését, vizsgálatát, elfogadását és az operatív programok lezárását, valamint a kifizetések felfüggesztését. Bár a magyar ügyben formai felfüggesztésre nem került sor, mivel a Bizottság azt „kérte”, hogy a magyar kormány ne küldjön több számlát (éppen azért, hogy ne kelljen formálisan is felfüggeszteni a kifizetéseket), a rendeletnek ez a része igen tanulságos.

Nem mintha elképzelhető lenne, hogy az EU nyomást akarna gyakorolni Magyarországra: mindössze **a szabályok betartásáról és betartatásáról** van szó. Ezek a szabályok pedig előírják (rendelet 142. cikkely), hogy a Bizottság bizonyos feltételek bekövetkezte esetén határozzon a kifizetések **felfüggesztéséről**. Ehhez azonban előzőleg ki kell kérnie a tagállam észrevételeit. A felfüggesztést csak akkor szüntetik meg, ha a tagállam meghozta a Bizottság által szükségesnek tartott intézkedéseket. Milyen feltételekről van szó? Ilyen lehet az, ha az operatív program irányítási és ellenőrzési rendszerében – az uniós hozzájárulást „**kockáztható**” – **súlyos hiányosságok** vannak [142. cikkely (1) bek. a) pont]. Ilyen lehet azonban – a magyar esetre jobban illő – az a helyzet [b) pont] is, ha a monitoring rendszerek **minőségében és megbízhatóságában** súlyos hiányosság tapasztalható.

A Bizottság 2013 decemberében levélben fejtette ki aggályait az átszervezéssel kapcsolatban a magyar kormánynak, amely 2014. május közepéig⁹⁵ nem adott megnyugtató választ az új intézményrendszer működésére, annak megbízhatóságára nézve, mivel

ilyen jelenleg nem létezik (nemhogy akkreditálva lenne), a régi pedig 2014. január 1-jén megszűnt. A Bizottság tehát el kívánta kerülni a felfüggesztést, ezért áthidaló megoldásként a **de facto befagyasztást** jelentő kérést fogalmazta meg – és így a szokásos adminisztratív ügymenet keretei között tartotta az ügyet – akkor, amikor a számlák küldésének beszüntetésére kérte fel a magyar kormányt.

3. Természetesen egy – a 2014. áprilisi országgyűlési választásokat követő – kormányalakítás körülményei között nyilván fokozottan nehéz lehet egy új struktúra felállítása és akkreditálása. Ugyanakkor tény, hogy a vizsgált, bemutatott, elemzett, és hazai és nemzetközi grémiumok által értékelt, minősített, a közjogi rendszer egészére vonatkozó – többek között alkotmányossági – fejlemények tükrében a jogállamisági kritériumok jogalkotásba, sőt: alkotmányozásba–alkotmány módosításba burkolt, ám **szervezett** áthágása, figyelmen kívül hagyása vagy cinikus prostituálása értelemszerűen **hat át** az EU-hoz való tagállami viszonyunk egészére, benne az uniós támogatások **átláthatóságára** és az ebből következő folyósítási komplikációkra is. Ha Magyarország nyilvánvalóan nem teljesíti maradéktalanul a jogállamiságnak most már a Bizottság elemzett Közleményében lefektetett követelményeit, és megsérti azok tartalmi elemeit olyan súlyosan, hogy azzal már az Európai Parlamentnek és a Bizottságnak is foglalkoznia kell, akkor ez komoly jelzés arra nézve, hogy hol húzódnak a határok. Az átláthatóságnak nem egyszerűen korrupció-ekvivalens vonzatai vannak. Arról is szó van, amikor egy tagállamban a közjogi rendszerben egy oligarchikus gazdasági vállalkozás politikai vállalkozássá lényegül át, egymással elválaszthatatlanul, célzottan és intézményesen szervezeten összefonódik.⁹⁶

A korrupció ugyanis egy bizonyos ponton túl **minőséget** vált: a **demokráciára** nézve **fenyegetésként** jelenik meg.⁹⁷ Ha a bemutatott közjogi-alkotmányossági változásokat tekintetbe vesszük, akkor nehéz attól eltekinteni, hogy az EU-ban előbb-utóbb felvetődik a kérdés: összeegyeztethető-e a tagállami hűségnek az EUSZ 4. cikkely (3) bekezdésében megfogalmazott követelményével, és a 1303/2013/EU rendelet előírásaival az, ha egy tagállamban a támogatásokat nehezen átlátható módon használják fel.

A magyarországi szálak mostanra **veszélyesen összefonódtak**: a jogállamiság helyzete mind a magyar, mind az uniós, mind pedig a nemzetközi jog megsértésének megalapozott gyanúját kelti. Aggályainak mind a magyar Alkotmánybíróság, mind az Európa Tanács Velencei Bizottsága, mind az Európai Parlament és a Bizottság általában és konkrétan is hangot adott.

Tisztában kell lenni azzal, hogy a Bizottság adott esetben éppen a magyar állapotokon próbálhatja ki újonnan megteremtett uniós jogállamisági keretének eszközeit eljárást. Onnan pedig már csak egy lépés – no nem feltétlenül a 7. cikkely körülményes, rögzös, politikai előfeltételeket megkívánó alkalmazása, hanem – a támogatások már nemcsak tényleges, hanem formális felfüggesztése. Ez viszont a magyar költségvetés azonnali összeomlásához vezet, mivel a magyar állami beruházások 95%-ban uniós támogatással valósulnak meg, viszont a leállított kifizetéseket, azok remélhető újbóli folyósításáig, a költségvetésből kell folyósítani.

Összegzés

Az Alaptörvény folyamatos módosításai nemcsak devalválták ezt a jogállamiságunk fontos garanciáját jelentő fundamentumot, hanem a negyedik és ötödik módosítás során használt módszerek és a módosítások tartalma egyértelművé tette, hogy nem egyszerűen új alkotmányról és a „centrális erőter” antidemokratikus-autokratikus elgondolásának közjogi kifejeződéséről van szó. A 2010–2014 közötti alkotmányjogi fejlemények: az **alkotmányellenes államcsíny** átgondolt, egymásra épülő lépései rámutatnak arra, hogy az 1989. évi Alkotmánytól várt és tényleg biztosított érték és rendeltetés, ti. hogy biztosítsa a mindenkori kormány leválthatóságát, azaz a politikai váltógazdaságot, még egyszerűbben kifejezve a politikai demokráciát és jogállamot, **veszendőbe ment**. A negyedik és ötödik Alaptörvény-módosítások leplezetlen célja és eredménye az aktuálpolitikai törekvések alkotmányjogi lepelbe burkolása.

Nem kétséges azonban, hogy ez a macska-egér játék **lelepleződött**: az Európa Tanács és az Európai Unió átlát az alkotmányossági játszmába burkolt taktikázgatóson. Nemcsak a magyar alkotmányjog: annak C) cikkely (2) bekezdése szempontjából kerültünk alkotmányellenes állapotba, hanem Magyarország sorozatosan sérti meg nemzetközi szerződésből és az európai uniós jogból fakadó nemzetközi kötelezettségeit is. Márpedig ez egyben a magyar Alaptörvény E) és Q) cikkelyét is sérti, amely a nemzetközi jogi és uniós jogi kötelezettségeink betartását alkotmányos kötelezettségként írja elő.

Háromszoros alkotmányellenességről, és ezen belül a két másik jogág rendelkezéseivel való folyamatos szembemenetelésről: flagránssal és folyamatos jogsértésről van tehát szó. Mindez már messze túlmegy azon, aminek részéről történő bírálatát egy formalista, ráadásul láthatóan paranoiás elemző „jogászokodásaként” lehetne aposztrofálni. Az események hovatovább értelmetlenné teszik a devalválódás folyamatában sodródó magyar alkotmányjogi-jogtudományi elemzéseket, hiszen a történet egyre inkább másról szól: a demokrácia mint közjogi berendezkedés **helyett** kialakított és láthatólag még csak nem is befejezett „más típusú politikai rendszer”⁹⁸ továbbépítéséről és véglegesítéséről – amint ezt a 2014. áprilisi manipulált-torzított választási rendszer által „kiadott” manipulált és torzított választási eredmények utólag igazolják, egyben a jövőt meg is előlegezik.

Jegyzetek

- 1 L. A rendszerváltás forgatókönyve (szerk. *BozókiAndrás*) I. kötet. Budapest, 1999. 86. s köv. old.
A jelen tanulmány elkészítését az Alexander von Humboldt-Stiftung támogatta.
- 2 Tölgyessy Péter: Az alkotmányosság helyreállításának húsz esztendeje. In: A köztársasági alkotmány húsz éve. Pécs, 2009. 22. old.
- 3 Id. mű: 27. old.
- 4 Tölgyessy: id. mű (2. lábjegyzet) 30. old.
- 5 A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete önmagában a Preambulum problémájának önálló nemzetközi konferenciát szentelt 2010 őszén, azonban sem az ennek tartalmát közzevető kötet megállapításait, sem a Jogtudományi Intézet koncepcióját, mint ahogyan például a Professzorok Batthyány Köre égiske alatt Zlinszky János professzor vezetésével kidolgozott javaslatot sem vették figyelembe. A Jogtudományi Intézet konferenciájának kötetét I. Preambulum az alkotmányokban. 2011, Complex. Szerk. Lamm Vanda, Majtényi Balázs, Pap András László.
- 6 Somogyvári István: Kísérletek új alkotmány megalkotására. In: A köztársasági alkotmány 20 éve. (I. 2. jegyzet) 58. old.
- 7 A Velencei Bizottság véleményét l. [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)016-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)016-e.pdf); a szakirodalomból például Attila Vincze: Die neue Verfassung Ungarns. Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften. 2012. 1. sz. 110–129. old.
- 8 Itt csak példálódzó a felsorolás: a retrográd, jogállamot és demokráciát leépítő intézkedés-jogalkotássorozat elemzését részletesen l. 17. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányaimat, különösen: Grosschmid – reloaded. Tudósítás a jogállamiság határvidékeiről. c. elemzést. Jogelméleti Szemle. 2012. 3. sz. 118–137. old. <http://jesz.ajk.elte.hu/voros51.pdf>
- 9 L. a 17. és 18. lábjegyzetben példaszerűen felsorolt munkákat. A bebetonozáshoz l. például Attila Vincze: Die neue Verfassung Ungarns. Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften. 2012. 1. sz. 129. old.
- 10 Ennek a tanulmánynak a kereteit meghaladta volna az új választási rendszer elemzése. A 2014. áprilisi választások másnapján kiadott EBESZ-jelentés azonban megerősíti végkövetkeztetéseinket: <http://www.osce.org/odihr/elections/117205>. <http://www.osce.org/odihr/elections/117205>. Az új választási rendszerhez l. Zoltán Tóth: Before parliamentary elections in 2014. http://tothzoltan.blog.hu/2014/06/20/zoltan_toth_before_parliamentary_elections_in_2014. A választásokról l. K. L. Scheppele választási matematikai szakértők bevonásával a választások után készült elemzését: http://krugman.blogs.nytimes.com/2014/04/13/legal-but-not-fair-hungary/?_php=true&_type=blogs&_r=0
- 11 L. például Magyar Bálint: Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam. In: Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam. Noran Libro Kiadó. 2013. Szerk. Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia.
- 12 L. alább a 17. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányokat, valamint jelen tanulmány II. 15. pontját.
- 13 Nem kétséges azonban, hogy 2006 őszének máig tisztázatlan eseményei középpontjában nem egyedül a rendőri fellépés milyensége, hanem az a banális kérdés is áll: hogyan került a Magyar Televízió székházát lángba borító „békés” tüntető az úttest közepére anélkül, hogy ezt, vagyis tüntetési szándékát törvényes úton bejelentette volna? A tüntető ugyanis sohasem „békés”, hanem éppenhogy békétlen – ettől tüntető. A tüntetőnek nem békésnek, hanem *törvényesnek*, a tüntetésnek pedig törvényesen *bejelentettnek* kell lennie. Ezt semmiféle „spontán felháborodás” jogállamban nem írhatja felül. Ezért kell a jövő történéseinek

- és politológusainak az államcsíny elemzését 2006-ig visszavezetni, vagy legalábbis ennek folyamatát megvizsgálni. Ez a történelem és Magyarország népe előtti erkölcsi és tudományos kötelességük.
- 14 L. <<http://m.mandiner.hu/cikk/20120102_orban_granitszilardsagu_az_alaptorveny>>
- 15 12/2013. (V. 24.) AB határozat (kelte: 2013. 05. 21.); Opinion 720/2013 (17. June 2013) on the Fourth Amendment to the Fundamental Law of Hungary. Adopted by the Venice Commission at its 95th Plenary Session (Venice, 14–15. June 2013.). http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/by_opinion.aspx; Az Európai Parlament 2013. július 3-i állásfoglalása az alapvető jogok helyzetéről: magyarországi normák és gyakorlatok. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0315+0+DOC+XML+V0//HU&language=HU>
- 16 „...huzamosan létrejön egy nagy kormányzó párt, egy centrális politikai erőter...”
„Egyszerűbben szólva: egy olyan kormányzati rendszert próbálunk felépíteni, amely minimálisra csökkenti a duális erőter visszaállásának esélyét, és helyette egy nagy centrális erőterben rendezi el a politikai kérdéseket...” Idézi: Bárándy Gergely: *Centralizált Magyarország – megtépzott jogvédelem. A hatalomegosztás rendszerének változásairól* (2010–2014). Budapest, 2014, Scolar. 27. old. A történelemben persze nem egyedülálló jelenség, hogy valaki előre megmondja szándékait, de a többség nem veszi komolyan; Heinrich Brüning német kancellár ugyan aggályoskodott 1931 decemberében: „Az nem lehet legális, hogy valaki kijelenti, hogy legális eszközökkel történő hatalomra kerülése esetén meg fogja sérteni a jogot.” L. W. Patch: *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic*. Cambridge. 1998. 228–229. old. – idézi: Richard J. Evans: *A harmadik birodalom születése*. Budapest, 2012, Park. 278. old.
- 17 Vörös Imre: Államcsínytevők. hvg. 2012. március 7. 20–22. old. – részletes, jegyzetekkel alátámasztott online változatban 2012. március 8. http://hvg.hu/velemenyl/20120308_allamcsinytevek_voros_imre; a témakörre visszatértem 2012 őszén: Vörös Imre: *Grosschmid – reloaded. Tudósítás a jogállamiság határvidékeiről. Jogelméleti Szemle*. <http://jesz.ajk.elte.hu/voros51.pdf>. 2012. 3. sz. 118–137. old.
- 18 *Nora Chronowski–Erzsébet Csatlós*: Judicial Dialogue or National Monologue? *ELTE Law Journal* (2013). Vol.1. No.1. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2332172; *Judit Zeller*: Nichts ist so beständig... Die jüngsten Novellen des Grundgesetzes Ungarns im Kontext der Entscheidungen des Verfassungsgerichts. *Osteuropa Recht*. 2013. 3. sz. 307–325. old.; *Vörös Imre*: Az alkotmányban korlátozott alapvető jogról és az ilyen alkotmányról. *Glossza az Alaptörvény negyedik módosításához*. http://fundamentum.hu/sites/default/files/vorosi_korkerdes.pdf. 2013.05.15.; joint expert opinion of Hungarian Helsinki Committee, Eötvös Károly Policy Institute and Hungarian Civil Liberties Union on 4th amendment, see: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Appendix_1_Main_concerns_regarding_the_4th_Amendment_to_the_Fundamental_Law_of_Hungary.pdf; *Gábor Halmai*: Constitutionalism in Hungary: Undermining the Fundamental Law (2013) *Jurist – Forum*, April 12. <http://jurist.org/forum/2013/04/gabor-halmi-hungary-churches.php>; *Antal Attila*: Alkotmányozási korszakok és technikák, *Közjogi Szemle* 2013. 2. sz.; *Smuk Péter*: Ostrom vagy felújítás alatt? A véleményszabadság új határai, *Közjogi Szemle* 2013. 2. sz.; *Orbán Endre*: Az Alaptörvény paradoxonjai. Átmenetből? Átmenetbe! *Közjogi Szemle* 2013. 2. sz.; *Kazai Viktor*: Kettős nyomás alatt, *Közjogi Szemle* 2013. 3. sz.
- 19 *Fleck Zoltán*: A maffiaállam joga. In: *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Szerk. Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia. Noran Libro Kiadó. 2013. 150. old. (1. 10. lábjegyzet)
- 20 *Magyar Bálint*: *Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam*. In: *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. (10. lábjegyzet). 9–89. old., különösen 14. s. köv., valamint 41. s. köv. old.

- 21 Fleck Zoltán: A maffiaállam joga. (10. lábjegyzet). 150. old.
- 22 A témák, a Velencei Bizottság Véleménye, valamint az Európai Parlament Határozatának részletes bemutatását I. Vörös Imre: Vázlat az alapvető jogok természetéről az Alaptörvény negyedik és ötödik módosítása után. Az AB döntése, a Velencei Bizottság és az Európai Parlament állásfoglalásai. Fundamentum. 2013. 3. sz. 53–66. old.
- 23 A Velencei Bizottság a Véleményt 2013. június 14–15-i ülésén fogadta el.
- 24 2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról 39. §
- 25 Vélemény 20. pont
- 26 Vélemény 36. pont
- 27 Határozat I. fejezet CP. pont, továbbá: II. fejezet 56. pont.
- 28 Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary;
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/serch.aspx#%22fulltext%22:%22Mennonita%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22\[%22001-142196%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/serch.aspx#%22fulltext%22:%22Mennonita%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22[%22001-142196%22]})
- 29 A törvény 6–9., 9/A–9/C., 10–11., 13–14., 19–22., 23–24., 33–35., 37–38., 50., 52. §-ai
- 30 L. az ítélet 80.pontját.
- 31 L. az ítélet 91. pontját
- 32 L. az ítélet 95–97.pontját.
- 33 L. az ítélet 102. pontját
- 34 L. az ítélet 109–115. pontjait, valamint a rendelkező rész 6. pontját.
- 35 Az ítélet a kézirat lezárásakor (2014. 05. 31.) nem jogerős, azonban elvi megállapításainak súlya mindenképpen jelentős.
- 36 Vélemény 45–47. pont
- 37 Határozat II. fejezet 45. és 50. pont
- 38 Vélemény 53. pont
- 39 Vélemény 57. pont
- 40 Vélemény 61. pont
- 41 Vélemény 65. pont
- 42 Határozat II. fejezet 55. pont
- 43 CDL-AD(2012)001. Opinion on Act CLXII. of 2011 on the Legal Status and Remuneration of Judges, and Act CLXI of 2011 on the Organisation and Administration of Courts of Hungary; adopted by the Venice Commission at its Plenary Session (Venice, 16–17. March 2012.) para. 118.
- 44 Vélemény 69. pont
- 45 L. Vélemény 74. pont
- 46 Határozat I. fejezet AZ. pont
- 47 A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 62–64. §-airól, valamint a büntető eljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 20/A §-áról van szó.
- 48 L. a határozat [62] pontját; az alkalmazást tiltó hivatkozott törvényhely az alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 45. § (2) bek.-e.
- 49 Bkk. III. 494/2014/4. számú végzés
- 50 Vélemény 77. s köv. pontok
- 51 Alaptörvény 24. § (1) bek.; az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 2. §-a.
- 52 Attila Vincze: Wrestling with Constitutionalism: the Supermajority and the Hungarian Constitutional Court. ICL Journal. 2014. 1. sz. 97. old.
- 53 A Bizottság megfogalmazásában: consistent pattern (Vélemény 81. pont)
- 54 Vélemény 87. pont
- 55 Vélemény 90. és 98. pont

- 56 Határozat II. fejezet 19. pont
- 57 L. az AB-határozat [28]–[33] pontjait.
- 58 Határozat II. fejezet AP. pont
- 59 L. e tanulmány II.1. pontjában.
- 60 A szakirodalomból például *Vincze Attila*: Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény negyedik módosításáról. *Jogesetek Magyarázata*. 2013. 3. sz. 4–5. pont
- 61 Vélemény 113. pont
- 62 Határozat II. fejezet 5. pont, és III. fejezet 72. pont első albekezdés.
- 63 Vélemény VI. fejezet
- 64 Vélemény 129. pont
- 65 Vélemény 133. pont: „Elections... would become meaningless if the legislator would not be able to change important aspects of the legislation...” Ugyanígy fogalmaz a Határozat II. fejezet 8. pontja.
- 66 Határozat II. fejezet 8. pont
- 67 Határozat II. fejezet 17. pont
- 68 Vélemény 141–147. pont
- 69 Határozat II. fejezet 58. pont
- 70 Különösen élesen megfogalmazva: Határozat III. fejezet 70. pont 5. albekezdés.
- 71 L. Vörös Imre: Grosschmid – reloaded. (16. lábjegyzet) 118–137. old.
- 72 C) cikkely (2) bek. „Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.”
- 73 Az indítványozói körre alább visszatérek: I. alább XI. rész – V. I.
- 74 Az Alkotmány Kommentárja. (szerk. Jakab András) I. kötet. Budapest, 2009, Századvég. 231. o.
- 75 L. a IV/2532-6/2012. AB-végzéshez fűzött párhuzamos indokolás II. pontját.
- 76 Az Alkotmány Kommentárja. (szerk. Jakab András) I. kötet. Budapest, 2009, Századvég. 233. o.
- 77 I. m. 233. o.
- 78 I. m. 234. o.
- 79 Jelen tanulmány a büntetőjogi aspektusokkal nem foglalkozik, csak azok felvetődésének lehetőségére utal.
- 80 Vincze Attila: 47. jegyzetben id. mű 4. pont.
- 81 L. alább III. fejezet B) pont
- 82 Kovács Péter: Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletére való hivatkozás újabb formulái és technikái a magyar Alkotmánybíróság, valamint néhány más európai alkotmánybíróság mai gyakorlatában. *Alkotmánybírósági Szemle*. 2013. 2. sz. 74–75. old.
- 83 Az Európa Tanács Alapokmányának 8. cikkelye súlyos jogsértés esetén a tagságból adódó jogok felfüggesztéséhez, végső soron pedig kizáráshoz is vezethet, erre azonban eddig még nem került sor.
- 84 A Parlament nagy többséggel fogadta el: 370 „igen”, 248 „nem” szavazattal, és 82 tartózkodással (amelyek nagy része az Európai Néppárt frakciójából érkezett).
- 85 Az 1993. júniusi koppenhágai csúcsértekezleten a közép- és kelet-európai államok számára megfogalmazott kritériumok.
- 86 A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A jogállamiság megerősítésére irányuló új uniós keret (továbbiakban: *Közlemény*). Strasbourg, 2014. március 11. COM(2014) 158 final. <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/COM20140158.do>
- 87 Közlemény 3. és 4.1. pont
- 88 Gert Nicolaysen: *Europarecht* I. 2. Auflage. 2002. Nomos, Baden-Baden. 152–153. old.

- 89 31/1998 (VI. 25.) AB határozat
- 90 18/2008 (III. 12.) AB határozat
- 91 L. például *Christian Lequesne*, a párizsi Nemzetközi Tanulmányok és Kutatások Intézete (CERI) igazgatójának a budapesti Francia Intézetben 2014. május 8-án elhangzott előadása. *Népszabadság*. 2014. május 9. 14. old.
- 92 L. például *Becker András*: Orbán Zrt. In: Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam. (1. 10. jegyzet). 234. s köv. old., *Csillag István*: A küldetés: vagyonosodni. – Eliticsere családi alapon. Uo. 222. s köv. old.; *Várhegyi Éva*: A maffiaállam bankjai. Uo. 247. s köv. old.
- 93 *Népszabadság* 2014. május 9., 2014. május 13. és 2014. május 17.
- 94 Az Európai Parlament és a Tanács 1303/2013/EU rendelete (2013. december 17.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra [...] vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről. EU Hivatalos Lapja L 347/320
- 95 A kézirat lezárása 2014. május 31. – nem változtat a helyzeten egyes összegek időközbeni átutalása sem: w.bruxinfo.hu/cikk/20140516-ujranyitottak-a-brusszeli-penzcsapot.html?print=1.
- 96 L. 11. lábjegyzetben id. mű.
- 97 L. a Transparency International átfogó elemzését: Mit választunk? Az intézményrendszer és a költségvetés átláthatósága Magyarországon. Kézirat. Budapest, 2014., különösen 18–19. old., valamint 46. s köv. old.
- 98 A miniszterelnök 2012-ben tett nyilatkozata mindenestre reménykedő hangvételű: „Reméljük..., hogy a demokrácia helyett nem kell kigondolnunk más típusú politikai rendszereket [...] Az összefogás nem szándék, hanem erő kérdése. [...] egy ilyen félázsiai népség mint mi, akkor tud összefogni, ha erő van.” – televíziós interjú – ATV 2012. 07. 26. Idézi: *Ara-Kovács Attila*: Előképek és rémképek. 110. old. In: Magyar polip. (1. 10. lábjegyzet)

• Ripp Zoltán

• **Ellenzék a centrális erőterben –** • **a maffiaállam ellenzéke**

A 2010 után létrejött politikai rendszer tartós fennmaradásának előfeltétele az ellenzék semlegesítése, illetve integrálása a rendszerbe. Orbán Viktor 2009 szeptemberében Kötcsén elmondott beszédében világosan kifejtette, hogy a demokratikus köztársaság helyébe lépő új rendszerben milyen pártviszonyokat kíván létrehozni: megszűnik a rendszer dualitása, egy centrális erőter alakul ki, amely a következő 15-20 évre meghatározza a politikai viszonyokat. Hatalomra jut a hegemon kormánypárt, amely a nemzeti ügyeket megfogalmazza és a fölösleges értékvitákat kiküszöbölve a maga természetességével képviseli azokat. A parlamentarizmus látszatdemokráciáját fenntartó hegemon rendszer akkor maradhat fenn, ha nem felszámolja, hanem a maga alávettségében integrálja, vagyis a váltópárti szerep betöltésére alkalmatlan állapotban tartja az ellenzéket.¹

2010 után létre is jött a magyar parlamentarizmus legrosszabb hagyományait követő „centrális erőter”, a szinte leválthatatlan kormánypárt uralma. A kétharmados többségű Fidesz felszámolta az alkotmányosságot, létrehozta az új politikai rendszer közjogi alapjait, szemérmetlen nyíltsággal bevetett eszközeivel megteremtette a hegemon hatalomgyakorlás politikai feltételeit. A sikerhez azonban szükség volt az ellenzék közreműködésére is, arra, hogy alkalmatlan állapotban maradjon alternatívaképző feladata betöltésére. Az ellenzék nem csupán arra volt képtelen, hogy gátat vessen az új rendszer kiépülésének, hanem a 2014-es, újabb súlyos választási vereséggel hozzájárult a kiépült orbáni rendszer legitimálásához. A kudarc magyarázható az ellenzék induló állapotából, okolható érte a Fidesz képére formált közjogi rendszer, a médiaviszonyok és az autokratikus hatalomgyakorlás, de az elkövetett hibákért és mulasztásokért nem hárítható el a felelősség. A felelősség azért, hogy az ellenzék önkéntelenül is az orbáni forgatókönyvnek megfelelően cselekedett. Így ért el oda, hogy napirenden van homlokzatszékenti beillesztése az **autokratikus parlamentarizmus maffiaállami rendszerébe**.

I. Az induló feltételek

A pártrendszer új szerkezete és következményei

A 2010. évi parlamenti választások radikálisan megváltoztatták a pártszerkezetet, megteremtve a parlamentáris úton, alkotmányos puccsal végrehajtható új rendszerváltás politikai feltételeit. Négy alapvető változás történt a korábbiakhoz képest:

1. Nem maradt a színen domináns baloldali váltópárti szerep betöltésére alkalmas erő. A Magyar Szocialista Párt ugyan középpárti pozícióban talpon maradt, de a párt vezetőin, aktivistáin és legelszántabb hívein kívül mindenki tudta, legalábbis a józanul gondolkodók közül, hogy a legeltökéltebb megújulási törekvés sem kecsegtet a régi támogatottság visszaszerzésével. Az MSZP régóta húzódo, mély és sokoldalú válságának leküzdéséhez sem a belső, sem a kedvező külső feltételek nem voltak adottak. Erről részletesebben majd külön szólok. Egyelőre annyit: az MSZP nem volt képes és hajlandó felmérni a korábbi pártrendszer megszűnésének következményeit, továbbra is az esélyes domináns váltópárti szerep visszaszerzésének illúzióját táplálta.

2. Eltűntek, illetve a parlamentből kiszorultak a rendszerváltás hajdan domináns pártjai, a liberális Szabad Demokraták Szövetsége és a mérsékelt jobboldali Magyar Demokrata Fórum, egyúttal megszűnt a liberalizmus önálló politikai képviselője. Ketten együtt is mindössze 2,67 százalékos támogatottságot szereztek, ezzel nemcsak a kormányzásban felörlődött, illetve jórészt önmagát felörlő SZDSZ tűnt el, hanem a Bokros Lajost élre állító MDF konzervatív liberális gazdaságpolitikai alternatívaállító útválasztása is kudarcba fulladt.

3. Megjelent a parlamenti politikában a Lehet Más a Politika a hagyományos párt szerkezeti értelemben nehezen beazonosítható arculattal és támogatói körrel. Az adott helyzetben az LMP funkcionálisan (szándékaitól függetlenül) a Fidesz pozícióját erősítette. Nem is tudta hatékonyan elhárítani a vádat, amely szerint a szervezetileg alig létező párt a választásokon való indulásához szükséges, kellő számú ajánlószelvények megszerzéséhez fideszes támogatásra szorult. Az LMP radikális kritikája a teljes rendszerváltó establishment ellen fordult, erősítette a társadalomban amúgy is erős pártellenességet, de ennek a propagandának a negatív hatása természetesen a két cikluson át kormányzó, kudarcok sorát halmozó szocialista és liberális oldalon érvényesült. A széthulló SZDSZ hívei közül elsősorban azok a fiatal, városi, értelmiségi szavazók közeledtek az LMP-hez, akiknek az antiliberális, erősen globalizációkritikus program ellenére vonzerőt jelentett a párt korrupciómentességet, morális megtisztulást ígérő, az újrakezdés esélyével kecsegtető üzenete.² A mindenoldalú elhatárolódás politikájával a csekély támogatottságú LMP nem a centrumba került, inkább a senki földjére, ahol majd meg-

próbálja magát nagy párttá fejleszteni. Tagadta az egész addigi pártszerkezetet és az elavultnak tekintett hagyományos törésvonalak érvényességét, az irreleváns bal–jobb pártharcokból kivonulva magát vélte az egyedüli politikai erőnek, amely alkalmas arra, hogy korunk égető problémáira reflektáljon. Ezzel a párt vezetőjét különösképpen jellemző doktriner eltökéltséggel súlyosbítva mintegy eleve, az LMP jellegénél fogva kizárta a szövetségkötés lehetőségét. Az önépítést tekintette feladatának. A vezetők időnkénti differenciáló megnyilatkozásai ellenére az LMP „körkörös” kritikája funkcionálisan egyenlőségelet tett egyfelől a szocialista–liberális kormányok és rendszerváltás kudarcot vallott rendszerének kritikája, másfelől a Fidesz-kormány és az orbáni „fülkeforradalommal” létrejövő új rendszerépítés kritikája között.

A régi baloldal kétségtelenül vak volt az LMP által felvetett ökológiai és a globalizációs folyamatokkal kapcsolatos problémákra, s ez párosult azzal, hogy az új párt eminens érdekének tekintette nyomban elégtelennek és főleg hiteltelennek minősíteni minden halvány jelet, amely önkritikára és a régi politikából való kitérési kísérletre utalt. Ennek eredménye a megoldatlan problémákkal kapcsolatos polémia helyett a stigmatizálás lett.³ A régi baloldal részéről tapasztalt támadások, amelyek középpontjában az LMP-nek a Fidesz funkcionális „segédcsapataként” való működése állt, visszahatásként a közvetlen pártérdekek megerősítését eredményezte. **A hosszabb távú koncepció, amely az LMP-nek a baloldali alternatíva domináns pártjaként való fölépülését célozta, felülírta az orbáni rendszerrel szembeni közös stratégia igényét.** A szélsőjobboldalt is magában foglaló „technikai koalíció” ötletének abszurditása (nem a közös elvek, hanem a közös érdekek alapján összefogni a Fidesz ellen a korrekt versenyszabályok megvalósításáért)⁴ az LMP pozíciójának a képtelenségét jelezte. Az LMP identitásteremtő és bázisépítő önállósági politikája az extrém magyarországi helyzettől elvonatkoztatva érthető, ugyanakkor világosan láthatók a hegemoniára törekvő Fidesz stratégiáját önkéntelenül is alátámasztó vonásai is. Nem mellékes tényezője a párt vezetőjének, Schiffer Andrásnak érthető, ám irracionális mértékűvé duzzadt MSZP-elleneszenve és Gyurcsány-viszolygása, amelyeken nem tudott, sőt nem is próbált úrrá lenni. Egyenesen tagadta, hogy a Gyurcsány-korszak alatt az MSZP demokratikus pártként viselkedett volna.⁵ A pártnak a magyarországi politika morális megtisztításáért és a korrupció felszámolásáért vívott harca a napi politikában időnként a karaktergyilkosságban és az ellenfelek kriminalizálásában való részvételnek tűnt. A fideszes maffiaállam rendszerének kritikája tényleges hatásában így gyakorta csupán arra utalt, hogy az LMP vezetésében aktuálisan éppen a kormányon lévők bírálata az erőteljesebb.

Az LMP szilárd alapállása szerint éppen olyan káros elképzelés visszatérni az 1989–90-es rendszerváltás csődöt mondott rendszeréhez, mint elviselni a fideszes maffiaállamot. A kettő közötti differenciáló megnyilvánulások legfeljebb zavarossá tették ezt a meghatározó, kétoldalúan elhatárolódó pozíciót. **Az LMP a maga rendszerellenességét** – legalábbis hatását tekintve – **homogenizálva terjesztette ki az „elmúltnyolc-évről” az „elmúlt húszévre”**. A rendszerváltás establishmentje minden csoportját egyaránt támadta. Tapasztalható volt körükben az aggodalom attól, hogy a régi baloldalt

magában foglaló, különösen annak dominanciájával létrejövő összefogás automatikusan a régihez való visszatérés elfogadását jelenti. A veszély nem légből kapott, a dilemma valódi volt, a politikai realitásokhoz igazodó megoldási kísérlet hiánya miatt azonban az LMP magányosan bolyongott a centrális erőterben, politikája nem kecsegtet a vágyott cél elérésével.

4. A pártrendszer gyökeres átalakulásának fontos jele a **Jobbik felemelkedése és tendenciaszerű erősödése**. A teljes jobboldali egységet célzó „egy a tábor, egy a zászló” koncepció bukása látszólag kedvezőtlen fejlemény a centrális erőter kialakításában, valójában a kétharmados többség mellett előnyöket is jelentett a Fidesz számára. A Fidesz a Jobbik nélkül is imitálhatta volna a pluralizmust a jobboldalon a Kereszténydemokrata Néppárt lélegeztetőgépen tartásával, ha lett volna ilyesfajta célja. De nem volt. A KDNP-frakció néhány technikai előnyön kívül csak a klérus és az általa befolyásolható választók kielégítését szolgálja. A jobboldal megosztottsága nem fenyegeti a Fidesz többségét, amennyiben táborát nem csupán a tradicionális jobboldal híveiből szerzi. A Jobbik nem – vagy csak részben – Csurka István antiszemita pártjának örököse. Az újnnyilas ideológiájú Jobbikhoz képest szalonfasiszta MIÉP egykori táborát sokkal inkább a Fidesz szerezte meg. A Jobbik 2010-es eredményében az volt igazán figyelemre méltó, hogy milyen **nagy mértékben hódított a baloldal hagyományos területein**. Szociális és nemzeti demagógiája, cigányellenes rasszizmusa hatásosságában természetesen szerepe volt a Fidesz Horthy-reneszánsz ideológiájának, amellyel a baloldal nem tudott mit kezdeni,⁶ de főleg **a baloldali-liberális kormányok kudarcának a legsúlyosabb szociális problémák terén**. Pontos fogalmazás: „A szocialista intellektuális koncepciótlanság és a csak a makrogazdaságra fókuszáló liberális vakság a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomorodott régiók lakosságának zömét – paradox módon nem csak a gondjaikkal magukra hagyott nem cigányokat, de magát a cigányságot is.”⁷ A szocialista-liberális koalíció évei a kilátástalanság és zűrzavar képét hagyták maguk után, vele együtt az igényt a radikális rendpárti politikára. **A demokratikus jogállam felszámolása nem is ütközött semmiféle ellenállásba.**

A szélsőséges Jobbik megerősödése alátámasztotta a Fidesz szándékát, hogy a centrumban elhelyezkedő mérsékelt jobbközép pártnak láttassa magát, amely a jobb- és baloldali szélsőségekkel viaskodva képviseli a nemzeti érdeket. Ennek megfelelően meg is akadályozta a demokratikus ellenzék körében megjelent – különösen a botrányos parlamenti kezdet⁸ után megerősödött – szándékot a Jobbik karanténba szorítására. A Fidesz domesztikálni sem igen akarta a Jobbikot, inkább csak megpróbálta leválasztani róla szavazói megnyerhető részét. Ennek megfelelően szinte hiánytalanul megvalósította a Jobbik 2010-es tízpontos választási ígéretcsomagját.⁹ A jobboldal megosztottsága, a szélsőjobb önálló megjelenése a centrális erőterben végső soron tehát kedvező legitimáló hatással járt az új rendszerváltást végrehajtó „középpárti” Fidesz számára, miközben **a Jobbik valójában ideológiai nyomásgyakorló segédcsapatként működött**. Nem a változások irányát opponálta, hanem a tempóját és a radikalizmusát kevesellte.

Az orbáni hatalom nem is lépett fel a Jobbik ellen mindaddig, amíg az nem fenyegette a Fidesz hegemon hatalmi pozícióját. Amint megjelent annak a veszélye, hogy a Jobbik esélyes riválisként lép fel, túlhaladja segédcsapat pozícióját, elő is kerültek a szokásos durva eszközök a lejáratástól a kriminalizálásig. A szélsőjobb ellenzéknek tett ideológiai engedmények sora nem kifogta a levegőt a Jobbik vitorlájából, hanem legitimálta a további szélsőségesedést.

A Jobbik politikájának legfontosabb negatív hatása **a rendszerellenes radikalizmus tévútra vezetése** lett. Kemény hangon támadta ugyan a fideszes maffiaállam korrupt és részrehajló politikájának egyes elemeit, valójában azonban csak annak a Nyugat-ellenes összeesküvés-elméletnek a keményvonalas változatát nyújtotta, mint amellyel a Fidesz indokolta „szabadságharcos”, unortodox politikáját, nyitását a despotikus hagyományokat felélesztő Kelet felé. A Jobbik segédkezett a Fidesznek abban is, hogy a Fidesz-kormányzást bírálva is javarészt a baloldal és a liberálisok ellen terelte az indulatokat. Rendszerkritikája sokkal erőteljesebb a megbuktatott liberális demokráciával, mint az autokratikus maffiaállammal szemben. A szélsőjobb megerősödésének döntő tényezője, hogy a baloldali ellenzék nem kínált érdemi, hitelesnek tűnő megoldásokat a Jobbik által pertraktált problémákra, illetve mégis készülő programjaiból semmi nem jutott el az érintettekhez. Jószerivel jelen sem volt azokon a településeken, amelyek a Jobbik nyomulásának elsődleges terepéül szolgáltak. A folyamatos jelenléte gesztusjellegű akciókkal próbálták pótolni – inkább taszító, mint pozitív hatást keltve –, miközben a tényleges cselekvésre alkalmas önkormányzati pozíciók óriási többségben a jobboldal kezében összpontosultak. A Jobbik elérte, hogy 2014-es „emberarcú” kampányában a szélsőséges pártról kialakult képet enyhíteni tudta, a radikalizmusával megszerzett választói táborát képes volt gyarapítani; rácsáfolt arra a vélekedésre, hogy elérte támogatottsága maximumát, s nem fenyegeti Magyarországot a szélsőjobb további erősödése. Különösen súlyos problémát jelent, hogy a fiatalok körében a régi baloldal támogatottsága extrém mélypontra süllyedt, körükben szinte meg sem tudott jelenni, miközben a Jobbik rasszista, nemzeti-populista radikalizmusa akadálytalanul terjedt.

A MSZP válsága és az ellenzékiiség

Az MSZP feladatának betöltésére alkalmatlan állapotban került a legerősebb ellenzéki párt pozíciójába, de éppen megfelelő állapotban ahhoz, hogy a centrális erőter parlamentáris színjátékban eljátssza a Fidesz által neki szánt szerepet. A párt régóta mélyülő válságának egyetlen olyan tényezője sem volt, amelyen vezetői úrrá tudtak volna lenni. Tisztázatlan volt a szocialisták identitása, elmosódott ideológiai-kulturális arculatuk, sem vonzó és koherens Magyarország-konceptióval, sem hiteles közpolitikai programmal nem tudták potenciális választóikat megnyerni, morális válságuk a Fidesz karaktergyilkos politikája nyomán tovább mélyült, szervezeti erejük az önkormányzati pozíciók elvesztése után tovább gyengült, szavazótáboruk szinte a támogatói kör belső magjára

csökkent, egyúttal generációs összetétele is egyre kedvezőtlenebb lett. Az MSZP 2010 utáni kudarcának értékelése és a sokadik „megújulást” hirdető útválasztása lényegében megszabta ellenzéki politikálása jellegét. Minden további ebből következett. Az inercia vitte tovább a pártot, lényegében új impulzus nélkül, és ebből csak az újabb bukás következhetett.

Az SZDSZ küszöbönálló összeomlásával a szocialisták potenciális szövetséges nélkül maradtak. Fontos lett, hogy a liberális választók kire szavazzanak. A Bokros fémjelezte konzervatív MDF és a sok vonatkozásban antiliberalis gazdaságpolitikát valló LMP közötti választás dilemmáját mérlegelve Bauer Tamás ugyan az MSZP melletti voksolásra biztatta a liberálisokat, mint az egyetlen erőre, amely gátja lehet a tekintélyelvű politikai rendszer bevezetésének,¹⁰ de sokan inkább azokra hallgattak, akik nem tartottak a Fidesz kétharmados győzelmétől, netán előnyösnek is tartották az ország előtt álló feladatok megoldása szempontjából, vagy épp az előretörő szélsőjobboldal visszaszorítását remélték tőle.¹¹

Az MSZP legfőbb problémája mindazonáltal nem a fogyatkozó liberális táborhoz fűződő viszony volt, hanem hogy baloldali pártként megfogyatkozott a hitele. Örök vita volt az MSZP-ben, hogy kormányzó pártként a koalíciós partnertől is zsaroltan inkább liberális, mint szociáldemokrata politikát folytatott, és ezt különösen Gyurcsány Ferenc szemére hányták. A Bajnai-kormány válságkezelő lépéseit támogatva az önmarcangoló kritika még sérülékenyebbé tette a pártot a jobboldal populizmusával szemben, miközben pozitív hozadéka a vitának nem lett.

MSZP-nek a legkevésbé sem sikerült túljutnia hitelességi problémáin, defenzív helyzetű és önbizalomhiányos maradt. Mi több, morális vonatkozásban éppen a mélypontra jutott a jól időzített büntető eljárások nyomán. Belső szolidaritást nem váltottak ki ezek a lépések, mintha maguk az MSZP-ek sem lettek volna tisztában azzal, hogy megalapozott vádakról vagy rágalmakról van-e szó. Még az is rendre fölmerült, hogy a szocialista politikusok egymást érő botrányai párton belüli hatalmi villongások nyomán robbannak ki.¹² Az MSZP-s parlamenti képviselői helyek már 2009-ben eldőltek a listaállítással, s mivel a listák a párton belüli erőviszonyokat tükrözték, nyilvánvaló volt, hogy a remélt megújulás személyi feltételei e téren hiányoznak majd – a parlamenti frakcióban mindenképpen. Mesterházy Attila élre állításának kellett hordoznia a 2010-es kampányban a megújulás üzenetét, neki kellett a „jövő embereként” megjelennie, akihez majd egy új baloldali stratégia kapcsolódik, de esélye sem volt rá, hogy komolyan vegyék. A fiatalok körében kirívóan népszerűtlen volt a párt, de a tizenharmadik havi nyugdíj megvonása és a válság nyomán az életkörülmények nehezülése a nyugdíjasok körében is erodálta a támogatottságot.

A kudarc okainak feltárására és a következtetések levonására voltak törekvések az MSZP-ben,¹³ de ezek – a megújulási retorika felélesztésén kívül – nem vezettek sehová. Robbanással fenyegető jelek is megjelentek a bukás után, ám a „Tiborcok lázadása”¹⁴ című irat és a hasonló „alulról induló” kezdeményezések elszigeteltek maradtak, paradox módon éppen az a típusú pártműködés akadályozta meg összekapcsolódásukat,

amelyet támadtak. Lendvai Ildikó, a leköszönő pártelnök búcsúüzenete az egység megőrzésének fontossága volt: egyesíteni kell a baloldal táborában Horn, Medgyessy, Gyurcsány és Bajnai „népeit”, nem szabad sem a modernizációt feladva a párt fogyatkozó hagyományos bázisába zárkózni, populista–paternalista avitt baloldaliságot választani, sem pedig kizárólag a reformista, liberális demokrata elit pártjává válni, „osztogatónak” és „populistának” bélyegezni a szociális törekvéseket. Szerinte a tragédiát az okozta, hogy az MSZP kisemberpárti és modernizációs vonásai a közvélemény szemében különváltak egymástól.¹⁵ A figyelmeztetés dacára széttartó mozgások jellemezték az MSZP belső viszonyait. Támogatói Gyurcsány Ferenc fontos szerephez juttatását szorgalmazták, noha ő maga egyelőre csak a Táncsics Alapítvány kuratóriumi elnöki posztját kívánta megtartani, az elnökjelölt Mesterházy Attila pedig nyilvánvaló ellenszenvvel viseltetett iránta.¹⁶ A legélesebb támadást a népi–nemzeti baloldal színeiben fellépő – és hamarosan az MSZP-t is elhagyó – Szili Katalin intézte Gyurcsány ellen,¹⁷ de a Baja Ferenc vezette Szocialista Platform állásfoglalása is az utolsó négy év „neoliberális” eltelvényedésére vezette vissza a bajokat, keményen támadta a volt miniszterelnököt és a koalíciós partnert, mondván: Gyurcsány liberális retorikája csak tovább gyengítette az MSZP-szavazók kötődését a párthoz, kettészakította a párt táborát, miközben a liberalizmus is lenullázódott. Ellenzéki politika gyanánt Bajáék azt javasolták, hogy az MSZP ne támadja mindenáron a kormányt, csupán néhány kiemelt ügyben konfrontálódjon a Fidesszel, olyan kérdésekben, amelyekben az MSZP hitelessége kevésbé omlott össze, ahol a választók többsége a szocialisták mellett áll, és ahol a konfliktus szakmai alapon fogalmazható meg.¹⁸

A vitákban **Gyurcsány Ferenc röpirata** keltette a legnagyobb figyelmet.¹⁹ Témánk szempontjából az írás két passzusa különösen figyelemreméltó: az MSZP-ről és a jövő ellenzéki politizálásról szóló. Gyurcsány a modernizáló karakterű, nyugatos MSZP-t el akarta szakítani a „kádári világ” alattvalói attitűdjétől, szembeállítva a szavakban és szimbólumokban harcosan antikommunista, valójában az államba kapaszkodó alattvalói magatartásra, a demokráciát relativizáló tömegakaratra, egységes népigényre, a tekintélyelvre építő jobboldaltól. Ugyanakkor pártja alkalmatlansága jeleinek egész tárházát sorolta: politikai értelemben dezorientált, szervezete gyenge, vezetési, irányítási viszonyai korszerűtlenek, a tagság fogyóban, öregszik, a maradtak egzisztenciálisan kötődnek a politikához, a kommunikáció ódivatú, a kudarcban döntő szerepet játszott a morális válság, amely nem kis részben a pártfinanszírozás anomáliáiból fakad. A pártot vezetetlennek, fecsegő öregasszonyok gyülekezetének mutatta be, megállapítva, hogy bár nem áll készenlétben „cseresor”, új emberek sokaságát kell bevonni a vezetésbe, megváltoztatva az addigi, kontraszelekcióhoz vezető, alkudozásokon alapuló kiválasztási mechanizmust. Gyurcsány amellet, hogy lesújtó képet festett pártjáról, **javaslatot tett a követendő harcos ellenzékiségre**: a politikának főleg a nagypolitikáról, az identitásról, az elvekről kell szólnia.

A bukott választásokat követő vita felidézése ezúttal csak arra szolgál, hogy láthatóvá váljék: a kétharmados többséget szerzett Fidesszel szembenálló legnagyobb párt válsága

feltárult, egyben tartásának esélye csekély volt. A békés szétválást mégis el akarták kerülni, mert az a baloldal „lengyelesedésének”, dezorganizálódásának veszélyét vetítette előre. A párton belüli törésvonalak világosan látszóttak. Az MSZP-ben dúló vitát ugyan a pártvezetés igyekezett kordában tartani, de az ellentéteket eltitkolni nem lehetett, ahogy a vele járó hatalmi harcnak is fel kellett élednie, jóllehet, mindez bénítóan hatott a Fidesz agresszív rendszerátalakító politikája és berendezkedése idején az ellenzéki tevékenységre.

Mesterházy elnökként igyekezett a maga képére formálni a pártot, már amennyire létezett ilyen kép a fejében egyáltalán, hiszen maga csak kényszeredetten, a kongresszus előtti utolsó pillanatban állt elő önleplezően „Házidolgozat” című, markáns mondanó nélküli opusával.²⁰ Mindenekelőtt a hatalmi pozíciók fokozatos megszerzésére törekedett alakuló, jellegzetes arculat nélküli csapata számára. Karakteres politikusnak az új vezetésben csak az „enfant terrible” szerepben lubickoló Szanyi Tibor (aki az önkormányzati választások kampányfőnöki szerepét is megkapta) és a párt pénzügyei körüli machinációkkal Gyurcsányék oldaláról erősen támadott Puch László számított.²¹ A stratégiai kérdések végigtárgyalása elmaradt.²² Az új pártvezetés megelégedett a „baloldali fordulat” szükségességének meghirdetésével, és ennek jegyében néhány demagógiára hajlamos politikus élvonalba állításával. Az MSZP belső állapotát mi sem jelzi jobban, mint a fővárosi fejlemények. Az önkormányzati választások előtt nyilvánvalóvá lett erkölcsi válság ellenére a Hagyó Miklós bukása után is működőképes, minden fontos pozíció birtoklására törekvő csoport megtartotta irányító szerepét, a bukás után sem vont le a tanulságokat – olyan lejtőre lökve az utolsó erős bázist jelentő fővárosi szocialista politizálást, amelyen nem volt megállás.²³

A meggyengült és hitelét veszített MSZP fékezni sem volt képes a Fidesz-kormány új „rendszerelváltó” törekvéseit, **nem tudott a társadalmi ellenállás szervező erejévé válni.** Sokfajta, összehangolatlan magatartás és szándék keveredett, így a kísérletezés a szakpolitikai alternatívák megfogalmazására alapozott „konstruktív” ellenzékiességgel; vagy a radikális revansista retorika a kormányon elszenvedett populistá uszításért való visszavágásra, az alaptalan ígéretek beváltásának követelésével. A jellemző magatartás az *ad hoc* reagáló ellenzékiesség lett. A Fidesz-offenzíva legaktívabb törvényhozási szakaszában az MSZP jórészt magával, belső hatalmi viszonyaival és útválasztásával foglalkozott. A reagálások nem álltak össze egészként értelmezhető, határozott karakterű politikává. Keveredett bennük a válságkezelő kormányzás utólagos igazolásának szándéka, a baloldaliság bizonygatása a populistá lépések iránti „taktikus” magatartással egyítve, a kormánypárti megtévesztések és vádak cáfolata, a korábbi alaptalan ígérgetések számonkérése, a gazdaságpolitikai döntések és megnyilatkozások súlyos társadalmi következményeire való figyelmeztetés. Koherens koncepció, világos elvi politika azonban nem tűnt ki belőlük.

Az önkormányzati választások újabb vereségsorozata az MSZP anyagi helyzetét is tovább nehezítette, hiszen a pártok tudvalévően – bár soha be nem ismertem – jelentős részben a helyi hatalmi pozíciókat kihasználva finanszírozzák működésüket. A legális

bevételek drasztikus csökkenése után ez a forrás is elapadt. A fizetett önkormányzati helyek elvesztése sokak számára pályaváltást kényszerített ki, hiszen az MSZP – az aránytalanságot növelő nyári törvénymódosítás következtében – támogatottságához képest is kevés mandátumot szerzett.

Szétváló utak, a Demokratikus Koalíció

Szili Katalin az önkormányzati választási vereség után kilépett az MSZP parlamenti frakciójából, létrehozta a Szociális Unió pártját, amelynek elnökévé választották – Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás útjára lépett. A lépésnek az MSZP-ben érzékelhető hatása nem lett, addigi támogatói mélyen hallgattak, miután nyilvánvalóvá vált népszerűnek tűnt választottjuk jelentéktelensége. Balogh András, aki a népi-nemzeti irányzat támogottjaként lett júliusban a párt elnökhelyettese, békülékenységre utaló nyilatkozatával zaklatta fel az MSZP táborának a Fidesszel szemben keményebb ellenzékiiséget sürgető részét. Kapitalizmuskritikát igénylő álláspontja megfelelt a pártban baloldali fordulatot követelők nézeteinek.²⁴

Nagy ribilliót az MSZP-ben Gyurcsány Ferenc 2010. őszi platformalkítása keltett.

A Demokratikus Koalíció a Vitányi Iván fémjelezte Szociáldemokrata Társulás és a Gyurcsány környezetében megjelent fiatalabb politikusok dominálta Progresszív Platform bázisán alakult, de eleve a liberálisok és egykori antallista MDF-esek felé nyitott, az MSZP bázisánál szélesebb ellenzéki összefogás alapjának szánták.²⁵ A '89-es demokraták koalíciójának igényével Gyurcsány az ellenzéki összefogás merőben új stratégiáját hirdette meg társaival. Arra alapozta koncepcióját, hogy a harmadik köztársaságot felszámoló új, rendszerváltó alkotmányozással szemben széles koalíciót kell alkotni, ezért az MSZP-t radikálisan átalakítva közép felé nyitott, a polgári értékeket valló balközép pártot kell létrehozni. Egyúttal hangsúlyozta, hogy a kemény elvi ellenzékiiségnek felelős magatartással kell párosulnia, tartózkodva a populizmustól, a felelőtlen ígérgetésektől. Népszavazás kikényszerítését szorgalmazta az alkotmányosság védelmében.

Az MSZP nagyon megosztott volt Gyurcsány szerepvállalását illetően. Párton belüli népszerűségének jót tett, hogy ő maradt a fideszes bosszúállás fő célpontja, a börtönnel is fenyegetett legfőbb kiiktatandó ellenfél. Karakán kiállása mellett az új pártvezetés bizonytalanak, tehetetlenek, illetve hatástalannak mutatkozott. Mesterházy pártelnök kimondatlanul, de nyilvánvalóan Gyurcsányra reagálva ígérte, hogy határozott ellenzéki politikát folytatnak, felnyitják az emberek szemét. Azt a népszavazási kezdeményezést sem utasította el, hogy új alkotmány csak széles konszenzussal szülessék. Később Gyurcsány törekvéseiről szólván úgy nyilatkozott, hogy nyitott kapukat dönget.²⁶

Mesterházy társadalmi ellensúly képzését tekintette pártja fő feladatának a kormány törekvéseivel szemben, de ennek módjáról egyelőre nem szólt, mint ahogy arról sem, hogy a hitelét veszített pártja miként válhatna ennek szervezőjévé. Gyurcsány mindenestre keményen bírálta az MSZP-t, amelyben szerinte a világos elvi politizálás helyett

eluralkodott a belső hatalmi, személyi politizálás, a párt is része lett a politikát behálózó, önemésztő kompromisszumoknak. Hangsúlyozta a morális megtisztulás szükségességét, és ennek érdekében az anyagi ügyek átláthatóságát, a pártfinanszírozás rendszerének megváltoztatását: „Inkább legyen szegény a párt, de tisztességes. Ha nem tisztességes, akkor zsarolható, ha zsarolható, akkor nem tud elvi ellenzéki szerepet betölteni.”²⁷

Gyurcsány Ferenc esélyei nem voltak jók arra, hogy az MSZP-t megváltoztassa. A politikájához közel álló Szociáldemokrata Társulás is kettészakadt: a hozzá csatlakozók és a platformot fenntartók között.²⁸ Az MSZP-ben kemény támadások indultak Gyurcsány ellen, amelyek később sem csitulak. Az „örök ígéret” Botka László fogalmazott a legkeményebben, Gyurcsányt a múlt emberének minősítette, egységkoncepcióját elvetette: „Néhány hónapon belül elindulhat a kiút felé vezető folyamat. Úgy látom, a Fidesz kormányzása nagyon megkönnyíti nekünk, hogy megtaláljuk a baloldali értékeinket és üzeneteinket.”²⁹ Balogh András elnökhelyettes Gyurcsány felfogásával szemben úgy vélte, az MSZP-nek nem középre nyitó, hanem markánsan baloldali párttá kell válnia, feledtetve eltévelyedését, számos szocialista érték korábbi feladását.³⁰

Látható volt az éles ellentét a konzervens baloldali „építkezők”,³¹ illetve Gyurcsány kőkemény ellenzéki séget hirdető politikájának hívei között, de **Gyurcsány el akarta kerülni a szakadást.** A követendő ellenzéki stratégia jelzéseként felszólította a parlament demokratikus ellenzékét, hogy bojkottálják a fideszes alkotmány előkészítését, egyúttal javasolta referendum kezdeményezését annak érdekében, hogy a parlament bocsássa népszavazásra az új alkotmányt. (Az ellenzéki népszavazási ötletek egyébként egytől-egyik elhaltak.) Gyurcsány igyekezett visszafogni az új párt alakítását szorgalmazó híveit: nem helyes megosztani az amúgy is töredezett ellenzéki oldalt, talán egy „rendszer váltáson átesett” MSZP bázisán is létre lehet hozni az összefogást.³² A 2010. novemberi Charta-tüntetés mintegy jelezni kívánta, hogy kell is, lehet is a Gyurcsány által elképzelt módon társadalmi ellenállást szervezni.

Az ellenzéki ség jellegéről folyó vita és az MSZP-n belüli hatalmi harc összefüggésének legvilágosabb jele a november 27-ei tízezres nagygyűlés erődemonstrációja volt a Papp László Sportaréna-ban. Olyan benyomást keltett a rendezvény, mintha nem haragvó tiltakozásra gyűltek volna össze, hanem a regnáló pártvezetés megünneplésére, amiért végre olyan remekül odamondogatnak a kormánynak. Mesterházy Attila tőle szokatlanul kemény hangot ütött meg, a Fidesz politikáját az „elmebeteg” jelzővel illette, valamint az „Állj, eddig és ne tovább!” jelszóval igyekezett verbális gátat vetni neki, megígérve, hogy minden eszközzel harcolni fognak ellene. A „felvesszük a kesztyűt” kitéttel jelzett radikálisabb ellenzéki ség ígérete tetszést aratott, de az országban különösebb visszhangot nem keltett. A hosszú távú erőgyűjtés politikája mellett immár nem halogathatták, hogy reagáljanak a Fidesz agresszív rendszerátalakító lépéseire. Mesterházy az új típusú ellenzéki magatartás jeleként bejelentette, hogy aláírásgyűjtésbe kezdenek az „Időben szólunk” címmel megfogalmazott petíció mellett. „Ha a kormány

nem változtat arrogáns stílusán, tavasszal utcára megyünk és együtt fogjuk harsogni: elég volt!” – jelentette ki a pártelnök.³³

Az utcára vonulás az év hátralévő részében elmaradt, a beharangozott aláírásgyűjtés hamar elhalt, a népszavazási kezdeményezések is a levegőben maradtak. Úgy tűnhetett, az MSZP a hangoskodással ki is merítette energiáit. Időlegesen kielégítette legelszántabb híveinek igényét a Fidesz és az Orbán-kormány bírálata, de ettől társadalmi megítélése nem változott.

A Demokratikus Koalíció platformból önálló párttá válásának egy esztendeje az MSZP-n belüli küzdelmekkel telt el, komoly tanulságokkal és következményekkel járt az ellenzéki politikára. A vereség feldolgozása kapcsán felszínre került konfliktusok megoldatlanok maradtak,³⁴ a vizályt tovább görgették, a DK platformként igyekezett minél nagyobb befolyásra szert tenni az MSZP-n belül, hogy a párt radikális átalakítását végrehajthassa, a hivatalban lévő vezetés pedig mindent megtett, hogy kiszorítsa a szerinte baloldali pártba nem való, a válságért döntő felelősséget viselő csoportot. A legfontosabb következmények:

- Az MSZP tagságát és maradék támogatói bázisát éppen a Fidesz-kormány intenzív rendszerátalakító offenzívája idején élesen megosztotta a konfliktus. **Az energiák jelentős részét lekötötte a hatalmi harc**, amelynek legfeltűnőbb jele az MSZP működésmódjáról, vezetőválasztási rendjéről szóló pártszavazás volt. A párt megújulása érdekében tett lépések semmiféle pozitív hatást nem tettek a társadalomra, inkább ellenszenvet keltett a viaskodás. A szervezeti erózió a másodszor is elbukott önkormányzati választások után folytatódott.
- A szétválás felé haladó folyamat előrevetítette, hogy **a két párt döntően az MSZP megfogatkozott bázisán osztozik**, számottevő bővülésre nem lesznek képesek. A baloldali retorikával fellépő MSZP Gyurcsánytól megszabadulva sem lett vonzóbb. A DK önálló párttá alakítása valójában csupán keserves, kikényszerített pártszakadásként jelent meg a közvélemény szemében. Az MSZP-hagyomány ballasztjától való szabadulás, a más irányzatokra is nyitott, szabadelvű, „polgári baloldal” pártjaként való megjelenés korántsem vitt közelebb az eredeti célhoz, a Fidesz-rendszerrel eséllyel szembeforduló nagy gyűjtőpárt létrejöttéhez. A DK „Gyurcsány-pártként” megalakulása kizárta a jelentékeny bővülést. A hitelesítőkként hozzá kapcsolódó egykori SZDSZ-es és MDF-es politikusok bevonása, a „balliberálisnak” nevezett értelmiségi körök támogatása ezen érdemben nem tudott változtatni.
- Az Orbán Viktorral szembeni személyi alternatíva állítást az elhúzódozó viták következtében áthatotta a baloldalon belüli rivalizálás. Gyurcsány Ferenc belátta, hogy karaktergyilkosság áldozataként az elutasíthatósága súlyos probléma, és ezt személyes vezetői ambíciói korlátozásával, a kormányfői szerepvállalás kizárásával igyekezett megnyugtatóan megoldani. Egész magatartása ugyanakkor arra utalt, hogy nincs, akit maga helyett jó szívvel támogathatna, illetve aki van – előbb Bajnai Gordon, majd a korábban sokat káromolt Mesterházy Attila –, azt a hatalmi, politikai

kényszere miatt tolná előtérbe: az orbáni rendszer leváltásához szükséges összefogás érdeke a legfontosabb.

- Részint az MSZP hatalmi elitjéből kiszorult, részint a pártból elvi okok miatt távozott politikusok adták a DK középvezetői körének zömét, alig akadt máshonnan érkező – az „utódpárti” jelleget érintő vádak elhárítását ez nem könnyítette meg. A DK ugyan súlyt fektetett arra, hogy karakteres értelmiségi arculata is legyen, ám ennek hatása a társadalomra szűk maradt, részint az adott médiaviszonyok miatt, részint a baloldali és liberális értelmiség megosztottsága, viszolygása és tanácstalansága következtében. **A baloldali és liberális értelmiség jó része a két szétváló párt közé szorult**, nagyobb része egyikkel sem tudott jó szívvel azonosulni, és ennek hangot is adott.
- Az ellenzéki politika jellegének meghatározásában a DK jelentős sikert ért el azzal, hogy az MSZP nem vett részt az alkotmányosságot felszámoló alkotmányozás parlamenti színjátékában, mintegy jelezve, hogy illegitimnek tartja a demokratikus jogállam megszüntetését. Az MSZP egész ellenzéki magatartása azonban továbbra sem volt koherens, a radikális ellenállás és a hagyományos parlamentáris ellenzéki-ség elemei keveredtek benne. Utcai akciói, rendezvényei jelentéktelenek maradtak a civil demonstrációkhoz képest. Hitelesség hiányában **az MSZP alkotmányosságvédő és szociális tárgyú ellenzéki tevékenysége külön-külön sem volt hatásos**, összekapcsolásuk pedig végképp nem sikerült. Ennek ellenére táplálták a reményt, hogy a következetesség és az Orbán-kormány támogatottságának leépülésével a párt újra a domináns, kormányváltó erővé nőhet.
- A Gyurcsány kiszorítására irányuló törekvések, az „alakítson saját pártot” biztatás, a hatalmi harcokban a vereségért való felelőssége, „neoliberális eltévelyedése” pertaktálása óhatatlanul megerősítette a Fidesz „elmúltnyolcévező” propagandáját, minden bajért a Gyurcsány- és a Bajnai-kormány okolását, amelytől az MSZP – egyes vezetői akárhogy szerették volna elhatárolódásukkal – nem tudta mentesíteni magát. Az elszigetelési és kiszorítási törekvések során ismét téma lett az őszödi beszéd kiszivárogtatásának ügye, amellyel a felek kölcsönösen egymást vádolták.
- Az MSZP radikális átalakítása jegyében Gyurcsány követelte a párt morális megtisztítását, a pártfinanszírozás anomáliáiból fakadó machinációk megszüntetését. Támadása az „informális pártpénztárnok” befolyása ellen az MSZP egész működésmódját érintette, de a pártelnök személyét is, hiszen szóbeszéd tárgya volt Puch László szoros kapcsolata Mesterházyval.³⁵ (Nem is beszélve Puch és a Fidesz-oligarcha Simicska Lajos együttműködéséről szóló híresztelésekről.)³⁶ **A nyilvánosság előtt folyó vita megerősítette a nagy pártok erkölcsi állapotáról, oligarchikus működésmódjáról a társadalomban kialakult képet**, az „egyik kutya, másik eb” érvelést. Mindez pedig gyengítette a maffiaállam kiépülésével kapcsolatos kritika hatását. A Demokratikus Koalíció a Szocialista Pártból kilépve ugyan anyagi-lag–infrastrukturálisan a nulláról indult (önálló frakcióalakítását is megakadályozta az MSZP és a Fidesz összjátéka), ennek ellenére rajta ragadtak az MSZP-t ért

korábbi vádak: luxusbaloldal, milliomosok pártja stb. Az infrastruktúra teljessége az MSZP-nél maradt az örökölt adóssággal együtt, a negatív erkölcsi megítélést azonban Gyurcsánynak is cipelnie kellett magával.

- Mesterházy Attila helyzete megszilárdult az MSZP élén azáltal, hogy ő lett a Gyurcsány-ellenes egységfront embere. Potenciális riválisai beálltak mögé, ezáltal lehetősége nyílt a vezetőség összetételét a saját kedvére formálni. Megingathatatlan lett pozíciója a gyurcsánytalanított pártban, a fontos posztok többségét a hozzá közel állók birtokolták. **A kontraszelekció a régiek kiszorításával, a generációváltással nem állt le.** A fiatalítás nem jelentette az MSZP vonzóképességének javulását a fiatalok körében.
- A baloldali média „élő egyenesben” közvetítette a baloldalon belül zajló roncsderbit, ironikusan vagy egyenesen leleplezően mutatta be, tette a dolgát, közreadta a felek egymást lejáratni szándékozó álláspontját. Másfelől **a maradék független média kénytelen volt mintegy pótolni az ellenzéki pártpolitika deficitjét,** ellátva a Fidesz-rendszer kritikájának feladatát. Az MSZP ellenzéki politikájának pusztá közvetítése édeskevés lett volna. A kormánytól független, kritikus hangot megütő média elleni rohamok kivédése nem véletlenül került az ellenzéki politika középpontjába, ebben azonban a „hivatalos baloldal” nem tudott érdemi résztvételt produkálni. (A baloldali médiapolitika kudarca nem ennek az írásnak a tárgya.)
- **A liberálisok többsége számára csak taszító lehetett az MSZP-n belüli hosszú, kilátástalan hadakozás,** és az, hogy végül választási lehetőségként egy „bomlástermék” legyen a kínálat számukra. Az egykori SZDSZ élvonalbeli politikusai kevés kivétellel visszavonultak a közvetlen politizálástól. Kuncze Gábor ugyan megalakította a Szabadelvű Polgári Egyesületet, de ez kvázi-pártként nem funkcionált, politikai szereplőként semelyik választáson sem kívánt indulni. Önálló liberális erő szervezésébe csak egykori Fidesz-politikusok fogtak: előbb Ungár Klára (Szabad Emberek Magyarorszáért – Liberális Párt, SZEMA), majd később Fodor Gábor (Magyar Liberális Párt) – egyik sem kínált esélyt a liberalizmus parlamenti megjelenítésére. A liberális választók vagy esélytelen szervezetekhez, vagy Bokros Lajos mozgalomához, netán az LMP-hez fordulhattak, ha nem akarták a felfogásukhoz viszonylag közel álló DK-t támogatni. E kevésbé vonzó kínálat sokakat tartott politikai otthontalanságban, eltántorítva őket a pártválasztástól.
- Az MSZP és a DK hosszú szétválási folyamata idején kialakuló civil ellenállás mellett egyikük sem válhatott az anti-Orbán-összefogás vezető erejévé. A pártellenes közhangulatban együtt is, külön is alkalmatlanok voltak arra, hogy politikai formát adjanak a növekvő társadalmi elégedetlenségnek. Annak ellenére is így volt, hogy az Orbán-kormányt ért kritikáik és követeléseik tartalmukat tekintve lényegében egybeestek azokkal, amelyeket a kiépülő új rendszerrel szembeforduló társadalmi csoportok magukénak vallottak. Szétválva arra készültek, hogy külön-külön szerveződve szerezzenek támogatottságot politikájukhoz, a lehető legjobb pozíciót biztosítva egy majdani kényszerű összefogáshoz. Vezető szocialista politikusokban még

mindig élt az illúzió, hogy helyreállhat az új választási rendszerből szinte kényszerűen fakadó duális pártszerkezet, és domináns baloldali pártként a „jobb híján” rájuk szavazók révén is visszanyerhetik váltópárti szerepüket: a baloldali társadalompolitika és az alkotmányos demokrácia védelme–helyreállítása politikája majd csak összeér. Arra már egyáltalán nem volt esélyük, hogy bevonjanak „civil energiákat”. A pártpolitikai konfliktusok eseményei a baloldal bázisát csak megosztották, a választék ilyesfajta bővülése új támogatókat aligha vonzott, a „civiliek” pártellenességét viszont tovább táplálta.

Az MSZP magabiztosságának alapja az a tény volt, hogy nélküle, mint legerősebb ellenzéki párt nélkül nem váltható le a Fidesz. Csak éppen kérdéses volt, hogy felelősséggel meddig szabad feszíteni az önállóság húrját? Hol van az a pont, amikor már Orbán tervét, a kormányzó párt leválthatatlanságát szolgálja? Az ellenzéki oldalon a pártszerkezet fragmentáltsága, **a Fideszrendszer-ellenes politikák összehangolatlansága és a társadalomban meglévő tömeges pártundor táplálása egyenesen afelé vitt, hogy az új rendszerváltással létrehozott maffiaállam megszilárduljon.** Gyurcsány nem századszor is „megújítani” akarta az MSZP-t, hanem új demokratikus gyűjtőpártot szeretett volna létrehozni belőle (függetlenül attól, hogy ennek éppen az ő személye komoly gátja volt), márpedig ezt nem akarták elfogadni sokan azok közül sem, akik az MSZP működését ért kritikáját indokoltnak tartották.

Miután Mesterházy Attila megszabadult párton belüli ellenfeleitől, megszilárdította pozícióját, megerősödött abban a hitében, hogy a társadalomban a Fidesz-politikával szemben növekvő ellenszenv az MSZP-t újra váltópárti helyzetbe juttathatja. A civil ellenállás mozgalmában az ellenzéki pártok szövetségest láttak a kormányellenes hangulat erősítésében, ugyanakkor aggodalmat is keltettek, amennyiben a hiteltelenség és kontraszelektáltnak minősített pártoktól való éles elhatárolódással rontották esélyeiket.

II. Az ellenzéki formái és az összefogás kényszere

Civil ellenállás az orbáni rendszerváltásban

Gyorsan kiderült: a parlamenti ellenzék nem hagyja, nem teremti meg a politikai feltételeket ahhoz, hogy a Fidesz a kormányzásával megverje saját magát. **Szükségképpen új szereplők léptek színre, akik magukat civiliek gyanánt határozták meg.** Jobb híján fogadjuk el ezt a megnevezést, jóllehet, korántsem a demokráciákban megszokott „egy ügyű” civil szervezeti működést produkálták, még ha annak indultak is – a nagypolitikai színtér fontos szereplői lettek. A „civilség” a politikában ugyanannak a párt- és elitellenes közérzületnek a megnyilvánulása volt, annak az „antipolitikai” politikálásnak,

amelyre az LMP építette kezdeti eredményeit, és amelynek párttá válva is igyekezett megfelelni – inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A Fidesz egy év alatt hozzávetőleg egymilliós veszteséget szenvedett el 2010-es szavazótáborából, nagy társadalmi csoportok sokaságát sértette intézkedéseivel, mintha konfliktusokat gerjesztve ellenségei gyarapítására törekedett volna, mégis szilárdan tartotta vezető helyét a pártok népszerűségi versenyében. 2011 tavaszán az új alaptörvény elfogadását, a független médiát és a munkavállalói jogokat ért támadásokat kísérő demonstrációk, a civil ellenállás sokrétű akciói nagyobb feltűnést és hatást keltettek, mint az elszigetelt, illetve belharcokban önmagát őrlő demokratikus parlamenti ellenzék.³⁷ A civilek sikeres szerepvállalása azért is feltűnő volt, mert korábban a pártok a politikailag aktív társadalmi szervezetekre rátelepedve gyakorta már kibontakozásuk előtt elnyomták, diszkreditálták tevékenységüket. (Az „álcivil” szervezetek ideáltípusát éppen a Fidesz hozta létre a kormánytámogatásra irányuló „békemenet” szervezője, a Civil Összefogás Fórum révén, amely – a szükséges, nem kis részben állami forrásokkal megtámogatott logisztikai eszközökkel – minden ellenzéki demonstrációnál nagyobb megmozdulás szervezésére volt képes.)

Az ellenzéki politikában két civil szervezetnek, illetve mozgalomnak lett kiemelkedő szerepe: az egyik a szakszervezeti eredetű **Szolidaritás** (Magyar Szolidaritás Mozgalom), a másik a **Milla** (az „Egymillióan a magyar sajtószabadságért” Facebook-csoportból kinőtt mozgalom, majd egyesület). Egy ideig úgy tűnt, a kormány oktatáspolitikája ellen megszerveződött **Hallgatói Hálózat** is komoly szerepet kaphat. A negyedik alkotmánymódosítás elleni fellépés 2013 tavaszán egy sor civil szervezetet állított csatsorba (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen – NANE, Város Mindenkié Csoport, Oktatói Hálózat, Középiskolai Hálózat), a demonstrálók zömét azonban a diákok adták, mintegy reményt keltve az ellenzéki oldalon, hogy ebben a generációban is megszerveződik a Fidesz-politikával szembeni ellenállás. A nagy figyelmet keltett tüntetések, tiltakozó akciók azonban látható következmények nélkül múltak ki, hatásuk a „nagypolitikára” csak közvetett lehetett. **Veszélyességüket mindenesetre a hatalom fölismerte.** (Nyilván ennek jele, hogy a 2014-es választások után határozottabban folytatódott a független szervezetek anyagi ellehetetlenítése – illeszkedve minden, a hatalomtól független autonómiák megszüntetése vagy korlátozása politikájához. Jellemző, hogy tiltakozásuk formája mintegy megismétli a 2010 utáni civil mozgalmak pártellenességét.)

A Szolidaritás – se szakszervezet, se párt

A Szolidaritás megszerveződése mintegy **a reményt jelentette, hogy a szakszervezetek felélednek**, és képesek lesznek valódi mozgalomként szembeszegülni a munkavállalói jogokat súlyosan korlátozó Fidesz-kurzussal. A Kónya Péter és Árok Kornél vezetésével a rendvédelmi dolgozók és a tűzoltók köréből induló mozgalom 2011 októberében jelentette be, hogy megalakult a Szolidaritás. A vezetők között azután föltűnt a Millában

aktív szerepet játszott Székely Tamás, a Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének elnöke is. Egyelőre nem látszott, hogy politikai ambíciójuk túlmutat a szakszervezeten.

A magyar szakszervezetek a rendszerváltást követő két évtizedben fokozatosan felmorzsolódtak. A baloldali–liberális kormányok idején még voltak sztrájkok a Fidesz politikáját hűségesen kiszolgáló szakszervezeti vezetőknek is köszönhetően. 2010 után az derült ki, hogy a szakszervezetek ugyan nem beszélnek az erő nyelvén, de értik azt – ha velük szemben alkalmazzák. Nem is lehetett volna világosabb jele ennél, mint az a mód, ahogyan az új Munka Törvénykönyve bevezetését lenyelték. **A Szolidaritáson kívül semmiféle észrevehető ellenállást nem tanúsítottak a munkavállalókat leggömbömbölyítő jogszabályok és hatalommal való visszaélések esetén sem** – hacsak a felháborodó nyilatkozatokat nem tekintjük annak –, békésen szemlélték a korporatív struktúrák kiépítését, a kamarák megszervezését, amelyek révén szerepüket eljelentéktelenítették. A Szolidaritás megjelenése keltett némi reményt egy más típusú, harcosabb kiállásra képes szakszervezeti mozgalom megszületésére, amely ráadásul nevéhez méltóan nem csupán a saját tagjai közvetlen érdekében lép fel. Deklaráltan a parlamenti pártokban való csalódás és az irántuk érzett bizalmatlanság indokolta a mozgalom létrehozását.³⁸ A Szolidaritás gyors felívelése mintegy nyolcezres tagságot és jelentős aktivista hálózatot eredményezett,³⁹ jelképeik láthatóak is voltak minden jelentős ellenzéki megmozduláson.

A Szolidaritás igazi jelentőségét mégsem szakszervezet mivoltában mutatta meg a Fidesz-rendszer ellenzékeként. Vezetői 2011 decemberében kezdeményezték a **Demokratikus Ellenzéki Kerekasztal** létrehozását a civil társadalom és a demokrácia mellett elkötelezett pártok közötti párbeszéd megindítása érdekében. Ezt nyomatékositotta a 2012. január 2-i tüntetés az Operánál az új Alaptörvény életbe léptetése ellen, amely szorgalmazta az orbáni új rendszerváltás illegitimnek minősítését és ennek alapján az ellenzéki párbeszéd megkezdését a kerekasztalnál. Az ott megjelent több tízezres tömeg félreérthetetlenül az összefogás mellett foglalt állást, csakhogy ennek formájáról, megvalósításáról maguk a kezdeményezők nem tudtak konkrétumokat mondani. Kívülről érkezett releváns javaslat,⁴⁰ de a kezdeményezést a kerekasztal potenciális résztvevői tartózkodóan kezelték, majd hagyták elenyészni.

A Szolidaritás kezdeményező akcióit váratlanul, előzetes egyeztetés nélkül indította,⁴¹ és ez részint konfliktusokat szült, részint eredménytelenséghez vezetett. A januári tüntetéssel a mozgalom elérte tevékenysége csúcspontját, sem intellektuálisan, sem szervezeti erőben nem tudott felőni ambíciójához, aktivista hálózata bővülése megtorpant, majd visszaesett. A márciusi szakszervezeti tüntetésen látszott, hogy máris leszálló ágba került. Szakszervezetként magára maradt és kiürült, politikai aktorként nem sikerült meghatározó, integráló szerepet kialakítania. **Valójában kényszerpályára került: ha politikai szerepet akart betölteni, csatlakoznia kellett egy új politikai erőhöz.**⁴²

A Milla – a civil rendezvényszervező

A Milla szerencsés csillagzat alatt született: a sajtószabadság védelmében indult mozgalmak összefogója és internetes szervezője lett, majd abból – túllépve „egy-ügyűségén” – gyorsan a **Fidesz-rendszer ellenzőinek kvázi-mozgalmává, pontosabban demonstrációs-szervezőjévé vált.** Többnek látszott, mert többnek is mutatta magát – valóságos társadalmi igényt, megrendelést érzekeltek szervezői. Mindenekelőtt arra volt igény, hogy a tüntetéseket, különösen nagy nemzeti ünnepek, március 15-e, október 23-a alkalmain aktuálisá vált kormány- és rendszerellenes demonstrációkat „pártsemlegesek” szervezzék meg, akikkel szemben a demokratikus ellenzék egymással rivalizáló, vitában álló csoportjainak nincs averziójuk, illetve a megnyilvánulásaikkal szemben kialakuló ellenérzéseket kompenzálja az együttlét élménye.

A Milla beazonosíthatatlansága ennek megfelelően erénynek számított. Jó ideig nem is próbálta politikailag definiálni magát, illetve speciális szerepével azonosult: teret nyújt, alkalmat ad a civil politizáláshoz. Két jellegzetes vonása volt: a demokratikus, antiorbánista elkötelezettség, valamint a pártok távoltagezésének szándéka, és ez utóbbi jegyében erőteljes kritikusan-elhatárolódó megnyilvánulások a korábbi kormányzó erők iránt. A múlt és jelen erőivel szembeni egyforma távoltagezés ugyanakkor relativizálta a 2010 előtti és utáni kormányzatok közti minőségi különbséget, s így maga is hozzájárult ahhoz, hogy az összefogásra buzdított ellenzéki erők ne helyezkedhessenek egy rendszerkritikai platformra. A Milla toleranciája abban állt, hogy a rendezvényein megjelentek elhallgathatták eltérő nézeteiket – annak érdekében, hogy kifejezhessék ellenzékiességük közös demokratikus vonásait. Nem attól volt civil szervezet, hogy a párt nélkülieket gyűjtötte össze, **hanem azért tudta a pártosokat is összegyűjteni egy zászlótlán táborba, mert civilnek tekintette magát.** Sem a múlt megítélésében, sem a közpolitikai programokban nem látszott, hogy mi lehetne a Milla mögött álló tömeg összetartó ereje, hiszen a pártosodást elutasítva önálló programmal nem is kellett jelentkeznie.

Miután a Milla ellenzéki ernyőszervezetté sem kívánt válni, rendezvényei kezdtek kiüresedni, önismétlővé válni. Eredeti formájában a kifulladás szélére jutott. A vállalt és betöltött, illetve az elvárt szerep között nőtt a távoltagezés. A Milla rendezvényeit látogató tömeg közvetlenebb politikai állásfoglalást és az összefogás szervezését várta volna. Csupa olyasmit, amire a Milla szervezőinek sem felhatalmazásuk, sem képességük nem volt. **Műsort tudtak adni, programot nem.** A műsor is egyre unalmasabbá, nehezebben befogadhatóvá vált a politikailag, kulturálisan és mentálisan sem homogén közönség számára. Ugyanakkor a velük szembeni várakozást érzekelve, a Milla szervezői érzékcsalódásba estek. Szavakban tagadták, de a gesztusaik és cselekedeteik elárulták: immár a sajátjuknak tekintik a több tízezres tömeget, mintha annak tagjai a saját hívei lennének, nem különböző pártokhoz, irányzatokhoz tartozó, eltérő politikai miliőbe tartozó emberek, akiket a Fidesz-rendszer leváltásának akarata fűz egybe, és akik éppen ennek az egységnek a megszervezését remélik. A tömegrendezvények sikere keltette

illúzió megmutatkozott abban is, hogy saját szubkultúrájukat mintegy kiterjesztették a kvázi-híveiknek tekintett tömegre. Ennek jele volt az alternatív köztársasági elnök választásának ügye: jelentéktelen, de önleplező. Ezzel az ötlettel igyekeztek látszólagosan kitölteni a két tüntetés közötti időt, ám ironikus gesztusjellegét nem tették világossá, Dopeman rapper személyének bejelentése pedig több mint kínos benyomást keltett. **2012 őszére egyértelművé vált, hogy a Milla addigi formájában nem tartható, kimerítette lehetőségeit.**

A Milla „univerzális”, ám programját tekintve tisztázatlan tartalmú ellenzéki ségével szemben a baloldali pártoknak is fenntartásai voltak – híveik részt vettek a Milla zászlótlan rendezvényein, de egyre nehezebben tolerálták kitiltásukat.

A baloldal támogatottsága 2012 közepe táján közelítette meg leginkább a Fideszt, jóllehet, a szocialisták népszerűsége érdemben nem nőtt, csak a kormánypárté esett vissza. Az MSZP vezetése úgy érzékelt, esélye nyílhat a győzelemre, újra fölmerült köreikben a kétosztatú pártszerkezet helyreállításának reménye, és ennek jegyében született is a demokrácia helyreállításával, a rendszerkritikai attitűddel szemben a hétköznapi materiális problémákat előtérbe állító stratégiai elgondolás.⁴³ Valójában az egyfordulós, egyéni választókerületekre alapozott választási rendszerben kormányváltásra ebben az időszakban is csak akkor látszott remény, ha a demokratikus ellenzék valamennyi mértékadó alakulata együttműködik.

Az egység és a kétségek

2012 októbere után a demokratikus ellenzéki erők szinte az összes lehetséges hibát elkövették, amelyet a Fidesz újabb kétharmados győzelme érdekében el lehetett követni. A vereséget követően azt, önvizsgálatot megkerülve könnyen adódott a következtetés, hogy magában az összefogásban volt a hiba. A szükséges önreflexió hiányában vélhetően újra elkövetik az összes lehetséges hibát. A Fidesz autokratikus maffiaállami rendszerének leváltása érdekében csak olyan összefogástól lehetett eredményt remélni, amely a kivételes helyzetre való tekintettel túllép a hagyományos pártlogikából fakadó együttműködésen.⁴⁴ Az ellenzéki hibasorozat pártonként is számba vehető, de hosszadalmas lenne. Az összefogás első komoly reménye ugyanis Bajnai Gordon politikába való visszatéréséhez és az Együtt megalakulásához kapcsolódott. **Az elkövetett hibákat is érdemes az Együtt tevékenységéből kiindulva szemügyre venni:**

- Bajnai Gordon 2012 elején jelentkezett be újra a magyarországi politikába a Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány vezetőjeként, amikor közreadta *Köztársaság, kiegyezés, kilábalás* című írását.⁴⁵ Ez a „jó kormányzás” jegyében született, döntően liberális szemléletű irat, amely mögött kormányképességet sejtető, párt nélküli szakértői csapat állt, mintegy kínálkozott arra, hogy programot adjon egy leendő összefogás számára, hiszen kimondva, kimondatlanul ezzel az ambícióval lépett fel. A Milla számára a köztársaság javított kiadású helyreállítása, a társadalmi kiegyezés

és a válságkezelő–modernizációs program egyaránt vonzó volt. 2012 nyarán el is kezdődtek az egyeztetések Bajnaiék, a Milla, a Szolidaritás és az LMP egyes képviselői, mindenekelőtt Jávor Benedek között.⁴⁶ (Az LMP megosztottsága az önállóság és az együttműködés hívei között közismertté vált Schiffer András frakcióvezetői posztról való lemondásakor.)⁴⁷

A létrejövő Együtt 2014 Mozgalomba a Haza és Haladás szakértői csoportja a kormányképesség képét vihette, a Milla a párton kívüli civil szféra támogatásának illúzióját, a Szolidaritás pedig a szakszervezeti–munkavállalói bázis reményét. Bajnai Gordon visszatérését a politikába mindenekelőtt az indokolta, hogy nem tűnt fel a magyar pártpolitikától korábban távol maradó személy, akit élre lehetett volna állítani. Úgy tűnhetett, Bajnai kormányzati tapasztalata és láthatóan konfliktuskerülő habitusa, viszonylagos érintetlensége a pártharcokban alkalmassá tették arra, hogy „pártok felett” álló kormányfőjelöltként egy széles összefogás vezetőjeként esélyes kihívója legyen Orbán Viktornak. A „korszakváltás” jelszava pedig azt üzenhette, hogy nem csak a Fidesz által kiépített rendszerrel, hanem az azt megelőző időszak tévútjaival is szakítani kíván. Bajnai politikai képességeinek korlátozottsága nem tűnt ki visszatérése idején, az ellenzéki „társadalmi megrendelés” nyomán történt fellépése keltette remény egy darabig felülírta a rossz előjeleket. Kedvező fogadtatásban szerepet játszott, hogy Orbán Viktor rendszerének ellenfelei végre potens vezéralakot kívántak látni a teljes demokratikus ellenzéki tábor élén, aki mögött létrejöhet egy **Olajfa-típusú koalíció**.⁴⁸ Feltehetően azért nem állították Bajnait a 2013 márciusában kénytelen-kelletlen párttá alakult Együtt élére, hogy könnyebben elfogadják őt a rivális pártok fölött álló személyként, akiből közös kormányfőjelölt lehet. Így azonban formálisan három társelnök – Szigetvári Viktor (HH), Kónya Péter (Szolidaritás) és Juhász Péter (Milla) vezette az Együtt 2014-et, Bajnai státusa bizonytalan volt.

Bajnai Gordon szerepét amortizálták az ellenzéken belüli pártharc logikájának elfogadásával, ráadásul ennek nem vonták le a következtetéseit. Nem véletlen, hogy a Bajnai fellépéséhez kapcsolódó remény, amely az Együtt meghirdetésekor nyomban 14 százalékos támogatottságot eredményezett, hónapok alatt hatalmasat zuhant, 5 százalékra küzdötte le magát.

- Az Együtt 2014-et alapító három szervezet viszonya nem volt világos az új alakulathoz. A társelnöki posztok létrehozása is arra utalt, hogy nem alkotnak szintézist, nem jött létre egységes, nagy középpárt esélyével fellépő csapat. Az alapító harminc tagot jószereivel „illegalitásban” tartották, a névsorból egyébként sem lehetett politikai irányzatokat beazonosítani, az alapító szervezetek delegáltjaiból alakult, a társadalmi elvárásokhoz képest kontraszelektált társaság benyomását keltve. **A Bajnai-csapat politikai karaktere kétes volt**, ráadásul a Haza és Haladásban mellette állók is félrehúzódtak, gyengítve ezzel a kormányképesség képét.
- Az ellenzéki egység elmaradásában **súlyos gondot okozott az LMP magatartása**, majd a szakadásával létrejött helyzet megoldása is rosszul sült el. Az együttműködés

kérdésében súlyosan megosztott LMP-vel folyó tárgyalások kudarcra eleve kétséges tette a demokratikus ellenzék teljes Orbán-ellenes összefogását. A Jávor Benedek vezette csoport minimális különbséggel alulmaradt a 2012. novemberi kongresszuson, majd miután január végén az LMP megerősítette a döntést, miszerint nem lépnek szövetségre az Együtt 2014-gyel, a vesztes csoport feladta a küzdelmet, kilépett a pártból. Nyomban légüres térbe került volna, ha nem alakítja meg a **zöld-alternatív arculatú Párbeszéd Magyarországért** pártot. Intellektuálisan számottevő, létszámát, szervezeti erejét tekintve marginális csoport csatlakozott az együttműködéshez.

Alapvetően elhibázott volt a PM integrálásának módja az együttműködésbe. Magasabb státusban került be, mint az alapításkor a Milla, a Szolidaritás és a HH – egyenrangú pártszövetségesként. Az Együtt–PM szövetség létrejötte megnehezítette minden más párttal az együttműködést az erőviszonyok tisztázatlansága és a hatalmi konstellációk zavarossága miatt. Nem a lehetséges kis szövetségesek bevonását segítette, inkább a kizárásukat könnyítette meg.

- **Hibás volt a „közép” elfoglalására tett kísérlet módja.** Az egyszer már kudarcot vallott Medgyessy-típusú elgondolás sejlett fel: a jobboldalnak tett verbális, szimbolikus engedményekkel igyekeztek a baloldali-liberális tábornál szélesebbre nyitni a támogatói kört. Rendszerkritikai alapállás nélkül ezek a gesztusok csak a Fidesz identitását erősítették, a saját magukét gyöngítették. Nyilvánvalóan tudatos koncepció volt a gesztussorozat mögött, hiszen azok valóságos rendszer alkottak: a rendőrség 2006-os szereplésének a jobboldal által sulykolt megítélése; a határon túliak szavazati jogával és a székely autonómiával kapcsolatos állásfoglalás; az „előbb magyarok vagyunk, csak utána demokraták” kitétel és Bajnai „Isten engem úgy segítjen!”-je; az árvízzel kapcsolatos együttműködési giccs; a liberális szó használatának „betiltása” a párt kommunikációjában, miközben Bajnai programja a kompromisszumok dacára nyilvánvalóan inkább liberális volt, mint bármi egyéb.
- **Az Együtt kommunikációját a Milla és a PM uralta,** gyakran ellentmondásban Bajnai higgadt, kormányképeséget sugalló habitusával és mondandójával. Jellemzőek voltak az erős vizuális hatást keltő, a radikális civil szervezetek eszköztárát felvonultató akciók (leláncolás, molinók kifeszítése, letáborozás a Sándor-palota előtt stb.), amelyek révén be lehetett kerülni a kereskedelmi tévék híradásaiba, de mindez nem a megcélzott választók sokaságának, inkább egy radikális szubkultúrához tartozóknak jelentett vonzerőt. Az ellentmondásos kommunikáció észrevétlenül is képes volt aláásni a kormányképességbe vetett bizalmat.
- **Az Együtt is beszállt a liberalizmus stigmatizálásába,** ezzel pedig nemcsak a szétesett SZDSZ egykori híveit tántorították el, hanem középpárti ambíciójuk kielégítését is megnehezítették. Önálló liberális pártként – amint erről korábban volt szó – a két egykori fideszes, Ungár Klára és Fodor Gábor jelentéktelen alakulatai bukkantak fel, a szabad demokraták egykori vezető alakjai közül Bauer Tamás a DK-hoz csatlakozott, rajta kívül egyedül Kuncze Gábor vállalt volna politikai szerepet:

ő személyében kínált segítséget, s nem valamilyen fantomszervezet vezetőjeként kívánt volna bejutó listás helyet kialakítani, ezért aztán illet demonstratívan nem is igényelt magának. A liberális törzsközönség jelentős része inkább a DK-t választotta, annak ellenére, hogy Gyurcsánnyal szemben sok fenntartásuk volt, elégedetlenek voltak kormányzásával és a liberális koalíciós partner kezelésével.

Az ellenzéki összefogást megtestesítő mozgalomba vetett remény gyors erózióját jelezte,⁴⁹ hogy az indulás lendületére rációfolva Bajnai népszerűségi indexe hamarosan Mesterházyéhoz lett hasonló. Tőle kormányzóképeséget és erőt vártak, s mindkettőt saját szervezete, az Együtt-PM ásta alá.

A huzavona nyomán az Együtt támogatottságának gyors süllyedése együtt járt a Demokratikus Koalíció emelkedésével, a Gyurcsány-hívek a csatlakozó liberálisokkal közösen az egyenrangúság igényét teremtették meg, jóllehet, Gyurcsány Ferenc Bajnai színre lépésekor még hajlamosnak mutatkozott arra, hogy az összefogás érdekében őt támogassa és hátrébb lépjen. A részben a Gyurcsány-korszak elutasítására épülő szövetség számára ez a körülmény újabb traumát jelentett.

Még inkább az, hogy az erejét veszített, illetve el sem nyert Együtt kezdeményezése elől az MSZP kitért, várakozó álláspontra helyezkedett, hagyta a tárgyalópartner nélkül maradt Együttet erodálódni, majd 2013 januárjában legerősebb ellenzéki pártként maga igyekezett az együttműködés élére állni, mintegy demonstrálva, hogy csak az MSZP lehet egy összefogás vezető – s így diktáló – ereje. Tárgyalásokat kezdeményezett valamennyi ellenzéki párttal. Ennek elfogadása nyilvánvalóan az Együtt degradálását jelentette volna az alig létező pártok vagy pártcsírák szintjére, elfogadva az MSZP centrális szerepét. Nyilvánvaló volt, hogy el kellett utasítani a diskurzusnak ezt a formáját. Vállalniuk kellett vele együtt az összefogás elodázásának ódiáját, és a kilátástalan vitát, amelynek középpontjában – a nyilvánosság számára is kezdettől egyértelműen – a leendő közös miniszterelnök-jelölt személye állt.

A kétpólusú választást kikényszerítő rendszerben a közös cél érdekében létrejövő összefogás egy ellenzéki ernyőszervezet révén elvileg alkalmas lehetett volna arra, hogy időlegesen zárójelbe tétesse a résztvevőkkel ideológiai és programbeli különbségeiket. **Amint pártok alkujává, ezáltal erőviszonyok kérdésévé vált az összefogás, minden lényeges kérdése, az eredeti koncepció kútba esett.** A fő felelősség az MSZP-t terheli, amely képtelen volt felmérni, mit kíván meg az ország – és mellékesen saját hosszabb távú – érdeke, de az Együtt-PM hibái – melyekkel alapvetően maguk nullázták le magukat – is hozzájárultak ahhoz, hogy hamarosan piaci alkudozás képe alakuljon ki a választási összefogás ügyében. Mesterházy kikényszerítette, hogy az MSZP pártként tárgyaljon az Együtt-PM-mel, így az erősebb pozíciójából azonnal diktálni is kezdhettek. Az eredeti összefogás-projekt kútba esett, mielőtt esélye lett volna a megvalósulásra. Az ellenzéki választópolgárok részéről érzékelhető összefogásigény keveset számított. Kiderült: ha az összefogás formájáról és tartalmáról az ellenzéken belüli erőviszonyok

döntenek, akkor a kontraszelektált és Mesterházy uralma alá hajtott MSZP kerül döntési pozícióba, s ki tudja kényszeríteni, hogy alkalmasságától függetlenül az ő jelöltje kerüljön az összefogás élére, saját jelöltjei dominálják a választási listákat.

III. Elmaradt rendszerkritika – a bukás és következményei

A tárgyalások során derült ki, hogy **az időzítés problémáját képtelenek voltak megoldani az ellenzéki pártok**. Folyamatosan késésben voltak. Az ideális időpont az együttműködésről szóló tárgyalások megkezdésére nyomban a 2012. januári tüntetést követő időszak lett volna. Ha akkor megindulnak a tervezett kerekasztal tárgyalásai a Fidesz-rendszert illegitimnek tekintő és a rendszer leváltására szövetkező szervezetek között, akkor lett volna bőven idő és mód az összecsiszolódásra, a közösen vállalható elvek és programpontok kidolgozására, a megfelelő személyek kiválasztására stb. Késést jelentett már Bajnai fellépése is, hiszen a Milla leszálló ágba került, a Szolidaritás jó esetben stagnált. Nem álltak elő az alapítók névsorával sem, a harmincas listát csak 2013. márciusban, a párttá alakuláskor tették közzé. Az alkudozások elhúzódása egyre inkább elkeserítette az ellenzéki tábor, és egyre kevesebb reményt fűztek az óhajtott teljes összefogáshoz. Az idő Gyurcsány Ferencnek és a DK-nak dolgozott, amennyiben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy hiába egyfelől a millások és PM-esek eredendő viszolygása, másfelől Mesterházy ódzkodása (aki örült, hogy végre megszabadult az MSZP látszat-egységét felborító riválisától), a teljes ellenzéki összefogást szorgalmazó DK nem hagyható ki a szövetségből. A 2013. október 23-i tüntetés botránya egyenesen fakadt az időhúzó alkudozásból, illetve az arról a baloldal támogatóiban kialakult véleményből. A pártvezetőkkel ellentétben ők pontosan tudták, hogy **a mandátummaximalizálás, nem pedig a szavazatmaximálás érdekében evidens módon szükséges az összefogás**. De a DK-t és Gyurcsányt valójában az Együtt és Bajnai tették újra „nagygyá”: ha ők teljesítik az irántuk manifesztálódó társadalmi megrendelést, s az Együttet egy 15-20 százalékos középpártként, Bajnai népszerűségét pedig Mesterházyét jelentősen meghaladó szinten stabilizálják, akkor nem maradt volna Gyurcsány számára valódi mozgástér, Mesterházy pedig elesett volna az ellenzék vezérének szerepétől. Így azonban, miközben az ellenzéki szavazók tortája nem nőtt, hanem csak az elosztása változott, egy újabb csapdahelyzet állt elő: a DK-t és Gyurcsányt nem lehetett kihagyni az összefogásból, miközben ez utóbbi aktív, de szűk rajongói körét az őt elutasítók betonfala vette körül.

Az idő valójában csak a Fidesznek dolgozott. A bajai videobotrány után különösképpen nyilvánvalóvá lett, hogy **a választások tétje nem a győzelem, hanem az újabb kétharmad megakadályozása**. Mesterházy mindenesetre elérte, hogy Bajnai visszalépjen, s ő maga egy bukásra ítélt szövetség élére állhasson. Miután kényszerűen a DK-t is bevonták a szövetségbe (s végül a liberálisok jelenlétét szimuláló Fodor Gábort is),

a korábbi goromba viták után Gyurcsány Ferenc is teljes mellszélességgel kiállt Mesterházy mellett. A folyamat lépéseinek végigkísérése helyett elég a végeredmény néhány tényezőjét szemügyre venni, hogy lássuk, miféle ellenzéki séget származtatott át a bukott kormányváltó összefogás a második kétharmados többséggel legitimációjában megerősített Fidesz-rendszerre:

- A hosszúra nyúlt vitával sikerült elegendő bizalmatlanságot és ellenszenvet felhalmozni a kampány időszakára ahhoz, hogy állandósuljon a vita, számszaki fontolgatás, ki járt jobban, illetve rosszabbul a szövetséggel a pártok valódi támogatottságához képest. Nem az összefogás korlátoltságában rejlő okokat keresték, hanem azt fontolgatták, ki az, aki többeket taszított el a közös listától, mint ahány szavazatot a hívei hoztak a konyhára. Ebből pedig csak az származhatott, hogy az európai parlamenti választások után a külön-külön indulás során elért eredményt értékelve a viszonylag jobban szerepelt pártok ünnepeleljék az újabb katasztrofális bukást. Az származhatott, hogy újrakezdzék a számolgatást és a viaskodást az önkormányzati választások előtt. **Az erőviszonyokról, nem a teendőkről folyik a disputa.** Mintha a bukott választások után annyi történt volna, hogy meghosszabbodott a Fidesz kormányzása, nem pedig egy szokványos demokratikus eszközökkel leválthatatlan kurzus berendezkedése ért volna újabb szakaszába.
- A választások valódi tétjének tudatosítása elmarad. Miután váratlanul kiderült, hogy az „Összefogás” név már foglalt, a szövetség a kampányban a „Kormányváltók” használata mellett döntött. Ennél önleplezőbb lépést nem is tehettek volna. Kiderült, hogy az ellenzék megannyi hangzatos szólam ellenére sem a Fidesz-rendszer radikális felszámolását és egy igazságosabb, egyenlőbb, a demokratikus jogállamot helyreállító, alkotmányos köztársaság megteremtését tekintette a választások tétjének, hanem a szimpla kormányváltást. Nem adott átfogó diagnózist a Fidesz-rendszerrel, nem vette át az ezzel kapcsolatban megszületett elemzéseket sem, amelyek alapot adtak volna a választások tétjének tudatosítására, legfeljebb a rendszer betegségének a tüneteit sorolta. **Semmiféle épkézláb terv és hozzá kapcsolódó jövőkép nem jelent meg,** amely világossá tette volna, milyen módon szüntethető meg az orbáni alaptörvénnyel és a hozzá kapcsolódó jogszabályhalmazzal létrehozott közjogi berendezkedés, intézményrendszer, hogyan tehető kormányozhatóvá az ország a Fidesz által telepített aknák ellenére, milyen módon és milyen elvek alapján állítható helyre az alkotmányosság. Ez pedig a történelmi vereség elfogadását jelentette, hiszen minden szó ellenére, amely a Fidesz-rendszer kritikáját jelentette, **az ellenzék magatartása azt sugallta, hogy maga a rendszer megváltoztathatatlan.** A mélypontot e téren a sanda hangzású „visszautasíthatatlan ajánlat” jelentette,⁵⁰ amely arra utalt, hogy létezik olyan alkuajánlat, amely révén a Fidesz-rendszert a kormányozhatóság érdekében módosítani lehet. A maffiarendszer felszámolását kiváltó ilyesfajta ajánlat fontolgatása mellett a Bajnai-féle „korszakváltás” szlogenje ugyan miféle jelentéssel bírhatott volna?

- A választási kampányban produkált vergődés nem oka, hanem jelensége volt a bukásnak. Minden szó, amely a szabad és tisztességes választások feltételeinek hiányáról az ellenzék oldaláról elhangzott, igaz volt, de a kirívóan egyenlőtlen feltételeket meg sem próbálták az üzenetek erejével kompenzálni. Mint annyiszor, ismét a Fidesz által kijelölt terepen küszködtek, márpedig **a rezsiharc megnyerése az ellenzék számára kilátástalan volt**. Az embereket az életüket közvetlenül érintő dolgok érdeklik, szólt az érvelés, de négy év alatt meg sem próbálták közérthetően bemutatni, hogy az életüket eminensen érintő dolgok hogyan függenek össze a rendszerrel – helyette a belharcaikkal traktálták a közvéleményt. Nem mérték fel, hogy a szociális populizmus és a rendpártiság terepén megívott harcokat az MSZP rendre elveszíti. A jövőre vonatkozó átfogó üzenet híján lélektelenné vált a választási harc. A vasvillával összehányt nyolcpontos üzenetsomag hatástalan lett. A pártszövetség tagjainak eltérő arculatú kampányai nem szervesen kiegészítették egymást, hanem zavarossá tették az egészet. A radikális – vagyis lényegre törő – kritikát többnyire az ordenáré odamondogatás helyettesítette, amely inkább taszító, mintsem felrázó hatású volt.
- **Az ellenzéki oldal négy év alatt képtelen volt új, vonzó politikai vezetőket „kitermelni”**. A Mesterházy–Gyurcsány–Bajnai-trióval a régi, a Fidesz által sulykolt „bukott baloldal” képét sikerült újra felöltetni. A váratlanul hozzájuk csapott Fodor Gáborral pedig a sokat tapasztalt liberálisokat sikerült kétségbe ejteni. A Fidesznek kedvére szolgált, hogy a legerősebben támadott Gyurcsány Ferenc szerepvállalása körül folyamatosan zajlottak az ellenzéken belüli viták. Ő volt a népszerűségi listák sereghajtója, ugyanakkor kihagyni sem lehetett, mert az egyetlen fajsúlyos személyiség volt a baloldalon, elszánt hívekkel körülvéve. A vele folytatott csatározás súlyosan megterhelte a baloldali összefogást. Nem kerestek, így nem is találhattak egy le nem járatott, potens ellenzéki jelöltet az összefogás élére, akit mindenki elfogadott volna, így a pártvezetők pozícióharcává silányult a vezető pozícióért folyó vetélkedés. Bajnai lett volna ez a személy az Együtt elképzelése szerint, de hamar kibillentették ebből a szerepből. A pártvezetők közötti vetélkedőt szükségképpen a legerősebb nyerte. A Fidesz köreiből nem is igazán támadták Mesterházyt, nyilvánvalóan ideális megoldásnak látták, ha ő vagy egy hozzá hasonló kaliberű és mentalitású politikus vezeti a folyamatosan vesztesre ítélt MSZP-t. A negatív kampány kézenfekvő lehetőségeit is feltűnően mellőző, langyos választási harc okkal keltette valamiféle „élni és élni hagyni” elvtelen alku benyomását, amelyet a Molnár Zsolt-ügy felszínre kerülése nyomatékosított. Függetlenül attól, hogy igazak-e a híresztelések informális megállapodásról, akár érdekesbeszámítós módon is működhet így a rendszer: vannak, akik gesztusokból, félszavakból is értik már egymást. **Mesterházy Attila és az elnökség lecserélése semmit nem old meg, az MSZP ebben a formájában menthetetlen**. Már négy éve is az volt. Minél tovább őrzi maradványait, annál biztosabb integrálása a Fidesz-rendszerbe.

- A politikai harcban folytatódott az ügyészség, a rendőrség, a titkosszolgálatok és **bármely kriminalizálásra alkalmas állami szerv skrupulusok nélküli bevetése az ellenzékkel szemben.** A kampányra „bekészített” zavaros Simon Gábor-ügynél nem kell világosabb példa. Orbán Viktornak immár saját pretoriánus gárdája van, lényegében kontrollálatlanul bevethet bármilyen eszközt az ellenzék sakkban tartására, az akciókba involvált kormánypárti sajtó készséges közreműködése is biztosított. Nem számít, ha hosszadalmas eljárások után végül felmentenek valakit, hiszen **a folyamatos megfélemlítés és a közvélemény lázban tartása a lényeges:** bárki megvádolható, megúszni csak kormánypártiként lehet. A saját embereiket viszont körömszakadtáig védik. Kivételt csak a maffiacsaládon belüli hatalmi átrendezések lépései jelentenek, de ezek a rendszer lényegét, működése alapjait nem érintik. Egy morálisan kikezdehetetlen ellenzék is nehéz helyzetben lett volna, hát még a régi, amely képtelen volt az igaztalan rágalmakat is elhárítani. Az önkormányzati választási kampány előkészítésére máris megkezdődött a négy évvel ezelőtti eljárás: az ellenzéki oldal esélyes jelöltjének lejáratása. Másodlagos az ilyen akciók hitellessége, az a fontos, hogy a közvélemény megundorodva elforduljon az egésztől, illetve bármit természetesként fogadjon: így működik a rendszer, akkor ehhez kell alkalmazkodni.
- **A pártfinanszírozás ügyének megoldása, átláthatóvá tétele nem érdeke a Fidesznek.** Nem csak azért, mert számolatlanul költheti a pénzt propagandafölénye fenntartására, hanem mert az ellenzék zsarolhatóságát is megteremti általa. Az MSZP nyakig ül az adósságban, a DK és az Együtt–PM pénztelen. Az ellenzéki szervezetek pénzügyi ellehetetlenítéséhez szorosan kapcsolódik a médiától való megfosztás, a független, baloldali és liberális média „szellemi gettósításának” kísérlete, illetve pénzügyi pórázon tartása. Ha a széles értelemben vett baloldal szellemi, kulturális, médiaháttérének beszűkítése, elszigetelt szubkultúrákká visszazorítása ellen nem sikerül az ellenzéknek hatásosan fellépnie, saját perspektíváját teszi *ad acta* – még ha ezt politikusai nem is képesek felmérni. Egyre inkább **a maffiakormánytól függ, miből mennyit engedélyez a demokratikus látszat minimumának fenntartásához.** A legitimációs eljárás része az esélytelen ellenzék fenntartása, szellemi környezetének egyre szűkösebb korlátok közé szorítása.
- A 2014-es választások után **az ország számottevő ellenzék nélkül maradt.** A vereség újratermelte a megosztottságot, mintha igazolta volna, hogy fölösleges, sőt káros volt az összefogás. Az ellenzék nem vonta le az önkritikus tanulságokat a vereséghez vezető politikáról. Az MSZP meggyengülése, a DK és a PM viszonylagos megerősödése az európai választáson legfeljebb az ellenzéken belüli erőviszonyok korábbi pontatlan felmérésére utal, az esélyek érdemi változását nem eredményezi. Ha az MSZP-ből netán a tagság és a választói kör egy része a DK felé áramlana, abból akár a DK vissza-MSZP-sedése is származhatna. Bajnai visszavonulóban, a Szigetvári Viktor vezette Együtt aligha áll nagy jövő előtt. A PM szervezeti és anyagi ereje nem teszi lehetővé a gyors felemelkedést. Az LMP enerváltan küszködik saját

doktrinerségével, nagy hangon nagypárti ábrándokat kerget a megsemmisülés küszöbén, álbaldalízó retorikájával és „kétfrontos harcával” akaratlanul is segíti a Fidesz stratégiájának érvényesülését. Az ellenzéken belüli átrendeződések a Fidesz-rendszer megszilárdulását nem befolyásolják, miközben a rendszerkritikát tévútra vezető Jobbik erősödése fenyeget.

Az igazi veszélyt az jelenti, ha – mutatis mutandis – **a putyini Oroszország példáját követve az ellenzékot vagy annak meghatározó részét sikerül integrálni a Fidesz-rendszerbe**. Könnyen ez következhet be, ha az ellenzék letesz a rendszerkritikáról, ha erőtlennül a szokványos kormánykritikába merül, mintha normális, demokratikus viszonyok között, nem egy autokratikus maffiarendszerben élnénk. Látható, hogy az ellenzék erői egyelőre a diagnózishoz sem jutottak el, márpedig ha ezen sürgősen nem változtatnak, a terápia szakasza a beláthatatlan messzeségbe tűnik.

IV. Ellenzékpolitika a maffiaállamban

Orbán Viktor 2009. szeptemberi kötcsei beszéde volt a kiindulópont, amelyben felvázolta az új rendszerváltás induló programját. Úgy illendő, hogy a 2014. júliusi tusványosi előadásával zárjuk, amelyben **a miniszterelnök végképp feladta a „páva-táncos” taktikát**, nyíltan bejelentette, hogy a továbbiakban nem is próbálja eljátszani, hogy rendszere az általa bukottnak ítélt nyugati liberális demokráciák értékrendjét követné, vagy az Európai Unió normáihoz igazodna. Számára a keleti despotizmus örökségét új formában folytató országok, egyebek közt Kína, Oroszország és Törökország a követendő példa.

Az orbáni maffiaállam ellenzékpolitikája különbözik a korábbi autokratikus és diktatórikus rendszerektől. Az egyre erősebb központosítás és az állam hatalmi eszközeinek ellenére félrevezető minden analógia a kádárizmus egypártrendszerű diktatúrájával, de a Horthy-rendszer működésétől, az ellenzék akkori kordában tartásától is jelentős különbségek választják el az orbáni modellt, jóllehet, az utóbbi esetben sokkal több hasonlóság fedezhető fel. Az „illiberális” rendszerben megmarad a korlátozott parlamentáris pluralizmus, legitimációs tényezőként ugyanis a liberális demokrácia nyílt felmondása után is szüksége van a maffiaállamnak egy gyenge, megosztott, domesztikált, a hatalomra jutás lehetőségétől megfosztott ellenzékre. Érdemes végezetül számba venni **az orbáni maffiaállam ellenzékpolitikájának sajátosságait**:

- Az első a **legalitás** kérdése. A Kádár-rendszerben a hatalom gyakorlói igyekeztek határozottan elválasztani egymástól a tűrés szürke zónájába eső féllenzéki kritikát és a teljes tiltással sújtott nyíltan rendszerellenes ellenzékiiséget. Átjárás volt ugyan a két terület között, a határ mégis egyértelműen létezett: az ellenzék ki volt téve

a hatósági zaklatás, üldözés eszközeinek – a diktatúra a Rákosi-korszakhoz és az 1956 utáni megtorlás éveihez, illetve a tábor többi országában tapasztaltakéhoz képest volt „puha”. Az azokhoz képest mérsékelt retorziók mellett a prevenció, a megfélemlítés, a megosztás, az elszigetelés volt az ellenzék kordában tartásának legfőbb eszköze. A Horthy-korszak autokratikus parlamentarizmusában illegálisnak a nyíltan rendszerellenes kommunistákat minősítették, akiket a legkeményebb hatósági eszközökkel üldöztek, szervezeteiket szoros megfigyelés alatt tartották, időről időre szétzilálták. Időnként felléptek a szélsőjobboldal ellen is, ennek hatásságát azonban mutatja, hogy az 1939-es választásokon legálisan indult nyilasok milyen sikereket értek el.

Az orbáni maffiaállamban nincs és nem is lehet szó arról, hogy az ellenzékot törvényi úton kiszorítsák a legalitás köréből. A bíróságok által felosztatott szélsőjobboldali paramilitáris szervezetek gond nélkül újjászerveződnek és erősödnek. A hatóság csak felsőbb pártutasításra lép közbe. Az Orbán Viktor által még a 2010-es választások előtt beígért két pofon valójában azt a szándékot jelzi, hogy nem hagyják a fejükre nőni, veszélyes riválissá válni a szélsőjobboldalt. Az ügyészség, a titkosszolgálatok, a rendőrség, a pénzügyi–gazdasági nyomozati szervek ebben készséges feladatteljesítők. Kövér László miniszteri irányítása alatt a titkosszolgálatokat már az első Orbán-kormány idején is használták közvetlenül pártpolitikai célokra. Mára ezek az államhatalmi szervek nem is a párt, hanem Orbán Viktor „öklévé” váltak. A Jobbik visszaszorítására az uniós választási kampányban bevetett Kovács Béla-kémügynek a baloldal is felült. A rövid távú haszonszerzés jegyében a maga javára igyekezett fordítani, persze reménytelenül, ahelyett, hogy minden erejével tiltakozott volna a titkosszolgálatok ilyesfajta, átlátszóan pártérdeknek alávetett alkalmazása ellen. Pedig tapasztalhatták, hogy az ellenük foganatosított hatósági fellépések mögött is többnyire ugyanilyen szándékok álltak és állnak. **A maffiaállamban a törvény alkalmazása a családfő döntésétől függ**, legalábbis abban az értelemben, hogy mi kerüljön a függetlensége maradékát még őrizni igyekvő bíróságok elé. Orbán nem véletlenül tekinti az amerikai liberális demokrácia nálunk elképzelhetetlen „abszurdításának”, hogy az elnök ellen eljárást indítsanak. Sajnálatosan az ellenzék köreiből is megvan a hajlam arra, hogy pártérdek alapján ítélje meg a hatósági lépéseket. Az LMP élén Schiffer András volt ennek pregnáns megjelenítője, amikor készséges támogatója volt a Gyurcsány Ferenc ellen megkezdett abszurd eljárásnak, és készségesen pározzott a 2006-os rendőrségi fellépések ügyében folytatott fideszes propagandának. A szándék tisztessége mellett lehet érvelni, hiszen az MSZP-s korrupció elleni fellépés, illetve az emberi jogok tiszteletben tartása valóban méltánylandó, de a lejáratás érdekében folytatott differenciálatlan vagdalkozás politikai következményeit ez mit sem befolyásolja.

- A maffiaállam ellenzékpolitikájának lényege a **domesztikálás**, illetve a valóban rendszerellenzéki erők politikai és **pénzügyi ellehetetlenítése**. Az ellenzéki pozícióból való kitérés megakadályozásának fő eszköze természetesen a **választási jogszabályok**

testre szabása. Szabad és tisztességes választásokról már 2014 tavaszán sem beszélhettünk, ha a rendszer torzítása nem is volt olyan durva és egyértelmű, mint a Horthy-rendszerben. Az önkormányzati választásokat megelőző jogszabály-módosítás, a fővárosi önkormányzat összetételének átszabása újra megmutatta, hogy a maffiaállam a törvényeket bármikor hozzáigazítja az aktuális érdekeihez, gátlástalanul utat nyit a machinációk teljes tárháza számára. Az ellenzék jelen – és feltehetően még jó ideig fennálló – állapotában azonban a választási rendszerben rejlő tényezők közül az aránytalanság a fő eszköze az Orbán-klán hatalmon maradásának. A választási szisztéma maga kikényszerítene a polarizálódást, az ellenzék egységesülését, de annak csak akkor volna esélye, ha a demokratikus ellenzék minden ereje a **rendszer-ellenzékiiség** jegyében közösen lépne fel a „NER” eltakarítása és egy új demokratikus jogállam érdekében. Az ellenzék jelen állapotában azonban tökéletesen működik Orbán megosztó, domesztikáló és ellehetetlenítő ellenzékpolitikája. A parlamentbe jutott ellenzéki képviselők letették az esküt az orbáni Alaptörvényre. Ez azonban a rendszerbe való integrálásuknak csak az első lépése volt. Fontosabb, hogy győzelemre esélytelenként berendezkedjenek a hosszú ellenzéki létre. Öncsaló módon az építkezés idejeként értelmezhetik domesztikálásuk folyamatát.

Az MSZP már bebizonyította, hogy kihalóban lévő választói táborával és kontarszelektált, sok esetben kompromittált politikusi gárdájával alkalmatlan váltópárti ambíciójának megfelelni. Beszorul néhány fellegvárába, talán éppen most veszíti el az utolsókat az őszi önkormányzati választásokon. Eladósodott, pénzügyi lehetőségei kimerültek, ezáltal az alkudozás folytatására kényszerül. Zsarolható vagy fenyegethető. Az LMP – függetlenül attól, hogy mit képzelnek magukról tagjai – az orbáni megosztó politika első számú tényezője. Az önállósága érdekében a baloldalon vívott körkörös harca a soha váltópárttá meg nem erősödés garanciája. Politikusai hol a parlamentáris színjáték készséges szereplői, hol a rendszer legádázabb ellenfelének pózában tetszelegnek, de a „schifferizmus” alapvetésének megfelelően nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy az 1989/90-es rendszerváltás „csödöt mondott neoliberális rendszerének” is éppúgy ellenfelei. Az LMP „álbaloldalizása” semmi másra nem jó, mint hogy leplezze verbális radikalizmusának álságos jellegét. A liberalizmus jelenlétét a parlamentben szimuláló Fodor Gábor szót sem érdemel, csak amennyiben a liberalizmus gyengeségének példajaként az ellenzék domesztikálásának tényezője.

Az Együtt–PM és a Demokratikus Koalíció integrálását a rendszerbe a Fidesz láthatóan meg sem kísérli, mert nem látja szükségesnek. Zsarolni nem tudják őket, fenyegetésük hatástalan. Bajnai Gordon kiszállásával az Együtt–PM elvesztette maradék lendületét, hiába volt a biztató szereplés az EP-választáson. Szervezetileg nem épül, karizmatikus vezetője nincs, nem látszik vonzó mondanivalója, az eredeti „korszakváltó” program elenyészett. Nyilván látják a Fidesz stratégiái, hogy immár nem fontos. A DK-nak ugyanaz a vonzereje, mint az áthághatatlan korlátja: Gyurcsány Ferenc pártja. Lehet legradikálisabb ellenzéki bírálója a fideszes maffia-

rendszernek, támogatottságát behatárolja vezetője népszerűtlenségének ténye. A tény tény marad, mindegy, hogy mennyire megérdemelt és mennyire a karaktergyilkosság eredménye.

Orbán Viktor korábbi tuskányosi beszédeiben az idegenszerű, hazátlan bitangokként a nemzetre rárontó, baloldali és liberális pártokat támadta. 2014 nyarán erre már nem volt szükség. **A civil szervezetek kerültek a célkeresztbe.** A civilek elleni támadás működésük anyagi feltételeinek megvonásának kormányzati törekvését támasztja alá. A cél egyértelmű: ne létezhesse a társadalomban olyan autonómiák, amelyek politikává szerveződhetnek, vagyis új rendszerkritikus ellenzék ne nőhessen ki a civil szférából. Az első kísérlet kudarcot vallott, második már ne is legyen. Hogyan gyakorolhatnának hiteles rendszerkritikát olyanok, szól az orbáni érvelés, akik a nyugati befolyásszerzés ügynökei, a magyar állam érdekei ellen fenekednek, külföldről pénzelt hazaárulók. Mindent meg fognak tenni annak érdekében, hogy ne maradjanak talpon olyan civil szervezetek, csoportok, amelyek a maffiaállam rabló kezei után nyomoznak, kellemetlen kérdéseket tesznek fel, lepleznek, tiltakozást szítanak az ország kirablása ellen.

- Az orbáni ellenzékpolitika **döntő faktora a médiapolitika**, ezen belül pedig az ellenzéki média zárványosítása. Természetesen nem törekszenek, mert a világ mai médiaviszonyai mellett nem is törekedhetnek a kemény diktatúrákra jellemző zéró toleranciára, az ellenzéki hangok elfojtására. Éppen elegendő mintegy „szellemi gettóba” zárni az ellenzéki média közönségét. Főlismerték, félmillió ellenzéki médiafogyasztó-tábor semmiféle veszélyt nem jelent a rendszerre, különösen akkor nem, ha folyamatosan fenntartják a beavatkozás, a befolyásolás lehetőségét. Legitimációs szempontból még hasznos is számukra, ha fel tudják mutatni: hiszen szabadon megjelenhetnek radikálisan kormányellenes megnyilvánulások Magyarországon. A közmédia tökéletes pártszolgáltatósítása, az állami megrendelések célzott irányítása a hirdetési piacon, a maffiacégek saját hirdetéseivel gyakorolt nyomásgyakorlás, a direkt és közvetett tulajdonszerzés a nagy befolyású médiumok körében, az ellenzéki sajtó vegzálása és fojtogatása, épphogy létének eltűrése mind arra irányul, hogy megakadályozza a társadalom nagy tömegeinek szabad és hiteles tájékozódását. Ez nagyjából el is dönti, hogy az ellenzék hangja hová és hogyan juthat el. Nyilvánvaló, hogy ha a hatalmi pozíciók romlanának, a média domesztikálására, megfélemlítésére, visszaszorítására is készenlétben állnak az eszközök.

Aki gyengébb, letapossák, és mindig az erősebbnek van igaza – mondta Orbán Viktor Tuskányoson. Igaz, nem az ellenzékre utalt, de tetteiből nyilvánvaló, hogy politikai krédója meghatározó tézisét fogalmazta meg. Nem a könnyelműségnek tudható be a nyílt beszéd, hiszen nem a szándékait tárta fel, hanem arról szólt, amit megvalósított. Úgy látja: hiába a magával viaskodó, gyöngé, megosztott ellenzék és a Nyugat ágálása, akaratának és tetteinek nincs politikai ellensúlya. Rendszere lényegéhez tartozik, hogy ne is legyen.

Jegyzetek

- 1 Orbán Viktor kötcsei beszéde: Megőrizni a létezés magyar minőségét. Fidesz.hu, 2010. február 17. <http://www.fidesz.hu/hirek/2010-02-17/meg337rizni-a-letezes-magyar-min337seget/>
- 2 Az LMP alapító nyilatkozata: http://lehetmas.hu/upload/10/10/200812/Alapito_nyilatkozat.pdf
- 3 Böcskei Balázs: A baloldal esete az LMP-vel. In: Padlóról padlóra. (Szerk. Böcskei Balázs.) Budapest, 2014, L'Harmattan. 68–69. o.
- 4 „Saját fegyverével kell felszámolni a Fidesz rendszerét”. Szalay Tamás Lajos interjúja Karácsony Gergellyel, *Népszabadság*, 2011. július 12.
- 5 Bauer Tamás: A Schiffer András-jelenség. *Magyar Narancs*, 2011. január 6. 58–59. o.
- 6 Bővebben erről: Ripp Zoltán: A Horthy-reneszánsz és a mai baloldal. *Mozgó Világ*, 2012/8–9. 61–74. o.
- 7 Kozák Márton – Magyar Bálint: Szürkeségből sötétségbe. Szociológiai okok, koalíciós felelősség. *Népszabadság*, 2011. június 4.
- 8 A parlamenti bizottsági helyek elosztása során támadt skandalum: az MSZP elfogadta, hogy a Jobbik kapja a nemzetbiztonsági bizottság vezetői posztját.
- 9 Tokfalvi Elek: A Fidesz megvalósította a Jobbik kormányprogramját. *Hírszerző*, 2011. december 9. http://hirszerzo.hu/nyuzsi/2011/12/9/A_megvalosult_Jobbikprogram_VZGVOE
- 10 Bauer Tamás, Utódpártra vagy elődpártra? – Miért szavazok az MSZP-re? *Magyar Narancs*, 2010. április 1. (Vita Ablonczy Balázs, Ha jön az álom. Miért szavazok a Fideszre? c. cikkével, *Magyar Narancs*, 2010. február 25.)
- 11 A legjellemzőbb talán Babarczy Eszter és Bauer Tamás vitája a *Heti Világgazdaságban*: *HVG Online*, 2010. február 17. http://hvg.hu/velemenyo/pro/20100217_babarczy_bauer_fidesz. Ugyancsak jellemző volt Papp László Tamás és Bauer Tamás polémiája: uo. 2010. február 22. http://hvg.hu/velemenyo/20100222_bauer_ketharmad_plt; valamint Kéri Lászlónak a „megváltozott Orbánról” szóló 2010. február közepén egy vitán elhangzott eszmefuttatása: <http://www.stop.hu/articles/article.php?id=612769>
- 12 Nagy Szilvia: Leszámolás zajlik az MSZP-ben? *Hírszerző*, 2010. március 5. http://hirszerzo.hu/belfold/142295_leszamolas_zajlik_az_mszpben
- 13 Részletesen erről: Ripp Zoltán: Bukás és elmaradt megújulás: az MSZP 2010-ben. In Magyarországi politikai évkönyve 2010-ről. Szerk. Sándor Péter, Vass László. Budapest, 2011, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, DVD ROM
- 14 Tiborcok lázadása. <http://www.tiborc.com/index.php?p=13>; Megjelent még: *168 Óra Online*, 2010. április 26. <http://www.168ora.hu/itthon/a-szocialistak-tiborcai-szembefordultak-a-partelittel-54379.html>.
- 15 Lendvai Ildikó: Levél a baloldalhoz. *Népszabadság*, 2010. április 26.; Karácsony Ágnes interjúja Lendvai Ildikóval: Lehet más az MSZP? *168 Óra*, 2010. április 29.
- 16 A Gyurcsány Ferenc és Mesterházy Attila közötti ellentétokról, illetve támogatottságukról lásd Szalay Tamás Lajos írását: *Népszabadság*, 2010. április 29.
- 17 Szili nyilatkozatát idézi: Pungor András: Kiszorítódsi az MSZP-ben. *168 Óra*, 2010. május 6.; A legkeményebb antigyurcsányista pamflettel Szili tanácsadója, az egyébként párton kívüli Galló Béla jelentkezett: Galló Béla: Jöjjön? Ne jöjjön? *Népszabadság*, 2010. május 18.
- 18 A hitelesség elvesztése és visszaszerzésének lehetséges útjai. [zoci.net/dokumentum_letoltes/c4ca4238a0b923820dcc509a6f75849b](http://www.zoci.net/dokumentum_letoltes/c4ca4238a0b923820dcc509a6f75849b)
- 19 Gyurcsány Ferenc: Röpírat a baloldalhoz, az MSZP-hez. http://www.euroastra.info/files/Gyurcsany_Ferenc_Ropirat_a_baloldalhoz_az_MSZP-hez.pdf.

- 20 Mesterházy Attila: „Házidolgozat” – Vitairat a baloldalhoz, 2010. június 4.
<http://mesterhazyattila.hu/hirek/mesterhazy-attila-hazidolgozat>
- 21 Spirk József: Négyszázmillióból kell négy milliárdot bővíszkednie az MSZP-nek. *Index*, 2010. október 5. http://index.hu/belfold/2010/okvalasztas/400_milliobol_kell_4_milliardot_csinalni_az_mszp-nek/
- 22 Visszhangtalan maradt Földes Györgynek a kongresszusra szánt írása: Honnan hová, magyarok, szocialisták? Némileg rövidítve: *Népszabadság*, 2010. május 14.
- 23 A fővárosi MSZP működéséről szóló, belső információkra alapozott leleplező írás: Lázár András: Kutyapecér az MSZP-ben. Molnár Zsolt tündöklése és bukása. *Magyar Narancs Online*, 2014. május 29. <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/kutyapecer-az-mszp-ben-90255>.
- 24 Fazekas Ágnes és Sebes György interjúja Balogh Andrásal: *Népszava*, 2010. október 22.
- 25 Debreczeni József és Bauer Tamás kezdettől részt vett az antiorbánista összefogás szervezésében és koncepciójának meghatározásában.
- 26 Mesterházy Attila: Magyarország ma még néma. *Népszabadság*, 2010. szeptember 27., illetve Mesterházy Attilával készült interjú: *Népszabadság*, 2010. október 5.
- 27 Gyurcsány Ferencnek a pártelnökség előtt elmondott szavait idézi Szalay Tamás Lajos: *NOL*, 2010. október 6. http://nol.hu/belfold/gyurcsany_minden_hatalmi_harcot_kikerulok.
- 28 Szalay Tamás Lajos: Kezdődő törésvonalak az MSZP-ben? *Népszabadság*, 2010. október 5.
- 29 Tanács István interjúja Botka Lászlóval: *Népszabadság*, 2010. október 6.
- 30 Balogh András az MSZP munkás- és érdekképviseleti tagozatának Kiütkeresés című országos értekezlete előtt adott interjút az MTI-nek 2010. november 13-án: http://www.mti.hu/cikk/2010/11/13/balogh_vissza_kell_lepniuk_azoknak_akik_az_mszp-t_nehez_helyzetbe_hoztak-513003.
- 31 Mesterházy Attila még októberben kiadott egy vitairatot *Az építkezés ideje* címmel, de ez semmiféle visszhangot nem váltott ki még a pártban sem, nemhogy azon kívül. Az építkezés ideje: A Magyar Szocialista Párt tennivalói itt és most. <http://mesterhazyattila.hu/files/Vitairat.doc>.
- 32 Gyurcsány Ferenc beszéde a Demokratikus Koalíció alakuló gyűlésén 2010. október 22-én: http://kapcsolat.hu/blog/gyurcsany_ferenc_beszede_a_demokratikus_koalicio_ulesen.
- 33 A 2010. november 27-i nagygyűlésről tudósítások: *NOL*, 2010. november 27. http://nol.hu/belfold/nem_trefalnak_sas-kabare_nyitotta_az_mszp_nagygyuleset; *Index*, 2010. november 27. http://index.hu/belfold/2010/11/27/az_mszp_uvolteni_fog_es_felveszi_a_kesztyut/.
- 34 Lásd erről bővebben: Ripp Zoltán: A rendszerellenzékeség dilemmái és a kiütkeresés. *Mozgó Világ*, 2011/8. 3–17. o.
- 35 Nagy József interjúja: Puch László: Gyurcsány alakítsa meg saját pártját! 2011. február 16. http://fn.hir24.hu/itthon/2011/02/09/puch_interju
- 36 Az LMP élesen bírálta a Puch–Simicska tengely működését: *HVG Online*, 2011. augusztus 15. http://hvg.hu/itthon/20110815_simicska_puch_tengely_lmp.
- 37 Lakner Zoltán: Mi az ellenzék mostanában? 2011. április 21. http://fn.hir24.hu/itthon/2011/04/20/mi_ellenzek_mostanaban.
- 38 A Magyar Szolidaritás Mozgalom politikai nyilatkozata: http://www.szolidaritas.org/files/1/a_magyar_szolidaritas_mozgalom_politikai_nyilatkozata_javitott_120131_v3.pdf.
- 39 Vári György: A Szolidaritás útja. In Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békésekknek. (Szerk. Krasztev Péter, Jon van Tilletve) Budapest, 2013, Napvilág.

- 40 Ara-Kovács Attila – Magyar Bálint: Stratégiák egykor és most. Ellenzéki Kerekasztal 1989-ben és 2012-ben. *Magyar Narancs Online*, 2012. január 12. <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/strategiak-egykor-es-most-78232>.
- 41 Böcskei Balázs – Rácz Gábor: A Szolidaritás két éve – mi marad a mozgalomból? Intézet a Demokratikus Alternatíváért, 2013. szeptember 26. http://ideaintezet.blog.hu/2013/09/26/a_szolidaritás_két_eve_mi_maradt_a_mozgalomból.
- 42 Uo. A Szolidaritás 2012. október 26-án csatlakozott a megalakuló Együtt 2014 Mozgalomhoz.
- 43 Baloldaliság. Remény. Erő. Adalékok az MSZP stratégiájához. 2012.05.11. <http://www.euroastra.info/files/Baloldalisag-Remeny-Er%C5%91.pdf>; Lásd ehhez: Böcskei Balázs: Uralmi kísérletek a civil szférában (és kudarcaik). In Padlóról padlóra. Id. kiadás, 97. o.
- 44 Érvek ezzel kapcsolatban: Ripp Zoltán: Az ellenzéki felelősségről. *Mozgó Világ*, 2013/5. 3–9. o.
- 45 Bajnai Gordon: Köztársaság, kiegyezés, kilábalás – Vízkeresztkor Magyarországról, 2012. január 9. http://hazaeshaladas.blog.hu/2012/01/09/koztarsasag_kiegyezés_kilabalas.
- 46 Rényi Pál Dániel: Tolató mozgás. *Magyar Narancs*, 2014. április 17. 12. o. A továbbiakban is támaszkodom az ebben a cikkben feltárt tényekre.
- 47 Szalay Tamás Lajos interjúja: Schiffer: „egyszerűen egészségtelen volt, amit műveltünk”. <http://eztignyogy.nolblog.hu/archives/2012/06/26/Schiffer/>
- 48 Az Olaszországban 1995–2007 között, a balközép erőket összefogó, Romano Prodi kezdeményezte Ulivo, magyarul Olajfa nevű koalíció.
- 49 Rádi Antónia: Együtt Kétezervalahány. HVG, 2013/36. szám, szeptember 7.
- 50 Ez a kifejezés még 2013 szeptemberében hangzott el Szigetvári Viktortól, az Együtt–PM társelnökétől. Lásd: Lehetséges-e alku az Orbán utáni Fidesszel? *Népszava*, 2013. szeptember 15. Sok kritikája közül az egyik az ellenzék alkalmatlan terveit elemzi: Seres László: Egy visszautasítható ajánlat. HVG Online, 2013. október 18. http://hvg.hu/velemenypublicisztika/20131018_Seres_Egy_visszautasithato_ajanlat

• Nagy C. Ádám

• **A civil társadalom domesztikálása**

„...Ha megnézem a magyarországi civil világot, ... akkor azt látom, hogy itt fizetett politikai aktivistákkal van dolgunk. És ezek a fizetett politikai aktivisták ráadásul külföldiek által fizetett politikai aktivisták. Meghatározható külföldi érdekkörök által fizetett aktivisták, ... befolyást kívánnak adott pillanatban és adott kérdésekben gyakorolni a magyar államéletre. ... föl is állt a magyar parlamentben egy olyan bizottság, amely a külföldi befolyásszerzésnek a folyamatos figyelésével, nyilvántartásával és nyilvánosságra hozatalával foglalkozik” – mondta Orbán Viktor 2014 júliusában Tuszányoson. [2014. szeptember 15-én a miniszterelnök már idegen zsoldban álló civilekről beszélt az országgyűlés őszi ülészakájának nyitónapján történő felszólalásában.] Hagyjuk most a tárgyi tévedéseket (nincs ilyen parlamenti bizottság, de persze a kormánytöbbség bármikor létrehozhat ilyet akár Tuszányosig visszamenő hatállyal), ugyanakkor téved, ha valaki előkép nélküli, hirtelen páfordulásnak tekinti a hallottakat. Ugyanis a miniszterelnök előretolt – a civilekre szánt állami pénzek elosztására hivatott Nemzeti Együttműködési Alap (NEA) Tanács elnökének kinevezett, melleleg Békemenet-szervező – civil helytartója már jóval korábban, nyilván kisebb visszhangot kiváltó, de nagyon hasonló kijelentéseket tett, amikor is azt állította, hogy a civilek feladata „a kormány politikájának támogatása” és a szellemi honvédelem.

Korábban is egyértelmű volt, ami a 2014-es tusványosi beszéd óta a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhető. A Nemzeti Együttműködés Rendszerének az egyik legjellemzőbb fejezete a civil társadalom, illetve szűkebben a nonprofit szervezetek (egyesületek, alapítványok) hatalom általi kezelése. Érthető, hiszen **a regnáló polip léptenyomon meg akarja fojtani a hatalomfüggetlen társulásokat** a médiától a kultúrán át a profitszektorig a közélet szinte bármely területén, elsődleges célja a függés kialakítása, a civil szervezeteknek egy vazallusi rendszerbe történő betagozása. A civil társadalomnak viszont lételeme az autonómia, az együttműködő hálózatok, az önkormányzás. Alapja egy magatartásforma, amelynek jellemzői: a korlátozott és elszámoltatható közhatalom, az állam és a profitszektor által el nem látott feladatok vállalása, a részvétel–nyilvánosság–szabadságjogok gyakorlása. A civil társadalom tulajdonképpen egyfajta politikai kultúra, „civilizált” közélet, amelynek alapja és feltétele a jogállam, a demokrácia, a polgári felelősség, a tolerancia. Ez – nem is olyan latensen – bizonyos értékek melletti elkötelezettség, normativitást is feltételez, azaz e szerint a terület összetartó

ereje a citoyen attitűd megnyilvánulása, amely sokszor nonprofit szervezetekké szerveződ, sokszor azonban megmarad a polgári együttműködés lazább formái között.

A fogadott politikai család, a polip hatalomgyakorlásának logikája szerint szorító kényszer tehát ezen autonóm világ felszámolása, az azt alkotók megregulázása, mozgásterük beszűkítése, ellehetetlenítése, hiszen a civilitás, a közpolgár attitűdje a szabad eszmecserének terem(ene) helyet. Ezt a civil világot mérgezi hát mind jogi környezetében, mind finanszírozásának eltorzításában, mind példának állított hatalomgyakorlóiban a maffiaállam, amely az autokratikus uralmi formák egy sajátos változata.

A civil-nonprofit világot újrashabályozó Janus-arcú joganyag

Az úgynevezett Civil törvény egyik fő célkitűzése egyfajta Civil Kódex megalkotása volt, ahol egy helyen szerepel a civil szervezetek működésére vonatkozó teljes törvényi joganyag. Ezt az újjáalkotott Polgári törvénykönyv (Ptk.), illetve a mögötte álló érdekek ugyan felülírták, de a civil szféra tevékenységét szabályozó korábbi, meglehetősen zavaros, mintegy tucatnyi törvényt mégis sikerült kezelhető nagyságúra tömöríteni. Ma tulajdonképpen a **Ptk. és a Civil törvény adja meg a civil szervezetek működésének jogi alapját**. Ugyanakkor a 2011-es törvényt három év alatt immár négyszer módosították, összességében 27(!) helyen. Nem véletlen a **hasonlatosság a „gránitszilárdságú” Alaptörvényhez**, ugyanis miképp ott, itt sem hallották meg, használták fel a törvényalkotók a felhalmozódott civil tudást, a korábbi problémákkal kapcsolatos jelzéseket, a fejlesztés lehetséges irányait. Mintegy fél tucat látszategyeztetést tartottak ugyan a törvénytervezetről, azok jó részén azonban még a tervezett normaszövege sem állt rendelkezésre.

A törvény a **szakmai tiltakozás ellenére eltorzította a szektor egyik alapfogalmát, a közhasznúságot**, olyan szabályozókat és adminisztrációt róva a szervezetekre, amelyek életidegenek a civil társadalomtól. Csak példaképp: rejtély, hogy miért ismérve és fokmérője a közhaszonnak az, hogy egy szervezet pénzügyi eredménye nem negatív; miért kell egy nem közhasznú szervezetnek közhasznúsági mellékletet készíteni; a profitfelosztás szektorbeli alaptilalma miért nem vonatkozik a nem közhasznú szervezetekre.

A korábbi három kategóriát (önmaga, tagjai számára szolgáltató szervezet: nem közhasznú kategória; a közösség-társadalom számára szolgáltató, hasznos tevékenységet folytató, de nem állami feladatot felvállaló, átvevő szervezet: közhasznú kategória; az állam maga számára feladatként megjelölt tevékenységet végző/támogató szervezet: kiemelkedően közhasznú kategória) kételeművé torzították (nem közhasznú, közhasznú), ahol utóbbi besorolást csak olyan szervezet kaphatja meg, amely állami, önkormányzati feladat ellátását vagy abban való közreműködést tud igazolni. A kétszintű besorolással épp az a „gyerek” tűnik el a fürdővízzel, amelyik valós társadalomfejlesztési célokat szolgálhatna: olyan közcélokat, amelyek (még) nem állami-önkormányzati

feladatként jelennek meg, de fontosak egy demokratikus társadalomban. Ez egyben jelzi is a törvényalkotás egyik alapvető szándékát: csak olyan tevékenység lehet közhasznú, amelyet a hatalom már akként legitimál.

Hasonló irányba mozdul az új Ptk. is, amely a szerződéses károkozás terén felerősíti a jogi személy vezetőjének felelősségét. Míg ez egy profitorientált szervezet esetében akár érthető is lehet (ha az építési vállalkozó nem végzi el a munkát, ne csak a könnyen felszívódó kft., hanem annak ügyvezetője személyesen is legyen perelhető), addig a sokszor állami forrásokból gazdálkodó civil szervezetnél a klauzula nem menthető csapdahelyzetet teremt. Ha ugyanis egy szervezet végrehajtotta a nyertes pályázatában leírt feladatot, de az ezzel kapcsolatos beszámolója hibás, hiányos, akkor a bevett gyakorlat szerint az állami finanszírozó eláll a szerződéstől, ami konkrétan a teljes összeg visszafizetésének kötelezettségét írja elő a szervezetnek. A szervezet erre nyilván nem képes, hiszen azok a feladatok már a projektben megvalósultak, a pénzt elköltötte. Ezen helyzet eddigi eredménye az volt, hogy a szervezet számláját meginkasszózta az állam, ezzel döntve be azt. Az új Ptk. hatálya lépésétől ugyanakkor a közpénzekre ügyelő „gondos gazda” pályázató ilyenkor nemcsak a szervezetet fogja perelni, hanem annak vezetőjét is, aki végső soron egy technikai hiba miatt a magánvagyonával felel majd. Hogy az állam perel-e, az már politikai–hatalmi kérdés, ami a civil szervezetek kiszolgáltatottságát, befolyásolhatóságát, zsarolhatóságát növeli.

Tetézi ezt a majd egymilliárdos uniós pénzzel megtámogatott **Civil Információ Centrumoknak (CIC) nevezett megyei civil kormánypropaganda-rendszer**, amelynek meghirdetett feladata, hogy szakmai támogatást nyújtson a civil szervezetek működéséhez és segítse az állami támogatások szabályos felhasználását. Ezt a jogosítványt azonban jórészt olyan szervezetek kapták, amelyeket helyben egyáltalán nem ismertek, csak formailag voltak civil szervezetek, tartalmilag politikai komisszárokként működtek. Volt, amelyiknek az egyetlen értékelhető tevékenysége egy Wass Albert-felolvasóest volt, egy másik a helyi kormányerővel összenőve működött. A debreceni győztes éves forgalma korábban 200 000 forint volt (a győzelemmel 35 millió forint is járt), Budapesten a korábban ilyen tapasztalattal nem rendelkező, nehezen megközelíthető – a Fidesz ideológiai műhelyeként költségvetési forrásokból pénzelt – Századvég nyert, Nyíregyházán pedig a meginterjúvolt CIC-központ vezetője még a saját weblapjukat sem ismerte (Nol, 2014; Nol, 2014b).

Összességében az egyre fokozódó bürokrácia elsősorban arra jó, hogy csak az erőforrásokkal, pénzzel jól ellátott szervezetek (és az erőforrások központosítása okán, az arra a politika által kiszemelt, kegyben részesített szervezetek) működhessenek zökkenőmentesen. A kisebbeknek még nagyobb a kockázatuk és kiszolgáltatottságuk, hiszen egyre több idejüket, energiájukat veszi el a tevékenységük szempontjából érdektelen adminisztráció. A korábbi rendszer hibáit az új szabályozás nem kijavította, hanem az egész intézményrendszert lebontotta, és újat hozott létre. A jogszabály olyan új problémákat generált, amelyek egyszerre „verték ki a biztosítékot” a szakma csaknem egészénél (kivévelt talán csak a törvény létrehozásánál bábáskodó kiváltságos és lojális

szakértők jelentenek), a szervezetek jó részénél és az értelmiség civilitás iránt is érdeklődő részénél. Képszerűen, ha egy hotelben rosszak a nyílászárók, vélhetőleg az ablakost érdemes hívni és nem a dózert. Főképp nem úgy, hogy építünk (jelentős extraköltséggel) egy másik, kevesebb vendéget kiszolgáló, számukra kényelmetlenebb fogadót, a korábbinál jóval több hiányossággal, jórészt figyelmen kívül hagyva a vendégek igényeit és a szakemberek felhalmozott tudását. Feltéve, ha nem az a cél, hogy az új rendszer a források és lehetőségek elosztásában politikavezérelten legyen szelektív és diszkriminatív.

Az erőforrások központosítása – a civil finanszírozás romlása

A civil társadalom egyik fő jellegzetessége (a közösség önmagában is érték szemléletén túl), hogy sokszor elválik a vevő és az igénybe vevő szerepe. Míg a profitorientált világban jellemzően az igénybe vevő maga ellentételezi az igénybevételt, a civil–nonprofit szervezetek esetében ez korántsem biztos, hogy így van. Gondoljunk csak a hajléktalan-étkeztetésre, az ingyenes programokra, előadásokra, a szociális táboroztatásra stb. stb. Ebből következően valakinek ezt az ellentételezési, civil finanszírozási feladatot el kell látnia, s miután a társadalomban az ezzel kapcsolatos igény jellemzően nagyobb a lehetőségeknél, ezen igények szelekciója, a közösség vagyonának felügyelete is feladatként jelentkezik. A civil finanszírozás feladata – egy liberális demokráciában – tehát, hogy a civil–nonprofit együttműködéseket–szervezeteket támogassa, a szolgáltatás, önszerveződés és kontrollfunkciók beteljesítését segítse, továbbá az állam által a civil szervezeteknek nyújtott források elosztását, ellenőrzését megszervezze.

Állami csatornákat keresve meglehetősen elaprózott támogatási rendszert találunk. Ide tartozik többek között az évi mintegy 130 millió forintot kezelő Gyermek és Ifjúsági Alapprogram, a 70 milliós Zöld Forrás Pályázat, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat (MNVH) és a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI) pályázatai, de ezek olyan kis összegűek, hogy szektorszinten komolyabb forrásbővítő funkciót nem látnak el. A már érzékelhető nagyságrendűek közül elsősorban uniós forrásokat találunk (Társadalmi Megújulási Operatív Program, (TÁMOP), Youth in Action (2014-től Erasmus+), illetve ilyen az elsősorban nem civil fókuszú Nemzeti Kulturális Alap (NKA), valamint a Norvég Civil Támogatási Alap (NCTA) és a Nemzeti Együttműködési Alap.

A Norvég Civil Támogatási Alap – a kormányfüggetlen források korlátozása

Ékes és leginkább nyilvánosságot kapott példája a maffiaállam alternatív hálózatokat ellehetetlenítő, erőforrásrendszereket felszámoló magatartásának a Norvég Civil Támogatási Alap esete. Az NCTA a Norvég Alap része, amelyet Norvégia (97 százalékban) mellett Lichtenstein és Izland finanszíroz. Azért hozták létre, mert ezen országok tagjai az Európai Gazdasági Térségnek, de nem tagjai az Európai Uniónak, s ezzel kompenzálják a gazdasági térségbeli mivolt előnyeit. Magyarország mintegy 150 millió euró támogatás lehívására jogosult 5 év alatt 12 projektben, amelyből 9-et az állam felügyel, csupán 3 projekt része a Norvég Civil Támogatási Alapnak. Ebben az alapban magyar pénz nincs.

Tény, hogy az NCTA kapcsán a civil szervezetek meglehetősen csalódottak. Ugyanis mint az egyetlen nagyobb, nem kormányzati civil támogatási rendszernek, a Norvég Civil Támogatási Alapnak sokkal nagyobb figyelmet kellett volna fordítania a pályázatok bírálatát kísérő transzparenciára, a döntések szakmai megalapozására, a pályázatbírálat során elkövetett hibák és tévedések kezelésére és korrekciójára, valamint mindezek kommunikációjára. **E fokozott felelősségi követelménynek az NCTA civil kezelő szervezetei sajnos csak részben, súlyos hiányosságok mellett feleltek meg.** A bírálók szakmaiságával is alapvető gondok voltak: gyermekvédelmi, ifjúsági, környezetvédelmi, kulturális, nonprofit jogi szakmai kérdésekben konkrét, tételes jelzések érkeztek a pályázati bírálatok felületességére, megalapozatlanságára, amatőr színvonalára. A pályázók ezzel kapcsolatosan tett észrevételeit a rendszer ugyan fogadta, s volt mód személyesen is kifejteni a tévedések és hibák tárgyát a kezelő szervezetnél, de ez már a bírálatot és a döntést érdemben nem befolyásolta. A szakmai bírálók személye és névsora is titkos, tehát utólag sem válik ismertté, ily módon teljesen indokolt a bizonytalanság és a kételkedés a pályázók részéről a bíráló személyek hozzáértését, kompetenciáját illetően. Kiváltképp kínos, hogy a pályázat lebonyolítása cseppet sem gyorsabb, mint állami pályázati partnereié. Az NCTA-nek módja és lehetősége lett volna az állami támogatási rendszereknek példát és mintát mutatni, de ezt a szektorfejlesztési lehetőséget elmulasztotta.

Mindezek – az egyébként kiküszöbölhető – **szakmai problémák ugyanakkor nem lehettek okai annak, hogy 2014 tavaszán a kormányzat ilyen példátlan támadást intézett** egy szuverén állam által rendelkezésre bocsátott forrás elosztása kapcsán. (Milyen felháborodást okozna, ha a határon túli magyarokat támogató pályázati rendszereket: Gyermek és Ifjúsági Alapprogram, Nemzeti Együttműködési Alap, volt Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány forrásai, Balassi Intézet pályázatai stb. a fogadó ország fel akarná számolni.) A támadás elsőként a kommunikációs térben érkezett, ahol is a területért egyébként nem felelős miniszter megpróbálta ellehetetleníteni mind a pályázaton nyertes, mind a pályázatot lebonyolító szervezeteket (ez inkább visszaüött a kormányra: az addigi fent bemutatott civil elégedetlenség szolidaritásba fordult), de amikor ez nem volt elegendő, a korábban ellenőrzési jogosítványaiiban megerősített

Kormányzati Ellenőrzési Hivatalt (KEHI), majd a rendőrséget (sőt a tömeggel, erőszakkal szembeni intézkedésre hivatott készenléti rendőrséget) szabadította rá a szervezetre, mondván, a norvég közpénz is közpénz. S bár ezen állítás kétségkívül igaz, a norvég közpénzek ellenőrzésére hivatott norvég kormány nem kérte és nem hatalmazta fel a magyar kormányt annak ellenőrzésére, amely emiatt fel is függesztette a maradék 9 (állam által gondozott) projekt finanszírozását. Később még a kormánytöbbség által pozícióba helyezett adatvédelmi biztos is úgy foglalt állást, hogy kétséges, hogy a KEHI vizsgálhatja-e az NCTA-t.

Végző soron a **kormány az NCTA üldözésével, úgy tűnik, öngólt lőtt:** egyfelől, mert a norvégok már jelezték az egész projekt felülvizsgálásának szándékát, így lehetséges, hogy pusztán a civilek által menedzselte három programot hagyják meg (esetleg emelt összeggel), másfelől pedig épp azokat a civil szervezeteket ijeszti el az eljárás az NCTA-tól, amelyeknek nincsenek politikai céljaik, és amelyeket inkább riaszt egy KEHI-féle hercehurca. A bátrabb, közéletibb, szókimondóbb, karakánabb stb. szervezetek ugyanakkor csak azért is használni fogják az NCTA forrásait. Azaz, az NCTA-rendszer végül is – mintegy önbeteljesítő jóslatként – radikalizálódhat, s támogatója lehet a kormánykritikus civil szervezeteknek.

A Nemzeti Együttműködési Alap – politikai kegyosztás

A helyzetre még inkább jellemző a civil finanszírozás zászlóshajója, a Nemzeti Együttműködési Alap (NEA) működése. Itt ugyanis nemcsak fenyegetni lehet retorzióval a finanszírozókat és finanszírozottakat, hanem a szabályokat is át lehet írni. És még azokat is lehet nem betartani. Majd a be nem tartott szabályokhoz igazítani új szabályokat: vagyis a **szabályokat mindig, rugalmasan az aktuális politikai igényekhez, érdekekhez szabni.**

2010 után a korábbi úgynevezett forrásautomatizmus megszűnt (az állampolgárok által felajánlott szja 1 százalékaival megegyező összeg), a civilek rendelkezésére bocsátott összeget az éves költségvetési alkuk határozták meg, ami rögtön azt jelentette, hogy a korábbi 7-7,5 milliárd forint 2011-től 2,8-3,4 milliárd forintra esett vissza, azaz a korábbi időszakhoz képest nominálértékben az eredeti összeg mintegy 40 százaléka, inflációval is kalkulálva, reálértéken körülbelül 30 százaléka állt rendelkezésre. Ezen túlmenően bevezették a korábban ismeretlen úgynevezett miniszteri keretet, amely a teljes összeg 10 százalékat tette ki és nem nyilvánosan, nem versengve (pályázaton) került kiosztásra. E miniszteri keret bevezetésével a finanszírozás tulajdonképpen elvesztette korábbi „politikai ártatlanságát”.

A NEA-ban a Tanács az elvi irányító testület, míg az 5 kollégium a konkrét pályázati kiírásokért és döntésekért felel.

A forrásszerkezetet tekintve lényeges különbség, hogy a pályázatokra szánt források elosztása korábban a civilek vezette Tanács kompetenciája volt, míg a NEA létrejötte óta ezt a vonatkozó kormányrendelet határozza meg, azon a Tanács még akkor sem módosíthat, ha van olyan kollégium, amely évről évre 12-szeres túljelentkezéssel küzd, és van olyan, amelyben pusztán 11 százalékos volt a túligénylés.

A korábbi éves 15-20 ezres pályázatszám 12 ezerre esett vissza, a pályázati igény a 25-27 milliárd forintról 20-21 milliárdra. Azaz a pályázatszám és a pályázati igény mintegy ötödével csökkent a NEA idejében a korábbiakhoz képest, a nyertesek száma pedig egyenesen a harmadára(!), 12 ezerről 4 ezerre esett vissza. Ennek – ha eltekintünk a cinikus magyarázatoktól (például ennyire csökkennek a társadalmi problémák a Nemzeti Együttműködés Rendszerében; a kisebb összeg kisebb igényt szül, tehát még inkább csökkenteni kellene a forrásokat, mert akkor az igények, szükségletek is csökkennek) – egy megfejtése van: a kisebb összeg, a változó szabályok és a rezsikommunikációja elijesztette az igénylőket mintegy ötödét. A nem támogatott szervezetek becsapására létrehozták az úgynevezett várólistákat (olyan indoklással, hogy ha valamelyik szervezet lemond a megnyert pénzről [sic!], vagy lesz több pénz a költségvetésben [sic!], akkor ezek a várólistás szervezetek pénzhez juthatnak). A várólisták a remény fenntartásával csak a politikai lojalitás, de legalábbis a közömbösség kizsarolásának az eszköze, hogy még a rendszer vesztesei se érezzék úgy, már nincs vesztenivalójuk. Összességében az önmagukért beszélő számok azt mutatják, hogy a rendszer 2008–2010 között mintegy 35 ezer pályázathoz járult hozzá majd 20 milliárd forinttal, 2012–2014-ben ugyanezek a tételek: 12,5 ezer pályázat és 8,5 milliárd forint.

De a kialakított struktúra mellett sem lehet szó nélkül elmenni. A korábbi rendszer (Nemzeti Civil Alapprogram, NCA) 138 döntéshozóját és 12 testületét (1 tanács, 7 regionális, 1 országos és 3 szakmai kollégium) a NEA-rendszer 54 döntéshozóvá (az eredeti körülbelül 40 százaléka) és 6 testületté (1 tanács, 5 szakmai kollégium – a regionális elv helyébe a szakmai elvet léptetve) módosította. A döntéshozók létszámának csökkentését akár előremutónak is lehetne tekinteni, mert többek között leszámol a nagy létszámú döntéshozatal=legitimitás álságosságával. S bár minél kevesebb a döntéshozó (ha a testületi jelleg megmarad), annál kevesebb az érdek, annál kisebb forgalmú a „szívességbank”, a létszámcsökkentést mégsem kísérte az átláthatóság valós növelése (ülések webes közvetítésének kötelezővé tétele, aggregálható adatok közzététele stb.). Ugyanis a létszámcsökkentés elsősorban a civilek létszámának csökkentését jelentette, a kormányzati mandátummal rendelkezők létszáma mind számosságukban, mind arányukban megnőtt, végképp leszámolva „a választott civil delegáltak osszanak pénzt a civileknek” számonkérhetőségen alapuló elvével. A koordináló szerepű Tanácsban korábban 17 tagból 12 civil választott volt az NCA rendszerében; a NEA-ban – megtartva a tanács–kollégium szerkezetet – a 9 tagból 3 a választott civil. A pályázatok konkrét elosztásáért felelős kollégiumok 11 főből 10 civil arányát ugyancsak $\frac{3}{5}$ -des civil kisebbséggé változtatta az új szabályrendszer. Míg maga a kollégiumi struktúra szerkezeti kialakítása az NCA rendszerében a Tanács kezében volt, addig a NEA-nál a jogszabály által

adott, tovább korlátozva a szakmai tudás becsatornázását a civil problématerkép megoldásokká konvertálása során.

A testületek elnökét a korábbi választás helyett kinevezéssel állította csatasorba az új rendszer, s a 6 testületből 5 elnöke kormányzati delegálásból nyerte testületi tagi mandátumát, s csak 1 civil delegáltból lett kollégiumi elnök. Mindez azért is nehezen magyarázható, mert a 9-ből 6 delegált kormányzati, illetve kormányzat által delegált taggal a rendszer minden testületben biztosította az állandó többséget. Így félt, hogy az elnöki kinevezés rendszerének bevezetése egy célt szolgált csupán: a kinevezett elnököknek eszükbe sem jut, hogy mandátumukat a testülettől kapva annak érdekeit jelenítsék meg, hiszen nem nekik felelnek. Jó példa – és a civil szektor számára jelzésértékű – volt, hogy mikor a jelenlegi tanácselnök civil jelöltként a 7 indulóból 6. lett, és így nem jutott be a Tanácsba, akkor kormányzati delegáltként jelent meg az alakuló ülésen, ahol az illetékes miniszter rögtön elnökké is kinevezte.

A NEA esetében **a testületi autonómiát a jogszabályi környezet meglehetősen erősen korlátozza**. Bár elvileg a NEA-kollégiumok az operatív, konkrét döntések színterei, elvben ezek „döntenek a források felhasználásáról, kiírások elkészítéséről, a beérkezett pályázatok elbírálásáról, azok tartalmi hiánypótlásáról, valamint a támogatott célok megvalósulásának szakmai ellenőrzéséről”, a valóságban a tanács elnökén kívül más testület alig rendelkezik önállósággal. Az elnök – bár a kollégium döntéseiben nem vehet részt a Tanács elnöke és tagja – jogosult mind a pályázati kiírások, mind pedig a konkrét pályázati döntések felfüggesztésére. Bár itt a törvény indoklási kötelezettséget ír elő, sőt korábban csak a támogatott pályázatok tekintetében adta meg a felfüggesztés jogát, a felfüggesztések indoka csaknem mindig „a nem megfelelő kollégiumi döntés” volt, s gyakran fordult elő, hogy az elnök nem támogatott pályázatokat is beemelt a listájába, holott erre 2012-ben jogalapja sem volt (az indoklás a következő volt: „a 0 forintos nyereseményű, úgynevezett várólistás szervezetek is nyertesek, csak épp 0 forinttal”). „Mivel ez esetben a kollégiumok már nem foglalhattak állást, így a Tanács lényegében döntéshozóvá vált, mivel ezzel az aktussal a kollégiumok által elfogadott döntési listákhoz képest egy más lista került véglegesítésre. Ez az anomália a 2013. évi pályázatoknál is megismétlődött” (Kákai, 2013). Ezzel a lépéssel egyfelől a kollégiumokat tette feleslegessé, másfelől cáfolta azt az egyébként korábban magyarázható tételt (amikor a tanácselnök csak a támogatott döntéseket állíthatta meg), hogy a szabály arra való, hogy ha az elnök közpénzpazarlást vél felfedezni, akkor a közpénzek öreként legyen még egy kontrollelem a rendszerben. Jelen esetben így nem a kontroll, pusztán egy állami patrónus–civil kliens rendszerben az egyszemélyi helytartói függés tanúi lehetünk. 2012-ben 200, 2013-ban 469 pályázatot függesztett fel (ez utóbbi évben az összes pályázat 7 százalékát) egy személyben a tanácselnök. Ugyanakkor az elnöki listaátírás nem csak elvi, de gyakorlati problémát is jelent: 2012-ben az új lista mintegy 90 millió forint többletforrást igényelt, amit csak úgy lehetett biztosítani, ha az addig a lista alján lévő pályázók lecsúsznak az úgynevezett „várólistás” kategóriába, azaz nem jutnak forráshoz. Fontos az is, hogy ezen szervezetek listájának kiadását a tárca egyszerűen megta-

gadta. „Ezen gyakorlat valójában satuba szorítja a kollégiumi döntéseket, vagy inkább súlytalanná teszi azokat. Lényegében a pályázatok végső sorsa egyetlen ember (az elnök) döntésétől függ, ami egy pályázati forrással gazdálkodó és jelentős számú pályázó szervezet esetében nehezen indokolható” (Kákai, 2013). Ebben a rendszerben az elnök nem egy autonóm, többségében független civilszervezetek képviselőiből verbuvált testület általuk választott vezetője, hanem a hatalom helytartója, ami lényegében megszünteti a bíráló független és testületi jellegét.

A közpénzekkel összefüggő döntéseknél alapvető kérdés a döntési folyamatok és a döntésekkel kapcsolatos adatok (elsősorban a döntések, azokban részt vevők stb.) megismerhetősége, az adatokkal kapcsolatos műveletvégzés lehetősége (értsd: szűrése településtípusra, településre, szervezeti formára, szervezettípusra stb., illetve az adatok aggregálása stb.). Ennek egyik egyszerű megvalósítása, ha a döntési lista egy kereshető, letölthető adatfile-ban kerül nyilvánosságra. A NEA rendszerében csak egyedi adatra kereshet rá az ez iránt érdeklődő (nem lehet tehát az adatokat szűrni, s például azt meg nézni, hogy egy adott településen ki nyert stb.). Ezzel elvész a közpénzellenőrzés egyik legfontosabb biztosítéka: a nyilvánosság kontrollja. Hiszen adatok hiányában nem is vitatható meg a döntéshozók munkája, nem tárgyalható a döntések esetleges részrehajlása. Miután az egyedi adatelérés pluszmunkát igényel az egyszerű adatfile használatához képest, nem kerülhető meg a szándékosság gyanúja. Annál is inkább, mert az úgynevezett miniszteri (egyedi, pályázaton, versenyen kívüli) támogatások adatai az idő egy részében nemhogy aggregálva, hanem egyáltalán sehogy nem voltak hozzáférhetőek.

Menjetek békemenettel! – a kormányzati civilügyi helytartó

A maffiaállam sajátja, hogy az egyes területeken már nem bajlódnak testületi dominanciával, hanem a személyes vazallusi hálózaton keresztül közvetlenül bekötött helytartóra bízzák egy-egy terület ideológiai–pénzügyi–támogatási irányítását és felügyeletét. **A civil terület helytartóját nem nehéz azonosítani**, hiszen egyszemélyben szervezi a kormányt támogató, lojalitást demonstráló, százezres úgynevezett Békemeneteket (amely szükség szerint hol amellet tesz hitet, hogy Magyarország ne legyen az EU garmata, hol meg kiáll az orosz nyitás mellett), működteti a saját állítása szerint 400 (valójában mindössze kéttucatnyi) szervezetet tömörítő Civil Összefogás Fórumot (CÖF), illetve ennek gesztorszervezetét, a Civil Összefogás Közhasznú Alapítványt (CÖKA) és elnöklí a Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsát (mint említettük nem választás, hanem kinevezés alapján). Az üzlet egyértelmű: a bárhol felmutatható százezres Békemenetért cserébe szabadon teljesítheti a kormányzati elvárásokat a civilek világában. Ugyanakkor a CÖF-ből még – a terveivel ellentétben – egyelőre nem sikerült a civil

köztestületet létrehozni, mint ahogy a nemzeti-jobboldali ideológia alapján kontraszlektált Magyar Művészeti Akadémiának már igen.

A Fidesz pártalapítványából évi 20-40 millióval pénzelt CÖF (illetve ennek gesztorszervezete, a CÖKA) aktív résztvevője volt a 2014-es kampánynak. Magára vállalta ugyanis a negatív kampány feladatát (illetve ennek is a piszkosabb részét), igyekezve ellehetetleníteni az ellenzéki kihívókat. Így a CÖF tulajdonképpen egy civilnek álcázott politikai aktorként jelent meg, amely a civil szektor pártpolitikai függetlenségének követelményét sérti. Már működése megkezdésekor is a kormánypárt(ok) közvetlen politikai akciókkal történő kiszolgálása állt tevékenységének fókuszában. Függetlenül a politikai tartalom megítélésétől, itt érhető tetten a hatalom kettős mércéje: amit az NCTA-nál szóvá tett (bár persze nem bizonyított), azt a Békemenetnél, a CÖF-nél messzemenően támogatta.

Fontos ugyanakkor, hogy bár elegánsnak semmiképp nem tekinthető a lépés, hiszen a tevékenység kockázatmentes (nem a CÖF akar kormányra kerülni, így vele vitatkozni, azt cáfolni is értelmetlen), egy működő demokráciában nem a CÖF-Békemenettel van a legfőbb probléma. A Rubicont akkor léptük át, amikor a közpénzből, a NEA miniszteri keretéből is pénzelt CÖF-vezér a NEA elnökének is kinevezte magát. Különösképpen igaz ez, ha megnézzük, hogy milyen módon és kik nyertek a miniszteri keretből: leginkább a kormányhoz saját magához, a CÖF-höz, illetve a NEA-elnökhöz köthető szervezetek (átlátszó.hu, 2014).

Becsülendő kiállása volt az apparátusnak, amikor a NEA-elnök a saját szervezetével is a miniszteri keretet célozta meg, mondván, az nem pályázat (a törvény szövege szerint akkor nem *pályázhatott* a NEA-ban érintett személyhez köthető szervezet), az apparátus a Civil törvény erről rendelkező bekezdését a települési önkormányzatok fekvőbeteg-szakellátó intézményeinek átvételéről és az átvételhez kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló törvény zárórendelkezései között módosította a következőkre: az érintett személyhez köthető szervezetnek *a támogatási igénye érvénytelen*, így akadályozva meg az összeférhetlenség megkerülését.

Ugyanis az elnök szerint ugyan fontos a tiszta kezek politikája, ameddig ez nem vonatkozik magukra a helytartókra: „...a civil törvény rendszerváltó törvény volt, végre valami történt a civil ügyekben, rendkívüli szigorításokkal. Ez azt jelenti, hogy a pályázatok elbírálói még véletlenül sem nyújthatnak be pályázatot, és egy fillért sem nyerhetnek el. Ezáltal húztunk egy olyan vasfüggönyt – imádjuk a »vasfüggöny« szót, de itt pozitív értelemben használom –, amivel a minden szentnek maga felé hajlik a keze című dolgot félre tudjuk tenni....[de]az én olvasatom szerint a *miniszter a 10 százalékos NCA-ból közvetíthető pénzek tekintetében szubjektív módon, nem pedig az összeférhetlenség alapján azokat a szervezeteket is segítheti, »jutalmazhatja«*, amelyek esetleg bent dolgoznak az elbírálás rendszerében, a kollégiumokban, illetőleg a tanácsban. Én jogászként azt tudom mondani, mintha a jogalkotónak az lett volna az elképzelése, hogy ne zárjon ki mindenkit. *Vannak itt nagy szervezetek, amelyek az elmúlt évek során óriási*

munkát végeztek, és ha a miniszter úgy ítéli meg, hogy egyedi támogatásban részesíti ezeket a szervezeteket, akkor ez a törvény ezért született” – nyilatkozta az elnök.

Ugyancsak a NEA elnöke akadályozta meg a sajtót (hovatovább civilek által működtetett internetes tv-közvetítést) abban, hogy az egyébként jogszabály szerint nyilvános ülésről tudósítást, beszámolót vagy közvetítést adjanak. Sőt nemegyszer hangoztatta: a testületek feladata a pályázók érdekében cselekedni, ehhez pedig nem szükségesek maguk a pályázók, egyenesen populizmus az ő megkérdésük.

Jó példája a szakmai autonómia vs. hatalmi lojalitás problémájának egy másik kormányzati NEA-tanácsagnak a parlament Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága előtt, a 2012. április 3-án tartott ülésén történt bemutatkozósa: „...vagyok Somogyországból, ...szakmám szerint jogász és magyarvédő vagyok. Az elmúlt másfél-két évben *nagyon sokszor hallottuk a globalistáktól, hogy mindennek az alapja a sajtószabadság, a mi meggyőződésünk szerint viszont mindennek az alapja az igazság. Ezt próbáljuk érvényesíteni minden szinten. Ha pedig céljaink szerint eljutunk a magyar igazságig* – erre törekszünk –, akkor azt hiszem, hogy a feladatunkat teljesítjük.”

Másik példaként a NEA Tanács másik tagjának elnöki levele: „...*A gyermekvállalás ma, a baloldali és liberális körök szerint elsősorban a család belső ügye, másra nem tartozik!* Részben e felfogás az oka a magyarországi művi vetélések kirívóan magas számának, a gyermeket vállaló családok elszegényedésének, a sok esetben tapasztalható gyermekellenes közhangulatnak. ... *E közhangulat megváltoztatása érdekében az Asszonyok a nemzeti egységért mozgalom ... országos imamozgalmat kezdeményezett...*”. [Az idézetekben kurzívált kiemelések tőlem. – N. Á.]

Látható, hogy **a helytartó és famulusai nem csak a demokratikus berendezkedés követelményeit negligálják** (egyenlőség), de felmondják a civil társadalom és az ezzel foglalkozó diszciplína alapvetéseit képező konszenzust is (a szegmens funkciói), míg végül eljutnak a racionalitáson messze túlra (a 0 forintos nyereség is nyereség).

A maffiaállam civil szervezeteket domesztikáló modellje

A rendszerváltás utáni liberális demokrácia időszakában a hatalom, bár sokszor szakmailag önellentmondásosan és hézagosan, de alapvetően „laissez faire” módon közelített a civil társadalomhoz, kiteljesítve a szervezetalapítás lehetőségeit, a közhasznúság megszerzésének módját, a finanszírozás sokféleségét. Ez a berendezkedés kétségkívül jó néhány gyerekbetegséggel küszködött: a bíróságok meglehetősen önkényesen értelmezték a szervezetek bejegyzésével kapcsolatos feltételeket (korábbi kutatások rendre leírták a bíróságok egymásnak is ellentmondó végzéseit stb.), a finanszírozás egyáltalán nem volt részrehajlásmentesnek mondható, de ez a részrehajlás megmaradt a szakmapolitikai döntések alsóbb szintjein, nem vált rendszermechanizmussá.

Ehhez képest az autokrata rendszerek működése más, bár egymáshoz képest is különböző, de alapvetően korlátozó logikán alapul. A Horthy-rendszer szervezetalapítást és működést kontrolláló mechanizmusát (amely a helyi szervezetek működését inkább elfogadta, az országos szervezeteket inkább tiltotta) a kommunista éra teljesen felszámolta. Magát a civil kooperációt is – akár titkosszolgálati, hatalmi eszközökkel – ellehetetlenítette, a nonprofit szervezeteket pedig megalakulni sem engedte. Az a néhány látszatszervezet, amely létezett, az önkéntesség–öntevékenység alulról szervező kritériumának bizonyosan nem felelt meg. A '80-as évek oldódó társadalmi közegében a szervezetek működésének korlátozott engedélyezése sem a társadalmi problémák becsatornázását tette lehetővé, hanem alapvetően a párt akaratának társadalmi leképezésére volt hivatott.

A maffiaállam többlépcsős domesztikálási módszertant alkalmaz. Ennek első lépése a finanszírozás központosítása és helytartó kontrollja. Ez a módszer a legtöbb civil szervezetnél célt ér, hiszen azok leginkább nem a politikai állásfoglalásban, hanem az adott szervezeti cél megvalósításában érdekeltek, így – értve a helytartói szóból: pénzből vagy annak ígéretéből (lásd: várólisták) – nem emelnek szót a működés ezen mechanizmusa ellen. Ha a finanszírozási kényszer nem ér célt, az állam a rendelkezésére álló médiaeszköztárat veti be (például Milla, ellenzékhez köthető civil szervezetek stb.). Ez esetben már valóban csak azok a szervezetek nem hátrálnak meg, amelyek céljaik között a hagyományos részvétel–szolgáltatások–kontroll hármas civil társadalmi feladata közül az állami hatalom kontrolljának ethosát igyekeznek beteljesíteni. S ha ez sem ér célt, az állam közhatalmi eszközeit használja fel (lásd az NCTA esete: ügyészség, KEHI, rendőrség stb.) a kormányzati akarat érvényesítése érdekében. S míg az első eszköz bevetésére a demokratikus modell felemás magyarországi megvalósulása esetében is volt nem kevés példa, a második használatára korábban alig-alig találunk precedenst. A közhatalmi eszköz bevetése pedig egyértelműen a nem demokratikus berendezkedés, a polip sajátja.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

Kákai László: Nemzeti Civil Alapprogram és Nemzeti Együttműködési Alap. Hasonlóságok és különbségek a régi és az új támogatási alapok között. *Civil Szemle* 36, 2013/3.

Titokzatos debreceni győztes a semmiből – http://nol.hu/belfold/20120925-titokzatos_gyoztes_a_semmibol-1334921. letöltve: 2014.06.01.

Ugye érzi, hogy ez most kínos? – http://nol.hu/belfold/20120829-ugye_erzi_hogy_ez_most_kinos_-1328557. letöltve: 2014.06.01.

Itt a civil támogatások listája: a kormány mellett demonstrálni menő.

<http://atlatszo.hu/2012/10/22/itt-a-civil-tamogatások-listaja-a-kormány-mellett-demonstrálni-meno/> letöltve: 2014.07.31.

A munkaalapú állam korszaka következik. http://mandiner.hu/cikk/20140728_orban_viktor_a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik_beszed_tusvanyos_2014. letöltve: 2014.07.31.

A NEA Tanács alakuló ülése. <http://www.youtube.com/watch?v=W2ht9NfWG9Q>;

<http://www.youtube.com/watch?v=zxSHXDL8J64>. letöltve: 2014.07.31.

Adatszolgáltatások, források

Asszonyok a Nemzeti Egységért Mozgalom elnöki levél. <http://hexa.hcbc.hu/meh/anem.htm>.
letöltve: 2014.06.01.

NEA Tanács alakuló ülés <http://www.youtube.com/watch?v=W2ht9NfWG9Q>;

<http://www.youtube.com/watch?v=zxSHXDL8J64>

Parlament Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának 2012. április 3-án tartott ülése, lejegyzett szó szerinti jegyzőkönyv, civilnea.blog.hu.

Jogszabályok, szabályozók

2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.

2013. évi V. törvény a Polgári törvénykönyvről.

5/2012. (II. 16.) KIM rendelet a Nemzeti Együttműködési Alappal kapcsolatos egyes kérdésekről

II. RÉSZ

• Dessewffy Tibor

• **A posztkommunista Keresztapa**

Bonasera: Kérjen akármit, megkapja.

Don Vito Corleone: Nagyon régen ismerjük egymást, de ez az első eset, hogy segítségért fordulsz hozzám. Már az idejére sem emlékszem, mikor hívtál meg utoljára a házadba egy kávéra. Pedig a feleségem a keresztanyja az egy szem gyerekednek. Legyünk egészen őszinték. Neked nem kellett a barátságom. Gondolom, féltél, hogy lekötelezett leszel.

Bonasera: Én csak nem akartam bajba kerülni...

Don Vito Corleone: Megértelek. Te itt megtaláltad Amerikát. Jól megy az üzlet, vagyont szereztél, a rendőrség vigyázott rád, védtek a törvények... mi szükséged egy ilyen barátira? Erre most idejössz, és azt mondod: „Don Corleone, tégy igazságot.” De most sem ajánlod a barátságodat. Magázol, mint egy idegent. Nem áll a szád a „Keresztapa”-ra.

Don Vito Corleone: Bonasera, Bonasera... mondd meg, milyen okot szolgáltattam, hogy ennyire nem tisztelsz engem? Ha barátsággal jössz a házamba, biztos lehetsz benne, hogy ez a két gazember még a mai napon megkapja büntetését. És ha egy magadfajta tisztességes embernek ellensége támad, akkor az az én ellenségem is. És féltel tőled.

Bonasera: Legyél a barátom... Keresztapa... [a Don először a vállát vonja, de mikor meghallja a rangját, felemeli bal kezét és a megalázott Bonasera megcsókolja gyűrűjét]

Don Vito Corleone: Helyes.

[Atyai gesztussal Bonasera vállára teszi a kezét.]

Don Vito Corleone: Egy napon, ami el sem jön talán, majd én is kérek tőled egy szívességet, Bonasera...

Ez a részlet a filmtörténet egyik leghíresebb nyitójelenete. Talán épp azért is válhatott ikonikussá, mert a modernitás egyik klasszikus problémájára, mélyről jövő szorongására tapint rá. Bonasera, akinek egész fellépése, fizimiskája az egyszerű átlagember megtestesülése, a rendszer, a jog, a hivatalos intézmények között, a modern, bürokratikus struktúrák fogalmaival leírható világban igyekezett elhelyezni magát és itt előre jutni.

De amikor egy traumatikus pillanatban megtapasztalja ennek a rendszernek a határait és működésképtelenségét, akkor ahhoz a világhoz, a Keresztapa világhoz kell fordulnia, amelytől egész addig menekült. Ez nem egyszerűen az alvilág, nem a törvénytelen világ. Persze az is, de itt a bűn és a büntetés csak mellékes következményként jelenik meg. A vezetéselmélet oldaláról közelítve sokkal fontosabb eleme a Keresztapához mint családfőhöz fűződő teljes alávetettség kinyilvánítása, az informális struktúrákhoz való lojalitás elismerése, ahol a törvényes rend intézményei helyébe a Keresztapa rendelkezési joga, onnipotens kompetenciája kerül. Ezért állítjuk, hogy a jelenet egyben megoldó kulcsot is ad az Orbán-rendszer működéséhez, az orbáni vezetési modellhez.

Az alábbiakban megkíséreljük a **vezetés sajátosságai felől végiggondolni a poszt-kommunista maffiaállam modelljét**. Ez két szempontból is fontos. Egyrészt azért, mert a posztkommunista maffiaállam egyik fontos jellemzője, hogy a modernitásra jellemző intézményekkel és processzusokkal szemben a vezető személye és vezetési módszere felértékelődik. Másfelől viszont azok az elemzések, amelyek felismerve a vezetői személyiség fontosságát, Orbánt Gömböshöz, Mussolinihoz, Kádárhoz vagy Mugabéhoz hasonlítják, nos, ezek az analógiák megítélésünk szerint épp úgy tévesek, mint azok a megközelítések, amelyek vezérlő tábornokként, új államalapítóként vagy igazi férfiként idealizálják a kormányfőt. Az általunk javasolt Keresztapa-modellnek kétségtelenül vannak morális konnotációi, de ezúttal elsősorban mint analitikus elemzési eszközt szeretnénk kidolgozni. Mivel vezetéselméleti közhely, hogy a vezetési stílus, karakter és teljesítmény nem elemezhető a vezetettek és a vezetési közeg vizsgálatának kizárásával, a dolgozat második részében ezzel is foglalkozom. Nevezetesen azzal a kérdéssel, hogy mitől lehet hatalomtechnikai értelemben sikeres az orbáni modell. Így a politikai konzisztenciafeltétel bevezetése, valamint a rehomogenizált társadalmi tér bemutatása után három dimenzióban: a hatalom, a tulajdon és a legitimitás dimenziójában vizsgálom az orbáni Keresztapa-modellt (OKM). A tanulmány záró részében a szelektor-elmélet megítélésait alkalmazom az orbáni modellre.

Politikai siker és a konzisztencia feltétele

Érdemes onnan elindulni, ami talán a legszembeötlőbb a külső szemlélőnek: az OKM hatékonysága, sikere. A politikai siker, hatékonyság és személyiség viszonyára Machiavelli óta számos magyarázat született. Ezek tárgyalása túlmutatna e dolgozat keretein, számunkra e történeti tudásból az OKM kapcsán a konzisztencia tétele a releváns. E szerint egy politikai személyiség sikere és hatékonysága azon múlik, hogy a cselekvés, az üzenet és a társadalmi elvárások mennyiben konzisztensek egymással. Barack Obama

2008-as sikerét nem egyszerűen a jól kommunikált „Változás” szlogenre épített kampányának köszönhetette, hanem annak, hogy ez az üzenet konzisztens volt az amerikai társadalom várakozásaival és Obama személyiségével, illetve annak nyilvánosan látható reprezentációjával is.

Orbán politikai pályáját számos – jól dokumentált – fordulat kíséri. Mégis, mind ezen radikális irányváltások ellenére, **Orbán megőrizte hívei körében kinyilatkoztatásai és tettei konzisztenciáját.** Ezt lehet azzal magyarázni (mint ezt Szelényi Iván teszi), hogy színeváltó, tehetséges politikai vállalkozóként írjuk le Orbánt, akit nem kötnek az ideológiák és értéktételezések. A Keresztapa-metaphora azonban egy másik megközelítést sugall. Vito Corleonének vannak értékei: a családja, a túlélése, a boldogulása – és bizonyos értelemben a sikeres asszimilációja. (Emlékezhetünk, egyik fiát, Michaelt eleinte minden eszközzel próbálja távol tartani a család „üzleti” ügyeitől.) Nem akarok elveszni a pszichologizálás mocsarában, de megítélésem szerint Orbán sem origo nélküli ember – az ő esetében is vannak határozott, a konzisztenciát biztosító értékconstellációk. 1994-ben Kéri Lászlónak adott interjújában a kedvenc filmjét firtató kérdésre habozás nélkül válaszolta: a *Volt egyszer egy Vadnyugat*, „mert jön a kis csávó és a végén mindenkin jól bosszút áll”. Hogy Orbán önképében milyen fontos ez az elem, azt jól mutatja, hogy e történetet lengyel életrajzírója, Igor Janke – akinek módja volt órákig beszélgetni a kormányfővel – szintén tipikusnak tartja. Ez a hatalmasokkal, a régi kor bűnöseivel szemben fellépő önkép a gyakorlatban persze éppúgy torzul, pervertálódik, mint ahogy a Keresztapa-történetben: Michael Corleone, akinek családja egybetartása volt a legfontosabb, magányosan, elbukva és elhagyatottan hal meg a trilógia záró jelenetében. Hasonlóképpen Orbán is a legfurcsább erkölcsi döntéseket vállalja a maga belső motivációjától hajtva – elég itt a harcok antikommunista kegyosztó megbocsátására utalni Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás és mások esetében. Azt ma már látjuk, hogy ez a belső küldetésstudat mennyiben vezetett pervertált eredményhez: a posztkommunista maffiaállam modelljéhez. Amit nem tudunk az az, hogy a külső megítélésben Orbán meddig tudja fenntartani ezt a konzisztenciát, illetve mi lesz a modellpálya vége, mivé alakul ez az „akarat által formált” világ.

Az OKM esetében a konzisztenciafeltétel módszertani szempontból is fontos. Ahogy a Keresztapa nyitó jelenete is lefüggönyözött szobában, a nyilvánosság zsvájától elzártan játszódik, úgy az orbáni politikai gyakorlat lényegi része is a függönyök mögött, titokban zajlik. Igaz, a modern mediatisztált politikára ez a nyilvánosságot kizáró, titkok világába tartozó működés éppúgy jellemző, mint az információáramlás szükségszerű menedzselése, a spinelés. Az OKM esetében ennek a titokszférának tehát csak a kiterjedése, az idetartozó személyi, politikai és gazdasági döntések köre nagyobb. Ez azonban épp a konzisztencia érvényesülése miatt nem jelent megoldhatatlan módszertani problémát. Miközben a Fideszen belül az illojalitás, az omertà (a hallgatás) megszegése az első számú bűn, Orbán maga számtalan alkalommal és teljes nyíltsággal tárja fel hatalomgyakorlási technikáit. Így, ha konkrétan nem is tudjuk, hogy milyen mérlegelések nyomán születnek személyi és gazdasági döntései, nézetei a teljes elitcsere szükségességéről

és a neki elkötelezett nagytőkések támogatásról közismertek. Vagyis nincs rejtett személyiség, láthatatlan struktúra: **Orbán interjúiban, nyilvános fellépései során, beszédeiben és intézkedéseiben konzisztens és követhető módon képviseli a Keresztapa-modellt.**

Hatalomgyakorlás

A modernitás egyik legfontosabb jellemzője a különféle életszférák szétválasztása. Ennek oka a modern társadalmakban végbemenő differenciálódás és specializáció, amely Marxtól Tönniesen át Durkheimig a szociológia klasszikusainak egyik legkedveltebb témája volt. Így alakult ki az eltérő logikák, működési szabályok létének fokozatos elismerése és tiszteletben tartása. Nem csak a politikai értelemben vett klasszikus szétválasztásról, a törvényhozói, végrehajtói és jogszolgáltatási kompetenciák elkülönítéséről, a fékek és ellensúlyok rendszeréről van szó, hanem ezen túlmenően a publikus és privát, hivatalos és személyes, kulturális, gazdasági és politikai tér is különböző értékek és szabályok szerint működik. Ebben a modellben a demokratikus politikai vezető hatalmát négy tényező is komolyan korlátozza.

- Először is a törvények, eljárások, rögzített procedúrák – néha a társadalmi normák.
- Az egyeztetési kötelezettség a különböző alszférák képviselőivel.
- Az egyes szférák saját logikákat követő – részlegesen – autonóm elitcsoportjai, amelyeknek a vezetői nem a politikai hatalom birtokosa által kinevezettek, vagy ha formálisan ez így is van, bizonyos mértékben saját autonómiával bírnak.
- Végül a legitimitás: a demokratikus vezetőt a választók – választójogi törvények által meghatározott – többségének akarata juttatja hatalomra és váltja le.

Az OKM alapvetően másként konstruálja a társadalmi teret, **a differenciálódással szemben egy homogén, egyetlen logika mentén átfogható térben gondolkodik.** Az ebben az értelemben vett homogenizált térnek a legfontosabb eleme a vezető. Az ő akaratának kell átfognia a valóság minden részét, illetve mindennek és mindenkinek ehhez az akarathoz kell igazodnia. Ha modellt, előképet keresünk ehhez a működéshez, azt a patriarchális családfő weberi leírásában találjuk meg. A patriarchális családfő azonban tipikusan a család, a porta, a nemzetség vezetője. Ezzel szemben **az OKM országos ösztársadalmi szintre emeli a patriarchális családfő modelljét.**

Mit jelent ez? Azt, hogy a demokratikus politikai vezetőkre vonatkozó négy előbbi szabályból három az ellenkezőjébe fordul.

- Az OKM-ben a vezetőt nem korlátozzák a törvények, eljárások, rögzített procedúrák – sőt gyakran a társadalmi normák sem. Ha az Alkotmánybíróság „kotnyeleskedik”, az Alkotmány módosításával megnyirbálja a hatáskörét, visszamenőleges

hatályú törvényeket fogadtat el, amelyeket később megszeg, személyekre szabottan módosítat általános jogszabályokat stb. stb.

- Nem korlátozza az egyeztetési kötelezettség a különböző alszférák képviselőivel. Az egyeztetések kikerülése néha pragmatikus hatalmi pénzügyi célokat szolgál (lásd Paks 2.), néha azonban a szimbolikus célok mellett pusztá erődemonstráció. Megtehetem, ezért meg is teszem – pláne, ha az ellenfeleimnek valóban fáj (lásd Szabadság téri emlékmű).
- Nem korlátozzák az egyes szférák saját logikákat követő – részlegesen – autonóm elitcsoportjai. Az OKM-ben az autonómiák felszámolandóak. Formális létezésüket nem fenyegeti veszély, ha a hatalomhoz lojális vezetőket választanak – már ahol a választás lehetősége megmarad, nem váltja fel a felülről való kinevezés gyakorlata. A kinevezési gyakorlat és a finanszírozás együttesen biztosítja a társadalmi tér homogenizációját. A renitens szereplőkre az anyagi ellehetetlenítés, az adminisztratív és informális eszközökkel történő marginalizálás vár.

Mindebből két dolog is fakad. Egyrészt, miként a patriarchális családfő, **az OKM vezére is feltétlen, magától értetődő engedelmességet vár el az uralma alatt levőktől.** Valódi konfliktusok abban az esetben jelenhetnek meg, ha ennek a kompetenciának a határaihoz ér, azaz egy másik család, másik falu vélt vagy valós érdekeivel ütközik. Mivel az OKM saját fennhatósága alá tartozónak tekintti az egész országot, ezért **előre kódoltak a külső konfliktusok más országokkal.** Az „enyém” határainak kijelölése értelemszerűen a „nem enyém” világának megnevezését is jelenti. A komplementer, kívül levő nemzetekre más szabályok érvényesek. Mivel a „nem enyém” világ idegen szabályai között a patriarchális családfőnek csak korlátozott hatalma van. Nem véletlen tehát, hogy Orbán sorozatos konfliktusokba kerül a nem választott környezettel, az Európai Unió demokratikus országainak vezetőivel – míg újabb és újabb szövetségeseiket igyekszik találni többnyire egzotikus önkényuralmi vezérek között (baltás gyilkos, illetve kazah emlékmű a Városligetben).

A másik sajátosság az uralomgyakorlás módjára vonatkozik. Az OKM középpontjában a megkérdőjelezhetetlen autoritású vezető áll, aki nem tárgy, nem mérlegel, nem egyeztet, hanem rendelkezik, utasít, igazságot oszt. Ezért a legalitáshoz fűződő viszonya is sajátos. Mivel a nemzet belső kisajátítása a családfőtől a cselédekig terjed, ez egyben definiálja a belső nem nemzet fogalmát is. Ezzel **a belső nem nemzettel, annak részeivel szemben a más szabályok, illetve a szabályok hiánya tipikus** (például a játék-automaták rapid betiltása, dohányboltok újraelosztása, az ügyesség és az adóhatóság célzott, politikai alkalmazása). Ezt a felosztást a vezetés nemhogy titkolni akarná, szabályokba foglalja, nyíltan hirdeti (a Magyar Művészeti Akadémia Alkotmányba foglalása, kaszinótender).

A hatalom gyakorlását tehát a demokráciákban elfogadhatatlan, „nonortodox” módszerek jellemzik, ami a társadalmi térnek a patriarchális családfő szerepfelfogásából fakad. Ebben a megközelítésben a haza (és vezetője) magától értetődően éppúgy nem

lehet ellenzékben, mint ahogy a tradicionális családban is magától értetődő, meg nem kérdőjelezhető az apa tekintélye. „A »rule of law-t« felváltja a »law of rule«. Az igazságszolgáltatás helyébe az igazságosztás lép.” (Magyar Bálint) Ez a szerepfelfogás eredményezi azokat a helyzeteket, amelyek megrökönyödéssel töltik el mindazokat, akik demokratikus alapokról kiindulva próbálják megérteni Orbán politikáját. Ebből a szempontból példaértékű, hogy a kormányfő személyes hobbiját, a labdarúgást magától értetődően, minden kétely nélkül, sőt minden negatív visszajelzés dacára vetíti ki a magyar társadalomra, és axiómának tekinti, hogy a magyar nemcsak futballokos, hanem futballőrült nemzet is. Modern és demokratikus viszonyok között is támogatható természetesen a labdarúgás – erre számos példát ismerünk. Ezen esetekben azonban gondos mérlegelés, igény és lehetőségfelmérés, a szereplőkkel való egyeztetések, tárgyalások előzik meg a koncepciók megfogalmazását, amelyek megvalósítása felett demokratikus kontrollt gyakorol a politikai közösség. Az orbáni verzióban a Vezető személyes vízióit előzetes társadalmi költség/haszonelemzés nélkül, az általa kijelölt szereplők a kormány által teremtett feltételek között hajtják végre, és a kormányfői akarat archaikus, „demokratikus macerák” nélküli direkt megjelenéseként képeződnek le. Orbán valóban és őszintén hiszi, hogy a labdarúgás férfias küzdelem, valódi párviadal, a leghasznosabb közösségi tevékenység. Egyben olyan mutató, amely jelzi az adott ország sikerét. Ezért is kell erőn felül, szokatlan mértékben támogatni a labdarúgást – végül is ennek a színvonalra határozza meg, ha nem is egy ország fejlettségét, de a hangulatát, lelkületét mindenképp. Ez a felfogás meglehetősen abszurd, ha azt vesszük, hogy a magyar labdarúgó-bajnokság hétvégi látogatottsága többnyire kisebb, mint egy közepes autóversenyé. (A Nemzeti Sport adatbankja szerint az első osztály 2013. július vége és november vége között lejátszott 120 mérkőzésére átlagosan 2700 fő volt kíváncsi, a meccsek hatodára pedig kevesebb mint ezer fő látogatott el. A lista alján két meccsel a felcsúti Puskás Akadémia található, a csapat legutóbbi meccse mindösszesen 100 nézőt vonzott, a Diósgyőrrel való találkozó pedig csupán 300-at. (<http://www.hir24.hu/belfold/2013/11/25/stadionepitesi-laz-atlagosan-2700-fo-jar-ki-a-magyar-mecsekre/>))

A posztkommunista maffiaállamban, az orbáni Keresztapa-modell működésében világosan rajzolódna ki a patriarchális családfő köré épülő világ jellegzetességei. A maffiatípusú rendszer azonban nyilvánvalóan nem azonos a patriarchális családfő modelljével. Magában foglalja azt, de a fogalomhoz további jelentésmezők is társulnak a tulajdon és a legitimitás dimenziójában. Az alábbiakban ezeket vizsgáljuk.

A tulajdon

Az alaphelyzet, az OKM működésének alapdinamikája itt a már korábban látott: a modernitásban egyre inkább elkülönülő ellenőrzött szférák újrathomogenizációja. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy **a köztulajdon és a családi, magántulajdon elválasztása megszűnik, határai elmosódnak**. Legyen szó erdőről, földről, stadionépítésről vagy popkoncert-támogatásról, a Keresztapa vagy megbízottja sajátjaként rendelkezik ezekkel a közjóságokkal vagy közpénzekkel. A nyilvánosság az eredményekről értesül, a döntési folyamatra semmilyen rálátása nincs. Ez tehát a patriarchális elem. A posztkommunista maffiaállam további jelentéstartalmait azonban épp a tulajdonszerzéssel kapcsolatban mutatkoznak meg.

A posztkommunista jellegzetességet ebben az esetben két részre, egy személyes és egy stratégiai „társadalmi mérnökösödési” elemre bonthatjuk.

A személyes elem

Orbán és családja magánvagyonának gyarapodása egyrészt jól dokumentált, másfelől viszont ezek a beszámolók érthetően csak a nyilvános adatokra támaszkodhatnak (Kovács – Tarnói, 2000; Rajnai, 2005; Ferenczi, 2014). A magyar politika egyik legféltettebb titka Orbán Viktor és hajdani gimnáziumi és kollégiumi jó barátjának, az ország egyik leggazdagabb emberévé vált Simicska Lajosnak a pontos viszonya. Bár jelenleg nem bizonyítható, hogy Orbán csendestárs Simicska cégeiben – ez nem lenne teljesen életszerűtlen. Ezzel szemben nyilvános az, hogy a Közgép és Simicska más cégei előszeretettel szponzorálnak a kormányfőnek kedves projekteket. Az azonban a nyilvánosan elérhető adatokból is látható, hogy **az Orbán család a hivatalos jövedelmét meghaladó mértékű ingatlan- és egyéb vagyonra tett szert az idők folyamán**. (Orbán esete annyiban különleges, hogy 1990 óta parlamenti képviselő, így vagyoni viszonyai elvben transzparenssek.)

A gánti bányaugy, a tokaji birtokok ügye (illetve a legutóbb nyilvánosságra került gázügy) azt mutatja, hogy a közpénzek átcsoportosítása a saját családjának vagy a közvetlen klientúrájának folyamatos (<http://atlatszo.hu/2014/01/28/nagy-gyorgy-es-garanci-istvan-is-reszesulnek-a-gazbizniszbol/>). **A technikák változnak és finomodnak, a szereplők köre némileg átalakul, de a lényeg, a közpénzek „magánosítása”, nem változik.**

Mindez a posztkommunista kontextusban értelmeződik.

Az államszocializmusban a vagyoni különbségek mértéke visszafogottabb, míg a (magán)tőkehiány szinte teljes volt. Az átmenet során új tulajdonosi réteg alakult ki.

Ennek a sokszínű és viharos átmenetnek a legmeggyőzőbb narratíváját Kolosi Tamás adta, mikor ezt a folyamatot az osztályvezetők forradalmaként írta le. Ebben a megközelítésben az új tulajdonosi elit domináns része azokból a középvezetők közül került ki, akik a rendszerváltáskor már komoly kapcsolati és tudástőkével rendelkeztek, de nem voltak a korábbi nómenklatúra tagjai. (Ezt a szociológiai tendenciát számos anekdotikus példa ellenpontosza. Közismert például az utolsó KISZ-titkár, Nagy Imre privatizációs tulajdonszerzése a Caola kozmetikai cégben.) Orbán már első kormányzása idején sem húzott határt magánvagyonra gyarapodása és a közpénzek elköltése közé. Első bukása után azonban olyan tanulságokat vont le, amelyek egy új minőséghez vezettek. Itt a privátgazdagodás, a családi jólét szimpla biztosítása helyett egy nagy ívű, stratégiai szintre emelt, a társadalmi–gazdasági struktúrát átalakító projektet látunk. Egyrészt, ahogy Debreczeni Józsefnek a 2002-es vereség után adott interjújában elmondta: leginkább ott hibázott, hogy nem hozta létre a hozzá lojális nemzeti nagytőkések csoportját. Másrészt viszont a centrális erőter koncepciójából egy önálló konzervatív pillér felépítésének feladata is fakadt. A saját oligarchákhoz a saját egyházak, saját borászok, saját egyetemek, saját tévék, saját múzeumok és saját közértek, vagyis egy új nemzeti konzervatív gazdasági–politikai–kulturális komplexum kialakításának programja nőtt ki. Korábban ezt a projektet Erdei Ferenc nevezetes két világháború közötti Magyarországot leíró modelljéhez, a magyar társadalom kettős szerkezetéhez hasonlítottam. Erdei szerint a gyenge, ám független, polgári, piaci szerkezetekkel szemben egy feudális, hatalmat tisztelő, konstruált hagyományokra építő, hierarchikus alá-fölé rendeltségekben gondolkodó, állami vezérlésű pillér kiépítése, megerősítése volt e kettős szerkezet lényege. Orbán azonban a centrális erőter koncepciójában ennél radikálisabb képet fogalmaz meg: nem két egymásnak feszülő logika és világgép társadalmi, strukturális leképeződéséről beszél, hanem egy robusztus középéről, amely más nagyságrendet képvisel, mint – részben azok töredezettsége okán – a vele szemben álló szerkezetek. E centrális erőter intézményeinek, klientúrájának és hegemóniájának kialakítása és fenntartása hatalmas erőforrásokat igényel. Ezért is indokolt elhelyezni az orbáni projektet egy olyan tipológiában, amely megmutatja az OKM sajátosságait más egyszemélyi vezetők rendszeréhez képest. Annál is inkább, mert ez átvezet a korábban említett harmadik dimenzióhoz, a legitimitás kérdésköréhez.

Előbb azonban az egyszemélyi vezetők három archetípusát érdemes megkülönböztetni.

Totalitáriánus diktátorok: Sztálin, Hitler. Ebben az esetben a magánvagyon felhalmozása nem kiemelt ambíció, hiszen egyszerűen minden a politikai hatalom alá rendelt. A totalitáriánus vezető nem törekszik arra, hogy hatalmát személyes tulajdonra konvertálja, hiszen az egész birodalma teljhatalmú ura. Nem él aszketikusan, de **a magántulajdonnak nincs különösebb értéke számára, hiszen létezése csak politikai Vezérként értelmezhető.** A nyugdíjas Szálin, a visszavonult Hitler: oximoron. Ezért ez a vezetőtípus ha megbukik, nem csak neki van vége, hanem a világnak is. Ha esetleg mégsem, ezt maga rendeli el: „A nemzet gyengének bizonyult, nem érdemelt meg

engem” – indokolta Hitler a német infrastruktúra elpusztítását elrendelő Néró-parancsot. Ez a típus tehát sem a magántulajdon felhalmozása, sem a politikai hatalom tulajdonná konvertálása iránt nem mutat kiemelkedő affinitást.

Ingtag önkényurak: az iráni sah, Marcos elnök. A típus hatalma kiterjedésében abszolút, de időben nem. Ezért az ide tartozó diktátorok **a vagyonfelhalmozást ambicionálják**. De nem csak a felhalmozást épp azért, mert tudják, bukásuk után felelősségre vonás következhet, így vagyonukat földrajzilag is diverzifikálják, külföldre menekítik. Imelda Marcosnak bizonyára fáj legendás cipőgyűjteménye, melyet kénytelen volt menekülésük után Manilában hátrahagyni, de a svájci bankokba menekített 7,5 milliárd dollár vélhetően enyhítette fájdalmát (http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Big_Bird).

A posztkommunista maffiaállam vezetője. Ez a típus érdekelt a politikai hatalom személyes tulajdonná transzformálásában. Ugyanakkor – bár nem zárhatjuk ki – ebben az esetben nem alapfeltétel a külföldre menekített vagyon. Korántsem az okból, mint a totalitáriánus diktátorok esetében. Épp ellenkezőleg: bár hatalmát nem tételezi öröknek, **a törvényesség legitimációját használva saját ügyleteinél, valamint bízva a demokratikus jogrend működésében, bukása esetén nincs oka aggodalomra**. Simicska Lajos Közgépe feltűnően sok közbeszerzési pályázatot nyer el, ám ezek a pályázatok jogi szempontból megállnak. Ha lennének problémák, a jogszabályokat gyorsan az elvárásokhoz igazítják. Egy rezsimváltás esetén a szereplők nemcsak az elévülésre hivatkozhatnak, hanem arra is, hogy a jognak megfelelően jártak el. (Lásd még Simicska sokat idézett mondása: „hülyének lenni mindenkinek alkotmányos joga”.) Vagyis a maffiaállami módszerekkel felhalmozott vagyon és tulajdon demokratikus módon nem visszaszerezhető. Ez a felismerés csak tovább növeli a maffiaállami vezetők motivációját az új tőkefelhalmozásra. E típus sajátosságainak leírásával el is jutottunk a legitimitás dimenziójához.

Legitimitás

A posztkommunista maffiaállam fogalmi eleme, hogy demokratikus legitimitáson alapul. Mindazok ellenére, amit az eddigiekben a patriarchális családfőről, illetve a kvázi feudális, maffiaszerű működésről írtunk, **az OKM demokratikus választásokon szerzi meg a hatalmat, formális legitimációja tehát demokratikus**. Itt két kérdéskört kell közelebbről megvizsgálni. Egyrészt ennek a demokratikus legitimációnak a jellegét, pontos mibenlétét, másrészt működési módját érdemes tisztázni.

Az Orbán/Áder-féle választási törvénnyel kapcsolatban számos aggály megfogalmazható. Mégis, a 2014-es választások eredményei azt mutatják, hogy Orbán a 2010-es „fűlkeforradalommal” és az azt követő kormányzás után megőrizte a Fidesz dominanciáját. A korábbi választási rendszer szerint, ha kétharmadot nem is szerzett volna, de így is

biztosan győz. Ez a nagymértékű támogatottság, illetve népszerűség magyarázatra szorul.

A többségi felhatalmazás mint bunkósbot. Orbán és a Fidesz előszeretettel azonosítja választóit a nemzet egészével. **A választásokon elnyert támogatást az egész nemzet akarataként tünteti fel.** Ebből következően, aki Orbánt kritizálja, az a magyar nemzet egészét támadja. Ezt a technikát előbb az európai uniós kritikákkal szemben alkalmazta a Fidesz, de a centrális erőter megszilárdulásával egyre gyakrabban alkalmazza hazai politikai ellenfelekkel szemben is.

A demokratikus legitimitás mint mimikri. A demokratikus legitimitáció nemcsak a többségi, elektorális felhatalmazást, hanem azoknak a jogi kereteknek és szabályoknak a tiszteletben tartását is jelenti, amelyek kiiktatását, figyelmen kívül hagyását korábban mint a patriarchális modell lényegét tárgyaltuk. Azt is láthatjuk azonban, hogy e demokratikus elveket, amikor érdekeik úgy kívánják – legyen szó kommentelők beperléséről vagy jogi szabályozással létrehozott pénzpumpáló mechanizmusról –, a legnagyobb eltökéltséggel védik meg a jogbiztonság, illetve a jogállamiság retorikájával.

Kvázi szakrális elemek. A demokratikus legitimitás nem kizárólagos abban az értelemben, hogy hívei körében Orbánt a legnagyobb tisztelet övezi. Széles Gábor oligarcha „vezérlő tábornokhoz” ír ódát, az újonnan megválasztott Tuzson képviselő Széchenyihez hasonlítja Orbánt. De nem ezek a túlzások a legfontosabbak, mert ott, ahol a racionális legitimitás és irányítási forma háttérbe szorul, **megjelennek a hit, a vallásos hevület elemei is a legitimitációban.** Orbán a tévedhetetlen vezető, „aki egyedülként érzi a magyar néplelket”, „van víziója”, „kivételesen érti, hogy merre fordul a világ” – ezek olyan toposzok, amelyek e nem racionális, racionalitáson túli viszonyulást jelzik. Ebből fakad, hogy a Fidesz sikeresen kampányolhat bármilyen kidolgozott szakpolitikai javaslatokat tartalmazó kormányprogram nélkül, elég Orbán portréját és két szót, „Magyarország miniszterelnöke” feltüntetni.

A vezető mint médiakonstrukció

Külön elemzést érdemelne Orbán vezetői imázsának felépítése a médiában. A mi szempontunkból itt elég kiemelni, hogy ez az imázsépítés, médiakonstrukció a Fidesz számára kiemelten fontos. **Fokozott erőforrásokat és figyelmet szentelnek annak, hogy a vezetői imázs ne sérülhessen.** Orbánnal hosszú ideje nem készülhet független interjú a magyar médiában, fotózáskor sajtótitkára és testőrei igyekeznek védeni. A baráti lapok, az egyre terjeszkedő Fidesz-médiabirodalom folyamatosan sulykolja az európai léptékű politikai vezető képét. A kereskedelmi médiát zsarolásokkal, személyi kinevezésekkel és exkluzív anyagok csöpögtetésével semlegesítik. Feltűnő, hogy ezekben a médiumokban, ha meg is jelennek a Fidesszel vagy egyes politikusokkal szembeni kritikus hangok,

Orbánt személyében soha nem támadják. Marad a néhány valóban független orgánus, ellenzéki médiumok, illetve az online, a közösségi média világa. Az előbbieket visszaszorítják és pénzügyileg gyengítik meg, míg az online média esetében nagy erővel szervezik és támogatják a kormányközeli blogok és honlapok erősödését. Ez a merőben szokatlan szerkezetű médiatájkép lehetővé teszi, hogy Orbán legyen az a szereplő, aki *de facto* a politika első vonalában mozog, mégis gyűrődésmentesen megőrzi népszerűségét.

Ezzel el is jutottunk az utolsó kérdéshez. A média szerepe a vezetői konstrukció létrehozásában és fenntartásában nagyon fontos, önmagában mégsem magyarázza az OKM, a rendszer működésének sikerét. Ehhez a működésmód további sajátosságait kell mérlegelnünk. Ehhez kiváló segédletet kínál Bruce Bruno de Mesquita és Alastair Smith **szelektorelmélete**, amelyet a *The Dictator's Handbook* [Diktátorok kézikönyve] című bestsellerükben ismertettek.

Mitől jó politika a rossz viselkedés? Ez a rendkívül realista Diktátorok kézikönyvének alcíme. A szerzők azt állítják, a politikus valós motivációival kell számolnunk. Ennek a realizmusnak a szellemében fogalmazzák meg de Mesquitáék alapállásukat: „Ami a politikát illeti, az ideológiának, nemzetiségnek, kultúrának nincs különösebb jelentősége.” „Amikor politikáról van szó, hozzá kell szoknunk, hogy konkrét, megnevezett uralkodók tetteiről és érdekeiről beszéljünk és gondolkozzunk olyan zavaros eszmék helyett, mint a nemzeti érdek, közjó vagy általános jólét.” (de Mesquita – Smith, 2011:xvi)

Koncepciójuk szerint a társadalomban a legfontosabb választóvonal a vezetők és a vezetettek között húzódik. Ebben a megközelítésben a hatalmon lévők célja hatalmuk és adóbevételeik maximalizálása az alávetettek kárára. A szerzők félreérthetetlenül fogalmazzák meg alapállításukat: a politika a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól, nem pedig a nép általános jólétéről. (de Mesquita – Smith, 2011: xv) A szelektorelméletnek nevezett teória szerint pedig **a politikai túlélést leginkább emberek egy szűk csoportjára támaszkodva biztosíthatjuk**. Ha támogatóink kis csoportja tisztában van azzal, hogy a hatalom falain kívül emberek tömege vár arra, hogy közülük kerüljenek ki az új támogatók, a vezetésnek nagy mozgásteret lesz annak eldöntésében, mire és hogyan költse a javakat. Ezért van az – állítják a szerzők –, hogy szűk koalícióra támaszkodva könnyebbé válik a magas adók kivetése. Az úgynevezett „nagy kérdéseknek”, amelyek a politikaelmélet történetét átszövik, a szerzők szerint nincs különösebb jelentőségük: „Az államoknak nincsenek érdekeik. Embereknek vannak.” (de Mesquita – Smith, 2011: xxiii)

A Diktátorok kézikönyvének központi tétele de Mesquitáék szelektorelmélete (*selectorate theory*), amely a politikai mezőn belül három csoportosulással számol. Ezek: a névleges szelektorok (*nominal selectorate*), azok, akiknek elméletileg legalábbis valamilyen beleszólásuk lehetne a vezető kiválasztásába; a valódi szelektorok (*real selectorate*), akik ténylegesen megválasztják a vezetőt; végül a győztes koalíció (*winning coalition*), azok, akiknek a támogatása elengedhetetlen a vezető megválasztása szempontjából.

A diktátorok ötparancsolata

A csoportok mérete és egymáshoz való aránya a Diktátorok kézikönyve szerint meghatároz szinte mindent, ami a politikában történik. A szerzők szemében a kormányokat nem típusuk különbözteti meg, hanem a szelektori csoportok mérete. Így a diktatúra nem jelent mást, mint egy kisszámú győztes koalíció támogatását, viszonylag nagyszámú névleges szelektorral és kevés valódi szelektorral a háta mögött. A demokrácia viszont olyan kormányzást jelent, amelynek alapja egy nagyméretű koalíció, amely mögött egy szintén nagyméretű névleges szelektori csoport és egy azzal szinte azonos méretű valódi szelektori csoport áll. A sikerre éhes vezetőnek pedig nincs más dolga, mint az ezen alapvetésekből következő öt szabály betartása. Ezek: a győztes koalíciót tartsd meg annyira kicsinek, amennyire csak lehetséges; a névleges szelektorok körét bővítsd olyan nagyra, amennyire csak lehetséges, hogy koalíciód bajkeverőit később lecserélhesd; ellenőrizd a bevételek áramlását; fizess a kulcstámogatóidnak – éppen csak annyit, hogy megőrizd a támogatásukat; végül ne vegyél ki pénzt a támogatóid zsebéből azért, hogy a nép életét jobbra tedd. (Mesquita – Smith, 2011: 17) Lássuk ezeket az elveket közelebbről.

1. A közvetlen támogatók **győztes koalícióját tartsd meg annyira kicsinek**, amennyire csak lehetséges. Minél kisebb a koalíció, annál kevesebb embert kell ellenőrizni – és annál kisebbek a költségek.
2. Alakítsd úgy, hogy **a névleges választók olyan sokan legyenek**, amennyire csak lehetséges. Így a közvetlen támogatók helyettesíthetővé válnak, kedvedre és könnyedén cserélgetheted őket.
3. **Ellenőrizd a bevételek áramlását.** A vezető számára mindig hasznosabb, ha ő mondhatja meg, ki egyen, mintha mindenki odaférhet a tortához. A leghatékonyabb cash flow a vezető számára, ha az emberek nagy többségét elszegényíti, miközben néhány kiválasztottat – és támogatóikat – gazdaggá tesz.
4. **Fizess a kulcstámogatóknak** épp annyit, hogy megőrizd lojalitásukat. Ne feledd, közeli támogatóid inkább a te helyedben lennének, mintsem hogy tőled függenek. A te nagy előnyöd velük szemben abból fakad, hogy te tudod, honnan jön a pénz, míg ők nem.
5. **Támogatóidtól ne vonj el** forrásokat azért, hogy a nép életét jobbra tedd. Ha túl jó vagy az emberekhez úgy, hogy a saját koalíciódtól vonod el a forrásokat, akkor nem telik sok időbe, hogy barátaid „ellened fordulva lekapjanak a tábláról... Éhezőknek nemigen marad energiájuk, hogy ellened forduljanak, miattuk tehát nem kell aggódnod. Ellenben koalíciód csalódott tagjai elpártolhatnak nagy gondokat okozva.”

E szabályok nem csak távoli, egzotikus diktatúrák működését írják le. Épp ellenkezőleg: „Miként az autokraták és zsarnokok, a demokratikus államok vezetői is ezeket a szabályokat követik, mivel, mint minden vezető, ők is meg akarják szerezni a hatalmat és

meg akarják őrizni azt. A demokraták sem akarnak szinte soha maguktól lemondani – hacsak nem kényszerítik őket (*bár a »kényszerítés«* eszközei többnyire *moderáltabbak, mint a zsarnokok esetében, DT*) ... a demokraták problémája, hogy mivel különböző kényszerekkel szembesülnek, némiképp kreatívabbnak kell lenniük, mint autokrata kollégáiknak.” (de Mesquita – Smith, 2011: 19) Amennyiben e modellt alkalmazzuk a magyar viszonyokra, aligha kérdéses, hogy mint főszabály Orbánt is a hatalom megtartása vezérli – és mint láttuk, ebben semmi különös nincs. Ami itt érdekes, hogy **milyen eszközöket választ** ehhez a célhoz. Az orbáni konfliktuspolitika, az ütközetek, háborúk, forradalmak és szabadságharcok vég nélküli sorának magyarázatára sok narratíva forog közszájon. Vannak, akik Orbán focistamúltjával, győzni akarásával, neveltetésével, a fővárosba kerülését követő frusztrációkkal, esetleg Habony Árpád kegyelmet nem ismerő kempós előéletével magyarázzák az állandó ütközéskényszert. A szelektorelmélet azonban más magyarázatot kínál: Orbán hatalomba kerülve **a megkerülhetetlenek körét a lehető legszűkebbre** próbálja vonni, így kedve szerint ellenőrizheti és jutalmazhatja őket. Az elitcsoportokkal való ütközések, a hatalmi döntéshozatal centralizálása és a döntési centrum monopolizálása így nem valami egyéni karakterjegyből, hanem ebből a „kottából” fakad. Hasonlóképpen a társadalmi autonómia és annak bármely intézménye: romkocsmá, egyetem, alternatív színház, ellenzéki média elleni fellépés és ellehetetlenítés is ennek a politikának a hideg racionalitással történő levezénylése, **a győztes koalíció kívüli erők tudatos gyöngítése.**

A Fidesz elnökének ahhoz, hogy győztes koalícióját megteremthesse – miközben, mint láttuk, a forrásokot egy számosságában töredék csoport (*a megkerülhetetlenek és befolyásosak*) irányába csoportosítja át – szüksége van egy olyan eszközre, amely lehetővé teszi a hatalom megőrzését. Ez az oka a megosztó nyelvnek, a konfliktuspolitizálásnak, a szimbolikus harcoknak.

Orbán tehát a hatalom gyakorlása során de Mesquitáék szabályait követi. Lássuk a korábban már ismertetett szabályokat:

1. A győztes koalíciót Orbán valóban minimalizálja: elég lenne erről Széles Gábort vagy a KÉSZ-cégcsoport vezetőit megkérdezni. Ezek a hazai nagytőkések többször is felkínálkoztak Orbánnak, de a belső körbe nem sikerült bekerülniük. Néha már az a benyomásunk, hogy Orbán a *megkerülhetetlenek* körét annyira szűkre húzza – közvetlen bizalmasa, Simicska Lajos cégbirodalma maradhat meg egyre növekvő monopóliumként. És a tétel másik része is érvényes: hol vannak ma azok, akikkel Orbán együtt indult politikai pályáján? Ellenőrizve, ám békésen a második, harmadik vonalban vagy partvonalon kívül – Kövér László és Áder János kivételével.

2. A felcserélhető számának maximalizálása – így kap egy kicsit prózaiabb értelmet a határontúliaknak megadott választójog, az új választási törvény, az egyéni kerületek túlsúlya és Fideszre szabása. Ezt a célt szolgálja a Civil Összefogás Fóruma (CÖF), valamint a többi kvázi civil, a támogatókat mozgásban és izzásban tartó szervezet és forma.

3. Orbán nemcsak a bevételek áramlásának ellenőrzésében, hanem a **bevételek generálásában** is alighanem nemzetközi klasszis. Habár a magyar politika egyik legféltebb titka ma az Orbán–Simicska-viszony pontos természetrajza, az a nyilvánosan ismert számokból is látható, hogy itt egy, a közpénzeket kiugró hatékonysággal privát vagyoni konvertáló vállalkozás működik. Ez a bevétel biztosíthatja a szervezetet egybetartó mézesmadzagot, míg az Orbán személyi testőréből dandártábornokká avanzsált exrendőr által vezetett, titkosszolgálati jogosítvánnyal felruházott és eddig különös felépéseivel elhíresült Teroelhárító Központ a fegyelmezéshez szükséges furkósbot.

4. **Fizess a lojalitásért, de ne túl sokat.** Itt elég csak Budai Gyula átvilágítási kormánybiztos államtitkári pozícióval való kifizetésére utalni.¹ De érdemes egy pillantást vetni az Orbán mögött a 2002-es és 2006-os választásokon felsorakozó biodíszlet szereplőinek későbbi karrierjére is, ahol ugyanez a lojalitásért pozíció logika működik. A magyar viszonyok között, ahol felmérések szerint a társadalom felső tíz százalékát leszámítva nincsenek számottevő megtakarítások, a pozícióval való zsarolás lehetőségei számottevően nagyobbak, következésképpen a karakán civil kiállítás esélyei kisebbek, mint általában Európában.²

5. **Támogatóidtól ne vonj el forrásokat, ne tégy a közjóért.** Ez a szabály magyarázza az egykulcsos adóhoz való görcsös ragaszkodást, a futballisták és – a hatalommal lojális egyházak kiemelt támogatását, a szociálpolitika társadalmi feszültségeket tovább növelő, szegényellenes átalakítását. Okkal hasonlítják ezt egy olyan piramisjátékhoz, ahol a valakinek adott kedvezményeket három másiktól való súlyos elvonások alapoznak meg.

Összefoglalva, a Diktátorok kézikönyvében kifejtett szelektorelmélet segít annak megértésében, hogy sajátos vezetői stílusával, habitusával és karakterével miként lehet Orbán sikeres politikus ma Magyarországon. Ez azért is fontos, mert a posztkommunista maffiaállam koncepciója kapcsán a leggyakrabban megfogalmazott kritika, hogy a modell nem bontja ki eléggé a társadalmi elfogadás struktúráit. Nem fókuszál arra, hogy mennyiben kizárólagosan magyar jelenség a Keresztapa hatalomra jutása, tartós és kimagasló támogatása. Ennek a tanulmánynak e kérdés megválaszolása nem volt a célja. Ugyanakkor jeleznünk kell, hogy a don Corleone–Bonasera-jelenet, amellyel a tanulmányt indítottuk, nemcsak a vezetési stílus és karakter szempontjából, hanem az elfogadási struktúrák tekintetében is iránymutató. Mint ezt már több helyen kifejtettük, a magyar társadalom sajátos értékkeplete a történelmi tapasztalatok és azok kulturális feldolgozásának eredőjében értelmezhető. Bonasera csalódott a jogszolgáltatás intézményeiben és tágabban az intézményi rendben, ezért fogadta el megtörve a Keresztapa világát. Hasonlóképpen mélységesen csalódott a magyar társadalom is a huszadik század mély és változatos traumái után a rendszerváltás utáni viszonyokban, és a választási eredményekből látható rezignált megnyugvással húzódik az OKM védőernyője alá.

Jegyzetek

- 1 A 2010-es választások után előbb Papcsák Ferenc, majd Budai Gyula töltötte be az „elszámoltatási kormánybiztos” pozíciót. A 2010. november 9-étől kezdődő, 2012. augusztus végéig tartó időszak alatt 1442 ügyet vizsgált az elszámoltatásért felelős kormánybiztos hivatala, 110 nyilvános vizsgálati jelentés készült, 61 esetben éltek büntetőfeljelentéssel, amelyek közül még 30 ügyben folyik a nyomozás, 7 ügyben történt vádemelés. A nyomozások során 47 személyt gyanúsítottak meg, és 39 személlyel szemben emeltek vádat.”
<http://szolnok.fidesz.hu/index.php?Cikk=183784>
- 2 A lakosság körében továbbra is stagnál a megtakarítói hányad, a GfK Hungária pénzügyi felmérése szerint. 2013 első félévében a hazai lakosság átlagosan 15 százalékának volt valamilyen banki megtakarítása, ami 2004 óta a legalacsonyabb értéknek felel meg, alulmúlja a 2008–2010 közötti válságos időszak megtakarítási arányszámait is.
<http://privatbankar.hu/ongondoskodas/orom-az-uromben-legalabb-a-fogyaszto-bizalom-nott-260103>.

Felhasznált irodalom

- Debreczeni József: *Orbán Viktor*. Budapest, 2003, Osiris.
- Dessewffy Tibor – Ravasz Ábel: A változás hálózatai. Social networking, a millenniumi generáció és az Obama-kampány. *Politikatudományi Szemle*, 2009./2.
- Dessewffy Tibor: Rekviem egy fiatal demokráciáért. *ÉS*, 2013. július 5.
- Dessewffy Tibor: *A gonosz szociológiája*. Budapest, 2014, Geopen.
- Ferenczi Krisztina: *Narancsbőr*. Budapest, 2014, Tény 2014 Kft.
- Janke, Igor: *Hajrá, magyarok!* Göd, 2013, Rézbong.
- Kéri László: *Orbán Viktor*. Budapest, 1994, Századvég.
- Kovács Zoltán – Tarnói Gizella: *Fiúk a bányában*. Budapest, 2000, Irodalom Kft.
- Magyar Bálint (2013.): *Magyar Polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, 2013, Noran Libro.
- Magyar Bálint: A kormánykritikától a rendszerkritikáig, *Népszabadság*, 2014. február 15.
- de Mesquita, Bruce Bueno – Smith, Alastair: *The Dictator’s Handbook: Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics*. New York, 2011, PublicAffairs.
- Rajnai Attila: *A fiúk a szőlőben*. Budapest, 2005. Irodalom Kft.

Jancsics Dávid

Megbízók, brókerek, strómanok

A hálózatos korrupció alakváltozása

Posztszocialista informalitás

A hálózati kultúra és a hozzá kapcsolódó informális intézményrendszer jól ismert jelenség Kelet-Közép-Európában. A hálózat lényege, hogy az informális csere nem csupán két szereplő között bonyolódik, hanem abban több, különböző jellegű kötéssel összekapcsolódó személy cserél ki egymás között erőforrásokat és információt. **A hálózat fontos funkciója, hogy összeköt korábban egymás számára ismeretlen szereplőket.** A szocialista hiánygazdaság viszonyai közepette a hétköznapi ember túlélőkészletének fontos eleme volt az informális kapcsolati háló, amelynek segítségével a dolgokat „el lehetett intézni”. Családtagok, barátok, ismerősök, volt osztálytársak, kollégák és szomszédok személyes kapcsolatrendszerei biztosítottak csatornát a legkülönbözőbb szervezeti erőforrások áramoltatásához, az üdülési beutalótól, telefon- és gépkocsi-kiutaláson át az egyetemi felvételi elintézéséig. Természetesen ilyen informális struktúrák a világ szinte minden táján léteztek és léteznek ma is, a szocialista rendszerekben azonban egy átlagos nyugati országhoz képest lényegesen elterjedtebbek voltak.¹

A hálózati kultúra a legtöbb régióbeli országban – új elemekkel kiegészülve – túlélte az állampártok bukását és ma is virágzik. Ilyen új elem például, hogy a posztkommunista időszakban a kölcsönös szívességek rendszerét sok esetben felváltotta a gazdasági jellegű informális csere, ahol az ellenszolgáltatást már készpénzben kellett fizetni.² A másik újdonság, hogy számos volt kommunista országban a hálózatok beépültek az állami adminisztrációba, és a formális bürokratikus intézmények, valamint az informális érdekcsoportok hibrid struktúráján „hálózatos jellegű államok” alakultak ki.³

A korrupció különböző típusú hálózatai a magyar társadalmat is átszövik. Az átlagember legtöbbször valamilyen konkrét igény kielégítése céljából „futtat meg” egy-egy korrupciós cserét a meglévő személyes kapcsolati hálóján. Ettől a típustól jelentősen különbözik az állami intézményi hierarchia felsőbb régióiban megfigyelhető „**nagykorruptió**”. Itt az elit egyes csoportjai építenek ki korrupciós hálózatokat abból a célból, hogy nagy mennyiségű erőforrást szivattyúzzanak ki zavartalanul a rendszerből. Ez a tanulmány elsősorban szervezetszociológiai szempontból tekinti át a nagykorruptió hálózatos legfontosabb

formáit és működési mechanizmusait, valamint bemutatja, hogy **miben különbözik a 2010 után, a második Fidesz vezette kormánykoalíció korrupciós struktúrája a korábbi posztkommunista váltógazdaságok hálózataitól.** Írásomban több helyen használok a Magyar Bálint-féle posztkommunista maffiaállam fogalmi elemeit.⁴

Profin szervezett hálózatok

Bár a maffiaállam megjelenésével a korrupt hálózatok szerkezete és működése jelentősen megváltozott, néhány közös elem a hálózatos nagykorruptió összes típusánál megfigyelhető. Szemben a társadalomban spontán létrejövő informális kapcsolatrendszerrel, amelyek sok más tevékenység mellett korrupcióhoz is kiváló infrastruktúrát biztosítanak, az intézményi hierarchia csúcsán a szereplők tudatosan építenek ki korrupt hálózatokat, mivel nagy értékű erőforrások folyamatos kinyerése csak ilyen bonyolult szervezetrendszerek segítségével biztosítható. Ehhez a „szervezőknek” stabil és tartós struktúrákat kell létrehozniuk, szemben az alacsonyabb szintű korrupció eseti egyéni tranzakcióival.⁵ **A nagykorruptió hálózatok több szempontból is hasonlítanak a formális szervezetekre.** Csakúgy, mint bármely bürokratikus szervezetben, a korrupt hálózatban is sok szereplő tevékenységét kell összehangolni viszonylag hosszabb távon egy adott szervezeti cél érdekében. Az ilyen hálózatokra jellemző még a vállalatoknál is megfigyelhető munkamegosztás, tehát egyes tagok, csoportok vagy alegységek meghatározott részfunkciókat töltenek be a rendszerben: megtalálják az illegális profit forrását és megszervezik annak kockázatmentes kinyerését, kiiktatják a belső és külső kontrollmechanizmusokat vagy összekötik a hálózat különböző egységeit.

A korrupt hálózatoknak minden esetben szükségük van legalább egy törvényesen működő és ezzel erőforrásokat létrehozó és elosztó szervezetre, egy „fejőstehénre”.⁶ **E megcsapolható szervezet meglete különbözteti meg a korrupciót a szervezett bűnözéstől,** ahol a javak elsősorban illegális tevékenységből származnak, és törvényes szervezeti struktúrákat legfeljebb fedőtevékenység (pénzmosás stb.) céljából hoznak létre a résztvevők. A korrupt tevékenység mindig együtt jár az adott szervezet belső szabályainak megszegésével, hiszen a formális szabályok alapján allokkált erőforrásokat informálisan újraosztják. Ez legtöbbször társadalmi szintű törvények megsértését is jelenti. A résztvevőknek ezt a permanens szabályszegést kell titokban tartaniuk a külvilág felé, ezért konspirációra kényszerülnek, és ehhez a hálózatos struktúra alkalmasabb, mint a törvényes világban elterjedt hierarchikus szervezési módok.⁷ A rendszerszintű komplex korrupciónál kommunikáció, információáramlás és alkalmazkodás szempontjából a klasszikus hierarchiánál vagy a „kiskorrupció” esetében megfigyelhető piaci koordinációnál egy lényegesen rugalmasabb és hatékonyabb irányító mechanizmus alakul ki.⁸ A hálózati szerkezet másik fontos előnye, hogy egyes szereplők lelepleződése esetén a hozzájuk gyenge kötésekkal kapcsolódó

többi egység nagy eséllyel elkerüli a lebukást. Egy ilyen rendszert formális és informális kapcsolati struktúrák, törvényes szerződések és titkos megállapodások bonyolult, piaci és állami szervezeteket átszövő hálójaként lehet a legjobban leírni.

Ebben a tanulmányban **a hálózatos nagykorruptió néhány főbb típusát tekintem át**, amelyek a sajátos magyar korrupciófejlődés egy-egy evolúciós szakaszaiként is értelmezhetők. Mivel azonban itt ideáltípusokról van szó, egyikük sem létezett vagy létezik a maga vegytiszta formájában. Az újabb korrupciós hálózattípusok megjelenésével a korábbiak természetesen nem tűnnek el teljesen, csupán a hangsúly tolódik el az újonnan megjelenő domináns mintázatok irányába.⁹

A hálózat kulcsszereplői: a brókerek

A korrupt hálózatok számára az egyik legfontosabb funkciót a brókerek látják el. Általánosságban brókereknek nevezzük a szereplőket összekötő közvetítőket, akiket keresztül erőforrások áramlanak az egyik féltől a másikhoz.¹⁰ A legegyszerűbb brókerkapcsolathoz legalább három szereplő szükséges: egy küldő, egy fogadó és egy közöttük álló bróker, ennél azonban lényegesen bonyolultabb közvetítői struktúrák is kialakulhatnak. Korrupt cserékben asszisztáló brókerek lehetnek egyes személyek, de formális szervezetek is betölthetnek közvetítő funkciót.

A korrupt ügyleteknek a törvényes piaci cseréknél lényegesen magasabb a tranzakciós költségük, mivel a szereplőknek titokban kell megtalálniuk a korrupcióra hajlandó üzletfeleiket, és nem fordulhatnak a rendőrséghez vagy bírósághoz sem, amennyiben partnerük nem teljesíti az illegális megállapodásban foglaltakat. A korrupciós brókerek legfontosabb szerepe, hogy ezeket a tranzakciós költségeket csökkentik azzal, hogy összekötik a korrupt partnereket, valamint egyfajta kezesként minimalizálják a bizalomhiányból fakadó kockázatokat és bizonytalanságot. Egyes esetekben teljes védelmet nyújtanak a szereplőknek úgy, hogy a csere során végig titokban tartják a másik fél kilétét. A tranzakciós költség-csökkentő funkción kívül a brókerek egyéb speciális feladatokat is ellátnak, amelyeket a cikk további részében tárgyalok.

A korrupt váltógazdaság hálói

A rendszerváltás után a legtöbb poszt szocialista országban kialakult az egymással rivalizáló politikai erők korrupt váltógazdasága, és ezzel párhuzamosan fokozatosan kiépült az oligarchiák rendszere, amelyben nagy hatalmú gazdasági szereplők befolyásuk alá

vontak egyes gazdasági alszektorokat. Ezek az üzletemberek politikai pártok fontos támogatóivá váltak, és így – immár állami segítséggel megtámogatva – monopóliumokat hoztak létre elsősorban az energia-, bányá-, média- és építési szektorokban.¹¹ Bár az oligarchák egy-egy terület domináns szereplői, hatalmuk korántsem korlátlan, hiszen politikai pártokhoz és hatalmon lévő kormányokhoz kötődnek. Továbbá, a maffiaállamtól eltérően, a korrumpáltó gazdaságokban még működnek azok a kormánytól független, állami és civil intézmények (ügyészség, bíróság, felügyeleti szervek, ellenzéki kontroll, média, civil szervezetek stb.), amelyektől adott esetben az oligarchahálózatoknak tartaniuk kell. Természetesen az oligarchák igyekeznek informális kapcsolataikon keresztül befolyást gyakorolni ezekre a külső kontrollszerkezetekre, ez azonban nem mindig sikerül. A korrumpáltó gazdaságokban gyakran előfordul, hogy a sajtó „rászáll” egy-egy botrányos gazdasági ügyre, és egy idő után a helyzet már a hatóságok számára is tarthatatlanná válik. Ilyenkor az oligarchák kapcsolatai sem elegendőek ahhoz, hogy a rendőrséget vagy az ügyészséget visszatartsák a nyomozás megindításától. A maffiaállam esetében már egészen más a helyzet. Itt a tömegek által fogyasztott média rövid pórázon van tartva, a korrumpált ügyek ritkán válnak országos szinten ismertté, és **még ha a független média maradványai fel is tárnak korrumpált eseteket, a kormány szolgálatába állított igazságszolgáltatás szinte soha nem indít vizsgálatot ezekben.**

A váltó gazdaság időszakában kétféle nagy korrupciós hálózati struktúra jelenik meg:

- egy-egy szervezethez köthető, gyakran nagyobb projektekre szerveződő lokális hálózatok;
- az állami és üzleti intézményi struktúrába mélyebben beágyazódó, oligarchákhoz vagy erős politikai szereplőkhöz (például polgármesterekhez) köthető szervezeti-közi hálózati formák.

Amint azt látni fogjuk, a 2010 után kiépülő maffiaállam korrumpált hálózatai több ponton különböznek ezektől a típusoktól.

Lokális szervezeti struktúrák

A lokális állami korrupciónál az állami adminisztrációban vezető pozíciót elfoglaló menedzserek árusítják ki informális hálózatok segítségével saját szervezetük erőforrásait. Ehhez elsősorban egy belső szervezeti hálót építenek ki. Az ilyen módon foglyul ejtett szervezetek saját működési potenciáljukat élék fel, jelentősen csökkentve ezzel hatékonyságukat.¹² **A BKV (BKK) és a MÁV eklatáns példái az ilyen, belső elitiek által foglyul ejtett kannibalisztikus hálózatoknak.** A hálózat szervezői döntési hatalommal rendelkeznek például a beszállítók kiválasztásában, és a tipikusan túlárazott termékek vagy szolgáltatások árából visszaosztott részesedésként (kickback) fölöznek le az illegális profitot. A nagy

értékű erőforrások hosszabb ideig történő kiszivattyúzását azonban **a belső ellenőrző mechanizmusok is érzékelik, ezért a korrupt szereplők igyekeznek kiiktatni** ezeket. Ehhez középszintű szakemberek, jogászok, könyvelők vagy mérnökök aktív közreműködésére van szükségük. Mivel a korrupció szervezői megfelelő szakértelem vagy gyakorlat hiányában nem férnek hozzá ezekhez a technikai alrendszerekhez, szükségük van a szervezet középső szintjének szakembereire, akik „technicizálják” és ezzel elrejtik a korrupt megállapodásokat a szervezet technikai rendszerében, láthatatlanná téve azokat a kontroll számára.¹³ Tipikus példa erre az adóhivatal, a NAV személykocsik beszerzésére kiírt tendere, ahol a kívánt járművek technikai paramétereit (autó hossza, motor teljesítménye stb.) úgy határozták meg, hogy annak kizárólag egy bizonyos gyártó egy konkrét típusa felelt meg.¹⁴ Gyakori, hogy korábbi törvényesen működő üzleti kapcsolat alakul át ilyen pénzvisszaosztós rendszerré.¹⁵ Ilyenkor a felek már ismerik egymást, ezért nagyobb a bizalom közöttük, ami jelentősen csökkenti a kockázatot. Más esetekben azonban brókerekre van szükségük, akik becsatornázzák a korrupt beszállítót.

A váltógazdaság lokális hálózatainak egyik jellegzetes brókertípusa a „szabadúszó bróker”, aki abból profitál, hogy a korrupcióra hajlandó felek között úgynevezett strukturális lyukak vannak, azaz nincs közöttük közvetlen kapcsolat.¹⁶ **A szabadúszó bróker tehát összeköti az államot a vállalkozókkal**, közvetít a felek között, információt csepegtet, hallgat el, vagy manipulál, és végül „jutalékot” utal ki magának a korrupt profitból. Az ilyen brókerek általában közeli kapcsolatban állnak különféle minisztériumokkal, állami vállalatokkal vagy önkormányzatokkal. Nem ritka, hogy korábban ezekenél a szervezeteknél töltötték be vezető pozíciót, és szorosan be vannak csatornázva a jelenlegi vezetőkhöz, akik sok esetben a bróker korábbi beosztottjai. A brókernek első kézből vannak információi olyan tervezett projektekről, tenderekről, amelyeket a piaci szereplők még nem látnak.¹⁷ Ezt az információt vagy sokéves pályázati és szakmai tapasztalatukat értékesítik a piacon. A szabadúszó brókerek inkább a szakbürokráciához kötődnek, mint a politikához, bár ez a kettő Magyarországon sokkal inkább egymásba csúszik, mint egy átlagos nyugati államban.

Kiterjedt szervezetközi rendszerek

A korrupt váltógazdaságokban az imént tárgyalt lokális struktúrák mellett oligarchák, erős politikusok vagy polgármesterek és egy hozzájuk közel álló szűk belső elit köré szerveződő kiterjedtebb informális hálózatok is kialakulnak. Mivel itt már gazdasági szektorokban, településeken vagy kerületekben kell megszervezni a pénzszivattyút, a korrupt hálózat átlépi a szervezet határait. Ez azt is jelenti, hogy a szervezőknek egyre nagyobb területen kell ellenőrzésük alá vonniuk a folyamatokat, és ehhez bonyolult munkamegosztásra, valamint szervezeteken átnyúló csápokra, brókerekre van szükségük,

akik helyi szinten képviselik az érdekeiket. Az oknyomozó újságírók által feltárt és kiválóan dokumentált erzsébetvárosi ingatlanpanama például egy ilyen kiterjedt korrupciós rendszer jellegzetességeit mutatja.¹⁸ Itt már felsejlenek egyes elemei egy olyan tudatosan kialakított hálózatnak, amelyet politikai pártok, önkormányzati szervezetek, ügyvédi irodák, offshore cégek, rendőrség, bíróság, ügyészség, médiaszereplők és brókerek szövetéves rendszere alkot.

A szervezetközi hálózatban megjelenik egy új brókertípus, a reprezentatív bróker, aki már nem független vállalkozóként tevékenykedik, hanem egy megbízó csoport delegáltjaként.¹⁹ Ezek a brókerek már politikailag sem semlegesek, hiszen megbízói preferenciái alapján kötődnek politikai oldalakhoz. A korrupciós hálózat terjeszkedésével a szervezőknek növekvő külső kockázatokkal kell szembenézniük, elsősorban a rendőrség, ügyészség, bíróság, különféle felügyeleti szervek, az adóhatóság és a média irányából. A reprezentatív bróker egyik fontos feladata, hogy csatlakozást biztosít ezekhez a szervezetekhez és ott kikapcsolja a kontrollmechanizmusokat.²⁰ Ez praktikusán azt jelenti, hogy a váltógazdaságok oligarcháinak, korrupciós polgármestereinek és politikusainak általában vannak beépített „embereik” a rendőrségen, az ügyészségen vagy a bíróságon, akik képesek megakadályozni vizsgálatokat vagy elaltatni már elindított ügyeket. A bróker egyes esetekben maga is a kontrollszervezet tagja, gyakran azonban külsősként „intézteti el” a dolgot egy belső emberrel. Az ilyenkor bevetett technikák széles palettán mozognak a kölcsönös szívességtételtől a vesztegetésen és zsaroláson át a nyílt fenyegetésig. Amint azonban azt az erzsébetvárosi csoport lebukása is mutatja, **a korrupciós váltógazdaságok hálózatai korántsem mindenhatóak:** nem minden esetben tudják tökéletesen kikapcsolni a külső kontrollt. Háttérben zajló politikai küzdelmek, a média hatása és néha a véletlen alakíthatja úgy a történetet, hogy a viszonylag nagy hatalommal rendelkező megbízók által szervezett hálózatok „megdőlnék”. Ez lényeges különbség **a 2010 után kiépülő maffiaállamhoz képest, amelyben eddig még nem volt példa a korrupciós hálózat egyetlen fontosabb – a fogadott politikai családhoz tartozó – szereplőjének bukására sem.**

Egy másik reprezentatív brókertípus feladata nem a kontroll kiiktatása, hanem ellenkezőleg, a korrupciós hálózat kontrollmechanizmusainak bekapcsolása. Nagyobb infrastruktúra-projekteknel, mint például a kármentesítés vagy a hulladékgazdálkodás, a kivitelező vállalat és az állami vagy önkormányzati döntéshozók közvetlen és nyílt kommunikációja kockázatos. Ilyenkor a megbízó brókereket delegál a projektekbe, hogy ők biztosítsák az illegális profit zökkenőmentes kinyerését. A bróker gyakran formális tanácsadói pozíciót is kap a projektben, de valójában a korrupciós állami fél érdekeit képviseli. Az első szakaszban a vállalkozással szorosan együttműködve segít megnyerni a pályázatot. Sok esetben a cégvezetővel közösen fogalmazza meg a pályázati kiírást, hogy az minél inkább a majdani nyertes vállalatra szabott legyen. A bróker feladata a projekt előrehaladtával megváltozik. Elkezd ellenőrizni a korrupciós megállapodás betartását, és biztosítja a visszaosztandó pénzek zavartalan áramlását. Nem ritka, hogy a vállalkozásnak a beérkezett számlából azonnal, készpénzben kell visszaosztani az állami

fél részesedését, amelyet a bróker szállít le megbízóinak. Ha elmarad a fizetés, a megbízók azonnali szankciókat foganatosítanak. Hirtelen nem fogadják el a kivitelező teljesítését, blokkolják a számlák kifizetését vagy ellenőrzést küldenek a vállalat nyakára.

A maffiállam hálói

A Fidesz 2010-es kormányra kerülésével a nagykorruptió jellege megváltozott Magyarországon. A korrupt váltógazdaság idején számos oligarcha, polgármester vagy politikus használta ki a megcsapolható állami forrásokat úgy, hogy felügyeletük alá vontak szervezeteket és állami projekteket, vagy megszerveztek egyes szektorokat, településeket vagy kerületeket behálózó pénzszivattyúkat. **A maffiaállam korruptiók rendszerének működési logikája azonban megfordul.** Itt már nem a korrupt szereplők keresik meg a kormányzati struktúrában fellelhető fejőstehenet, amely köré kiépíthetik korrupt rendszerüket, hanem épp fordítva, **informális hálózatok működtetik a kormányzati intézményrendszert.**²¹ Míg a korrupt váltógazdaságban az állami bürokrácia elsődleges irányító mechanizmusa hierarchikus volt, melyen belül felütötték a fejüket deviáns korrupt hálózatok, addig a maffiaállam intézményeire már alapvetően a „hálózatos koordináció” jellemző. Ez annyit jelent, hogy a kormányzati hivatalnokok, és rajtuk keresztül az intézmények tevékenységét informális módon irányítják, gyakran a rendszerhez semmiféle hivatalos kapcsolattal nem kötődő szereplők. **A formális struktúrát igazítják az informális igényekhez.** Az informális befolyásra kiváló példa Habony Árpád, Orbán Viktor tanácsadója, akinek szabad bejárása van a Fidesz elnökségi üléseire, és a hatalma nagyobb, mint egy miniszteré, ugyanakkor semmilyen hivatalos beosztása nincs.²²

A maffiaállam korrupt elitje már nem pusztán személyeket vagy szervezeti cseréket tart ellenőrzés alatt, hanem a társadalmi kapcsolatok egy sokkal kiterjedtebb rendszerét. Szinte a teljes állami pénzelosztó rendszert egy monopol kvázipiacca alakították, amelyen belül az áráktól a „versenybe” bebocsátást nyerő gazdasági szereplőkig minden részletet a fogadott politikai család elitje felügyel. Az állami erőforrások illegális újraelosztása azonban továbbra is csak kormányzati intézményi struktúrák mentén, legtöbbször állami projekteken keresztül, számos szereplő bevonásával valósítható meg. Lényegesen könnyebb dolga volt például Mobutunak, Zaire elnökének, aki személyesen rendelkezett az állami költségvetés egyharmada felett.²³ **A maffiaállam határozott lépéseket tesz az elosztási szabályok újrainására,** ezzel zökkenőmentessé és egyre inkább legálissá téve a rendszerszintű kisajátítást. Bár ez a folyamat jelentősen közelíti a törvényes szabályozást az informális elosztási gyakorlathoz, bizonyos külső normákat, amelyek a még papíron demokratikus állami berendezkedésekből és EU-s tagságból adódnak, továbbra is kénytelenek figyelembe venni a szervezők.

A maffiaállamban a brókerfunkciók is megváltoznak. A reprezentatív brókerek két, korábban is létező, bár kevésbé hangsúlyos típusa kap egyre fontosabb szerepet, az **intézményi biztosító („gatekeeper”)** és a **gazdasági stróman**. Bár az új rendszerben is léteznek a projektbe/szervezetekbe beültetett „felügyelők”, az igazságszolgáltatáshoz vagy az állami felügyeleti szervekhez becsatlakozó brókerekre már kevésbé van szükség, mivel ezeknél a szervezeteknél a kontrollt már nem személyek kapcsolják ki vagy be: az az intézményi struktúrába ágyazódva folyamatosan kikapcsolt állapotban van. A maffiaállamban a szervezők ritkábban befolyásolják közvetlenül az ügyészt, nyomozót vagy bírát a korrupt elit számára kedvező lépések érdekében, mivel ezt a feladatot ezekben az állami intézményekben kialakuló, úgynevezett „klánkontroll”-mechanizmusok veszik át.²⁴ Ez azt jelenti, hogy **a maffiaállam hatóságai szinte ösztönösen tudják, mi a dolguk**. Ezekben a szervezetekben a patrónus–kliens viszonyok, a közösen vallott értékek és a közös akolhoz tartozás érzése rendkívül erős szocializációs közeget és egyben függőségi rendszert alkotnak. Az ilyen szervezeti kultúrában a személytelen racionális bürokrácia elveit könnyedén felülírja a párt és a vezetők iránti lojalitás vagy az egzisztenciális függés. Hasonló logika mentén működik a kormányzati kontroll alatt tartott sajtó öncenzúrája is, ahol a szerkesztőnek már nem kell közvetlenül belenyúlnia a folyamatokba, hiszen minden újságíró tudja/érzi, hogy milyen cikket várnak el tőle, hogy melyek a tabutémák, vagy kik az érinthetetlen személyek. A végeredmény egy, az állami intézményrendszer oldalán kialakuló szinte teljesen zárt, ellenőrzött és a maffiaállam szempontjából biztonságos rendszer, amelyben a független intézményi kontrollt, vagy más néven a „fékek és ellensúlyok” rendszerét tartósan kiiktatják. **Az államhatalmi ágak, bár formálisan még függetlenek, irányításuk valójában egy szűk informális elit kezében fut össze.** A „trafikmutyi” nem volt más, mint egy egész szektor állami szabályozás segítségével, informális érdekek mentén történő teljes körű újraelosztása. Az a tény, hogy ez a nagyszabású, sok száz szereplőt érintő, országos szinten szervezett korrupció csont nélkül átment az összes „független” állami intézményen, jól jelzi a kontrollmechanizmusok teljes hiányát a rendszerben. Ebben az új struktúrában már csak ott van szükség pufferfunkciót ellátó brókerekre, ahol a rendszer még valamennyire nyitott, tehát az állam és a gazdaság középszintű találkozási pontjainál. Itt jelennek meg az intézményi biztosítók.

Intézményi biztosítók

A új rendszer korrupciós hálózataiban fontos szerepet kapnak az intézményi biztosító (gatekeeper) brókerek, akik egyfajta védelmi/szűrő funkciót töltenek be az állam és a gazdasági szféra között. Mivel a maffiaállam korrupt hálózatai is kénytelenek valóságos állami megrendelések mögé rejteni az illegális pénzszivattyút, folyamatosan szükségük

van a tényleges munka elvégzéséhez szakértelemmel és kapacitással rendelkező, ugyanakkor korrupcióra hajlandó és a hálózat irányítóihoz lojális vállalkozókra és cégeikre. Természetesen itt nem a belső körös oligarchák és poligarchák nagyvállalatairól²⁵ van szó, hanem inkább közepes vagy kisebb cégekről, amelyek alvállalkozókként viszik a projekteket a korrump hálózat számára. Az ilyen vállalkozások biztonságos becsatornázását végzik a gatekeeper brókerek, amelyek rendszerint minisztériumokhoz és az állami projektgazdákhöz közel álló ügyvédi irodák. Ezek védik az állami szférát a korrump cégekkel való közvetlen kapcsolattól. A vállalkozók általában már a brókerekhez is csak személyes ajánlásokkal juthatnak el, korrump kormányzati szereplőkkel azonban soha vagy csupán hivatalos formában (például szerződéskötéskor) van kapcsolatuk.

A maffiaállam hálózatai által megvalósított projektek jelentősen túl vannak árazva és többé-kevésbé állandó korrupciós költségekkel valósulnak meg. Egy interjúalanyom, aki rendszeresen kap állami megrendeléseket, mesélte, hogy a cége rendszerint 25 millió forintos összeghatár alatti zárt közbeszerzéseken nyeri el megbízásait az egyes minisztériumoktól. A tényleges munkát szinte minden esetben átlagosan az elnyert összeg feléből el tudják végezni. Az összeg másik felének a felét, rendszerint további szerződéseken keresztül, vissza kell juttatni a projektet megrendelő állami intézmény vezetőihez, míg a fennmaradó pénz a vállalkozó profitja. Az interjúalanyom állítja, nem tud olyan projektről a saját területén, amely nem ilyen feltételek mellett valósult volna meg az utóbbi években. Ez a sztenderd korrupciós ár, amely egyben jelentős tranzakciósköltség-csökkentő tényező is, jól jelzi a korrupció intézményesülését. Ilyenkor az ügylet korrupciós része már csupán egy lesz a sok más tényező és kalkulálható költség között, amelyeket rutinszerűen figyelembe kell venni a pályázatánál, szerződéskötésnél és a munka megtervezésénél. **Mindegyik fél tudja, hogy nagyjából mivel számoljon, amikor belép egy korrump cserébe, nem kell alkudozással húzni az időt.**

A 2010 után megjelenő új korrupciós struktúra egy okosan és körültekintően felépített rendszer. Bár a szervezőknek szinte korlátlan politikai hatalmuk van, nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az ügyletek törvényessége megkérdőjelezhetetlen legyen. Ilyen fontos „korrupciós policy” például, hogy már nem „engedélyezettek” a korrump váltogazdaságokban még gyakran előforduló „kamuprojektek”. Ma már szinte soha nem épülnek kilátóra elnyert pénzből másfél méteres dombocskák. A korrump pénzek „kivételénél” is egyre ritkább a készpénzes visszaosztás. Helyette látszólag törvényes alvállalkozói szerződéseket használnak a szereplők. Ez azt is jelenti, hogy **a korrump hálózatok működése nagyon sok „tisztá” szervezetet, azokat papíron irányító vezetőt és tulajdonost igényel.** Itt jelenik meg a maffiaállam másik fontos korrupciós brókere, a gazdasági stróman. Strómanok természetesen mindig jelen voltak a magyar gazdaságban, azonban szerepük és fontosságuk az új rendszer kiépülésével lényegesen megnő.

Gazdasági strómanok

A stróman elnevezést magánszemélyekre és cégekre egyaránt használják. A gazdasági stróman formálisan tulajdonosa vagy vezetője egy szervezetnek, a valóságban azonban mindig áll mögötte egy igazi megbízó, aki helyett – vagy akinek az érdekében – a stróman cselekszik.²⁶ A stróman a reprezentatív brókerek egy speciális alkategóriáját képezi, mivel minden esetben **formálisan tagja vagy tulajdonosa egy szervezetnek**. A megbízó kiterjesztett bábja a külvilág számára jól látható pozíciót tölt be a törvényes világban.

A gazdasági strómanok és cégeik szerepe gyakran pusztán technikai. A korrupst hálózat arra használja őket, hogy az állami tenderek szervezeti struktúrájába beékelte járadékgyűjtő koordinátorszervezetként a rajtuk átfolytatott pénzekből lepapírozható formában levegyék a korrupst osztalékot. Máskor a megbízó egy poligarcha, akinek közvetlen gazdasági szerepvállalása jogszabályok által korlátozott vagy tiltott, ezért kénytelen vállalkozásait strómanokon keresztül irányítani. A gazdasági oligarchák kiterjedt cégbirodalma szintén nagyon sok strómant igényel, egyrészt azért, hogy tulajdonosi szerepük titokban maradjon, másrészt biztonsági okokból. Ilyenkor a stróman fontos kockázatcsökkentő funkciót tölt be. Ha például a vállalat jelentős összegű adót, munkabér- vagy hiteltartozást halmoz fel, a papíron tulajdonos strómanja viszi el a balhét és vállalja az eljáráshoz kapcsolódó adóhatósági, rendőrségi vagy bírósági eljárást a háttérben meghúzódnó tényleges megbízó helyett. Az utóbbi években számtalan olyan esettel találkozhattunk, amikor egy alvállalkozói cégstruktúrába beékelte megrendelő stróman cég váratlanul fizetéseképtelenné vált, és a hoppon maradt kivitelezők soha nem jutottak hozzá a szerződésben megállapított fizetségükhöz. Természetesen a károsultak csekély eséllyel tudtak érvényt szerezni igazuknak a bíróságon. Egy-egy ilyen akcióval százmilliókat vagy akár milliárdokat is meg tud „spórolni” egy korrupst hálózat.

A maffiaállam hálózati dinamikája

A korrupst hálózatok lényege, hogy jelentős részben informális, személyes kapcsolatokon alapulnak. Egyes szereplők, például a fogadott politikai család tagjai között a társadalmi távolság viszonylag kicsi, tehát a köztük lévő bizalom nagy. Ez a nagyfokú bizalom azonban egy furcsa paradoxon forrása is egyben, hiszen a felek sokat tudnak egymás törvénytelen ügyleteiről, és ez jelentős kockázati tényezőt hordoz a számukra.²⁷ **Kialakul tehát egy egymástól függő és egymást zsarolni is képes szűk bizalmi kör.**

Természetesen, amint az bármely kollektíven működő társadalmi csoportnál megfigyelhető, a korrupst hálózatok csoportjai sem homogének.²⁸ A tagok között rendkívül változatos kapcsolati mintázatok alakulhatnak ki. A hálózat egyes szegmensei gyengébb

kötéssel kapcsolódnak egymáshoz és a viszony ismerősi szinten marad, vagy nagyobb hatalmi távolság, erősebb patrónus–kliens viszony és nagyfokú függőség figyelhető meg közöttük. **A rendszer egészére tehát a horizontális és vertikális hálók komplex és kusza szerkezete jellemző.** A személyes informális jelleg nagy dinamikát kölcsönöz a struktúrának. Bár a Keresztapa autoritása és az általa lefektetett játékszabályok megkérdőjelezhetetlenek, az alá betagozódott szereplők és a hozzájuk köthető érdekcsoportok státusa a Keresztapa éppen aktuális játszmáitól és a tagok közötti hatalmi vetélkedéstől függően folyamatosan változik. Ez nagyfokú bizonytalanságot és függőséget visz a rendszerbe, hiszen **senki nem tudhatja, hogy mikor és miért lesz kegyvesztett, vagy mikor támadja éppen hátba egy feltörekvő poligarcha.**

Összefoglaló

A hálózatos, sokszereplős korrupció a posztkommunista Magyarország természetes velejárója, sőt az utóbbi években egyre gyakoribb.²⁹ Szinte az összes társadalmi rétegre jellemző, hogy egyes tagjai alkalmanként illegális ügyletekre használják meglévő személyes kapcsolataikat. Ehhez sokszor bonyolult, többlépcsős közvetítői rendszert vesznek igénybe.³⁰ Az olvasónak bizonyára nem nehéz elképzelni egy olyan informális hálót, melyben az egyik családtagunk szól egy volt osztálytársának, aki korábban együtt dolgozott valakivel a kerületi önkormányzatnál, hogy segítsen soron kívül elintézni nekünk egy engedélyt.

A hálózatos korrupció azonban nemcsak a társadalmat, hanem az államot és az üzleti szférát is átszövi. **A vállalatok és a politika közötti átfedés az 1990-es évek közepétől egyre jellemzőbbé vált.** Ekkor alakultak ki a két nagy politikai oldalhoz kötődő homofilikus üzleti hálózatok, amelyek szereplői leginkább hasonló politikai színezetű vállalatokkal kezdtek el üzletelni. Ezek a céghálók minden alkalommal intenzív burjánzásnak indultak, amikor a hozzájuk közel álló politikai párt került hatalomra.³¹ Itt már sokkal tudatosabban szervezett és komplexebb korrupciós struktúrákkal találkozunk, amelyek eleinte egyes nagyvállalatokat vagy nagyobb állami projekteket ejtettek foglyul és fejték meg. Működésüket profi korrupciós brókerek segítették. Az 1990-es évek végére, a 2000-es évek elejére azonban ezek a független szabadúszó brókerek fokozatosan betagozódtak politikai pártokhoz kötődő oligarchák vagy polgármesterek körül kiépülő hálózatokba, amelyek egyre inkább monopóliumhelyzetbe kerültek egyes gazdasági szektorokban, településeken vagy kerületekben. A hálózat szervezőinek hatalma azonban ekkor még korlátozott volt, hiszen állami megrendeléseik a politikai váltógazdaság függvényében alakultak. Tartaniuk kellett továbbá az ekkor még viszonylag független kontrollszervezetek, hatóságok és a média esetleges ellenőrzéseitől.

A maffiaállam korrupciója magas szinten intézményesült és rendszerszintűvé vált. Az intézményesülés azt jelenti, hogy a korrupció a mindennapi szervezeti gyakor-

latok rutinrészévé válik, és a szereplők a normális ügymenet egyik megoldandó feladatként kezdik el kezelni, a többi szervezeti tevékenységgel együtt.³² Bár az intézményesülés jelei már a Gyurcsány-kormány idején megjelentek, a jelenség 2010 után teljessé vált ki igazán az állami adminisztrációban.³³

A korrupciót akkor tekinthetjük rendszerszintűnek, amikor az állami intézményrendszer szisztematikusan és ismétlődő jelleggel létrehozott produktumává válik. A rendszer megmagyarázásához elengedhetetlenül szükséges működési mechanizmusként beépül a mindennapi folyamatokba és a struktúra meghatározó tényezője lesz. Az ilyen, intézményeket rendszerszinten behálózó korrupció az állam alapvető funkcióira is hatással van. **Az államot fejőstehénné, óriási mennyiségű adóforint kiszivattyúzásának forrásává és egyben eszközévé változtatja.**³⁴

Jegyzetek

- 1 Lomnitz, L. A. – Sheinbaum, D.: Trust, Social Networks and the Informal Economy: A Comparative Analysis. *Review of Sociology*, vol 10, 2004, Iss. 1, 2–26. p.; Sík, E. – Wellman, B.: Network Capital in Capitalist, Communist and Post-communist Countries. In Wellman, B., szerk.: *Networks in the Global Village: Life in Contemporary Communities*. Oxford, 1999, Westview Press. 225–255. p.
- 2 Ledeneva, A. V.: *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge, 1998, Cambridge University Press.
- 3 Kononenko, V.: Introduction. In V. Kononenko – A. Moshes, szerk.: *Russia as a Network State: What Works in Russia When State Institutions Do Not?* New York, 2011, Palgrave Macmillan. 1–18. p.
- 4 Magyar, B.: Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Budapest, 2013, Noran Libro.; Magyar, B. A kormánykritikától a rendszerkritikáig. *Népszabadság*, 2014.02.15
- 5 Nielsen, R. P.: Corruption Networks and Implications for Ethical Corruption Reform. *Journal of Business Ethics*, vol 42, 2003, Iss. 2, 125–149. p.
- 6 Jancsics, D. – Jávör, I.: Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal*, vol 15, 2012, Iss. 1, 62–99. p.
- 7 Erickson, B. H.: Secret Societies and Social Structure. *Social Forces*, vol 60, 1981, Iss. 1, 188–210. p.
- 8 Powell, W.: Neither Market nor Hierarchy: Network forms of Organization. *Research in Organizational Behavior*, vol 12, 1990, 295–336. p.; Frances, J. – Rosalind, L. – Jeremy, M. – Grahame, T. Introduction. In Grahame, T. – Frances, J. – Rosalind, L. – Jeremy, M. szerk.: *Markets, Hierarchies & Networks*. London, 1991, Sage. 1–21 p.; Jones, C. – Hesterly, W. S. – Borgatti, S. P.: A General Theory of Network Governance: Exchange Conditions and Social Mechanisms. *The Academy of Management Review*, vol 22, 1997, Iss. 4., 911–945. p.
- 9 Magyar, B.: Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Budapest. 2013, Noran Libro.; Magyar, B. A kormánykritikától a rendszerkritikáig. *Népszabadság*, 2014.02.15.

- 10 Gould, R. V. – Fernandez, R. M.: Structures of Mediation: A Formal Approach to Brokerage in Transaction Networks. *Sociological Methodology*, vol 19, 1989, 89–126. p.;
- Stovel, K. – Shaw, L.: Brokerage. *The Annual Review of Sociology*, vol 38, 2012, 139–158. p.
- 11 Åslund, A.: Oligarchs, Corruption, and European Integration. *Journal of Democracy*. vol 25, 2014, Iss. 3, 64–73. p.
- 12 Jancsics, D. – Jávör, I.: Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal*, vol 15, 2012, Iss. 1, 62–99. p.
- 13 Jávör, I. – Jancsics, D.: The Role of Power in Organizational Corruption: An Empirical Study. *Administration & Society*, 2012, Dec. 11. 2013. Doi: 10.1177/0095399713514845
- 14 mfor.hu: http://www.mfor.hu/cikkek/Kozbeszerzesi_birsagot_kapott_az_adohatosag_az_autotender_miatt.html
- 15 Rose-Ackerman, S.: *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge, 1999, Cambridge University Press. 12. p.; Lambsdorff, J. G.: Making Corrupt Deals – Contracting in the Shadow of the Law. *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol 48, 2002, Iss. 3, 221–241. p.
- 16 Burt, R.: Structural Holes: *The Social Structure of Competition*. Cambridge, 1992, Harvard University Press.; Boissevain, J.: The Place of Non-Groups in the Social Sciences. *Man*, vol 3, 1968, Iss. 4, 542–556. p.
- 17 Jancsics D.: Beágyazva. *Figyelő*. 2012 Iss. 38., 24–25. p. http://figyelo.hu/cikkek/375968_beagyazva
- 18 Sipos, A.: Erzsébetvárosi ingatlanügyek – Jó rálátás. *Narancs*, November 06, 2008, XX. évf. 45. szám.; Sipos, A. – J. Zolnay.: Ingatlanpanama – A pesti zsidó negyed elpusztítása. *Beszélő*, 2009, 14. évf. 5. szám.; Somlyódy, N.: Újabb erzsébetvárosi ingatlanügylet: Elegük lett. *Narancs*, január 11, 2007, XIX. évf. 01–02. szám.; Somlyódy, N.: Az erzsébetvárosi ingatlanpanama háttere – Kiment a ház az ablakon. *Narancs*, december 4, 2008, XX. évf. 49. szám.; Zádori, Z.: Akik a buldózert hívták, és akik elküldenék. *HVG*, május 13, 2009.
- 19 Gould, R. V. – Fernandez, R. M.: Structures of Mediation: A Formal Approach to Brokerage in Transaction Networks. *Sociological Methodology*, vol 19, 1989, 89–126. p.
- 20 Jancsics, D. – Jávör, I.: Corrupt Governmental Networks. *International Public Management Journal*, vol 15, 2012, Iss. 1, 62–99. p.
- 21 Magyar, B.: Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Budapest. 2013, Noran Libro.; Magyar, B. A kormánykritikától a rendszerkritikáig. *Népszabadság*, 2014.02.15
- 22 Rényi, P. D.: Az árnyékelnök. *Narancs*, január 11, 2007, XIX. évf. 01–02. szám. http://magyarnarancs.hu/belpol/orban_viktor_hatorszaga_-_az_arnyekelnok-76823
- 23 Graycar, A. – Prenzler, T.: *Understanding and Preventing Corruption*. New York, 2013, Palgrave.
- 24 Ouchi, W. G.: Markets, Bureaucracies, and Clans. *Administrative Science Quarterly*, vol 25, 1980, Iss. 1, 129–141. p.
- 25 Magyar, B.: Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Budapest. 2013, Noran Libro.; Magyar, B. A kormánykritikától a rendszerkritikáig. *Népszabadság*, 2014.02.15
- 26 Bogár Zs. – Jancsics D.: Joszip Tottól Taxis Gyusziig: Ilyenek a strómanok. [hvg.hu](http://hvg.hu/gazdasag/20130919_Felment_a_stromanok_ara). 2013. http://hvg.hu/gazdasag/20130919_Felment_a_stromanok_ara
- 27 Granovetter, M.: Problems of Explanation in Economic Sociology. In Nohria, N. – Eccles, R. G., szerk.: *Networks and Organizations: Structure, Form, and Action*. Boston, 1992, Harvard Business School Press.
- 28 Simpson, B. – Willer, R. – Ridgeway, C. L.: Status Hierarchies and the Organization of Collective Action. *Sociological Theory*, vol 30, 2012, Iss. 3, 149–166. p.

-
- 29 Szántó, Z. – Tóth, I. J. – Varga, Sz.: 2013. The Social and Institutional Structure of Corruption: Some Typical Network Configurations of Corruption Transactions in Hungary. In Vedres, B. – Scotti, M., szerk.: *Networks in Social Policy Problems*. Cambridge, 2013, Cambridge University Press.
- 30 Jancsics, D.: „A friend gave me a phone number” – Brokerage in low-level corruption. *International Journal of Law, Crime and Justice*, Aug. 10. 2014. Doi: 10.1016/j.ijlcj.2014.07.003
- 31 Stark, D. – Vedres, B.: Political Holes in the Economy: The Business Network of Partisan Firms in Hungary. *American Sociological Review*, vol 77, 2012, Iss. 5, 700–722. p.
- 32 Ashforth, B. E. – Anand, V.: The Normalization of Corruption in Organizations. *Research in Organizational Behavior*, vol 25, 2013, 1–52. p.
- 33 Jancsics, D.: Amikor a Leviatán éjjeliőrnek képzei magát: Az állami adminisztráció ma. In Gábor N. – Liska J., szerk.: *Magyar árok és napfény-ország: Fiatal értelmiségiek a ma és a jövő Magyarorszájáról*. Budapest, 2009, Gondolat. 237–265. p.
- 34 Jancsics, D.: „Az egész almásláda rohad” – Korrupció a csúcson. *hvg.hu*. 2013. http://hvg.hu/itthon/20140606_az_egesz_almaslada_rohad_korrupcio

• Becker András

• **Az oligarchacsere-projekt**

Az Orbán család vagyona körül számos megválaszolatlan kérdés van. Persze rendelkezésünkre állnak a miniszterelnök vagyonyilatkozatai, de a „sohasem hazudtam” abszurdításával játszadozó Orbán Viktor kijelentéseinek hitelességét sok minden megkérdőjelezi. Ezeket a kétségeket két emblemikus mondat fogja közre: a 2002-es „ne mi nyerjük a legtöbbet”, és a 12 évvel később a felcsúti stadionnal kapcsolatban elhangzott „nincs ebben közpénz”. (A stadionépítő alapítvány 2013. évi beszámolója Orbán április 22-i nyilatkozata után nyolc nappal készült; a beszámoló 4. oldalán ez olvasható: központi költségvetési támogatás: 734 222 ezer Ft. De érkezett az évben a felcsúti alapítványhoz 500 millió az Emberi Erőforrások Minisztériumától [EMMI], továbbá 3,5 milliárd társaságiadó-pénz.¹ Mindösszesen közel 5 milliárd forint közpénz.) Ha el is hisszük, hogy az Orbán családnak csak annyi a vagyona, amennyi abból látszik, és nincs semmiféle visszaosztás, semmiféle titkos bankszámla Svájcban, akkor is nyitott kérdés, **hová lesz és milyen célokat szolgál az az irdatlan sok pénz, amit a család körüli nemzeti nagytőkések évről évre profitként realizálnak.** Hiszen még az olyan kisebb kegyenceknek, mint a Margit vagy a Megyeri híd építése révén kétes hírnévre szert tett A-Híd Építő Zrt.-tulajdonos Apáthy Endre, is jutott idén félmilliárd forint osztalék a Nemzeti Együttműködés Rendszeréből. A NER lényegéből következik ugyanakkor, hogy a klientúra minden juttatásért tevőlegesen is kimutatja háláját: ki ingyenbusszal, ki médiafelület-vásárlással, ki a család gyermekeinek ilyen-olyan támogatásával.

Az elmúlt években megszilárdult az a vélekedés, miszerint Orbán Viktor maga nem oligarcha, hanem neki vannak oligarchái. A putyini modellnek való erőltetett megfeleltetés szerint a miniszterelnök-pártelnök körüli politikai centrum dominanciája nem kétséges, a párttal szorosabb-lazább kapcsolatban felnőtt oligarchák szabadsága nagyjából a feudális hűbérurak szintjén mozog. A legújabb fejlemények tükrében – részben legalább – megdőlni látszik ez a modell. Az egyértelműen a Simicska–Nyerges-duó ügyintézőjének tartott Németh Lászlóné lecserélése, a reklámadó, a mezőgazdasági támogatások átalakítása, az útépítő cégekre kivetendő utólagos adó terve, illetve az eddig a központi propagandához résmentesen illeszkedő médiumok kritikusabbá válása egyértelműen jelzik, hogy kitört a háború az eddig a család belső oligarchájaként számon tartott Simicska Lajossal – márpedig ilyen rebellió sem a feudális, sem a putyini modellben nem

képzeltető el. Ez a mostani **belharc, amelynek fő csapásiránya egyértelműen a fejlesztési források feletti rendelkezés** megszerzése, világossá tette azt is, hogy a politikai centrum körüli gazdasági csoportok számára a legnagyobb tétje az uniós források feletti ellenőrzés fenntartásának van: a Közgéptől a Mészáros és Mészáros Kft.-n keresztül a Bonafarmig szinte nincs olyan magyar oligarchacég, amely számára ne lenne élet-halál kérdése az uniós finanszírozás. De érvényes ez a párt alacsonyabb szintű végrehajtóira is, hiszen a megyei erős emberek is csak ebből a forrásból tudnak osztani. Vagyis e források elapadása az egész hatalmi struktúra súlyos meggyengüléséhez vezetne.

Árnyalja a képet, hogy sajtóértesülések szerint Simicska Lajos számára a legnagyobb veszteséget nem annyira bizonyos jövedelmek elvonása, hanem a hozzá lojális bürokrata félreállítás, illetve „megfordítása” jelenti.² Ugyanakkor feltesszük, ha az államélet illiberális átépítése kicsit tempósabban folyt volna, akkor a túl nagyra nőtt nemzeti nagytőkések egyike-másika, a kövéri értelemben vett Biberachok ellen feltehetőleg már nálunk is folya eljárás. (Izgalmas kérdés, ki lehetne a magyar Hodorkovskij.) Hogy nem ez történt, az annak is a bizonyítéka, hogy a nemzeti nagytőkések és a nemzet miniszterelnöke közti viszonyrendszer sokkal bonyolultabb annál, mintsem hogy leírható lenne egy hierarchikus, kétdimenziós modellben, amelynek a csúcán Orbán áll. A valóság inkább az, hogy az Orbán család körüli magyar nagytőkések kapcsolati hálózata jelenleg sokrétűbb és bonyolultabb, mint akár egy hagyományos maffiacsalád szerkezete, akár a putyini Oroszország elitjének kapcsolatrendszere. Ez a viszonyrendszer jóval bonyolultabb és kiterjedtebb, mint pusztán a politika és a gazdaság összefonódásaként leírható állami („high level”) korrupció: hétköznapi tapasztalat, hogy ez a függelmi rendszer és működési mód hatásaiban mára áthatja az állammal bármilyen kapcsolatban álló szervezetek legalsó szintjét is. Mondhatni: a hétköznapi élet mindennapjaiban is megjelenik.

Jelen dolgot az ennek a szervezeti hálózatnak a csúcát, az Orbán családhoz legközelebbi oligarchák egymás közti és a családdal meglévő viszonyrendszerét, illetve e viszonyrendszer változását próbálja néhány szereplőn keresztül bemutatni. Olyan **nemzeti milliárdosokról** lesz szó, akik bizonyos szempontból ideáltipikusak (lásd a kötet bevezető tanulmányát), az Orbán család körüli nagytőkések egy-egy klaszterét képviselik: belső körös, társutas és behódoltatott oligarchák.

Ki az és hányféle?

Oligarchaként – afféle ökölszabály gyanánt – három kritérium alapján határozhatjuk meg a magyar nagytőkések egy csoportját:

vagyónának meghatározó részét az állammal kötött üzletek révén szerezte: ide értjük a nemzeti vagyon privatizációja során végrehajtott eredeti tőkefelhalmozást éppúgy,

mint az uniós finanszírozású infrastrukturális pályázatokon való sikerszeriát, vagy bármelyik, az állam által erősen szabályozott piacon (energetika, média stb.) való monopolista jellegű működést;

ezekhez az üzletekhez a politikai pártokkal/szereplőkkel való, kölcsönös előnyökön nyugvó kapcsolatai révén jutott hozzá;

befolyása jóval nagyobb, mint üzleti részesedése az adott szektorban, sőt esetleg több szektorban is jelentős.

Az oligarchastátusz nem magától értetődően állandó: vannak jó néhányan, akik a rendszerváltás után valamikor oligarchák voltak, de már nem azok – gondoljunk csak Princz Gáborra vagy Dicső Gáborra. De abból a nemzeti oligarchacsapatból is, amelyik az első Orbán-kormány idején alakult ki, számosan ma már a második ligában játszanak: ilyen egykori oligarcha a pénzügyi befolyását³ már a takarékszövetkezetek gleichsaltolása előtt elvesztő Töröcskei István,⁴ vagy a dicstelen pályát befutó Vegyészertulajdonos Nagy Elek, aki ma már inkább csak egy feltörekvő kisvállalkozást vezet. Fellegi Tamás egykori miniszter és médiatulajdonos legfőbb küldetése jelenleg mindössze az egyesült államokbeli magyar diaszpóra politikai szimpátiájának megszerzése, és hol van már az ÁPV Rt. egykori nagy hatalmú elnöke, Faragó Csaba, akinek pedig a jelenlegi oligarchák közül sokan sokat köszönhetnek? Szingapúrban, nagykövet. Egészen más eset, de az oligarchastátusz szempontjából szintén a múlt embere az egykor a legbefolyásosabb nagytőkések közt emlegetett Leisztinger Tamás. A hagyományosan MSZP-közelinek tartott Leisztinger a kormányváltás után három hónappal minden előzmény nélkül eladta cégbirodalmát zászlóshajóját, a Hunguest Hotels Zrt.-t, viszont megvette a diósgyőri focicsapatot – saját bevallása szerint Csányi Sándor győzte meg, hogy ez „jó dolog”. Mindez elég volt a szabad elvonuláshoz, de kevés ahhoz a klubhoz, ahová aregnáló miniszterelnök barátai és üzletfelei tartoznak.

Oligarchatipológia

A magyar nagytőkések két mamutjával, **Csányi Sándorral és Demján Sándorral** most csak érintőlegesen foglalkozunk. Ők külön csoportot képeznek, nevezhetjük őket **klaszszikus vagy első generációs oligarcháknak** – e kötet terminológiájával élve autonóm oligarcháknak. Közös vonásuk, hogy első kormányzása óta mindketten egyértelműen támogatták Orbánt, és – bár a viszonyuk meglehetősen hullámzó volt – valamiféle önállósága a két leggazdagabb magyarnak mindvégig megmaradt. A miniszterelnök időnként apró figyelmességekkel kedveskedik a két ősoligarchának – Demján egyik cégétől például idén áprilisban vette meg a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő (MNV) azt a milliárdos értékű Soroksári úti telket, amelytől tíz éve hiába próbál szabadulni;⁵ Csányi pedig másfél milliárd forint állami támogatást kapott az élelmiszer-gazdasági Bonafarm

Zrt. mohácsi vágóhidprojektjéhez.⁶ Ám ezeket az apró ajándékokat komoly, büntetésszámba menően kedvezőtlen lépések előzték meg: a devizahitelekkel kapcsolatos kormányzati húzások után Csányit nyíltan megtámadta a miniszterelnök janicsárja,⁷ júliusban pedig bejelentették, hogy a nagybirtokok 1200 hektár feletti részére nem fizetnek területalapú támogatást. (Ez az intézkedés milliárdos veszteséget jelent a Nyerges–Simicska-tulajdonban lévő Mezort Zrt.-nek éppúgy, mint a Leisztinger Tamás tulajdonában álló Arago Zrt.-nek.⁸) De jutott a pálcából Demjánnak is: a takarékszövetkezetek *de facto* államosítása, majd a Spéder Zoltánhoz köthető cégeknek történő átjatszása⁹ komoly befolyásvesztést jelent a szektor felett az Országos Takarékszövetkezeti Szövetség elnökeként is tevékenykedő Demjánnak. Igazi kremlinológiai alapkérdés, hogy miképp érez a két nagyúr: elment-e Orbán velük szemben a végsőkig, vagy épp ellenkezőleg, baráti gesztusként értelmezik, hogy csak ennyire sarcolta meg őket. A kérdésnek a **„fogadott család” idén nyáron megindult átrendezése** ad jelentőséget: vajon milyen mértékben számíthat Orbán a két old school oligarcha lojalitására Simicska Lajossal vívott háborújában.

Hasonlóképp **önálló alakzat a Simicska–Nyerges-duó a magyar oligarchatérképen.** Simicska, akinek a neve fogalommal vált, egyértelműen „belső körös oligarcha” volt az elmúlt huszonöt évben, sőt bizonyos értelemben maga volt a legbelső kör: a miniszterelnök vejének cégét például *de facto* a Közgép segítségével stafírozták ki.¹⁰ Ahogyan Csányi Sándorral kapcsolatban azt beszélték a kétezres évek végén, hogy bizonyos szektorokban az ő jóváhagyása nélkül nem lehetett jelentősebb volumenű üzleteket kötni, úgy most Simicskáéknak tulajdonít a vállalkozói közvélekedés hasonló befolyást. (Mintegy indirekt bizonyítéka annak, hogy ez a befolyás valóban kiterjedt a fejlesztési források túlnyomó részére, az a tény, hogy a most kitért beharcban Orbán megbízottai sorra veszik le a tábláról az apparátusok Simicska-klánhoz tartozó minősülő tagjait.¹¹) A nyilvánosságot kerülő páros cégeiről és ügyleteiről az üzleti beszámolók is sokat mondanak, de a média is alaposan feltérképezte mindkettőjük ügyeit és kapcsolattrendszerét.¹² Ugyanakkor csak sejtéseink lehetnek arról, miképp hálálta és hálálja meg a Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) keretében elnyert sok száz milliárdnyi közbeszerzést a Fidesz két oligarchavezére: amíg a párt- és kampányfinanszírozást továbbra is az átláthatatlanság jótékony homálya takarja, addig esély sem nagyon van arra, hogy e sejtésnél többet lehessen tudni. Igaz, addig a gyanú árnyéka is marad. Hiszen amíg nem tudhatjuk meg például sem azt, hogy mennyiért hirdet a kormánypárt vagy a „Békemenet”/CÖF Simicskáék közterületi médiumain vagy a BKV reklámfelületein, sem azt, hogy mennyit fizetnek az állami vállalatok az ugyanezen médiumokon megjelenő hirdetésdömpingért, addig fennáll a gyanúja egyfajta keresztfinanszírozásnak.

Egy spori a szomszédból

Az előző ciklus **legfurcsább politikai karrierjét Garancsi István** mondhatja magáénak. Az általában ingatlanmilliárdosként emlegetett nagyfőkés 2011-ben – egy évre – a kerékpáros és természetjáró turizmus fejlesztéséért felelős miniszterelnöki megbízott lett, majd egy évvel később megválasztották a Magyar Természetbarát (Természetjáró) Szövetség elnökének. Egyik tisztség sem az a kimondott lobbista pozíció, de Garancsinak feltehetőleg nem is ezek a legfontosabb feladatai. Tegyük hozzá, a miniszterelnöki figyelem itt is valóságos pénzesőt hozott: egy tavaly októberi bejelentés szerint a kormány 990 millió forintot biztosít a 22 ezer kilométernyi hazai turistaút-hálózat felmérésére.¹³ A támogatás több mint bőkezű, hiszen így minden egyes turistaút-kilométert 45 ezer forintért mérhet fel a szerencsés felmérő.

A volt miniszterelnöki megbízott tényleges, a rendszer lényegéből fakadó feladata sokkal inkább a fehérvári fociólet gatyába rázása, a Videoton FC menedzselése volt. A Videotonnak a felcsúti fociólom szempontjából kiemelt jelentősége van, hiszen a klub eredetileg a Puskás Akadémia NB I-es partnere, az akadémiáról kikerülő fiatalok szerencsés esetben a Videotontól kapnak szerződést – ahogy Orbán Gáspár is kapott 2011-ben.¹⁴ Más kérdés, hogy a felcsúti csapat tavaly maga is feljutott az első osztályba, papírforma szerint tehát már rivalizál a nagy testvérrel.

Garancsi 2007-ben vette meg Videotont; saját bevallása szerint milliárdos nagyságrendű összeget költött rá – a Videotont működtető Fehérvár F. C. Kft. az elmúlt három évben közel 2,5 milliárd veszteséget termelt –, és maga is tudja, hogy ez a beruházása belátható időn belül nem lesz nyereséges. Miért csinálja mégis? Egyrészt, mert ebben a rezsimben kötelezően választható feladat egy focicsapat szponzorálása azoknak, akik nagyon jóba akarnak lenni a legfőbb hatalmi centrummal, és nem olyan erősek még mint Simicskáék – a legnagyobb oligarcha egyenesen a Magyar Labdarúgó Szövetséget kapta, és úgy tűnik, nemcsak Leisztingert sikerült meggyőznie, hogy futballcsapatot finanszírozni jó dolog. Másrészt Garancsi is tagja annak a viszonylag szűk körű oligarchaválogatottnak, amelyik elég gyakran látható a felcsúti stadion – más megközelítésben a nem-közpénzből-épült-centerpálya – VIP-páholyában.¹⁵

A Videoton tulajdonosa pedig olyan mélyen átéli a szerepét, hogy egy feljelentéssel felérő interjújában arra panaszkodott, az ő csapata a gazdasági lehetőségeket tekintve komoly hendikeppel küzd a Leisztinger-féle Diósgyőrrel szemben.¹⁶ (A közlemény értelmezéséhez tudni kell, hogy a MOL például a futballcsapatok közül egyedül a Videotont szponzorálja; a klub másik főtámogatója pedig a magyar közbeszerzések abszolút bajnoka, az osztrák Strabag Zrt.)

Értékét tekintve apró szívesség, amivel mindezekon túl Orbán Viktor kedvében járt Garancsi István: annak, hogy a miniszterelnök fia az ő gellérthegy-i lakásában lakik,¹⁷ inkább csak erkölcsi, mintsem anyagi jelentősége van. Garancsi azt állítja, mivel a bérleti szerződés két magánszemély közt jött létre, az úgy nem tartozik a közre, és nincs

benne semmi különleges. A magyarországi legfelső szintű (állami) korrupció mértékét nézve a Videoton-tulajdonosnak – legalább az állítás második felében – valószínűleg igaza is van.

A gellérthegyi lakás használatánál nagyobb volumenű szívesség a Felcsúti Utánpótlás Neveléséért Alapítvány (FUNA) számára a Garancsi irányította pénzügyi intézet, a Duna Takarékszövetkezet által eddig folyósított 750 millió forint hitel. Ferenczi Krisztina derítette ki, hogy két lépésben ekkora összegű jelzálogjogot jegyeztetett be a pénzügyi intézet a Puskás Akadémia felcsúti, Fő utcai ingatlanára. A két szervezet közti kapcsolatnak ezzel nem szakadt vége: a Duna Takarékszövetkezet azóta is támogatója a FUNA-nak.

Nézzük, milyen előnyökhöz jutott Garancsi István az Orbán-kormányok alatt. A nyilvánosan elérhető információk alapján három olyan ügyet ismerünk, amelyekkel a Videoton tulajdonosa jól, sőt nagyon jól járt. Az első ilyen ügylet, a CD Hungary (CDH) megszerzése, tulajdonképpen az eredeti tőkefelhalmozást jelentette az ingatlan-milliárdos életében. 2002-ben az addig különböző pénzügyi intézeteknél egyre magasabb beosztásokban dolgozó Garancsi Hernádi Zsolttal alapított húszmilliós törzstőkéjű cége, a Szinva 2001 Kft. lett a CD Hungary Rt. tulajdonosa.¹⁸ A bonyolult adásvétel-sorozat nyomán a cég néhány százmillió forint készpénz kifizetésével megszerezte azt az ingatlanvagyonot, amelynek az értékét az ÁPV Rt. által megbízott értékbecslő 20–30 milliárd forintba tartotta. Igaz, a Szinvának az ügyletre felvett hatalmas hitelt törleszteni kellett, de néhány állami ingatlanvásárlás gondoskodott a cég pénzügyi egyensúlyának zavartalanságáról.¹⁹ A CDH-t tavalyi mérlege szerint már mindössze 1,6 milliárd kötelezettség terheli, míg eszközei meghaladják a 9 milliárdot, az évet pedig 100 millió feletti mérleg szerinti eredménnyel zárta.

Mindezek fényében nyilván nem véletlen egybeesés, hogy a következő állami extrabónuszra csak a következő Orbán-kabinet megalakulása után került sor. A takarékszövetkezetek államosítása, majd a Spéder Zoltán érdekeltségébe tartozó Földhitel és Jelzálogbanknak (FHB) történő átjársása a magánnyugdíj-pénztárak államosításához fogható jelentőségű történet. A folyamatot rövid időre megakasztotta ugyan a takarékszövetkezetek többségét képviselő Országos Takarékszövetkezeti Szövetség alkotmányjogi panasza,²⁰ de az Alkotmánybíróság hamarosan szabad utat engedett az ügyletnek. (Utóbb kiderült, hogy Stumpf István, alkotmánybíróvá választása előtt egy hónappal, olyan elképesztően jó üzletet kötött Spéderrel, amelyet csak oligarchák szoktak az állammal: részben magánszemélyként, részben a cégen keresztül 4 millió forintért megkapta Spédertől az Aleria Kft.-t, amely kft.-nek közel százmillió mobilizálható pénzeszköze és 230 milliónyi tárgyi eszköze volt. Fizikai valójában a „tárgyi eszköz” az a rózsadombi villa, amelyben az alkotmánybíró most is lakik.) Garancsit azonban az egész einstand nem érintette: egyetlenként a 105 takarékszövetkezet közül az irányítása alatt álló Duna Takarékszövetkezet (volt szövetkezet, most már Bank) mentesült az „integráció” alól.²¹

De már a 2012-es év is hozott egy nemzeti ajándékot a Videoton tulajdonosának: a Magyarországi Energiakereskedő Zrt. (MET) botránja²² csak annyiban tér el a többi olyan ügytől, amelyben az állam szabályozói szerepével visszaélve juttat egyes cégeket

versenyelőnyhöz, illetve extraprofithoz, hogy itt a mesterséges monopóliumot kihasználva a szokásosnál nagyobb összeg, bő 50 milliárd forint osztalék jutott a kedvezményezetteknek. A 2011-ben indult ügylet²³ lényege a következő: rossz szabályozási lépések következtében a távhőcégek ellehetetlenülése fenyegetett, ezért a kormány lehetővé tette, hogy olcsó gázhoz jussanak a biztonsági készletből. Egyúttal megbízta a Magyar Villamos Művek (MVM) energiakereskedő cégét, hogy a szabadpiacon szerezzen be olcsó gázt a tartalék pótlására. Csakhogy az MVM-partner a kivett mennyiség hatszorosát importálta, és a különbözetet szinte a beszerzési áron továbbadta az erősen offshore hátterű MET Zrt.-nek. A MET a bő 1 milliárd köbméter gázt aztán a hazai piacon értékesítette. Hogy mekkora profittal, azt nem tudjuk, de abban az évben a cég 244 millió dollár, azaz mintegy 50 milliárd forint osztalékot fizetett a tulajdonosainak. Többek közt Garancsi Istvánnak, akinek Futball Invest 2007 Zrt.-jét ott találjuk végső tulajdonosként a MET Zrt.-t birtokló egyik cégláncolat végén.²⁴ Azt nem tudjuk, hogy a konkrét ügyletből mennyi volt a Videotont működtető cég profitja, de az előző évet veszteséggel záró vállalkozás 2013-ban 5,6 milliárd forint adózott eredményt ért el, amelyből 600 milliót osztalékként kifizetett a tulajdonosnak, 5 milliárdot pedig eredménytartalékba helyezett. Így ér körbe a történet, amely 2007-ben egy lecsúszott NB I-es focicsapat megvásárlásával kezdődött. Ugyanakkor a MET-üzleten realizált extraprofit nemcsak a Videotonnal kapcsolatos extra kiadásokkal magyarázható: hírek szerint Simicska meggyengítésével egy időben Orbán megkezdte egy 6-8 főből álló új, „belső körös” oligarchacsapat felépítését.²⁵

A NER eltűnő milliárdjai és az oligarchakeltető

Szima Gábor nevét leginkább a debreceniek ismerik: a szerencsejátékban utazó nemzeti nagytőkés a városi focicsapat, a DVSC tulajdonosa. A DVSC-t a DVSC Futball Szervező Zrt. működteti, a csapat teljesítményétől függetlenül elég rossz eredménnyel: az elmúlt három évben közel egymilliárd forint veszteséget kellett elkönyvelnie a tulajdonosnak. Aki (ami) nem más, mint Szima egyik szerencsejátékos cége, az MSZ Kaszinó Kft. Szima másik cégében, az Onyx Casino Kft.-ben viszont tulajdonos a debreceni focicsapatot működtető DVSC Futballszerző Kft. Tavaly Debrecenben elég általános vélekedés volt, hogy a pénznyerőautomata-üzletben utazó Szima olyan jelentős veszteséget szenvedett el a gépek betiltása miatt, hogy a DVSC-ben vállalt szerepét is kénytelen lesz újragondolni. De a felsőbb segítség időben érkezett: a hét nyertes kaszinópályázatból öt ugyan Andy Vajnáé, de kettőt Szima nyert. Ráadásul néhány hét után az is kiderült, hogy a monopolhelyzet által biztosított extraprofit sem lesz elég a nyerteseknek, így mentesítették a pályázó cégeket a koncessziós díj megfizetése alól (levonhatják a játékadóból),²⁶ továbbá a kaszinózás mostantól általánosforgalmiadó-mentes tevékeny-

ségnek számít. Hogy Szima a kaszinóin keletkező, várhatóan milliárdos nagyságrendű profitból juttat a focira is, az egészen biztos, és ha akkora lesz a költség/haszon-ráta, mint Garancsi István esetében, akkor igazi oligarchaüzletről beszélhetünk. Szima egyébként inkább a helyi jelentőségű oligarchákat testesíti meg – némiképp hasonló szerepet töltött be az előző ciklusban maga az új fejlesztési miniszter Seszták Miklós is. Az ő karrierje azonban nem nevezhető átlagosnak: ebből a külső körből ritkán szoktak bejutni a belsőbe.

Nagy kérdés ugyanakkor, **mivel hálálja meg például Andy Vajna a NER-ből neki jutó milliárdokat.** Az ő esetében ugyanis még nagyobb a különbség a kapott juttatások és a nyújtott szolgáltatások között: Vajna nem finanszíroz focicsapatot, de még egy alacsony példányszámú hetilapot sem. Ráadásul úgy tűnik, nincs olyan milliárdos összegű problémája, amit állami jóakarói ne oldanának meg.²⁷ De míg Garancsi vagy Szima, vagy éppen a békemenetes, Echo TV-s Széles Gábor esetében nagyjából látszik a deal, az ellenszolgáltatáson alapuló kölcsönösség, addig Vajnánál csak a bevétel oldalon láthatunk milliárdos összegeket. Hasonlóképp itt van az útépitések új titánja, a tavaly 58 milliárd forint nettó árbevételű produkáló Duna Aszfalt Kft. (Öt év alatt ez a cég megtízszerezte az árbevételét.) Bár a tulajdonosok nevét a szakmán kívül kevesen ismerik, nem alaptalan feltételezés, hogy a jövő belső körös oligarcháit tisztelhetjük a két, hirtelen meggazdagodott úrban – holott eddig ők sem tettek le a NER asztalára különösebben semmit. Az ellentmondás feloldására elég ésszerű az a vélekedés, miszerint Orbán diverzifikálni akarja a gazdasági hátszínét: a túl nagyra nőtt kétszereplős belső kör helyett jön az új oligarchaválogatott – **a keltetőből most kikerülő nemzeti nagytőkések és a régi, mind Simicskáékkal, mind Csányiékkal szemben távolságot tartó második vonal.**

A NER-ből kiáramló százmilliárdok célja nem nagyon lehet más, mint ennek a csoportnak a megerősítése. A régi szisztémában a közös múltból táplálkozó közös identitás és a Fidesz mint közös biznisz volt az együttműködés alapja Orbán és az első számú oligarcha között, a viszonyt pedig a kölcsönös függésen alapuló egyenlőség határozta meg. Az új rendszernek már ennyi értékalapja sem lesz, hiszen az együttműködő felek: **Orbán és az új belső körös oligarchák viszonya kizárólag a hierarchikus függésen alapul.** Az eddigi kissé zavaros, esetleges, ámde hatalmi szempontból némileg kiegyenlített viszonyrendszer helyett – ha sikerül Orbánnak az elitcsere – lassan valóban megvalósul a **putyini típusú „szervezett felvilág” kétdimenziós egyszerűsége.** A NER eltűnő milliárdjait tehát nem a család külföldi bankszámláin kell keresni, az a pénz az újoligarchaprojektet hajtja.

(E helyt nem tettünk említést a korszak legviccesebb újgazdagaról, Mészáros Lőrincről, de nincs az a megközelítés, amelyben a felcsúti intéző, a volt falusi gázszerelő, aki néhány év alatt az ország nyolcvannyalcadik leggazdagabb embere lett, önálló tényezőként lenne leírható.)

Jegyzetek

- 1 <http://www.pfla.hu/downloads/dokumentumok/hatarozat-2013-beszamolohoz.pdf>.
- 2 Rényi Pál Dániel: „Csak egy maradhat talpon”. *Magyar Narancs*, 2014. szeptember 4.
- 3 https://felugyelet.mnb.hu/hirek_ujdonsagok/felugyeleti_biztosok_kormend_tksz_131105.html.
- 4 Máriás Leonárd: „Áll a bál Töröcskei bankjánál”. *hvg.hu*, 2014. június 3.,
http://hvg.hu/gazdasag/20140603_All_a_bal_Torocskei_bankjanal_lefejezik_a
- 5 Szakonyi Péter: Újabb jó üzletet kötött Demján Sándor. *Napi.hu* 2014. április 15.;
http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/ujabb_jo_uzletet_kotott_demjan_sandor.579966.html.
- 6 http://mno.hu/hirtv_gazdasagi_hirei/uj-vagohid-epul-mohacson-1236833.
- 7 http://index.hu/gazdasag/2013/08/12/csanyi_a_legnagyobb_uzsoras/
- 8 http://k.blog.hu/2014/03/24/simicskaek_csanyi_es_leisztinger_ujra_a_dobogon.
- 9 http://hvg.hu/gazdasag/20140418_Fordulat_a_takarekoknal_az_Abhez_fordul.
- 10 Becker András: Szegedi naperőmű: Bírótság elé citálja Orbán vejét egy átvett alvállalkozó
Átlátszó.hu 2013.szeptember 25. <http://atlatso.hu/2013/09/25/birosag-ele-citalja-orban-vejet-egy-atvert-alvallalkozo/>
- 11 Becker – Bodoky: Kik ejtették foglyul a magyar államot *Átlátszó.hu* 2012. szeptember 24.
<http://atlatso.hu/2012/09/24/a-nemzeti-egyuttmukodes-rendszere-kik-ejtettek-foglyul-a-magyar-allamot/>
- 12 <http://k-monitor.hu/adatbazis/cimkek/simicska-kozeli-cegek-allami-megbizasai>
- 13 http://termeszetbarat.hu/cikk/kiemelt_kormanyzati_feladat_a_termeszetjaras_tamogatasa.
- 14 <http://www.pfla.hu/?q=news/1949>.
- 15 Cseri Péter – Pető Péter: Zsúfolt VIP-páholyok; *nol.hu* 2010. szeptember 11.
http://nol.hu/sport/20100911-zsufolt_vip-paholy-804091
- 16 <http://www.vidi.hu/2014/05/14/garancsi-istvan-itt-az-ideje,-hog-y-tegyunk-valamit-a-palyan-kivuli-hadvisellessel-szemben-.html>
- 17 Ferenczi Krisztina: Gellérthegy lakásokban Orbán gyerekei; *nol.hu*. 2013. augusztus 16.
http://nol.hu/belfold/20130816-garancsinal_lakik_orban_gaspar-1406873.
- 18 Tormássy Éva: A CD Hungary privatizációja. *Magyar Narancs*, 2003/9.
- 19 Bogár Zsolt: Válogatás a CD Hungary ingatlanaiból. *Magyar Narancs*, 2003/24.
- 20 <http://atlatso.hu/2014/04/22/birosagi-veto-takarekbank-ugyben-avagy-a-szabadrablas-alkotmanyos-korlatai/>
- 21 <http://www.origo.hu/gazdasag/20130703-105-bol-csak-1-nyer-a-duna-takarek-meguszhatja-az-allami-gyamsagot.html>.
- 22 Jenei Miklós: Offshore cégeknél landoltak a rezsimilliárdok. *Index.hu*. 2014. január 27.
<http://index.hu/gazdasag/2014/01/27/mol/>
- 23 <http://rezsicsokkentess.wordpress.com/>
- 24 Sarkadi Nagy Márton: Nagy György és Garancsi István is részesülnek az offshore gázbizniszből.
Átlátszó.hu. 2014. január 28.; <http://atlatso.hu/2014/01/28/nagy-gyorgy-es-garancsi-istvan-is-reszesulnek-a-gazbizniszbol/>
- 25 M. László Ferenc: Orbán olyat venne el Simicskától, amit még a hőskorszakban kapott;
hvg.hu. 2014. augusztus 27. http://hvg.hu/itthon/20140827_Orban_olyat_venne_el_Simicskatol_amit_meg.
- 26 http://www.fortunaweb.hu/Varga_Mihaly_Cel_hogy_a_hazai_jatekkaszino_piac_Andrew_G_Vajna_leheto_legrovidebb_idon_belul_kiemelkedoen_magas_jovedelemtermelo_szintet_erjen_el.
- 27 http://hvg.hu/kkv/20140903_Any_Vajna_500_milliot_sporolt_a_kaszinop

• Krémer Balázs

• **Hogyan fosztotta ki a maffiaállam • a társadalmat?**

A társadalmi többség elbizonytalanítása és „lecsúsztatása”

Az elmúlt években a társadalmi egyenlőtlenségek alakulásáról szóló társadalomtudományi munkák jelentős része azt igazolta, hogy a szegénység aránya nőtt Magyarországon, és a szegények helyzete egyre rosszabb lett. Nem csupán anyagi sajátosságaiban (jövedelem, fogyasztás szintje stb.), hanem kiszolgáltatottságban, megalázottságban, bizonytalanságban is. Mindez nem csoda, hiszen a jövedelmi szintek romlása épp a legszegényebbek között volt a legnagyobb.

Az alábbi írás az egyenlőtlenségek növekedését dokumentálja, de nem a szegényekre fókuszálva.

A dolgozat elején a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását mutatom be, **különös figyelmet szentelve az elmúlt évek növekvő egyenlőtlenségeinek**. A kérdőíves vizsgálatok adatai szükségszerűen „középre” húznak, emiatt a tényleges jövedelmi különbségek a megoszlás szélein az általunk idézett mérésekben kimutatottnál vélhetően nagyobbak. Nyilvánvaló például, hogy a külföldre, offshore cégekbe jövedelemelvitkolási céllal „kimenekített” jövedelmek és vagyonok nem jelennek meg a kérdőíves kutatások által feltárt adatokban. Elemzéseimben arra hívom fel a figyelmet, hogy miközben az elmúlt évek elemzései a szegénység növekedésének és mélyülésének dokumentálására törekedtek (joggal...), az egyenlőtlenségek „profilja” ettől eltérő sajátosságokat mutat. Nevezetesen azt, hogy nem a szegények és a nem szegények közötti olló nyílása jellemzi a jövedelmi struktúra elmúlt években megfigyelhető alakulását, nem az alsó 15-20 százaléknál „szakad” a társadalom, hanem a társadalom leggazdagabb, felső 10-15 százaléka és az ez alatti többség között nyíló olló a jövedelemszerkezet változásának legmarkánsabb változása. Ha úgy tetszik, mondhatjuk azt is, hogy a társadalmi többség, a **középrétegek elszegényedése és a leggazdagabbak gazdagodása** között növekszenek a jövedelmi távolságok.

Dolgozatom további fejezeteiben azt mutatom be, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésénél súlyosabbak az életkörülmények, a jólét egyenlőtlenségének növekményei, aminek több oka és tényezője is megfigyelhető.

Részben amiatt, hogy korábban a magyar lakosság nem kizárólag a jövedelméből, hanem – az új évezredben jelentősen növekedtek hitelfelvételei –, **részben a hitelekből élt.** Némiképp arra rendezkedett be, hogy folyó jövedelmeiből állta a folyó költségeit, és a növekvő hitelek jelentették a gyarapodás forrását. Így sokan hitelből vettek lakást (gyakran a gyerekeknek), hitelből cserélték le autójukat, és ugyancsak a hitel volt a forrása a jelentősebb bevásárlásoknak, tartós fogyasztási és műszaki cikkek megvételének. Az elmúlt években azonban nem csupán a gyarapodás „hitelforrásai” dugultak be, hanem új hitelfelvételek nélkül is vissza kell fizetni a korábban felvetteket. Ez tehát nemcsak a gyarapodás perspektíváit szűkítette be a társadalom többsége számára, hanem a csökkenő jövedelem ténylegesen felhasználható hányadát is jelentősen csökkentette.

Csökkentette a jövedelmek értékét az a kormányzati politika is, amely az adóbevételeket összességében úgy növelte, hogy az élők munkáinak terheit átlagosan csökkentette, de ennél jelentősebb mértékben **növelte a fogyasztáshoz kapcsolódó elvonási tételeket.** A fogyasztást terhelő elvonások növekedése tehát csökkentette a jövedelmek értékét, a kevesebb megkeresett pénzből még kevesebbet lehet fogyasztani, és ez a nemzetközi sztenderdekben szokásos jólét-kellékeiktől, feltételeiktől egyre nagyobb arányban fosztja meg a lakosságot. (Ezt jelzi a deprivációs mutatók romlása.)

A romló jövedelmi és fogyasztási szintek következményeként jelentősen csökkentek a lakosság amúgy sem magas (nemzetközi mércével kimondottan alacsony szintű) megtakarításai is. Ez nem csupán a gazdasági válságból való kikeveredés beruházási esélyeit rontja, hanem **lényegében felszámolta a lakosság anyagi biztonságát.** A magyar társadalom háromnegyede nem képes váratlanul felmerülő kiadásait finanszírozni, és – a felső 10-15 százalékot leszámítva – nincsenek tartalékai arra az esetre sem, ha munkanélkülivé, jövedelemszerzésében akadályozottá válna. A megtakarítások hiánya a tartalékok csaknem teljes hiányát jelzi, márpedig tartalékok nélkül soha, semmilyen kontextusban nem lehet biztonságról beszélni.

Dolgozatom végén azt mutatom be, hogy a fent összefoglalt jelenségek nem a rossz sors, nem a válság hatásának tudhatók be, hanem a kormányzati intézkedések, a fiskális politikák szükségszerű következményei. A jövedelemegyenlőtlenségek növekedése, a társadalmi többség és a „közép” lecsúszása, az anyagi biztonság felszámolódása – a Fidesz kormányának produktuma. Azé a maffiaállamé, amely – más keleti autokráciák működésmódjától eltérően – nem az exportcikket monopolizálja kegyenceinek, oligarcháinak, **hanem a „fogadott család” gyarapodását jelentős hányadban a társadalom többi részének kifosztásából teremti meg.**

Dolgozatom végén néhány politikai konklúziót vonok le a maffiaállam kifosztásra berendezkedő rendszerének működéséről.

A magyar társadalom jövedelemegyenlőtlenségi „ollójának” a nyílása

Mielőtt a jövedelmi eloszlások elemzésébe fognék, a témában nem járatos olvasóval megosztanék néhány, a szakértők között magától értetődőnek tekintett háttérinformációt.

A jövedelmekről és a jövedelemegyenlőtlenségekről szóló információink alapvetően két forrásból, két évente készített kérdőíves adatállományból, a TÁRKI (Társadalomkutatási Intézet) Háztartás Monitor felvételeiből, valamint a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) Háztartási Kiadások Felvételéből és – mivel manapság a KSH nem jeleskedik az adatok nyilvánosságra hozatalában, ezért egyre inkább – az Európai Unió országainak statisztikai adatait feldolgozó Eurostat ezekre épülő adataiból származnak. A kérdőíves adatok nem a lehető legjobb adatok, részben azért, mert a felvétel statisztikai hibáin túl általában jelentős a jövedelemelhallgatás (vagy legalábbis: nem bevallás) aránya, de különösen azért, mert a jövedelemmérés hibái az átlagosnál nagyobbak a két szélen, a gazdagok és a szegények körében. A két szélen ugyanis szinte lehetetlen a reprezentativitást biztosítani (a szegények között lakóhelycímek alapján nem lehet megtalálni a hajléktalanokat vagy a szívességi befogadott lakókat, a nagyon gazdagok lakóparkjaiból meg elzavarják a kérdezőt a biztonsági őrök). Torzítottabbak a széleken a bevallott adatok is, az iskolázatlan, napról napra élő szegényeknek nincs strukturált képük a jövedelmekről, „ami pénz jön, az megy is”, a gazdagok meg az átlagosnál erősebb készletet érznek jövedelmek elhallgatására.

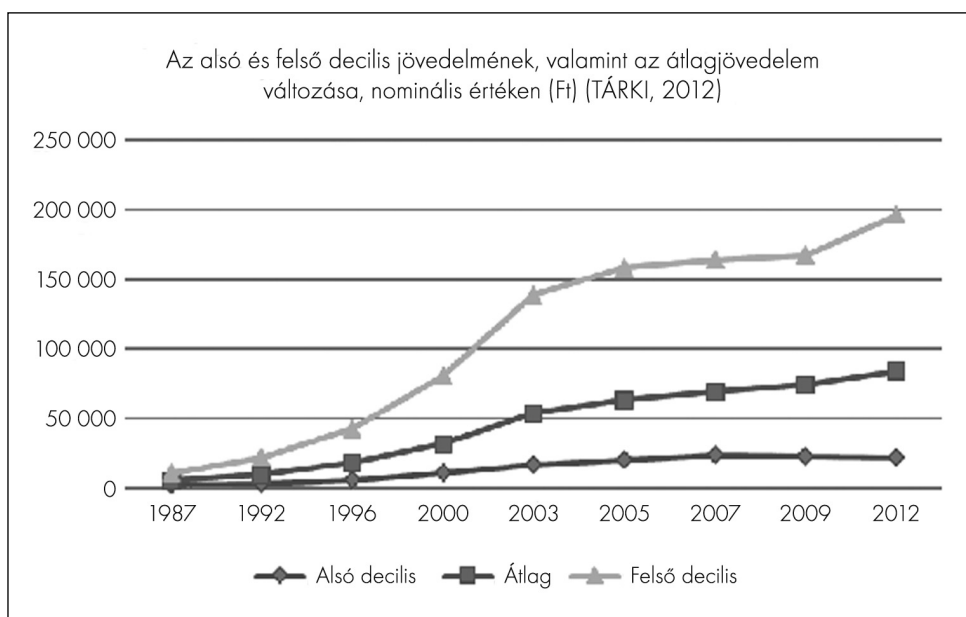
A kétes hitelességű jövedelmi adatok miatt az elemzéseknél nem annyira az „abszolút összegekre” szokás odafigyelni, inkább a megoszlásokra és az idősorokra. A megoszlásokra azért, mert – ha nem túl nagy meggyőződéssel is, de – feltételezve, hogy a jövedelemeltitkolás többé-kevésbé minden jövedelmi kategóriában arányos a tényleges jövedelmekkel, a bevallott jövedelmek megoszlása megegyezik, „párhuzamos” a tényleges eloszlásokkal. Az idősorokkal pedig azért, mert akármilyen természetűek is a mérés torzításai és hibái, ha a méréseket ugyanúgy végzik el évente, akkor feltételezhető, hogy a hibák is ugyanolyanok évente, tehát a változások irányairól és mértékeiről még így is hiteles képet nyerhetünk.

Nem fogunk részletesebben belemenni azoknak a statisztikai elemzési és számítási módszereknek az elemzésébe sem, amelyek a teljes lakosság, a tízmillió ember jövedelmének egyenlőtlenségeit megpróbálják egyetlen vagy legalábbis kevés számmal érzékelteni. Mindegyik egyenlőtlenséget vizsgáló kutatás az együttélő, „egy kasszából élő” háztartások jövedelmét veszi alapnak, és különböző módszerekkel (egy főre vagy különböző súlyszámokkal operálva egy „fogyasztási egységre”) számítva, a háztartás valamennyi tagjának ugyanakkora jövedelmet tulajdonítva „méri” a jövedelmeket. Ezen kalkulált jövedelmek alapján a legtöbb módszer képletesen sorba állítja a lakosságot a legszegényebektől a leggazdagabbakig, és e képletes listán húzogatnak be szinteket: megnézik például, hogy tizedenként mennyi minden egymilliomodik ember jövedelme

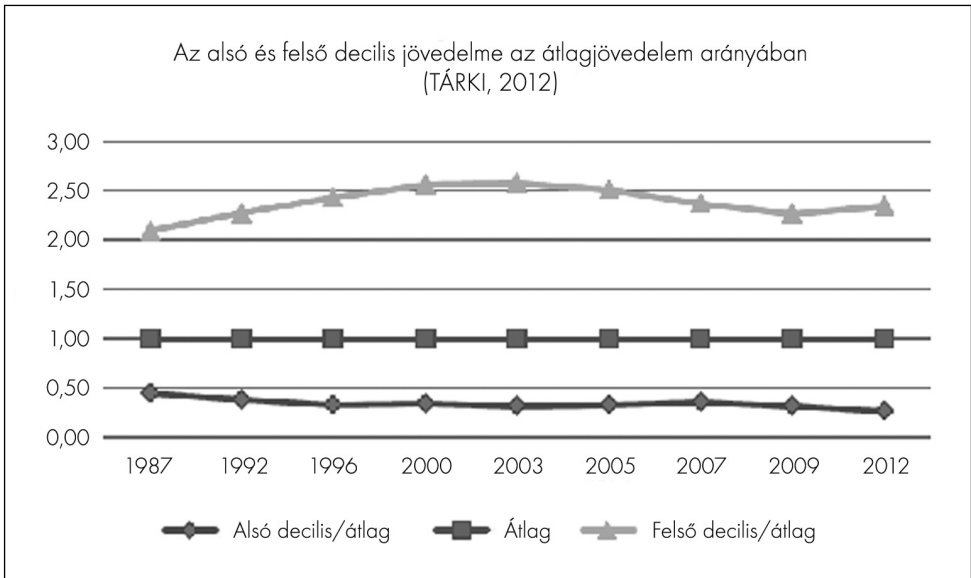
a listán, és mennyi az egyes tizedek („decilisek”) átlagjövedelme, megnézik a középső ember jövedelmét (ez a „medián”, amely mindig kisebb, mint az átlagjövedelem), és e jövedelem 50 vagy 60 százalékánál kisebb jövedelműeket tekintik szegénynek, stb.

Nos, e módszerekre tehát csak utalni fogunk, és nem elemizzük, hogy mennyiben származik más kép a különböző adatforrások, módszerek megválasztásából és alkalmazásából.

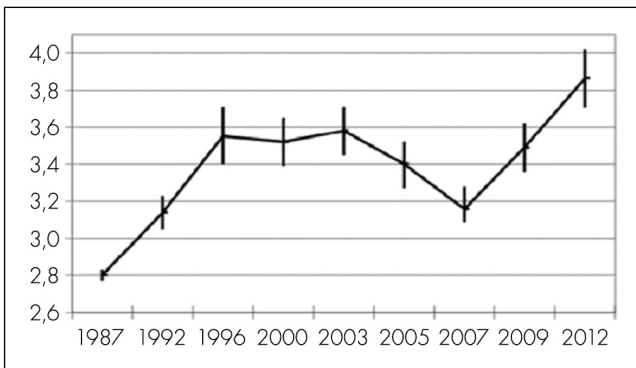
A rendszerváltás óta eltelt időszak jövedelmi viszonyairól szóló általános vélekedés szerint **az elmúlt huszonöt évet egyértelműen a jövedelmi ollók nyílása, az egyenlőtlenségek növekedése jellemzi.** Lényegében ezt a képet rajzolhatjuk fel a mindig éppen aktuális forintértéken kimutatott nominális jövedelmeket ábrázoló grafikonon.

Ez a grafikon is jelzi azon vélekedések kétes érvényességét, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek vélt növekedése nem a rendszerváltással, annak hatására kezdődött, hanem más, a '70-es évek végétől megindult folyamat volt. Már ha egyáltalán igaz, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek növekedése folyamatos volt. De ez nem igaz, az egyenlőtlenségek alakulásában sajátos dinamika érvényesült.

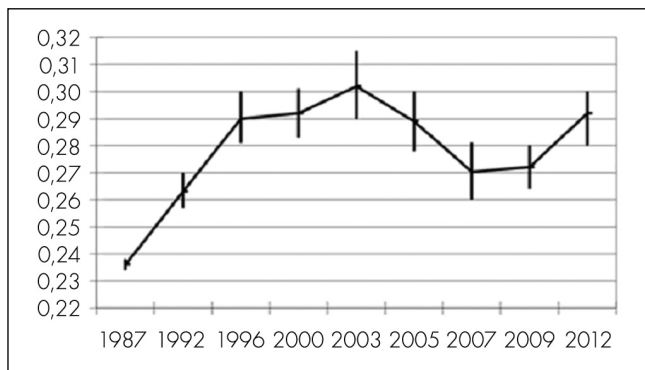
Az egyenlőtlenségek hullámzását még érzékletesebben mutathatjuk be egy kicsit „trükkösebb” mutatókkal. Ha ki akarjuk iktatni azt a mérési bizonytalanságot, hogy kérdőíves adatokból a legszegényebb és leggazdagabb tized jövedelmeit nem lehet jól mérni, akkor össze lehet hasonlítani a jövedelme szerint sorrendbe állított lakosság egymilliomodik és kilencmilliomodik lakosának jövedelmei közötti arányokat. Ekkor az alábbi grafikont kapjuk:

A legfelső decilis alsó töréspontja és az alsó decilis felső töréspontjának aránya (P90/P10)
(TÁRKI, Társadalmi Riport, 2012)

Az egyenlőtlenségek mérésére leggyakrabban használt szintetikus, egyetlen számmal kifejezett mutató a Gini-koefficiens, amelynek értéke a legnagyobb, 1, ha a lakosság

valamennyi jövedelme egyetlen embernek a jövedelme (a többieké 0), és a legkisebb, 0, ha minden ember jövedelme ugyanakkora. Az együtthatót a tényleges megoszlási görbe és a teljes egyenlőséget lerajzoló egyenes közötti terület adja meg, a hazai adatok szerint a következő idősorban:

Gini-együttható változása (TÁRKI, Társadalmi Riport, 2012)

Nem szeretnénk politika- és társadalomtörténeti fejtegetésekbe bonyolódni, de a grafikonokból annyi jól kivehető, hogy az egyenlőtlenségek az ország gazdasági helyzete szempontjából igen negatív hatásokat magával hozó „jóléti rendszerváltás”, a közalkalmazotti bérek és a nyugdíjak emelése (13. havi nyugdíj) nyomán csökkentek, míg a baloldali kormányok (a válság idejéig tartó) gazdaságilag kevésbé megalapozott, ámde letagadhatatlanul egyenlősítő kormányzásának időszakától eltökéltebben nőttek.

Az egyenlőtlenségek hullámváltozása mellett a TÁRKI kutatói, elsősorban Tóth István György elemzései a társadalmi szerkezet változásait az alábbi táblázatban foglalták össze:

A szegénység nőtt, a középréteg aránya nem nőtt

	1992	2000	2012
Gazdagok (a medián több mint kétszerese)	7	9	8
Felső középosztály (a medián 120–200%-a)	25	25	27
Középosztály (a medián 80–120%-a)	42	34	30
Alsó középosztály (a medián 50–80%-a)	20	23	21
Szegények (medián felénél kevesebb)	6	9	14

Forrás: TÁRKI, Társadalmi Riport, 2012

Szerintem a TÁRKI által adott cím nem egészen jól foglalja össze a táblázat tartalmát, ugyanis az adatok a szegénység növekedésével azonos súlyú átalakulásként jelzik a középréteg (amelyet, mint később visszatérnék rá, én nem neveznék középosztálynak) jelentős, 12 százalékpontnyi csökkenését.

A három évtizedes társadalomszerkezeti átalakulás elemzési nehézségeinek kockázatait elkerülve lényegesen egyértelműbb kép rajzolódik ki, ha az elmúlt öt év változásait jellemezzük.

Már az első, a jövedelmek nominálértékét bemutató grafikonunkon is jól látható az a drámai helyzet, hogy az elmúlt időszakban a szegények nem csupán az átlagoktól és a magas jövedelműektől maradtak el jobban, mint a többi csoport, hanem korábbi jövedelmektől is. **A legszegényebbek jövedelme nominálértéken is csökkent.** Ez a ritka társadalmi igazságtalanság mindenképpen magyarázza és indokolja, hogy miért esett oly hangsúlyosan sok szó (például saját korábbi elemzéseimben is) a szegénység drámai alakulásáról. Ám érdemes egy kicsit túltekinteni a nagyon szembeötlő szegénységi adatokon, és egy pillantást vetni az egyenlőtlenségek átfogó változásaira.

Az egyenlőtlenségek nőttek

	2009	2012
Gini	27,2	29,3
P90/P10	3,53	4,03
P90/P50	1,81	1,84
P10/P50	0,51	0,46

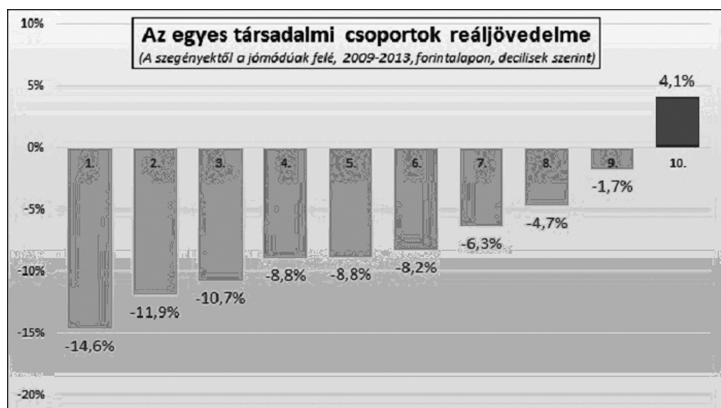
Forrás: TÁRKI, Társadalmi Riport, 2012 (a P10, P50 és P90 a decilisek „határpontjain” mért jövedelmeket jelzik)

A Gini-koefficiens és a decilishatárok közötti arányok változásaiból nehéz elképzelni, hogy miképpen is változtak az egyes jövedelmi csoportok jövedelmei az elmúlt időszakban, különösen az alapján, hogy a jövedelmi átlagok alig csökkentek, inkább stagnálást mutatnak.

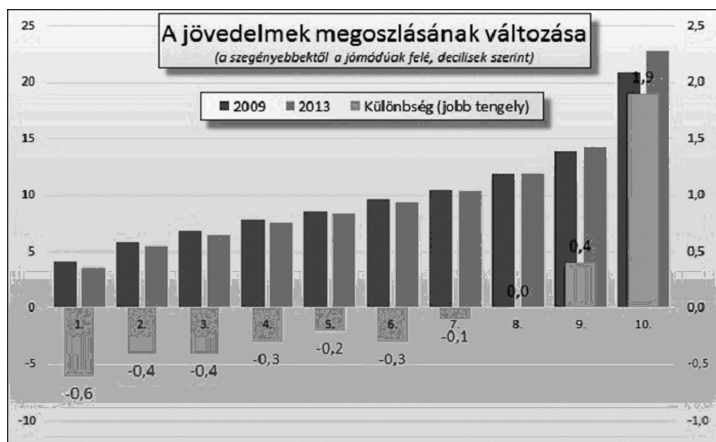
Az átlagok azonban félrevezetőek, hiszen a legmagasabb jövedelműek jövedelmi többlete akkor is felhúzhatja azokat, ha a többieké csökken. Nem mindennapos változás az ilyen,

de a hazai jövedelemszerkezet változását mégis ez jellemzi. Ennek illusztrálására bemutatjuk az egyes jövedelmi decilisekben a jövedelmek változását:

Forrás: Eurostat 2013, idézi: Privátbankár,
<http://privatbankar.hu/karrier/rosszabbul-elunk-mint-negy-eve-megjottek-a-szamok-267525>

Ha nem a jövedelmek konkrét értékét nézzük, hanem azt, hogy a teljes lakossági jövedelemből hogyan részesedtek az egyes tízedek, akkor a változásokat az alábbi grafikon mutatja:

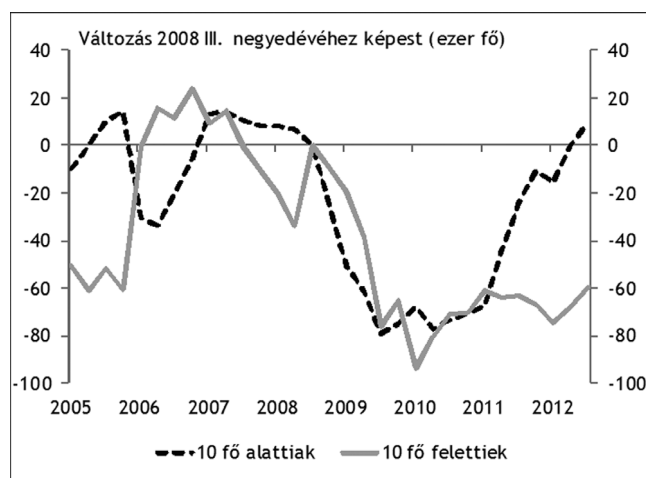
Forrás: Eurostat 2013, idézi: Privátbankár,
<http://privatbankar.hu/karrier/rosszabbul-elunk-mint-negy-eve-megjottek-a-szamok-267525>

A grafikonokról jól leolvasható, hogy a legnagyobb jövedelmi veszteségek minden tekintetben a legelső jövedelmi decilisben keletkeztek, ám az is jól látszik, hogy lénye-

gében a társadalom túlnyomó többségének, 70-80 százalékának romlottak a jövedelmi pozíciói az elmúlt években.

Ha a reáljövedelmek csökkenésének okait vizsgáljuk, három döntő tényezőt kell kiemelnünk.

Egyrészt, miközben a közmunka (és a külföldi munkavállalás) révén az átfogó foglalkoztatási adatok nem csökkentek, sőt enyhén növekedtek, aközben a versenyszférában foglalkoztatottak létszámváltozása jellemzően negatív volt: azaz, a versenyszférában megszűnt magasabb jövedelmű álláshelyeken megkeresett béreket nem pótolta a közmunka ötvenezer forint alatti keresete.

A versenyszféra foglalkoztatásának alakulása a munkaerő-felmérés részletes adatai alapján (MNB, Elemzői prezentáció - Inflációs jelentés, 2012. december)

Csökkenés jellemezte a közsféra béreit is, részben a mozgóbérek egy jelentős körének jogi megszüntetésével, részben a korábbi fenntartó önkormányzatok által nyújtott kiegészítéseknek a központosítással együttjáró megszüntetésével, valamint a különféle közalkalmazotti „visszasorolásokkal”, és végül a közalkalmazotti bértábla „befagyasztásával”, az inflációs korrekciók elmulasztásával.

Másrészt, a szociális jövedelmek (családi, anyasági ellátások) egy jelentős részét nem indexálták, más részük, így a munkanélküliségi és rokkantsági ellátások, valamint a rendszeres szociális segélyek értéke nominálisan is csökkent.

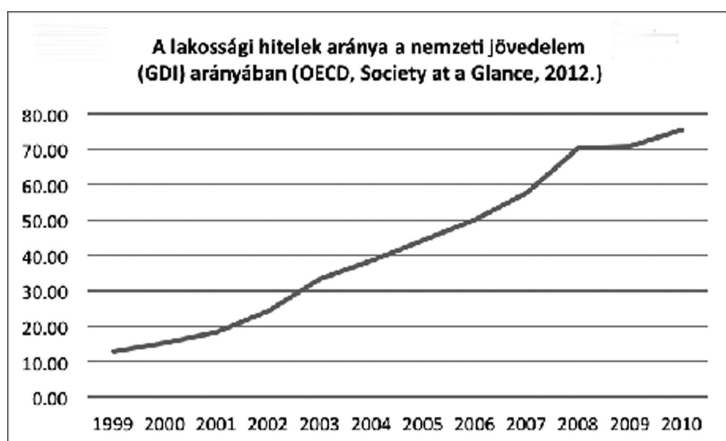
Harmadrészt, a kormányzati retorikában „adócsökkenésként” reklámozott intézkedések (az egykulcsos adó) valójában csak a felső jövedelmi kategóriákban jelentettek adócsökkenést. Az adójóváírás kivezetésével a minimálbér alatti keresetek esetében az addigi 0 százalékos adókulcsok 16 százalékra emelkedtek (ezt nem szokás adócsökkenésnek, inkább adóemelésnek lehet nevezni...), és ennél kisebb mértékben, de ugyancsak nőttek a jövedelemelvonások a minimálbér 2-3-szoros mértékéig.

„Majdnem-jövedelmek” – a lakossági hitelek alakulása

A hazai jövedelmi viszonyok vizsgálatakor nem szokás figyelembe venni a **hitelek sajátos hatását**, vagyis azt, hogy a hitel annak felvételekor növeli a felhasználható jövedelmet, majd a hiteleket vissza is kell fizetni, és ekkor a jövedelemnek csak a hiteltörlesztés után fennmaradó része a szabadon felhasználható, szabadon elkölthető jövedelem. A lakossági hitelek kérdésének manapság igen sokan jelentős figyelmet szentelnek, mind a válság kitörésének okait, mind hatásait elemezve. Colin Crouch egyenesen a „privatizált keynesianizmusról” beszél annak kapcsán, hogy a 2000-es évek elején, a közép- és magas jövedelműekhez jutó jóléti újraelosztás funkcióit jelentős részben átvették azok a lakossági hitelek, amelyekről nem feltétlenül gondolta mindenki, hogy egyszer majd vissza is kell fizetni azokat.¹ Monica Prasad ennek kapcsán messzebb megy, a hitelezés és a jóléti állam „csereszabatos átválthatóságának” tézisének mondja ki, és elemzi is ezt a sajátos közpolitikai trade-offot.² Róna-Tas Ákos a poszt szocialista országok hitelezéséről szóló elemzéseiben erősen hangsúlyozza, hogy a hitelezés felfutása különösen jelentős pénzügyi és társadalmi változásokat generált Kelet-Közép-Európában.³

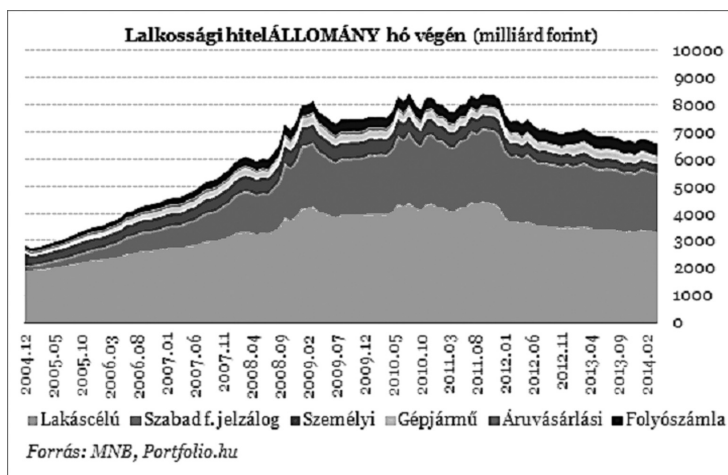
Egyetértve azzal, hogy a lakossági hitelek kérdésének tisztázása a társadalmi rendszerek és társadalompolitikák értelmezésében önmagán túlmutatóan is fontos témává nőtte ki magát, az alábbiakban mégis megmaradnék annál a leegyszerűsített tárgyalásmódnál, amely szerint a hitelek a felvételkor növelik a jövedelmet, míg a törlesztő részek és kamatok visszafizetésekor csökkentik a jövedelmeket.

Ebben az egyszerű sémában a válság előtti időszak egyértelműen a hitelek bővülésének időszaka, míg az elmúlt éveket a hitelek csökkenése és a visszafizetések nyugós terhe jellemzi.

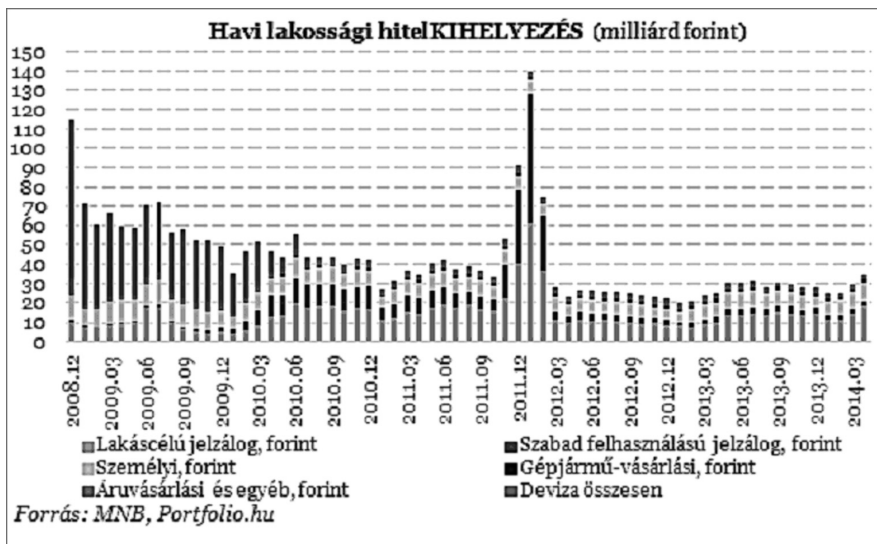

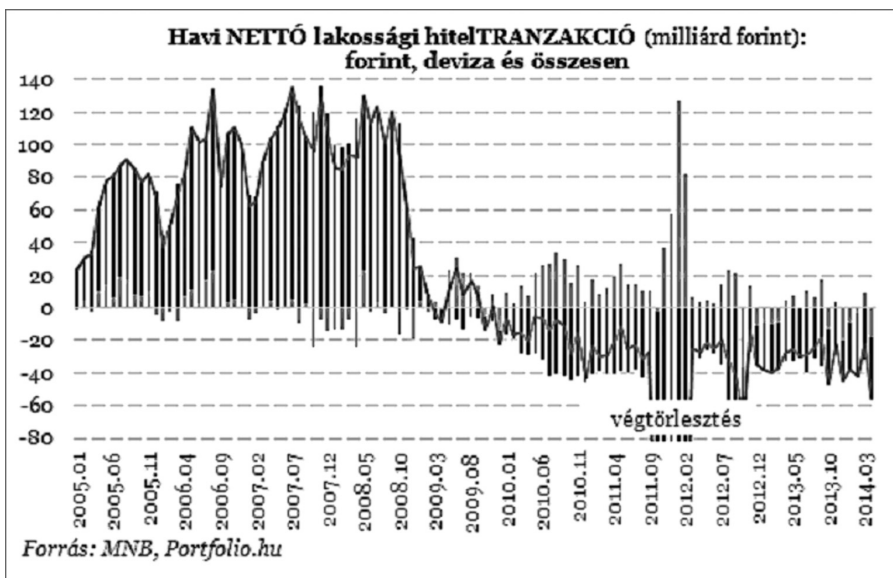
A hazai hitelfelvételek sajátossága, hogy a kétezres évek közepétől már nem a lakás-célú hitelek bővülése okozza kizárólagosan a lakossági hitelállomány bővülését, hanem annál erőteljesebb növekedést mutatnak a különféle egyéb, fogyasztási és más hitelek.

A hitelállomány változása alapvetően nem annak a következménye, hogy az emberek megunták a törlesztést és visszafizették a hiteleiket, hanem annak, hogy nem tudnak, nem képesek újabb hiteleket felvenni.

Összességében tehát az látszik a Portfolio.hu által közreadott grafikonról, hogy a lakáshitelek egyenlegében a végtörlesztések 2012 elején meghirdetett programja óta inkább negatívba fordult a hitelezés lakossági egyenlege (magasabb a törlesztés, mint az új hitel), míg az egyéb lakossági hitelek frontján már 2008 végén beállt az egyértelmű és markáns fordulat.

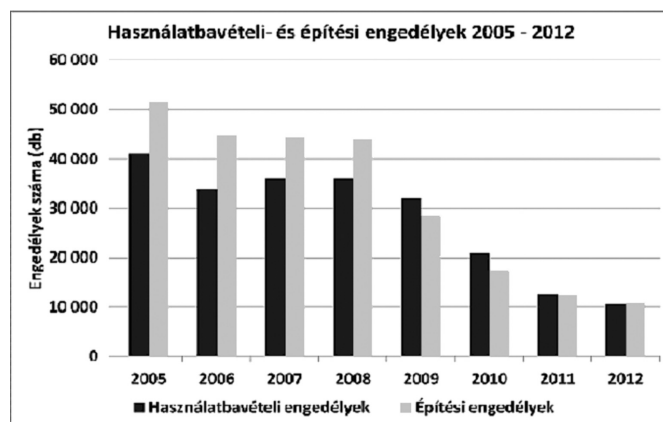

Forrás: Portfolio.hu, http://www.portfolio.hu/vallalatok/penzgyu/atszakadt_a_gat_a_beteteknel_megtort_a_jeg_a_hiteleknel.199588.html

A Nemzeti Bank és a pénztárfelügyelet adataiból (és más forrásokból sem...) tudhatunk meg lényegében semmit a hitelfelvételek lakossági megoszlásáról. Spekulatív megfontolásokból gondolhatjuk azt, hogy a szegények jövedelmét alapvetően kevésbé befolyásolja a hitelezés, hiszen nekik az adatsorokban nem szereplő uzsorásokon kívül nem igazán szoktak hiteleket adni. Hasonló spekulációk alapján azt is feltételezhetjük, hogy a leggazdagabbak viszonylag nagy megtakarításokkal rendelkeznek, így a hitelezés és megtakarítás számukra leginkább a tőkepiaci spekuláció egyik sajátos terepe. Ezt látszának megerősíteni azok a szóbeli pletykák és információk, amelyek szerint a végtörlesztés egyetlen és igazi haszonélvezői azok a jelentősebb megtakarításokkal bírók voltak, akik a megtakarításaikat a kedvezményes „mútarifákon” a hitelek visszafizetésére átváltva jelentős hasznokat „kaszálhattak”.⁴

Arról, hogy mely lakossági csoportokat miképpen érintett a hitelezés és annak változása, a spekulációkon kívül leginkább közvetett adatok alapján nyerhetünk képet.

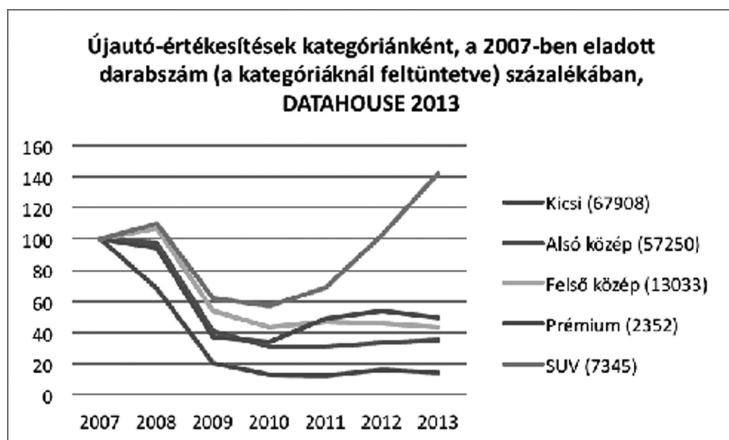
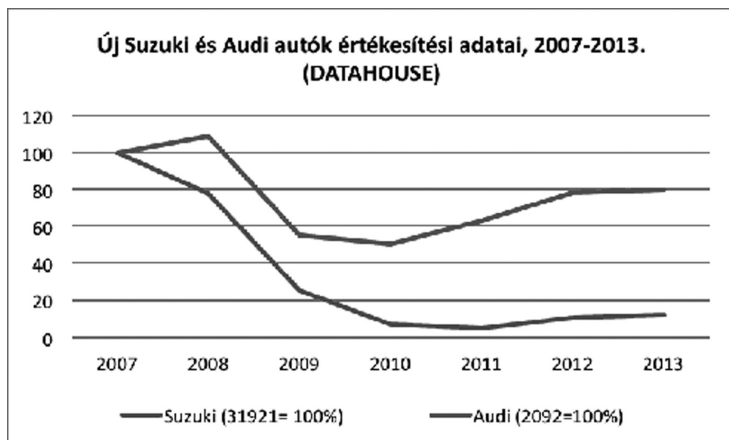
A legközismertebb adatok az új lakások építésére és a rájuk kiadott használatbavételi engedélyekre vonatkoznak. Nyilvánvalóan, ha nincs hitel, ha az emberek nem képesek hiteleket felvenni, akkor új lakást sem vesznek, és ha nincs vevő, akkor nem is építenek új lakásokat:

Forrás: KSH

(Idézi: Otthon Centrum, Lakáspiaci Monitor, 2013/1.)

Mivel a lakások megoszlásáról nem sokat tudunk, ezért az egyenlőtlenségi szempont figyelembevételével a számunkra legbeszédesebbnek bizonyuló adatként – a DATA-HOUSE szíves segítségével – a gépjármű-értékesítés adatai szolgálnak. Az alsó és középrétegek által kedvelt „mi autónk”, a Suzuki 2007-ben még harmincezer új autót adott el, ami 2010-re ezerötszáz alá esett. Ezzel szemben az Audi értékesítési arányaiban lényegesen kevésbé estek, és a mélypont után dinamikusabb a „visszapaszkodás” is.

Az ábrák értelmezéséhez nem szükséges túl sok magyarázat: minél kisebbek az autók, annál nagyobb a visszaesés 2007-hez képest. A városi terepjárók kivételes esetek, közel másfélszer annyi új és drága dzsipet adtak el 2013-ban, mint 2007-ben, minden más kategóriában csökkentek az eladások.

Ami némiképp az új hitelek visszaesésének megoszlásáról is benyomást ad: azok körében csökkent leginkább az újautó-vásárlás, akik korábban a kisebb autókát vették – ami nyilván azt is jelzi, hogy körükben csökkent legjobban az autókra felvett hitelek összege, és ma őket nyomja leginkább a korábban felvett hitelek törlesztésének a terhe is.

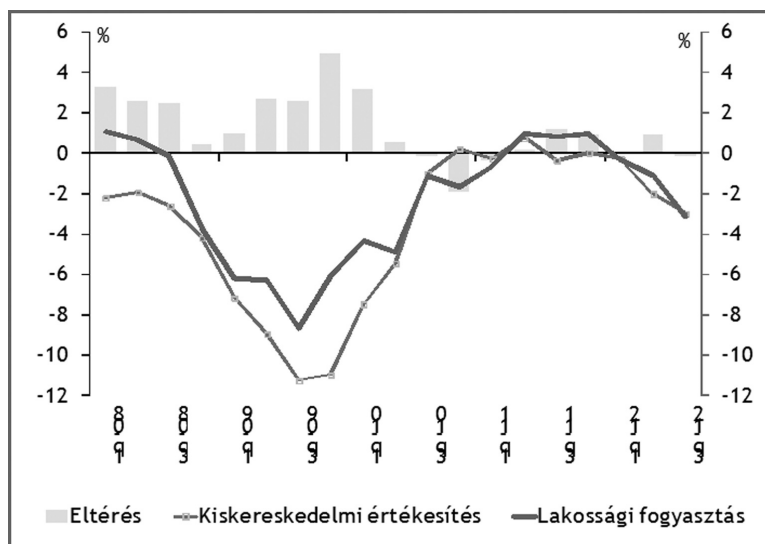
(Zárójelbe kívánczó „kiszólásunk”: bár manapság a hitelezés problémája leggyakrabban a devizahitelesek és a „rossz árucikk-devizahitelek” témája körül szokott felszínre törni, elemzésünk a kérdést más megvilágításba helyezi. A hitelekkel az az alapvető probléma, hogy az embereknek kevés a pénzük a kamatok és törlesztések vissza-

fizetésére, és új hitelekkel sem tudják pótolni kiesett és elveszett kereseteiket. És ez nagy valószínűséggel nem is fog megváltozni: nem tér vissza az a világ, amelyben az emberek új hitelre úgy is vehettek új autót, hogy még a régi hitelét vissza sem fizették...)

A jövedelmek értéke

Amikor az életkörülményeket elemezzük, valójában nem a jövedelmek alakulását tartathatjuk érdekesnek, mert bár a jövedelmeket könnyebb mérni, mint az életkörülményeket, nem a pénz az igazán érdekes, hanem az, hogy mit lehet az adott jövedelemből megvenni, milyen jólétre lehet szert tenni a pénz elköltése révén.

Általánosságban elmondható, hogy a kiskereskedelmi forgalom 2008–2012 között negyedévenként többnyire csökkent, azaz a megszerzett jövedelmeket egyre kisebb mértékű fogyasztásra lehetett „átváltani”.

(q=negyedév)

A lakossági fogyasztás és a kiskereskedelmi forgalom alakulása 2008-2012 között (éves változás)
(MNB Elemzői prezentáció – Inflációs jelentés, 2012. december)

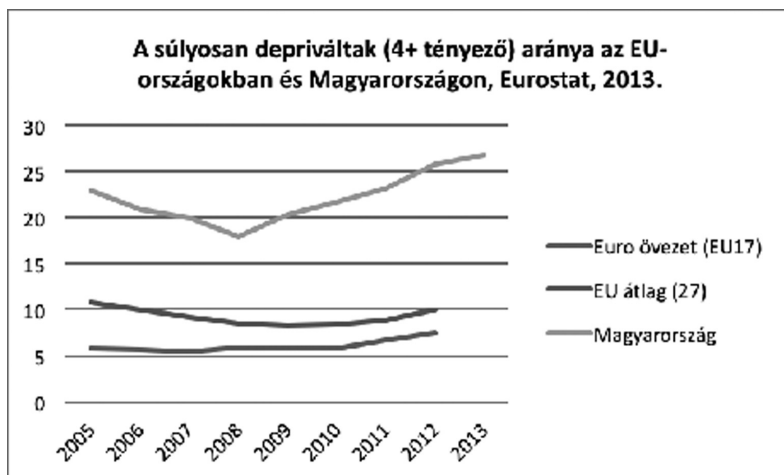
Az Európai Unió a társadalmi helyzetek értelmezéséhez nemcsak az egyes országok átfogó jövedelmi viszonyai szerint definiált szegénységi mutatókat használja, hanem a szegénységgel fogalmilag részben megegyező, úgynevezett **deprivációs mutatókat** is. A depriváció eredetileg „megfosztottságot” jelent, és a mutató azok számát és arányát

méri, akik a normálisnak és szokásosnak tekintett létfeltételektől, körülményektől meg vannak fosztva. E szokásosnak és normálisnak tekintett létfeltételek közül az Unió tag-országáiban mért adatok a következő körülmények meglétét vagy hiányát regisztrálják:

1. váratlan kiadások megoldhatatlan nehézségeket jelentenek,
2. legalább egy teljes hét nyaralás, távollét otthonról,
3. van-e fizetési hátraléka? (hitel, lakbér, számla vagy vásárlási adósság stb.),
4. legalább minden másnap hús, csirke vagy hal valamelyik étkezésnél,
5. megfelelően fűtött otthon,
6. mosógép a háztartásban,
7. színes tv a háztartásban,
8. telefon,
9. autó személyi használatra a háztartásban.

A deprivációs mutatók tehát egyrészt nem a jövedelmet mérik, hanem azt, hogy milyen létfeltételekre, körülményekre futja a rendelkezésre álló jövedelmekből, másrészt nem egy-egy ország viszonyai között, hanem az EU egészére értelmezik a megfelelő életfeltételek meglétét vagy hiányát. Ebben a felvetésben, az Unió egészében, természetesen Magyarország deprivációs mutatói lényegesen rosszabbak, mint a lényegében a jövedelem-egyenlőtlenség egyfajta mértékét jelentő szegénységi mutatóink.

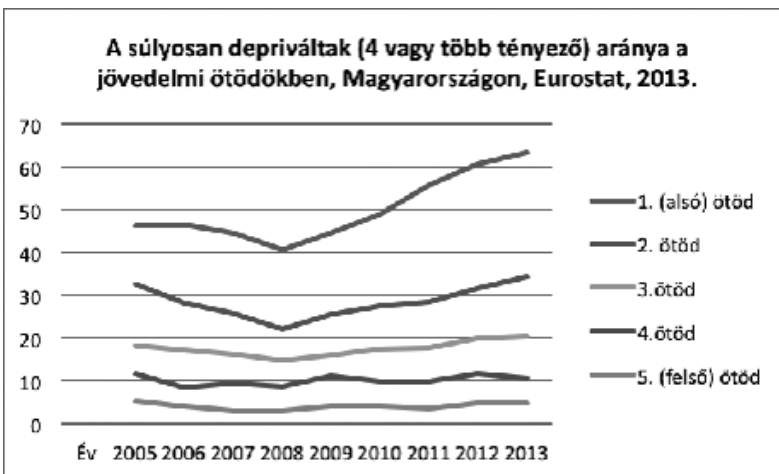
A táblázat azonban azt is mutatja, hogy a súlyosan depriváltaknak a lakosságon belüli aránya a válság kezdetéig gyorsabban csökkent, a válság kezdete óta pedig lényegesen gyorsabban nőtt Magyarországon, mint az európai átlagok.

Sőt nem csupán azok száma nőtt, akik 4 vagy több „létfeltétel” hiányától szenvednek, hanem ezzel együtt az Unióban szokásoshoz képest meredeken emelkedett a hiánytényezők átlagos száma is a válság óta.

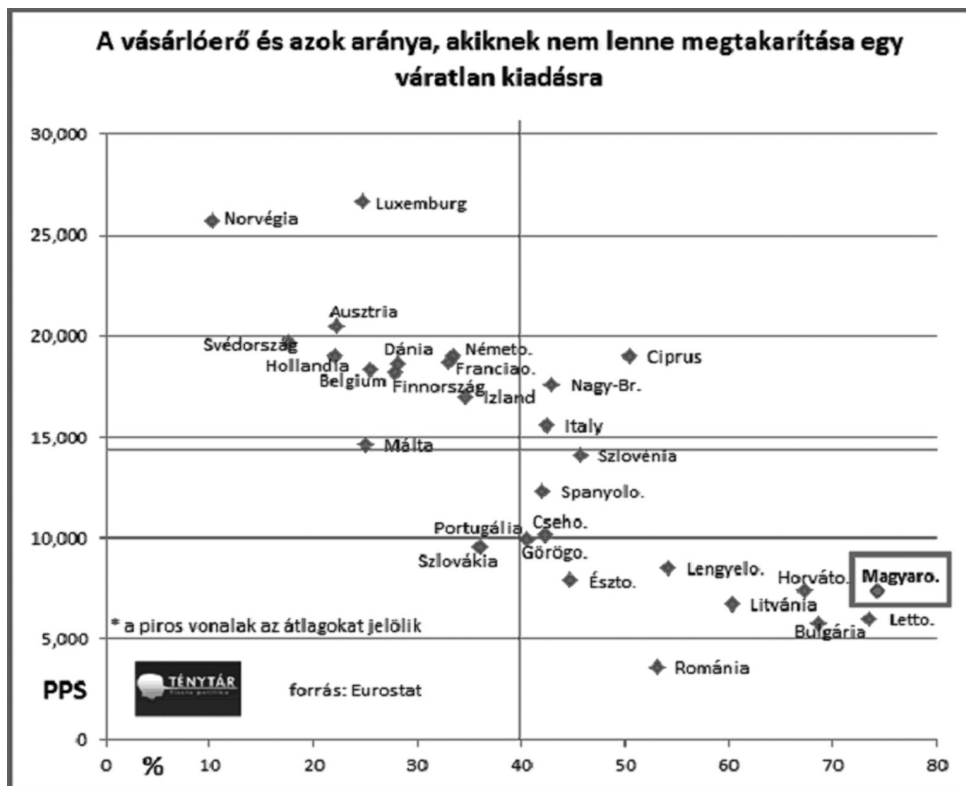

A deprivációs tényezők eloszlásában nem az az igazán meglepő, hogy minél kisebb a jövedelem, annál nagyobb a súlyosan depriváltak aránya, hanem az, hogy még a magasabb jövedelműek között is találunk olyanokat, akik európai sztenderdek szerint alapvető létfeltételektől megfosztottak. Sőt lényegében a társadalom valamennyi jövedelmi kategóriájában nőtt azoknak az aránya, akiknek a pénze „nem ér annyit”, hogy abból az európai sztenderdek szerint súlyos hiányok nélkül élhessenek meg. Ugyanezt elmondhatjuk az időbeni változásokra is: a **magyar társadalom alsó jövedelmi kétharmadában az elmúlt években markánsan, a többi csoportban enyhén nőtt a súlyosan depriváltak aránya.**

A deprivációs adatok nemcsak halmozódásukban súlyosak, hanem egyes elemeket kiragadva is komoly válságtünetekre hívják fel a figyelmet. A magyar adatok mindig is

komoly lemaradást mutattak a nemzetközi sztenderdektől például abban, hogy **a magyarok nem pihennek és nyaralnak**, de mára sikerült az utolsó helyre csúszni abban is, hogy a váratlan kiadások nálunk okoznak a legtöbb háztartásban igen komoly megrázkódtatást: **a háztartások háromnegyedének megoldhatatlan gondot jelentene egy nem tervezett kiadás.**

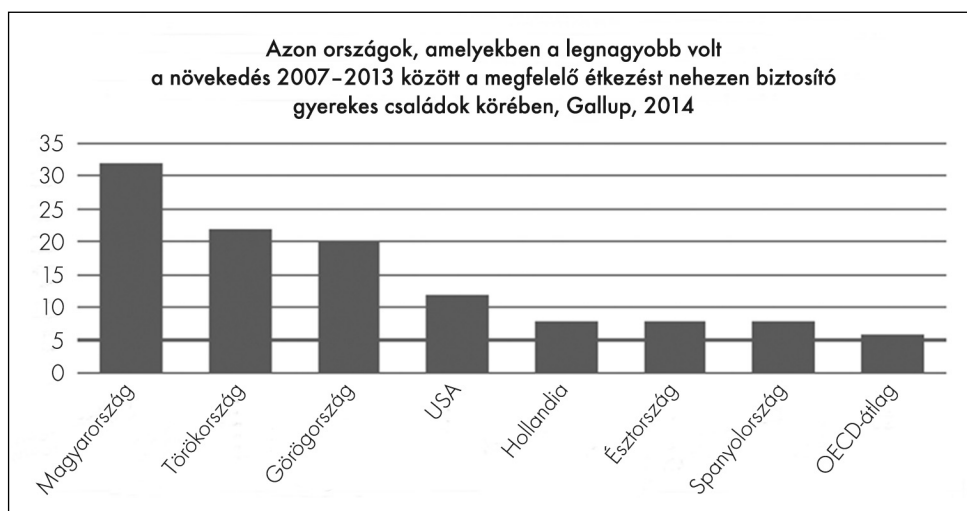
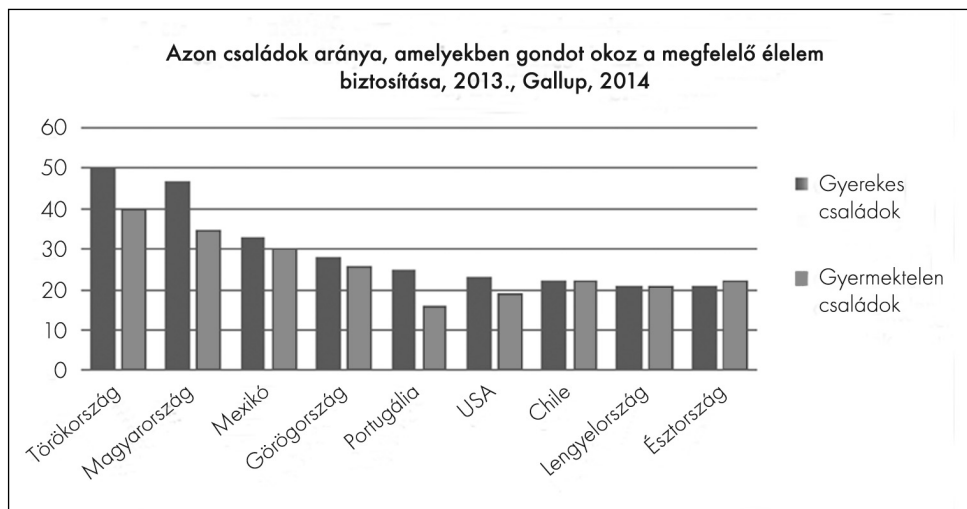

Forrás: Eurostat-adatok alapján, 2014.04.11.

http://tenytar.blog.hu/2014/04/11/életminoseg_magyarorszagon_es_europaban_1_resz

Ha az életkörülmények változását és romlását kevésbé komplikált adatokon akarjuk bemutatni, akkor érdemes a Gallup Intézet vizsgálati adatait felidézni arról, hogy a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, az OECD tagországaiban a családok mekkora hányadának okoz gondot a megfelelő étkezési színvonal biztosítása.⁵

A kilenc legrosszabb helyzetű OECD-tagország és tekintetben a következő:

2007 és 2013 között Magyarországon volt megfigyelhető a legnagyobb arányú növekedés a megfelelő élelmezést nehezen biztosító gyerekes családok körében. Az önmagában is megdöbbentő adathoz két megjegyzést érdemes fűznünk. Egyrészt szeretnénk azt hinni, hogy a megfelelő élelem biztosításának nehézségei a fejlődő országok, a harmadik világ problémája. Nem így van. Másrészt az oly eleminek tekinthető létszükségletek, mint a **megfelelő élelmezés nehézségei, messze nem a nemzetközi összehasonlítások szerint 12-15 százalék magyarországi szegény problémája**, hanem a gyerekes családok közel felének, a gyermektelen családok egyharmadának okoz gondot ez, és az arányok rohamosan, a fejlett világban a legnagyobb ütemben növekednek.

Ha annak az okát keressük, hogy vajon miért érnek a csökkenő jövedelmek még kevesebbet, mint korábban, akkor **a jelenség magyarázatát döntően a kormányzati intézkedésekben kell hogy keressük.** Egyfelől még az alsó jövedelmi kategóriák adóterheinek növekedése mellett is igaz, hogy a kereseteket és személyi jövedelmeket terhelő elvonások átlagosan csökkentek, de ezzel egyidejűleg a fogyasztást terhelő közvetett adók olyannyira nőttek, hogy e növekedés a teljes állami jövedelemkoncentráció mértékében is emelkedést eredményezett 2011 után.

Részleteiben az látható, hogy míg a propagandisztikusan egekbe magasztalt „rezsicsökkentés” (amelynek mértéke nem haladta meg az energiaárak globális változásaiból amúgy is adódó mértéket) energiaárakban körülbelül 130 milliárdot és másik körülbelül 25 milliárdnyi egyéb rezsimegtakarítást hagyott a háztartások „zsebében”, addig ennél lényegesen nagyobb összeget tettek ki az adónövekmények révén a zsebekből kivett összegek. Így Katona Tamás számításai szerint⁶ a dohány és alkohol jövedéki adóemelése körülbelül 170 milliárddal, a gyógyszerár emelése és a hírközlési adó 20-20 milliárddal, a pénzügyi szolgáltatásokra kivetett adók 160 milliárddal csökkentették a háztartási jövedelmek „fogyasztásra átváltható értékét”.

A fogyasztást terhelő adók és elvonások emelése révén tehát a jövedelmek kevesebbet érnek.⁷

Az anyagi biztonság megrendülése - a megtakarítások alakulása

A megtakarítások kérdése kevésbé szokta a szociológusokat lázba hozni, ez inkább a közgazdászok számára izgalmas téma. Hiszen a megtakarításokból keletkeznek befektetések és beruházások, amelyek alakulása a jövő növekedési perspektíváiban döntő kérdés. Az egészségesnek tartott gazdasági és pénzügyi szerkezetben a lakosság alapvetően megtakarító és befektető (a fejlett országokban a lakossági jövedelmek egyötöd körüli arányát fektetik be, fordítják vagyoni növekedésre a háztartások, nálunk még a „boldog békeidőkben” sem érte el a felét sem ennek), és a vállalati, vállalkozási szektor a hitelfelvevő, a hitelekből beruházásokat finanszírozó ágens. A hazai gazdaság ebből a szempontból sohasem volt egészségesnek tekinthető, **a lakosság hitelfelvétele soha nem volt lényegesen kisebb a megtakarításoknál és befektetéseknél**, ám az utóbbi időben tán a gazdaság súlyosabb betegségi tüneteit mutatják a megtakarítások azáltal, hogy legnagyobb megtakarítókká a vállalatok léptek elő. Azaz, nemhogy más pénzt nem veszik igénybe beruházásaik finanszírozásához, hanem még a saját pénzüket is inkább bankbetétekben tartják ahelyett, hogy fejlesztésekre, beruházásokra költenék. A vállalati megtakarításokhoz képest kisebb mértékben, de 2013 folyamán nőttek a lakossági megtakarítások is.

Az MNB honlapján olvasható jelentés 2014 márciusára a lakosság pénzügyi vagyonának nettó értékét 21 332,4 milliárd forintban jelzi (2013 végén a pénzügyi eszközök

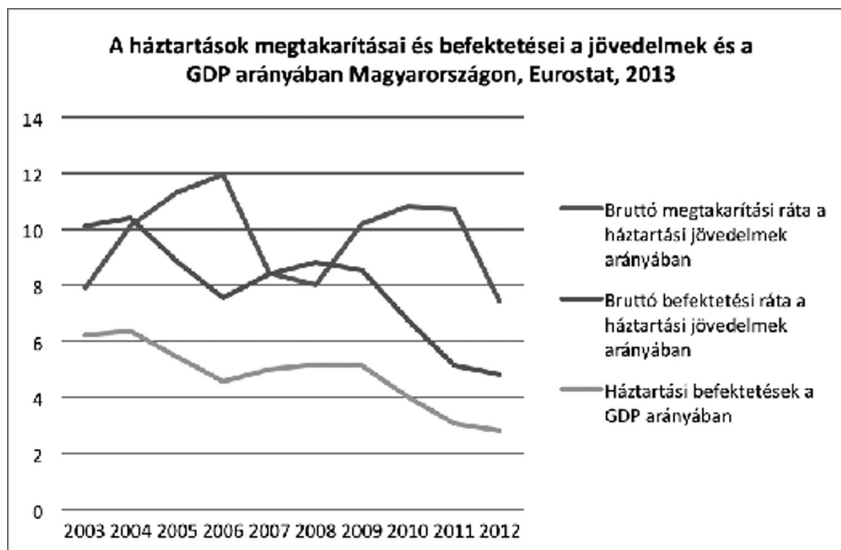
bruttó értéke 29 947 milliárd, nettó értéke 20 901,7 milliárd Ft volt). A pénzügyi vagyron az elmúlt években, alapvetően a végtörlesztés és más kormányzati intézkedések hatására, elég hektikusan alakult, és összességében növekedést mutat. Az alább elemzett adatok nem tartalmazzák a magánnyugdíj-pénztárakból elkönfiskált megtakarítások felélését, csak a szabad rendelkezésű jövedelemből eszközölt megtakarítások alakulását.

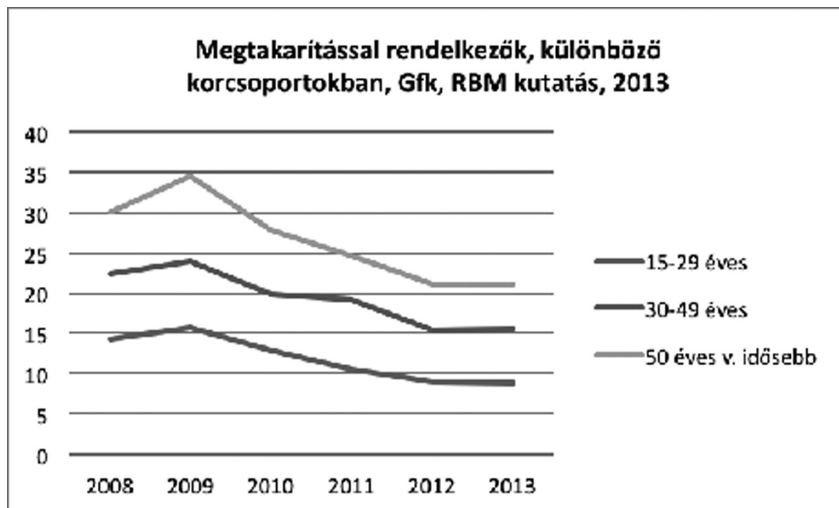
Ez az „állományi” adat eléggé sajátos „folyó” adatok eredményeképpen alakul, hiszen a nettó pénzügyi vagyron növekedése a megtakarítások és befektetések csökkenése mellett alapvetően a hitelállomány korábban bemutatott csökkenésének tudható be.

A „flow” jellegű adatok tendenciájukban tehát még a fejlett országok hasonló adataihoz képest igen alacsony induló szintről is erős csökkenést mutatnak az elmúlt években, ingadozást leginkább az okoz, hogy olykor a „folyószámlás” megtakarításokból befektetésekbe csoportosít át a lakosság (vagy vissza...), vagy a megtakarításait a korábban felvett hitelek kiegyenlítésére használja fel, különösen, ha van megtakarítása, és azt olyan kedvező kondícióval képes hitelkiváltásra használni, mint ahogyan erre a végtörlesztés esetén volt módja.

A Magyar Nemzeti Bank és az adatközlésére épülő Eurostat jelentései lényegében semmilyen adatot nem közölnek a megtakarítók és a megtakarítások megoszlásáról. Ilyen jellegű adatokhoz a GfK Kft. kutatási eredményeiből nyerhetünk információkat.⁸ A megtakarítók adatai szociológiai kategóriánként a várt különbségeket „hozzák”, ám az igazán meglepő az, hogy a megtakarítással rendelkezők aránya nem csupán a 16–64 éves aktív korosztályok körében csökkent 23 százalékról 16-ra, a korábbi 60 százalékára, de valamennyi társadalmi csoport esetében jelentősen zuhant 2008 és 2013 között. A megtakarítások zsugorodásával együtt járt, hogy a banki kapcsolatokkal rendelkezők aránya is hasonló mértékben csökkent ez alatt az idő alatt: az aktív korosztályoknál 27-ről 19 százalékra. (Ha úgy tetszik: a korábbi banki szolgáltatások fogyasztóinak egy része visszatért a párnacihához és a kredenc kisfiókjához.)

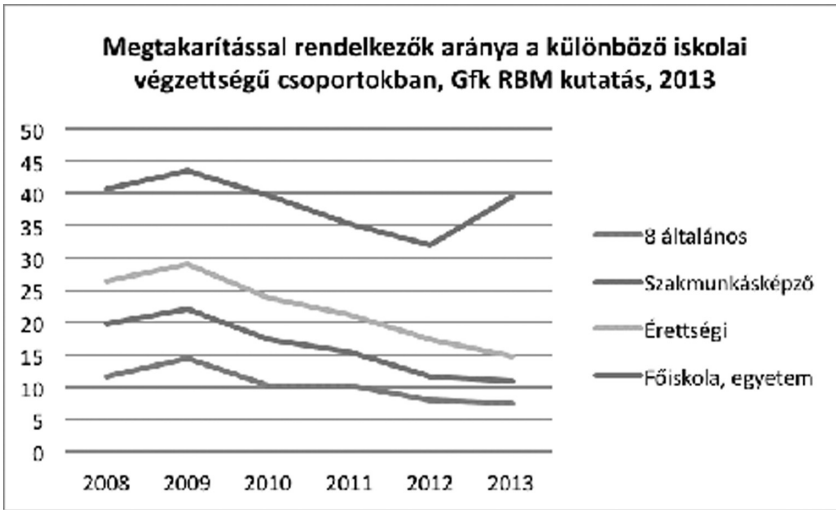

Az, hogy a fiatalok kevésbé takarékoskodnak, mint az öregek, globálisan szokatlan (hiszen a fiataloknak lakásfenntartásra, -vásárlásra, az önálló életre kellene elvileg felkészülniük), ám a magyar tradíciók tükrében nem meglepő.

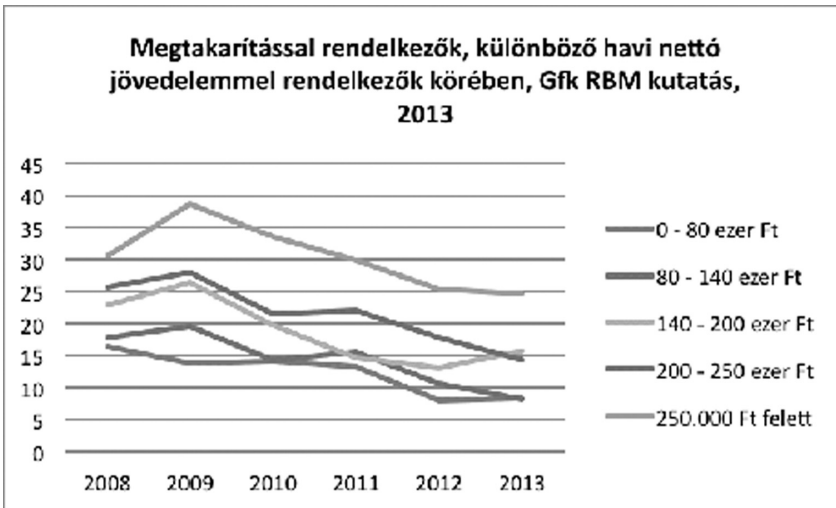

Nem meglepő az sem, hogy a jövőt tervezni igyekvő racionális gondolkodástól mélyebben áthatott iskolázottabb csoportok nagyobb arányban rendelkeznek megtakarításokkal, mint az iskolázatlanabbak. Sőt azon sem lepődhetünk meg igazán, hogy a válság

hatásaival szembesülve kizárólag az egyetemet és főiskolát végzettek körében figyelhető meg növekedés a megtakarítók arányában.

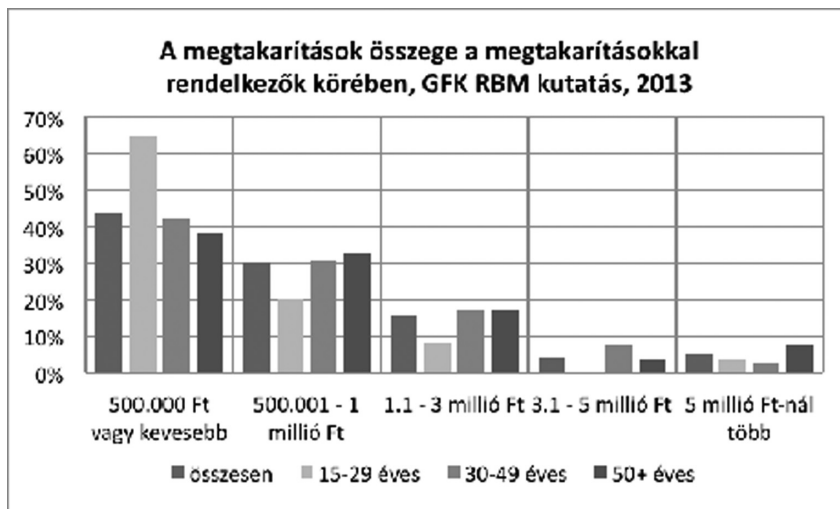
Végül abban sem találunk semmi meglepőt, hogy a magasabb jövedelműek körében többeknek jut pénzük arra, hogy megtakarítsanak, míg az alacsonyabb jövedelműek a romló körülmények mellett nagyobb arányban élék fel takarékoskodás nélkül folyó jövedelmeiket.

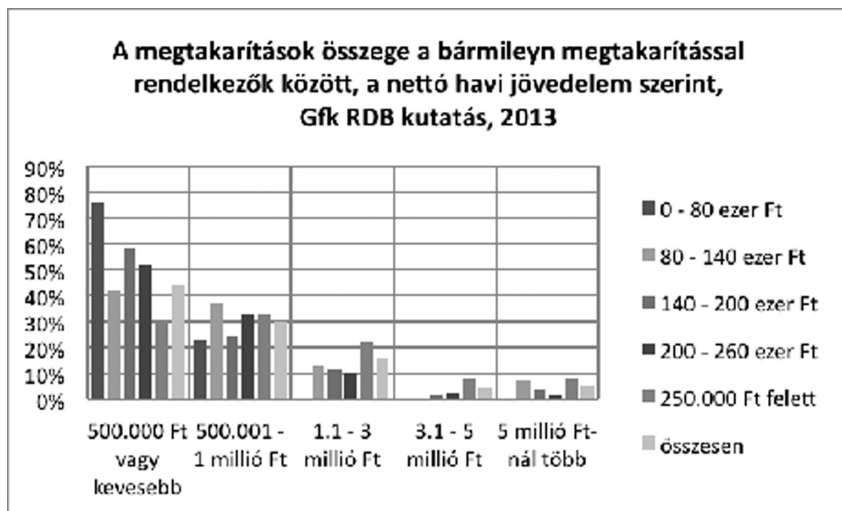
Ha a megtakarítások összegét is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a megtakarításokkal rendelkezők (tehát az aktív korú lakosság 16 százaléka) háromne-

gyedének 1 millió Ft alatti megtakarítása van, míg 3 millió Ft megtakarításnál nagyobb összeggel a bármilyen megtakarítással rendelkezők egytizede, a teljes megkérdezett lakosság kevesebb mint 2 százaléka rendelkezik! (A GfK 16–64 éves személyeket kérdezett meg, így azt nem tudhatjuk az eredményekből, hogy e megoszlások milyenek a háztartásokra vonatkoztatva. Tehát elvileg ugyanígy „terülhetnek” a megtakarítások háztartások között is, de még szélsőségesebb lehet a megoszlás akkor, ha bizonyos háztartásokban kumulálódnak a megtakarítások azáltal, hogy a háztartás több tagjának is vannak félretett pénzei, és ekkor nyilvánvalóan még kisebb arányú lesz a megtakarításokkal nem rendelkező háztartások aránya.) Ha a 3 millió forint megtakarítást olyan határvonalnak értjük, amelynél nagyobb megtakarításból „ki lehet húzni 1 évig, ha valaki munkanélkülivé válik és nem tud pénzt keresni”, akkor azt mondhatjuk, **hogy a megtakarításokkal rendelkezők egytizedének, a teljes lakosság 2 százalékának (100 aktív korúból 2 embernek) nem kell különösebben szorongania attól, hogy munkahelye megszűnésekor miből fog megélni 1 évig.** Ez az adat összecseng azazal, hogy a lakosság háromnegyede nem lenne képes kifizetni egy váratlanul felmerülő kiadását.

Azaz, a többieknek jó okuk van rettegni, ha elveszíthetik jövedelemszerző munkájukat, hiszen nincsenek a túléléshez tartalékaik.

Ha amúgy a lakossági megtakarításokról szóló MNB összesített adatot összevetjük a GfK által a megtakarításokkal rendelkezőkről és a megtakarítások összegéről szóló adataival, akkor a bármekkora megtakarítással rendelkezők 5 százalékát kitevő, 5 millió Ft feletti megtakarítással rendelkezők csoportjáról azt fogjuk kapni, hogy nekik fejenként (tehát: nem háztartásonként, hanem azok minden tagjára vetítve) átlagosan 28 millió forintnyi a megtakarításuk összege.

A magyar sajátosság: nem a válság, hanem a kormány növelte az egyenlőtlenségeket

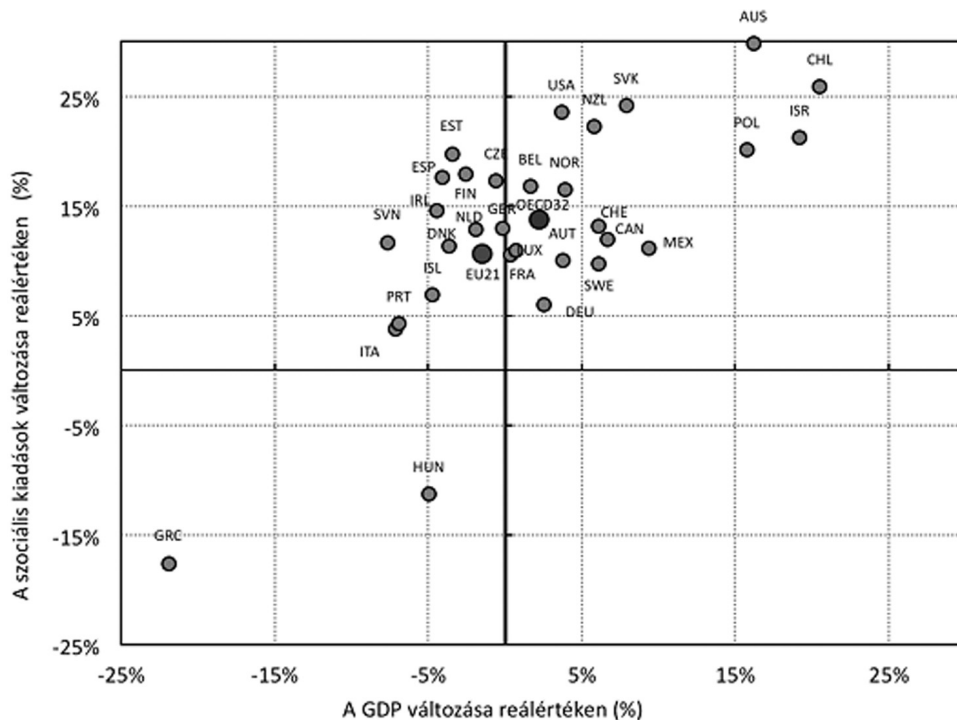
Lehetne azt gondolni, hogy a magyar helyzetben nincsen semmi különös, a válság mindenhol rontott a lakosság jövedelmi viszonyain, gyakran nőtték az egyenlőtlenségek is, Magyarországot egy kicsit mélyebben érintette a válság, és ezért nagyobb amplitúdóval lengett ki az inga.

Az adatok alapján azonban jó okunk van kételkedni az ilyen magyarázatok helyességében, hiszen az átlagok szintjén nem történtek drámai változások a jövedelmi viszonyokban és más mutatókban sem. A magyar helyzet drámaisága részben abban mutatkozik, hogy míg a legtöbb fejlett ország a válság terheit igyekezett a gazdagabb, nagyobb jólétben élő rétegekre terhelni, és ezzel megóvni a szegényebbeket az amúgy is rossz induló állapotokból való süllyedéstől, zuhanástól, addig **a Fidesz kormánya a válság terheitől megkímélte a legfelső rétegeket, benne saját maffiaklientúráját, és a terheket a társadalom többségét kitevő alsóbb és középrétegekre terhelte.**

A fenti állítás logikai következménye, hogy – szemben a nemzetközi válságtünetekkel – Magyarországon a lakosság jóléti veszteségeit, anyagi biztonságának elvesztését nem a globális válság, hanem a szuverén magyar kormány okozta. Bár a válság más országokban is eredményezett a miénkhez hasonló GDP-visszaesést, recessziót, Magyarországon kívül nincsen más OECD-tagország, amely ezt az átfogó visszaesést ne próbálta volna meg kompenzálni a szociális kiadások növelésével. **Csak Magyarországon csökkentek a szociális kiadások.** (Görögország kivételesen nagy visszaesést

élt át, ez indokolja, hogy rajtunk kívül csak ott csökkentek a szociális ráfordítások.) A magyar kormányzati politika kirívó különlegességét jól mutatja az alábbi ábra.

Szociális kiadások és a GDP változása reálértéken, a 2012/2013-as adatok 2007/2008-hoz képest (%), OECD SOCX (Social Expenditure Data Base) 2013:

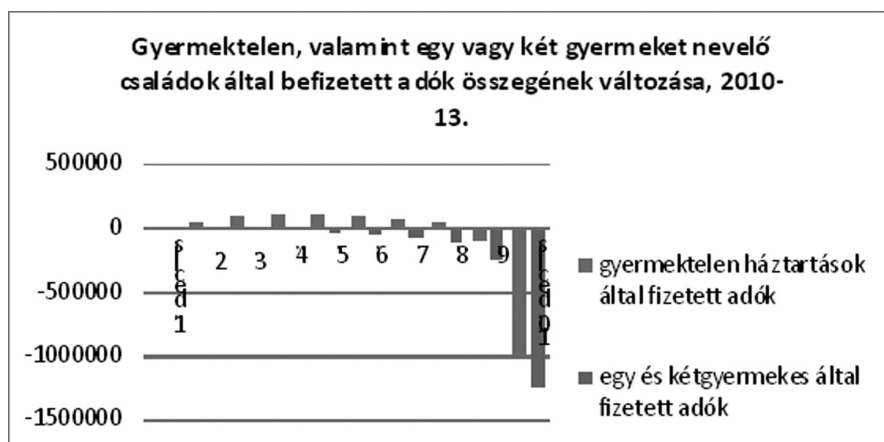
Amikor azt igyekszünk igazolni, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségekben kimutatható növekedés nem a válság, hanem a kormány hatása, akkor nagyban támaszkodunk a kormányzattal szembeni ellenséges elfogultsággal nehezen vádolható két intézmény, a Századvég Gazdaságkutató és az Állami Számvevőszék kutatóinak, Tóth G. Csabának és Virovác Péternek az ÁSZ folyóiratában és honlapján megjelent elemzésére.⁹

A szerzők jövedelmi decilisenként tekintik át, hogy az egyes kormányzati intézkedések milyen hatást gyakoroltak a különféle jövedelmi csoportok jövedelmeire 2010 és 2013 között.

Az alábbi táblázat az egyes intézkedéseknek az adókra és elvonásokra gyakorolt átlagos hatását mutatja, a korábbi adóterhek százalékában kifejezve (a pozitív számok adónövekedést, a negatív számok adócsökkenést jeleznek a korábbi adóterhek arányában).

	1. decilis	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. decilis
családi kedvezmény (%)	-3	-7	-12	-19	-22	-22	-20	-17	-11	-7
egykulcsos adó (%)	-17	-15	-16	-22	-17	-14	12	-10	-8	-34
szuperbruttó kivezetése (%)	-19	-28	-36	-55	-56	-46	-38	-33	-35	-24
adójóváírás megszüntetése (%)	253	369	433	255	170	123	78	53	12	0

A különféle adók összehatását családtípusonként és decilisenként is kiszámították a szerzők:

Az adatok értelmezhetők úgy, hogy a gyermekes családoknak nyújtott kedvezmények összege és aránya csaknem szimbolikus mértékű ahhoz képest, amekkora adómegettakarítást és jövedelemnövekedést a legmagasabb jövedelműek realizálhattak, függetlenül attól, hogy van-e gyerekük vagy nincsen.

Összességében az egyes jövedelmi decilisek jövedelméből elvont adók (azaz, fordított előjellel a náluk keletkező jövedelmi csökkenés vagy többlet) az alábbiak szerint változott:

A fenti táblázat adatai kísértetiesen hasonló trendeket és számokat mutatnak azzal, ahonnan elemzésünket indítottuk. A jövedelmek változásai, **a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése alapvetően a fiskális intézkedések, a kormányzati politika hatásának tudhatók be.**

Ugyanakkor, az ÁSZ adatai annyiban is megerősítik a korábban mondottakat, hogy az adóhatóság „hivatalos” adataiból a más forrásból, más módszerrel, a kérdőívek „önbevallásos” adataival igen hasonló tendenciákat, mértékeket és arányokat olvashatunk ki.

Orbán Viktor megmondta előre: nem az az érdekes, hogy mit mond, hanem az, hogy mit tesz. A lakosság életkörülményeinek változtatásában, a jövedelemszerkezet és az egyenlőtlenségek változtatásában valóban, a „keze” ténykedése alapvetőbb volt annál, mint amit a szája mondott.

Konklúziók a maffiaállam társadalompolitikájáról

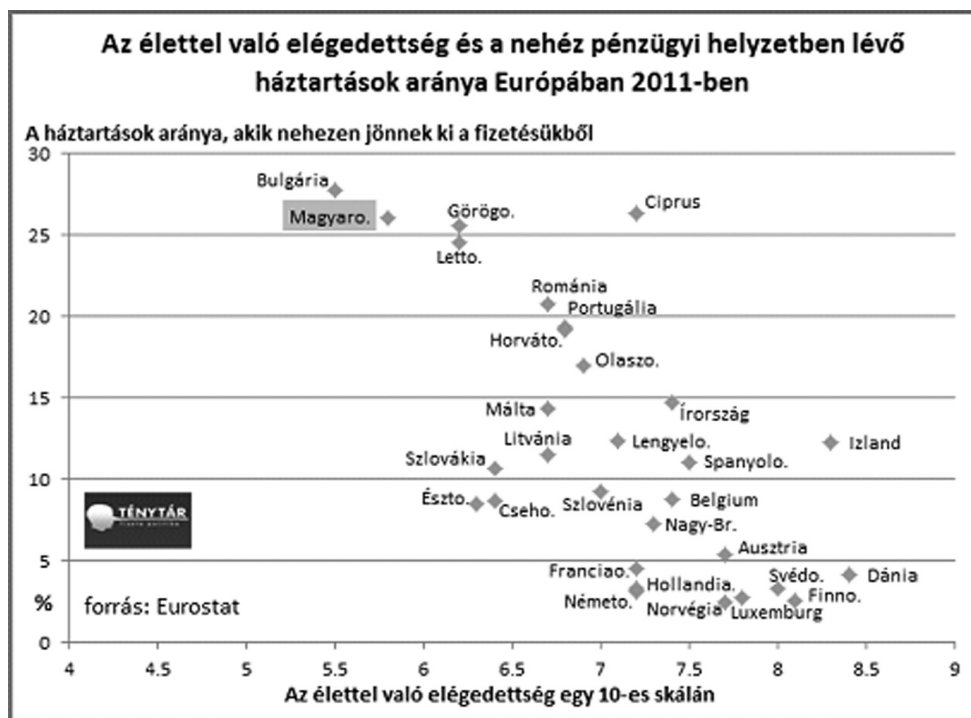
A biztonság és a kiszámíthatóság csökkenése mindig a hatalmi önkény mozgásterét növeli. A modern polgári demokráciákban épp emiatt van mindig kitüntetett szerepe annak a középosztálynak (nem összetévesztendő a középrétegekkel), amelynek az államtól függetlenül biztos, önálló, autonóm egzisztenciája van, amely kellően jól tájékozódott a közügyekben, a kormányzat intézkedéseitől nem saját jólétét és gyarapodását várja (mert köszöni, ő ezt meg tudja teremteni magának...), hanem azt, hogy egy jobb, barátságosabb, békésebb, gyarapodóbb országban éljen.

Ez az autonóm, a saját lábán biztonságosan megálló, a hatalomnak nem kiszolgáltatott polgár minden önkényuralom, így a maffiaállam legnagyobb ellensége. Ez a középosztály sohasem volt erős Magyarországon, de talán soha nem volt ennyire gyenge és „ritka” sem, mint mostanság. **A középosztály, a középrétegek elgyengítése, egzisztenciálisan kiszolgáltatottá tétele a maffiakormányzás alapvető feltétele.**

Az a sejtésem, hogy dolgozatom megállapításai részenként nem okoznak senkinek különösebb meglepetést, de összességében talán nem szokásos ilyen szerkezetben áttekinteni azt, hogy az elmúlt években miképpen változtak ténylegesen a társadalmi viszonyok. Ha igazam van ebben, akkor ez azt is jelenti, hogy a Fidesz kormánya a maga „szimbolikus politizálásával”, a sajjártatásával sikeresen elterelte a figyelmet arról,

hogy mit „tesz a keze”, milyen tényleges hatást gyakorol áldatlan tevékenysége az állampolgárok életére, életkörülményeire.

Hogy mennyire sikeres ez az elterelő szimbolizmus, azt két adaton szeretném bemutatni. Egyrészt azzal, amely azt mutatja, hogy nemzetközi összehasonlításban mennyire depresszív, magukra hagyatottan boldogtalanok, mennyire elégedetlenek az életükkel a magyar lakosok. Hogy ne mondjam: mennyire a saját személyes nyomoruknak élék meg azt a boldogtalanságot és étellel való elégedetlenséget, amely valójában tömeges, és messze nem az egyéni sorsokkal, hanem – a fentiek szerint – társadalmi körülményekkel magyarázható.

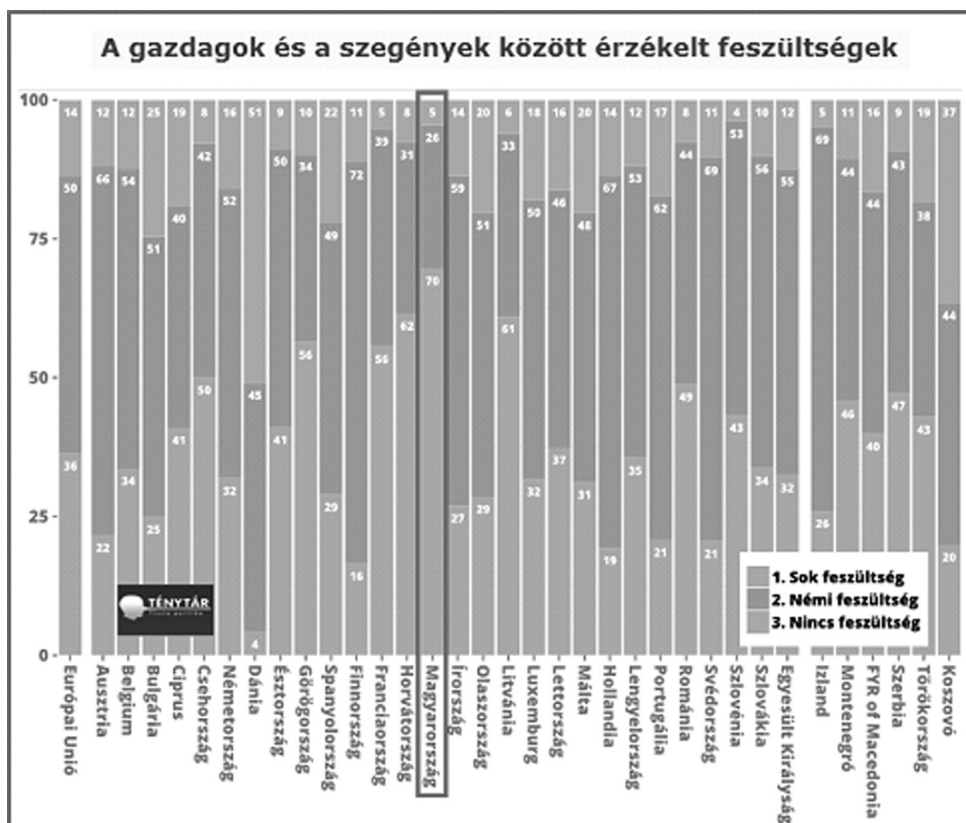

Forrás: Eurostat-adatok alapján: 2014.04.16.

http://tenytar.blog.hu/2014/04/16/eletminoseg_magyarorszagon_es_europaban_2_resz

Másrészt, érdemes azt is megfigyelni, hogy a **Fidesz** kormánya mily sikeresen tereli el a saját társadalmi felelősségéről a figyelmet a társadalmi konfliktusok élezésével, a feszültségeknek a lakossági csoportok közötti gerjesztésével. Mindennek csak egy viszonylag steril, nemzetközi sztenderdek szerint is mérhető dimenziója a szegények és gazdagok közötti konfliktus megítélésére vonatkozó mérés, de még ez is jól mutatja, hogy a társadalmi csoportok közötti konfliktus érzékelése igen magas Magyarországon, azaz, az emberek nem a kormányzatot, hanem egymást okolják a helyzet romlásáért.

Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik a feszültségeket szító kormányzati propaganda is. A „gazdag”, az a kormányzat által uralt médiatérben nem a fogadott család harácsoláson gyarapodó „fogadott családtagja”, a keresztapa földije, rokona vagy főmuftija, hanem az „ellenség a szabadságharcban”: a bankár, a multi, a zsidó, a bukott szocialista. És a propagandában a szegényt sem a munka hiánya, a bérek csökkenése, a szociális és munkanélküli-ellátások leépítése teszi szegénnyé, hanem a saját hibája, tehetetlensége, az, hogy személyiségében is annyit ér, mint amennyije van. Így buja táptalajt ad a propaganda azoknak a radikalizálódó, lecsúszó középrétegeknek, amelyek kevésbé a kormányzat által rájuk kényszerített helyzetből akarnak kitörni, mint inkább a gyengébb ellenállás irányába támadva, a szegényebbeknek juttatott pénzeket is maguknak akarják megkaparintani.

Forrás: Eurostat-adatok alapján, 2014.04.11.

http://tenytar.blog.hu/2014/04/11/életminoseg_magyarorszagon_es_europaban_1_resz

Téved, aki a maffiaállamnak radikális rasszizmust, antiszemitizmust vagy bármi más „elvet” tulajdonít: **nincsenek ideológiáik**. Az „oszd meg és uralkodj!” ősi hatalom-

gyakorlási elvet követő logika vezérli a radikalizmusokkal és radikálisokkal való kokettálásra is őket. Nem ideológiák iránti vonzalmak, hanem pusztán az a tény, hogy a másokban bűnbakot kereső és találó, belül ellenséget kereső agresszivitások a feszültségeket és konfliktusokat elterelik a kormányzattal való konfrontációról az egymással szembeni viszolygásra, akár agresszióra is.

Végül felmerül az a kérdés is, hogy vajon miért nem néznek az emberek a saját pénztárcájukba, miért nem érzékelik a saját romló helyzetüket. Vagy ha mégis, akkor miért nem tesznek érte valamit, miért támogatják a választásokon annyian azt a pártot, amely ily tömegesen ennyire mély romlásba taszítja őket.

Azt hiszem, a kérdésfeltevés így hibás. Épp annyira hibás, mint azt kérdezni, hogy vajon miért támogatják annyian Lukasenkót Fehéroroszországban, Putyint Oroszországban, vagy hogy miért mentek el a mai választási részvételnél nagyobb arányban támogatni a Hazafias Népfront jelöltjét hajdanán.

És hát erre igen szomorú a válasz: azért, mert enélkül még rosszabbak lennének a kilátásaik. Mert nyilvántartják őket nemcsak akkor, ha másra szavaznak, de még akkor is, ha nem a Fideszre, és ebből csak baj lesz. **Mert a megfélemlítés működik:** aki nincs velünk, az ellenünk van, annak nem lesz munkája a közszférában, nem lesz megrendelése a magánszektorban – mert „utánad nyúlunk”.

Másfelől az is mindennapos tapasztalássá vált, hogy a boldogulás útja nem a tehetség, a kreativitás, a teljesítmény, hanem a fogadott családba való beférkőzés. A magyar polgár nem látott, nem nagyon láthatott az elmúlt években olyan sikert, vállalkozói vagy munkavállalói felemelkedést, amely politikamentesen, pusztán a teljesítményre épült volna.

A maffiával való konfrontáció még a kis esélyű kis sikerek lehetőségét is minimálisra csökkenti. **A maffiával jó jobban lenni,** és nem áll érdekében senkinek sem keresni a bajt azzal, hogy bárki ellentmondjon a Keresztapának és a Család tagjainak.

Hogy mennyire tekinthető sikeresnek a társadalmi konfliktusoknak a maffiamódszerekkel való élezése, az agresszió általános társadalmi gyakorlattá tétele – ez egy igen nehezen megválaszolható kérdés.

A múltra és a jelenre vonatkoztatva, a választási eredményekre gondolva azt lehet mondani, hogy: nagyon.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ennek a tényleges társadalmi viszonyokat romboló, a múlt szimbolikus giccseire építő politikának nincsenek víziói a jövőről. Némi hitegetési értéke van annak, ha emberek azt remélik, hogy ők is részesei lehetnek a további (föld, trafik stb.) bratyi-mutyi osztogatásoknak, de ezeknek a hiteknek sincsen komoly alapjuk: a fogadott család gyarapodását már ma is csak a lefosztott társadalmi többség további kifosztása alapozhatja meg ebben a rendszerben. (Ezt jellemeztem egy korábbi írásomban a maffiaállam sajátos pilótajátékának.)

Valójában nincs jövőképe ennek a maffiapolitizálásnak, hacsak azt nem tekintjük jövőképnek, hogy a magyar társadalom szemében egyelőre vonzóbb európai (mondjuk: holland vagy osztrák) perspektívák felválthatók lennének valamilyen keleti (mondjuk: azeri vagy jemeni) társadalmi fejlődési víziókkal.

Mindebből nem nagy tévedés azt a következtetést levonni, hogy **a maffiaállam hatalomgyakorlásának társadalmi feltételei addig maradnak fenn, amíg fel nem éli mindazt, ami kifosztható**, le nem rabol mindenkit, aki még kirabolható. Ami így csak robbanáshoz vezethet.

Vagy amíg valaki nem lesz képes egy hitelesebb, jobb, békésebb jövő ígérését meggyőzően képviselni. Ma senki sem képes erre.

A maffiaállam társadalmának süllyedése megállíthatatlannak látszik.

Jegyzetek

- 1 Colin Crouch: Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2009 Vol. 11, 382–399.
- 2 Monica Prasad: „The Credit/Welfare State Tradeoff: Toward a Demand-Side Theory of Comparative Political Economy” (December 16, 2010) SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1602204>; <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1602204>.
- 3 Akos Rona-Tas: The Rise of Consumer Credit in Postcommunist Czech Republic, Hungary and Poland. In: Nina Bandelj and Dorothy J. Solinger (ed.): *Socialism Vanquished, Socialism Challenged: Eastern Europe and China, 1989–2009*; Oxford Scholarship Online: September 2012 DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199895977.001.0001.
- 4 2012 végétől internetes oldalak elemezték, hogy vagyonevellása alapján hány tucat Fidesz-képviselő realizálhatott tízmilliós nagyságrendű hasznot a végtörlesztéssel. Valószínű, hogy ezzel együtt sem ők voltak a legnagyobb haszonélvezők: egy nagybank elnöke egy társaságban azt mesélte, hogy volt olyan ügyfelük, aki egyetlen végtörlesztési tranzakcióval hétszázötvenmillió forint haszonra tett szert.
- 5 Andrew Dugan- Nathan Wendt: Families Struggling to Afford Food in OECD Countries, More than one in five individuals with children had trouble in 2013, <http://www.gallup.com/poll/170795/families-struggling-afford-food-oecd-countries.aspx>
- 6 Keveset adott, sokat elvett a kormány. *Népszava*, 2014. május 27.
- 7 Bár konkrét számításokkal nem tudom alátámasztani, de intuícióim azt súgják, hogy ha az igen alacsonyra süllyedt inflációs adatokból levonnánk a fogyasztást terhelő adók miatti áremelkedéseket, akkor a magyar gazdaság egy ideje már deflációban van – ami az egyik legsúlyosabb gazdasági válságtünet.
- 8 Ezúttal is szeretném köszönetemet kifejezni az adatok rendelkezésemre bocsátásáért!
- 9 Tóth G. Csaba – Virovác Péter: Nyertesek és vesztesek – A magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel, <http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2013/nyertesek-es-vesztesek-a-magyar-egykulcsos-adoreform-vizsgalata-mikroszimulacios-modszerrel/toth-virovacz-2013-4.pdf>

• Szemek a láncban

• Patrónus-kliens függőségi viszonyok a maffiaállamban

1. A kivétel a szabály

A maffiaállam fogalmi apparátusa azt a jelenséget kívánja megragadni, amikor nem csupán „közönséges” korrupció uralja el az államot, s nem is „egyszerűen” a *state capture* jelenségével kell számolnunk. A „polip” működésének lényege a politikai és a gazdasági hatalom egymásra és egymásba építése. Az állam vezetését nem egy külső érdekcsoport hajtja uralma alá, hanem az állam vezetését „direktben” szerzi meg egy olyan kör, amelynek célja, hogy a saját javára mozgósítsa az állam teljes eszközparkját, a pénzforrásoktól a törvényhozásig. A törvényesített korrupció e világában a központi állam mindenre kiterjedő és kétségbevonhatatlan szupremáciája megelőzi a törvény uralmát: „először a politikai egység, utána a jog uralma”.¹

Nem alaptalan ennek kapcsán Giorgio Agamben kivételes állapotról szóló tanulmányához fordulni, amely szerint a szükséghelyzet megteremti a saját jogát azt követően, hogy a többség kinyilvánította a szükséghelyzet fennállását.² A jelentős különbség, hogy az így létrejövő kivételes állapotban (*state of exception*) Agamben a demokráciára leselkedő veszélyt lát, Láncki András viszont a kormányzás megerősítésének, a politika primátusa visszaszerzésének módszereként tekint rá. Utóbbi paradigmájában a kormányzat maga jelöli ki saját cselekvési lehetőségének határait, **elvileg tagadva azt az alapvető modern kori jogelvet, amely szerint a törvényhozóra is érvényesek az általa hozott törvények.**

Az Orbán-féle rendszer kiépítésének jellegzetes vonása volt, hogy a hosszú ideje fennálló hibákat, rossz működési módszereket nevesítette és ezekre hivatkozva indított el átfogó „országátrendezést”. „Forradalmi” önfelhatalmazása arról szólt, hogy az alkotmányozó többséggel járó politikai fölény kezébe adta az eszközöket és a felelősséget is a politikai és intézményi szféra teljes átszervezésére.

A **rossz kormányzás** témaköre kiemelt figyelmet élvezett mások mellett a Századvég kutatási témái között is 2010-et megelőzően, s a kritikus megállapítások zöme helytálló volt. Eltérésekről és „elfajulásokról” tett említést Jenei György egy tanulmányában, összegezve a magyar közpolitika és az európai trendek összehasonlításából levont

következtetéseit. *Eltérést*, hogy Magyarország a nyugati országoknál jóval később lépett a piacgazdaság, a liberális demokrácia, a jogállamiság periódusába. Egyidejűleg épült ki a demokratikus intézményrendszer, kezdődött meg a piaci szemlélet formálódása, és történelmi léptékben ezt szinte azonnal követte az európai uniós csatlakozással járó átalakítás igénye a közszolgáltatásban.

Az már azonban *elfajulás*, hogy a közintézmények működése a politikai patronázs jellemző jegyeit mutatja. Ez túlzott politikai súlyhoz, önkényeskedéshez, korrupcióhoz, személyes összefonódásokhoz vezetett, ami a jogszerűséget, a hatékonyságot és az eredményességet veszélyezteti. Jenei véleménye szerint ezt tovább fokozta a magánpiaci módszerek túlzott alkalmazása a közszférában. Mindezt együtt *neopatrimoniális elfajulás*ként értékeli.³

Figyelemre méltó, hogy Hegedüs András 1989-ben az akkor végnapjait élő Kádár-rendszer intézményi berendezkedését szintén a patrimonialis kifejezéssel illette, amelynek jellemzője, hogy a bürokrácia és az állam az uralkodó párt tulajdona, amelynek hatalmi szerveit a patrimonialis bürokrácia működteti.⁴ Francis Fukuyama is használja a modern kori kormányzatok kapcsán a neopatrimoniális jelzőt, igaz, a Szaharától délre fekvő afrikai országok vonatkozásában. Rájuk az jellemző, hogy a politikai hatalmat az adott ország vezetői kliens- és támogatói hálózatuk kiszolgálására használják. Ez elmehet a „ragadozó” viselkedésig, amikor akár egyetlen személy tulajdonítja el a társadalom vagyonának nagy részét. Másutt „csak” az állam önérdékű gazdasági befolyásolása történik, például úgy, hogy tulajdonjogosultságokat osztanak fel egy adott klienscsoport tagjai között. Az sem ritka, hogy egymás mellett él a formális modern mintát követő államigazgatási rendszer, amellyel a neopatrimoniális hálózat verseng az erőforrásokért. A verseny kimenetele aligha lehet kétséges, különösen, ha a neopatrimoniális kormányzati rendszer „az elnök irodájában ölt testet”.⁵ Sárközy Tamás gengszterkormányzásnak nevezi, amikor egy bűnözéssel szimbiózisban élő csoport kerül az állam élére. Szerinte ennek „enyhébb” formája a neopatrimoniális rendszer, ahol a politikai hatalom összefonódik a gazdasági hatalommal, és a kormányzás egy klienshálózat működtetésére irányul.⁶

Hangsúlyozva, hogy a 2010 utáni magyarországi helyzetnek mind a Szaharától délre fekvő országokkal, mind az állampárti Magyarországgal való összevetése rendkívüli óvatosságot követel, mégis, a probléma lényege ugyanúgy **a közigazgatásra gyakorolt túlzott pártbefolyás, amely nem irányítja, inkább háttérbe szorítja a közpolitikaalkotás szakmai aspektusait, és kliensrendszert hív életre.** A 2010 utáni „országátszervezés” az alkotmányosság és a jogállamiság gyakori sérelmével jár. A neopatrimoniális elfajulásokat tovább erősíti, a rossz kormányzás korábban kritizált karakterét fenntartja, sőt, rendszerjellemtörővé teszi. Jancsics Dávid mindezt így fogalmazza meg:

„A neopatrimoniális államok igyekeznek meggyőzni állampolgáraikat arról, hogy miért is jó nekik egy ilyen alacsony határfokon pőfékelő intézményrendszert fenntartani. Ilyenkor az állam fontos legitimációs funkciót tölt be a korrumpit elit számára, egy valós társadalmi problémákra reagáló szervezet helyett az emberek harcos védelmezőjeként lép fel az éppen aktuálisan kijelölt ellenségekkel szemben.”⁷

Meg kell jegyezni azt is, hogy Max Webernél a patrimonialis fejedelem az „örök tegnapihoz”, vagyis az uralom tradicionális típusához tartozik.⁸ Az ország királyi birtokként kezelése éppen az uralom tradicionális leszármaztatása miatt legitim. Ezzel szemben a neopatrimonialis jelleg olyan államokban alakul ki, amelyekben a törvényes uralom típusának szabályai jelölik ki az igazodási pontokat. A neopatrimonialis szisztéma lényege, hogy a hatalmi viszonyok formálisan ugyan megfelelnek a demokratikus rend legitimáló eljárási követelményeinek, ám a politikai rendszer tartalma a legitim hatalomgyakorlás határainak folytonos átlépésével, valamint e határátlépések formális törvényesítésével írhatók le. Míg tehát a patrimonialis fejedelem uralma legitim, **a neopatrimonialis rendszer illegitim, fennállása egyenlő a hatalommal való tendenciózus visszaéléssel. Ezért beszélhetünk inkább maffiaállamról, mert a rendszer legitimációja nem a saját hatalmi természetének lényege szerinti.**

Mindebből az is látható, hogy az állam ideologizáló retorikája egyfelől persze a rendszer homlokzataként funkcionál, a hatalmi párt híveit is folyamatosan „edzésben” tartja, gondolatmankókat biztosít számukra, ha esetleg elbizonytalanodnának. Másfelől viszont a történések narrálása, a szavak és fogalmak elbitorlása a definíciós monopólium megszerzését célozza. **A szabályok és kivételek megalkotása mellett a szabályok értelmezésének kisajátítása béklyóba fonja a potenciális politikai ellenfeleket,** mert ez a definíciós monopólium szorosan összekapcsolódik az értelmezés, a vita fórumainak elfoglalásával vagy elnémitásával, hallhatatlanná tételével. Ennek eszköze megint csak a maffiaállam működtetése: **a médiaszabályozás, a nyilvános adatokhoz való hozzáférés nehezítése és a világnézeti nevelés intézményeinek megszerzése.**

Mindez szorosan összefügg tulajdonképpeni témánkkal, a függőségi helyzetek tudatos kialakításával. Amikor ugyanis az állam megfogalmazza a maga ideologikus elvárásait az egyes csoportokkal kapcsolatban, egyidejűleg a moralizáló ítékezés lehetőségét is megadja saját funkcionáriusai számára. Ha nincsenek világos és stabil jogi normák – márpedig a rendszer lényege, hogy ne legyenek –, csak homályos elvárások vannak, és elsődleges szerephez jut az értelmezési, stigmatizálási monopólium, akkor az elvárások a végtelenségig átpolitizálhatóvá válnak. Egy-egy munkavállaló, vállalkozó, cég vagy szervezet egzisztenciája a végletekig ki van téve annak, hogy vajon a maffiaállami szisztémához való lojalitását elégségesnek találják-e vagy sem, illetve, hogy van-e valaki, aki a nyilvánosságtól elzárt lojalitásaukción a tudtán kívül rálicitál. Ez a mechanizmus teremti meg a lehetőséget először a tisztogatásra, a szüntelen hódításra, a társadalmi autonómiák legyűrésére, a legkülönbözőbb szakmai és a társadalmi csoportok egymás utáni betagolására.

A rendszer tehát a pénzforrások maradéktalan megszerzése és az ezt lehetővé tevő permanens kivételes törvénykezés mellett az ideológiai definíciós monopólium fegyverét használja. Mindez együtt teremti meg azoknak a függelmi viszonyoknak a világát, amelyekről ez a tanulmány szólni kíván. **A maffiaállam elutasítja az egyenrangú viszonyokat, potenciális veszélyforrásként tekint bármiféle pénzügyi, szervezeti vagy gondolkodásmódbeli autonómiára.** Nem kenyere a partnerség, a patrónus–kliens

viszonyok létrehozása és stabilitása az a társadalmi környezet, amellyel a szerzés és ki-sajátítás logikája korlátlanul érvényesíthető maradhat anyagi és szellemi téren egyaránt.

Az alábbiakban, ha nem is a teljességre törekedve, de sokféle példára támaszkodva igyekszem bemutatni, milyen formái alakultak ki eddig a függőségeknek. **A cél minden esetben ugyanaz: a maffiaállam forrásokat és jogi garanciákat von meg, piaci és egye-sületi autonómiákat szüntet meg, horizontális viszonyokat alakít alá-fölérendeltségi viszonyokká.** A különböző esetek azonban eltérő ügykezelési módokat igényeltek, és a polip fantáziája a formák burjánzó gazdagságát állította elő.

2. Függéstípusok

Jelen tanulmány legfontosabb állítása, hogy „mindenki szem a láncban”, legalábbis az Orbán-rendszer célja az, hogy minden állampolgárt, gazdasági és társadalmi entitást el-érjen és betagojon a függőség hierarchikus rendjébe.

Mivel rengeteg eltérő életviszony létezik, ezért a betagozás módszerei is változatosak, miközben a cél azonos: egyoldalú függés, kiszolgáltatottság létrehozása, a pénzforrások feletti korlátlan diszponálás, amihez a kivételes törvénykezés alkalmazása és az ideo-logikus hadviselés jelent alapot és indokot. **Sok esetben azért nem felismerhető a maffiaállami logika, mert az alkalmazott módszerek a felszínen eltérnek egymás-tól, holott a cél minden esetben ugyanaz.**

Emellett, gyakran felvetődik a társadalom „politikaundorával”, illetve a konformitás vágyával való visszaélés. Ha ugyanis, úgymond, „nem politizálunk”, nem merészkedünk a hatalmi párt területére, akkor majd ő is békén hagy minket, hiszik sokan. Ez a feltevés még olyankor is fennáll, amikor a támadás már megkezdődött. A mindent maga alá gyűrő maffiaállami logikával szemben hatástalan a szakpolitikai érvelés, az elszigetelt érdekvéde-lem, amely nem kapcsolódik össze az azonos sérelmeket elszenvedő csoportokéval.

A tárgyalás, ha ugyan van, célja az állam részéről sosem az egyenrangú felek közötti meg-egyezés, legfeljebb az erőfelmérés és a halasztás. A már egyszer nyilvánosságra került térfog-lalási ötletek rendre megvalósulnak, s többnyire a legvadabbnak látszó verziót ültetik át a gyakorlatba. A döntés általában a nyilvánosságtól elzárt és rajtaütésszerű, következményei azonban tartósak. Korrekció nincs, pontosabban kizárólag a maffiaállami logika keretein belül, jogszabály-hozzáigazítás, erőforrás-átcsoportosítás, nyereségmaximálás formájában.

2.1. Államapparátus: mélységi tisztogatás

A 2010-ben összeült Országgyűlés egyik első döntése volt a kormánytisztviselők jogál-lásáról szóló törvény elfogadása, amely szerint az állam indokolás nélkül, két hónapos

felmondási idővel megszüntetheti a kormánytisztviselővé váló köztisztviselők munkaviszonyát. A köztisztviselők meghatározott köre vált kormánytisztviselővé, azok, akik a Miniszterelnökségnél, a minisztériumokban, a kormányhivatalokban, a központi hivatalokban, valamint utóbbi hivatalok területi, helyi szerveinél, a kormány általános hatáskörű területi államigazgatási szervénél, a helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzésére hatáskörrel rendelkező szervénél, a rendőrségnél, a Vám- és Pénzügyőrségnél, a büntetés-végrehajtásnál, a katasztrófavédelemnél és a Nemzeti Hírközlési Hatóságnál dolgoznak.

A törvény indokolása szerint rendszertani következetlenség volt, hogy a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992-es törvény szerint a köztisztviselő bármikor, indokolás nélkül két hónap lemondási idővel megszüntetheti jogviszonyát – ami adott esetben egy állami feladat ellátását is veszélyeztetheti –, az állam azonban mint munkáltató csak valós és okszerű indokolással alátámasztottan, meghatározott esetekben és olyan jogcímen (alkalmatlanság) mentheti őt fel, amely a kialakult bírói gyakorlat szerint lényegében alkalmazhatatlan. A jogalkotó azzal érvelt, hogy az a méltányos, ha az állam ugyanolyan feltételekkel szüntetheti meg a jogviszonyt, mint a kormánytisztviselő.

A törvényt Sólyom László visszaküldte a parlamentnek. Álláspontja szerint az indokolás nélküli felmondás bevezetése veszélyezteti a közigazgatás semleges és szakmai szempontokat szem előtt tartó működését, és szemben áll az európai uniós szabályokkal. Az államfői kifogások ellenére még ugyanebben a hónapban a parlament elfogadta a kormánytisztviselővé váló köztisztviselők munkaviszonyának indokolás nélküli felmentéssel való megszüntetést tartalmazó törvényt.

Még mindig 2010-ben jártunk, amikor a kormánypárt a köztisztviselők jogállásáról szóló törvény módosítását is keresztülvitte. E szerint 2011. január 1-jétől az államigazgatáshoz hasonlóan a közigazgatásban is lehetővé vált az indokolás nélküli elbocsátás. A törvény szerint a közszolgálati jogviszony megszüntetésének egyszerűsítésével lehetőség nyílik a minőségi szakembergárda kialakítására és a köz szolgálatában végzett munka színvonalának emelésére, amelynek az államigazgatás mellett a közigazgatásban is meg kell valósulnia.⁹

A kormánytisztviselők indoklás nélküli felmentésére vonatkozó szabályozást az Alkotmánybíróság (AB) 2011 februárjában megszüntette. Az AB szerint a közigazgatás hatékonyságának fokozása érdekében az ott dolgozó tisztviselők felmentési védelme könnyíthető, az Országgyűlésnek azonban olyan szabályt kell alkotnia, amely összhangot teremt a kormánytisztviselők alkotmányos jogainak védelme és a kormányzati célok megvalósítása között. A kormánytisztviselő munkáltatója számára indokolási kötelezettség nélkül biztosított felmentési jogkör aránytalanul és ezért alkotmányellenesen korlátozza a közhivatal viseléséhez való jogot. Az akkor még hatályos Alkotmány keretei között a törvényhozónak széles körű döntési szabadsága van a felmentés feltételeinek szabályozásában, ez a döntési szabadsága azonban nem terjed odáig, hogy korlátlan döntési jogkört adjon a munkáltatói jogkör gyakorlójának a közhivatalt betöltő tisztviselő felmentésére.¹⁰

Az Alkotmánybíróság a jogszabályt 2011. május 31-ei hatállyal semmisítette meg, arra hivatkozva, hogy azonnali megsemmisítés esetén a kormánytisztviselők lemondásának

szabályozása is megszűnne, illetve, hogy a rendelkezésre álló idő alatt az Országgyűlés új szabályozást alkothasson. Ezt az időt azonban a kormány arra használta fel, hogy május 31-éig tovább alkalmazhassa az alkotmányellenesnek ítélt jogszabályt.

A megsemmisítés nyomán az indokolás nélkül felmentett kormány- és köztisztviselők nem nyerték vissza pozíciójukat. 2012-ben a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága azzal az indokkal ítélte meg hatezer euró nem vagyoni kártérítést egy indokolás nélkül felmentett korábbi kormánytisztviselőnek, hogy **az indokolás hiánya megfosztotta a panaszost a hatékony jogorvoslat lehetőségétől**.¹¹ 2012 decemberében a strasbourgi bíróság elutasította a magyar kormány fellebbezését, így a döntés jogerőre emelkedett.¹²

Nehéz megbecsülni, hogy az indokolás nélküli felmentéssel felpörgetett elbocsátások milyen széles kört érintettek, és milyen mélységig hatoltak le a szervezetrendszerben. Forgács Imre és Hoffman István 2011-ben arról írtak, hogy az erre vonatkozó képviselői kérdésre a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) ellenőrizhetetlen adatokat tartalmazó választ adott, ráadásul 2010 nyarától csak a kinevezéseket hozták nyilvánosságra, a felmentéseket legfeljebb „foghíjasan”. Szerintük adatokkal a szakszervezetek sem rendelkeznek, vagy ha igen, azokat a retorziók miatti félelmükben nem publikálják. Több központi szerv esetében törvénymódosítással is élve a kormány elérte az azonnali személyi váltás lehetőségét (PSZÁF, Gazdasági Versenyhivatal) – ez egyébként a kormánynak közjogi méltóságok esetében is bevett módszere. Egyéb kormányhivataloknál és központi hivataloknál 2010 nyarán mentek végbe a vezetői személycserék, majd a hatalom ráfordult a középszervezőkre.¹³

Az események megértéséhez figyelembe kell venni az államapparátusban 2010-től végbemenő fejlemények egy másik részét is. A kormány már hivatali ideje kezdetén úgy döntött, hogy a miniszterelnöki hatáskörbe tartozó kinevezések és kinevezéskezdeményezések esetében a személyi döntést a KIM készíti elő, de a KIM jóváhagyása szükséges a teljes kormányzati apparátusban a főosztályvezetői szintig menően mindenki kinevezéséhez. A KIM értékeli a tárcák tevékenységét, benne a humánpolitikát is, joga van személyi változást kezdeményezni. Megszűnt a kötelező pályázati rendszer az államigazgatásban, kizárólag az alap- és szakvizsgák formális rendszere maradt fenn, így nincs semmiféle szakmai képességeket mérő verseny az állások betöltésénél. A tömeges személycserék és az új káderek beemelése zajlott le a közigazgatás területi szintjein is. Egyes megyékben a szakigazgatási szervek vezetőiig hatolt az első évben a kádercsere, másutt az osztályvezetői szintig. A pályáztatás itt is megszűnt, ellenben a rokonai kapcsolatok sok esetben jelentettek előnyt. Független szakpolitikussá vált a jegyző is, akit az azonnali felmentés „korbácsa” mellett a lojalitást jutalmazó fizetésemelés „mézesmadzagja” is a függés felé orientált. A kormányhivatalok élére kinevezett politikusok személyükben is kifejezték, hogy az állam a polgárok és gazdasági jogalanyok mindennapi ügyeiben aktuálpolitikai szempontok alapján beavatkozhat.¹⁴

A szabályozásnak ezzel az átalakításával **a kormány egyfelől biztosította a maga számára az államigazgatási és közigazgatási tisztogatás azonnali és bármilyen mélységig hatoló eszközrendszerét**, a kinevezések központosításával pedig azt, hogy **a kormány-**

tisztviselők közvetlen politikai irányítás alá kerüljenek. Az azonnali elbocsátás lehetősége és gyakorlata, valamint a személyek feletti kontroll a korábbi köztisztviselői jogviszonynál sokkal szorosabb és kiegyensúlyozatlanabb kontrollt teremtett: **a kormányzat és a kormánytisztviselők közötti viszony a kölcsönös jogi garanciák felől az egyoldalú függés irányába billent el.**

Az állam emellett a **feketelistákkal** arról is „gondoskodik”, hogy az általa menesztett személyek az igazgatás más pontjain se bukkanhassanak fel, ezzel biztosítva a politikai tisztogatás és a politikai szempontok által történő kiválasztás lehetséges legteljesebb érvényre jutását.

2.2. Karvezetés: korporatív függés

2013-ra felállt a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK), amely a törvény által lehetővé tett kivételektől eltekintve valamennyi közoktatási intézmény fenntartójává, finanszírozójává, valamint a pedagógusok munkáltatójává vált. Ily módon **a korábban zömmel az önkormányzatokkal jogviszonyban álló pedagógusok közvetlenül az állam kötelékébe kerültek.** Ezt kísérte a pedagógusok önállóságát jelentősen visszaható Nemzeti Alaptanterv létrehozása, majd aztán a pedagógus kar megszervezésére vonatkozó terv.

A 2013. júniusban elfogadott jogszabály szerint a Nemzeti Pedagógus Kar (NPK) az állami és önkormányzati fenntartású köznevelési intézményekben pedagógus-munkakörben közalkalmazottként foglalkoztatottak önkormányzattal rendelkező köztestülete. A kar tagja az a pedagógus, aki a meghatározott köznevelési intézményben pedagógus-munkakörben történő foglalkoztatásra szóló kinevezést kapott. A testület véleményezési jogot gyakorol a köznevelést és pedagógusképzést érintő jogszabályok megalkotása és módosítása során, a feladat- és hatáskörét érintő kérdésekben az adott kérdésben hatáskörrel és illetékességgel rendelkező állami szerv vezetőjéhez fordulhat, és javaslatot tehet. Megalkotja a Pedagógus Etikai Kódexet, és a törvényben, valamint az alapszabályban és az etikai kódexben foglaltak szerint tagjával szemben etikai eljárást folytathat. **Az etikai kódex előírásainak betartásához szankció is tartozik majd:** vétség megállapítása esetén az etikai testület a pedagógust figyelmeztetésben részesítheti, a kar által biztosított kedvezményét, juttatását, jogosultságát korlátozhatja vagy megvonhatja, illetve megfoszthatja a karban betöltött tisztségétől. Az NPK szakmai érdekviseleti tevékenysége során tiszteletben tartja a szakszervezeteknek a Munka Törvénykönyve és a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény által biztosított jogait. A kar tevékenysége felett az oktatásért felelős miniszter gyakorol törvényességi felügyeletet. A kar tagjai a kar működése során hozott információkat csak „a kar jogos érdekeire” tekintettel hozhatják nyilvánosságra.¹⁵

Bár az oktatásban tevékenykedő szakszervezetek álláspontja nem teljesen esett egybe, abban azonosság jellemezte őket, hogy kezdettől tiltakoztak a pedagógus kar létrehozása,

a pedagógusok kötelező és automatikus tagsága ellen. Az új köztestületben az érdekképviseleti jogok kiüresítését látták. A Pedagógusok Demokratikus Szervezete még a törvény elfogadása előtt petíciót nyújtott be közjogi méltóságoknak a törvény elfogadása ellen érvelve. A Pedagógusok Szakszervezete pedig 2013 szeptemberében alkotmányjogi panaszt nyújtott be az Alkotmánybíróságnak, kifogásolva a kényszertagságot, a véleménynyilvánítás korlátozását, a jogszabály felkészülési időt nélkülöző elfogadását, a normavilágosság hiányát.¹⁶

Az NPK előkészítő bizottságának elnöke szerint a tagság ugyan kötelező, de nem ró külön kötelezettséget a pedagógusokra. A kar tevékenységét illetően azt nyilatkozta, hogy *„egyelőre az érettségizők számára előírt kötelező ötvenórás közösségi szolgálat irányítása, ellenőrzése jelent nevesített tevékenységet. Több más értelmes, fontos ügy szervezését is a karhoz lehetne delegálni, ez azonban már a működés közben alakul majd ki”*. Kőrösiné Merkl Hilda szerint a kar létrehozását a szakszervezetek „túlreagálják”. Mi több, kritikájuk jellege *„morális problémát mutat, mintha nem lenne határ”*, épp ez mutatja, milyen nagy szükség van az etikai kódexre. Vagyis, **a bírálat feletti bírálat joga merül fel, azzal a kis pikantériával, hogy az etikai eljárás szankcióval is fenyegetheti a kart a kar szerint nem etikusan kritizálókat.**

Miközben Kőrösiné Merkl Hilda arról beszél, hogy az NPK-t bíráló szakszervezetek „fantomokkal harcolnak” az érdekképviseleti jogosítványok korlátozása kapcsán, egyértelműen jelzi, hogy a kar 150 ezer pedagógus nevében szólalhat meg, amikor leül a kormányzattal tárgyalni valamilyen ügyben. Ez pedig egyértelműen **az érdekképviseleti szerep átvételére utal.** Szerinte egyébként a kar létrehozását megelőzően a kormány öt szakszervezettel tárgyalt,¹⁷ arról azonban nem esik szó, hogy észrevételeiket figyelembe vették-e. Rendszeresen alkalmazott kormányzati módszer – például a 2012. decemberi hallgatói demonstrációkat is az előzte meg –, hogy a kormány konzultál ugyan, de a konzultáción elhangzottaktól teljesen eltérő döntést hoz.

Lényegében tehát a kormány a Nemzeti Pedagógus Kar képében létrehozott egy olyan szervezetet, amelybe nemhogy kötelezően beterte, de beírta a pedagógusokat. A kar már csak azzal is átveszi majd a szakszervezetek szerepét, hogy **a kormány a kötelezéssel létrejött tömeges tagság tényére hivatkozva a kart tekinti majd reprezentatív tárgyalópartnernek.**

Az NPK 2014. június 14-én tartotta alakuló küldöttgyűlését, ahol elfogadta az alapszabályt és tisztségviselőket választott. Kőrösiné Merkl Hilda közel négyszáz jelöltről tett említést, ám a Pedagógusok Szakszervezete szerint az előkészítő folyamat nem átlátható, például nem ismertek a küldöttek jelölésére vonatkozó szabályok és az egyes jelöltekre leadott szavazatok száma sem. Kritika érte a készülő alapszabály-tervezetet is, mert az egy rendfenntartó szervezet létrehozását teszi lehetővé.¹⁸ A szervezet élére megválasztott Horváth Péter, a győri Révay Miklós Gimnázium igazgatója első nyilatkozatában elismerte, hogy **sokan a kormány kiszolgálójaként tekintenek a karra**, de azt mondta, megpróbál változtatni ezen a képen.¹⁹

2.3. A kultúra, a tudomány és a civilek támogatása: „papok és pénztárosok”

A kultúra, a tudományos kutatás és a civil szervezetek támogatásában az állam hagyományosan kiemelt szerepet játszik Magyarországon. 2010 előtt azonban több területen is olyan változások mentek végbe, amelyek az érintettek és szervezeteik bevonását célozták a támogatásokról szóló döntésekbe, egyúttal a diszkrecionalitást lehetőség szerint a méltányossági típusú döntésekre szorították vissza. Az ebben a szellemben működő Nemzeti Civil Alap (NCA), Nemzeti Kulturális Alap (NKA) vagy a Magyar Mozgókép Közalapítvány (MMKA) tevékenysége nem volt zökkenőktől és vitáktól mentes, de létrehozásuk és működtetésük az érdekbeforrást és az átláthatóságot tette fő szabállyá, s a velük kapcsolatos kritikák is e deklarált célok megvalósulását kérték számon.

2010-től itt is gyökeres fordulat ment végbe. **Az állam a pénzforrások feletti diszponálás jogát visszavette az érintettektől, az el- és leosztást központosította, és sok esetben „helytartót” bízott meg azzal, hogy az adott terület ügyeit kézben tartsa az ideológiai irányítástól a szervezetrendszer közben tartásán át a pénzosztásig.** Alkati kérdés, hogy e helytartók a papi és pénztárosi szerepet milyen arányban vegyítik – Andy Vajna nyilvánvalóan sokkal pragmatikusabb, mint Fekete György –, de a szerepminta mindenképpen magában hordozza e kettős funkció betöltésének lehetőségét. Ennek példáit tekintem át az alábbiakban.

A Magyar Művészeti Akadémia (MMA) 1992-ben jött létre Makovecz Imre vezetésével. Önmagát a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben megszüntetett Széptudományi Alosztálya utódjának tekintette. A kormány 2010-ben vetette fel az MMA köztestületté nyilvánítását, azzal az indoklással, hogy az MTA-hoz hasonló szerepet játszó szervezetre van szükség a művészeti élet területén. Az MMA-t nevesítette az új Alaptörvény, 2011-ben pedig az MMA-ról szóló törvény is megszületett. A köztestület 2011. november 5-én jött létre, megalapításában azok vehettek részt, akik 2011. január 31-én az MMA rendes tagjai voltak.

Az Alaptörvénybe emelésén túl feltűnést keltett az is, hogy a Pesti Vigadó és a XII. kerületi Hild-villa, valamint a Múcsarnok Nonprofit Kft. állami tulajdonrésze ingyenesen az MMA-é lett, s tizenöt évre megkapta a Múcsarnok hasznosításának jogát is. Ezzel a háttérrel és az általa kiírt pályázatok révén az MMA a magyar művészeti élet egyik legfőbb szervezőjévé és finanszírozójává válik. Történik ez annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság 2014-es határozatában kifogásolta az MMA létrejöttének körülményeit, nevezetesen, hogy a köztestület megalapításában kizárólag azok vehettek részt, akik már 2011-ben is az MMA tagjai voltak. Ez sérti a művészeti alkotás szabadságára vonatkozó alaptörvényi rendelkezést, mivel a megalakulás során nem volt biztosított a pluralitás és a semlegesség. Csakhogy mivel az MMA már köztestületként működik és két év leforgása alatt új jogviszonyok jöttek létre, az AB nem szüntette meg az MMA-t, mindössze arra szólította fel, hogy a megalakulásakor megsértett elveket működése során tartsa tiszteletben.

A Nemzeti Kulturális Alap átszervezésére szintén 2010 után került sor, amikor a testület elnöke a kultúráért felelős miniszter lett. Az elvi irányító, koordináló és meghatá-

rozott esetekben döntési jogkörrel – egyebek mellett a szakmai kollégiumok javaslatára a miniszter egyetértésével dönt a kollégiumok által felhasználható összegről és kidolgozza a pályázati naptár tervezetét – felruházott Bizottság tagjainak felét a szakmai szervezetek javaslata alapján, a másik felét saját hatáskörében bízza meg a miniszter. A Bizottság vezetője, egyben az NKA alelnöke 2014-ig az Emberi Erőforrások Minisztériumának (EMMI) kulturális államtitkára volt.

Az NKA honlapjának tanúsága szerint az állandó szakmai kollégiumok vezetői között három, szakmai szervezetek által delegált személy található és hét miniszteri hatáskörben kinevezett. A szakmai kollégiumok fontosságát jelzi például, hogy az NKA Kulturális Fesztiválok Kollégiuma ítéli oda azokat a pénzeket, amelyekből az Európai Bizottság Kultúra Programjának győztesei az önrészt kifizethetik. 2014-ben számos elismert pályázó nem jutott hozzá az önrészhez, s ezzel már megkezdett projektek kerültek veszélybe. Kálomista Gábor, a kollégium miniszteri kinevezésű vezetője a független produkciókat ellehetetlenítő döntést nem kommentálta.²⁰ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Kálomista által vezetett Thália Színház a saját maga által elnökölt NKA-kollégium döntéseinek egyik legnagyobb nyertese.²¹

A Nemzeti Civil Alapnál először, még 2010-ben, hatalomváltás ment végbe: Csizmadia László, a Civil Összefogás Fórum (CÖF) egyik szóvivője került a testület élére. A 2012-től Nemzeti Együttműködési Alap (NEA) néven működő intézmény a civil szervezetek támogatásának egyik legfontosabb állami forrását biztosítja. E szervezetek finanszírozásában ugyanolyan központi szerepet tölt be, mint az NKA a kultúra területén, annál is inkább, mert az alternatív forrásokat, amilyen a Norvég Civil Alap, a kormány megpróbálja ellehetetleníteni. A NEA átalakítását pedig szintén a központosítás és a politikavezéreltség jellemezte.

NEA-elnökségével párhuzamosan Csizmadia László CÖF-je konkrétan és tevőlegesen részt vett a kormánypárt választási kampányában, és az Orbán Viktort támogató úgynevezett Békemenetek egyik szervezőjeként lépett több alkalommal is a nyilvánosság elé. A hatalmi párt képviselői több alkalommal meg is jelentek a CÖF rendezvényein. Ebből közvetlen pénzmozgás nem következik a NEA és a CÖF között, ám a NEA vezetésének politikai elkötelezettsége felől nem hagy kétséget.

Az NKA és a NEA történetéhez hasonló a Magyar Nemzeti Filmalap Közhasznú Nonprofit Zrt. létrehozása. A filmügyi kormánybiztosként is tevékenykedő Andy Vajna által vezetett szervezet megalakulásakor nagy port vert fel az „utolsó vágás joga”, amit sokan cenzúraként értelmeztek. Ennél is fontosabb talán, hogy a filmkészítés legfontosabb pénzügyi támogatása felett is politikai kontrollt gyakorol a kormány. Nem állítható, hogy a filmalap Filmszakmai Döntőbizottsága kizárólag politika által motivált döntéseket hoz, de az új szervezeti rendszer a korábbinál jóval nagyobb teret nyit a diszkrecionalitásnak.

A kormányzat a tudományos kutatás területére is behatolt. Egyik oldalról visszatérő kísérleteket tesz az egyetemi autonómia feltörésére a kancellári rendszer bevezetésével. Az egyetemi szférában való térnyeréshez tartozik a Nemzeti Közszolgálati Egyetem

létrehozása és például a számára kedvező keretszámok meghatározása is. A másik oldalról a kormány a vele mindeddig közel sem ellenséges Magyar Tudományos Akadémia kutatási dominanciáját igyekszik megtörni azzal, hogy **kutatóintézetek egész sorát alapítja**. A Molnár Tamás Kutató Központ a 19–20. század magyar politikai és szellemi életét kutatja a közszolgálati egyetemen. 2013-ban létrejött a Nemzetstratégiai Kutatóintézet annak a Szász Jenőnek a vezetésével, aki a Fidesz kudarcba fulladt erdélyi párt-szervezési kísérletének vezéralakja. Az intézet egyelőre nem annyira kultúra- és kutatás-irányítási tevékenységével tűnik ki, sokkal inkább látszik kifizetőhelynek, amely képtelen felvilágosítást adni arról, milyen programokat indított.²²

A 2014-es kampány idején jött létre a Nyelvstratégiai Kutatóintézet, ezt megelőzően a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum Bíró Zoltán és a Veritas Történetkutató Intézet Szakály Sándor vezetésével (utóbbi az NKA irodalmi és ismeretterjesztő tagozatának elnöke és a közszolgálati egyetem rektorhelyettese is egyben), továbbá a Nemzeti Örökség Intézet.

A kormánytól és személyesen a kormányfőtől nem idegen a feladatok és szervezetek duplikálásának módszere, aminek révén versenyeztetheti még a magas polcon lévő, befolyásos funkcionáriusait is, akik így mind motiváltabbak lesznek politikai lojalitásuk kifejezésre juttatásában. Ezt magyarázhatja, hogy az Akadémiával, vagy éppen a Terror Házával párhuzamosan jönnek létre olyan intézmények, amelyek közvetlen költségvetési támogatást kapnak, ily módon még szorosabban befűzik őket az állami intézményrendszerbe, nyitva hagyva azt a lehetőséget, hogy **a kutatásfinanszírozásra szánt pénz egyre nagyobb részét rajtuk és ne a hagyományos szereplőkön keresztül osszák el**. Továbbá mindez azt is mutatja, hogy **a lojális káderek sem lehetnek teljes biztonságban**, mert mindig lehet a kormányzathoz még közelebbi pozíciót kreálni. Ily módon tehát a támogatásra pályázó kutatók mellett **a pénzosztók függésben tartása is lehetségessé válik**.

Mindennek különös fontossága lehet a nemzeti, nyelvi, történelmi kérdések kutatásában – vagy „kutatásában”? –, hiszen a rendszer fontos összetevője az ideologikus kommunikáció és a történelmi legitimitás hangoztatása. **A létrehozott kutatóhelyek a rendszer saját kánonjának, vagyis a maffiaállam ideológiai homlokzatának kialakításában játszhatnak kulcsszerepet**.

2.4. Az EU-pénzek államosítása

A kormány gazdasági beavatkozásának egyik sajátos eszköze, mikor egy területet nem államosít teljes mértékben, de birtokba vesz bizonyos stratégiai pontokat; mint amikor egy hadsereg kezdetben nem foglal el teljes régiókat, hanem hídfőállásokat és kulcsfontosságú vasútvonalakat vagy közlekedési csomópontokat szerez meg. Ehhez a módszerhez nyúl a kormány az európai uniós pályázatok kapcsán, amelyeket számos európai előírás szabályoz. Ezek nyílt megsértését a kormány nem kockáztathatja, legalábbis nem

állandóan, mert azzal azokat az uniós pénzeket sodorná veszélybe, amelyek a maffia-állam legfontosabb pénzügyi forrásaként funkcionálnak.

Lázár János terjesztette be azt a javaslatot a kormánynak 2013-ban, hogy állami megrendelőknek többé ne dolgozhasson privát pályázatíró cég. A minisztériumok és a megyei jogú városok, valamint a megyei önkormányzatok saját pályázatíró részlegeket hoznak létre. Felmerült emellett a közbeszerzések központosításának szándéka, valamint államosítanak a pályázatás informatikai rendszerét. Ez a fajta államosítás nem ütközik az uniós joggal, más országokban is előfordul, hogy az uniós pályázatokat az állam tartja kézben.²³ Az viszont kevésbé gyakori, hogy a kormánypárttal szorosan együttműködő üzleti csoportok az uniós pályázatok verhetetlen tendergyőzteseinek bizonyulnak.

Szebeni Dávid szerint valóban sok a probléma a pályázatási rendszerrel, de ezen nem az államosítás, hanem átfogó egyszerűsítés segítené. A pénzek beragadása, ami a változtatás legfőbb hivatalos indoka, a legkevésbé a pályázatírási szakaszban mutatkozó problémákkal függ össze. Ellenben az állam bevonásával már a pályázati anyag előkészítése is a korrupció melegágyává válik, hiszen az állam írná is és bírlná is a pályázatokat.²⁴

A kormány hasonló módon nyúlt bele az építőiparba és ezzel megint csak az uniós pénzek elosztásába, amikor egy szintén 2013-as kormányhatározattal előírta, hogy uniós pénzből, illetve állami beruházásban megvalósuló épületeket csakis állami tervezőirodák tervezhetnek. Tekintve, hogy a magyarországi fejlesztések, így építkezések nagy része EU-pénzből valósul meg, s hogy az építés szakma teljes piacosítása ment végbe a rendszerváltás idején, tulajdonképpen az építészeti tervezés államosításáról van szó. Magánirodák egyszerűen nem kaphatnak megbízást a piac zömét kitevő EU- és állami feladatokra. Különösen beszűkült a piac a gazdasági válságot követően. Lázár János szerint az eddigi korrupció oka a feladatok kiszervezése volt – a mérnöki kamara (vezetője Barsiné Pataky Etelka volt MDF-es politikus, majd fideszes EP-képviselő) nem vitatja, hogy vannak visszaélések, de szerintük erre az ellenőrző mechanizmusok javítása volna az adekvát válasz, nem az államosítás.²⁵

Egyelőre nincs válasz arra, mikor és hogyan jönnek létre a milliárdos beruházást igénylő mérnöki irodák, s miként biztosítható, hogy ott a feladatokhoz illeszkedően kiemelkedő szaktudású mérnökök dolgozzanak, mert a 2013-as kormányhatározathoz kapcsolódó részletes szabályozás csak 2014 nyarára várható.

A kormány 2010 után már átszervezte az EU-pályázatok intézményrendszerét, és újabb változtatásokat tervez a 2014–2020-as költségvetési ciklushoz kapcsolódóan. Az egész szervezeti rendszer a Miniszterelnökséget vezető miniszter alá tartozik. Ehhez a legújabb változtatási hullámhoz tartozik a pályázatírás és a mérnöki munka államosítása, aminek révén a kormány a pályázattól az odaítélésen keresztül a tervezésig és a beruházásig az uniós pénzek elköltésének egészére nem csak ráláthat, de a folyamatot olyan közvetlenül irányíthatja, amennyire csak szeretné. Az uniós pénzekre pályázó valamennyi vállalkozónak és egyéb szervezetnek számolnia kell azzal, hogy **a kormány számára kiemelt fontosságú cégek előnyben részesítésére minden korábbinál több eszköz áll majd rendelkezésre, miként a lázadók elleni retorziók alkalmazására is.**

2.5. Piaci jogosultságok korlátozása

A 2010 utáni időszak hangos volt a **földbérleti szerződések botrányaitól**: az állami tulajdonban lévő termőföld művelésre adása során sok esetben csak formálisan tartották be a földterületek nagyságára, az összefüggő területek mennyiségére és a gazdálkodók helyi kötődésére vonatkozó szabályokat, még azt követően is, hogy az ezekre vonatkozó szabályokat jelentősen gyengítették a pályázati rendszer többszöri átdolgozása során. A Nemzeti Földalap és a Birtokpolitikai Tanács háromszor futott neki a pályázati és bírálati rendszer kialakításának, amely a gyakorlatban végül a helyi közösségeket kizáró pályázati szisztémává vált. A pályázóknak a forma kedvéért be kellett fizetniük az 50 ezer forintos pályázati díjat, sőt titoktartási kötelezettséget kellett vállalniuk (az *omertà*, a *hallgatás megkövetelése*, *akárcsak a maffiában*, a maffiaállamban is dívik), miközben a végső pályázati rendszerben tág teret biztosítottak a diszkrecionális, szubjektív szempontoknak az objektív feltételekkel szemben.²⁶

A pályázati – vagy inkább „pályázati” – rendszer célja így valójában egy, a hatalmi párthoz, nem egy esetben személyesen a miniszterelnökhöz, illetve az ő családi, ismeretségi és üzleti köreihez erősen és több szállal kötődő nagybirtokrendszer kialakítása volt, amit pedig a kormány a hivatalos kommunikációban tagadott és támadott.

A történet azonban nem ér itt véget. A 2014-ben életbe lépett **új földtörvény** a magántulajdonban lévő termőföld forgalmazására vonatkozó szabályokat is tartalmaz, abból a hivatalosan hangoztatott megfontolásból kiindulva, hogy a termőföldnek magyar kézben kell maradnia. **Az úgynevezett helyi földbizottságoknak a szántók és erdők adásvételét illetően engedélyezési joguk van, vagyis a piaci kontraktusok létrejöttét illetően vétőjoggal rendelkeznek.**

A helyi földbizottságok létrehozásának előzménye kellene hogy legyen a helyi gazdálkodók regisztrálása, s a körükben tartott választás útján állnának fel a 3–9 fős földbizottságok. Ez – tekintettel a földbérleti pályázatok vagy éppen a trafikelosztás tapasztalataira is – kinyitja azt a lehetőséget, hogy **a hatalmi párt helyi tisztségviselői vagy az általuk megbízhatónak tartott gazdálkodók kerüljenek be a földbizottságokba.** Amennyiben ez történik, akkor nem csak hogy egy választott testület korlátozhatja egy-egy személy piaci tranzakciókkal kapcsolatos döntési jogát, hanem **kifejezetten politikai és a politikai hatalommal összefüggő üzleti érdekek vethetnek gátat az egyéni döntési autonómiának.**

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a termőföld ügyében elkötelezettségét hangoztató kormány 2014. május 1.-ig nem alkotta meg a földbizottságok létrehozásáról és működéséről szóló részletszabályokat, ennél fogva ezek nem tudták megkezdeni a működésüket, funkciójukat és vétőjogukat viszont ettől az időponttól kezdve mégis alkalmazni kell. **Áthidaló megoldásként a földbizottságok szerepét a Nemzeti Agrárkamara (NAK) megyei szervezetei látják el**, ennek érdekében az agrárkamara még az alapszabályát is módosította (vagyis a törvényi felhatalmazás alapján mintegy felhatalmazta önmagát a feladat átvállalására). A NAK megyei elnökségei a földbizottsági

jogköröket a Területi Agrárgazdasági Bizottságok (TAB) javaslatát figyelembe véve gyakorolják. Csakhogy a TAB-ok tagjait a NAK-tagok választották meg, mégpedig botrányos körülmények között: a kamara egyes tagjai kaptak, mások meg nem kaptak értesítést a TAB-választás helyszínéről és idejéről.²⁷

Ez az eljárási mód egyébként a NAK egészére jellemző. A NAK-tagság kötelező, de ahhoz, hogy annak 2013-ban lezajló belső választási folyamataiban részt lehessen venni, meghatározott határidőn belül (2012. november 30-ig) regisztrálni és regisztrációs díjat kellett fizetniük a gazdálkodóknak, élelmiszer-feldolgozóknak, kereskedőknek, valamint horgász- és vadászegyesületeknek és másoknak is. A 300 ezres (kötelező) tagságnak azonban kevesebb mint a fele regisztrált határidőre. A jelölt- és listaállításra csak néhány hét állt rendelkezésre, s végül csak a Fidesszel évtizede szorosán együttműködő Magosz állított listát (afféle Népfront-listát: más szervezetek tagjait is a listájára véve), tucatnyi szervezetnek erre nem volt módja. Mind az országos, mint a megyei szervezetek kapcsán arról szóltak a beszámolók, hogy a részvételre jogosultakat szelektíven értesítették, így **a különböző vezető testületeket csak egy kiválasztott szűk kör választhatta meg.**²⁸

Piaci szereplőket köteleztek tehát a kamarai tagságra és tagdíjfizetésre – akárcsak a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara esetében –, regisztrációhoz kötötték a választási jogot, amit ezen túlmenően az információk szelektált adagolásával tovább korlátoztak. **Ennek eredményeként a Fidesszel együttműködő Magosz lényegében megszállta az új agrárkamarát.** Majd aztán az így létrejött szervezet testületeinek közhatalmi jogosítványt adtak, elvileg ideiglenes jelleggel a piaci földforgalmazás amúgy is erősen vitatható földbizottsági vétője kapcsán.

Nem meglepő módon a MAK esetében is képbe kerültek az uniós pénzek, ugyanis Lázár János szándéka szerint a 2014–2020 között elosztható ezermilliárd forintnyi agrártámogatás a NAK-on folya keresztül, annak ellenére, hogy ehhez előbb a NAK-nak vagy a pályázatokkal foglalkozó szervezetének akkreditáltatnia kellene magát Brüsszelben, hogy ilyen feladatot láthasson el. **A NAK ily módon piaci folyamatok és pályázati pénzek odaítélése – tehát piaci pozíciók erősítése – felett szerzett meghatározó befolyást, miközben létrejöttének körülményei több ponton is világos politikai befolyásra utalnak.**

2.6. Piacosztás, tulajdonfosztás, tulajdonjuttatás

A függő helyzetek kialakításának következő típusa, amikor **valamilyen üzleti tevékenység gyakorlásának jogától, sőt akár tulajdonjogtól fosztják meg az állampolgárokat és a vállalkozásokat, majd aztán az állam újraosztja e jogosultságokat és a hozzájuk tartozó forrásokat, politikai szempontrendszer szerint.** Az autonóm vállalkozások egyik pillanatról a másikra egy állam által konstruált és felügyelt hierarchiában találják magukat – ha pedig nem, akkor rendszeren kívül rekednek. Erre a mechanizmusra

szolgál példaként a szerencsejáték-ipar, a dohány-kiskereskedelem, valamint a takarékszövetkezetek államosítása és újraosztása.

Az Orbán-kormány 2012 októberében rendkívüli ülésen döntött arról, hogy nyerőgépeket kizárólag néhány kaszinóban lehet üzemeltetni a továbbiakban. Az Országgyűlés két nappal később el is fogadta az erről szóló törvényt. A kormány kétféle indokot csatolt döntése mellé. Az egyik, hogy a nyerőgépek üzemeltetői nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek, a másik, hogy a gépek használói függőségbe kerülnek, és főként a szegényebbek a gépek révén eljuttassák a pénzüket, ahelyett, hogy azt hasznosabb célokra fordítanák. A nemzetbiztonsági indoklás abban az értelemben támadhatatlan, hogy a konkrét megfontolások titkosak. Más kérdés, hogy e nemzetbiztonsági kockázatok, amennyiben léteznek, bizonyára nem 2012 őszén keletkeztek.

A parlament a törvény erejénél fogva valójában nem betiltotta, hanem radikálisan szűkítette és monopolizálta a nyerőgépbizniszt. Ez a mozzanat út rést a moralizáló indoklásra is, tudniillik, hogy a szegények költsék el a pénzüket hasznosabban. Túl azon, hogy e morális elvárásnak érvényesnek kellene lennie a jómódúakra is, a morális fenyegettség szelektív kiporciózása nem éppen következetes álláspontra vall. Annál inkább konzekvens a kormány a koncessziós jog odaitélését illetően. Vita csak abban van, hogy mások mellett Andy Vajna – a törvényben megszabott átláthatósági feltételeknek aligha megfelelő – kaszinóérdekeltségei élvezzenek előnyt,²⁹ vagy az állam a Szerencsejáték Zrt.-n keresztül közvetlenül arassa le az államosított biznisz hasznát vagy annak egy részét.³⁰

2013-ban az állam monopolizálta a dohány-kiskereskedelmet, az árusítás jogát koncesszióhoz kötötte, amelyre pályázni lehetett. A korlátozott dohánykereskedelem hivatalos indoka az ártalomcsökkentés volt, amiből annyi akár igaz is lehetett volna, hogy a dohánykereskedelem lehetőségeinek korlátozása szűkítheti a cigarettához való hozzáférést és ennyiben csökkentheti a fogyasztást. Másfelől viszont a kormány nem készített kalkulációt arra vonatkozóan, milyen mértékű lehet a feketepiaci kereskedelem fellendülése egy ilyen korlátozás bevezetése esetén.

Még a koncessziós pályázati folyamat idején megemelték a kiskereskedelmi árrést. Azok, akik az eredetileg alacsony árrés miatt nem pályáztak, mert rossz üzletnek tartották a dohánykereskedelem új konstrukcióját, kirekesztődtek az üzleti lehetőségéből, míg a pályázatot benyújtók jelentős és egyre növekvő kereskedelmi előnyökhöz jutnak más kiskereskedők rovására. Erősen feltételezhető, hogy a pályázaton elindulók közül **többen bennfentes információkkal rendelkeztek**, tehát tudták, hogy a kezdetben nem túl jónak látszó üzlet végül majd mégis megérheti nekik, ezért érdemes indulniuk. Ez a megjegyzés azokra vonatkozik, akik nem egy már létező vállalkozás (kisbolt, trafik) tulajdonosaként vágtak neki a pályázatnak, hanem újonnan igényeltek trafikhelyet.

A trafikpályázat nyomán előállt helyzetben **a forgalom nagy része a fekete piacra került**, a dohányfogyasztás nem csökkent, a trafikok többsége nem vált nyereségesé és a dohánymultik nem veszítették el piacvezető szerepüket.³¹ Ellenben, a kisteleplülések piaci viszonyai gyökeresen átrendeződtek.

A politikai osztogatás gyanúja akkor vált bizonyossá, amikor nyilvánosságra került az a hangfelvétel, amely a szekszárdi képviselőtestület ülésén készült. Ez egyértelműen bizonyította, hogy a város fideszes vezetői politikai szempontok alapján ítélték oda a trafikhelyeket, s a hangfelvételen megszólaló polgármester arra is utalt, hogy központi iránymutatás alapján cselekszik.³²

Nyilvánosságra került továbbá, hogy a koncessziós konstrukcióról szóló törvényjavaslatot egy olyan cég készítette, amelynek vezetői közvetlen kapcsolatban állnak Lázár János miniszterelnökségi államtitkárral, nem mellesleg a dohány-kiskereskedelem új rendszerének egyik legnagyobb nyertese is ugyanez a cég, a Continental Zrt. A koncessziós pályázatokat elbíráló központi szervezet, a Nemzeti Dohánykereskedelmi Nonprofit Zrt. pedig megtagadta azt a lehetőséget, hogy össze lehessen vetni a győztes és a vesztes pályázatokat. Bírósági döntésnek kellett erre köteleznie, egyelőre nem tudható, kiadja-e az adatokat.

Ugyancsak 2013-ban a kormány elfoglalta a takarékszövetkezeti szektort is, félrelökve egyik korábbi szövetségesét, Demján Sándort, aki egyéb érdekeltségei mellett az Országos Takarékszövetkezeti Szövetség (OTSZ) elnöke. Demján sokáig vélhette úgy, hogy a kormány vele együttműködve fogja majd megerősíteni a takarékszövetkezeteket, amelyeknek a kormány és Demján egybehangzón nagyobb szerepet szánt a vállalkozói hitelezésben.

A kormány 2013 nyarán szerzett többségi tulajdont a takarékszövetkezeteket összefogó Takarékbankban, amikor az MFB meglévő tulajdonrésze mellett a Magyar Posta is a tulajdonosok közé lépett. Egyúttal a parlament törvényt fogadott el a takarékszövetkezetek új és kötelező integrációjáról. Az új integrációról a takarékszövetkezetek tagsága dönthetett, de annak tudatában, hogy máskülönbben szövetkezetüket kizárják a takarékszövetkezeti piacról. Igen hasonló ez az eljárás ahhoz, amikor 2010–2011 fordulóján a társadalombiztosítási nyugdíj elvesztésének szankciója mellett lehetett „szabadon dönteni” a magán-nyugdíjpénztárakból való kilépésről. Az OTSZ sem tudott más tanácsot adni a takarékszövetkezetek tulajdonosainak, mint azt, hogy írják alá az új takarékszövetkezeti alapszabályt, vagyis szavazzák meg a kötelező integrációt, de nyilatkozzanak arról, hogy ezt kényszer hatására tették.³³ Az új szabályozás egyébként azt is lehetővé teszi, hogy az állam nevezzen ki vezetőket a takarékszövetkezetek élére, aminek révén az állam közvetlen irányítás alá veheti a takarékszövetkezet pénzügyi eszközeit.

A kötelező integráció alól a Garancsi István által vezetett Duna Takaréék felmentést nyert. A hivatkozás alapja az volt, hogy az a takarékszövetkezet, amely bankká alakulási kérelemmel élt, de azt még nem bíralták el, nem köteles csatlakozni a kötelező integrációhoz. Két ilyen takarékszövetkezeti hálózat létezett, az egyik történetesen Garancsié volt.

2013 végén még tovább ment a kormány, amikor feljogosította a Szövetkezeti Hítelintézetek Integrációs Szervezetét (SZHISZ) arra, hogy akár egy évre felfüggeszse a takarékszövetkezetek tulajdonosainak szavazati jogát a saját tulajdonukat képező takarékszövetkezetekben. Erre akkor kerülhet sor, ha az SZHISZ szerint a tulajdonosok

tevékenysége „veszélyezteti a szövetkezeti hitelintézet megbízható, biztonságos működését”. A felfüggesztés időtartama alatt a takarékszövetkezet sorsáról a „többi tulajdonos és takarékszövetkezeti vezetők” döntenek, tehát az is megtörténhet, hogy a takarékszövetkezetet felszámolják, betéteit pedig áthelyezhetik a Takarékbankba. Az SZHISZ előírhatja a takarékoknak eszközeik eladását, meghatározhatja a takarékszövetkezet által kikötendő kamat legnagyobb mértékét, emellett korlátozhatja és megtilthatja a takarékok és a tulajdonosaik közötti ügyleteket, valamint azt, hogy a szövetkezet adósságot vállaljon. Nem mellesleg az integrációs szervezet több szempontból is a törvények fölött áll: vezetői hét évre kapnak mandátumot, beszerzéseire nem vonatkozik a közbeszerzési törvény.³⁴ Az SZHISZ egyébként 25 százalék mínusz egy szavazatnyi tulajdont szerez a Magyar Postában.

A folyamat utolsó szakaszában az állam privatizációs pályázatot írt ki a Takarékbank frissen létrejött állami többségi részvénytársaságáért. Egyetlen pályázat érkezett, mégpedig a Magyar Takarékszövetkezet Zrt.-től, amelynek tulajdonosa tizennégy takarékszövetkezeti vezető, valamint a Spéder Zoltán tulajdonában álló FHB és Vojnits Tamás – 2012–2013-ban a hazai, illetve szövetkezeti pénzügyi szolgáltatásokkal összefüggő egyes kormányzati tevékenységek ellátására kinevezett kormánybiztos, a Takarékbank elnöke – cége. A pályázati feltételeket úgy fogalmazták meg, hogy az OTSZ-en keresztül ne lehessen vételi ajánlatot benyújtani, ennek híján pedig más takarékpiacon szereplő ne felelhessen meg a tőkekövetelményekre vonatkozó előírásnak.³⁵ 2014 elején arról is döntött a kormány, hogy a Takarékbank és a Magyar Takarékszövetkezet Zrt. összefonódása nemzetstratégiai kérdés, ezzel kizárta a versenyhivatali vizsgálat lehetőségét. Az adásvételi szerződést 2014 márciusában írták alá. Az értékesítésre kerülő részvények vételára meghaladja a 9 milliárd forintot, amely így mind az MFB, mind a Posta számára jelentős árfolyamnyereséget jelent. A magyar állam ezzel törvényben foglalt kötelezettségeinek eleget téve, „a Takarékbankban szerzett átmeneti többségét biztosító részvénytársaságját egy szövetkezeti hitelintézetű többségű társaság részére értékesítette”.³⁶ A következő lépés a Posta és a takarékszövetkezetek integrációja, ami más hitelintézetek tulajdonosainak versenypozícióját ronthatja a jövőben, amellett, hogy az összevonás leépítésekkel járhat az új „Postabank” dolgozói körében.³⁷

Mindhárom esetben tulajdonátjárszás történt, amelynek során voltak ugyan pályázatok, illetve adásvételi szerződések és pénzmozgás, ám **a kedvezményezettek körét a kormány maga jelölte ki** és olyan szabályokat hozott, amelyek egyirányúsították a folyamatok lehetséges lefolyását. A kereskedelmi és tulajdonjogoktól való megfosztás révén **komplett piacok cseréltek gazdát**, s minden esetben olyan állami cégek, illetve olyan, előbbiekkal szorosan összefonódó vállalkozók voltak a nyertesek, akiknek kimutatható kapcsolatuk van a hatalmi párttal.

A jogorvoslati lehetőségek korlátozottságára és a kivételes állapot állandósulására utal a **tankönyvterjesztés esete**. 2012 végén született meg a tankönyvpiac rendjéről szóló törvény, amelynek alapján a tankönyvek megrendelését, beszerzését, iskolákhoz történő eljuttatását, a vételár beszedését az iskoláktól a Könyvtárellátó Kiemelten

Közhasznú Nonprofit Kft. (KELLO) látja el. A Könyvtárellátó a tankönyv-kereskedelem egyik résztvevője volt korábban is, ami megkülönböztette versenytársaitól, hogy állami tulajdonban állt, s hogy az egyik legsikertelenebb cégnek bizonyult.³⁸ Emellett, vezetőit szoros szálak kötik fideszes notabilitásokhoz, egyebek mellett Meggyes Tamás volt esztergomi polgármesterhez.³⁹

A piacról kiszorult versenytársak sokasága fordult alkotmányjogi panasszal az AB-hez, mert az állam a piaci viszonyok megváltoztatása kapcsán a lehető legsúlyosabb eszközökhöz nyúlt: nem egyeztetett az érintettekkel, nem nyújtott kompenzációt, korlátozta egyebek mellett az érintett vállalkozások tulajdonhoz való jogát, a vállalkozás szabadságát, a korlátozások nem közérdeken alapultak, és nem teljesült a szükségesség-arányosság követelménye sem.

Az AB 2014-ben befogadta az alkotmányjogi panaszt, ugyanakkor meg is szüntette az eljárást, mert 2014. január 1-jétől új jogszabály lépett hatályba. Ennek alapján pedig jogi értelemben is megszűnik a piaci elvekre épülő tankönyvellátás, helyette „*megvalósul az állam teljes körű felelősségére épülő állami közfeladatként történő megszervezésére épülő tankönyvfejlesztés- és ellátás*” egy 2013 decemberében sürgős tárgyalás után elfogadott törvény nyomán.⁴⁰

Hasonló fejlemények várhatók a tankönyvek kiadása esetében is. Az állam bevezeti a tantárgyanként legfeljebb két tankönyv szisztémáját, s mivel megvásárolta az Apáczai Kiadót, s megvenni készül a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadót, aligha kétséges, hogy részben az állami tankönyvek áraival, részben pedig a tankönyv-akkreditáció adminisztratív eszközével monopolizálni fogja a piacot.⁴¹ Ehhez a jogi lehetőségeket hiánytalanul megteremtette. Ha pedig mégsem, akkor a jogorvoslat elől jogszabály-módosítással térhet ki.

2.7. A polip alulnézetben: vállalkozók, munkavállalók és közmunkások kiszolgáltatottsága

A piaci viszonyokba és a tulajdonviszonyokba történő beavatkozás, az államosítás, valamint a kötelező tagságú köztestületekbe terelés azon túlmenően is befolyásolja a munkavállalók helyzetét, amit a Munka Törvénykönyvének 2010 utáni átalakítása amúgy is jelent, egyúttal természetesen a vállalkozások versenyhelyzetét és jogi környezetét is alapvetően átrajzolja.

A vállalkozások tulajdonosai a kötelező kamarába lépés mellett a köztestületek politikai kontrollja alá helyezett pályázati rendszerrel és hitelkihelyezési gyakorlat-tal, valamint az állam piac-újrafelosztási hadműveleteivel szembesülnek.

A munkavállalók számára a Munka Törvénykönyve eleve megszigorítja az érdekvédelem lehetőségét, például a sztrájkjog korlátozásával, de például a pedagógusok esetében a kötelező köztestületi tagság és a pedagógus kar érdekképviselési ambíciója a szakszervezeteket könnyen a partvonalon kívülre szoríthatja. Ehhez jön még az etikai kódex

rendelkezéseinek szankciókhoz kötött kikényszerítése. Az államigazgatásban dolgozók felett még szorosabb és közvetlenebb politikai kontroll érvényesül.

Más módon is befolyásolják a munkavállalók helyzetét az állami manőverek. Például veszélybe sodornak munkahelyeket, jócskán túllépve azt a mértéket, amely egy piacgazdaságban „rendes körülmények” között szokásos (és már ez a „szokásos” is jelentős kiszámíthatatlansággal jár). **Ha az állam meg akar szerezni, illetve egy másik szereplőnek kíván átjászani egy piaci szegmenst, akkor prosperáló vállalkozásoknál is megszűnhetnek munkahelyek egyik pillanatról a másikra, illetve maga a vállalkozás is talajt veszthet.** A konfiskált cégek esetében pedig fokozottan ki van téve bármely munkavállaló annak, hogy **az új, a politikai hatalom által kirendelt vagy odaengedett tulajdonos a beosztottjai felett is politikavezérelt kontrollt kíván majd gyakorolni.**

Történik ez egy olyan munkapiacra, ahol a lehetőségek korlátosak, s ahol a munkanélküli-ellátás időtartamát is drasztikusan csökkentették. Emiatt, valamint a maffia-állam folyamatos terjeszkedése miatt sem lehet csak úgy egyszerűen „továbbállni” vagy „ellépni” az állami befolyásgyakorlás kísérletei elől. Ilyenformán a politikai-gazdasági sztratoszférában zajló fejleményeknek nagyon is közvetlen hatásuk lehet a hétköznapok egyéni döntéseire. **Pillanatok leforgása alatt politikai függőség és kiszolgáltatottság alakulhat ki az állam benyomulása miatt.**

A munkavállalók és a munkaadók viszonya a már említett új Munka Törvénykönyve miatt is elbillent. Nem áll módomban erről teljes áttekintést adni e keretek között, de a változás trendje meglehetősen egyértelműnek tűnik. **Az új Munka Törvénykönyve a munkavállalók munkafeltételeit és alkuerejét hátrányosan érintette.** A csökkenő nominálbér és műszakpótlék, a növelt nettó munkaidő, a korábban kedvezőtlenebb végkielégítés és más szabályozások jól mutatják, hogy az új Munka Törvénykönyve javította a vállalati menedzsment és rontotta a munkavállalók pozícióit.⁴²

Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a jogorvoslat lehetőségei e téren azért még érvényesülnek. Az egyik ilyen eset, amikor az első fokon eljáró bírósággal szemben a Kúria 2014-ben a munkavállalónak adott igazat abban, hogy a feleket a munkaviszonyban a munkaidőn túlmenően is együttműködési kötelezettség terheli, valamint, hogy a munkáltató a munkavállaló személyiségi jogait tiszteletben kell hogy tartsa. Az ügy lényege az volt, hogy a munkáltató a területi képviselői munkakörben dolgozó munkavállaló gépjárművén nyomkövető rendszert helyezett el, amiről a munkavállalót nem tájékoztatta, és ezzel megsértette a munkavállaló jogait. Habár az ügyre még a korábbi, a munkavállalókra egyértelműen kedvezőbb Munka Törvénykönyve szabályai vonatkoztak, az ítélet iránymutatással szolgálhat a jelenlegi szabályozás értelmezésével összefüggésben is, mivel hasonló kötelezettségek továbbra is terhelik a munkáltatót. A döntés egyben azt is jelentheti, hogy **a Kúria jogértelmezése a munkavállalók meggyengült jogvédelmét némiképpen ellensúlyozhatja.**⁴³

Egy másik példa az egyoldalú függéssel szembeni védelem létezésére az AB 2014. májusi határozata, amellyel az ombudsman indítványára azt mondta ki, hogy *„a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással – lombik-*

*bébiprogrammal – összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei, a gyermeket vállaló nő magán- vagy intimszférájába tartozó körülmény, és mint ilyen, ki van zárva minden állami beavatkozás alól. Az erre vonatkozó adatoknak a munkáltató részére történő kötelező kiszolgáltatásának törvényi előírása a magánszférába való beavatkozás.*⁴⁴ Az AB szerint „az állam jogalkotással nem avatkozhat be alkotmányos indok nélkül a gyermeket vállaló munkavállalók magánszférájába”, a magánszférába tartozó adatokra vonatkozó tájékoztatási kötelezettség „szükségtelenül korlátozza a gyermeket vállaló munkavállalók magánélethez és emberi méltóságához való jogát”, ezért az alaptörvénybe ütközik.⁴⁵

Mindez azzal összefüggésben merült fel, hogy a várandósság ugyan felmondástól való védelem alá helyezi a munkavállalót, ám vannak esetek, amikor ő maga sem tud a terhességről, így arra hivatkozni sem tud. Továbbá jogértelmezési vita bontakozott ki arról, köteles-e tájékoztatni a munkavállaló a munkaadót arról, hogy gyermeket vár, vagy hogy reprodukciós programban vesz részt, illetve mikor kell ezt megtennie. Az AB-határozat indokolása arra is kitér, hogy ha a munkavállaló a felmondás után értesül a várandósságról, akkor jogszerűen kérheti a felmondás jogszerűtlenségének megállapítását a felmondási tilalomra vonatkozó szabály alapján.

A közmunkások helyzete végképp a teljes kiszolgáltatottsággal írható le: ők vannak a függőségi lánc alján. Eleve meghatározó az a tény, hogy munkájukért nem piaci bért kapnak, hanem közmunkásbért. Ezen felül a munkavállalás nem önkéntes, hiszen ha valaki már kiesett az egyéb ellátásokból – ez a munkanélküli-ellátás 90 napra csökkentését követően könnyen megtörténik –, akkor a szociális segély megszerzéséhez rendelt munkateszt részeként a települési önkormányzat közmunkára rendelheti az állampolgárt. A „munkaalapú társadalom” e mintaintézménye voltaképp a segély és a közmunka közötti cirkulálást jelenti, az alacsony segély és az annál magasabb, ám a piaci bérnél számottevően alacsonyabb közmunka között. Korábban is napvilágot láttak már tanulmányok arról, hogy a települési önkormányzatok segélyezési gyakorlata mennyire diszkrecionális.⁴⁶ **Ebben az új rendszerben azonban nagyobb lett a tét** – mindennemű ellátás elvesztését kockáztatja, aki nem teljesíti a munkatesztet –, és nagyobb az állami kontroll mértéke is, hiszen az ellátásra való jogosultságot a privát terek ellenőrzésével kapcsolja össze a jogszabály az udvartól akár a fehérműs szekrényig.⁴⁷

Ha ez nem volna elég, a 2014-es választási kampány során több olyan eset került nyilvánosságra, amikor a **közmunkásokat politikai rendezvények előkészítésére rendelték ki,**⁴⁸ **sőt politikai demonstrációra is ki kellett vonulniuk,**⁴⁹ **minden esetben a hatalmi párt támogatására.**

3. Konklúzió

Számos példán keresztül igyekeztem bemutatni nem csupán azt, miként terjeszti ki befolyását a maffiaállam rendszere, hanem azt is, mennyire szorosan összekapcsolódnak a politikai, gazdasági és ideologikus hatalmi ambíciók.

A zavarba ejtő formagazdagság nagyon is hasonló célokat rejt el: **a hatalmi párt a kizárólagosság játszmáját játssza minden területen.** A kétharmados többség ennek a folyamatos és egyelőre szinte megállíthatatlan terjeszkedésnek az operacionalizálását teszi lehetővé. Nem túlzás azt állítani, hogy a kormány addig próbálkozik a jogszabályok, akár az alaptörvény vagy a jogorvoslatra vonatkozó szabályok átírásával, ameddig álláspontja végül a gyakorlatba ültethetővé, illetve az általa kezdeményezett változás visszafordíthatatlanná válik. E terjeszkedés lényeges következménye a politikai és gazdasági hatalom egymásra és egymásba épülésén túlmenően a **végletes bizonytalanság, kiszámíthatatlanság az állampolgárok és a vállalkozások oldalán.**

A politikai-gazdasági érdekcsoportok által megszállt állam akár hatékonysági, akár ideologikus indoklással bármikor lerohanhat egy területet, ahol aztán a vezetőválasztás, a pénzosztás és az irányvonal diktálásának hatalmát összekapcsolja és átveszi. Ez egyfelől igazodási kényszert vált ki minden még nem érintett szereplőből, hátha ezzel elkerülheti az állam támadását – jelzem: nem kerülheti el, nem ezen múlik, hanem az állam akarátán. Másfelől, a már megszerzett területeken egyik pillanatról a másikra nyílt politikai függőségi viszonyok lépnek hatályba.

Egyéni kiutak nincsenek – legfeljebb haladékok, amíg az állam az adott területhez odaér –, a rendszer csak a saját javát szolgáló kivételeket ismer. Az államot megszálló érdekcsoport célja, hogy felbontsa a gazdasági és társadalmi autonómiákat, minél közelebb férkőzzön a magánszférához, s hogy **a társadalom egyre nagyobb részét tagolja be a hierarchikus függőségi viszonyok rendszerébe.**

Az eltérő minták nehezítik annak felismerését, mennyire egy rugóra járnak ezek a változtatások, pedig e minták közös vonásainak belátása nélkül nem alakulhat ki a maffiaállammal szembeni összehangolt ellenállás szükségességének felismerése sem.

Jegyzetek

- 1 Láncki András (2010): *Jog és politika határán. Kommentár*, 6. sz.
- 2 Agamben, Giorgio (2005): *State of Exception*. The University of Chicago. Chicago and London.
- 3 Jenei György (2008): Válaszút? Neoweberiánus szintézis vagy neopatrimoniális elfajulás. *Nemzeti Érdek*, 2008. tél. II. évfolyam 4. szám. 63. o.
- 4 Hegedüs András (1990): *Oknyomozás válságügyben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 31. o.

- 5 Fukuyama, Francis (2005): *Államépítés. Kormányzás és világtrend a 21. században*. Budapest, Századvég Kiadó, 30–32. o.
- 6 Sárközy Tamás (2012): *Magyarország kormányzása 1978–2012*. Budapest, Park Könyvkiadó, 29. o.
- 7 Jancsics Dávid (2014): „Az egész almásláda rohad” – Korrupció a csúcson. *hvg.hu*, 2014. június 6.; http://hvg.hu/itthon/20140606_az_egesz_almaslada_rohad_korrupcio (letöltés: 2014. június 14.)
- 8 Weber, Max (1989): A politika mint hivatás. Budapest, Medvetánc Füzetek, 5–16. o.
- 9 A kormánytisztviselők védelme I. rész. *Jogi Fórum*, 2011. március 25. <http://www.jogiforum.hu/hirek/25019> (letöltés: 2014. június 14.)
- 10 A kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvény vizsgálatáról. *Jogi Fórum*, 2011. február 16. <http://www.jogiforum.hu/hirek/24763> (letöltés: 2014. június 14.)
- 11 Strasbourg: elmarasztalás az indokolás nélküli elbocsátások miatt. *helsinki.hu*, 2012. július 10. <http://helsinki.hu/strasbourg-indokolas-nelkuli-elbocsatasok> (letöltés: 2014. június 14.)
- 12 Jogerős: az indoklás nélküli elbocsátás emberi jogot sért. *hvg.hu*, 2012. november 8. <http://helsinkifigyelo.hvg.hu/2012/11/28/jogeros-az-indoklas-nelkuli-elbocsatas-emberi-jogot-sert/> (letöltés: 2014. június 14.)
- 13 Forgács Imre – Hoffman István (2011): Elvesztegetett idő, szétdult igazgatás. A második Orbán-kormány első éve az állami és az önkormányzati igazgatásban. In: Szeredi Péter – Szigetvári Viktor (szerk.): *A forradalom fogságában. Tanulmánykötet a második Orbán-kormány első évéről*. Budapest, József Attila Alapítvány, 99. o.
- 14 Forgács – Hoffman: 97–109. o.
- 15 Létrejön a Magyar Pedagógus Kar. <http://www.jaras.info.hu/20130513/letrejon-a-magyar-pedagogus-kar.html> (letöltés: 2014. június 14.)
- 16 A PSZ lépései a Nemzeti Pedagógus Kar vonatkozásában. http://www.pedagogusok.hu/index.php?cikk=030405_a_psz_lepesei_a_nemzeti_pedagogus_kar_vonatkozasaban (letöltés: 2014. június 14.)
- 17 Hangol már a pedagógustársadalom. *Magyar Hírlap*, 2014. május 9. <http://www.magyarhirlap.hu/hangol-mar-a-pedagogustarsadalom> (letöltés: 2014. június 14.)
- 18 PSZ: Kik szavazták meg a pedagóguskar küldöttgyűlésének tagjait? *eduline.hu*, 2014. június 5. http://eduline.hu/kozoktatas/2014/6/5/PSZ_pedagoguskar_YSU3VB (letöltés: 2014. június 14.)
- 19 Győri igazgató a pedagógus kar élén. *nol.hu*, 2014. június 14. <http://nol.hu/belfold/gyori-igazgato-a-pedagogus-kar-elen-1468179> (letöltés: 2014. június 14.)
- 20 Egyetlen döntéssel teszi tönkre a függetleneket az NKA. *Nol.hu*, 2014. május 27. <http://nol.hu/kultura/egyetlen-dontessel-teszi-tonkre-a-fuggetleneket-az-nka-1464593> (letöltés: 2014. június 14.)
- 21 Tarol a Thália Színház a fesztivalkollégiumnál, mindkettőt Kálmista Gábor vezeti. *Átlátszó.hu*, 2013. július 24. <http://atlatszo.hu/2013/07/24/tarol-a-thalia-szinhaz-az-nka-fesztivalkollégiumanal-mindkettot-kalomista-vezeti/> (letöltés: 2014. június 14.)
- 22 A jövőt is kutatná Orbán milliárdos fantomintézete. *hvg.hu*, 2014. május 6. http://hvg.hu/itthon/20140506_A_jovot_is_kutatna_Orban_milliardos_fanto (letöltés: 2014. június 14.)
- 23 Államosítják a pályázatírást. *444.hu*, 2013. szeptember 25. <http://444.hu/2013/09/25/allamositjak-a-palyazatirast/> (letöltés: 2014. június 14.)
- 24 Szebeni Dávid (2014): Még nem késő elvetni az állami pályázatírást. *hvg.hu*, 2013. augusztus 19. http://hvg.hu/velemeney/20130816_Meg_nem_keso_atgondolni_az_allami_palyaza (letöltés: 2014. június 14.)

- 25 Lázár: Az állami mérnök nem lesz korrupt. *444.hu*, 2013. december 16.
<http://444.hu/2013/12/16/lazar-az-allami-mernok-nem-lesz-korrupt/> (letöltés: 2014. június 14.)
- 26 Rab László (2013): Földet másnak nem adunk! In: Szeredi Péter (szerk.): *Forradalom volt?* Budapest, József Attila Alapítvány, 249–251. o.
- 27 A kamara megyei elnöksége dönt földüggekben! *Szabad Föld Online*, 2014. április 29.
http://www.szabadfold.hu/gazdanet/a_kamara_megyei_elnoksege_dont_foldugyekben
(letöltés: 2014. június 14.)
- 28 Földüggekben is a kamara dönthet? *Szabad Föld Online*, 2014. január 22.
http://www.szabadfold.hu/gazdanet/foldugyekben_a_kamara_is_donthet
(letöltés: 2014. június 14.)
- 29 Különös cégüggek az állami kaszinóbiznisz hátterében. *Origo*, 2014. május 8.
<http://www.origo.hu/gazdasag/20140507-andy-vajna-es-szima-gabor-kaptak-az-elso-het-kaszinokoncessziot.html#> (letöltés: 2014. június 14.)
- 30 Vajna is izgulhat a kaszinóbizniszen. *nol.hu*, 2014. március 26. <http://nol.hu/gazdasag/kigolyoznak-vajnat-a-kaszinobizniszbol-1452491> (letöltés: 2014. június 14.)
- 31 Lázár csödjé. *Nol.hu*, 2014. június 10. <http://nol.hu/velemenylazar-csodje-1467079>
(letöltés: 2014. június 14.)
- 32 Megszereztük: hangfelvétel bizonyítja a trafikmutyit. *hvg.hu*, 2013. május 9.
http://hvg.hu/itthon/20130509_trafik_Szekszard_Fidesz_hangfelvetel (letöltés: 2014. június 14.)
- 33 Demján Sándorék beperelték az államot. *origo.hu*, 2014. január 23. <http://www.origo.hu/gazdasag/20140123-demjan-sandorek-bepereltek-az-allamot.html> (letöltés: 2014. június 14.)
- 34 Turbófokozatban a takarékszövetkezetek államosítása. *Üzletész.hu*, 2013. november 18.
<http://www.uzletesz.hu/vallalkozas/20131118-turbofokozatban-a-takarekszovetkezetek-allamositasa.html> (letöltés: 2014. június 14.)
- 35 Jogorvoslatot kér az OTSZ a Takarékbank eladása kapcsán. *portfolio.hu*, 2014. február 3.
http://www.portfolio.hu/vallalatok/jogorvoslatot_ker_az_otsz_a_takarekbank_eladasa_kapcsan.194864.html (letöltés: 2014. június 14.)
- 36 Lezárult a Takarékbank adásvétele. *Index*, 2014. június 2. http://index.hu/gazdasag/2014/06/02/lezartult_a_takarekbank_adasvetele/ (letöltés: 2014. június 14.)
- 37 Eladják a Takarékbankot, összevonhatják a posta- és takarékiókokat. *nol.hu*, 2013. december 18.
http://nol.hu/gazdasag/20131218-ket_ceg_egy_hivatal-1433283 (letöltés: 2014. június 14.)
- 38 Leszerepelt esztergomi fideszesekre bízzák a tankönyvpiac államosítását. *atlatszo.hu*, 2013. július 30. <http://atlatszo.hu/2013/07/30/leszerepelt-esztergomi-fideszesekre-biztak-a-tankonyvpiac-allamositasat/> (letöltés: 2014. június 14.)
- 39 Fél tucat Meggyes-barát az állami cégnél. *Népszava Online*, 2013. április 26.
<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=638150> (letöltés: 2014. június 14.)
- 40 Megszüntették a tankönyvpiac rendjéről szóló törvény vizsgálatát. *mno.hu*, 2014. április 14.
<http://mno.hu/belfold/megszuntettek-a-tankonyvpiac-rendjerol-szolo-torveny-vizsgalat-1221435> (letöltés: 2014. június 14.)
- 41 Titokban megszületett az állami tankönyvkiadó. *nol.hu* 2014. április 3. <http://nol.hu/belfold/itt-az-allami-konyvkiado-1454045> (letöltés: 2014. június 14.)
- 42 Laki Mihály–Nacs Beáta–Neumann László (2013): *Az új Munka Törvénykönyvének hatása a munkavállalók és a munkáltatók közötti kapcsolatokra. Kutatási zárójelentés.* Magyar Tudományos Akadémia Közigazgatás- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.
<http://mek.oszk.hu/11400/11439/11439.pdf> (letöltés: 2014. június 14.)
- 43 A megfigyelt munkavállaló azonnali hatállyal felmondhat A személyhez fűződő jogok védelmében – A Kúria döntése nyomán. *Jogi Fórum*, 2014. január 22.
<http://www.jogiforum.hu/hirek/31139> (letöltés: 2014. június 14.)

- 44 Alkotmányellenes egy kismamákra vonatkozó rendelkezés. *hirado.hu*, 2014. május 27.
<http://www.hirado.hu/2014/05/27/alkotmanyellenes-egy-kismamakra-vonatkozo-rendelkezes/>
(letöltés: 2014. június 14.)
- 45 17/2014. (V. 30.) AB-határozat <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/869799353AB65B33C1257ADC002103AE?OpenDocument> (letöltés: 2014. június 14.)
- 46 Szalai Júlia (2005): A jóléti fogda – II. *Esély*, 1. sz. 17–32. o.
- 47 Ferge Zsuzsa (2012): *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. Budapest, L'Harmattan–Könyvpont Kiadó, 234. o.
- 48 Büntetésből építettem rezsifórumot a Fidesznek. *Index*, 2014. február 17.
http://index.hu/belfold/2014/02/17/kozmunkaskent_epitettem_rezsiforumot_a_fidesznek/ (letöltés: 2014. június 14.)
- 49 Együtt–PM: 5 ezer forintért közmunkások tüntettek Bajnai ellen. *origo.hu*, 2013. november 24. <http://www.origo.hu/itthon/20131124-egyutt-pm-5-ezer-forintert-kozmunkasok-tuntettek-bajnai-ellen.html> (letöltés: 2014. június 14.)

III. RÉSZ

• **A maffiaállam gazdaságpolitikája**

Véget ért a második Orbán-kormány négyéves ciklusa (Orbán Viktor először 1998–2002, másodszer 2010–2014 között volt miniszterelnök), a fölényesen megnyert választások után Orbánék ismét kétharmados többséggel kezdhetnek az újabb négyéves ciklus vezényleéséhez. Itt az ideje a sok oldalú analízisnek és értékelésnek: hogyan működött, mit tett és mit ért el az Orbán-rezsim az elmúlt négy évben.

Az objektív elemzők körében széles körű konszenzus alakult ki: Orbánéknak sem elsőprő választási győzelmük előtt, sem kormányzásuk időszakában **nem volt átfogó, koherens gazdaságpolitikai programjuk**. Ez a sommás értékelés sokáig nemcsak megalapozottnak, hanem elégségesnek is tűnt. A kormány *ad hoc* gazdasági döntései, minősíthetetlen színvonalú gazdasági törvénykezése, káros, sokszor irracionális lépései, ellentmondásos, gyakran hazug kommunikációja mind-mind ezt a vélekedést igazolta.

Az Orbán-rezsim szembement mindennel, amit a szakma egy reális kormányzati gazdaságpolitika feltételeinek és elemeinek tekint. Füttyült az ország gazdasági adottságaira, a világgazdaság változásaira, a gazdasági munkamegosztás és együttműködés hazai és nemzetközi követelményeire, a jobbiztonságra, stabilitásra és kiszámíthatóságra, a fiskális-monetáris és jövedelempolitika összhangjának követelményére, a gazdaság szereplőinek az érdekeire, döntéseinek társadalmi hatásaira, jövőbeni következményeire.

A gazdaságpolitikai és közgazdasági mainstream elvetését sajátos, többnyire tartalmatlan vagy hamis jelzőkkel, primitív, demagóg lózungokkal magyarázták. A világméretű subprime-válság menedzselésének gyakran szokatlan vagy új típusú módszereit ürügyül használva **félredobták a legalapvetőbb közgazdasági törvényszerűségeket** is, arcátlan provokációval és gőgös önteltséggel „szellemi innovációnak, kreatív, modern megközelítésnek” titulálták az abszurd unortodox módszereket.

A minden elemében populista, voluntarista gazdasági lépéseket a magyar nép lelkéhez közel álló patrióta gazdaságpolitikának, a nemzeti érdekek és szuverenitás, valamint a családok és a magyar emberek védelmének, bátor képviselőtének kiáltották ki.

Az Orbán-rezsim gazdaságpolitikai gyakorlatának motívumait kutató elemzők sokáig kézenfekvő és elégséges magyarázatnak tekintették azt az alaptételt, hogy Orbánék számára abszolút prioritás és egyben végcél a hatalom megszerzése és megtartása. Ennek rendelnek alá mindent és mindenkit, eszközül használva egyebek mellett a gazdaságpolitikát is.

Nyilvánvalónak tűnt, hogy egy reális, koherens gazdaságpolitika meghirdetése és megvalósítása gátolná, de legalábbis fékezné a hatalom kisajátítására törő rezsim akaratának megvalósítását. (Az ország adottságaival és a gazdaság követelményeivel reálisan számoló gazdaságpolitika soha sem számíthat elsöprő támogatásra, osztatlan népszerűségre.)

Az előzőekben vázolt többségi vélekedés mindaddig kielégítő magyarázatnak tűnt, amíg alapos szociológiai, társadalom-lélektani és politológiai elemzéssel Magyar Bálint be nem vezette a **posztkommunista maffiaállam fogalmát**, és le nem írta működésének célját, lényegét.

Ez az új értelmezési, fogalmi keret szükségessé és egyben lehetővé teszi, hogy más megközelítésben – azaz ne csupán statisztikai adatok elemzése alapján – vizsgáljuk Orbánék elmúlt négyéves gazdaságpolitikai tevékenységét és annak következményeit.

Az **új szemléletű analízis** nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy Orbánék *ad hoc*, improvizáltak tűnő gazdasági döntései nagyon is tudatos célokat szolgáltak gátlástalan eszközökkel: a maffiacsaládhoz tartozók vagyonának és jövedelmének gyors növelését, klientúrájának, vazallusainak gyarapítását, szövetségesei kistafirozását. Így alakul át egy politikai vállalkozás gazdasági vállalkozássá, a kormány gazdaságpolitikája a maffiacsalád üzleti programjává.

A következőkben ennek a folyamatnak a legfontosabb elemeit, a valóság manipulálásának módszereit, illetve a valódi célok palástolásának **alibikoncepcióit próbálom meg bemutatni**.

I. A gazdaságpolitika belső és külső kontrollmechanizmusainak kiiktatása

Ahhoz, hogy a gazdaságpolitika eszköztárszerét a rezsim korlátlanul és akadályok nélkül legyen képes céljai szolgálatába állítani, meg kell szabadulnia minden olyan belső és külső kontrolltól, amely döntési és cselekvési szabadságát korlátok közé szorítja, fékezi vagy gátolja.

Orbánék először a **belső ellenőrzés intézményeit szállták meg** vagy alakították át, jogosítványait nyírálták meg, eljárási és szankcionálási szabályait módosították, szakemberek helyett lojális vazallusokat ültettek ezen intézmények vezetői székébe, felszámolták függetlenségüket.

Mindezt a jogi környezet módosításával, az intézmények korszerűsítésének jelszavával, azaz, a jogállami látszat fenntartásával tették.

Első lépésként – az alkotmányt felváltó új alaptörvénnyel egyidejűleg – **korlátozták az Alkotmánybíróság jogkörét**, amely már nem bírálhatja a gazdasági, költségvetési tárgyú jogszabályokat, nem semmisítheti meg azokat, nem utasíthatja a parlamentet új jogszabályok megalkotására.

Ezt követte a 2008-ban létrehozott, szakértőkből álló, valóban független **Költségvetési Tanács megszüntetése**, illetve helyette egy vazallusokból álló, szakértők nélküli új, saját intézmény létrehozása.

Az Állami Számvevőszék élére is pártkatona került, aki nem ellenőre, hanem kiszolgálója a kormánynak.

Átalakították és megszállták az adóigazgatás és vámellenőrzés legfőbb intézményét – a NAV-ot – érdekeiknek megfelelően.

Nem hagyták érintetlenül a Versenyhivatalt sem, amely ma nem a versenysemleges szabályozás öre, hanem a protekcionista gazdaságpolitika egyik legfőbb támasza.

Utoljára maradt a Magyar Nemzeti Bank (MNB), a **monetáris hatóság megszállása és bekebelezése**, a kormány zsákutcás gazdaságpolitikájának kiszolgálójává degradálva az eddig valóban független, nagy tekintélyű intézményt.

Ám a kontroll és korlát nélküli hazai környezet még nem tette lehetővé az akadálymentes rablógazdálkodást. Nemzetközi szabályok, egyezmények és szerződések még fékeztek Orbánék ámokfutását, kontroll nélküli döntéseit.

A külső ellenőrzés csökkentése és felszámolása érdekében hirdette meg Orbán a **nemzeti szabadságharcot** a „gyarmatosító”, belügyeinkbe beavatkozó, döntéseinket bíráló szupranacionális intézmények, elsősorban a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Európai Unió bizottsága ellen.

A szabadságharc nemzeti érdekeink védelmének ürügyén, gazdasági szuverenitásunk helyreállítása, függőségünk csökkentése, „önrendelkezési jogunk” visszaszerzése érdekében folyik. Ezt a küzdelmet a kormány és személy szerint Orbán Viktor vívja a manipulált közvélemény egy részének látványos támogatásával, szimpátiájától kísérvé.

A rezsim két legyet üt egy csapásra: fokozatosan megszabadul a hatékony nemzetközi gazdasági kontrolltól, egyben növeli népszerűségét és szavazóbázisát, hisz híveinek szívét megdobogtatja bátor, kurucos kiállása a nemzetközi fórumokkal szemben.

Az IMF-szerződés idő előtti lezárása – a számunkra kedvező, olcsó készenléti hitel drágább, pénzüpiaci hitellel való kiváltása – megkíméli a kormányt a negyedévenkénti gazdaságpolitikai kontrolltól, hibás gazdasági döntései, mulasztásai nemzetközi bírálatától.

Az EU már keményebb dió, hisz a közösség örködik az integrációt megalapozó szabályok, elvek és értékek betartása fölött, tartós megsértésük esetén szankcionálja a renitens tagállamokat.

Az elmúlt négy év azt bizonyította, hogy Orbán egyetlen kivétellel el tudja kerülni az EU-szankciókat: gyomorforgató pávatáncával a demokráciadeficit elemeit bíráló uniós akciókat kisebb, többnyire formális korrekciókkal, lényegében büntetlenül megúsza. Egyetlen terület volt, ahol félt a szankcióktól, és ami meghátrálásra kényszerítette, ez a túlzottdeficit-eljárás folytatása miatt kilátásba helyezett támogatásmegvonás. Bebizonyosodott, hogy Orbán csak a horribilis EU-támogatások csökkentésétől, illetve elvesztésétől tart. Magyarul, **kizárólag gazdasági kényszerrel lehet jobb belátásra bírni**. Hogy a neki és klientúrájának fontos – az ország számára pedig nélkülözhetetlen! – EU-támogatásokhoz hozzájusson, azaz kikerüljön a túlzottdeficit-eljárás hatása és fenyegető

szankciói alól, kerül amibe kerül alapon 3 százalék alá szorította a GDP-arányos államháztartási hiányt.

Ehhez **elrabolt 3000 milliárd forint értékű magán-nyugdíjpénztári megtakarítást**, és zéróközelire csökkentette az ország potenciális gazdasági növekedését.

Noha a kapcsolat első hallásra csupán közvetettnek tűnik, ide sorolható az euró bevezetésének bizonytalan idejű prolongálása, pontosabban a bevezetés feltételeinek megteremtéséhez szükséges koherens gazdaságpolitikai program összeállításának halogtatása is. (Egy ilyen program ugyanis – a valóban elkerülhetetlen szakmai viták lefolytatása mellett – konkrét szakmai ellenőrzést jelentene a kormány gazdaságpolitikája felett.)

Napjainkra így lényegében **megszűnt az intézményes nemzetközi kontroll is** a magyar gazdaságpolitika felett. Hovatovább a nemzetközi pénz-, áru- és szolgáltatási piacokon, valamint a nagy hitelminősítő intézeteken kívül nincs objektív mércéje és minősítője a magyar gazdaságpolitikának. Igaz, ezek kíméletlenül benyújtják a számlát minden káros, „unortodox” megoldásért. (Lásd például a piaci beruházások és a működőtőkebefektetések drasztikus csökkenését, vagy a hazardőr kamatcsökkentés miatt elszendvedt forintárfolyam-romlást.) Csak az a baj, hogy ennek az árát valójában nem Orbánék, hanem a magyar emberek, családok, vállalkozások fizetik meg.

A belső és külső kontroll kiiktatásával Orbánék lényegében szabadon dönthetnek állami és magánvagyonok, piacok újraelosztásáról, elért jövedelmek elvonásáról és átcsoportosításáról, állami támogatásokról, megbízásokról, kedvezményekről, gazdasági játékszabályokról. Gyarapíthatják vagyonukat, növelhetik klientúrájukat, hátrányos helyzetbe hozhatják versenytársaikat, megszilárdíthatják politikai és gazdasági hatalmukat.

II. Alibikoncepciók a kormány „gazdaságpolitikájának” igazolására

Noha átfogó gazdaságpolitikai stratégiájuk és arra épülő koherens gazdaságpolitikai programjuk nincs, Orbánék gazdasági döntéseiket gyakorta egy-egy stratégiainak kiképzett cél vagy koncepció megvalósításával indokolják. Ezek jelentik azt az alibit, amelylyel valódi szándékaikat leplezik.

Ördögi – sokak szerint ügyes – manipuláció, hogy az így nagydobra vert koncepciók, célok mindegyike tartalmaz valamilyen racionális elemet, amely az egész program hitelességének látszatát kelti.

A következőkben ezeket az elemeket próbálom meg csokorba gyűjteni.

1. Magyarország legyen termelési központ

A szlogen akár modernizációs stratégiát is jelenthetne. A világ fejlett országai – elsősorban az EU magját képező államok – verseny- és növekedési képességük fokozása érdekében reindusztrializációs programokat hirdettek. Céljuk, hogy a XXI. században, posztindusztriális környezetben, globális világgazdasági feltételek mellett modernizálják iparukat. Ez a stratégia a kutatás-fejlesztésre, új technológiákra, oktatásra és fejlett tercier ágazatokra – széles körű szolgáltatásokra! – épülő high-tech iparágak kiemelt fejlesztését tűzi ki célul.

Nem része e stratégiának az olcsó alapanyagokra és munkaerőre támaszkodó, az elmúlt évtizedekben zömmel a fejlődő világ országaiba „outsourcingolt” iparágak, tevékenységek és vállalatok visszacsábítása. Leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy az új iparosítás nem a költségek minimalizálásával versenyképes tömegtermelés bővítését, hanem a magas hozzáadott értéket hordozó termékek és szolgáltatások előállításának gyarapítását tűzi ki célul.

Ezért a fejlett országoknak eszükbe nem jut a termelést szembeállítani a szolgáltatásokkal, éppen ellenkezőleg, fejlesztési stratégiájukat a két nagy szektor harmonikus dinamizálására építik.

Mit mondanak és csinálnak Orbánék? Szerintük új értéket csak az ipari, építőipari és mezőgazdasági termelés hoz létre, a szolgáltatások csak a megtermelt jövedelem újraelosztásában vesznek részt, sőt élőködnek a termelő szektorokon! Szegény Marx forog a sírjában: idáig még az ő materialista értéktöbblet-elmélete sem merészkedett. **Az orbáni jelszó tartalma: vissza a XIX. század második és a XX. század első felébe!**

Mi a helyzet ma Magyarországon? A kibocsátott gazdasági teljesítmény 70 százalékát a tercier szektorok állítják elő. Az iparra 22, az építőiparra 5, a mezőgazdaságra 3 százalék jut. A foglalkoztatás arányai még beszédesebbek: az összes foglalkoztatott közel 80 százaléka a tercier szektorokban dolgozik.

Más megközelítésben: fejlett szolgáltatási szektor nélkül nem létezik high-tech ipari fejlesztés! A Mercedes nem épített volna gyárat Kecskeméten, az Audi Győrben, ha a térség nem rendelkezne modern infrastruktúrával, fejlett logisztikai háttérrel – közlekedés, szállítás, kommunikáció –, jól működő bankrendszerrel, kereskedelemmel, oktatással, ha a városok nem biztosítanának jól képezhető munkaerőt, élhető, kulturált környezetet. Azaz a modernizációnak nem akadálya, hanem feltétele a fejlett infrastruktúra és szolgáltatási háttér!

Akkor mégis miért e mesterséges szembeállítás a termelés és a szolgáltatások között?

Orbánék ezzel az „ideológiával” alapozzák meg a bankok és közműszolgáltató – nagyrészt multinacionális – cégek sarcolását, lerablását. Így fedezik perverz jövedelem-újraelosztó adó- és szociálpolitikájuk költségeit, pótolják az elherdált állami bevételeket, szorítják le az államháztartás hiányát. Ráadásul rövid távú politikai haszonra – azaz szavazatokra – is szert tesznek, hiszen **népszerű bankellenes, multiellenes, tőkeellenes, rezsicsökkentő politikájuk** eszközének tekintik az ágazati különadók rendszerét éppúgy,

mint a hatósági árak költségektől elszakított, voluntarista megállapítását. (Nem véletlen, hogy az EU májusi, országspecifikus jelentésében – egyebek mellett – az „unortodox” magyar gazdaságpolitika két alappilléret, az ágazati különadókat és az erőszakos, mesterséges rezsicsökkentést bírálja, módosításukat javasolja.)

Káros, önsorsrontó gazdaságpolitika ez. A bankrendszer működésének erőszakos befagyasztása, az informatikai, az energetikai és más közműszolgáltatások fejlesztésének megbénítása lényegében lenullázza a magyar gazdaság potenciális gazdasági növekedését, veszélyezteti az ellátást, megágyaz a jövőbeni áremeléseknek.

Nem lehet eredményes az a kormányzati taktika, amely udvarol a hozzánk betelepült autógyáraknak és beszállítóiknak, de lerabolja a bankokat, telekommunikációs cégeket és közművállalatokat.

2. A magyar gazdaságot saját lábára állítottuk, függőségét, kiszolgáltatottságát csökkentettük

A gazdasági szabadságharc eredményei ezek – hirdetik Orbánék. Valóban? Meg tud állni a saját lábán és képes a saját erejéből fejlődni a magyar gazdaság?

A magyar gazdaság belső piaca kicsi – 10 millió lakos! –, tőkehiánnyal és a természeti erőforrások szűkösségével, technikai és technológiai lemaradással küzd, kevés az innováció és a saját kutatási eredménye – tipikus nyitott gazdaság.

Ezer szállal kötődik a világ, elsősorban az EU gazdaságához, hiányzó erőforrásait a globális világpiacon pótolja, kibocsátott teljesítményének nagy részét a világpiacon értékesíti. Az elmúlt négy évben ipari és **infrastrukturális beruházásainak 90 százalékát külföldi tőkebefektetések és EU-támogatások** finanszírozták.

A gazdaság működéséhez szükséges likvid források 60 százaléka nemzetközi hitelek-ből származik. (A lakosság és az állam hitelállományának 60, a vállalatok tartozásainak 70 százaléka devizahitel.) A GDP 70 százaléka a külkereskedelemben realizálódik, ebből a multinacionális cégek 80 százalékos részarányt képviselnek úgy, hogy a termelésükhöz szükséges termékek ugyancsak 80 százaléka importból származik. A magyar gazdaság alapanyag- és energiaellátásának 70, a gépi beruházások 80 százalékát teszi ki az import. (A tervezett paksi bővítés ezeket az arányokat nagyságrendekkel növelné!) A lakosság összes fogyasztásának kétharmada ugyancsak importtermék.

Akkor mit is jelent a saját lábra állás? Talán azt, hogy „kipateroltuk” az IMF-et, és így a pénzügyről átlag 3 százalékkal drágábban finanszírozzuk lejáró adósságainkat? Esetleg azt, hogy kikerülvén az EU túlzottdeficit-eljárása alól, szabadon garázdálkodhatunk az államháztartás bevételeivel és kiadásával, miközben tartjuk a markunkat a gazdaságunkat tápláló EU-támogatásokért? (Adjátok ide a pénzt, aztán ne szóljatok bele, hogy mire költjük – mondják az EU-nak Orbánék.)

Netán arra gondol a kormány, hogy fokozatosan távolodván az EU-tól képes lesz az esetleg kieső erőforrásokat, piacokat Keleten pótolni? Erre irányul lázas és többnyire

megalázó igyekezete a kapcsolatok erősítésére Oroszországgal, Kínával és az autoriter közép-ázsiai vagy arab rezsimekkel? Túl azon, hogy ez a lázálmok birodalmába tartozik, a **keleti gazdasági kapcsolatok nem jelentenek függőséget?**

Átlátszó, primitív koncepció ez. Egyetlen szerepe: összetartani és megerősíteni a nemzeti populisták lózungokra vevő szavazóbázist.

3. A monetáris politika támogassa a kormány gazdaságpolitikáját

Az MNB függetlenségét garantáljuk, ám a kormány és a jegybank „kéz a kézben” valóítja meg gazdaságpolitikáját – mondják Orbánék. Konkrétan: az MNB jelenkori fő feladata az árstabilitás megőrzése mellett a gazdasági növekedés támogatása, ösztönzése. A jelenlegi deflációs környezetben ez ultralaza monetáris politikát jelent, amelynek fókuszában a növekedés mesterséges dinamizálása áll. Az „unortodox” módszerek alkalmazása immár az MNB-ben is meghatározóvá vált.

A monetáris lazítás két fronton érvényesül: a jegybanki alapkamat monoton csökkentése, illetve a növekedési hitelprogram keretében olcsó források biztosítása a kereskedelmi bankoknak.

De hisz a világ nagy jegybankjai is ezt teszik – érvel az MNB új, kormányfüggő monetáris tanácsa. Hát persze. Csakhogy az amerikai jegybank szerepét betöltő FED az elmúlt év végén kezdte meg a mennyiségi könnyítés (QE3) fokozatos csökkentését, a japán, a brit, a kanadai jegybank és az Európai Központi Bank (ECB) monetáris politikáját pedig nem fenyegeti bizalmatlansági krízis, tagországait fizetési válság – míg a hozzánk hasonló gazdasági kitérttségű fejlődő országok jegybankjai (török, indiai, dél-afrikai) a drasztikus árfolyamromlást fékezendő már kamatemelést, monetáris szigorítást hajtottak végre.

Nálunk a **jegybanknak nincs árfolyamcélja**, nem érdeklí sem a 310 forintos euró, sem a 255 forintos svájci frank, makacsul vágja az alapkamatot. [A kézirat leadásakor, 2014. július végén, 2,1 százaléknál tartunk. – *A szerk.*] Kerül amibe kerül a hiteladós lakosságnak és vállalkozásoknak, a devizában eladósodott államnak, az importból származó termékeket vásároló gazdasági szereplőknek. Ráadásul a gyenge árfolyam és a nyomában növekvő – egyelőre latens – inflációs nyomás a propagandával ellentétben nem ösztönzi a növekedést, sőt magas importtartalma miatt a nettó exportot sem, viszont rontja a hazai gazdasági szereplők versenyképességét.

Miért teszi ezt? Azért, hogy ellensúlyozza a kormány növekedést bénító gazdaságpolitikáját, hogy ne kelljen kritizálnia a kormány látszat gazdasági eredményeit és felhívni a figyelmét a növekvő kockázatokra.

Mit kockáztat ezzel? A pénzügyi stabilitást, robbanásszerű árfolyamromlást, a hozamok növekedését, a finanszírozás drágítását és az infláció ismételt felpörgését.

A maffiaállam működési módját vizsgálva nem tudok szabadulni a konkrét adatok hiányában egyelőre nem bizonyítható gyanú szülte kérdéstől: vajon **kinek áll érdekében**

a romló forintárfolyam? Kik, milyen gazdasági és érdekkörök húznak hasznot az árfolyam szakaszos, ám tendenciózus csökkenéséből? Csak a forint ellen spekuláló nemzetközi befektetők? Esetleg a bennfentes információkkal rendelkező, a Családhoz tartozó hazai aktorok, akik „kockázatmentesen” képesek shortolni a forintot és learatni az árfolyamromlás hasznát? Ráadásul elvárható-e a „domesztikált” jegybanktól, mint a ma már pénzügyi felügyeletet is ellátó szervezettől, hogy feltárja és szankcionálja a „bűnös spekulánsokat” – miként azt egykoron buzgó gyorsasággal az egykori PSZÁF (Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete) tette az OTP ellen spekuláló Soros Györggyel?!

4. A nemzeti tőke és vállalkozási réteg megerősítése érdekében kettős protekcionizmus érvényesítése a gazdaságpolitikában

Meg kell erősíteni a hazai vállalkozó réteget, mindenekelőtt a kis- és középvállalkozásokat, állami tulajdonba kell venni a stratégiai ágazatokat és vállalatokat, legalább 50 százalékos tulajdonosi részarányt kell elérni a magyar bankrendszerben, meg kell védeni a magyar termőföldet – hallhatjuk nap mint nap az Orbán-rezsim szlogenjeit. Mindezt erősen globalizáció- és integrációellenes, nemzeti érdekek köntösébe burkolva hirdetik.

De mi történik a valóságban?

A kormány először számos területen **korlátozza a piaci versenyt**. (Közbeszerzések, állami tenderek és megrendelések.) Ennek első lépcsője a nemzeti szintű protekcionizmus, a külföldi versenytársak kizárása vagy esélyeik korlátozása. (Lásd például termőföldvásárlás, infrastrukturális beruházások kivitelezése, bevásárlóközpontok építésének szabályozása stb.) Ide tartozik a külföldi tulajdonú cégek – például bankok, közműtársaságok – lerablása, jövedelmezőségük, árfolyamuk csökkentése, felvásárlásuk lehetőségének, esetleg kényszerének megteremtése. Technikai értelemben közbülső lépésként az átmeneti, úgynevezett **tranzitállamosítás** is ezt a célt szolgálja. (Lásd: előbb a takarékszövetkezetek államosítása, majd privatizálása.)

A második lépcső a magyar szereplők, vállalkozók, tulajdonosok közötti szelekció, az **irányított protekcionizmus**. Itt már vastagon kilóg a lóláb: a klientúraépítés szándéka, a saját gazdasági, hatalmi bázis erősítése és bővítése, a Család és a vazallusok vagyonsodásának biztosítása. Ebbe a körbe tartozik a piacok és vagyonok újraelosztása éppúgy, mint az állami megrendelések és támogatások osztogatása. (Konkrétan: a beruházási megbízásoktól kezdve a dohány-, szerencsejáték- és tankönyvpiac újraelosztásán át, a földbérleteken keresztül, egészen a takarékszövetkezetek államosításáig és privatizálásáig terjed az eddigi lista.)

A bűnösen protekcionista lépéseket jogszabályokkal, eljárási és elbírálási előírásokkal, hazug indoklásokkal támasztják alá. Az egész mechanizmus **a korrupció és a nepotizmus melegágya**, a maffiaállam céljának és működésének leglátványosabb bizonyítéka.

5. A középosztály megerősítése, a családok támogatása

A jól hangzó jelszó átlátszó célt takar: **saját klientúra építése**, a rezsim vezető tagjai és a hozzájuk lojális vazallusok jövedelmének növelése. Ennek megvalósítását számos intézkedés szolgálta.

Az első szint: jövedelemátcsoportosítás a lakosság javára, a vállalkozások és a befektetett tőke terhére. Ez durván gazdaságellenes, egyszersemind radikálisan populista lépés. A 16 százalékos jövedelemadó és a családi adókedvezmények fedezetét részben a magánnyugdíjpénztári befizetésekből, részben a szektorális különadókból teremtették meg.

A második szint: a jövedelmek átcsoportosítása a lakosság egyes csoportjai között. Ez az úgynevezett **„perverz jövedelemelosztás”**, amely az átlagnál magasabb jövedelmű rétegeket kedvezményezte, míg az átlag alatti jövedelműeket sújtotta. Hasonló hatással járt a gyermeknevelést támogató adókedvezmény bevezetése is a családi pótlékkal szemben, ami a nagy jövedelmű, nagycsaládos adóalanyok nettó jövedelmét kiugróan emelte, míg a kis jövedelmű, kevés adót fizető többséget kizárta az adókedvezményből.

A vagyonos családok terheit könnyítette az öröklési és ajándékozási illeték szabályainak megváltoztatása és mértékének csökkentése.

Extra jövedelemhez – sőt sok esetben vagyonhoz! – juttatta a jelentős jövedelemmel és megtakarítással rendelkező hiteladósokat a devizahitel végtörlesztési lehetőségét megteremtő intézkedés – a bankok terhére –, miközben a valóban rászorult és kiszolgáltatott hiteladósok helyzetét nem javította a kormány.

Nincs olyan racionális érv, amely ezeket a provokatív jövedelemnövelő lépéseket elfogadhatóvá tenné. A maffiaállam működésének természetrajza alapján viszont annál érthetőbbé válnak a felsorolt intézkedések.

III. A maffiaállam gazdaságpolitikájának következményei

Az Orbán-rezsim négyéves működése mély nyomokat hagyott a magyar gazdaságon és társadalmon egyaránt.

A következőkben a legfontosabb gazdasági hatásokat próbálom összefoglalni.

1. Tartós gazdasági leszakadás az EU-tól és a régiótól

A magyar gazdaság akkor lenne képes felzárkózó pályára állni, ha kiegyensúlyozott növekedési képessége tartósan meghaladná az EU átlagát. Ez azt jelenti, hogy ha az EU évi 2 százalék körüli dinamikával bővül, a magyar gazdaságnak **minimum 3 százalék/év növekedést kellene elérnie**.

Ilyen mértékű, fenntartható növekedési ütemet egyetlen indikátor sem támaszt alá. Ma a magyar gazdaság potenciális növekedési üteme évi 1 százalékos körüli, azaz Orbánék áldásos tevékenységének következtében kb. évi 2 százalékkal csökkent. Az elmúlt négy év alatt összesen 1 százalékkal nőtt a GDP, és 2013-ban a 2005-ös esztendő szintjét „érte el”. Ezekben az években minden környező ország lekörözött minket.

Ahhoz, hogy a gazdaság növekedjen, a beruházásoknak, a foglalkoztatásnak és a termelékenységnek – azaz a versenyképességnek – egyaránt növekednie kellene.

A foglalkoztatási ráta – a közmunkások és külföldön dolgozók létszámának levonása után – 57 százalékos, négy éve stagnál. Ahhoz, hogy ellensúlyozni tudjuk a demográfiai veszteségek jövedelemcsökkentő és kiadásokat növelő hatását, legalább 10 százalékos növekedésre lenne szükség. (Ez egyébként az EU-átlag.) Erre azonban esélyünk sincs az elkövetkezendő években, hiszen beruházások híján a versenyszférában alig jönnek létre új munkahelyek.

2013-ban a beruházási ráta a GDP 17 százaléka volt, ami a használatban lévő állóeszközök amortizációját sem pótolta. (Ehhez minimum 20 százalékos arányra lenne szükség.) A tartós növekedéshez 20 százalékos meghaladó beruházási ráta tartozik, ami az elmúlt négy évben elmaradt beruházási döntések miatt momentán illúzió.

Fékezi a gazdaság beruházási és önfinanszírozó képességét a tartósan magas újraelosztási arány is. Az Orbán-ciklusban – kisebb ingadozásokkal – **az állam a megtermelt jövedelem 50 százalékát vonja el** adók és járulékok formájában a lakosságtól és vállalkozásoktól, hogy azt újra elosztva finanszírozza az államháztartás kiadásait. Ez a jövedelemelvonás a szétvert, diszfunkcionálisan működő „új adórendszer”, jelesül a jövedelemátcsoportosítás miatt kiesett bevételek pótlására bevezetett számos új adó következménye.

Ekkora jövedelemelvonás mellett sem a lakosságnak, sem a vállalkozásoknak nem marad elég nettó jövedelmük beruházásra, megtakarításokra és fogyasztásra.

Az 50 százalékos körüli redistribúciós rátát a nagy elosztási rendszerek halogatott reformjának segítségével, tehát – az adók növelése helyett – az állami kiadások csökkentésével kellene mérsékelni, hogy növekedést támogató erőforrások szabaduljanak fel.

A növekedési indikátorok közül a termelékenység, a versenyképesség is romlott az elmúlt négy évben. Magyarország **a versenyképességi rangsorokban egyre hátrább kerül**, így nincs esélye arra, hogy a fokozatosan javuló nemzetközi gazdasági környezetet ki tudja használni, a lassan növekvő konjunktúrára rá tudjon csatlakozni.

2. Negatív multiplikátorhatás fékezi a magyar gazdaság fejlődését

Az alacsony beruházási ráta, az elmaradt pótló és bővítő beruházások tovaggyűrűző hatása negatív spirálba viszi a magyar gazdaságot. A beruházások csökkenése kevesebb megrendeléssel, kisebb termeléssel jár, aminek következtében csökken a munkahelyek száma és csökkennek a bérek, így mérséklődik a fogyasztás, ami fékezi a keresletet, és ez

ismét negatívan hat a beruházásokra. Kialakul tehát az ördögi kör, amelyet negatív multiplikatornak nevez a közgazdaságtudomány. Ma itt tartunk.

3. A maffiaállam gazdaságpolitikája feléli, aláássa a jövő esélyeit

Orbánék jelenkori, rövid távú céljaik elérése, hatalmuk stabilizálása és prolongálása érdekében **hatalmas terheket raknak a jövő generációi vállára:**

úgy csökkentik a jelen terheit, hogy azok kiegyenlítésére a jövőben kerüljön sor.

A stagnáló, illetve alacsony növekedési potenciálú gazdaság nem képes kezelni adósságtérheit. Az államadósság befagyott, finanszírozása a magas kockázatok miatt drága, a piaci finanszírozás magas hozamai a jövőt terhelik.

Az alacsony foglalkoztatás mellett nincs esély a negatív demográfiai hatások ellensúlyozására. Egyre kisebb aktív korosztályoknak kell a jövőben egyre bővülő inaktív korosztályokat eltartaniuk.

A magánnyugdíjpénztárak einstandja növeli a jövő nyugdíjterheit, egyszersmind lenullázta a nyugdíj-előtakarékosság ösztönzését, garanciáit. A jelenlegi rendszer **20 éven belül finanszírozhatatlanná válik.**

A voluntarista hatósági árszabályozás (vö. rezsicsökkentés) megsemmisíti a közművállalatok nyereségét, csökkenti karbantartási, beruházási tevékenységüket, azaz tartozásokat halmoz fel a jövő terhére. A költségektől elszakított árszabályozás egyszersmind fokozatosan növeli a jövőbeli áremelések terheit.

A **retrográd oktatási reformok** – közoktatás, szakképzés, felsőoktatás – rontják az iskolából kikerülő fiatalok elhelyezkedési esélyeit, versenyképességüket a munkaerőpiacon. A romló hazai feltételek miatt erősödő kivándorlás aláássa a jövőbeli gazdasági fejlődés alapjait.

Az alacsony beruházási ráta miatt elmaradó karbantartások, rekonstrukciók növelik a jövőbeli pótlási kötelezettségeket, annak terheivel együtt, miközben az új ciklusra áthúzódó felesleges és presztízsberuházások – stadionépítések, múzeumi negyed, városközpontok stb. – a jövő beruházási forrásait terhelik.

4. A „perverz jövedelemelosztás” miatt kettészakadó társadalom egyre népesebb csoportjai kerülnek reménytelen helyzetbe, élnek nyomorszinten

Az elhibázott, zsákutcás gazdaságpolitika káros hatásai drasztikusan jelennek meg a társadalom kiszolgáltatott rétegeinél. Rendszeres jövedelmet biztosító munka helyett **a nyomort konzerváló kényszer közmunka**, képzés és továbbképzés helyett versenyképtelen, a munkaerőpiacon értéktelen munkaerő, a felemelkedés esélye helyett reménytelen leszakadás, gyakorta éhínség lesz egyre nagyobb tömegek osztályrésze.

Az **ultrakonzervatív, úgynevezett teljesítményelvű szociálpolitika és jövedelemelosztás** nem tompítja, hanem növeli az esélykülönbséget, nem konszolidál, hanem elválaszt, kirekeszt. A társadalmi–gazdasági következmények beláthatatlanok. Ami bizonyos, az a növekvő feszültség és elkeseredés, valamint a reménytelenség robbanással fenyegető elegye.

IV. A gazdasági eredmények manipulálása, meghamisítása – látszateredmények súlykolása

A maffiaállam működésének egyik alapvető jellegzetessége a **tömegek manipulálása, félrevezetése**. Ennek látványos terepe a gazdaság.

A politikától soha sem idegen a valóság folyamatait bemutató statisztikai adatok kozmetikázása, önkényes szelektálása és prezentálása. Az a brutális hamisítás azonban, amelyet Orbánék a gazdasági eredmények manipulálásával nap mint nap elkövetnek, példátlan és nálunk ismeretlen volt az elmúlt 20 évben. Ez még akkor is igaz, ha a kirokatba állított mutatók többségében a valóság szerény elemeit is felfedezhetjük. Az igazság kihámozása azonban így még nehezebb, a hamis kommunikáció ugyanis akár hitelesnek is tűnhet.

A lényegében **monopolizált médiában** dübörög a sikerpropaganda, egyik győzelmi jelentés követi a másikat, nem győzzük kapkodni a fejünket.

A jóhiszemű állampolgárnak könnyen olyan téves képzetei támadhatnak, hogy egy gazdaságilag sikeres, szárnyaló országban él, ahol nagyszerű kilátások várnak rá, a fényes jövő csak idő és türelem kérdése. Európa termelési központja, gazdasági motorja leszünk, ahol megvalósul a teljes foglalkoztatás, nő az életszínvonal, gyorsuló ütemben gyarapodik az ország. Virágos oázis vagy éppen szilárd hídfő leszünk a hanyatló Nyugat és az expanzív Kelet között, tőlünk fog tanulni a világ. Mindezt természetesen a példátlanul sikeres gazdaságpolitikát folytató Orbán-kormánynak köszönhetjük, amely elhárít minden akadályt, megvéd minden támadástól, gondoskodik az emberekről és családokról, leleplez minden hazai és nemzetközi ármányt.

Legfeljebb az lehet zavarba ejtő, hogy a mindennapi tapasztalat nem igazolja ezt az idilli képet, éppen ellenkezőleg: reménytelenségről, kilátástalanságról árulkodik.

Az idősebb korosztályok hallottak már ilyen öntömjenéző propagandát és szédelgő víziót a mennyei jövőről: Rákosi, Hruscsov, Mao vagy legutóbb az észak-koreai kedves vezető hazudott illet népének és a világnak. Igaz, az efféle handabandázás mindannyiszor csúfos véget ért...

Milyen hát a kijózanító, sivár valóság?

1. A gazdasági teljesítmény alakulása

2013-ban a magyar gazdaságban növekedési fordulat következett be, a gazdaság kiegyensúlyozott, tartós növekedési pályára állt, amely fenntartható, egészséges szerkezetű – hangzik a hivatalos értékelés. Ezt bizonyítja, hogy tavaly 1,1 százalékkal – ezen belül a IV. negyedévben 2,7 százalékkal – nőtt a GDP, az idén és jövőre pedig már a 2 százalékot is meg fogja haladni, így rövidesen Európa leggyorsabban növekvő, élenjáró gazdasága leszünk.

Valóban, 2013-ban véget ért a reálgazdasági recesszió Magyarországon, a magyar gazdaság a válságokat törvényszerűen követő helyreállítási periódusba lépett. (Vö. János Ferenc és Bródy András 1970-es években publikált, ma is érvényes tanulmányai vagy J. Schumpeter és R. Solow klasszikus tanításai a gazdasági válságok természetéről.)

Ez azt jelenti, hogy a 2012-es, 1,7 százalékos GDP-csökkenést tavaly valóban növekedés követte. Az alacsony bázishoz képest ez törvényszerűnek tekinthető, hisz a válságban talpon maradt vállalkozások, bízva a lassú fellendülésben, hozzákezdtek a kisöppört raktárkészletek feltöltéséhez és az elhalasztott karbantartások, rekonstrukciók pótlásához. Ez nagyjából megalapoz évi 1 százalékos növekedést.

Ha a kibocsátás szerkezetét nézzük, három markáns változást találunk:

- A tragikusan rossz 2012-es mezőgazdasági év után tavaly kedvezett az időjárás az agráriumnak, így nőtt az ágazat kibocsátása, ez fedezte a tavalyi növekedés több mint felét. Adjunk hálát a jóistennek és fohászkodjunk további éltető esőért, nevelő napsugárért! A kormánynak ehhez semmi köze nem volt!
- Tavaly fordultak termőre a nagy gépkocsigyártó-kapacitások Kecskeméten (Mercedes) és Győrben (Audi). Ezek a beruházások még az előző ciklusban indultak, Orbánék már csak az avatószalagot vágják át. Az elmúlt négy évben ilyen horderejű beruházás nem indult Magyarországon, így a jövőben hasonló, növekedést támogató „lökés” nem várható.
- Orbánék hatalmas hajrát vágta ki 2013-ban, hogy az EU lezáruló költségvetéséből a lehető legtöbb támogatást hívják le és használják fel. Ez a kampány felpörgette az infrastrukturális beruházásokat, felújításokat és átmenetileg életet lehel a halódó építőiparba. (Ide tartozik az a valóban példátlan pazarlásdömping, amelyet Orbánék az eszement stadionépítésekkel, a teljesen felesleges presztízsberuházásokkal – lásd a Kossuth tér örült átépítése –, számos település központjának hivalkodó „feldíszítésével” – a díszburkolattól a szökőkutakig – hajtanak végre.) Ám ez a hatás ebben az évben még érvényesül, de 2015-től már nem ismétlődik, sőt a történelmi mélypontra süllyedt lakásépítések terén sem várható lényeges növekedés.

A tavalyi lendület, valamint az EU lassú növekedése és az erőszakos rezsicsökkentés következtében alacsony infláció miatt növekvő reálbérek idén enyhe lakossági fogyasztásbővüléssel járhatnak, ami megalapozhat egy 2 százalékot meghaladó növekedést 2014-ben.

A növekedés indikátorai azonban – miként arra már az előzőekben utaltam – gyengék, a tartalékok kimerültek, így 2015-től újabb lanyhulás várható.

Eközben az EU várhatóan 2 százalék felett, régiós versenytársaink ezt jóval meghaladó mértékben növekedhetnek. Azaz felzárkózás helyett további leszakadás vár ránk, élenjárók helyett sereghajtók maradunk.

2. Magyarország ismét vonzó befektetési cél, újra nőnek a külföldi befektetések

A hivatkozási alap a 2013. évi közvetlen külföldi tőkebefektetés, az FDI-állomány bővülése az előző évhez képest.

A mutató jótékony homályban tartja, hogy a külföldi befektetések 70 százaléka a Magyarországon működő **leánybankok anyabanki feltőkésítése**, amire azok működőképességének megőrzése miatt volt szükség. Az agyonszidott és rágalmozott anyabankok azért növelték leányaik tőkeállományát, hogy pótolják a kormány brutális sarcai miatt keletkezett veszteségeket. Ebből a befektetésből **egy cent sem ment beruházásokra**, új kapacitásokra. A megmaradó effektív befektetések volumene pedig kisebb, mint 2010 előtt bármikor.

A nagy garral beharangozott keleti nyitás politikája momentán semmilyen kézzel fogható eredménnyel nem járt. Kínai, orosz vagy közép-ázsiai beruházásoknak se híre, se hamva. Persze jön majd Paks, ami mindent felülír.

Ha valóban így lesz, Isten irtalmazzon nekünk!

3. Csökken a magyar államadósság

2010-ben a GDP 80,4 százaléka volt a bruttó államadósság, 2013. december 31-én 79, 2014. január 31-én 80,7 százalék. Eközben Orbánék „**elégették**” a **3000 milliárd forint magán-nyugdíjpénztári vagyont** anélkül, hogy az adósságállomány egy centtel csökkent volna.

A fordulónapi javulás prezentációs trükk: az állam likvid pénzeszközeiből lejárat előtt fizettek vissza államadósságot, hogy az év végi mutató kedvező legyen, majd azt januárban azonnal pótolták is a pénzpiacokon.

A gyenge potenciális növekedési képesség, valamint a romló forintárfolyam miatt – a rövid távú ingadozásokon túl – az államadósságot képtelen tartósan csökkenő pályára állítani a kormány. A felhalmozott kötelezettségvállalások, különösen a paksi hitelszerződés miatt pedig **rövidesen 90 százalék fölé emelkedik a bruttó államadósság!**

4. Javul a magyar gazdaság egyensúlyi pozíciója: az államháztartás hiánya tartósan 3 százalék alatti, a folyó fizetési mérleg jelentős többletet mutat

Igaz. Kérdés, milyen áron, és ez fenntartható-e.

Az államháztartási hiány csökkentésének ára az adóemelésekkel csökkentett növekedési képesség, illetve az ellátó rendszer működési képességét veszélyeztető kényszertakaré-kossági intézkedések sorozata. Tartós és dinamikus gazdasági növekedés, valamint érdemi kiadási reformok hiányában a jelenlegi pozíció csak újabb adónöveléssel vagy a fűnyíró rendszeres működtetésével tartható fenn.

A szufficites folyó fizetési mérleg valóban csökkenti a magyar gazdaság kitettséget, javítja önfinanszírozó képességét. A pozitív mérleget növekvő export, valamint az EU támogatásai és csökkenő import alapozták meg.

Az Európai Unió javuló konjunktúrája a jövőben is húzhatja az exportot, miként a beérkező EU-források is javíthatják a fizetési mérleget.

Az import alakulása a gazdasági növekedéstől függ. A rekordalacsony szintű beruházások és a csökkenő, majd stagnáló lakossági fogyasztás alacsony szinten tartotta az importot, így javulhatott a külkereskedelmi és a fizetési mérleg. Ám ha tartós és dinamikus növekedésnek indulna a magyar gazdaság, bővülnének a beruházások, valamint a lakosság fogyasztása, megugrana az import. A magyar gazdaság magas importigényessége miatt a behozatal dinamikája konjunkturális szakaszban mindig meghaladja az exportbővülés ütemét, így romlik a külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlya.

Az a **sajátos csapda** jellemzi a magyar gazdaságot, hogy vagy kedvező fizetésimérlegpozíció, ám gyenge növekedés vagy stagnálás, illetve javuló növekedéssel együtt járó fizetésimérleg-romlás között választhat.

Magyarul, szerkezeti reformokra és új befektetésekre alapozott, export- és beruházásvezérelt, megtakarításokkal támogatott növekedés mellett lehet megőrizni a gazdaság makroegyensúlyát. Enélkül csak eladósodás vár ránk. Ma mindkét komponens hiányzik a magyar gazdaságból.

5. Rekordalacsony az infláció Magyarországon

Így van. A szép eredményt a következő tényezők hozták létre:

- alacsony gazdasági növekedés és fogyasztás, korlátozott kereslet, erős nemzetközi verseny fékezi az árnövekedést;
- a voluntarista rezsicsökkentés lenyomja a közműszolgáltatások árait.

Az első tényező elemei közül az erős verseny tartósan antiinflációs hatású. A növekedés és a fogyasztás bővülése nyomán erősödő kereslet már növelni fogja az inflációs nyomást. Hasonló a helyzet a tartósan gyenge forintárfolyam importárakra gyakorolt hatásánál is.

A mesterséges rezsicsökkentés nem tartható fenn. A költségektől elszakított árak miatt nő a latens, áremelésre irányuló nyomás, ami előbb-utóbb utat tör magának – vagy romlik az ellátás biztonsága.

A tartós tendenciát az úgynevezett maginfláció alakulása jelzi. Ez jelenleg is 2,5-3 százalék között ingadozik. Tehát a kedvező nominális inflációs mutatók részben mesterségesek, részben átmenetiek.

6. Javul a foglalkoztatás Magyarországon

Csupa lelkesítő hír és adat: meghaladta a 4 millió főt a foglalkoztatottak száma, soha ennyien nem dolgoztak még hazánkban, tartósan 10 százalék alá csökkent a munkanélküliség, már kevesebb mint 400 ezer embernek nincs munkája, megindult a növekedés a versenyszférában is, kedvezően hat a foglalkoztatásra a munkahelyvédelmi, illetve a növekedési hitelprogram.

Már-már tapsolni támad kedvünk. Csak hát ama gonosz, részletekben megbúvó ördög gyorsan elveszi virágos jókedvünket.

A javuló abszolút számok mögött két statisztikai elem húzódik meg: a közmunkások létszámának növekedése – ma már több mint 200 ezer fő –, valamint a regisztrált, külföldön munkát vállaló honfitársaink létszáma javítja a foglalkoztatási statisztikát. Nélkülük a foglalkoztatási ráta még mindig 57 százalék, tragikusan alacsony.

A két, abszolút számokat javító tényező durván torzítja a valódi helyzetet. **A közmunka nem hoz létre jövedelmet**, ellenkezőleg, apasztja azt, terheli a költségvetést. A külföldön munkát vállalók a befogadó ország teljesítményét növelik, jövedelmüket ott költik el. (Kivéve, amit megtakarításként vagy támogatásként hazautalnak.)

A versenyszférában dolgozók növekvő száma – néhány ezer fő – hibahatáron belül van, elhanyagolható. Minimális beruházások mellett továbbra sem jönnek létre tömegesen új munkahelyek, a vállalati csődök és felszámolások gyarapodása nyomán pedig továbbra is szép számmal szűnnek meg munkahelyek.

Semmi okunk hát a dicsekvésre.

V. Összegzés

Milyen összefoglaló következtetésekre juthatunk az előző analízis nyomán?

Az Orbán-rezsim maffiaállamának sajátos gazdaságpolitikája működik és eddig elérte végcélját. A „Család” és klientúrája gyarapodik létszámát, valamint vagyoni és jövedelmi viszonyait tekintve egyaránt.

Orbánék hatékonyan használják lényegében korlátlan hatalmukat önző céljaik elérésére. **Az erőszakos vagyoni-, piac- és jövedelem-újraelosztást** eddig semmi és senki sem volt képes megakadályozni vagy korlátozni, ráadásul a rezsim hazai népszerűsége sem csökkent.

Nem csekély szerencse is segítette az Orbán-rendszert. A nemzetközi likviditásbőség, a javuló európai konjunktúra, a gyenge EU-kontroll, valamint az Unió belső feszültségei mind-mind Orbánék kezére játszottak, így eddig megúszták komolyabb gazdasági krízis nélkül. (Ugyanakkor az is igaz, hogy az EU legutóbbi, országspecifikus jelentése a kedvező magyar gazdasági eredmények és folyamatok többségét egyszeri vagy átmeneti tényezők hatásának tulajdonítja, ezért fenntarthatatlannak ítéli. A megalapozott és fenntartható gazdasági növekedés támogatása érdekében hét konkrét gazdaságpolitikai ajánlást tesz, amelyek teljes szembefordulást javasolnak az elmúlt négy év „unortodoxiájával”).

A rezsim eredményesen manipulálja a társadalom többségét. Harsogó sikerpropagandájával, a média monopolizálásával elkábítja híveit, reménnyel tölti el a sorsuk jobbra fordulásában bízókat. A megalapozott kritikák leperegnek róluk, nem érik el a félrevezetett többség ingerküszöbét. Gátlástalanul játszanak a tömegeket motiváló érzelmekkel, a szimbolikus politizálást is felhasználva a keserű valóság palástolására.

Ügyes – mondhatnánk erre amúgy pestiesen.

Nem tagadom, hogy amolyan vörös farokként legfeljebb néhány közhellyel tudom traktálni a kedves olvasót. A fák nem nőnek az égig, a gazdaságban bizton eljön az igazság pillanata. Azt biztosan tudhatjuk, hogy a tömeges hazugságra és rablógazdálkodásra épülő rezsimek tartósan nem konszolidálhatók. Tagadhatatlan, hogy a hatalomgyakorlás eszközeinek lényegében korlátlan birtoklása és gátlástalan felhasználása, az „erő” féktelen, agresszív érvényesítése átmenetileg stabilizálhatja a rezsimet. A társadalom nagy részének egzisztenciális kiszolgáltatottsága, terjedő félelme sokaknál beletörődést, másoknál kényszerű alkalmazkodást szül. A gazdaság szereplői rövid távú érdekeiknek megfelelően idomulnak a rendszerhez, az intézmények vezetői kiszolgálják azt. Az értelmiség nagy része hallgat vagy öncenzúrát gyakorol. A reménytelen helyzetben lévő, kiszolgáltatott társadalmi rétegek erőtlenekek, nem tudják megszervezni ellenállásukat. Az ellenzék erőtlen, koncepciótlan, képtelen hiteles alternatívát kínálni Orbánékkal szemben. A magyar társadalom nagy hagyományokkal rendelkezik az autoriter rezsimek elviselésében, sokáig képes „alámerülni, és kibekkelni” a szabadság és demokrácia hiányát. A tömeg manipulálását elvégzi a lényegében monopolizált közmédia. Ha a világgazdaságban és az EU-ban nem következik be újabb súlyos gazdasági krízis – aminek momentán nincsenek jelei – a magyar gazdaság szerény növekedéssel képes továbbmúködni.

Ám a hazugságok napvilágra kerülnek, **a klientúrát tápláló javak előbb-utóbb elfognak**. A soha nem szűnő igények kielégítése csak ismételt elosztással valósítható meg, azaz jövedelmet, vagyont, piacokat kell elvenni tulajdonosaiktól ahhoz, hogy másoknak adhassák. Ez fokozatosan érdeksérelmekhez, azok felgyülemlése pedig **a rezsimszéteséséhez vezet**. Ez az egyetlen jó hír.

Alan Greenspan – a FED elnöke 1990–2006 között – írja nemrég megjelent könyvében (*The Map and the Territory*, New York, 2013, Penguin Press), hogy a gazdaságban

előbb-utóbb érvényesül a racionalitás, felülírja az ostobaságot és a kisstílű önzést épp úgy, mint a politikai voluntarizmust.

Ez reményteljes végszó lehetne, csak hát mikor? Hisz Keynestől már megtanulhattuk, hogy hosszú távon mindannyian halottak vagyunk.

Mindössze egy dologban lehetünk biztosak: a magyar gazdaságpolitika gyökeres megváltoztatásához, az ország felemeléséhez mindenekelőtt az Orbán-rezsimet kell leváltani. Enélkül nincs esély az újjáépítésre, a felzárkózásra, szebb és jobb jövőre. A maffia-állam helyébe egy új, demokratikus államnak kell lépnie. Csak ez biztosíthatja, hogy a gazdaságpolitika ne a maffiacsalád, hanem az ország gyarapodását szolgálja. A skorpiónak ugyanis az a természete, hogy minden élőlényt halálosan megmar, akivel kapcsolatba kerül – ezért aztán a régi-új hatalomtól semmi jót nem várhatunk...

Az áprilisi választásokon aratott újabb siker után számos fontos kérdés maradt az ország jövőjével kapcsolatban. Mikor következhet be az Orbán-rezsim trónfosztása, mikor döbben rá a társadalom önálló gondolkodásra még képes része, hogy permanensen becsapják, bizalmát, jóhiszeműségét gátlástalanul kihasználják, és milyen árat kell majd mindannyiunknak fizetnünk a valamennyi hatalmi és úgyszólván korlátlan gazdasági eszközzel rendelkező, hatalmát foggal-körömmel védő rezsim leváltásáért? Mi lesz az utolsó csepp a pohárban? Esetleg az a krízis, amely katarzishoz vezet, s a társadalom többségét cselekvésre készíti? Kihúzzák-e Orbánék 2018-ig? Létrejön-e végre az erős és kormányképes ellenzék, amely a társadalom többségének támogatását meg tudja szerezni és képes lesz valódi alternatívát kínálni Orbánékkal szemben?!

Az elmúlt négy év **gátlástalan rablógazdálkodását** is igazoló második választási győzelem után vajon demokratikus és főleg békés úton leváltható-e az Orbán-rezsim, vagy elkerülhetetlen lesz a nyílt lázadás, akár az utcai harc? (Netán nálunk is megvalósul a 2002-es argentin forgatókönyv?!)

A válaszokat nem tudom, a lehetséges forgatókönyvek felvázolása pedig már sok új tanulmány feladata lehet. Április 6. után már ezen kell dolgozni...

A tanulmányban hivatkozott gondolkodók

BRÓDY ANDRÁS – közgazdász
FRIEDMANN, MILTON – közgazdász
GREENSPAN, ALAN – bankár
JÁNOSSY FERENC – közgazdász
KEYNES, JOHN MYRDAL – közgazdász
KORNAI JÁNOS – közgazdász
MARX, KARL – filozófus
SCHUMPETER, JOSEPH – közgazdász
SOLOW, ROBERT – közgazdász

Fogalomtár

Adósságállomány: a bruttó államadósság aránya a GDP-hez mérve.

Beruházási ráta: a beruházások mértéke a GDP arányában.

Centralizáció: az állami jövedelemelvonás mértéke a GDP-hez képest.

Deficit: valamely gazdasági mérleg hiánya.

EU-költségvetés: a 2006–2013, illetve 2014–2021 közötti időszakokra szóló uniós pénzügyi terv.

FED: Federal Reserve System, az USA jegybankja és monetáris hatósága.

Fiskális politika: az állam gazdálkodását és pénzügyeit meghatározó politika (államháztartás, költségvetés, adóztatás).

Fizetési mérleg: a külföldről származó bevételek és befektetések, valamint a külföldre teljesített kifizetések és tőke-transzferek egyenlege.

Foglalkoztatási ráta: a foglalkoztatottak létszáma a 14–65 éves korosztály teljes létszámához viszonyítva.

Gazdasági ciklusok: a növekedés, lenyulás, visszaesés, stagnálás és a konjunktúra viszszaesésének periodikusan ismétlődő szakaszai.

Helyreállítási periódus: a gazdasági válságok mélypontját követő pótlások időszaka.

Ikerdeficit: az államháztartás és a folyó fizetési mérleg együttes hiánya.

Inflációs ráta: a nominális áremelkedés mértéke az előző időszak százalékában.

Koherens gazdaságpolitika: a fiskális, a monetáris és a jövedelempolitika összehangolt, harmonikus programja és működtetése.

Külkereskedelmi mérleg: az export és import egyenlege.

Maginfláció: a külső és egyszeri vagy átmeneti hatásoktól megtisztított fogyasztói árindex (például szezonális élelmiszerárak, fogyasztói adóváltoztatások, hatósági árváltozások – lásd rezsicsökkentés stb.).

Monetáris politika: a kamat, az árfolyam és az infláció, valamint a pénzmennyiség szabályozása.

Multiplikátor hatás: a beruházások tovaryűrűző hatása más gazdasági folyamatokra (példul foglalkoztatás, fogyasztás, export, import, infláció, versenyképesség stb.)

Potenciális gazdasági növekedés: egy nemzetgazdaság tartós növekedési képessége. A kibocsátott teljesítmény egyszeri, illetve átmeneti hatásoktól megtisztított mutatója, a GDP százalékában. Bázis az előző év.

Reálbér: a nominális bér és az árindex hányadosa.

Redisztribúció: az állami újraelosztás mértéke a GDP-hez mérve.

Sufficit: valamely gazdasági mérleg többlete.

Túlzottdeficit-eljárás: az EU Bizottságának eljárása, az évi 3 százaléknál nagyobb mértékű államháztartási hiányt kimutató EU-tagországokkal szemben.

• Ara-Kovács Attila

• **Nemzeti diplomácia helyett családi üzlet**

• Az Orbán-kormány külpolitikája¹

I. A magyar modell válsága

A jelenlegi kormány narratíva szerint a rendszerváltás megbukott; az elmúlt huszonöt évben nem egy demokratikus rendszer épült ki Magyarországon, hanem egy szociálisan igazságtalan társadalom, amely ráadásul elveszítette nemzeti karakterét. Ez utóbbi vonását hangsúlyozná a magyar szuverenitás csorbulása azáltal, hogy az unió tagjai letünk. E ponton a magyar szélsőbaloldal és a Fideszt is magában foglaló, radikalizálódó jobboldal véleménye messzemenően egybecseng.

Valóban így lenne? A jelenleg zajló ukrajnai események tükrében kijelenthető: semmiképp. Az Ukrajnába bevonuló orosz csapatokról szóló jelentések, az 1956-ot és 1968-at idéző mai megszállás híradójeleneteinek fényében még ijesztőbbnek tűnik belegondolni, mi lenne, ha Magyarország nem lenne tagja a NATO-nak, kívül lenne az Európai Unión. A legjobb – hangsúlyozom: a legjobb – scenárió, amely a közeljövőnköt jellemezheti, az egy új hidegháború eskalációja. Ennél csak rosszabb verziók válhatnak valóra. Márpedig egy háború akkor is háború, ha történetesen nem „forró”, hanem csak „hideg”. Erről sokunknak vannak eleven emlékképei. De szerencsére most a másik oldalon állunk.

1989-et követően a magyar politikai elit még józanul mérte fel az ország mozgásterét, és e tekintetben az akkori parlament pártjai között konszenzus alakult ki. Ekkor elsődlegesnek tűnt az **euroatlanti csatlakozásunk** kérdése. Nem egyszerűen csak egy *uniós* perspektíva rejlett e célkitűzésben, hanem legalább ilyen hangsúlyosan *transzatlanti* elkötelezettség is. Ez akkor egybeesett a nyugati liberális demokráciák szándékával, hisz számukra is egyértelmű volt: olyan messzire kell kiterjeszteni a politikai értelemben vett Európa határait, amilyen mértékben az lehetséges.

Amikor a fent említett doktrína megfogalmazódott (1990), még létezett a Szovjetunió, amikor tíz év múlva Magyarország tagja lett a NATO-nak (1999), már nem; de ha akkor még nem is merültek fel azok a súlyos kétségek az orosz szándékokkal kapcsolatban, amelyek agresszív kibontakozásával ma kénytelenek vagyunk szembenézni, az óvatosság e téren mindenképp indokoltnak tűnhetett.

Jelenleg a Nyugat és Magyarország, illetve, másrésről a magyar kormány és Magyarország érdekei nem esnek egybe. Az Orbán-kormány úgy próbál belpolitikailag mozgásteret teremteni magának, hogy feladja azt a szuverenitást, amelyet az euroatlanti csatlakozással megszereztünk. Nem újkeletű próbálkozás ez, elvégre a 20. század magyar diktatórikus rendszerei ugyanezt tették, hol Németország, hol a Szovjetunió garantálta zárt szövetségesi rendszerek keretei között, hogy a külpolitikai szuverenitás feláldozásáért, illetve az érdekszférába való gazdasági integrálódásért cserébe az épp aktuális uralkodói kaszt szabadkezet kapjon uralma stabilizálására és a szűk uralkodói réteg gyarapodáshoz segítésére a társadalom zömének rovására.

A Fidesz sikeresen letérítette az 1989-es magyar modellt a rendszerváltás által felkínált pályáról. Nem ma, hanem akkor, amikor Orbán Viktor kijelentette: „*a nemzet nem lehet ellenzékben*”, és ezzel elindított egyfajta belső hidegháborút. Ekkor kezdődött el a magyar válság, de nem a rendszerváltás társadalmi modelljének válsága, hanem mindannak, ami utána következett. Az elmúlt négy év (2010–2014) e folyamatot végzetessé és talán visszafordíthatatlanná tette. Az országból elmenekülő százezrek józanul és fájdalmasan meghozott döntése példázza mindezt a leginkább.

II. A magyar külpolitika mozgástere²

Az Európai Unió eddig nem látott konfliktusokkal kénytelen szembenézni, mind a határain belül, mind pedig azokon kívül. A magyarországi posztkommunista maffiaállam 2010–2014 közötti kiépülése után az az értelmezési keret elveszítette érvényét, mely az unió nagy, 2004-es *Drang nach Osten*je után a felvételt nyert kelet-európai társadalmak demokráciadeficitjét egyszerűen gyermekbetegségnek tekintette, és azt remélte – megfelelő kezelés esetén – az bizonyosan kinőhető.

A limesen belül

A valaha a térség legdinamikusabban modernizálódó és demokratizálódó országában, **Magyarországon mára kialakult autokratikus „centrális erőter”** jelzi: a liberális demokrácia stabilizációja csak az egyik lehetőség. A kelet-európai posztkommunista társadalmak ki vannak téve annak, hogy autokratikus rendszerekké fejlődjenek, és ezek képesek legyenek ekként stabilizálni hatalmukat. Az EU szempontjából kérdéses, milyen fegyelmező szankciókkal tudja visszatéríteni az érintett országokat a liberális demokrácia pályájára, illetve – a szankciók eredménytelensége esetén – képes-e kutasztítani azokat a közösségből? A Brüsszel által legitimált szankciók rendszere két előfeltevére épül. Egyrészt, hogy az integráció olyan érték-közösség, amelynek hatékonysága ezen érték-

rendszer koherenciáján és homogenitásán alapul. Másrészt, hogy a tagországok tudatosan vállalt és követett politikájának a liberális demokráciák értékrendszere képezi a központi vezérlő elvét, és az ettől való eltérés nem szándékolt, csak eseti deviancia lehet. A szankciók rendszere csak e két előfeltevés esetén működőképes, ellenkező esetben – mintegy végső megoldásként – magától adódna a kizárás a közösségből. Azaz: amennyiben nem teremthető meg a tagországok értékrendbeli összhangja, illetve nincs törekvés egyes tagországok részéről az értékrendbeli devianciák felszámolására, a szervezet – már csak önvédelme érdekében is – ki kell hogy vesse magából az érintett országot vagy országokat.

Mivel a magyar társadalom érzékeli, hogy a „centrális erőter rendszer” nem esetlegesen, hanem szisztematikusan tagadja az unió értékvilágát, rendre felmerül a feltételezés, hogy Orbán Viktor kormányfő végső soron ki akarja-e vezetni Magyarországot az unióból.

Mindazonáltal mégsem várható sem az ország kizárása, sem pedig kilépése az unióból.

A limesen kívül

A legutóbbi kelet-európai politikai események azt jelzik, hogy **geopolitikai verseny van kibontakozóban az Európai Unió és az Oroszország** vezetése, épp kiépülő úgynevezett Eurázsiai Unió között. Ezt a versenyt az teszi különösen élessé, hogy a nagy érdekszférák küzdelme két másik dimenzióban nyer megerősítést. Egyfelől a kvázi demokratikus, illetve a kvázi autokratikus erők harcaként; másfelől egy egyre nyilvánvalóbban etnikai jelleget öltő konfliktus keretében. Ez utóbbi részben kulturális is, hisz például Ukrajna vagy Moldávia esetében a második világháborút követően az ellentétek területileg messze túlnyúltak az „ortodoxia hagymakupolás” világán és mélyen benyomultak a „katolikus gótika” világába.

Egy értékrendszer-küzdelem céljai keverednek tehát egy birodalmi küzdelem szempontjaival. A küzdelem nem (feltétlenül) háborús eszközökkel zajlik. Épp ellenkezőleg: a nagyhatalmak mintegy „bónusz akciókkal” igyekeznek befolyásolni a meghódítandó közönségek választását. E téren Alekszandr Lukasenka Belorusziája ugyanazt jelenti Moszkvának, mint Orbán Magyarországa Brüsszelnek. Az orosz fél olcsó energiát, adminisztratív eszközökkel biztosított volt szovjet piacot ígér, az Európai Unió a társult tagjainak járó uniós forrásokat és versenyalapú hozzáférést az EU-piacokhoz. A küzdelem birodalmi jellegét az is hangsúlyozza, hogy kölcsönösen kizárják a „bónuszok” együttes igénybevételének lehetőségét.

Ukrajna belátható időn belüli uniós csatlakozása kizárt, ha szigorúan vesszük az értékrendszer-homogenitás követelményeit, miközben a Nyugat geopolitikai célkitűzései az egyre szorosabb együttműködés irányába hatnak.

Értékközösség versus geopolitika

Az EU hirdette értékközösség-racionalitás és a kényszerítő geopolitikai racionalitás az elkövetkező néhány évtizedben kizárja egymást, vagyis együttesen nem megvalósíthatóak. Ha a jelenlegi struktúrába engednék, csábítanák be a még kint lévő balkáni és kelet-európai volt szovjet köztársaságokat, ez az értékközösség végzetes inflálódásával járna. Ha ettől elzárkóznának, sőt a limesen – azaz az unió határain – belül létrejövő kvázi autokratikus rendszerek kitaszítása is felmerülne, az a reinkarnálódó orosz birodalom nyugati térnyerésének adna esélyt. Ha az unió földrajzi határait Brüsszel szigorúan az értékközösség határainál kívánja meghúzni, az garantáltan Jalta reinkarnációját jelentené, amelyben az értékstruktúrák történelmi önmozgása felülírja a politikai közösségnek az érvényét. Míg Jalta egy szigorúan észak–dél tengely mentén szelte ketté Európát a kulturális értékközösségekkel nem sokat törődve, e tengely ma, úgy tűnik, északkelet-délnyugat irányban húzódná, visszavonhatatlanul beágyazva az unióba a balti államokat, Lengyelországot, a Cseh Köztársaságot, Szlovéniát és talán Szlovákiát, illetve erősen – a politikai fejlemények tendenciája miatt – kérdésessé téve Magyarországot, Románia és Bulgária helyét e közösségben.

Az értékközösség és a geopolitika ellentmondása a kétsebességes unió rendszerében fog feloldódni. Bár Brüsszel erről ma még nem akar tudomást venni, minden politikai kényszer ebbe az irányba hat. A többsebességes Európa egyik – mondhatjuk úgy: nyugati – bázisát maga az eurózóna adja. A visszavonhatatlanul az unióba beágyazott, már említett posztkommunista államok vagy részei az eurózónának, vagy kormányaik, tekintet nélkül ideológiai színezetükre, határozottan sürgetik az ahhoz történő pár éven belüli csatlakozást. Mások viszont – köztük Magyarország – állami ideológiát gyárt az eurózónán való tartós kívülmaradás indoklására. A **„nemzeti szabadságharc” retorikájába rejtett függetlenségi igény valójában a liberális demokrácia normái alóli felmentés eufemisztikus kifejeződése.** Ne legyenek kétségeink, amit ezek az országok „nemzetek Európájának” hívnak, az kvázi autokrata rendszerek kiépítésének–fenntartásának igénybejelentése. Jó előre megmondható, hogy ebbéli kísérleteik többé-kevésbé sikeresek is lesznek, mert az Európai Unió geopolitikai megfontolásai nem engedhetik meg, hogy egy következetes értékkövető politika nyomán az orosz birodalom újra a Lajtaiáig, azaz Magyarország nyugati államhatáráig érjen.

Autokraták játéktere

Mindebből az következik, hogy elkerülhetetlenül **haladunk egy eurózónán kívüli, tartós ütközőzóna kialakulása felé,** amely az uniós normák „elnéző” alkalmazásának a terepévé válik. Az új birodalmi logika nem a „felperzselt föld” taktikájával védi magát, hanem adagolt támogatásokkal, valamint a korábban – szándékai szerint – csak esetlegesen megtúrt demokráciadeficittek tartós tudomásulvételével.

Miért is akarnák az Orbánhoz hasonló autokraták kivezetni országukat az unióból, ha ezekben az ütközőzónákban úgy rendezkedhetnek be, hogy eközben „két birodalmat adóztatnak”: az uniótól strukturális és kohéziós alapok, míg az orosz birodalomtól az energiamegállapodások biztosítanak pótlólagos forrásokat számukra. Az előbbivel a civilizált politikai jómodor, a szabadság eszményeinek látszatát fizettetik meg, az utóbbival behódolásukat a keleti függőségi rendszerbe. De míg a 17. században Bethlen Gábor fejedelem egyensúlyozása a Habsburgok és a török porta között Erdély függetlenségét szolgálta, addig **Orbán „pávatánca” csak maffiaállamának stabilitását, a hatalom kisajátítását szolgálja.**

III. A diplomácia trónfosztása

A külföld, a nagyvilág egy országot többnyire annak külpolitikája tükrében szemléli, illetve érdemi értesüléseit elsősorban diplomáciai csatornákon szerzi be. Annál is inkább, mert mára rendkívül kitérült a „diplomácia” fogalma, a *public diplomacy*-tól a kulturális cseréken, a gazdasági lehetőségek feltérképezésén át a komoly konfliktusok kezeléséig mind e dimenzióban kap tulajdonképpen értelmezést.

Az egyes országok polgárai viszont társadalmi létük tényeit a mindennapi tapasztalatból, mintegy alulról szemlélve ismerik meg, összegzik, alakítják ki véleményüket velük kapcsolatban. Ennélfogva **a külső és a belső kép egy országról, annak rendszeréről gyakorlatilag soha nem vág egybe;** ez nem rejt önmagában konfliktust, hisz objektíve a kétfajta szemlélet más és más célokat szolgál. Mégis vannak történelmi pillanatok, amikor a külföld képe egy országról messzemenően egybeesik az adott állam polgárainak napi tapasztalatával. Ez akkor következik be, amikor egy ország társadalma, gazdasága, politikai elitje mély válságban van, ezért rendkívül rosszul teljesít.

Persze hiába válik egyre általánosabbá a negatív tapasztalat, ha ezt az ellenzék képtelen társadalmi vízióvá, politikai szándékká formálni, és a vágyak megfogalmazása („*Tiszteletet a magyaroknak!*”) továbbra is a kormányerők monopóliuma marad. Különösen veszélyes ez akkor, ha külpolitikailag **az euroszkepticizmus ad ideológiai keretet az elégedetlenségnek, megbénítva az európai és a nemzeti identitás kettősségének az összehangolását.** Nincs feloldás, csak permanens patthelyzet.

Az ilyen államok iránt persze megnő az érdeklődés, amit részben a krízisektől való érthető viszolygás korbácsol fel, részben az adott állam kiszolgáltatott polgáraival szemben érzett szolidaritás. Az újságok kezdenek gyakrabban beszámolni az ott lejárló eseményekről, a diplomaták naponta jelentenek, a titkosszolgálatok pedig rendszeres összegző elemzésekben hívják fel kormányaik figyelmét a várható kockázatokra. A rendszerváltás időszakát már jóval megelőzően Európában ilyen államnak számított például Románia; hiába próbálta a rendszer teljesen izolálni az országot, a külföldi lapok

beszámolóiból ugyanaz a realitás tükröződött vissza, mint amivel az egyszerű román polgár naponta szembesült az utcán, a munkahelyén, otthonában. Pedig számos elkötelezett híve volt a rendszernek, s azok tömege, akik merő opportunizmusból vagy félelemből csakis a kiegyezést keresték, messze meghaladta azokét, akik a diktatúra bukásáért aktívan felléptek. Románia – egyébként nagy hagyományokra visszatekintő – diplomáciai szolgálata abban az időben gyakorlatilag két területre szorult vissza: a rendszer presztízsének védelme volt az egyik legfőbb feladata, a tények elhazudására; továbbá a rendszer számára oly nélkülözhetetlen gazdasági kapcsolatok ébrentartása.

Az első Orbán-kormány idején (1998–2002) Magyarország még az uniós csatlakozás előtt állt, így az EU egyértelmű elvárásait nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ennek ellenére – például a diplomáciában is – egyre szaporodtak az aggasztó jelek: tanúi lehetünk például a külügyi pozíciók „családi privatizációjának”. Már ekkor feltűntek azok a nagykövetek, akik később az orbáni gazdaságban folytatták karrierjüket. Fideszes körökben egy idő után divatba jött a „hasznos” amerikai gyakorlatra való hivatkozás. Az, hogy a nyertes elnök kampányát támogatók kapnak nem-karrierdiplomata kinevezéseket nagyköveti posztokra, meglehetősen kifogásolható eljárás, aminek negatív tapasztalatai – April H. Foley (2006–2009), Eleni Tsakopoulos Kounalakis (2010–2013) felháborítóan rossz nagyköveti teljesítményük miatt – Magyarországon is levonhatók, de az Egyesült Államokban szigorúan a kampány és a párt finanszírozásának támogatói kapnak így „jutalmat”, nem pedig – mint az Orbán-kormány esetében – a politikai vezető családi üzletének részesei.

2010 után még egyértelműbbé vált a helyzet, immáron **a külügyek kiemelt funkciójává vált a „fogadott politikai család” üzleteinek bonyolítása**; tágabb értelemben egyrészt hatalmi biztosítékok, másrészt a tényleges gazdagodás formájában.

Az Orbán-kormány számára értelmezhetetlenné és így hasznavehetetlenné vált az a diplomáciai működés, amely a demokratikus rendszerekre jellemző. Nem véletlen, hogy 2014. június 6-án megszűnt egy intézmény, amelyet Külügyminisztériumnak hívtak, s az örökébe lépő Külgazdasági és Külügyminisztérium már nevében is jelzi a hangsúlyok eltolódását. Ez az átalakulás egyébként már korábban bekövetkezett, akkor, amikor Szijjártó Péter számára a miniszterelnökségen létrehozták a Külügyi és Külgazdasági Államtitkárságot (2012), és a Martonyi János minisztersége alatt működő Külügyminisztérium feladata csak a napi rutin vitele maradt, illetve az, hogy igyekezzen elhitetni a világgal: a kormányt és a rendszert ért minden kritika a maga nemében téves: valótlanosságokra, ellenséges rágalmakra vagy jobb esetben tudatlanságra épül.

Ennélfogva **a mai külügyi stratégia valódi hármass prioritása:**

- A rövid távú hatalmi célok elérése, amelyekkel stabilizálni lehet a kormánynak – a globális folyamatokkal való állandó érdekütköztetés miatti – permanensen ingtag pozícióját.
- Azoknak a konfliktusoknak a kezelése, amelyek az értékeken alapuló korábbi szövetségi rendszerrel történt szakításból fakadnak („szabadságharc”).

- Az új, immáron „nemzetivé” stilizált „fogadott politikai család” érdekalapú szövetségkeresése a drágán vásárolt tágabb mozgástér biztosítása érdekében („keleti nyitás”).³

Ez egyfajta végeredmény, de egy olyan helyzetnek a produktuma, melyben minden megváltozott a rendszerváltás óta, illetve amelyben a rendszerváltás értékei, a liberális nyugati demokráciák összes mérvadó kritériumai többé már nem bírnak érvénnyel.

Konfrontáció a térséggel: kiszolgáltatva a „nemzetpolitikának”

Mindarra, ami 2010 óta bekövetkezett, tulajdonképpen a Fidesz legelkötelezettebb támogatói sem számítottak. Bizonyítja ezt az a tanácstalanság, amivel a bekövetkező eseményeket a diplomáciai szolgálat szemlélte. Martonyi csapata, látván, hogy a hatalom óhatatlanul az ölkébe hull majd a 2010-es választások után, már jó előre papírra vetette a maga – egyébként vállalható – külpolitikai stratégiáját. Ez még messzemenően beleillett abba a prioritásrendszerbe, amelyet az 1990 utáni magyar kormányok követtek, célként megfogalmazva az: (a) euroatlanti csatlakozást, 1999-es NATO-, illetve 2004-es uniós csatlakozásunk után pedig az elmélyülő integrációt; (b) a konstruktív szomszédságpolitikát, és (c) a határokon kívül élő magyarságért viselt felelős politikát.

A dokumentum abból a feltételezésből indult ki, hogy még vannak klasszikus értelemben vett külügyek, holott 2010 után – mint minden másnak – a külügyeknek is egyedül a „fogadott politikai család” hatalmi stabilitását és vagyoni gyarapodását kellett szolgálniuk. A külpolitika ennyiben tényleg a belpolitika meghosszabbított keze lett: **ahogy a nemzeti szabadságharc a belpolitikában a liberális demokrácia normáival szembeni önkényes kormányzati szabadságot jelentette, úgy vált a külpolitikai gyakorlat egyedüli feladatává ezen autokratikus szabadság politikai és anyagi védelme.**

A stratégiát csak 2012 decemberében hozták nyilvánosságra, akkor, amikor már az Orbán-kormány első intézkedései miatt annak számos eleme nevésegesen időszerűtlenné vált, illetve miután beleírták a kormányzat új, szövegszerűen is eléggé otromba határon túli célkitűzéseit.

Nem lehet csodálkozni a külügyminisztérium egészére akkorra oly jellemzővé vált zavarón. Egyik vezető diplomata már 2010 kora nyarán ekként fogalmazott: *„A parlamenten áthajtott két legelső törvényt követően tisztában voltunk vele, hogy normális diplomáciai munkát már nem lehet végezni. Egyetlen lehetőségünk marad a következő négy évre, a permanens védekezés.”*

Az említett két jogszabály:

- az úgynevezett Trianon-törvény, amelynek szövegét már 2010. május 19-én elfogadták, majd az június 4-én életbe is lépett;
- a „kettős állampolgársági” törvény, amelyet 2010. május 26-án szavazott meg a parlament, hogy augusztus 20-án aztán törvényerőre emelkedjen.

A kormány e két törvénnyel összevonta a magyar külpolitika addigi két különálló prioritását, a bilaterális szomszédsági politikát és a határon túl élő magyarok ügyét.

Ezzel elmélyült a válság a magyar kormányzat és a határon túli magyar pártok között, minthogy Budapest szembekerült a centralizált nemzeteszmét elutasító határon túli magyar pártokkal. Az is a konfrontáció irányába hatott, hogy a Fidesz megkezdte sajátos kapcsolatainak kiépítését az általa kreált határon túli intézményekkel és szereplőkkel. Ugyanakkor gyakorlatilag megszűnt az a bilaterális szomszédsági konszenzus is, amely addig a környező országok kormányaival, az uniós integráció érdekében – és a kölcsönös érdekek alapján – kialakult és megfelelően működött.

Mindkét törvény alaposan leszűkítette a Külügyminisztérium mozgásterét is, egyértelműen azt üzenve a diplomáciai karnak, hogy az intézmény szakpolitikai önállósága megszűnik, emellett a diplomaták számára kötelezővé válik a napi pártpolitikához igazodás. A két törvény nyilvánvalóvá tette azt is, hogy a külpolitika ekkorra már a nemzetpolitika foglyává vált.

Időközben elkészült egy dokumentum, amelyet soha nem hoztak ugyan nyilvánosságra, de annak elgondolásai váltak irányadóvá a magyar külpolitikában. Néhány szemelvény a stratégiából:

„A Fidesz a maga nemzetpolitikájával – akár a „termékeny káosz” révén –, a status quo megváltoztatását tűzte ki célul. [...] Egy 15-20 éves periódusban a centralizált nemzetállam és a szövetségi nemzet közötti kompromisszumot, összhangot kell a Fidesznek megtalálnia. Ez azt jelenti, hogy a nemzetpolitikai programban az elején nagyobb a magyar kormány szerepe, a centralizált nemzetállam elve erősebben hat, de a kialakuló és izmosodó határon túli autonómiák fokozatosan átveszik a döntési hatalmat saját sorsuk felett.”

E „nemzetstratégia” egyértelműen utal mindezek következményére, azaz:

- Trianont revideálni lehet, nem zárhatók ki a területi visszacsatolások, mindössze folytatni kell a következetesen radikális „nemzetpolitikát”;
- erre az eshetőségre pedig fel kell készíteni mind Magyarországot, mind pedig a helyi érintett – azaz határon túli – magyar közösségeket.

Minthogy a papírra vetett fenti elgondolások nem maradtak meg az íróasztalok fiókjában, politikai következményeik már 2012-ben észlelhetőek voltak. A Felvidéken, Erdélyben, a Vajdaságban, Kárpátalján élő magyar közösségek már nem jelentettek egyfajta természetes kapcsolati rendszert szomszédainkhoz, hanem a magyar belpolitika alanyaivá váltak, s ezzel a hivatalos budapesti kormánypolitika ismét a többségi nacionalizmus céltábláivá tette őket. A kettős állampolgárság, illetve bevonásuk a magyarországi választásokba meggyengítette eredeti állampolgárságuk természetes legitimitását, miközben magyar állampolgárságuk mindössze szimbolikus, felszínes maradt, hisz politikai helyzetük ingataggá válásáért cserébe nem ajánlott fel semmit, legfeljebb, hogy négyévente tehetnek egy szavazói szívességet a Fidesznek. Az Orbán-kormány e közösségeket elidegenítette saját országuktól, miközben a himnuszon és a trikoloron, vala-

mint némi budapesti nacionalista gyámkodáson túl, magyar részről semmi másban sem részesítette őket.

1989-et és különösen uniós tagságunk elnyerését követően európai lehetőségeink tényleges nemzeti reintegrációt kínáltak fel nekünk, sőt még ennél is többet: azt, hogy a nemzeti kereteket meghaladva szervezhetjük újjá társadalmainkat, szomszédainkkal, szövetségeseinkkel közösen. Ám 2010 után – sőt talán valamelyest már azt megelőzően is – a magyar jobboldalnak köszönhetően a határontúliak azáltal, hogy az általános politikai megosztottság immáron rájuk is kiterjedt, távolabb kerültek az úgynevezett anyaországtól, mint korábban bármikor. Bizonyos értelemben maguk váltak a megosztottság tárgyává és jelképévé.

Miközben a Fidesz Magyarország területén mind intézményi, mind pedig személyi értelemben teljes egészében felszámolta az autonómiát, élére állt a határon túli populista autonómiakezdemenyvezéseknek, nem is titkolva: ezzel fideszes enklávét kíván teremteni idegen országok területén. Céljait e téren elérte, de ezzel olyan konfliktusokat teremtett, amelyek mára megkérdőjelezik az ország jogát, hogy az unió tagországa maradjon.

A magyar diplomácia nap mint nap azzal szembesül, hogy **Magyarországnak ismét „körkörös védelemre” kell berendezkednie**, és ennek következményeit szinte lehetetlen kezelni. A viszonyok romlásában egyértelműen tetten érhető a magyar fél mint kezdeményező, és ez uniós szinten is már rég tudatosult. Másrészt mint „megtámadott” felek, nemzetközi szinten felértékelődtek azok a szomszédos kormányok, amelyek addig mindig magyar relációban mérettek meg és találtattak általában könnyűnek. Orbán Viktor elérte, hogy a viszonyok megromlásáért egyedül őt tegyék felelőssé, ugyanakkor a szomszédos országok presztízse megnőtt, méghozzá Magyarország rovására.

Ezzel a magyar külpolitika első kudarcсорozata lezárult.

Konfrontáció a szövetségeseinkkel: kísérlet geopolitikai irányváltásra

Az 1990 után kiépült demokratikus jogrendszer alapvetően felforgató, azt sok tekintetben megszüntető törvénykezés dandárja 2011–2012-ben zajlott. 2011 végén, amikor az ország nem csak jogi szempontból vált a nemzetközi szervezetek és emberjogi fórumok állandó témájává, de látványosan megromlott a viszonya az unióval, továbbá az IMF-fel is, megtörtént a hagyományos magyar külpolitikai prioritások újabb revíziója; megjelent a „globális nyitás” fogalma.

A globalitás lehetőségeihez való alkalmazkodás egyébként indokolt, sőt szükségszerű a kormányzati politikában, ráadásul a legtöbb alkalommal valamennyi korábbi magyar kormány élt is a lehetőséggel, hogy a magyar export számára új piacokat találjon, illetve, hogy Európán kívüli térségekből is vonzzon befektetéseket. A diplomáciai kar is ekként fogta ezt fel, a kifejezés is, azaz a „globális nyitás” a Külügyminisztériumból származott. Ám nemsokára felváltotta a „keleti szél politikája”-fordulat, ami már sokkal

többet elárult az igazi intenciókból, abból, hogy az útkeresés sokkal, de sokkal többet jelent a gazdasági dimenziók tágításánál. A magyar kormány nemcsak áruinak piacot, vállalkozásaihoz pedig befektetést próbált ezzel keresni, hanem speciális piacokat és speciális tőkét. Olyanokat, amelyekhez a partneri viszonyban nem kötődnek afféle elvárások, mint amilyenek egyébként mondjuk, az IMF kölcsönpolitikáját jellemzik. **Orbánéknak nem kellett olyan hitel, amelynek az útja végigkövethető,** mert akkor rövid úton – még azt megelőzően, hogy annak alapjait lerakhatta volna – nyilvánvalóvá vált volna rendszerének alapvetően maffiaállam jellege.

Az az argumentum, amely számtalanszor elhangzik az utóbbi időben, miszerint a „keleti nyitás” mindössze kapcsolatbővülést jelent, nem pedig alternatívakeresést a Nyugattal, az unióval szemben, már csak azért sem igaz, mert az utóbbi időben nyélbe ütött üzletek java része – ilyen a legnagyobb, a paksi bővítés projektje, de említhető itt a kizárólag keleti diktatúrákban megnyílt „kereskedőházak” egész sora – túl egyértelműen jelzi az eddigi kapcsolatrendszerünkötől való elfordulást, semhogy az ne szúrna szemet mindenkinek.

A „keleti szél politikája” nem csak olyan országokat értékelt fel magyar relációban, amelyek antidemokratikus berendezkedésük okán (például Kazahsztán), terroristagyanús kormányzati kapcsolataik miatt (például Libanon) kockázatosak, de a nyitás Oroszország és Kína, utóbb pedig Irán felé már stratégiai partneri kapcsolatainkat is veszélyezteti – transzatlanti és uniós viszonylatban egyaránt.

A „keleti szél politikája” rámutat arra is, hogy Orbán rendszere nem ideológiavezérelt, és ennyiben nem egyszerűen ellentétes azzal a jobboldali politikai filozófiával, amelyet Antall József honosított vissza Magyarországra, és amelyet a Fidesz teljesen kisajátított, hanem annak épp a tagadása. Antall számára a „keresztény” jelző soha sem volt az illiberalizmus szinonimája, ugyanakkor az MDF-alapítónak elfogadhatatlan lett volna egy olyan üzlet, amelynek keretében a Fidesz futni hagyta a „kereszténygyilkos” Ramil Szafarovot.

Magyarország e pillanatban elszigetelt játékos; a környező kormányok érzékelik mindannak veszélyét, amit rájuk nézve az Oroszország által gerjesztett birodalomépítő konfliktusok előidézhetnek. A magyar kormány ezzel szemben úgy ítéli meg: felhasználhatja azokat sajátos – főként belpolitikai – céljaira. Ezért utasítja el a nyugati szövetségi rendszert egyben tartó szolidaritást, miközben belesimul abba a politikai tájegységbe, amely Vlagyimir Putyin akarata szerint válik egyre láthatóbbá és egyértelműbbé.

A stratégia kiszervezése: „business as unusual”

2012. július 4-én létrehozták Sziijjártó Péternek azt a külpolitikai és külgazdasági államtitkárságot, amelynek a tevékenysége prioritássá emelte az elfordulást nyugati szövetségeseinktől. 2014. június 6-án aztán Sziijjártó visszaérkezett a Külgazdasági és Külügyminisztériumba, hogy stílusosan fogalmazzunk: népes delegáció élén, amelynek tagjai

mintegy megszállták a főbb posztokat. **Martonyi *business as usualje* helyett ma inkább Navracsics Tibor és Szijjártó *business as unusualje* érvényesül:** már semmi sem az, ami a hagyományos diplomáciában lenni szokott, hisz a teljes konstrukció meg az intenció, amely a gépezetet mozgatja, teljes egészében Orbán elhíresült pávatáncának a részévé vált. Martonyi és csapata képtelen volt megmaradni a normalitás keretei között az előző periódusban, sőt tulajdonképpen egyfajta teljes passzivitásba menekült. Az új külügyes vezetés viszont buzgón újratерemti a népi demokráciák egykori első-generációs diplomatáinak sajátos stílusát, miközben – a „fogadott politikai család” kijárójaként – teljes egészében azonosulni képes azzal a szerepkörrel, amelyet a Fidesz-kormány számára megszabott.

Ennek feltételei teremtődtek meg azáltal, hogy szinte teljesen kicserélődött a Külügyminisztérium személyzete. **A tisztogatás a diplomáciai karban már a 2010-es választási győzelmet követően azonnal megindult,** majd – immáron az új munkajogi törvény lehetőségeit alkalmazva – 2012-ben folytatódott:

- az ekkor nyugdíjba kényszerült nagykövetek száma: 11
- indoklás nélkül elbocsátott nagykövetek száma: 20
- a '89 előtti hírszerzéssel–elhárítással, Martonyihoz hasonlóan kapcsolatba hozható s ezzel indokolt elbocsátottak száma (nagykövetek): 7
- a 2010/2011-es periódusban indoklás nélkül elbocsátott, nem vezető külügyes kormánytisztviselők száma: 36
- az Orbán-kormány ismételt hatalomra kerülését követő egy éven belül a 112 misszióvezetői posztból 100-ra új ember került, ezekből a Fidesz holdudvarából, illetve érdekeltégi köreiből 30 „ejtőernyős”.

Összehasonlításképp: amikor 2002-ben a szocialista–liberális kormány vette át a vezetést, indok nélküli elbocsátásra nem került sor, és több berendelt (hazahívott) nagykövet vezetői vagy középvezetői megbízást kapott. A Fidesz-kormány által 2011-ben berendelt nagykövetek pályakezdő diplomatamunkakört kaptak, legtöbbjük referensként dolgozhatott csak tovább.

2012-ben a gazdasági racionalizálás jelszavával újabb 100 alkalmazottól vált meg a Külügyminisztérium, viszont csendben felvettek 300 főt, szigorúan szem előtt tartva a jobboldali pártszimpátiát vagy kötődést. A folyamat csak azt követően „mérséklődött”, hogy Martonyi miniszter szakvéleményt kérve egy sürgős ügyben, azt a választ kapta az illetékes főosztálytól: *„Nincs, aki érdemben megválaszolhatná miniszter úr kérdését, mint-hogy az adott területtel foglalkozó valamennyi szakdiplomatát épp most rúgtuk ki.”*

A Fidesz-kormányra kerülését követő két évben **a magyar diplomáciai munka teljesen elinflálódott.** Egyre kevésbé lehet hivatkozni a különleges „magyar szakértelemre” például a balkáni ügyeket illetően, vagy épp Moldáviával kapcsolatban, mely tudás 2010-ig feltétlenül megvolt, s amire nemzetközi szinten az unió gyakran támaszkodni is tudott. Ugyanez a helyzet a transzatlanti kapcsolatokban és annak egyik legfontosabb dimenziójában, a biztonságban: ha a nyugat-balkáni térség kockázatai vagy

épp – aktuálisan – az ukrán helyzet kerül terítékre a NATO-ban, magyar véleményre ma már senki sem tart igényt, a magyar külügyi szolgálat ugyanis nem tud releváns válaszokat adni, merthogy nem rendelkezik megfelelő tudással.

A 2014-es választások utáni ismételt átrendeződés viszont már arról szól, hogy nem csak a nem fideszeseket iktatják ki a diplomáciai pályáról, hanem mindenekelőtt Martonyi embereit, illetve azokat, akiket még az MDF hagyott örökbe a Fidesznek. Az elmúlt négy évben úgymond elég volt a jobboldali lojalitás és/vagy a fideszes párttagsági könyv, ma már ez kevés: **az kap stabil vezetői pozíciót, akinek nincsenek kifogásai a diplomácián kívüli eszközök alkalmazásával szemben.**

2010-et követően számos fontos fővárosba olyanok kaptak nagykövetségi megbízatást, akik a Fidesz gazdasági háttérvilágának fontos szereplői voltak. 2014 után ez megismétlődött, de különleges pártelitbeli csoportjuk kiegészült számos olyan figurával, akik a mára teljes egészében kiépült orbáni oligarchikus rendszerben szereztek teljes bizalmat. Ilyen volt egyrészt a korábban kommunista, később szélsőjobboldali verseiről hírhedtté vált, ám az Orbán család baráti köréhez tartozó Szentmihályi Szabó Péter, akit Rómába jelöltek – ám az olasz állam tiltakozása nyomán végül elálltak a kiküldésétől. Vagy az a Hammerstein Judit, aki 1998–2002 között a kormányfő személyes szóvivője volt – ő Bécsben képviseli majd Magyarországot.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam* című, 2014 őszén, a Noran Libro Kiadó gondozásában megjelenő mű második kötete számára készült.
- 2 A tanulmány ezen fejezete Ara-Kovács Attila és Magyar Bálint *Birodalmak perifériáján* című (2014.02.24., *Magyar Narancs*) cikkére épül.
- 3 Tanulságos s egyben szemléletes, hogy a magyar jobboldal milyen szereposztásban szegődött az ezredforduló második értizedében az orosz autokrata célok mellé. Mint kiderült, a Jobbik guruló rubelekért cserébe szolidaritást vállalt Putyinnal, a Fidesz–KDNP pedig készséggel megfizeti a magyar adófizetők pénzéből (Paks) annak árát, hogy itthoni, unióellenes autokratizmusának Putyin személyében alternatív szövetségese lehessen.

Deák András György

A paksi bővítés szakpolitikai és uralmi dilemmák fogságában

A paksi bővítés tárgyalása során nem árt már az elején meghatározni, milyen kérdésekről is beszélünk. A 2014. januári moszkvai csúcstalálkozó óta kibontakozott társadalmi vitában nem is a műfaji kakofónia, a bel-, kül- és energiapolitikai, ideológiai és zsigeri szempontok kavalkádja a szembetűnő, hanem inkább **a vita strukturátlansága és a vitatkozók kérdésfeltevéseinek eltérő volta**. Két alapkérdést már a legelején érdemes különválasztani: 1) Milyen energiapolitikai opciók vannak, és a paksi bővítés szakmailag mennyire megalapozott? 2) A kormányt, azon belül is a kormányfőt és szűkebb környezetét, milyen szempontok vezérelték a döntés meghozatalakor?

Elég valószínűnek tűnik, hogy a két kérdésre adandó válasz, bár átfed egymással, alighanem különbözik. Hiszen még ha az Orbán-kabinetet csak a jóhiszemű szakpolitikai meggyőződés vezette volna is Moszkvába, akkor is **magyarázatra szorul az időzítés**, azaz, hogy ezt miért három hónappal a választások előtt tette meg egy olyan kampány utolsó szakaszában, amikor a kockázatok elkerülése volt a stratégiai célja. Az sem világos, hogy a Fidesz, amely eddig következetesen kerülte, hogy hosszabb távú, hasznot csak távlatilag hozó gigaprojektekbe belevágjon, miért kötelezte el magát hirtelen ezen lehetséges beruházások legnagyobbika mellett, amelyről az első tíz évben csak a korrupciós botrányokról, problémákról, potenciálisan a leállásáról érkeznek majd tudósítások. Szinte garantált, hogy ha a Fidesz az elkövetkező időszakban hanyatlásnak indulna, ez a projekt ott fog lógni hatalmas koloncként a nyakán.

A kérdést nemcsak szűk szakpolitikai dimenzióban, hanem hatalompolitikai szempontból is érdemes vizsgálni. Ehhez azonban mindkét kérdéskört, az energiapolitikai opciókét és a politikai szempontokét is át kell tekinteni. Mint majd a tanulmányból kiderül, a kérdésekre adható válaszok egyik esetben sem fekete-fehérek. Energiapolitikai értelemben nyomós érvek szólnak a nukleáris opció fenntartása, illetve nem teljes kizárása mellett. A döntés feltétlen támogatói ellen legfeljebb annyi hozható fel, hogy a nukleáris opciót vagy alternatíva nélküliként, vagy a prioritási sorrendben messze a legelső helyre téve kezelik, ami ellentmond még a kormány stratégiájában meghirdetett diversifikáltabb atom-szén-zöld programnak is. Politikai értelemben pedig, bár nagyon valószínű, hogy a háttérben komoly egyezségek születtek, ezek esetében nehezen lehet operacionált módon bizonyítani a „maffiaállam” működési logikáját. Ehhez azt kellene

tudni bizonyítani, hogy a Fidesz-holdudvar a saját, privát önérdékét tudatosan érvényesítette az általa is társadalmilag hibásnak tartott állami szintű megállapodás révén. Bár az önös érdekek jelenléte szinte bizonyos egy ilyen méretű beruházásnál, valójában ennél jóval valószínűbbnek látszik egy olyan háttéregyezség, amely az országnak makroszinten is hasznos, legalább részben ellensúlyozza a paksi bővítés lehetséges negatív következményeit, és időben korábban érvényesül. Ezáltal többek között segíti a rendszer fenntartását és politikai értelemben vett bővített újratermelését a 2014-es választásokon és azt követően, miközben a megállapodással fellépő negatív kockázatok csak időben eltolva jelentkeznek.

Energiapolitikai szempontok

2012-ben a paksi erőmű termelte az országban előállított bruttó villamosenergia 45,9 százalékát, a teljes felhasználás 37,3 százalékát.¹ Ez tekintélyes részarány, és teljes szakmai konszenzus van a tekintetben, hogy **ezen erőművek pótlása a 2030-as években való leállásuk után az ország legnagyobb hosszú távú energiapolitikai kérdése**. A nukleáris erőművek úgynevezett alaperőművek, folyamatosan termelnek úgynevezett zsinór-áramot. Ebben a vonatkozásban rendszerirányítási szempontból kiszámíthatóak, egy meghatározott szintig, nagyjából az országban folyamatosan, a nap 24 órájában (az éjszakai úgynevezett völgyidőszakban, a minimum fogyasztás időszakában is) jelentkező kereslet nagy részének kielégítésére ideálisak. Jelentős előnyük továbbá, hogy karbonsemleges technológiának számítanak, nem bocsátanak ki üvegházhatású gázokat (ÜHG), aminek az uniós dekarbonizációs program, a 2030-as évekig várhatóan 40 százalékos ÜHG-csökkentés mellett komoly jelentősége van. Az a tény, hogy Magyarországnak egy ilyen erőmű mellett nem kell majd emissziós kvótákat vennie, sőt esetleg a sajátjait eladhatja a piacon, jelentősen és a jövőben feltehetően növekvő mértékben javítja a blokkok makrogazdasági megtérülését.

A paksi erőművek ellen szólnak a **nukleáris biztonsági kockázatok**, mind egy baleset lehetősége, mind a hosszú távú hulladékok tárolásának tulajdonképpeni megoldatlansága. Továbbá az ilyen erőművek nem építhetők meg magyar technológiai bázison, így – ha az üzemeltetésük nem is – az **építésük jelentős technológiai függést okoz**. Ugyanakkor közgazdaságilag is hosszú ideig, nagyjából egy évtizedig hatalmas beruházási költséggel járnak, amihez jelentős kivitelezési kockázatok, jellemzően az átadás eltolódása és költségtüллépés társul, és ez drasztikusan ronthatja megtérülésüket. Összességében gazdasági szempontból ez egy magas kockázatú, drága beruházás, amelyhez azonban később kedvező kifizetések társulnak – nagyon hosszú távon.

Mindezek mellett az uniós piacokon van egy komoly hátrányuk: építésük több ponton a közösségi jog hatálya alá tartozik. Ezek nemcsak nukleáris biztonsági kérdések,

hanem az építésükhöz szükséges állami támogatások miatt szinte minden esetben versenypolitikai jellegűek is. Így a magyar–orosz egyezmény kapcsán is az egyik legnagyobbat kérdőjel, hogy a finanszírozási konstrukció átmegy-e az EU-szűrőn. **Az uniós versenyjog ebben a vonatkozásban nagyon szigorú**, tulajdonképpen ellehetetleníti a nukleáris beruházásokat – miközben ugyanezek az állami szubvenciók felmentést élveznek a megújuló energiák esetében. Kérdés, hogy ez a gyakorlat meddig tartható fenn az uniós dekarbonizáció körülményei közepette. Mindazonáltal jelenleg ez a legelső és legkomolyabb kockázat, amellyel a paksi bővítés szembesül, és a magyar kormányzat szerződéses megoldása teljes egészében negligálta ezeket a szempontokat.²

Részleges vagy teljes alternatívaként **három lehetséges opció** adódik: a földgáz, a megújuló energiák, illetve az áramimport. Bár a villamosenergia-szektorban is van energiatakarékossági potenciál, ennek mértéke egyrészt sokkal alacsonyabb, mint a többi (például lakásfűtés) területen, másrészt az európai és globális szakpolitikai trendek inkább a villamosenergia-fogyasztás növelése irányába hatnak (például a közlekedés villamosítása).³ Bármilyen alternatívának teljesítenie kell egy kizáró és egy ennél puhább feltételt. Egyrészt minden körülmények között alkalmasnak kell lennie a meglévő paksi blokkok leállítására miatt kieső alaperőművi funkciók kiszámítható és biztonságos ellátására. Másrészt nem növelheti drasztikusan a magyar ÜHG-kibocsátást, mivel ez bizonytalan mértékben, de az uniós törekvések szellemének megfelelően akár jelentősen növelheti a magyar karbonmérleg deficitjét. Ebben a vonatkozásban érdemes leszögezni, hogy **a szűk értelemben vett status quo szempontjai a nukleáris energia mellett szólnak**. Részarányának aránytalan csökkentése vagy teljes kiiktatása az egész magyar áramrendszer teljes körű újragondolását, egy vagy több energiapolitikai tabu ledöntését feltételezi. Ez nem ördögtől való, mindazonáltal jelentős mértékű szakpolitikai támogatás felsorakoztatását feltételezi. Egy ilyen megoldás újszerű, természetesen jelentős kockázatokat hordoz, és nem is alakult ki semmiféle ilyen alternatíva. A paksi bővítés meglehetősen heterogén összetételű ellenzőinek kellene felmutatniuk egy egységes, alternatív megoldást, ami értelemszerűen nehezebb, mint ragaszkodni a már megszokotthoz. Ilyen szempontból érthető, hogy az iparágban és kormányzati szinten erős a nukleáris energia támogatottsága, és annak teljes elvetése végképp eretnek gondolatnak számít.

Az **áram fizikai importjának lehetősége** az egységesülő európai piacon növekvőben van. A kedvező árviszonyok miatt 2007–2012 között Magyarország is megduplázta, 9,1 százalékról 18,8-ra növelte annak mértékét.⁴ Ugyanakkor ennek szakpolitikai korlátai és jelentős kockázatai vannak. Egyfelől minden ország energiabiztonsági és rendszerirányítási logikája ódzkodik a túlzott mértékű importfüggéstől, hiszen ilyen esetben az ellátás biztosítása kicsúszik a rendszerirányító kezéből. Az ország képtelen lenne egy áramkimaradás következményeit hatékonyan kezelni és az azzal járó tetemes nemzetgazdasági veszteséget elkerülni. A teljes árampiaci szabályozást, a tartalékkapacitási előírásokat újra kellene gondolni egy ilyen esetben. Így bár az úgynevezett csúcsidőszaki áramkeresletet több ország importból elégíti ki, az alapellátás akár részleges importra

állítására majdnem mindegyik meghatározó piacon elkerülendő esemény. Hiába az egyesülők árampiac, a rendszerirányítók közötti koordináció és bizalom hiányzik, a nemzetközi feltételek ehhez még nem adóttak. Így például Litvánia, amelynek 2009-ben az uniós csatlakozás miatt kényszerűen le kellett állítania a csernobili típusú ignalinai nukleáris erőművet, ma fogyasztásának több mint 60 százalékát importból fedezi, egy meghatározó részét Oroszországból. Mindez aligha nevezhető a litván energiapolitikával összhangban lévőnek.

A másik fontos tényező az **árkockázat**. Bár értelemszerűen Magyarország erőforrásokban szegény, így belső áramtermelése törvényszerűen drága, a nemzetközi piac jövőbeli likviditását és árszorzóit illetően nagy a bizonytalanság. Jelenleg abnormálisan olcsó a villamos energia, ami részben a válságnak, részben a szubvencionált megújuló energiák fokozott termelésének köszönhető. Ugyanakkor a 2020-as évektől egyre nagyobb ütemben kiöregedik az 1973-as olajválság után épített nukleáris és szénerőművi kapacitás, aminek következményeit a mostani alacsony árak és alacsony beruházási ráta csak súlyosbítják.⁵ Így magas importráta esetén a magyar piac is kénytelen lenne elszemvedni az európai piacok várható volatilitását és magasabb árszorzóit. Nem véletlenül közgazdaságitag is negatív példaként kezelik a balkáni országok esetét, náluk ugyanis ez a folyamat korábban kezdődött és mára jelentős deficitek halmozódtak fel az árammérlegekben. Összességében a villamosenergia-import növeli az európai nemzeti és uniós energiapolitikai döntések következményeinek hatását a magyar piacon, aminek eddig inkább haszonélvezői voltunk, de a 2020-as évektől a mai állapot szerint is jelentős kockázatok várhatóak.

A **földgáz az ellátásbiztonságtól eltekintve ideális nyersanyag a villamosenergia-piacon**. A rendszerirányítás szempontjából a leginkább rugalmas a termelési menetrendje, az erőművi építéseknek a legkisebb a kockázata és a tőkeigénye, a fosszilis üzemanyagok között a legkisebb az ÜHG-kibocsátása és a modern kombinált ciklusú (CCGT) erőművek magas hatásfoka mellett versenyképes a többi megoldással összemérve. A magyar piacon a földgáz bejártott üzemanyag, bőségesen van infrastruktúra, a tárolói kapacitások elégségesek az esetleges kiesések ellensúlyozására és szélsőséges esetben akár egy évre elegendő készletek felhalmozására. Relatív kis üzemmérete miatt a technológiai kockázatok is alacsonyak.

Ugyanakkor Magyarországon mind a 2003-tól beindult olajárrobbanás, mind **az orosz és ukrán ellátási kockázatok miatt a földgáz vált a diverzifikáció legfőbb célpontjává**. Tulajdonképpen a magyar szakpolitikai és politikai közegben nincs lobbija a földgáznak, a szabályozó és a döntéshozatal szintjén is elkerülhetetlen rosszként tekintenek rá. A 2011-ben elfogadott Nemzeti Energiastratégia is részarányának csökkentését tűzte ki célul, amikor a „függetlenedést a függőségtől” tette a magyar szakpolitika céljává.⁶ Ez megnehezíti érvényesülését. Mindazonáltal minél nagyobb a bizonytalanság a villamosenergia-piacon, alacsony tőkeigényük miatt annál kisebb kockázatot jelentenek a földgáz-erőművek. Továbbá minél később hoznak erőművi befektetési döntéseket,

annál nagyobb a földgáz esélye, tekintettel a gázturbinák viszonylag gyors felépíthetőségére.

A legnagyobb bizonytalanság és vita a **megújuló energiahordozók** kapcsán jelentkezik. Ez valójában egy gyűjtőnév, ide tartoznak többek között a víz-, nap-, szél-, bio- és geotermikus energiahordozók. A magyar villamosenergia-termelés vonatkozásában is főleg a nap- és szélenergia bírhat akkora volumennel, hogy érdemben pótolhatná a nukleáris termelés egy jelentős hányadát. Ezek előnye, hogy gyorsan fejlődő technológiák, amelyeknek önköltsége még ütemesen csökken. Az üzemméretetek jellemzően kicsik, a termelés „társadalmasítható”, elvileg mindenkinek lehetne otthon napeleme a tetőn. Értelemszerűen nincs ÜHG kibocsátása, továbbá bizonyos feltételek mellett uniós fejlesztési forrásokból is lehetne telepíteni azokat.

Hátrányuk, hogy **egyelőre ezen technológiák még nem versenyképesek**, állami szubvencióra szorulnak. A terjedésük előtt tornyosuló másik, távlatilag ennél is nagyobb akadály, hogy termelésük nem menetrendtartó, a szeles és napsütéses órák számától függ. Így részarányuk növekedésével párhuzamosan a villamosenergia-rendszerbe való beilleszthetőségük ütemesen romlik, az alaperőművi szegmensben eleve problémás.⁷ Ez két ok miatt növeli a rendszerköltségeket: jelentős átviteli hálózati fejlesztéseket igényel, amelyeket értelemszerűen a csúcstermelésre méreteznek, következtéppen sokkal alacsonyabb azok kihasználtsága, mint konvencionális menetrendtartó erőművek mellett (köznyelvileg ugyanannyi villamos energiához több vezeték kell); növeli a jellemzően gáz-, esetleg tározós erőművi tartalékkapacitások kiépítésének mértékét, amelyek pótolják a megújulókat akkor, amikor azok nem tudnak termelni (felhős, szélcsendes vagy viharos időben). Ezek a tényezők egy szint felett jócskán kompenzálhatják a technológia fejlődéséből származó költségcsökkenést, komoly akadályt állítva a megújulókat dominanciájára elé. Ezen problémák egy része szabályozási eszközökkel és nemzetközi együttműködéssel kitolható, de mint a német „Energiewende” (energiafordulat) is bizonyítja, ez komoly feszültségeket teremt és korántsem konfliktusmentes.

A megújulókat kapcsán gyakori hivatkozási pont a fent említett **német energiafordulat**, mint amely bizonyítja a nukleáris és jelentős mértékben még a fosszilis erőművek kiválthatóságát. Berlin 2050-ig 80 százalék fölé kívánja emelni a megújulókat részesedését a villamosenergia-termelésben (és 60 százalékra a teljes energiafogyasztásban), és ennek megfelelően agresszív támogatáspolitikával elkezdte növelni azok arányát az energiamérlegben. Így a 2004-es 9,3 százalékról 2012-re 23,5-re emelte annak részesedését az árammérlegben.⁸ Ez azonban sok szempontból megterhelte az energiaszektor: a lakossági áramár 18 euro/kWh-ról 25,8 euro/kWh-ra nőtt,⁹ és a feldolgozó szektorban is versenyképességi gondjai támadtak. Az átviteli rendszer hiányosságai komoly feszültségigadozáshoz vezettek nemcsak Németországban, de a szomszédos országokban is, nemzetközi konfliktust generálva. A fogyasztókra át nem hárított, közvetlen költségvetési terhek is egyre nagyobb elégedetlenséghez vezettek, és a támogatási rendszer szintén komoly ellentmondásokat okozott, mivel például a megújulókat mellett közvetve a szénerőművek versenyképességét növelte a jóval alacsonyabb ÜHG-kibocsátású

gázzal szemben. Nem véletlen, hogy a 2013-ban megválasztott új német kormánykoalíció alaposan átszabta a támogatásokat jelentősen korrigálva és lassítva az energiafordulat folyamatát.

Míndez arra int, hogy a német energiafordulatra mint alternatívára vagy trendre való hivatkozásokat kellő körültekintéssel kell kezelni. A német energiapolitika pont a fent említett rendszeregyensúlyi–társadalmi–költségoldali kérdéseket feszegeti és még senki által nem járt utat próbál kitaposni. Ugyanakkor nem világos, hogy hova jut, milyen áron, továbbá, hogy a magyar gazdasági fejlettségi szint és társadalmi elvárások mellett másolható-e, érdemes-e azt követnünk. Ezen túlmenően **külön kell választani a megújulókat drasztikus támogatását a nukleáris erőművek leállításától**. Bár a kettő ugyanazon politikai kurzus, társadalmi mozgalom követelése volt, a két ügyet szakmai szinten soha nem kapcsolták össze, az eredeti elképzelések nem kalkuláltak a nukleáris blokkok kivezetésével. Így például jelenleg Németország francia nukleáris villamos energiát importál a hazai termelése helyett. A német ugyanis csak egyike a lehetséges dekarbonizációs útvonalaknak: a brit vagy a francia szakpolitikák ugyanazon célokat (például alacsony emisszió) a nukleáris és a megújuló erőművek együttes fejlesztésével kívánják elérni.

A magyar energiapolitika ezzel szemben szinte teljes mértékben ignorálja a megújulókat. Bár a Nemzeti Energiastratégia még dinamikus növelésüket irányozta elő, a jelenlegi kormányzat négy év alatt képtelen volt a 2010-ben eltörölt finanszírozási mechanizmus helyett egy másik Megújuló Energia Támogatási Rendszert (METÁR) életbe léptetni. A MAVIR (Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító) 2030-ig szóló kapacitásfejlesztési tervében tulajdonképpen kizárja, hogy nőjön a részarányuk, 2018-ig 521 MW, 2030-ig 773 MW primer megújuló kapacitásra számít, ez kevesebb, mint amennyi csak napelemi beépített kapacitásból volt Bulgáriában vagy Csehországban 2013-ban.¹⁰ Ez az attitűd ellentmond nemcsak az európai vagy kelet-közép-európai, de a globális trendnek is és nyilvánvalóan tarthatatlan, az élet felül fogja írni. A mostani magatartás a rezsicsökkentés, és így az áramárak alacsonyan tartásának szándékából, iparpolitikai megfontolásokból (Magyarországon nincs megújuló gépipari kapacitás), illetve egy szélsőségesen konzervatív rendszerszabályozási attitűdből fakad. Ugyanakkor éppen ez az erős, töbttényezős ellenállás teszi kiemelkedően nehézé a megújulókat térnyerését az országban.

A fentebb elmondottakból következik, hogy a **paksi kapacitást, éppen a villamosenergia-mérlegben meghatározó aránya miatt, aligha lehetne kiváltani egyetlen másik tüzelőanyaggal**. Ennek, az értelemszerűen szűkebb szakpolitikai ellenálláson túl, technológiai okai is vannak. Egy áramimport–gáz–megújuló kombináció azonban komoly alternatívát jelentene a két, de legalábbis az egyik új nukleáris blokk megépítésével szemben. Egy ilyen megoldás mellett szól, hogy ha a kockázatok diverzifikáltabban jelentkeznének, más lehetne a paksi váltás üteme is, rugalmasabb és a bizonytalan nemzetközi környezethez alkalmazkodóbb lenne az átállás. Ugyanakkor nyilvánvalóan nehezebb lenne a szakpolitikai és politikai koordináció, illetve kevésbé lenne politikailag

kontrollálható és áttekinthető a folyamat – ha ennek egyáltalán szempontnak kell lennie normális körülmények között.

A paksi bővítés egyik fundamentális hiányossága, hogy még szakpolitikai szinten is kizárták az alternatív megoldások tervezését. Az energiapolitikában a témát a „csak Paks”-érvrendszer határozta meg. Ennek axiomatikus kiindulópontja volt, hogy a paksi blokkokat a meglévővel azonos nukleáris kapacitással kell pótolni, és a szektor minden más kérdése másodlagos, tehát ennek a szempontnak rendelendő alá. Ezen érvrendszer érvényesülését elősegítette a szakmai ellenzék megosztottsága is. Ebben a táborban mindannyian úgy vélték, hogy a témát korai eldönteni, hiszen minden más erőművi építéssel bőven lehetne még várni. Továbbá a már említett tabuk és problémák megosztották a szakmai ellenzék képviselőit, egy összetettebb energetikai útiterv sokkal több és hosszabb koordinációt, szakmai párbeszédet igényelt volna.

Ehhez képest a kivezetendő paksi blokkok helyettesítésének kérdése már a kezdetektől nem az alternatív kombinációkról, hanem a „paksi bővítésről” szólt. A 2009-es, még a Gyurcsány-kormányzat alatt a parlament által nagy többséggel elfogadott határozat¹¹ is így vetette fel a kérdést ahelyett, hogy az alternatív megoldások megvizsgálására adott volna felhatalmazást. Fonák módon éppen a Fidesz-kormányzat volt az, amely a nemzeti energiastratégia újrafogalmazásánál a legközelebb jutott ahhoz, hogy több szempontból is végiggondolja ezt a kérdést. Bár ekkor is olyan konzervatív elvi peremfeltételeket fogalmaztak meg, amelyek elősegítették a paksi bővítés pozitív értékelését, és a mai napig ez, illetve ennek a Regionális Energiagazdálkodási Kutatóközpont (REKK) által készített melléklete az egyetlen hivatalos hatástanulmány, amely teljes komplexitásában mutatja be a problémát.¹² Ugyanakkor a **Nemzeti Energiastratégia 2030 sem kötelező-dött el véglegesen a paksi bővítés mellett**, noha eklektikus jellegéből fakadóan tartalmazott olyan hivatkozási pontokat is, amelyekre később a kormányzat kommunikációja támaszkodhatott. Összességében kétségtelen, hogy a kormányzati szakpolitika 2009-től, de főleg 2011-től fokozottan ráutaló magatartást tanúsított, noha 2013 legvégéig nyilvánosan nem mondta ki egyértelműen, hogy a közeljövőben és ilyen feltételek mellett belevág a beruházásba.

Az orosz reláció és a paksi szerződések

Majdnemhogy törvénytörő, hogy egy magyar nukleáris beruházást az oroszok kapjanak meg, hiszen eleve nem túl széles a nukleáris szállítók listája. A Roszatom mellett a francia Areva, az amerikai–japán Westinghouse vagy talán pár kisebb dél-koreai, kanadai szállító jöhetne szóba. A Roszatom ugyanolyan elfogadott nemzetközi szinten, mint társai. Nemcsak Oroszországban aktív, hanem nagyjából egy tucatnyi blokkot épít jelenleg is Kínában, Vietnámban, Indiában, Törökországban, Belaruszban vagy

Ukrajnában, aktívan tárgyal egy sor másik, többek közt uniós területen létesítendő egységekről, például Finnországban. Versenytársaival szemben azonban van egy jelentős előnye: a beruházási összeg legjavára az orosz kormányzat hitelt tud nyújtani.

Mivel az energetika tőkeintenzív iparág, közgazdasági értelemben minden erőmű két „fűtőanyaggal” működik, amelyek közül az egyik a tőke. Nukleáris beruházásoknál ez teszi ki a költségek nagyobbik részét, közel 60 százalékát (a maradék 40 százalékból a nukleáris fűtőelemek ára minimális, a viszonylag jelentős személyzet viszont például jelentős nem tőke jellegű költség). Ennek megfelelően annak ára, a tőkeforrás költsége, jelen esetben a hitelkamat, alapvetően határozza meg a beruházás megtérülését. Nem véletlenül a legtöbb nukleáris szállító valamilyen szintű hitelkonstrukcióval együtt pályázik a tendereken. Csakhogy míg a francia Areva vagy az amerikai Westinghouse esetében ennek mértéke alacsony és az együttműködő bankok által meghatározott, kedvezőbb hitelkamatlábak is tükrözik a piaci kockázati szinteket, addig **a standard Roszatom-hitelajánlat lefedi a beruházás nagyobbik részét**, és az orosz költségvetés által kínált kamatok elszakadhatnak a piaci értékeléstől. A magyar esetben a tervezett költségek 80 százalékát fedeznénk orosz hitelből, és a 4-5 százalék között kialakított, sávós kamatláb, bár a mai szintek mellett nem tűnik olcsónak, viszont fix, azaz független a nemzetközi tőkeellátottság és a magyar országgkockázati besorolás változásától. Ez utóbbiaknak a jelentősége akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük, hogy ezt a hitelt mélyponton lévő amerikai és európai jegybanki kamatlábak mellett vesszük fel, amelyek szintje az elkövetkező 30 évben minden bizonnyal magasabb lesz, feltornászva az alternatív finanszírozási megoldások várható kamatait is.

Ilyen hitelkonstrukció híján a teljes beruházási költséget, a mintegy **12,5 milliárd eurót** (mai árfolyamon durván 3800 milliárd forintot) vagy belső forrásokból, vagy külső hitelpiacokról kellett volna előteremteni, legjavát az építés alatt, a 2010-es évek végétől kezdődő nagyjából 10 év során. Amennyiben ennek teljes összegét a költségvetés viseli (piacbarátabb megoldás, hogy ennek legalább egy részét beépítsük az áramárba, de ezt a kormány kizárta), akkor mindez éves szinten átlagosan körülbelül 1,3 százalékos deficit-/adósságnövekedést jelentene. Bár ez, illetve ezen finanszírozási megoldások kombinációja nem tűnik társadalmilag elviselhetetlennek, nyilvánvaló, hogy a költségvetés számára kiigazítási kényszert okozna. Ellenkező esetben, ha az államkötvénypiacon mintegy 40 százalékkal szeretnénk növelni a 2014-én elején mintegy 10 ezer milliárd forint volumenű magyar devizaadósság-állományt, az nagy valószínűséggel felhajtaná annak kamatait. Az orosz beruházási hitel ezt a terhet, illetve a 12,5 milliárd euróból **10 milliárdnyit majdnem 30 évre teríti szét**, ahol a törlesztés az erőművek működésének idejére esik. Amennyiben egy ilyen ajánlat kedvező kamatlábakkal párosul, bármelyik magyarhoz hasonló megrendelő számára előnyösebb, mint egy piaci megoldás.

A magyar kormány szemmel láthatóan a hitelkamatlábakra koncentrált az orosz féllel való tárgyalásai során, és az eredmény nem nevezhető kedvezőtlennek. Ugyanakkor e tanulmány készítésekor megismerhető két dokumentum, **a kormányközi egyez-**

mény¹³ és a hitelszerződés¹⁴ magában rejt egy pár anomáliát. Ezek egyik legfontosabbika, hogy a hitelszerződést nem a szállítási–kivitelezési szerződéssel egy időben vagy azt követően írták alá. Utóbbit még most sem ismerjük, így a nukleáris beruházásoknál perdöntő menedzsmentkockázatok, az azokért viselt felelősségi viszonyok ismeretlenek. Így viszont ezek tárgyalásakor a magyar fél eleve hátrányba kerül. Bármilyen fennakadás esetén végső soron a magyar félén csattan az ostor, hiszen az építkezés menetrendjétől és az átadás időpontjától függetlenül a lehívott részletek már kamatoznak. Ettől függetlenül még köthető egy, a kockázatokat arányosan megosztó szállítási szerződés, de a tárgyalási helyzet ennek már kevésbé kedvez.

A kockázatok sorában kiemelt helyet foglalnak el a szabályozási jellegű kérdések, azok közül is az **uniós engedélyeztetés** folyamata. Itt a tender kihagyásán és a finanszírozási konstrukció versenyjogi ellenőrzésén túlmenően egy sor nukleáris biztonsági kérdés van, amelyek kapcsán a bizottsági vagy egyéb szinteken megakadhat az engedélyeztetés vagy az építés folyamata. „Szerencsére” ezeknek jelentős része a beruházás kezdeti fázisában jelentkezik, amikor a lehívott hitelösszeg még nem magas. Ugyanakkor az uniós szabályozási kérdéseket a szerződések nem rendezik, noha elég lenne mindegyikben egyetlen mondat, miszerint az uniós jog az irányadó. Ennek híján ezeket a magyar fél értelemszerűen magára vállalja, ami könnyen *ex lex* állapothoz vezethet. Amennyiben Brüsszel bármilyen kérdésben megállítja a beruházást, a magyar fél feladata Moszkvában ezeket újratárgyalni. Ehhez képest a már említett angol–francia Hinkley Point C beruházásnál az egyezménybe belefoglalták, hogy a szerződéses konstrukció érvénytelen, ha azt az Európai Bizottság nem hagyja jóvá. Fonák módon nem először kerül a magyar politika ilyen helyzetbe: a Gyurcsány-kormány által a Déli Áramlat gázvezetékéről 2008 februárjában aláírt kormányközi szerződés is több ponton ellentétes volt az uniós joggal, aminek következtében a projekt mind a mai napig egyfajta *ex lex* állapotban van. Lehet persze reménykedni abban, hogy ezek a kérdések megoldódnak, mire aktuálissá válnának, ugyanakkor épp ez az eset bizonyítja, hogy ezek a komoly kockázati tényezők fennmaradhatnak hosszabb távon is.

Hasonlóképp elnagyolt a hitelszerződés vitarendezési cikke (11. cikk). Ebben nincs nemzetközi döntőbírói mechanizmus beépítve, tehát a két félnek kellene dűlőre jutnia bármilyen vitás kérdésben. Ez utóbbit erősen megnehezíti, hogy a Szerződés 5. cikk 3. pontja szerint, ha a magyar fél fizetési hátraléka meghaladja a 180 napot, akkor Moszkvának jogában áll a teljes tartozást egy összegben azonnal visszakérnie. Mivel ezt a magyar fél nyilvánvalóan képtelen lenne teljesíteni, a **vitarendezési eljárásban értelemszerűen mindig az orosz félnek van igaza.** Ezt elvileg lehetne némileg korrigálni a szállítási–kivitelezési szerződés vitarendezési mechanizmusa révén, de teljesen már nem lehet helyrehozni. A hitelszerződés annyiban mindig felsőbbrendű az előbbinél, hogy az rendelkezik a pénzről. A Szerződés ezen két pontja ilyen kombinációban tulajdonképpen kezdetben jelentősen megnehezíti, majd meglehetősen korán kizárja, hogy a magyar fél kilépjen a projektből, ha azt az oroszok nem akarják.

Nyilvánvalóan ezeknek a szerződéses hiányosságoknak nagy része kiszűrhető lett volna, ha azokat nem teljes titoktartás mellett, erőltetett menetben, az államigazgatás illetékes szerveinek kizárásával folytatják le. Akár egy nyilvános tendereztetés, akár egy hosszabb és nyitottabb tárgyalási folyamat sok ilyen kockázatot kimutat és korrigál. Ugyanakkor ez az előkészítési stílus nem idegen a Fidesz-kormányzattól, több más kodifikációs tevékenységet is így folytatott le. Megjegyzendő, hogy a már említett 2008. februári Déli Áramlat-szerződés ügyében is hasonlóan titokban, az államigazgatás legfelső köreit éppen csak formálisan bevonva zajlott az előkészítés. Úgy tűnik tehát, hogy ez a technika legalább annyira jellemző az orosz–magyar relációra, mint a Fidesz-kormány tevékenységére.

Ugyanakkor lett volna intézményesebb alternatíva, amely ezeket a kockázatokat hatékonyan megosztja anélkül, hogy a magyar félnek azokról a részletekbe menően tárgyalni kellene. Nevezetesen, hogy akár egy kisebbségi tulajdonrészt kínál az orosz félnek (akár magyar opcióval annak későbbi kivásárlására), akár teljes egészében orosz tulajdonban hagyja a beruházást és áramátvételi garanciát vállal. A kivitelezési kockázatok nagyobbik része mindkét esetben a szállítót sújtja, jócskán csökkentve a magyar fél kockázatait. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a magyar fél kisebb hitelt kap és a kivitelezés során kevésbé vagy nehezebben fér hozzá a megbízásokhoz. Továbbá a második esetben értelemszerűen meg kellett volna határozni a jövőbeli áramátvételi árakat, amelyek természetesen jóval magasabbak lennének a maiaknál. Így kiderült volna, hogy „a király meztelen”, **a nukleáris energia nem illeszkedik a rezsicsökkentés folyamatába**, ami kommunikációs szempontból megengedhetetlen volt. Végezetül egy ilyen megoldás idegen a renacionalizáló magyar energetikai trendtől és külpolitikailag is kínosabb, mint a megvalósult megoldás. Mindazonáltal pusztán a projekt sikeres kivitelezési oldaláról nézve, a mostani a kevésbé szerencsés megoldás, nem véletlen, hogy a finn Fennovoima-konzorcium is ragaszkodott a Roszatom egyharmados tulajdonrészéhez.¹⁵

Hatalmpolitikai szempontok

A modern democráciákban politikai okok miatt igencsak ritkák a nukleáris beruházások. Majdnem minden esetben állami részvételt igényelnek, nagyjából 10-15 évig csak a botrányok, töméntelen kiadás és szenvedés van velük. Hatalmas, **az égen lassan úszó politikai céltáblák ezek a mindenkori ellenzéknek**. Valószínűleg a lakosság egy jelentős része, de néhány kisebb, aktív csoportja mindenképp hangos tiltakozásba kezd. Ehhez képest, ellentétben például egy futball-világbajnokság rendezési jogával, aligha kimutatható számban vannak a nukleáris energia fanatikusai, a választókorú népesség olyan jelentős hányada, amely tűzön-vízen át látványosan támogatja az atomenergia-felhasználást. Egy politikai váltógazdaságban **a döntést meghozó politikusnak gyakor-**

latilag semmi esélye sincs, hogy a létesítményt átadhassa, a szalagot átvághassa és abból politikai értelemben profitáljon.

Éppen ezért minden politikus számára két érv, stratégia kínálkozik egy-egy ilyen projekt vállalására. Az egyik, hogy megpróbálja **a felelősséget megosztani** a többi politikai–társadalmi erővel, diverzifikálva a saját kockázatait. Ez távol állt a Fidesztől, hiszen együttműködést feltételezett volna a többi politikai erővel. Bár kommunikációs szinten aktív „hátramutogatás” folyt a korábbi kormányok atompárti megnyilatkozásaira, valójában a január 14-i moszkvai aláírás Orbán Viktor jelenlétében történt meg, ami teljes egészében rá ruházta a projekttel járó politikai felelősséget. A másik lehetséges stratégia, hogy **a beruházás vállalása olyan rövid távú haszonnal jár, amely ellensúlyozza a keserű politikai pirula lenyelését.** Erre azért is lehet számítani, mert a szállító is tisztában van a projekt elfogadásának politikai nehézségeivel, éppen ezért maximális mértékben empatikus a megrendelő fenntartásaival. Az orosz kölcsön, illetve a beígért 40 százalékos hazai beszállítói részarány nyilvánvalóan ilyen, a Roszatom által standard módon kínált engedmények.

Éppen ezek standard jellege teszi valószínűvé, hogy csak erről lett volna szó. A Fidesznek nagyon komoly trendfordulót jelentett a paksi bővítés: bevállalt egy „politikailag toxikus” nagyberuházást, látványosan megtagadta minden korábbi fenntartását az oroszokkal szemben és mindezt egy választási kampány közepette tette. Tulajdonképpen ugyanilyen megállapodást kötött Vietnam, Belarusz, India vagy Ukrajna is, a magyar fél minden további nélkül aláírhatott volna valami hasonlót 2014 második felében, ezért sokkal valószínűbb, hogy vagy Orbán számára volt sürgős a dolog, vagy az oroszok már korábban adtak olyan engedményeket, amelyek mellett ragaszkodhattak a választások előtti aláíráshoz.

Nyilvánvalóan mindezek spekulatív feltevések, a valóság bizonyos elemeinek hipotetikus rekonstrukciói. Maga **a kormány tagadta bármilyen háttéralku meglétét,** amely kommunikációs stratégia korántsem volt törvényszerű. Hiszen korábban a magyar–orosz viszony problémás ügyeit épp egy „csomagban” kívánták megoldani,¹⁶ és adott esetben akár lehetett volna úgy kommunikálni, hogy „két reaktor és még ez is”. Ám lehet, hogy a háttéralku nem volt kommunikálható, vagy pusztán politikailag nem tartották célszerűnek a két ügyet a nyilvánosság előtt összekötni.

A leginkább tényekkel alátámasztható, hogy a paksi bővítés bejelentése előtt, 2013 októberétől **a Gazprom mind az importár, mind az ennél nem kevésbé fontos ügynevezett kötelező átvétel esetében a más kelet-közép-európai országokkal szemben szokásosnál nagyobb engedményeket adott** az éppen akkor az E.ON-tól az MVM-hez kerülő gázszereződésben¹⁷ a magyar félnek. Az ügylet 2017 végéig érvényes, egy évvel meghosszabbítható.¹⁸ Tekintettel a gázszereződés keretében zajló, 2012–2013 időszakban éves szinten durván 500–550 milliárd forintos forgalomra, az ilyen engedmények nem jelentéktelen, sok tíz milliárd forintos, makrogazdasági szinten is érzékelhető könnyebbséget jelentenek az MVM-nek.

Az alku jelentőségét növeli az Orbán-kormány rezsicsökkentő politikája, illetve az abból fakadó árfeszültségek a gázszektorban. A Fidesz hatalomra kerülve szinte azonnal ármoratóriumot rendelt el mind a lakossági villamosenergia-, mind a gázárakra. Ám miközben a nemzetközi áramárak 2010–2013 között stagnáltak, illetve némileg csökkentek, és mind a paksi nukleáris termelés, mind a növekvő importarány a beszerzési árak csökkenését tette lehetővé, a nemzetközi gázimportárak nőttek ebben az időszakban. Így például a német gázimportár éves átlagban 34 százalékkal emelkedett.¹⁹ Már 2010-et követően, a rezsicsökkentés megkezdése előtt is komoly trükkökre kényszerült a Magyar Energia Hivatal, hogy ezt költségoldalon érvényesítse az értékláncban, többek között a szabályozás által elismert importárnál. Így az Orbán-kormány a gázszerződés E.ON-tól való átvételével, illetve a rezsicsökkentésnek a választási kampányban újabb, másodszori 10 százalékos csökkentésével jókora veszteséget pakolt volna az állami vállalat vállaira a már amúgy is árfeszültségekkel teli szektorban. Az E.ON erős alkupozícióban volt, hiszen aligha lett volna hajlandó a Gazprommal árcsökkentést végrehajtani, ha annak hasznát a kormány a szabályozáson keresztül elvonja tőle. Így az Orbán-kormány azon túlmenően, hogy kétséget nem tűrően ki akarta zárni a német céget ebből a piaci szegmensből, komoly dilemma elé nézett. Elvileg megkockáztathatta volna, hogy tovább feszíti a húrt, és csökkenti a lakossági gázárakat, ezáltal az értéklánc immár utolsó elérhető szegmensében, az importárnál minden korábbinál nagyobb veszteségbe kényszerítve az E.ON-t. Ezt azonban valószínűleg nem kívánta megkockáztatni, hiszen szabályozási oldalon már nem lehetett volna megindokolni, viszont feladta volna a labdát egy bírósági pernek.

Ugyancsak elképzelhető lett volna, hogy az MVM átveszi a céget és tulajdonosi (értsd költségvetési), illetve banki hitelekkel finanszírozza a veszteséget. Ez teljes körű megoldást jelentett volna a választásokig hátralévő fél évre, ugyanakkor onnantól kezdve egyre komolyabb államháztartási problémákat okozott volna. Még így is jellemző az MVM meggyengült likviditására, hogy 100 milliárd forintos tulajdonosi hitelt kell felvennie az amúgy menetrendszerű téli betárolás finanszírozására, aminek pedig rutinszerűen kellene zajlania minden évben.²⁰ Minden ilyen megoldásnál jobbnak tűnt egy árcsökkentésben megegyezni a Gazprommal, jócskán növelve ezáltal a rezsicsökkentés pénzügyi megvalósíthatóságát.

Tekintettel arra, hogy a gázszerződés átszabása és a paksi bővítés tárgyalása egymással párhuzamosan futott, jókora fantáziára van szükség ahhoz, hogy a kettőt elválasszuk egymástól. Eleve feltűnő, hogy a hangzatos kommunikációs bejelentéseket kedvelő kormány mennyire szerette volna eltitkolni az orosz árengedmény tényét. Nyilvánvalóan a kettő egyazon ügylet része volt, a kérdés legfeljebb az ok-okozati viszony. Vajon Orbán valóban elköteleződött a nukleáris bővítés terve mellett, és annak fejében, mintegy mellékesen kért árengedményt a gázszektorban? Ez esetben a magyar fél hatékonyan járt el, hiszen pótlólagos engedményeket kapott egy amúgy is megkötendő szerződés mellé. Avagy ellenkezőleg, egy ingadozó kormányzati álláspont mellett az orosz fél volt az, amely látva a rezsicsökkentésnek mint kampánytechnikai csodafegyvernek

a bevetését, kereste meg a magyar kormányt és ajánlott magas helyi értéken árendeményt a paksi bővítésért cserébe? Mindenesetre az a tény, hogy a magyar fél még a választások előtt elfogadta a szerződést, inkább arra utal, hogy az orosz fél tartott attól, hogy újraválasztása után Orbán kihátrálhat a paksi bővítésből.

A másik, közkeletű gyanú, hogy az oroszok által nyújtott 10 milliárd eurós hitelből az Orbán-kormány folyó kiadásait szeretné finanszírozni, és e fölött az orosz kormány majd szemet huny. Ez így, ebben a formában valószínűtlen. Egyfelől azért, mert a Roszatomnak is érdeke, hogy ez a beruházás megvalósuljon és ne legyenek benne komoly fennakadások. Jelenleg az EU területén ez az egyetlen aláírt referenciaprojektjük, és a bulgáriai fiasco után rosszul mutatna egy második bedőlt orosz projekt. Másrészt, ellentétben a Moszkvát szisztematikusan birodalomépítéssel gyanúsító és így a pénzügyi szempontokat negligáló érveléssel, minden eddigi tapasztalat azt mutatja Szerbiában, Ukrajnában, de még Belaruszban is, hogy az orosz bizalom igencsak véges, és **nem adnak pusztán politikai szempontok alapján pénzt**. Konkrét tulajdonosi pozíciókat, kézzel fogható javakat szeretnének. Tekintettel a magyar kormány adósságpolitikájára, az Orbán-kabinetet minden további nélkül meg tudnák hitelezni anélkül, hogy ezzel a Roszatom rossz hírét keltsék. Ha esetleg így tesznek, akkor sem a beruházási hitel terhére.

Harmadrészt a hitelszerződésben szemmel láthatóak az orosz garanciák az ilyen jellegű eltérítések megnehezítésére. Eleve minden kifizetést dokumentálni kell és ezeket mindkét félnek el kell fogadnia. A hitel nem egy összegben áll a magyar kormány rendelkezésére, azt az orosz Vnyesekonombank utalja kizárólag a teljesítéssel párhuzamosan. Továbbá minden egyes számla 20 százalékos önrészét a magyar félnek ki kell fizetnie.²¹ Mindez természetesen nem zárja ki, hogy a kivitelezés közben a kormány vagy annak holdudvara bizonyos összegeket saját céljaira hívjon le, és ezen gyakorlat felett Moszkva szemet hunyjon. Az azonban **valószínűtlen, hogy ez a keret makrogazdasági szinten szabad felhasználásúvá lenne transzformálható**.

Ennél **nagyobb orosz rugalmasság valószínűsíthető a 40 százalékos úgynevezett lokalizációs szint esetében**, amelyet a beruházás összegéből a magyar beszállítóknak kellene kapniuk. Erről keveset tudunk egyelőre, csak a kormányközi egyezmény említi röviden és erősen feltételesen,²² feltehetően a szállítási–kivitelezési szerződésnek kell majd részletesen szabályoznia ezt a kérdést. Eleve nem világos, hogy mire vonatkozik a 40 százalék. Amennyiben a teljes 12,5 milliárd eurós beruházási összegre, annak mértéke 5 milliárd euró, az orosz hitel vonatkozásában csak 4 milliárd euró. Tekintettel a 2,5 milliárd euró magyar önrészre, a tiszta orosz „hozzájárulás” 2,5, illetve csak 1,5 milliárd euró a két esetben. A szerződéses háttér ismeretében az előbbi eset a valószínűbb.

Tekintettel a nukleáris gépipari kapacitás magyarországi hiányára (ellentétben például Csehországgal, ahol ezek még orosz tulajdonban is vannak, ezért a Roszatom ott 60 százalékos lokalizációs szintet ígért eredetileg), a paksi bővítésnél a 40 százalék nehezen teljesíthető magyar részről, ami kiolvasható az egyezményből. Ugyanakkor itt van tere a magyar félnek. Életszerűbb egy olyan lokalizációs megoldás, amely bizonyos

gyártási funkciókat Magyarországra telepít, és aztán a magyar fél a többi, más országokban megvalósuló Roszatom-beruházásokban is részt vesz. Értelemszerűen egy 5 milliárd eurós Roszatom megrendelési garancia egy ilyen esetben piaci garanciát adhat a megtérülésre és további, a paksi bővítéstől immár független távlatokat nyit az együttműködésre. Ennél is tágabb lehetőséget nyújtana a 40 százalék, amennyiben egyfajta „offset”-ként kezelnék, hasonlóan ahhoz, mint amit a svéd kormány kínált a Gripen-beszerezéseknél. Ekkor a megrendelési érték 110 százalékára rúgó magyarországi beruházásokat ígért Stockholm, amit aztán egy külön elszámolási mechanizmus keretében meg is valósított. Talán nem véletlen, hogy az első Orbán-kormány akkor éppen ezen megoldás mellett kötelezte el magát.

Erős megszorításokkal ugyan, de érdemes az így beígért 5 milliárd (vagy nettó 2,5 milliárd) eurót a 2013–20 közötti kohéziós alapokból kapott 20,5 milliárd euróhoz hasonlítani.²³ Ha most eltekintünk a kettő közötti, amúgy teljesen jogos makrogazdasági különbségtételtől, és iparpolitikai, illetve klientúraépítési szempontból tekintünk ezekre az összegekre, akkor is impozáns tőkeinjekciónak tűnik a paksi bővítés. Több narratíva, rosszabb esetben vízió is kínálkozhat, amelyek befolyásolhatták a Fidesz döntéshozóit. A nukleáris lobbis eleve előszeretettel értelmezi a paksi bővítést úgy, hogy az megmenti a blokkokhoz kapcsolódó magyar „nukleáris iparágat”, az izotópgyártást, a kutatói infrastruktúrát stb. Ennek valóságtartalma vagy ezen szektor mérete persze kétséges, de a Fidesz már korábban kimutatta, hogy a magyar tulajdonú cégek deindusztrializációja kapcsán zéró toleranciát tanúsít. Ezen túlmenően, mivel a hagyományos építőipar és a Közép aligha lesz képes felszívni ezt az összeget egyedül, a projektek lehetnek „újraiparosítási” hozadékaik is: mi lehetne jobb, mint egy magyar, esetleg magyar–orosz tulajdonú nukleárisgépgyártó-kapacitás? Van-e bármilyen más esély magyar bázison, multinacionális cégek nélkül gépgyártást Magyarországra hozni? Nem úgy tűnik, hogy a válságot követően, az eddig tapasztalt gazdaságpolitikai teljesítménnyel ez bekövetkezhetne. Maradnak tehát az ilyen pótmegoldások. Márpedig az iparpolitikai szinergiákat a legtöbb politikus, kiváltképp a mostani kormányzati garnitúra, aránytalanul felnagyítja.

Ugyancsak többféleképpen értelmezhető **a paksi projekt 5 milliárdja a klientúra-építés logikája szerint**. Az elmúlt négy év interpretálható a „nemzeti tulajdonosi osztály” vagy „fogadott politikai család” eredeti tőkefelhalmozásaként, amikor az a gazdaság profitábilis zónáinak első körben a pénzügyi folyamataira, második körben tulajdonosi pozícióira próbálja meg rátenni a kezét. Ilyen területek a költségvetés, a fejlesztési pénzek, a nagy forgalmú hazai szolgáltató szektor, kezdve a bankrendszerrel és az energiaipartól egészen a nagykereskedelemig. A nemzeti tulajdonosi osztály kiépítése azonban rendkívül drága, főleg, ha kellően nagy számban kívánjuk annak képviselőit „előállítani”. Egy ilyen helyzetben sok – a kezdeti fázisban kiváltképp –, rengeteg tőkére van szükség. Nyilvánvalóan az a tény, hogy az ebből fakadó adósság társadalmasítható, másodlagossá teszi az azzal járó negatív kockázatokat. Ahogy Borisz Berezovszkij, a kilenc-

venes évek vezető orosz oligarchája állítólag mondta: „Nálunk először a profitot privatizálják, aztán a tulajdont, és csak a legvégső esetben az adósságot.”²⁴

Amennyiben bölcs előrelátást feltételezünk Orbán Viktortól, akkor elképzelhető, hogy a paksi bővítés már ezen „nemzeti tulajdonosi osztály” konszolidációs szakaszát hívatott előkészíteni. Közismert, hogy **az oligarchikus rendszerek kiépülésük során stabilabb politikai teljesítményt képesek nyújtani, mint érett állapotukban.** Felemelkedésük folyamán a belső csoportkohézió erősebb, amire szükség is van a meglévő pozíciók újracsatolásánál, a tulajdonosi őrsváltásnál. Az új tulajdonosi rétegen belüli konfliktusok azonban elkerülhetetlenek, ha elfogy a felosztható tulajdon, és kimerülnek a terjeszkedés extenzív lehetőségei. Borisz Jelcin, Leonyid Kucsma rendszerei második elnöki ciklusuk végére kerültek válságba, részben azért, mert már nem tudták kezelni az új tőkés konfliktusait, és azok nem álltak egységesen mögöttük. Ha a posztszovjet országokénál kisebb relevanciával is, de Magyarországon is kezd aktuálissá válni ez a kérdés. Az extenzív terjeszkedés lehetőségeit a multinacionális cégek folytatódó kiűzése, az eddig valamennyire megkímélt régi, hazai tulajdonosi csoportokkal való konfrontáció vagy az új források bevonása jelentheti. A paksi bővítés nyilvánvalóan ebbe az utolsó csoportba tartozik, előnye, hogy nem olyan konfliktushordozó, mint a másik két megoldás.

Szemponthoz lehetett, hogy **a 2010-es évek végére megcsappanhat a kohéziós alapokból megmaradt pénz.** Ezeknek jelentős részét ugyanis feltehetően legkésőbb a 2018-as választási kampányban le fogja hívni a kormányzat, viszont így marad 2-3 szűk esztendő egészen az EU új pénzügyi ciklusának megindulásáig, amíg külső forrás nélkül marad a magyar gazdaság. Ekkor nagyon is jól jöhet a tervek szerint épp beinduló paksi építkezés, amelynek épp a jelentősebb, magyarok által is elvégezhető építőipari részre pont erre az időszakra esik.

Természeteszerű, hogy a paksi bővítés kapcsán valamilyen szintű áttörésben reménykedhetnek a keleti nyitáshoz legalább az orosz relációjában. Ennek a makrogazdasági jelentősége azonban kétséges: a magyar export mindössze 3 százalékát veszi fel az orosz piac, annak is több mint kétharmadát a Magyarországra települt multinacionális cégek adják. A magyar vállalati szféra oroszországi gazdasági lehetőségeit jelentős strukturális problémák, legfőképpen méretgazdaságossági gondok nehezítik. A szétaprózott, viszonylag kis vállalatméretek miatt a magyar termelők mind az élelmiszer-, mind a feldolgozóiparban képtelenek a belépéshez szükséges minimális, de az orosz relációban számunkra így is hatalmas szállítási tételeket előállítani. Így viszont főleg az aktív orosz politikai jóindulat révén tudjuk felmutatni a leggyorsabb eredményeket, amelyeknek szükségszerűen pont azok a csoportok lesznek a haszonélvezői, amelyek a megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeznek. Nem is lehetne másképp.

Kockázatok az Orbán-rezsim számára

Végezetül érdemes röviden áttekinteni, hogy milyen kockázatokat rejt a paksi döntés Orbán politikai rendszerére. Nyilván ezek nagyrészt pont azok a potenciális problémák, amelyek a paksi bővítésre adott társadalmi reakciók, kritikák során is felmerültek, ugyanakkor a Fidesz-rezsim üzemeltetése szempontjából más értelmezést nyernek, mint amúgy.

Nyilvánvaló, hogy a kormány a rá jellemző voluntarizmussal átsiklott a kockázatok nagy részén. Ez más kérdésekben is jellemző a Fideszre, feltehetőleg a döntéshozatal koncentrált, egyszemélyi jellegéből, a titkolózásból és az államigazgatás iránt érzett gyanakvásból fakad. Ezen voluntarizmus által előidézett hibákat Magyarországon belül a kétharmados parlamenti többséggel utólag majdnem mindig korrigálták valahogy. Gazdaságpolitikai döntéseknél például, főleg ha azoknak nemzetközi vonatkozásaik voltak, a rezsim a rá jellemző lendülettel már többször zátonyra futott – ilyen volt például a 2011-es gazdasági miniválság kezelése, amelynek során a kormány legalább formálisan, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) visszahívására kényszerült. Egy nagy, nemzetközi magánjogi szerződésekbe ágyazott, összetett szabályozású beruházási projekt megvalósítása azonban még a Fidesz számára is teljesen új feladat és súlyosbíthatja a korábbi voluntarizmusból fakadó hibák következményeit.

A nemzetközi kockázatok közül az egyik csoportot nyilván az **uniós szabályozási kérdések** alkotják. Ismerve a Fidesz szerepjátékát, az uniós ellenzés nem feltétlenül rossz Orbán számára. Az eddigi tapasztalat Brüsszel kapcsán azt is bizonyította, hogy a konfliktusok elsimíthatóak és a magyar alkuerő elégséges a defenzívához. Ugyanakkor a paksi projekt túl nagy és túl hosszú ahhoz, hogy nagyon el lehessen rejteni az Európai Bizottság szeme elől. Az EU versenyjogi biztosának bőségesen lesz ideje kínpadra vonni Budapestet (ez még a Fidesz interpretációjában lehet előnyös is), ezúttal viszont ez a folyamat korábban eljut a végpontjára, minthogy Orbán arra érdemben reagálni tudna. Ugyanakkor a szükséges korrekció esélyei, ellentétben minden korábbi ügyvel, sokkal rosszabbak. **A jogi alkalmazkodás kapcsán ugyanis nem a magyar parlament, hanem Moszkva fog dönteni**, és Orbánnak ott is érvényre kell majd juttatnia az uniós igényeket. A magyar kormány minden ilyen esetben a Bizottság és Moszkva közé kerülhet, ami könnyen felőrölheti a projektet és annak társadalmi megítélését.

Az energetikai kapcsolatokban meglévő orosz dominancia, a szektorok közti szinergiák feltehetően előnyösek voltak a paksi projekt melletti elköteleződéskor. Ennek megfelelően azonban bármilyen kardinális magyar–orosz konfliktus a szerződés körül, függetlenül annak eredetétől, ugyanekkora negatív szinergiával fog lecsapni a többi területre. Bulgária kihátrálhatott a belenei erőműépítésből, ugyanakkor a legutóbbi időig kimagaslóan magas gázárakat fizetett a Gazpromnak, amelyet csak a Déli Áramlat körüli egyezkedésekkel lehetett lejjebb tornászni. **Moszkva ugyanazzal a logikával fogja rendezni a paksi bővítés körüli konfliktusait, mint amilyenel a szerződést megkö-**

tötte. Tudatában van annak, hogy Orbánnak fontosak a lakossági energiaárak, aláírt szerződése van a paksi bővítésről, amelyben pénzügyi engedményekért cserébe a későbbi érdekérvényesítés eszközszerzőjét áldozta fel a magyar fél. Orbán jó eséllyel pont azért gyűlölködhet meg a paksi projektet, amiért megkötötte azt.

A szabályozási kérdések valószínű elhúzódnása is kellemetlen helyzet elé állíthatja a Fideszt. Ellentétben az uniós költségvetési források lehívásával, egy nukleáris projekt megvalósítása kevésbé programozható ennire előre. Rengeteg olyan apró ügy és kockázat jelentkezhet, amely miatt már az elején jelentősen csúszik a kivitelezés. Így viszont a kormány nyakába szakad az összes jogi, uniós problematika, a közvetett külpolitikai, nemzetközi pénzügyi következmények anélkül, hogy az eredetileg szándékolt időszakban, valamikor 2018-tól kezdődően nagy arányban le tudná hívni ezeket az összegeket. **A beruházás menetrendje enyhén szólva is feszített, annak betartása legalább annyira múlik Brüsszelen és Moszkván, mint Budapesten.** Így viszont Orbán ott marad a hátszavának beígért pénz nélkül, méghozzá sok politikai hűhóval a semmiért.

Végezetül pedig ott vannak a hagyományos, minden nagy projektnél jelentkező népszerűségi kockázatok. A Fidesz imponáló gyorsasággal tudta elfogadtatni táborával a paksi bővítést. Jelenleg úgy tűnik, hogy a projekt semmilyen formában nem veszélyezteti Orbán népszerűségét, így a **politikai költsége alacsony.** A társadalmi elfogadtatás ilyen sima menetét Orbán politikai hitelessége határozta meg: a miniszterelnök mintegy aurája alá vonta a paksi bővítést, így annak kérdése elválaszthatatlan a megítélésétől. Ez így is maradhat viszonylag hosszú ideig, ugyanakkor a kormányfő egy olyan politikai koloncot vett a vállára, amelytől ha akar sem tud majd megszabadulni. Így ha esetleg a népszerűsége az elkövetkező évtizedben hanyatlani kezdene, és a Fidesz a mai helyzettel ellentétben szabadulni szeretne majd valamely ügytől, ahelyett, hogy „beleállna”, ez esetben ez nem lesz lehetséges. **A paksi bővítés elől nem fog tudni elmene-külni.** Ahogy az már megtörtént más esetekben, például a Kádár-korszak végén a bősi beruházással, a Demszky-éra utolsó fázisában a 4-es metróval, ezek a nagyprojektek nem engedték politikai kitervelőiknek, hogy hosszabb ideig a „víz felett maradjanak”. És bár egyik esetben sem ezek a beruházások voltak a felelősek a társadalmi bizalom eróziójáért, sokkal gyorsabbá és kegyetlenebbé tették annak folyamatát. A paksi bővítés jövőbeli társadalmi megítélése nagy valószínűséggel elválaszthatatlan a Fideszétől: tíz év múlva egyformán lehet belőle sikeresnek kikiáltott energetikai óriásprojekt vagy akár az orbáni hübrisz cáfolhatatlan bizonyítéka.

Jegyzetek

- 1 A magyar villamosenergia-rendszer (VER) 2012. évi statisztikai adatai, 42. és 54. o.
Internet: http://www.mavir.hu/documents/10258/154394509/a_magyar_villamosenergia_rendszer_2012_evi_statisztikai_adatai.pdf/b1fcbe6e-ed81-42bc-bf05-569aec2cfaa3 2014.06.21.
(A továbbiakban VER-2012). Ez a részarány azóta nőtt.
- 2 Jó leírását adja a folyamatnak egy hasonló angol projekt (Hinkley Point C) esetében egy vonatkozó bizottsági dokumentum. Internet: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/cases/251157/251157_1507977_35_2.pdf 2014. 06. 21. Továbbá egy köznyelvibb leírása a problémának részemről: <http://aktiv.origo.hu/idojaras/20140221-atomeromu-paksi-bovites-eu-szabalyozas-interju-deak-andrassal-az-eu-versenyhatosagan-bukhat-meg.html> 2014.06.27.
- 3 Ezek nélkül is Magyarországon 2000 és 2011 között éves átlagban 1,46%-kal nőtt a villamosenergia-fogyasztás. Forrás: <http://www.iea.org/statistics/> 2014.06.29.
- 4 L. VER-2012, 54. o.
- 5 Így például a francia nukleáris flotta majdnem teljes egésze, 57,3 GW-nyi kapacitás, a teljes magyar beépített kapacitás durván hatszorosa 1977–1992 között került átadásra és 2040-ig a legjavát leállítják. World Nuclear Energy Association. Internet: <http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-A-F/France/> 2014.06.21.
- 6 Nemzeti Energiastratégia-2030, 13.o. Internet: http://doc.hjegy.mhk.hu/20114130000077A7AF_1.PDF 2014.06.21.
- 7 Klasszikus kihívás a szélerőműveknél egy viharos idő, ami mellett a teljes erőművi park az egyik pillanatban maximumon termel, majd egy adott szélesebség mellett biztonsági okokból leáll. Ilyenkor a többi, hagyományos erőművi szegmensnek kell ellensúlyoznia ezt a volatilitást, először csökkentenie a teljesítményét, majd egyik percről a másikra felpörögnie a kiesés kompenzálására. Ez nemcsak nagyon drága, de bizonyos arányok mellett a rendszer már nem is nagyon képes ilyen rugalmasságot kezelni, aminek a potenciális következménye az áramszünet.
- 8 BMU: Renewable Energy Sources in Figures, Berlin, 2013, 18. o.
- 9 Uo. 39. o.
- 10 A Magyar Villamosenergia-rendszer közép- és hosszú távú forrásoldali kapacitásfejlesztése 2013. 25. o. Internet: http://mavir.hu/documents/10258/15461/Forr%C3%A1selemz%C3%A9s_2013.pdf/0a51f06c-73e7-4607-b582-00d3b1434837 2014.06.25.
- 11 H/9173. Számú országgyűlési határozati javaslat az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény 7. §-ának (2) bekezdése alapján, a paksi atomerőmű telephelyén új atomerőművi blokk(ok) létesítésének előkészítését szolgáló tevékenység megkezdéséhez szükséges előzetes, elvi hozzájárulás megadásáról. Internet: <http://www.parlament.hu/irom38/09173/09173.pdf> 2014.06.27.
- 12 Nemzeti Energiastratégia 2030. Internet: http://doc.hjegy.mhk.hu/20114130000077A7AF_1.PDF 2014.06.21. Jellemző ugyanakkor, hogy a REKK egy későbbi számításában a paksi bővítés közgazdaságilag veszélyes projektnek bizonyult, amelyből származó áramár jócskán meghaladja majd a lehetséges alternatív megoldásokból származó villamosenergia-vagy a korábbi időszakokban tapasztalt nagykereskedelmi árakat.
Internet: <https://www.youtube.com/watch?v=mfsPG0KjKA>,
illetve <http://humanokologia.tatk.elte.hu/?p=824> 2014.06.27.
- 13 T/13628. számú törvényjavaslat a Magyarország Kormánya és az Oroszországi Föderáció Kormánya közötti nukleáris energia békés célú felhasználása terén folytatandó együttműködésről

- szóló Egyezmény kihirdetéséről. Internet: <http://www.parlament.hu/irom39/13628/13628.pdf> 2014.06.28. (A továbbiakban a Kormányközi Egyezmény.)
- 14 T/140. számú törvényjavaslat az Oroszországi Föderáció Kormánya és Magyarország Kormánya között a Magyarország Kormányának a magyarországi atomerőmű építésének finanszírozásához nyújtandó állami hitel folyósításáról szóló megállapodás kihirdetéséről. Internet: <http://www.parlament.hu/irom40/00140/00140.pdf> 2014.06.28. (A továbbiakban a Hitelszerződés.)
- 15 Érdemes hozzátenni, hogy a finnek az orosz részvételen túlmenően még azt is kikötötték, hogy az új blokk 50 EUR/MWh alatti árral tudjon piacra lépni. Csak összehasonlításul az említett Hinkley Point C blokknál a szállító EDF 110 EUR/MWh árat kért 35 évig. Internet: <http://www.energypost.eu/rosatom-signs-contract-build-nuclear-plant-fennovoima-finland/> 2014.06.29.
- 16 Újságírói szinten már az első, 2010. novemberi Orbán–Putyin-találkozón felmerült a paksi bővítés, a gázszállítások, a budapesti metró és a MOL-pakett ügyének összevonása egy alkuba. „Vengrija menyjajet szvoju nyeft na rosszijszkij gaz”, Kommerszant, 2010.11.30. Internet: <http://www.ugmk.info/digest/vengrija-menjaet-svoju-neft-na-rossijskij-gaz.html> 2014.06.29.
- 17 „Olcsobban adja a Gazprom a gázt”, Napi Gazdaság 2011.11.27. Internet: <http://www.vg.hu/vallalatok/energia/olcsobban-adja-a-gazprom-a-gazt-416733> 2014.06.29.
- 18 „Gazprom eyes new Hungary deal”, Argus FSU Report, June 2014. 6. o.
- 19 BP Statistical Review of World Energy 2014, „Gas Prices” táblázat. Internet: <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> 2014.06.29
- 20 „Az MVM a 100 milliárdos tulajdonosi kölcsönből vásárol földgázt”, Világ gazdaság 2014.06.27. Internet: <http://www.vg.hu/vallalatok/az-mvm-a-100-milliardos-tulajdonosi-kolcsonbol-vasarol-foldgazt-430234> 2014.06.29.
- 21 Hitelszerződés, 1–2. cikk.
- 22 Kormányközi Egyezmény 4. cikk 2. pont.
- 23 Utóbbi 2011-es árakon. Az összehasonlítás még úgy is megállja a helyét, hogy a paksi bővítés összege hitel, felhasználása több mint tíz évre elhúzódik, és így több szempontból is kisebb összeg, mint amennyinek tűnik.
- 24 Internet: <http://www.quotetimes.com/people/151383/boris-berezovsky>, 2014.07.07.

Politika és versenyképesség a magyar agrárgazdaságban

A többé-kevésbé egységes uniós piacon működő gazdaságok alá vannak vetve azoknak a szelekciós folyamatoknak, amelyek ezen a piacon hatnak, és készítetve vannak egy olyan alkalmazkodási folyamatra, amely során megtanulják, hogyan lehet kihasználni az örökké újuló és termelési célok szerint eltérő technológiai és piaci lehetőségeket. Így kialakultak azok a gazdálkodási módok, amelyek a versenyképesség szempontjából is célszerűtlen jogi környezetben is esélyt adnak a sikerre. (Úgy is mondhatjuk, hogy a leginkább „életképesek”, le tudják győzni azt a hendikepet, amit a hazai jogi környezet jelent. Adyval szólva: „Az Élet él és élni akar.”)

Természetesen minden mérettípusban akadnak olyan gazdaságok, amelyek megtalálták, hogyan tudják elviselhető kockázattal kialakítani a számukra elérhető piaccal való kapcsolataikat, és ehhez a lehetőséghez igazították termelési profiljukat és módszereiket is – a mezőgazdaság minden szinten „tudásgazdaság”, azaz tanuló és nem hagyományörző rendszer. Am az együttműködési minták hiányosságai és a világos gazdálkodási normák hiánya miatt a **„nagymenők”, a világban tájékozódni tudó, szakmailag folyamatosan művelődő vállalkozók gazdaságai váltak az ország agrártermelését meghatározó gazdaságokká.** Ők tudnak versenyre kelni az európai piac árait és kínálatát meghatározó gazdasági hálózatokkal, illetve ők tudnak tartós szerepeket vállalni a nagy léptékű hálózatokban. (Jelentős részük még missziós szerepet is betölt az Unió keleti felén: tenyésztük és tenyésztési módszereik, üzemformálásuk, partnerszelekciós technikáik, hálózatépítési leleményük, újításaik stb. befolyásolják tágabb környezetünket. Hozzájárulnak az agrárkultúra gazdagodásához. Igaz, a környezetüktől elkülönülő életviláguk megformálásával hozzájárulnak egy újuló kasztrendszer fenntartásához is. Így könnyen válhatnak a meg-megújuló „osztályharc” céltáblájává.)

A '90-es évek elejének gazdálkodási anarchiát teremtő törvényei és a birtokformálást akadályozó földtörvény után kialakuló koncentrációs folyamatokat nemcsak az okozta, hogy „vakok között a félszemű a császár”, azaz hogy a zűrzavarossá vált környezetből kilátó, az igényeket és az üzemgazdasági normákat felfogó gazdálkodók váltak a fölvevőivé a paraszti avagy az egykori háztáji vállalkozások folytatásával kísérletezők gazdaságainak és a politika és az intézményi merevség miatt ellehetetlenülő szövetkezeti egységeknek, hanem azért is, mert az **a képzett munkásállomány,** amelyik a modernizálódó

szövetkezetekben és állami gazdaságokban szocializálódott, a „nagymenők” gazdaságaiban érezte biztonságban magát. (S most, hogy ezek kiöregednek, hirtelen megnőtt a szakemberhiány a mezőgazdaságban a jelentős falusi munkanélküliség ellenére.)

Adott viszonyok közt, érthetően, a **birtokkoncentráció megelőzte az érdemi agronómiai megújulást**. Amikor a tömeges sikertelenség miatt csökkent a család és a szomszédok összeszedhető földjein való gazdálkodásba kezdés kísértése (hiszen még a ház körüli gazdálkodás is leépült), s minden határban világossá vált, melyik az a néhány gazdaság, amelyiknek érdemes bérbe adni (a többnyire távol lakók tulajdonában álló) földet, akkor tekinthették a döntően bérletekből álló birtokot elég stabilnak ahhoz a gazdálkodók, hogy merjenek komoly beruházásokba kezdeni, merjenek eladósodni. S az állami, majd az uniós támogatások fokozták merészségüket. (Ahol meg nem akadtak beruházásokat kezdeményező vállalkozók elegenden – általában a kedvezőtlen, azaz a „rurális” vidékeken –, az Unióba lépés előtt nőtt a nem művelt terület. Csak a földalapú támogatások növekedésével jött meg újra a birtoklási kedv.)

A földművelő vállalkozások az Unióba lépés idejére – ahogy a 2004-es terméseredmények is mutatták – újra elérték a nyolcvanas években egyszer már kialakult termelési színvonalat. A kertészeti és még inkább az állattenyésztési vállalkozásoknál ez a folyamat elhúzódott. Azért is, mert míg a művelési eszközök (traktorok, vető, művelő, növényvédő, arató gépek) megtérülése alig hosszabb az akkor általában 5 éves bérleti időnél (s a művelő eszközök idegenben is használhatók), a térformálással járó beruházások megtérülése sokkal lassúbb és használatuk helyhez kötött. S általában nem csak a saját birtok stabilitását igénylik, hanem azt is, hogy a környezet is kiszámítható legyen. S azért is, mert lassan tudatosodott: a hazai adottságok miatt nem elég a versenyképesség eléréséhez a lassú fejlesztés, gyökeres megújulásra van szükség.

Bár a megújuló feldolgozóipar kezdeményezésére a '90-es években is terjedtek új agro-technológiai és szervezési minták – a nyugati termékkínálattal versenyre kelő magyarországi befektetőknek szükségük volt (minél nagyobb tételekben) megbízható tejre, zöldborsóra, csemegetengerire, dohányra, cukorrépára, uborkára stb., s a tájékozódni képes termelők tudtak igazodni az új igényekhez –, ám az élelmiszer-ipari befektetési kedv évtized végi hanyatlása után ez az ösztönzés megszűnt. Egyedül a kizárólag ipari takarmányra támaszkodó, ezért a földműveléstől teljesen elválasztható s a gyors forgás miatt rövidebb tőkemegtérüléssel számoló baromfiiparban valósult meg, hogy a hagyományos beszállítói rendszerekre támaszkodó nagy cégek összeomlásával olyan új feldolgozók jutottak térhez, amelyek gondos partnerszelekcióval teljes rendszereket újítottak meg.

A nagy hagyományú (ám a múltban sem igazán sikeres) magyar húsiparnak az örökölt telepek korszerűsítésével kialakított hálózatai nem bírták a versenyt a közös piacon. Az Unióba lépéssel ugyanis a hazai takarmánygabona felértékelődött, hizlalóink önköltsége emiatt és az igényessé váló környezetvédelmi előírások miatt megnőtt, miközben a vertikum közvetlen versenybe került a jól szervezett („dán mintát követő”) vertikális hálózatokkal és a „visegrádiak” nyugati mintákat követő új telepeivel. Nem bírván az árversenyt, a ház körüli sertéstartás után fokozatosan leépültek a régi sertés-

telepek is. Így a valaha túlpörgetett, az export zömét adó húsvertikum leépült, 8 éve már a hazai igényeket is részben import hússal elégítik ki. (Ezért vált problémává, hogy például a Pick szalámi tekinthető-e magyar terméknek. Hiszen a szegedi gyár is vásárol külföldről sertést és húst.)

A 2000-es évek közepén a Terméktanács tudatosította a „róka fogta csuka” helyzetet. A világban a húsvertikum szervezési módja megváltozott: a hízalók és a vágóhidat és termékgyárakat üzemeltető húsipari vállalatok kettősségét, **az élősertes-piac által vezérelt vertikális modellt felváltotta** az egységes tenyésztési rendszerbe fogott, egy, akár évi több millió egyforma sertés levágására berendezett nagy termelékenységgű vágóhidat kiszolgáló termelők hálózatainak mint eladóknak, valamint a termékgyártóknak és a kereskedelmi hálózatoknak mint vevőknek kettősségére bomló vertikum (*a vágott-hús-piac által vezérelt rendszer*). Mi azért nem tudtunk átállni, mert a zavaros termelői viszonyok miatt a befektetők (egy elkapkodott olasz befektetés után) nem mernek további tőkét kockáztatni, a potenciális sertésenyésztő befektetők pedig azért nem mernek beruházni, mert hiányzik az a nagyléptékű és igényes, korszerű vágóhíddal rendelkező hálózat, amelyik biztonságossá tudja tenni majdani termelésük piaci elhelyezését. (A Csányi Sándor tulajdonolta Bonafarm mohácsi vágóhíd beruházását e patt helyzetből való kimozdulás reményével tervezik.)

Az Élelmiszer-feldolgozók Országos Szövetsége (ÉFOSZ) 2007–2008 fordulóján általánosabban is megfogalmazta a problémát. A magyar agrár-külkereskedelem azt tükrözi, hogy **az ország újból nyersanyagexportórré vált, miközben behozatalában – azaz a hazai fogyasztásban – egyre nő a külföldön gyártott késztermékek aránya.** (Azaz az importban vannak a nagy hozzáadott értéket megtestesítő, több munkát hasznosító termékek.) A tömegtermékeket exportáló magyar élelmiszeripar hagyományos ágai veszteségesek. Ezen a helyzeten csak úgy lehet úrrá lenni, ha – mint a '90-es években – jelentős, az elsődleges feldolgozást korszerűsítő és igényes, világkereskedelmi lehetőségekre figyelő termékgyártást létrehozó élelmiszer-ipari befektetések lesznek. Ennek azonban feltétele, hogy olyan, megbízható minőségben és ütemezésben, nagy tömegű, egységes alapanyagot biztosító termelői hálózatok legyenek, amelyek igazodnak a feldolgozói igényekhez. Mivel a két oldal csak egymásra támaszkodva tud lépni, azt igénylik a politikától, hogy szakpolitikai programokkal és szabályozással segítse az érdekelt gazdálkodókat az összehangolódásban, s támogassa a hálózatépítést segítő közjavak (valójában klubjavak) költségeit.

A szakpolitika ugyan nyilvánosan nem reagált a megfogalmazott igényekre, az induktos és zavaros közbeszédűtől félve vállalt látványos módosításokat az intézményrendszerben, de szerepet vállalt a „nagymenők” szakágazati programjainak megvalósításában: a 2007–2014 közötti uniós költségvetési ciklusban az agrártámogatások második pillérének, a vidékfejlesztésnek a felét a versenyképesség fokozását szolgáló fejlesztések támogatására irányították (7 év alatt több mint 300 milliárd forintról van szó). A pályázatok befogadásában előnyben részesültek az igényes tenyésztési rendszerbe illeszkedő,

minőségbiztosítási igényeknek megfelelő (azaz a feldolgozók igényei szerinti) telepberuházások, a korszerű ültetvények, a szárító–tároló komplexumok stb.

Érthető, hogy a fejlesztési beruházási támogatások nagyobb részét a nagy területű gazdaságok vették igénybe. A szántógazdaság automatikus földalapú támogatásokkal segített nyereségessége biztosítja azt a jövedelmezőséget és azt a hitelképességet, amely a több százmillió forintos nagyságrendben szükséges saját erő biztosításához kell, s azt az intellektuális és szakmai kapcsolati háttérrel, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a genetikai bázisra építő tenyésztési programoktól a takarmányozásig és a műszaki megbízhatóságig minden biztosítva legyen a beruházás megtérülése érdekében. Ha csupán annyi területtel rendelkeznének, amennyi a sertéstápok abrakigényét, avagy a tehenek tömegtakarmány-igényét fedezi, a beruházás miatt likviditásukat évekig nem tudnák biztosítani, és a bankok szemében sem lennének első osztályú adósok. S ahhoz is pénz kell, hogy az igényes szakértőket elkötelezetté tudják tenni.

(Mondhatnánk, hogy lám, a dánoknál nem kell a telepépítő farmoknak ilyen nagyok lenniük, az intellektuális és szervezési háttérrel, valamint a farm likviditását is biztosító hitelt a szövetkezetek biztosítják, a takarmányt több farm együttműködése. Ám nálunk nem honosodott meg az a normarendszer, amely a dán agrárgazdaságot több mint száz éve vezérli. Azt is mondhatjuk, hogy ahhoz arra lett volna szükség, hogy a rendszerváltás agrártörvényeit infantilis handabandázók helyett rendszerépítők készítsék.)

Különösen nagyméretűek a tejelő tehenészet megújításában élenjáró gazdaságok. A tejelő tehentartás koncentrációja nálunk a legnagyobb Európában. A kötetlen tartást és fejőházas rendszert megvalósító telepek gyors szaporodása jóvoltából a hazai tehenállomány három éve (több évtizedes csökkenés után) újra nő. A belépett új telepek pótolni tudták a kieső, kevésbé gazdaságos tartási körülmények közt elhelyezett régi állományokat. S mivel az igényesebb tenyésztői munka miatt az új telepeken a hozamok is magasabbak, **újra nő a magyar nyerstej-export.** (Miközben a hazai reményvesztett feldolgozóipar gyengesége miatt nő az igényesebb tejtermékek importja is.) A jellegzetesen 300 tejelő tehen feletti állományok (ami 1000 darab körüli marhaállományt jelent, s a több ezer tejelő tehenet tartó gazdaságokban akár tízezret is) üzemgazdasági racionalitását érdekes módon a tehentartásnak nem igazán kedvező magyar környezet adja. Hiszen nagy hozamú állományt nálunk legeltetni nem lehet. Általában azért, mert a száraz nyár miatt intenzív legelőgazdálkodást nem lehet folytatni, másrészt pedig azért, mert ahol kedvezőbb a mikroklíma, esetleg nem túl drága öntözési lehetőség van, ott a zavaros tulajdonviszonyok miatt nem lehet nemzedéknyi távlatban biztonságosan igényes legelőgazdálkodást kialakítani. Így a tömegtakarmányok és a tengeri a tehenek fő tápláléka. Ez azonban drágább, mint északi és nyugati szomszédaink receptúrája. (Azért is, mert jó földön érdemesebb tengerit, napraforgót, búzát termelni, mint tömegtakarmányt, rossz földön meg a siló-tengeri sem terem jól.)

A nagyobb takarmányozási költséget a gondosan megformált teleppel, igényes munkatársválasztással és a logisztikai költségek csökkentésével lehet ellensúlyozni. A tejgyárnak ugyanis megéri, hogy akár Venezia tartományból vagy Dél-Erdélyből küldjön

hűtőtartályos kamiont arra a telepre, ahol egy nap alatt vagy akár egy fejs alatt biztosítják a tartály gyorshűtött és tiszta tejjel való megtöltését. A magasabb vételárat ellen-súlyozza, hogy a termékgyártónak nem kell „begyűjtő járatokat” működtetnie, és hogy kisebb a minőségi és az egészségügyi kockázat.

A méretek és a koncentrációs folyamat érzékeltetésére álljon itt egy részlet a Tej Termék-tanács 2013-as helyzetelemzéséből (40. o.):

„A 2012. évi összes hazai tehéntejnek már közel 85%-át (1,438 milliárd kg-ot) az ellenőrzött állomány termelte. Az elmúlt évet megelőző 11 évben a tejtermelés-ellenőrzött tehénállománynak az összes tejelő- és kettős-hasznosítású állományon belüli aránya alig változott, de részesedése a hazai összes tehéntej-termelésből határozottan nőtt. Ez idő alatt folytatódott a tehénállomány és az ellenőrzött tenyészetek számának csökkenése és nőtt a tenyészetek állománymérete. Különösen tanulságos, hogy 2001. év végén még 832 tenyészet (tenyészetenként 294 tehén-nel), 2006-ban már csak 602 (de már átlagosan 328 tehén-nel) volt, és ez csökkent 2011. decemberben 477-re (és nőtt tovább az átlagos tehénlétszám 362-re).”

Hasonló átalakulással járó koncentrációs folyamatok játszódtak le a gyümölcs- és a zöldségtermelésben, s különösen magas koncentrációs fokot ért el a sertés-tenyésztés az igényes tenyésztői programokat megvalósító óriásfarmok szaporodásának jóvoltából. **Tavaly óta újra nő a sertésállomány is.** Mondhatnánk, hogy a kétezres évtized közepén tudatosított ágazati versenyképességi problémák egyik fele megoldódott: létrejött az a nagy tömegű egységes állományt szállítani tudó termelői hálózat, amelyik lojalitására – relációs-specifikus befektetése miatt – számíthat a majdani félautomata vágóhidóriás. (Ebből a szempontból megérett a helyzet a tervezett mohácsi beruházásra.) Mint ahogy a tejágazatban is létrejöttek azok az igényesen kezelt állományok, amelyek esélyessé teszik a Tej Termék-tanács által ajánlott, mai igények szerinti termékekkel piacbefolyásoló méretben belépő két új potenciális tejüzemet. Hogy olyan termékgyártás alakulhasson ki Magyarországon is, amelyik versenyre tud kelni itthon és a külpiacon is a hazai piacon teret nyerő külföldi gyártókkal. (Ebből a szempontból elhamarkodottnak tűnik a Danone bejelentett kivonulása a gyártásból. Ám nekik telephelydilemmákon túl azt is mérlegelniük kell, hogy a távoli tulajdonosok – többek közt a francia tejszövetkezetek – mennyire tekintik biztonságosnak a hazai befektetési klímát.)

Ebbe a szakágazati problémák kezelésére végre megérett helyzetbe szól bele a nagy-méretű gazdaságok biztonságát fenyegető új földforgalmi törvény és az újabb fenyegetés: a kormányhatározat arról, hogy az 1200 hektár fölötti gazdaságok egyáltalán ne kapjanak uniós földalapú támogatást. (Miközben az uniós ajánlás 5 és 30 százalék közti csökkentésről szól, s arról, hogy a 150 ezer eurós gazdaságonkénti támogatási limit-hez, ami fölött lehet csökkentésről szó, hozzá kell adni a foglalkoztatási költségeket. Bízhatnak abban, hogy az Uniós hivatalok nem járulnak hozzá a kormánydöntéshez – végül is uniós pénzről s egységes piacról van szó, de félhetnek attól is, hogy ők lesznek a „nemzeti szuverenitás” áldozatai.) Ezzel az érintett cégek zöme elveszti nyereségét,

és soknak – épp a fejlesztések miatt – a likviditása is veszélybe kerül. A legöntudatosabb fejlesztőket éri az arculcsapás.

Politikai elemzőkben fölmerülhet a kérdés, hogy a második Orbán-kormány Vidékfejlesztési Programjának, sőt a földforgalmi törvény beterjesztett változatának ismeretében mitől volt olyan bátor sok „nagymenő”, hogy menekülési utak keresése helyett (persze az is volt) folytatta a beruházásokat. Hiszen tudhatták, hogy a kialakult birtokrendszer egyik politikai csoport által ideálisnak tartott berendezkedésnek sem felel meg, ugyanakkor ürügyet szolgáltat minden populista támadásnak. S a korábban is érvényben lévő földtörvény fényében is bizonytalannak érezhették birtokaikat. (A támadások ellen nyílt politikai védelmet csak a jogvédőktől remélhettek, ha az ideák világában elmerült jogvédők egyáltalán megértik, miről van szó, az meg a közbeszédre nemigen hat.)

Azt is tudták azonban a „nagymenők”, hogy az övék a gyakorlati igazság. Az általuk megvalósuló agronómiai és üzemgazdasági megújulás, vetőmagtermelés, állattenyésztés, kikísérletezett agrotechnológiai minták teszik lehetővé, hogy a kielezett nemzetközi versenyben megálljon mezőgazdaságunk termelésének csökkenése, sőt azt is, hogy a kapcsolódó tevékenységek kiépülésével javuljon az élelmiszer-gazdaság versenyképes foglalkoztatási kapacitása. **Egy épeszű kormány nem fordulhat ellenük a mezőgazdaság jövőjének kockáztatása nélkül.** (Lehet, hogy túlértékelték a saját szerepüket, és azt, hogy egy kormánynak mennyire kell épeszűnek lennie.) S azt is látták, hogy a legtöbb helyen nincs is igazi, működőképes alternatívákat megvalósítani tudó gazdálkodói kereslet az általuk kezelt földre. (A „nagymenők” csoportjának politikáló tagjai azt is megértették, hogy szerepet kell vállalniuk a környékükön működő kisebb gazdaságok boldogulásának segítésében, s időnként pótolniuk kell az egykori téészek falugondnoki, valamint az egykori földbirtokosok kegyúri szerepét. Politikai impulzusra vártak, hogy – a foglalkoztatás és az összetettebb mezőgazdaság érdekében is – szervezői és patronálói legyenek a kapcsolódó kisvállalkozás-hálózatoknak.)

A „nagymenők” érzékelték a 2010-ben hatalomra került kormány ambivalenciáját, hisz a populista retorika mellett az állományt megduplázni akaró sertésprogramról is beszélt, ezért az átmeneti megingás után újra felpörgő támogatási pályázatokat úgy értelmezték, hogy ez a program rájuk számít. (Más esélyes szereplői kör nincs is.) A látzólag őket ellehetetleníteni akaró földforgalmi törvény beterjesztésének hetében a miniszterelnök részt vett az ország legnagyobb, az amerikai Nyugaton kialakult mintát követő tehenészeti telepének avatásán, és példának állította ezt a telepet. A beterjesztést kísérő retorika pedig annyira sugallta az „öntudatos hozzá nem értést”, hogy azt nem lehetett komolyan venni olyan embernek, aki belülről látja a viszonyokat. Mire a tervezetek döntéssé válnak – vélték – a kormány rá fog jönni: öngólt löne vele.

A tervezet egy évig tartó hevertetése után megszülető végleges törvényszöveg – az 1200 hektáros gazdaságméret-limit 1800 hektárra növelésével – valóban jelentős engedményeket tett azoknak, akik vetőmagtermeléssel vagy állattenyésztéssel foglalkoznak. A volt államtitkár „az oligarcháknak tett engedmények” miatt fel is háborodott.

Ám épp az agronómiai és tenyésztési programokban élenjárók továbbra is ott maradtak a célkeresztben.

A félreértések eloszlatása végett: sok óriásgazdaság tagolódása mellett még üzemgazdasági megfontolások is szólnak. Jó néhány közülük nem is azért olyan nagy, mert vezetőik így tervezték, hanem mert a biztonságigény és a körülmények így hozták, és aztán az üzemfejlesztési terveket ehhez kellett igazítani. A törvény azért veszedelmes, mert a tagolódást tiltja, és főképp, mert nem ad lehetőséget egy zsugorodási program megvalósítására, hanem az éppen lejáró bérleti parcellák gazdaságból való kirántásával fenyeget. A „mozgó” birtok eleve akadályozza a felelős gazdálkodást. (Ezért ösztönzi legtöbb ország törvényhozása, hogy a bérleteket a használó lehetőleg vegye meg, nálunk azonban, Európában egyedülálló módon, ez meg van tiltva.) Ám így még olyan részek birtoklása is veszélybe kerül, amelyektől a napi üzletmenet függ.

Többféle, szorongást okozó tanulsággal szolgált a sok fórumon tárgyalt **kishantosi eset**. Az itteni 400 hektáros biotangazdaság a kormány Vidékfejlesztési Programjában elterjesztendő példaként szerepel. Ennek ellenére, ahogy az államtól bérelt táblák bérleti ideje lejárt, a gazdaság vegyszermentesen kezelt földjeit odaadták olyan új gazdáknak, akik egy részének gazdálkodói múltja sincs, nem is a környéken élnek, és egyik sem folytat biogazdálkodást. Az első – a többi bérletáthelyezési akció esetében is nyilvánvaló – **tanulság: az állam nem törődik a polgári jogban általános elvvel, nevezetesen az eddigi használó előbérleti jogával.** (Azaz, nincs tudatában annak a már kétszázötven éve megfogalmazott elvnek, amely a felelős földhasználat feltétele.) S a földforgalmi törvény a nagyban gazdálkodók előbérleti jogát még a magánbérletek esetében is kétségessé teszi. **A második tanulság: a kormány a politikai illojalitást a példának állítottak esetében is bünteti.** (A kishantosi vezetők az állami bérletek helyi gazdálkodók érdekeivel nem törődő újracsztását bírálták.) **A harmadik tanulság pedig: a fogadott politikai család tagjai, ha megkívánnak egy földdarabot, előnyben részesülnek a korábbi bérlővel szemben.**

A törvény és a precedensek keltette szorongások átmeneti elfojtását segítette, hogy az utóbbi években a bérlőgazdaságok igyekeztek 10–20 éves bérleteket kötni, s volt idő a szerződések újrakötésére is. Így a zömüknek nem kell a közeljövőben birtokrángatással számolni. (S előbb-utóbb talán a kormány is rájön, hogy az „élni és élni hagyni” elv bölcsőbb a gorombaságnál.) Ráadásul attól a másik szorongástól, hogy akár 30 százalékkal is csökkenhet a nagyok földalapú támogatása, decemberben megszabadultak. A Földművelésügyi Minisztérium tervezete 5 százalékos sávcsökkentést irányzott elő.

Kapronczai Istvánnak, az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) főigazgatójának *Agrárgazdaságunk jelene és jövője* című decemberi előadása is azt sugalmazta, hogy erősödnek a józanító hangok. Az ő fő tézise, hogy „a magyar mezőgazdaság az elmúlt egy-két évtizedben nem volt olyan kedvező gazdasági kondícióban, mint az elmúlt három évben”, össze volt kötve azzal az állítással, hogy a birtokrendszer létrejött állandósága tette lehetővé a gazdálkodás megújulását, és hogy a törvény által támogatott gazdaságok tartják a minőségi állatállomány zömét, ezért stabilitásuk megingatása veszélyezteti

a magyar állattenyésztés jövőjét – ám a törvényt kiegészítő majdani jogszabályok (üzemszabályozás, integráció) „feloldhatják azoknak a fenyegetettségeknek a nagy részét, amelyeket a földforgalmi törvény egyes elemei üzennek”. (110. o.) Ő is állítja, hogy a vertikum évtizedes gondjaiból való kijutás döntő lépése az élelmiszer-ipari beruházások föllendülése lenne, amivel implicite azt is mondja, hogy ehhez a beszállítói kör biztonsága is kell. Decemberben még úgy látta: „A 2014–2020 közötti Közös Agrárpolitikában nagyobbak a veszélyek, ami elsősorban abból adódik, hogy a tagországi döntések jelentős differenciálódáshoz vezethetnek az egyes üzemcsoportok támogatásában. *Az ezzel kapcsolatos magyar döntések racionálisak, a status quo fenntartásának irányába mutatnak.*” (95. o. – az én kiemelésem)

Ezek után jött a meghökkentő fordulat: 2014. július 21-én határozattá vált az a választások után megismert tervezet, amely előírja, hogy **az 1200 hektárnál nagyobb gazdaságok a többletterületre egyáltalán ne kapják meg az alanyi jogon járó uniós földalapú támogatást.** Sajtótájékoztatóján Lázár János, a földművelésügytől a fejlesztési támogatások kezelését átvevő Miniszterelnöki Hivatal minisztere azt mondta, hogy az állattartók így sem kerülnek veszélybe, mert az uniós forrásokból kiegészített nemzeti („top-up”) termeléshez kötött támogatásokból segíteni fogják az állattenyésztőket. (Gyors termeléscsökkenéstől úgysem kell félni, mert az uniós támogatásokért cserébe a fejlesztők 5 éves működtetésre vállaltak kötelezettséget.)

A „top-up”-ba tehető források szűkösek. Az innen adandó támogatások nem kell hogy alanyi jogon járjanak – ehhez nincs is elegendő pénz. A kiesett földalapú támogatás kárpótlásához hozzájutni valószínűleg feltételekhez kötött pályázatokon, politika által felügyelt tisztségviselők döntése alapján lehet. **Az üzenet megint világos: én mondom meg, ki lehet éllattenyésztő, s kiket próbálok kiszorítani a termelésből.** Az új támogatási rendszer – a támogatás szó paternalista felhangjának megfelelően – azt kívánja szolgálni, hogy a normatív és a piaci teljesítmény által legitimált tulajdonviszonyokat olyan patrónus–kliensrendszer váltsa fel, mely az uniós támogatások révén indirekt módon a kormányzati szerveken keresztül a fogadott politikai család kezébe juttatja a hazai nagytermelők kijelölésének jogát.

Az AKI kimutatásai szerint – s ezeket az adatokat ismeri Lázár is – 518 gazdaságot fenyeget közvetlenül az új rendelet. Ők rendelkeznek a művelt terület egynegyedével, a tejelő tehénállomány 45 százalékával és a tenyészcsoportok közel harmadával. (Vagyis Ángyán feltételezésével ellentétben általában összetettebb gazdálkodást folytatnak, mint a kisebb birtokosok, ezért versenyképes foglalkoztatási kapacitásuk is nagyobb.) Már ezek az adatok is jelzik a magyar mezőgazdaság, s ezen belül az állattenyésztés nagyfokú koncentráltságát, ám a valóság még ennél is koncentráltabb gazdasági szerkezetet mutat. Hiszen ez a – földalapú támogatások nyilvántartásán alapuló – számbavétel nem számol a vállalkozási társulásokkal. Egyrészt azzal, hogy (a kisebb gazdaságokban is) elterjedt szokás, hogy „adóoptimalizálási okból” egyes foglalkoztatottak és egyes bérbeadók önálló gazdaként („őstermelőként”) vannak nyilvántartva, másrészt azzal, hogy a „fiatal gazdáknak” járó támogatások megszerzése érdekében vagy kockázatmegosztás

miatt sok gazdaság jogilag megosztott. Az új üzletágakat is gyakran célszerű új céggént megformálni. Így azok az öntudatos fejlesztők kerültek bajba, akik nem „ügyeskedtek”, s legfőképp azon nagy szántóföldi gazdaságok vezetői, akik az állattenyésztés fejlesztését önálló cég keretében végezték.

Nehéz kiszámítani a kormányhatározat hatását, az attól fog függni, hogy a kormány által nyitandó alternatív finanszírozási csatornákat ki, milyen (többek közt politikai) feltételekkel tudja majd elérni. Az azonban várható, hogy a földforgalmi törvénybe foglalt fenyegetéseket a nagy gazdaságok kénytelenek lesznek komolyan mérlegelni. Igaz, a törvény olyan nehezen kielégíthető feltételekhez köti a földvásárlást, hogy attól – a nagyvárosok környékének kivételével – nem kell félniök, hogy eddigi bérleteiket más megvásárolja előlük. Sőt arra számíthatunk, hogy versengő kereslet híján a föld ára csökkenni fog (s idővel sok vidéken a bérleti díjak is). A fogadott politikai család tagjainak konkurenciája a bérletekért azonban mindenütt megjelenhet.

A kormányzati törekvések világosak: **az uralkodó politikai Család, s legfőképp a családfő, nem szereti, ha tőle független szereplők befolyással vannak az emberek életére.** Fontos, hogy a befolyásos szereplők érezzék: a hatalmon lévők hozzájárulásával tölthetik be szerepüket, s ha lojalitásuk kérdésessé válik, annak megihatják a levét. Az Alkotmánybíróság átalakítása és degradálása, az Érdekegyeztető Tanács lecserélése, a közönséghez elérő médiumok fölötti uralom megszerzése, az önkormányzatok szolgáltató szervezeteinek államosítása, a civil szervezetek és az egyházak államszolgálat felé terelése, a köztisztviselői, majd a közalkalmazotti kar felsőbbbség iránti lojalitásának kötelezővé tétele, a nagyvállalatok és az állam kapcsolatainak egyedi szerződésekre rendezése stb. után sor került azokra is, akik az agrármezőnyben kívánnak kitűnni. Mind a három eszközrendszer az ő „Család-függésük” biztosításának szolgálatába állították. Az állami bérbeadást, a földforgalmi törvényt és a (döntően uniós forrású) támogatási rendszert.

Az állami földek bérbeadását – akárcsak a trafikjogok kiosztását – eddig teljesen nyíltan protekciós alapon intézték: jutalmazták a szolgálatkész családtagokat. Április 1., a földforgalmi törvény életbelépése után ugyanezt már nem tehetik ilyen gátlástalanul, mert csak az alakíthat birtokot, aki az adott térségben gazdálkodik. Ám eszközül kínálkozik az állam által kínált bérlet egy új feladat végrehajtásához: **olyan helyi patronált kör kialakítását teszi lehetővé, amelyik a politikai Családba való befogadásával lép be a komoly gazdák közé.** Ezt a folyamatot azzal is segíti a földforgalmi törvény, hogy a lejáró magánbérleteket is politikai úton lehet újraosztani. Igaz, a törvény által előírt megfellebezhetetlen döntési jogú földbizottságokat nem hozták létre. Így ezt a jogot átvette tőlük az Agrárkamara, amelynek tisztségviselőit (az egykori Népfront tisztségviselőihez hasonlóan) előterjesztett lista alapján választották a kis létszámú, szelektált meghívottakból álló választási gyűléseken.

A helyi elitek erőviszonyainak befolyásolását is szolgáló eszközrendszer használatának másik területe a „**nagymenők**” közti szelekció közben tartása. A nagy táblákat is mozgatni tudó állami földbérlet, ahogy a hódmezővásárhelyi példa is mutatja,

az önállóskodó híres vásárhelyi tenyésztő gazdaság figyelmeztetését és a szomszédban birtokos családtag pozíciójának erősítését is szolgálja. A földforgalmi törvény pedig folyamatos fenyegetést jelent a magánbérletet használó „nagymenőknek” is. Ám már készülnek azok a jogszabályok, amelyek mentesítést adhatnak e fenyegetés alól azoknak, akiknek sajátos gazdasági szerepét a kormány elismeri. Az elvenni tervezett földalapú támogatások „top-up”-ból való részleges kompenzálása pedig – ahogy ebben az írásban bemutattuk – azt üzeni, hogy **mi mondjuk meg, kinek érdemes az üzletben bennmaradni.**

Egy dolog azonban valószínű: a saját megszaporodott gondjaikkal elfoglalt „nagy-menők” nem az élelmiszeripar soron következő fejlesztéseit fogják gründolni, s a bizonytalanságot látva a potenciális külső befektetők sem Magyarországról próbálnak meg pozíciókat szerezni a jövőre szabaddá váló európai tejj piacon.

Felhasznált irodalom

- ÉFOSZ: *A magyarországi élelmiszeripar középtávú stratégiájának alapjai – Végső formába öntötte Fórián Zoltán.* Agrár Európa Kft. 2008. március.
- Kapronczai István: *Agrárgazdaságunk jelene és jövője* – előadás az MTA Agrártudományok Osztálya Agrárközgazdasági Bizottságának 2013. december 3-i ülésén.
- Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanács: *A magyar tejgazdaság helyzete és fejlődésének lehetséges irányai* (az összefoglalót írta dr. Udovecz Gábor). Budapest, 2013. szeptember.
- Természetesen ismereteim fő forrása a különböző típusú agrárvállalkozók rendszeres látogatása és az agráriummal különböző szervezetek keretében foglalkozó tisztviselőkkel való beszélgetések.

• Andor Mihály

• **A cselédmentalitás visszaépítése, • avagy az orbáni oktatáspolitiká**

A történelem során parasztlázadások voltak, cselédlázadások soha. A jobbágyok sora hol jobban ment, hol rosszabbul, de bizonyos korlátok között a maguk urai voltak saját jobbágytelkükön. A cselédeknek semmijük nem volt. Kaptak ugyan lakást és ellátást, de sorsuk nem a saját kezükben volt, attól függött, hogy uruk emberséges és gondoskodó vagy embertelen és kizsigerelő volt-e. A jobbágyok előtt volt perspektíva: ha többet termeltek, több maradt nekik, és ha az urak túl nagyot szorítottak a présen, volt öntudatuk lázadni. A cselédek akármennyit is dolgoztak, csak a szűkmarkúbb vagy nagylelkűbb koszt-kvartélyt kapták. Ellenállásuk nem lázadásban fejeződött ki, hanem sunyi, egyéni megoldásokban: orrba verték az ökröt, hogy lassabban haladjon a barázdában, ne legyen annyira fárasztó a munka; suttymban beleköptek vagy behugyoztak az uraság ételébe, hogy levezzék frusztrációjukat; csaltak és loptak, ahol tudtak, hogy egy falattal több jusson.

A kései és felemásan végrehajtott magyar jobbágyfelszabadítás, majd a kisbirtokok önálló életvitelt nem biztosító parcellákká aprózódása a magyar népesség nagyobbik részét tette kiszolgáltatottá, és ezen keresztül a cselédmentalitást tette dominánssá. Mindent az úrtól/államtól vár, de ő maga a lehető legkevesebbet teszi, és ahol lehet, ott lop és csal. Nem bízik senkiben, nem fog össze senkivel, egyéni alkukkal, talpnyalással, könyökléssel, végső esetben szökéssel próbál sorsán javítani. A szocializmus magántulajdon-ellenes gyakorlata nem változtatott ezen, és csak az 1989-es fordulattal vált lehetővé, hogy nagyobb számban keletkezzenek önálló egzisztenciák, és hogy a szellemi termékek piacán korlátozás nélkül jelenhessen meg a polgári ethosz és értékrend. Keletkezett is önálló egzisztencia, de nem elég sok. Meg is jelent a polgári öntudat, de nem elég erősen ahhoz, hogy felülkerekedjen az általánosan jellemző cselédmentalitáson. Az azonban nyilvánvaló volt, hogyha a trend folytatódik, akkor egy idő múlva lesz annyi önálló egzisztencia, és lesz annyi autonóm módon gondolkodó állampolgár, amennyi már veszélyeztetné az ország gyarmatosítására készülő maffia hatalmát. Tehát le kell törni mind az önálló egzisztenciát, mind a tanultságból és tájékozottságból (lett legyen szó állami alkalmazásban álló értelmiségiről vagy szabadfoglalkozásúról) fakadó autonóm gondolkodást. Ráadásul a kettőt egyszerre, mert az államtól független önálló egzisztencia mindig is bázisa lesz az autonóm gondolkodásnak és az állampolgári bátor-

ságnak. Ehhez **alattvalókká kell nevelni a felnövő generációkat, és engedelmességre kell kényszeríteni nevelőiket.** Ez történik immár negyedik éve, amióta a második Orbán-kormány megkezdte regnálását. Az alábbiakban azokat az eszközöket vesszük sorra, amelyekkel célját eléri.

A félelem légkörének megteremtése

Az engedelmesség alapjait az államot uraló maffia nem „szakpolitikai” eszközökkel rakta le, hanem egy általános érzület megteremtésével, amelynek lényege: nem számít az igazság, nem számít a jog, **a Keresztapa és a Család azt csinál, amit akar.** Ez az érzület sok apró elem hatására jött létre. Néhány példa.

1. Amikor a maffia fényes nappal **ellopta a vörösiszap-tragédia áldozatainak adományozott egymilliárd forintot**, a sajtó a pénz lenyúlásáról cikkezett, és nem vette észre, hogy sokkal fontosabb dologról van szó. Az az egymilliárd ugyanis bakfitty a költségvetéshez képest, az üzenet volt a lényeg. A Keresztapa durván a tudunkra adta: még arra is képtelenek vagyunk, hogy megvédjük saját adományainkat. Azt csinál vele, amit akar. Ez súlyos sebet ejtett az öntevékenységen és a szolidaritás hajlamán. Az üzenet célba ért, a 2013-as árvíz után már csak harmadannyi adomány gyűlt össze az államosított adományszámlán.

2. A **zúgolódó rezidens orvosok felmondási akciójának zátonyra futtatása.** Az ifjú Dr. Valaki hosszú és aprólékos munkával megnyerte a fiatal orvosok bizalmát, és meggyőzte őket arról, hogy ne keressenek egyéni utakat, bízzák rá magukat. Amikor aztán elérkezett a kritikus időpont, a kormány egy zavaros ígéretet tett, amin a rezidenseket összefogó Dr. Valaki kapva kapott. Közölte, hogy az ígéret megfontolandó, és felfüggesztette az év végére időzített felmondást. Az egymást nem ismerő elégedetlenek ott álltak egy szál magukban tehetetlenül, a mozgalom összeomlott. Nem lehet itt semmit tenni, dűnnyöghették magukban, és aligha fognak még egyszer szervezeten föllépni. Marad az egyéni út és a kiskapuk keresése.

3. **A maffia piszkos ügyeit leleplező** vagy csak útjában álló **emberek kikészítése** vagy bíróság elé állítása a családi főügyész, a kézből etetett rendőrség vagy az adóhivatal segítségével. Ilyen volt az első Orbán-kormány alatt Kovács Attila, a Magyar Labdarúgó Szövetség macacskodó elnökének eltávolítása az adóhivatal (APEH) segítségével. Mire a hosszú hercehurca végén kiderült, hogy minden vád megalapozatlan, addigra a vállalkozása tönkrement, és senki sem kárpótolta. Ilyen volt Dávid Ibolya esete, akit azért állítottak bíróság elé, mert leleplezte az ellene folyó törvénytelen megfigyelést, és ilyen

az ezermilliárdos áfacsalás miatt feljelentést tevő Horváth Andrásé, aki a közérdekű bejelentőnek járó védeltség helyett durva rendőri fellépést kapott.

4. Bármilyen kínos volt is a Keresztapának **Meggyes Tamás „esztergomlása”**, mindaddig tartotta őt, ameddig teljesen ki nem aknázza a helyzetben rejlő nagyszerű kommunikációs lehetőséget. Mit lehetett ezzel közölni, amiért érdemes volt elviselni harmincezer ember utálatát? Azt, hogy ebben az országban az történik, amit ő akar, és aki neki ellenszegül – mint Esztergom, amikor az ő jelöltje helyett Tétényi Évát választotta meg polgármesternek –, az meglakol. Harmincezer ember meglakol, tízmillió pedig veszi az adást, és legközelebb meggondolja, hogyan szavazzon. Sikerült félelmet kelteni: ha ez az ember minden lelkiismeret-furdalás nélkül így elbánik egy egész várossal, akkor bárkivel képes elbánni, ha úgy tartja úri kedve.

5. De a Keresztapa nem csak büntetni, hanem **jutalmazni is tud**. Ha valaki lojális hozzá, akkor apró stikliket, még bűncselekményeket is megúszhat. Megúszhatja, ha ellopja a szomszéd erdejét, ha ellopja a juhász trágyáját, ha nem tud elszámolni, miből vett sokmilliós házat, ha közpénzen kiaszfaloztatja utcáját a házáig, ha nemzetközi körözést adtak ki ellene, ha hamisította a diplomáját, ha agyba-főbe verte a feleségét, ha lopta a disszertációját. Ha az eset túl súlyos, akkor hű emberét ugyan föl kell áldoznia a közvélemény oltárán, de a kezét azért nem engedi el. Legfeljebb szolgálati helyét változtatja meg, a maffia politikai részlegéből áthelyezi a nyilvánosság elől rejtve maradó üzleti részlegébe. Mint a folytatólagosan elkövetett, különösen nagy vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelés büntette miatt jogerősen elítélt pártigazgató-polgármestert, Várhegyi Attilát. Az engedelmesség kialakításához nem csak ostor, mézesmadzag is kell. De erre a mézesmadzagra kis cédulákat is ragasztottak, amelyekre az van írva, hogy „ügyészségem nem indít eljárást”, „rendőrségem nem nyomoz”, „mentelmi bizottságom nem adja ki”, „kiválasztott bíróm ügyis fölmenti” – csupa ügyesen elhelyezett kis üzenet, ami azt sugallja, hogy nincs remény, a maffián kívül nincs élet.

6. Gyanús gördülékenységgel keringenek a hírek egyre finomodó **Kubatov-listákról** (amelyeket az állami pénzen végzett „nemzeti konzultációkból” bővítenek), tüntetéseken készült fényképekről és filmfelvételekről, amelyek alapján azonosítják a politikailag megbízhatatlanokat, ami az állásukba is kerülhet. Olykor még bizonyítékok is kerülnek, amelyek villámgyorsan terjednek a neten. De a kiszivárogtatásgyanús „leleplezéseknél” semmilyen következményük nincs, hacsak az nem, hogy terjed az érzés: „Ezek tényleg kartotékoznak, ezek tényleg mindent tudnak, és bosszút fognak állni.” Meg is van az eredménye. A kormányellenes tüntetések résztvevőinek átlagéletkora a hatvanhoz közelít. A különböző tiltakozó petíciókat csak nyugdíjasok, munkanélküliek, diákok és olyan egzisztenciák merik aláírni, akiken a Fidesz még nem talált fogást. Talán azt a rémhírt is a maffia PR-csoportja röpítette föl, hogy a szavazófülkékben kamera fogja

figyelni, ki hova húzza az ikszet. Ha csak pár ezren hiszik el ezt a képtelenséget, már tiszta haszon, mert vagy nem mennek el szavazni, vagy „jó helyre” húzzák az ikszet.

A sok apró elem azzal rakta le az engedelmesség alapjait, hogy megteremtette a félelem általános légkörét, apátiába taszította az embereket, és elvette a kedvüket attól, hogy részt vegyenek bármilyen tiltakozó akcióban, sőt, akár az országgyűlési választásokon is. E légkör megteremtésével párhuzamosan **beindultak a „szakpolitikai” esz-közök** is: a közoktatás átjászsása az egyházaknak, a mobilitás leszűkítése, az autonómiák megszüntetése és a közoktatásra fordítható pénz csökkentése.

A közoktatás átjászsása az egyháznak

Az 1989 előtt szocializálódott Orbán Viktor és vezérkara jól megtanulta – mert akkor azt tanították –, hogy a vallás a nép ópiuma, és hogy a magyar katolikus egyház mindig buzgó segédcsapata volt minden elnyomó hatalomnak, amely sötétségben akarta tartani a népet. A csuhásokat annak idején térdre borulásra szólító ifjú fideszesek gyakran gúnyolódhattak a „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa” népet nyugtatgató és beletörődésre nevelő tanításon. De aztán rájöttek, hogy az oltár meg a trón évszázadokon keresztül jól együttműködött, miért ne hasznosíthatnák ezt a felhalmozott tudást. (Ráadásul sok minden passzolt a Keresztapa és kollégiumi társai nézeteihez: az egyház családfelfogása és férfi-nő viszonyról vallott nézetei beletaláltak abba a macsó szemléletbe, ahol a férfiak állnak a gáton, kolbászt töltenek, pálinkát főznek, politikát és pénzt csinálnak, az asszonyoknak pedig csak a gyerekszülés és a szipogás marad.) Ehhez persze **meg kellett venni az oltárt**, de nem sajnálták rá a pénzt.

Mielőtt rájöttek, hogy hatalmuk megszilárdításához és hosszú távú biztosításához **nemzeti méretű tudásmegvonásra és dezorientálásra** – közkeletű szóval agymosásra – van szükség, egy darabig bizonytalankodtak. Az első Orbán-kormány idején még egy olyan oktatáshoz értő politikusra bízták a területet, aki tisztában volt a korszerűség követelményeivel, és megpróbálta úgy alakítani a közoktatást, hogy az inkább növelje, mint csökkentse az ifjabb generációk tudását és versenyképességét. A második Orbán-kormány idején ezt a frakcióban lézengő egyetlen szakértőt, aki rendre nemmel szavazott a különböző oktatáspolitikai törvényeknél, már lesöpörték a pályáról. Addigra krikstályosodott a Keresztapa fejében, hogy mire is van szüksége: tudatlan, tájékozódni képtelen alattvalók tömegére.

Mivel ő maga nem ért hozzá, hogy milyen aprómunkával lehet elérni a célul kitűzött nemzeti méretű tudásmegvonást és dezorientálást, és pártjában sem volt meg az ehhez szükséges „szaktudás”, **az egész oktatást kiadta gebinbe a Kereszténydemokrata Néppártnak**. A keresztény oktatáspolitikusok pedig jól teljesítettek. Megteremtették

az **egyantantervet**, elkezdtek megalapozni az **egyantankönyvet**, felépítették az **egyenirányítási rendszert**, amennyi iskolát csak lehetett, átjátszottak az egyházaknak, a többit pedig államosították. Minderre azért volt szükség, mert csak így biztosítható, hogy az ország minden iskolájában csak annyit taníthassanak és csak azt, amennyit és amit ők jónak látnak. A szakmunkásképzésben már látható a végeredmény: a közismereti tárgyakat gyakorlatilag kiiktatták a leendő szakmunkások tantervéből. Ezek a fiatalok Szemes György, a Magyar Szakképzési Társaság elnöke szerint „egyszer használatos, eldobható szakmunkások lesznek, akik képtelenek a továbbléésre”.¹ A többi iskolatípus tananyagának radikális átalakításával még várnak, de néhány kísérleti léggömböt azért már fölengedtek: az írónak harmadvonalbeli, rasszistának viszont elsőrangú Wass Albert, Tormay Cécile és Nyíró József beemelését a tantervbe; szélsőjobboldali felfogást és vállaláserkölcst tükröző etika- és történelemtankönyv ráengedését a nem hittant választó gyerekekre. Emellett manipuláltak egy kicsit az óraszámokkal és a tanárok idejével. A gondolkodást igénylő tantárgyakról és a nyelvtanításról átcsoportosítottak néhány órát a gondolkodást nem igénylő és indoktrinációt megvalósító tárgyakra. Például biztosan tudható, hogy a mindennapi testnevelés deklarált célját (a felnövekvő ifjúság fizikai állapotának javítását, az egészséges életmód későbbi életkorban is ható belső igénnyé téételét) az utcán, udvaron, folyosón tartott tornaórák nem fogják elérni, ám jókora tudásdeficit „megvalósítására” kitűnően alkalmas. De nem csak a gyerekekkel bántak el, a pedagógusoktól is elvették az elmélyült felkészülésre szánt időt, és előírták az iskolában tartózkodás semmire se használható hosszabb idejét.

Az **egyházak részvételének növekedése az oktatásban** már 1990-ben megindult, de akkor még csak valamikori egyházi iskolákat kaptak vissza – a szülői tiltakozások ellenére. Iskolaalapítási hevíületük azonban túlszaladt a keresleten, és több gimnáziumot nyitottak, mint amennyire valódi társadalmi igény volt. Ez megmutatkozott a kezdeti tanulólétszám-problémákban és az iskolaátadásokat kísérő botrányokban. De az egyházaknak az egymással ellentétes világnézetű kormányok alatt is sikerült folyamatosan növelniük a költségvetésből származó részesedésüket, és az önkormányzati iskolákhoz képest jobb anyagi ellátottságuk lassan meghozta az eredményét. Igazi lendületet azonban a válság és az önkormányzatok elszegényedése adott, amikor egy-egy település úgy vélte megmenekíteni iskoláját, hogy átadta valamelyik egyháznak. A szocialista-szabad-demokrata kormány úgy próbálta lassítani a folyamatot, hogy előírta: az iskoláját átadó önkormányzatnak még öt évig fizetnie kell azt az összeget, amit a központi normatíván felül az iskolára költött. A 2010-ben alakult parlament azonban – egy KDNP-s törvényjavaslat alapján – eltörölte ezt a szabályt, és ez robbanásszerű változást eredményezett. Fideszes vagy KDNP-s vezetésű önkormányzatok első menetben 82 iskola kezelését adják át egyházaknak. 2011-ben éles konfliktusok voltak Orosházán, Tatán, Balmazújvárosban, Hatvanban, Kecelen, Zsombón, Budapesten a XVIII., a XX. és a XXII. kerületben, de az úthenger nem állt le. Az 1. táblázat jól mutatja a 2010 óta bekövetkezett változásokat.

1. táblázat. A 2012/2013-as állapot a 2009/2010-es tanév százalékában*

Iskolatípus	Állami/önkormányzati fenntartású intézmények		Egyházi fenntartású intézmények		Országos átlag	
	változás a feladat-ellátási helyek számában	változás a tanulók számában	változás a feladat-ellátási helyek számában	változás a tanulók számában	változás a feladat-ellátási helyek számában	változás a tanulók számában
Általános iskola	-8%	-10%	+74%	+77%	-2%	-4%
Szakiskola	-5%	-15%	+142%	+149%	+11%	-9%
Gimnázium	-11%	-11%	+32%	+16%	+3%	-6%
Szakközépiskola	-7%	-14%	+122%	+184%	0%	-7%

* Számított adatok az Emberi Erőforrások Minisztériuma Statisztikai Osztálya által kiadott oktatási évkönyvek és a KSH Statisztikai Tükör, *Oktatási adatok, 2012/2013* című kiadványa alapján.

2010 és 2013 között minden önkormányzati (most már állami) intézménytípusban az átlagosnál jobban csökkent a tanulók száma, ám az egyházi intézményekben rendkívüli mértékben nőtt, miközben – mint a táblázat utolsó oszlopában látható – a tanulólétszám országosan minden iskolatípusban csökkent. Különös jelentősége van a továbbtanulás szempontjából döntő fontosságú gimnáziumok esetének. A gyermeküknek ideológiai indoktrináció nélküli nevelést akaró szülők egyre nehezebb helyzetbe kerülnek, mert miközben az állami gimnáziumok száma és tanulólétszáma az országos átlagnál is jobban, 11 százalékkal csökkent, addig az egyházi gimnáziumoké nőtt. Az egyházi iskolák térfoglalása nagyvonalú finanszírozásukkal párosul. E tendencia következményeit nem nehéz kiszámítani: ha még évekig több pénzt kapnak az egyházi iskolák, mint az államiak, akkor a magasabb fizetés, a jobb tanítási körülmények idővel az eredményességben is éreztetni fogják hatásukat, és – mint ahogy lenni szokott – olyanok is egyházi iskolába fogják iratni gyermekeiket, akik nem vallásosak, csak jobb iskolát akarnak. És ha már egyszer bent van a gyerek, csak idő kérdése világnézetének az átállítása. Azoknak pedig, akik a saját kezükben szeretnék tartani gyermekük erkölcsi és világnézeti nevelését, és semmiképpen nem akarják valamelyik egyházra bízni, marad a másodosztályú állami iskolarendszer.

És ami a közoktatásban elkezdődött, az **továbbgördült a felsőoktatásba** is. Miközben az egyetemek és főiskolák költségvetési támogatása a 2009-es 186 milliárdról 2013-ra 126 milliárd forintra csökkent, és minden év végén milliárdokat zárolnak az egyetemek és főiskolák költségvetéséből, az egyházi intézményeknél egy fillért sem zároltak.

A társadalmi mobilitás szűkítése

A Keresztapa által kinevezett **új uralkodó osztály** biztosra akar menni. Nem elég a vagyonfelhalmozás, nem elég az agy mosás, azt a veszélyes tényezőt is ki kell iktatni, hogy más társadalmi milióból, más életpaszttalattal és értékekkel érkező tehetséges fiatalok veszélyeztessék hatalmukat. Ennek lehetőségét a lehető legszűkebbre kell vonni, és mindent meg kell tenni, hogy engedelmes cselédek népesítsék be az országot. Ezt szolgálja 1. a tankötelezettségi életkor leszállítása; 2. a szakmunkásképzés lebutítása (ahol kiírtják „az alapvető kompetenciák fejlesztését szolgáló tárgyakat, azokat, amelyek szakképzettséget alig igénylő munkák elvégzésénél többre vagy egy új szakma megtanulására tennék képessé a végzeteket”²); 3. a Híd Program („ahonnan nagy tömegben kilökik a gyerekeket mindenféle iskolai végzettség nélkül”³); 4. a továbbtanulásra képessé tevő gimnáziumi képzés szűkítése⁴; és 5. a felsőoktatási költségterítésnek nevezett tandíj irreális mértékű emelése.

Fölösleges azon vitatkozni, hogy az ily módon szűkített társadalmi mobilitás egy tudatosan végiggondolt mérnöki terv része-e, vagy a szűk látókörű spórolás mellékterméke, mert az eredmény szempontjából egyre megy. A szemünk láttára felálló rendszer nem sok jóval kecsegteti a szegény családok tehetséges gyermekeit, de még az elszegényedő középosztály sem remélhet szép jövőt csemetéinek.

A társadalmi mobilitás beszűkülése persze nem új jelenség. Az 1945 utáni, adminisztratív úton serkentett nagy mobilitás már a Kádár-korszak konszolidációja után lelassult, majd visszafordult, hogy aztán a szűkülés nagy lendületet vegyen 1990 után. A hat- és nyolcosztályos gimnáziumok terjedésével párhuzamosan egyre szegregáltabbá vált a középfokú oktatás. Amíg 1974-ben a gimnáziumban tanulók 48 százalékának volt fizikai foglalkozású az apja, addig az 1997/98-as tanévben már csak 22 százaléknak. Ráadásul a nagyobb továbbtanulási esélyt biztosító hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban csak 7 százaléknak.⁵ Ezt az eleve meglévő tendenciát erősíti a gimnáziumi helyek csökkentése. Ám ezen kívül is nagy változások elé nézünk a szelekcióban. Nem az elve fog változni, amely szerint csak a tudás és a teljesítmény dönti el, hogy kit vesznek föl, hanem a gyakorlata. Mert a felvételikén versenyképes tudásuk azoknak lesz, akiknek jutott különtanárra, vagy akár arra, hogy Angliában, Amerikában, Franciaországban vagy Németországban szerezzék meg a nyelvvizsgálóhoz szükséges tudást.

Az elmúlt ötven évben még azoknak is volt esélyük tovább tanulni, akik „csak” kulturális tőkét hoztak otthonról, pénztőkét nem. A gyermekükre figyelő értelmiségi szülőknek meglehetett az a jó érzésük, hogy ha nem keresnek is jól, sok érzelmi és szellemi befektetéssel biztosíthatják gyermekük jövőjét. Mostantól kezdve azonban a továbbtanulást biztosító csökkenő gimnáziumi helyekre jórészt azoknak a gyerekei fognak bejutni, akiknek van pénzük arra, hogy az oktatási szabadpiacon vegyék meg azt, amit az általános iskolák nem adnak meg. Ebből a már erősen megszárt társaságból fog aztán kikerülni az a csoport, amelyik az ugyancsak csökkenő felsőoktatási helyeket fogja meg-

tölteni. Az ingyenes helyeket azok a fiatalok, akiknek jó képességeire szüleik már idejekorán rásegítettek drága pénzen vásárolt különórákkal, a fizetős helyeket pedig azok, akiknek ugyan nincsenek kiemelkedő képességeik, de szüleik tudják fizetni a sunyin tagadott tandíjat. Vagyis mindkét kategóriában a gazdagok. Az otthonról hozott kulturális tőke pedig pénz nélkül semmit nem fog érni.

A Rákosi-korszakban a középosztály csak anyagilag deklasszálódott, de kulturális tőkéjét megőrizve a következő generációban vissza tudott kapaszkodni.⁶ Az Orbán-rendszer tőkélyre viszi a módszert: **kulturálisan is lezülleszt**, és innen már nincs visszakapaszkodás.

De nem is ez a legnagyobb baj, mert majd lesz új értelmiség és új középosztály – bár a családokban fölhalmozott kulturális tőke elfecsérlése társadalmi értelemben nagy pazarlás. Az igazán nagy pazarlás azonban az, hogy nemcsak a lecsúszó középosztály, hanem a közép alatti nagyobb létszámú rétegek tehetséges gyerekeiről sem tud kiderülni, hogy nagy teljesítményekre lennének képesek. És miért nem? Mert **nem „jó helyre” születtek**. Annak az oktatási rendszernek, amely most itt körvonalazódik, ez a legszörnyűbb következménye.

Államosítás - az autonómiák megszüntetése

Akárhogy is működött eddig az oktatási rendszer (rosszul), megvolt benne az autonómia lehetősége intézménynek, pedagógusnak, szülőnek egyaránt. Az intézményeknek lehetőségük volt a helyi igényekhez és a tanulókhoz igazított tantervek kialakítására. (Alig használták ki.) A pedagógusoknak lehetőségük volt a megfelelő tankönyvek kiválasztására és az általuk jónak vélt pedagógiai paradigma használatára. (Nem nagyon éltek vele.) Az intézményeket és a pedagógusokat mindebben csak kimeneti ellenőrzés korlátozta: kompetenciavizsgálatok, teljesítményvizsgálatok, intézményi minőségi ellenőrzések. Tartósan sem intézmény, sem pedagógus nem teljesíthetett mélyen az átlag alatt. (Csak egy kicsit alatta.) Most viszont megkapták a központilag megszabott egyetlen és kötelező tantervet, az egy vagy két választható tankönyvet.

A pedagógusok eddig eldönthették, hogy a tanítási órákon kívül hogyan osztják be idejüket fölkészülésre, dolgozatjavításra, szellemi gyarapodásra. A kötelezően iskolában töltött idő megszabása 32 órában ezektől a tevékenységektől veszi el az időt, mert egyrészt használhatatlan darabokra tördeli a pedagógus szabadidejét, másrészt az iskolában nincs meg a fizikai feltétele sem a felkészülésnek, sem a szellemi gyarapodásnak. A zsúfolt tanári szobák legfeljebb valami felületes dolgozatjavításra alkalmasak.

A szülők az iskolaszékeken keresztül befolyást gyakorolhattak az intézmények munkájára. (Nem használták ki.) Ezenkívül lehetőségük volt arra, hogy fontos döntéseket hozzanak gyermekük sorsáról. Eldönthették, hogy hatéves korban vagy egy évvel

később kezdje-e az iskolát. Nem kellett a nevelési tanácsadó vagy a szakértői és rehabilitációs bizottság vizsgálata, vagyis egy csomó fölösleges munka és macera ahhoz, hogy a szülő egy kicsit korrigálhassa az oktatási rendszer merevségét.

Ez az eleve merev és tovább merevedő iskolarendszer úgy próbálja feladatát – az agymosást – jobban teljesíteni, hogy **lélegzetet sem hagy a gyerekeknek, egyre több idejét államosítja**. A tanulói munkaterhek már 2002-ben is túl nagyok voltak: egy alsó tagozatos, 9-10 éves gyerek majdnem annyit dolgozott, mint amennyi a felnőttek hivatalos heti munkaideje. A gyerekek „kötött munkaideje” az általános iskola felső tagozatától átlépte a felnőtt határt, és egyre nőtt, heti 50 óra fölé.

2. táblázat. A tanulói munkateher

A tanulói munkateher					
	2002-ben ⁺		2013 szeptemberétől ^Δ		
	Heti átlagos kötött idő* (órában)	Ebből iskolai tanóra	Ebből iskolai tanóra	Heti átlagos kötött idő* (órában)	Hétköznap 8 óránál kevesebbet alvó gyerekek aránya 2002-ben ⁺
Általános iskola 4. évf.	39,3	22,5	27	43,8	–
Általános iskola 6. évf.	41,2	23,0	28	46,2	–
Általános iskola 8. évf.	44,9	25,0	31	50,9	4%
Gimnázium 10. évf.	53,5	29,5	35	59,0	24%
Gimnázium 12. évf.	51,7	24,0	35	62,7	47%
Szakközépiskola 12. évf.	53,1	25,0	35	63,1	34%

* A kötött időbe számít: utazás, iskolai tanóra, különóra, tanulás.

+ Forrás: www.oki.hu (azóta megszűnt).

Δ Forrás: http://eduline.hu/kozoktatasi/2013/1/29/uj_kerettantervek_kozoktatasi_tantargyak_ora_BO74EW

Pedig egy gyerekeknek sok egyebet kellene csinálnia a tanuláson kívül – nem is beszélve a pihenésről. Úgy tűnik, általános iskolás korban még meg lehet őrizni nyolc órát alvásra, de középiskolásoknál már nem nagyon. Pedig hát az orvosok szerint nekik is szükségük lenne rá. De az új, Orbán–Hoffmann-féle iskolarendszerben sutba dobnak minden tudást, amit a pedagógia, a fejlődés- és neveléslélektan vagy az orvostudomány a 21. századig főlhalmozott. A 2. táblázatból látható, hogy a 2013/14-es tanévtől kezdve már a 6. évfolyamtól hosszabb lesz a gyerekek „munkaideje”, mint a felnőtteké, a 10. évfolyamban pedig az elviselhetetlenségig fokozódik a munkaidő hossza. Ezt fejeli meg a gyerekek szabadidejének államosítása, a délután négy óráig tartó kötelező benntartózkodás az iskolában, ahol – hogy érezzék a hely szellemét – majd rendőr is felügyeli őket. Eddig a szülők szabadon és nyíltan eldönthették, hogy a kötelező tanórákon kívül

mennyi időt töltsön a gyerek az iskolában. Ettől kezdve csak mutyival. A rendszer kép-mutató módon lehetővé teszi, hogy az értelmes egésznapos foglalkozásra képtelen isko-la délutánra kiengedje karmai közül áldozatát, csak kérvényezni kell, és a kérvényben hazudni kell valamit. De hát ez is a rendszer része: nem lehet elég korai életkorban el-kezdeni az Orbán-rendszer erkölcséhez való idomítást. Hagyunk hazudni, hogy élni tudj, de szorongj, mert bármikor leleplezhetünk – ha arra van szükségünk.

Az államosítás lebonyolítója és az államosított iskolák életének vezénylője a Klebels-berg Intézményfenntartó Központ (KLIK), amelynek kinyújtott karjai a tankerületi igazgatóságok.

A tankerületi igazgatókra fontos és hatalmas feladat vár: a legnagyobb értelmiségi csoportot, az állami iskolákban dolgozó **97 000 pedagógust kell kordában tartaniuk**. (Az egyházi iskolákban dolgozókra nincs gondjuk, őket elintézik az egyházak, a szabad pedagógiai szellem utolsó végvárait, a magán- és alapítványi iskolákat pedig igyekeznek megfojtani.) Bármennyit is rontott a több évtizedes kontraszelekció a pedagógustár-sadalom minőségén, nincs még egy ilyen nagy létszámú, szellemi javakkal felvértezett, tehát önálló gondolkodásra képes foglalkozási csoport. Ráadásul funkciójukból adódó-an százezrekre vannak hatással. Nem mindegy tehát, hogyan működnek. És ezért nem mindegy az sem, kit választanak ki közülük a hajcsár szerepére.

Az egyközpontú hatalomnak – mint amilyen a Rákosi- vagy a Kádár-rendszer is volt – mindig szüksége van valamilyen listára, amelyben a hozzá lojális személyek ada-tait rögzíti, valamint azt, hogy céljai érdekében mire tudja őket használni. Ezt hívták annak idején káderfejlesztési tervnek. Az Orbán-rendszer káderfejlesztési tervének alapjait a Kubatov-lista rakta le, majd a nemzeti konzultációk bővítették és finomították. Kiegészítő anyagot szolgáltatott még különböző, Orbánhoz lojális civil szerveződé-sek névsorai, több ezer értelmiségi által aláírt hűségnyilatkozatok (például a „*Mi, ennek a nyilatkozatnak a megfogalmazói kijelentjük, Orbán Viktort a XX–XXI. Század Európa-szerte legkiemelkedőbb politikusának tartjuk*” kezdetű) és – ellenkező előjellel – az alkalmatlanságot bizonyító különböző ellenzéki petíciók névsorai, az ellenzéki tüntetéseken készült felvételek és a *facebookon* való kutakodás. Ezért aztán annak, aki a tankerületi igazgatókat kiválasztotta, nem volt nehéz dolga, amikor biztosítani akarta, hogy hűsé-ges és megbízható káderek kerüljenek a posztra. Fontos szerepük van: nekik kell bizto-sítaniuk a megfelelő szelekciót tovább, lefelé, egészen az alapokig, hogy a rendszer lég-mentesen zárjon, véletlenül se kerülhessen homokszem a gépezetbe.

Hoffmann Rózsa már több mint egy éve kinevezte a tankerületi igazgatókat, de mi-nisztériuma (vagy kreatúrája, a KLIK) még mindig adós a 198 igazgató bemutatásával. Még mindig nincs egy olyan lista, amelyből megtudhatná a nagyérdemű, hogy ki fia borja, honnan jött, mit tud, mit csinált eddig az a személy, aki – közvetve – a gyerekei sorsa felől fog dönteni. Hivatalos adatok híján, az interneten föllelhető morzsákból próbáltam rekonstruálni, miért is lett tankerületi igazgató, aki az lett. Ez nem kevés, ha nem is az összes szükséges információ. 198 tankerület van, de összesen 200 igazgatóról

próbáltam adatot gyűjteni, mert két igazgatót már lecseréltek. Viszonylag kicsi azoknak a száma (14 fő), akikről semmilyen információ nincs.

Ismerve az orbáni egyeduralom természetét, abból a hipotézisből indultam ki, hogy a szakértelemnél fontosabb az Orbánhoz és politikájához való lojalitás, és ennek a lojalitásnak olvasható jelei vannak. A legegységelműbb jelek az egyházakhoz, a Fidesz–KDNP pártszövetséghez és az ideologikus civil szerveződésekhez való viszony. Ezért különösebb elemeznivaló nincs azon a 13 személyen, aki egyházi iskolából került a tankerület élére. Ők *eo ipso* megbízhatóak. Azon a 6 főn sincs elemezni való, aki úgy lett tankerületi igazgató, hogy előtte nem folytatott oktatási tevékenységet, hanem főállású Fidesz-politikus volt: polgármester vagy megyei önkormányzati bizottság elnöke. Az ő lojalitásuk vitán felül áll.

A legtöbb – 85 fő – az önkormányzati tanügyigazgatásból jöttek, őket követik – 74 fő – a volt iskolaigazgatók vagy igazgatóhelyettesek.

Ismerve a Fidesz portásig mindenkit lecserélő személyzeti politikáját, abban biztosak lehetünk, hogy fideszes polgármesteri hivatalban baloldali vagy liberális beállítottságú osztályvezető nem maradhatott. És az utolsó nyolc évben baloldali vezetésű város csak elvétve akadt: 2006 után a városok 24 százaléka, 2010 után mindössze 5 százaléka, a huszonhárom fővárosi kerületből pedig csak egy. A polgármesteri hivatalok – változatos elnevezésű – oktatási osztályain dolgozók tehát már keresztülmentek egy szigorú szelekción. Helyben persze mindenki tudja, hogy a tankerületi igazgatónak kiválasztott Józsi (akinek vendéglátásra berendezett otthoni pincéjében egy kivilágított Nagy-Magyarország térkép van, benne kardot markoló turulmadár, fölötte felirat: „Rendületlenül”) vagy János (az egyházközség világi elnöke) vagy Editke (a polgármester élettársa) hogyan került korábban az oktatási osztályra. Az interneten kutakodó azonban csak véletlenül botlik ilyen információkba. De ha nincs is efféle adat, az nem jelenti azt, hogy az illető nem ment át a lojalitásvizsgán. A meglévő adatok mind egy irányba mutatnak. A 85 tanügyérből lett tankerületi igazgató közül 18 főnél található olyan jelzések, amelyekből egy főnök következtetni tud jobboldali elkötelezettségükre: valamilyen egyházi funkció; Fidesz- vagy KDNP-tagság; fideszes politikus férj; otthon kiakasztott székely zászló; polgári kör tagság; a már említett hűségnyilatkozat Európa „legkiemelkedőbb politikusa” mellett stb. Bármennyire is véletlen, hogy rábukkanunk az interneten ilyen lojalitásjelekre, az nem véletlen, hogy egyetlen olyan tankerületi igazgatót sem találunk, aki valamilyen baloldali jelet eregetett volna ki magából.

Ami az iskolaigazgatókat illeti, bármilyen színezetű volt is az önkormányzat, a pályázók közötti választásban már 1990 óta érvényesült némi elfogultság. De ameddig a baloldali kormányzati ciklusok alatt volt esélye igazgatói pozícióba kerülnie jobboldali beállítottságú pedagógusnak is, a fideszes érában baloldali érzelmű pályázóknak semmi esélyük nem volt.⁷ Az iskolaigazgatók is keresztülmentek egy szigorú szelekción. Helyben róluk is tudja mindenki, hogy kiféle-miféle a tankerületi igazgatónak kiválasztott Ilonka néni (az általános iskola igazgatója volt, mellesleg fideszes önkormányzati képviselő) vagy Árpai bácsi (gimnáziumigazgató volt, mellesleg szintén fideszes önkor-

mányzati képviselő) vagy Kati néni (az általános iskola igazgatója volt, aki hitoktatóként meg egyházi tanácstagként segítette a római katolikus plébánia munkáját, mellesleg fideszes önkormányzati képviselő). A véletlenek itt is egy irányba mutatnak. A már említett 74 iskolaigazgató közül 26-nál találhatunk olyan jelzéseket, amelyekből a feljebbvalók következtetni tudnak lojalitásukra: városi vagy megyei képviselőség Fidesz-KDNP színekben; egy tanulmány arról, hogy miért általános nomád népek között a hátrafelé nyilazás; polgári köri tagság; a *facebook*szerű „Magyar vagyok” csoporthoz tartozás; adventi koncert szervezése; kiállítás és előadás „Székelyföldi élményeim”-ről; belépés a Nagycsaládosok Országos Egyesületébe; presbiteri funkció valamelyik gyülekezetben stb. Olyan volt iskolaigazgatók azonban nincsenek a tankerületek élére kiválasztottak között, akik MSZP-színekben indultak volna az önkormányzati választáson, vagy aláírták volna az interneten kerengő számtalan ellenzéki petíció valamelyikét. Ugyanezt az egyoldalúságot lehet tetten érni az igazgatókinevezések dokumentált esetekben is. 2012-ben lejárt az országos hírű miskolci Földes Ferenc Gimnázium igazgatójának a mandátuma. Az állásra egyedül ő jelentkezett, ám hiába irányította kiválóan 15 éven keresztül az iskolát, a fideszes többségű képviselőtestület eredménytelennek nyilvánította a pályázatát. Mivel nincs még elég megbízható káder (vagy nem teljes a káderfejlesztési terv), és a régi igazgatók gyanúsak, a 2013-ban meghirdetett 588 igazgatói állásból 160-at nem töltöttek be. Jászapátiban az Általános és Alapfokú Művészeti Iskola eddigi igazgatója egyedülként adott be pályázatát az igazgatói állásra, de a köznevelési államtitkárság indoklás nélkül elutasította. (Diákok, szülők és pedagógusok tüntettek mellette.) Az egyetlen szocialista vezetésű nagyvárosban, Szegeden, a Madách Imre Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola önkormányzat, tantestület és szülők által támogatott tanára nem tetszett az államtitkárságnak, eredménytelennek nyilvánították a pályázatát, és újat írtak ki. A budapesti Kölcsey Ferenc Gimnáziumba ketten – egy húsz éve ott tanító népszerű tanár és a Vidékfejlesztési Minisztérium szakmai tanácsadója – adták be a pályázatukat. A Fidesz-káderről kiderült, hogy pályázati anyagát lopta, ezért nem merték kinevezni. De nem nevezték ki a kölcseys tanárt sem, inkább eredménytelennek nyilvánították a pályázatát.

A gondosan kiválasztott tankerületi igazgatók legfőbb feladata, hogy az iskolákat megfelelő működésre szorítsák. Ezt három eszközzel érik el: az iskolaigazgatók megfelelő kiválasztásával, a pedagógusok megfélemlítésével és a renitensek eltávolításával a pályáról. Az iskolaigazgatókat – mint láttuk – már eddig is jól választották ki a fideszes vezetésű önkormányzatok, itt tehát nagy változást nem jelent az államosítás. A másik két eszköz azonban friss fejlesztésű és nagy hatású fegyver. Ameddig az iskolák az önkormányzatok kezében voltak, és az igazgatók munkáltatói jogkörrel rendelkeztek, addig egy pedagógusnak volt esélye másik iskolába menni, ha konfliktusa támadt igazgatójával, vagy nem felelt meg neki a tantestület légköre. Ez még a szocializmus idején is így volt. Amióta azonban az ország összes állami iskolájában az ott dolgozó pedagógusoknak egyetlen munkáltatójuk van, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ, azóta a „nem megfelelő” viselkedéssel azt kockáztatják, hogy végleg kilökik őket a pályáról.

Ha nincs konvertibilis szakmájuk – és a nyelvtanárokon kívül szinte senkinek nincs –, akkor a végleges és reménytelen munkanélküliségbe hullanak. Sokszor még „rossz magatartásra” sincs szükség, elég a „helytelen gondolkodás” pusztá gyanúja. Ha például valaki egy korábbi ciklusban szocialista polgármester volt egy faluban, akkor ez elég ok a kirúgására. De már az is elég, ha valakinek a testvére ellenzéki politikus.⁸ Ez a kisipari módszerekkel operáló állapot azonban nem sokáig marad így, mert nemsokára feláll a Nemzeti Pedagógus Kar.

A Nemzeti Pedagógus Kar felállításának módja leginkább a védelmi pénz szedésének logikájához hasonlít. Közlik a delikvenssel, hogy vagy fizet, és akkor biztonságban tudhatja üzletét, vagy megnézheti magát. A különbség csak annyi, hogy nem kell minden egyes pedagógust kigyúrt verőlegényeknek fölkeresni, hanem törvényben kötelezik a belépésre. A többi ugyanaz: vagy aláír, vagy mehet isten hírével. Miközben törvényben kötelezik a tanárokat a Pedagógus Karba való belépésre, a végrehajtás során még a törvényesség látszatára sem ügyeltek. 2013 szeptemberében minden pedagógusnak alá kellett írnia, hogy belép egy szervezetbe, amely nem létezik, csak 2014 tavaszán fog megalakulni. Erről a kötelező belépés pillanatában nem létező szervezetről nem lehet tudni, milyen lesz, kik fogják vezetni, és mit fog csinálni. Ez a kötelező belépés pillanatában nem létező szervezet majd megalkot egy Pedagógus Etikai Kódexet, amelyről jóformán semmit nem lehet tudni, de betartása kötelező lesz, és ezt hűségeskü biztosítja, valahogy így: *„teljes erőnkkel és legjobb tudásunk szerint törekszünk a jogszabályok alapján megválasztott vagy kinevezett vezetőink által kitűzött célok megvalósítására, az általuk kiadott utasításoknak megfelelően”*. Hogy ezen kívül mi lesz ebben az Etikai Kódexben, arról csak annyit lehet tudni, hogy megszegése esetén etikai eljárást lehet indítani a pedagógus ellen. Hogy mi számít majd vétségnek, arról szintén semmit nem lehet tudni, csak sejteni a tervezetből, hogy akármi, ami az ilyen-olyan posztra kinevezett megbízható kádereknek nem tetszik. Ha valaki bírálatot fogalmaz meg igazgatójával, iskolájával, a tankönyvellátással, a tananyaggal vagy az oktatási rendszerrel kapcsolatban, az bizonyára nem fog tetszeni a vezetőknek. És mivel azt sem lehet tudni, hogy mi lesz a kódex megszegésének szankciója, előre látható, hogy kevesen fogják megkockáztatni a kritika „etikai vétségét”.

A szakszervezet és a meglévő szakmai szervezetek sem fogják tudni megvédeni őket vagy a véleményüket, egyrészt azért, mert anyagilag versenyképtelenek lesznek az államilag finanszírozott Nemzeti Pedagógus Karral szemben, másrészt mert a szakszervezetek jogait már korábban megnyirbálták, harmadsorban azért, mert a kormány a „hivatalos” Pedagógus Kar megteremtésével most már „legálisan” veheti semmibe a tehetetlen szakszervezetek és a súlyukat veszítő szakmai szervezetek véleményét, negyedsorban pedig azért, mert minden nem tetsző szakszervezeti vagy szakmaszervezeti megnyilvánulásra rá lehet majd sütni az Etikai Kódex megsértését.

De az sem jár jól, aki a szakmájában maradhat, mert őt viszont kiforgathatják a „vagyonából”. Az autonómiák megszüntetésének eddig ismeretlen, agyafúrt eszköze a pedagógus legértékesebb tulajdonának, a tudásának az elvétele. A maffia nemcsak a fizikai

tulajdont vette el és osztotta újra (mint a trafikokat), hanem a tudástulajdont is. A pedagógusok nagy része az elmúlt években komoly befektetéseket eszközölt szakmai tudásába azzal a reménnyel, hogy mint minden befektetés, ez is meg fog térülni, és tulajdonosának anyagi hasznot is fog hozni. Sokan különböző továbbképzéseken vettek részt, második és harmadik diplomát, tudományos fokozatot szereztek. Erre pénzt, szabadidőt, energiát áldoztak. A kormány ezt a tudástulajdont egy törvénnyel lenullázta, amikor minden pedagógust a legalacsonyabb – és a legkisebb fizetéssel járó – „Pedagógus I.” fantázianevű kategóriába sorolt. Persze nagy kegyesen lehetővé tette, hogy folyamodhassanak tulajdonjoguk elismeréséért. Ehhez „csak” egy úgynevezett portfóliót kell készíteniük, ami teljesen értelmetlen és fölösleges munka, hiszen lehet tudni, ki hány éve van a pályán, és ott vannak kéznél a diplomák, a továbbképzést igazoló bizonyítványok, a szakmaiságot bizonyító publikációk. A fölösleges portfólió elkészítéséhez szükséges munka nagyságát jelzi, hogy a feltöltéséhez kiadott útmutató 150 oldalas.

De az sem lehet biztos abban, hogy magasabb fokozatba kerül, aki megfelel a kritériumoknak, és a portfóliót is megcsinálja. Ugyanis 2014-ben mindössze húszezer jelentkezőt fognak elfogadni, ennyinek van tehát esélye arra, hogy visszakapja tudástulajdonát. Hogyan fogják kiválasztani a legalább kétszer annyi jogos tulajdonosból azt a húszezret, aki megkapja majd befektetése hozamát, a 10-15 százalékkal magasabb fizetést? (De még ők sem attól a pillanattól fogva, amikor kiderül, hogy ez jár nekik, hanem majd 2015. január 1-jétől.) Ismerve a fideszes személyzeti politikát, nem nehéz megjósolni, hogy a beadványok elbírálót a Kubatov-lista fogja eligazítani. Aki nem szerepel az Orbánhoz lojális szavazók listáján, az várhat néhány évet. Ha pedig közel áll a nyugdíjhoz, egy-két év múlva már nem is érdemes portfóliót csinálnia, ő tehát véglegesen elveszíti tudástulajdonát. Ez a veszteség a nyugdíjában is tükröződni fog, őt tehát a jóvátétel reménye nélkül végleg megfosztották tulajdonától.

Az oktatási kormányzat semmit nem bízott a véletlenre. Akárcsak a KLIK kerületi igazgatóit, a portfóliókat elbíráló „szakértőket” is annak alapján válogatta ki, hogy képesek-e erősíteni a társadalmi méretekben megcélzott cselédmentalitást. A válogatásnál olyan kérdésekre kellett válaszolniuk a jelentkezőknek, hogy „*előfordult-e, hogy lázadotam tekintélyes emberekkel szemben*”, vagy „*olykor ellenszegülök a számomra előírt szabályoknak*”. Manapság, amikor az alakuló új oktatási rendszer tele van rosszabbnál rosszabb szabályokkal, amelyeket át kell hágni ahhoz, hogy a rendszer valahogy eldöcögjön, az utóbbi kérdésre adott válasz különösen fontos. A legmegbízhatóbb az, aki a legképtelenebb szabályokat is szemrebbenés nélkül képes betartani, sőt betartatni, és nem lázadozik a pártmegbízhatóság alapján fölé kinevezett „tekintély” ellen.

Azért a pénz az úr

A pénz kétféleképpen jelenik meg ebben a történetben. Az egyik a költségvetésből közoktatásra fordított pénz csökkenése, a másik a csökkenő összeg egy részének magánzsebekbe csorgatása.

A jövő generációjáról és az oktatás fontosságáról pufogatott frázisokkal ellentétben a költségvetési adatok hitelesen megmutatják, mennyire fontos az Orbán-kormánynak az oktatás.

3. táblázat. Az egy gyermekre/tanulóra jutó költségvetési kiadás (forint)

Év	Óvoda	Alapfokú oktatás	Középfokú oktatás
2010	627 623	609 775	549 194
2011	577 592	584 114	516 076
2012			

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Oktatási Évkönyv 2010/2011 és 2011/2012, EMMI Statisztikai Osztálya

A 3. táblázatból látható, hogy a fideszes kormányzás első évében minden szinten csökkent az egy gyermekre, illetve egy tanulóra jutó pénz: az óvodában 8 százalékkal, az alapfokú oktatásban 4 százalékkal, a középfokú oktatásban 6 százalékkal. A reálérték csökkenése még nagyobb, mert közben infláció is volt.

A 2011/12-es tanévről már 2012-ben lehetett tájékozódni az *Oktatási Évkönyvből*. Most viszont az a sajátos helyzet állt elő, hogy 2014-t írunk, és még nem jelent meg a 2012/13-as *Oktatási Évkönyv*. Ezért hiányoznak az adatok a táblázat utolsó sorából. (Talán nem is fog megjelenni? Vagy ha megjelenik is valamikor, akkor más adatsorokkal, hogy ne lehessen összehasonlítani a korábbiakkal? Régi receptje ez a titkolózó hatalmaknak.)

Következtetni azért lehet. A 2012-es zárszámadásban olvasható, hogy „a helyi önkormányzatok 764,2 milliárd forintot fordítottak közoktatási/köznevelési (a továbbiakban: köznevelési) feladataikra, az előző évhez képest 10,3 százalékkal, 88,1 milliárd forinttal alacsonyabb összeget”.⁹ Összességében tehát jelentősen tovább csökkent az oktatásra fordított pénz, csak azt nem tudni, hogyan alakult ez iskolafokonként, és hogyan egy tanulóra vetítve. Azt pedig végképp nem tudni, hogy ez a csökkenés az egyházi iskolákat ugyanúgy elérte-e, mint az államiakat.

A maffia azonban nemcsak a fejekben akar rendet teremteni, hanem gondoskodni akar a fogadott család anyagi gyarapodásáról és ezzel önmaga biztonságáról is. A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ nemcsak a diákok és az iskolák fölötti totális kontrollra jó, hanem arra is, hogy újraossa az iskolai étellel kapcsolatos üzletet piacát. Pontosabban úgy törvénykeztek, hogy erre is jó legyen. És ha már kéznél van ez a pompás eszköz, használják is.

Itt van rögtön az iskolatejprogram, egy évi majdnem kétmilliárdos üzlet. Az állam 2014-re 1,7 milliárd forintot szán erre, és egy vadonatúj miniszteri rendelet szerint a lebonyolítással kapcsolatos feladatokat a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ meg a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal látja el. Ami magyarrá fordítva azt jelenti, hogy ők fogják eldönteni, ki szállítsa a tejtermékeket az óvodákba és az iskolákba. Ismerve a trafikok pártbizottsági elosztását, senkinek nem lehet kétsége, hogy ez is valamilyen Kubatov-lista alapján fog történni. A nem kellően lojális termelők, akiknek eddig ezen alapult a megélhetése, levághatják állataikat, felapríthatják gyújtósnak az istállót, eladhatják bagóért a felszerelést és új munka után nézhetnek.

Mindazt, amit az iskolák eddig maguk vásároltak, a papírárutól a nyomtatópatronon keresztül az irodabútorig, ezentúl a KLIK veszi meg az iskolák által leadott rendelés alapján. (Paradox módon egyetlen pozitív elem található az erre vonatkozó szabályozásban: bizonyos dolgokat csak a büntetés-végrehajtástól lehet megvenni, ami felélesztheti az elhalt börtönmunkát.) A rendelet nemcsak papírra, bútorra, eszközökre vonatkozik, hanem sokkal szélesebb körre: hardver, szoftver, irodatechnikai és vizuáltechnikai termékek üzembe helyezését és az üzemeltetésükhöz kapcsolódó szolgáltatások igényét is a KLIK-nek kell leadni. Mivel eddig mindent az önállóan gazdálkodó iskolák szereztek be, nehéz megbecsülni, hogy ez mekkora piac, de az biztos, hogy az 1,7 milliárdos iskolatejprogramnak a többszöröse. Mint ahogy azt is nehéz megbecsülni, hogy mennyi pénz megy el az iskolákban alkalmazott konyhások és takarítószemélyzet alkalmazására. Mert az iskolák államosítása óta őket sem az iskolaigazgató veszi föl, hanem a KLIK-kel vagy az önkormányzattal szerződött vállalkozók. Így például volt olyan budapesti gimnázium, ahol egyik napról a másikra lecserélődött az összes konyhás és az összes takarító. De nem mindenütt ilyen radikális a vállalkozó, van ahol egyenként tárgyalt a segédszemélyzet mindegyik tagjával, és csak a felét cserélte le. Senkinek nem lehet kétsége afelől, hogy kik is ezek az új vállalkozók, akik új konyhásokkal és takarítókkal jelennek meg. Már csak az a kérdés, hogy a konyhás néniket is Fidesz-hűség alapján veszik-e föl.

Újrászervezték a 69 százalékban EU-pénzből finanszírozott iskolagyümölcs-programot is, amely évi 9 milliárd forintos piacot jelent. Ez a program 2009-ben indult, és egészen 2013 januárjáig az iskolákra bízták, hogy kikkel szerződnek. Mindössze két feltételt szabtak: a gyümölcsöt szállító ne kereskedő, hanem termelő legyen, és a szállítandó termékek közül legalább egynek a termesztésére kapjon területalapú támogatást. Az iskolák államosításától kezdve azonban a szerződéskötés a KLIK hatáskörébe került. A KLIK-nek nem volt kedve a sok aprómunkával járó Kubatov-listákkal babrálni (vagy a főnökség ezt a pénzt nem a talpasoknak szánta, hanem maga akarta lenyúlni), inkább kiírt egy amolyan fideszes-közgépes stílusú közbeszerzési pályázatot,¹⁰ amelynek feltételeit egyetlen cég tudja teljesíteni – a sok kistermelő, aki eddig szállította a zöldséget és gyümölcsöt, semmiképp. Ez a cég a néhány héttel a közbeszerzési kiírás előtt alakult Magyar Iskolagyümölcs Kft., amelyben érdekelt Simonka György, Pusztaottlaka fideszes polgármestere, országgyűlési képviselő, a magyar zöldség-gyümölcs-termékek népszerűsítésével megbízott miniszteri biztos, a Zöldség-Gyümölcs Terméktanács

Hajtatási Tagozatának vezetőségi tagja, a Magyar Dinnyeszövetség elnöke, a Magyarországi Görögkeleti Ortodox Egyházmegye Püspökségének tanácsosa, aki mellesleg arról híresült el, hogy polgármesterként saját földjén dolgoztatta a közmunkásokat – vagyis több paraméterét tekintve is megbízható fideszes káder.

Csakhogy a sok sikeres „közgépbeszerzéstől” fejükbe szállt a dicsőség, túlságosan magabiztossá váltak, elhalványult a veszélyérzetük, és a szokásos ködösítést mellőzve gyorsan a lényegre tértek. A pályázati föltételeket egyedül teljesíteni tudó reménybeli nyertes még a pályázat eredményhirdetését sem várta meg. Rögtön a közbeszerzés kiírása után e-mailt küldött az iskolagyümölcs-programban érdekelt termelőknek, és felajánlotta, hogy tíz százalékért beveszi őket a buliba alvállalkozóként.¹¹ (Vagyis tíz százaléknyi védelmi pénzért továbbra is csinálhatják azt, amit eddig. Különbön kivághatják a gyümölcsfáikat.) Ez akkora fölháborodást keltett, hogy a KLIK gyorsan visszavonta a közbeszerzési pályázatot. Ismerve azonban a maffia kreativitását, nem lehet kétséges, hogy meg fogják találni a kevésbé átlátszó megoldást a pénz kiszivattyúzására.

Van azonban egy sokkal nagyobb piac, az iskolai közétkeztetés, amelyet évi 200 milliárdra becsülnek. Államosításukig maguk az iskolák döntötték el, hogyan oldják meg az iskolai étkeztetést. Ezt a piacot nem lehetett egyetlen huszáros rohammal bevenni, mert bonyolultabb, mint az eddig tárgyalt termékeké és szolgáltatásoké. Ez az üzlet a telephelyek, étkezdék, főző vagy melegítő konyhák sokféle kombinációjából áll össze, amit tovább bonyolít az étkeztetéssel kapcsolatos adminisztrációs munka, az előjegyzés, a hiányzások és a pótgjegyzések intézése. Ezért 2013 januárjától még csak egy köztes megoldást sikerült találni: az iskoláktól elvették és az iskolafenntartó önkormányzatokhoz telepítették a feladatot. Az ennél továbbmenő központosítás még annál is nagyobb zavart okozhatna, mint amit majd a tankönyvelosztásban láthatunk. Csakhogy tankönyv nélkül néhány hónapig elvánszoroghat a tanítás, reggeli, uzsonna és ebéd nélkül egy hétig sem. Lehet, hogy a várható káosz miatt nem is fognak ennél továbbmenni, mert ameddig az önkormányzatok túlnyomó többsége fideszes, addig semmi nem áll útjában annak, hogy itt is a maffia törvényei uralkodjanak.

Multifunkciós dűlások - a tankönyvpiac

Aztán itt van még egy évi 17 milliárdos piac, a tankönyvkiadás és -terjesztés. Ez azonban némiképp bonyolultabb az eddigieknél, mert átszabása több funkciót is betölt, nem csak pénzek kiszivattyúzását. Ezért ehhez már ideológia is kell. Kormányhatározat mondja ki, hogy *„a nemzeti köznevelés hatékonyabb megvalósítása érdekében szükséges a tankönyvellátás színvonalának további emelése, az egységesen magas minőségű tankönyvekkel való ellátás megvalósítása, ennek érdekében ki kell alakítani az egységes elveken és követelményeken alapuló, nem piaci elven működő, állami feladatként ellátandó és*

központi irányítású köznevelési tankönyvfejlesztés és tankönyv-előállítás rendszerét.” [1662/2013. (IX. 20.) Korm. határozat] A kormányhatározat minden szava hazugság. Ha a színvonal és a tankönyv-előállítás között van valami összefüggés, akkor az épp fordított: a piaci elven működő tankönyv-előállítás magasabb színvonalú termékeket produkál, mint az állami. Az sem igaz, hogy csak az állami tankönyvellátás biztosítja az egyetemes elveket és követelményeket, hiszen az alapokat az állam által kidolgozott tantervek határozzák meg, a könyveket pedig az állam által felállított apparátus vizsgálja és engedélyezi az állam által meghatározott kritériumok szerint. Persze a színvonalat mindig lehet emelni, de ehhez nem szükséges államosítani a tankönyvkiadást, elég a tankönyvvé minősítés kritériumait változtatni.

Nem véletlen az ideológiai nekiveselkedés, mert itt több legyet kell ütni egy csapásra. Mondhatni, multifunkciós feladatot kell teljesíteni. A legfontosabb „légy” az agymosás, aminek leghatékonyabb színtere az iskola, és legmegfelelőbb életkora az iskoláskor. Önmagában ehhez még nem kellene államosítani sem a könyvkiadást, sem a könyvterjesztést. Hiszen meglehetné a miniszter, hogy csak egyetlen, szívéhez közel álló tankönyvet engedélyez, aztán az előállításán marakodjanak a kiadók, a terjesztővállalatok pedig terjesszék úgy, ahogy eddig. Csakhogy itt a másik „légy”: a körülbelül hetven könyvterjesztő vállalatban és hatvan tankönyvkiadóban több ezer ember dolgozik, és ami a legnagyobb baj: csupa államtól független önálló egzisztencia. Ráadásul a könyvkiadásban nem is akármilyen egzisztenciák dolgoznak, hanem többnyire értelmiségiek. Nem is akármilyen értelmiségiek, hanem többnyire magasan képzettek, tehát nagy valószínűséggel képesek önálló gondolkodásra és nem félnek. Megannyi potenciális veszélyforrás az Orbán-maffiára. El kell tehát venni létalapjukat, és az arra alkalmasakat vazallussá vagy a vazallusok lótitufitijává kell tenni. A többi pusztuljon! A harmadik „légy” pedig az a bizonyos 17 milliárd forintos biztos piac. Tankönyvet venni muszáj.

A tankönyvpiac államosítása jól kifundált terv szerint történt. Minthogy az áruk fogyasztóhoz juttatása, azaz a kereskedelem általában kulcspozícióban, ennek révén főként van a tárgyak előállításával szemben, először a tankönyvterjesztésre csaptak le. Az elmúlt húsz évben Magyarországon szerves fejlődés eredményeképpen a semmiből, pusztán a vállalkozás lehetőségének megnyílásából létrejött egy jól működő tankönyvterjesztői hálózat. Kezdetben az egyes iskolák ügyesebb tankönyvfelelősei ajánlották fel szolgálataikat más iskoláknak is, és vállalták a tankönyvek ismertetését, beszerzését, kiszállítását. Ezekből a kis csapatokból néhány év alatt virágzó vállalkozások jöttek létre, amelyek kialakítottak egy teljes infrastruktúrát: raktárakat építettek, teherautókat vásároltak, informatikai rendszert fejlesztettek, alkalmazottakat vettek föl. Az idők során négy-öt nagyobb vállalkozó annyira megerősödött, hogy egy-egy nagyobb terület ellátását is vállalni tudta, kisebb társait pedig alvállalkozókként foglalkoztatta. Kialakult a tankönyvellátás pontos rendje, aminek eredményeképpen a tanév kezdetekor a gyerekek mindig időben és hiánytalanul kézbe vehették tankönyveiket.

A terjesztők októberben elkezdték járni az iskolákat, ismertették a kiadók új kiadványait, mintapéldányokat vittek az iskolákba. Mire eljött a január, a megrendelési időszak

kezdetre, az iskolák el tudták dönteni, hogy mi az, amit meg akarnak rendelni. Február végéig leadták a rendelést a kiadóknak a Köznevelés Információs Rendszere (KIR) nevű internetes felületen. A kiadók gyorsan összesítették a kívánságokat, hogy minél hamarabb meg tudják rendelni a nyomdai munkákat. A nyomdák már februárban megkezdtek a papírrendelést, és elkezdték az előgyártást. Amikor június végéig a módosításokkal kialakult a végleges példányszám, már csak a maradékot kellett legyártani. Ez nagyjából július 15-éig befejeződött, és a terjesztőknek augusztus 15-éig volt idejük arra, hogy szétosszák a könyveket a különböző régiókban dolgozó alterjesztők között, akik augusztus 31-éig kiszállították az iskolákba. A kiszállítás után elkezdték beszedni a pénzt, és amint valamennyi pénz bejött, már továbbították is a kiadóknak. A kiadók ebből azonnal kifizették a nyomdákat, és az egész folyamat – a visszáru elszámolásával együtt – október 20-áig lezajlott. Mindezt a terjesztők 12-15 százaléért csinálták, és ebben még az is benne volt, hogy ők szállították el a könyveket a nyomdától a raktáraikba, illetőleg a visszárut a kiadóba. Október végén már el is fejezték az előző évi tankönyvrendelést, és elkezdődött a felkészülés a következő évre. A terjesztők októberben elkezdték jární az iskolákat, hogy bemutassák az új könyveket... és kezdődött előlről az egész.

Ezt a jól működő rendszert szüntette meg egyik napról a másikra az a törvény, amely 2013. január 1-jétől állami kézbe vette a tankönyvterjesztést. Lebonyolítására a Könyvtárellátó Nonprofit Kft.-t (KELLO) jelölték ki. Első lépésként leváltották a teljes vezetőséget, és egy bukott fideszes polgármester, Meggyes Tamás esztergomi csapatát nevezték ki. Ügyvezető igazgató Arany László Tamás lett, aki korábban a város tulajdonában lévő Strigonium Holding Zrt. vezérigazgatója volt. Szakmai igazgató, oktatási és kommunikációs vezető Bakos Erika, Meggyes Tamás volt kabinetfőnöke, Kövér Szilárd volt felesége, Orbán Viktor beszédeinek kiadója. Általános igazgatási vezető Steindl-Arató Vera lett, az esztergomi Fidesz-frakció vezetőjének felesége. A KELLO honlapjáról nem tudható, hogy milyen pozícióba, de odakerült még Takács István, Meggyes korábbi sajtófelelőse, valamint Magassy Júlia, az esztergomi Fidelitas volt alelnöke is. E csapat tagjait valószínűleg két közös vonás tette alkalmassá a feladatra: az egyik, hogy mindegyik esztergomi fideszes kötődésű, a másik, hogy soha korábban tankönyvvel nem foglalkoztak.

Az új vezetés nem azzal kezdte működését, hogy igyekezett megismerni a számára ismeretlen területet, hanem rögtön a dolgok közepébe vágott. Kiküldött egy szerződést a kiadóknak, amely csak a kiadók kötelességeit rögzítette, jogaikat nem. Nem volt benne a szerződésben sem az, hogy mikor fog a KELLO a könyvekért fizetni, és mi a szankciója annak, ha nem fizet, sem az, hogy a kiadóknak meddig és milyen méretű szerződés módosítást, illetőleg visszárut kell elfogadniuk. A Tankönyves Vállalkozók Országos Testülete szóvá tette a szerződés egyoldalúságát.¹² Erre a Köznevelésért Felelős Államtitkárság 2013. április 18-án kibocsátott egy sajtóközleményt, amelyben – többek között – ez állt: *„Néhány tankönyvkiadó a mai napig elmulasztotta a szerződés aláírását. Mivel az általuk fejlesztett, jogszabály alapján tankönyvvé nyilvánított kiadványok szerepelnek a hivatalos tankönyvjegyzéken, ezért magatartásuk zavart okozhat... A tankönyvellátás biztonsága érdekében az államtitkárság intézkedni fog azért, hogy a szerződést*

nem kötött kiadók tankönyvei helyett az iskolákba más, a szabályok szerint eljáró kiadók tankönyvei jussanak el. A probléma rendezésére, amennyiben szükséges, a Köznevelésért Felelős Államtitkárság április 19-én kész egyeztetni az érintettekkel.”

Az „érintettek” tehát kaptak a maffiától egy nap gondolkodási időt, és – a még nagyobb anyagi veszteség elkerülése érdekében – mindenki aláírta a szerződést. Nem volt más választásuk, mert már korábban elejét vették minden próbálkozásnak. És nem elég, hogy az új rendszerben az iskolák nem a kiadóknak küldték el a megrendelést, a KELLO az utolsó pillanatig gondosan őrizte a hatalmat jelentő információt: a kiadóknak fogalmuk sem volt arról, hogy mennyit rendeltek könyveikből az iskolák. Választhattak: a tankönyvek időre való elkészítése érdekében saját kockázataikra beindítják az előgyártást, vagy várnak a KELLO-tól hivatalosan megkapott rendelésre. Ez április elején érkezett meg – az addigi február vége helyett. Ráadásul az újfajta szerződés jó sok pénzt kihúzott a zsebükből. Először is a terjesztés árrése az addigi 12-15százalék helyett egyenesen 20 százalék lett, és ezért kevesebbet kaptak, mint a korábbi 15 százalékért: a könyveket saját költségükön kellett beszállítani a KELLO által megjelölt helyre. De nem egy helyre, ahol a KELLO munkatársai majd összeállítják az iskolákba menő csomagokat, hanem a KELLO által kijelölt hét régióba. Ez hatalmas logisztikai munkát kívánt a kiadóktól, ráadásul olyat, amit addig a terjesztővállalatok végeztek el – a 15 százalékért.

Ezzel azonban nem ért véget a kiadók kivéreztetéssel egybekötött megregulázása. Az április elején megkapott végleges rendelés alapján a kiadók beindították a nyomdákat. Egy hét múlva újabb rendelésösszesítést kaptak, mely minden tankönyvből jóval – esetenként több ezer – példánnyal kevesebbet tartalmazott, mert valami informatikai hiba miatt rossz volt az előző rendelés. A kiadók nem mindegyik könyv gyártását tudták időben leállítani, ezek a példányok azóta ott porosodnak a raktáraikban. A hibás rendelésből eredő veszteségért nem kárpótolták őket. Volt olyan eset, amikor a KELLO meggondolta magát, hogy mégsem ezt a tankönyvet rendelik, hanem egy másikat. Közben „ezt” a tankönyvet már legyártották. A kiadók perelni nem mertek, mert félték, hogy a többi rendelésüket is „módosítják” – akár nullára. Ezt a veszteséget tetézte, hogy a KELLO sajátosan értelmezte a szerződésben szereplő 10 százalékos visszáru fogalmát. Az addigi gyakorlat szerint ez könyvenkénti 10 százalékot jelentett, és úgy jött össze, hogy néhány gyerek elment abból az iskolából, ahova a tankönyveit megrendelték. Most azonban akadtak olyan könyvek, amelyeknek szinte az összes példányát visszaküldték a kiadónak. Történt ugyanis, hogy az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) 2013 nyarán váratlanul megjelentetett egy integrált tankönyvet a szakiskolák számára, amelyet szeptemberben ingyen kiosztottak a tanulóknak. Mivel több kiadó többféle könyvét sűrítették össze az integrált tankönyvben, a kiadóktól megrendelt könyvek jelentős részét decemberben visszaküldték azzal az indokkal, hogy ez még benne van a tőlük rendelt összes könyv 10 százalékában.

Mindezen nehézségek ellenére a kiadók és a nyomdák megfeszített munkával, veszteségeiket lenyelve 2013-ban is időre elkészítették a tankönyveket, és július 15-éig le is szállították a kijelölt hét régiós raktárba. A KELLO-ra váró következő lépés az államo-

sított terjesztés lebonyolítása volt. Addig nem gondolkodtak rajta, hogyan fogják eljuttatni a könyveket az iskolákba, de amikor már ott voltak a raktárakban, rögtön rájöttek, hogy képtelenek megoldani a feladatot. Olcsó bérű diákmunkásokat vettek föl az iskolákba menő csomagok raktárbeli összeállítására, és gyorsan kiírtak egy közbeszerzési pályázatot a munkájukat elveszített régi terjesztőknek. Akik még nem számolták föl a vállalkozásukat, azok jelentkeztek, és vállalták, hogy minimális összegért eljuttatják a könyveket az iskolákba. Mi mást tehettek volna kiszolgáltatott helyzetükben, hiszen addigra már kellően megpuhították őket?

És akkor szembetalálták magukat egy teljesen ésszerűtlen újítással: a KELLO azt találta ki, hogy névre szóló csomagokat fognak küldeni a gyerekeknek. A Tankönyves Vállalkozók Országos Testülete rögtön jelezte, hogy ez káoszhoz fog vezetni, de nem hallgattak rájuk. Az ötlet több hátrányos következménnyel járt. Növelte a terjesztők költségeit egyrészt azért, mert a KELLO előírta, hogy csak az általuk gyártatott, náluk vásárolt nejlonzacskót használhatják az egyedi csomagokhoz. Nem kereshették meg a piacon legolcsóbb árut, ezt kellett megvenniük borsos áron, darabját 30 forintért. (Tájékoztatásul: 30 forintért egy strapabíró meszeszsákot lehet kapni a piacon; egy erős, 40 mikron vastagságú 25×35 centiméteres műanyag zacskó pedig 6 forint 70 fillér. Vajon a maffia melyik leányvállalatánál köthetett ki ez a nejlonzacskókért beszédett, elképesztő nagyságú, 29 millió forintos¹³ extraprofit?) Növelte a költségeket másrészt azért, mert a közbeszerzési pályázaton kiválasztott terjesztőkkel megvásároltatta az erre a célra készített informatikai rendszer használati jogát, egyenként 6 millió forintért. Ez az informatikai rendszer már az első héten csődöt mondott a tankönyvrendelések felvitelénél. (Miközben a tankönyvterjesztőknek jól működő, több éve bevezetett, sokszorosán kipróbált szoftvere volt.) Harmadsorban pedig azért is nőttek a terjesztők kiadásai, mert csak félig lehetett megpakolni a raklapokat, ami duplájára növelte a szállítási költséget. Addig ugyanis a nyomdában kötegelt könyvekkel tele lehetett pakolni egy raklapot. Most viszont a különböző méretű könyveket tartalmazó egyedi csomagok billegtek egymáson, ráadásul a nejlonzacskók le-lecsúsztak. Az ötlet további hátrányos következménye az volt, hogy a gyakorlatlan diákmunkások sokat hibáztak a csomagok összeállításánál. Mindez már csak az iskolákban derült ki, amikor a gyerekek kibontották a csomagokat. A Tankönyves Vállalkozók Országos Testületének jóslata bejött, a 2013/14-es tanév kezdetét tankönyvkáosz jellemezte, volt olyan középiskola, ahova érettségi előtt két hónap-pal, 2014 márciusában érkezett meg a negyedikes irodalomtankönyv.

Ha a pontos és időre történő tankönyvterjesztést nem tervezte is meg a KELLO, arra volt terv, hogyan tartsák bizonytalanságban, és taszigálják anyagi csőd felé a tankönyvkiadókat, a nyomdákat és az ott dolgozó független egzisztenciák családrait. Az államosítás előtt a terjesztők a könyvek átadásakor szedték be a pénzt a szülőktől, és rögtön utalták a kiadóknak. Minden év október 20-áig pedig megtörtént a teljes elszámolás, amelyben már a visszáru is benne volt. A KELLO ezzel szemben már a nyári szünetben kötelezte a szülőket a tankönyvek árának befizetésére. Ennek ellenére a szerződésben későbbi, október 31-ei határidőt szabott a kiadók kifizetésére. Próbálták volna nem

elfogadni a szerződést! (A kiadóknak persze szállításkor kellett kiállítaniuk a számlát, és rögtön utána befizetni az áfát.) Tehát több milliárd forint parkolt a KELLO-nál négy hónapig, de a KELLO még az október 31-ei határidőt sem tartotta be. (És persze addig a kiadók sem tudtak fizetni a nyomdának.) Novemberben végre fizetett. De akkor is csak az összeg 90 százalékát, mert a többit visszatartotta a visszarúra, holott a szerződés nem így szólt. De minek is törődne egy monopolhelyzetben lévő állami vállalat a szerződéssel?! Ráadásul kapitalista magántulajdonosokkal szemben, akik csak nyereszkedni akarnak. Ennek következtében volt olyan kiadó, amelynek 2014. január végéig még több tízmillió forinttal tartoztak.

Közben folyt a kiadók csuklóztatása. 2013 januárjában életbe lépett az új kerettanterv, ezért a még érvényes engedéllyel rendelkező tankönyveket át kellett dolgozni, és újra kellett engedélyeztetni. Egy tankönyv engedélyezési díja – terjedelemtől függően – 500 és 800 ezer forint között mozog. A pénzt beszédtek, az engedélyeket 2018-ig kiadták annak ellenére, hogy már megvolt a törvénytervezet, hogy 2014-től csak állami kiadású tankönyveket használhatnak az állami iskolákban.

A következő csuklógyakorlat a tankönyvjegyzék feltöltése volt. A törvény szerint a minisztériumnak november 30-ig el kellett volna készítenie a tankönyvjegyzéket, amiből az iskolák rendelhetnek. Ehhez már november előtt meg kellett volna nyitnia a KIR internetes felületét, ahová a kiadók feltölthetik könyveik adatait. (A feltöltésért könyvenként 5500 forintot kell fizetni. Azon kívül, hogy ez nagy munka, egy-egy kiadónak több száz-ezer forintot is kell fizetnie, hogy felvihesse könyveit a rendszerbe.) A minisztérium azonban csak december végén nyitotta meg a felületet, így a kiadóknak a két ünnep között mindössze két napjuk volt a munka elvégzésére. Összes munkatársukat behívták szabadságról, és éjt nappallá téve töltötték föl a könyveket. Ha kérdésük volt, nem tudtak kihez fordulni, mert a minisztériumban mindenki szabadságon volt. Ráadásul abban a tudatban végezték ezt a munkát, hogy talán fölöslegesen dolgoznak, és a fizetendő összeg is kидobott pénz. Bár a tankönyvjegyzék a kiadók rohammunkájával decemberben elkészült, az iskolák előtt csak 2014. április 6-a, az országgyűlési választások után nyitották meg, tehát a kiadók április elejéig nem tudták, hogy fognak-e könyvet rendelni tőlük, és ha igen, melyiket és mennyit. Miközben minden állt, a kiadók fizették a rezsit, a munkatársak bérét, a raktározást, és fogalmuk sem volt, mi lesz velük. Nem tudták eldönteni, hogy a veszteségek minimalizálása érdekében felszámolják-e már holnap a vállalkozásukat, vagy várjanak, hátha nem készülnek el az állami tankönyvek, és még egy tanévre el tudják adni sok év munkájával kifejlesztett tankönyveiket. Belevágjanak-e az előgyártásba, hogy a tankönyvek 2014 szeptemberére ott lehessenek az iskolákban, vagy várjanak, nehogy az előgyártott könyvek a nyakukon maradjanak, és növeljék veszteségüket?

A minisztérium pedig hallgatott, nem oszlatta a homályt. A Tankönyves Vállalkozók Országos Testülete 2014. január 29-én levelet írt Hoffmann Rózsának, amelyben összegyűjtötte azokat az alapvető kérdéseket, amelyekre hónapok óta hiába vár választ:

- mikor fog megszületni a tankönyvvé nyilvánítást szabályozó rendelet?
- kezdeményezhet-e magánkiadó tankönyvvé nyilvánítási eljárását?

- ha igen, hova és kinek adhatja be, mert az eddigi hivatal már nem vesz be kérelmeket?
- mikor jelenik meg a tankönyvjegyzék?
- mikor derül ki egy kiadó számára egyértelműen, hogy mely tankönyveiből nem számíthat egyáltalán megrendelésre?
- mikor kezdenek rendelni az iskolák, és meddig rendelhetnek?

Akárhogy is igyekeztek, nem sikerült az állami tankönyveket előállítani. Pedig időben létrehozták a Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó Zrt.-t, amely megpróbált összeszedni egy csapatot, de még a tantárgyankénti egy, maximum két tankönyvet sem sikerült tető alá hoznia. Már az első lépésnél kudarcot vallottak, mert a jobb szerzők, lektorok és szerkesztők mind hosszú időre elkötelezték magukat valamelyik kiadónak. Második menetben az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézetet (OFI) bízta meg a feladattal, és rögtön ki is írtak számára egy 2,6 milliárdos TÁMOP-pályázatot, melyet – minő véletlen szerencse! – meg is nyert.

A könyvterjesztőkkel könnyen elbántak, a könyvkiadókat azonban nem lehetett ilyen huszáros rohammal kiiktatni, mert valakinek mégiscsak elő kell állítania a könyveket. Csakhogy a tankönyvpiac kulcspozíciója a terjesztés, illetőleg a terjesztés során szerezhető információ monopolizálása. A kormány kinyújtott karja, a KELLO bizonytalanságban tudja tartani a piac többi szereplőjét, mert nála gyűlik össze minden információ, de ezt csak azzal és csak akkor osztja meg, akivel és amikor akarja. De nem a KELLO az elbizonytalanító hadtest egyetlen egysége, ott van még az OFI is. A homály és a bizonytalanságban tartás taktikája mozgatja az OFI igazgatóját is, aki különböző lapoknak különbözőképpen nyilatkozik. *„És hogy állnak a tankönyvírási munkával? Néhány hónap nem lesz kevés ahhoz, hogy a megírástól az engedélyeztetési folyamaton át mindent lebonyolítsanak?”* – kérdezi a riporter a *Magyar Nemzet* 2014. január 25-ei számában. A válasz: *„Nincs túl sok idő, de elég lesz. Jelenleg az »új generációs« kiadványok koncepcióinak kidolgozása folyik az egyetemek szakmódszertani szakembereinek és a tankönyvkiadásban élenjáró kiadók szerkesztő munkatársainak bevonásával.”* A *Magyar Narancs* 2014. január 30-i számában már korántsem ilyen optimista: *„Szinte minden műveltségterületnél elkezdtük vagy a közeljövőben elkezdjük a tankönyvek fejlesztését.”*

Az immár két évtizede tankönyvkiadással foglalkozó kiadók jól tudják, hogy a „közeljövőben fejleszteni kezdett” tankönyvekből az idei tanévben semmi nem lesz. A szeptemberi kezdéshez a könyveket már nyomtatni kellene, nem pedig a „koncepciók kidolgozásával” bíbelődni. Ezért reménykednek, hogy az idén még eladhatják könyveiket. Ugyanakkor azt is tudják, hogy az új törvény alapján az OFI bármikor összecsaphat egy „kísérleti” tankönyvet, amelyet a miniszter egy perc alatt tankönyvvé nyilváníthat. Talaly már megtapasztalták, hogyan szorította ki utolsó pillanatban bizonyos kiadók megrendelt és legyártott tankönyveit az OFI készítette, szakiskolásoknak szánt könyv, amely nyáron készült el. A kiadók kárát természetesen nem térítették meg.

Bár a kiadók tudják, hogy nyakukon a kés, a reményt nehéz feladni. Főleg, ha felül-ről érkező bizonytalan kijelentések is táplálják. Arra a kérdésre, hogy jövőre már minden diák a kísérleti, „új generációs” tankönyvből fog-e tanulni, a *Magyar Nemzet*ben ezt válaszolja az igazgató: „*Nem, ezeket a kiadványokat a következő tanévben egyelőre csak az iskolák egy részében használják, hogy hol, erről az intézmények fenntartóival együttműködve állapodik majd meg az OFI.*” Ezt csak fokozza a *Magyar Narancs*-beli nyilatkozat, amely szerint az eddig működő kiadók „*kizárólag azokon a területeken juthatnak szerephez, ahol az állam úgy ítéli meg, hogy nem tudja teljesíteni tankönyvfejlesztési és -kiadási kötelezettségét*”. Ebből persze a reménykedő kiadók azt olvassák ki, hogy az állam nem fogja tudni mindenütt teljesíteni kötelezettségét. Kissé zavaró ugyan, hogy sem azt nem közlik velük, hogy hol és hány iskolában használják majd az állami tankönyveket, sem azt, hogy melyek azok a területek, ahol az állam majd úgy ítéli meg, hogy nem tudja teljesíteni kötelezettségét, sőt azt sem, hogy ez mikor fog kiderülni. De lehet reménykedni. Ha nem minden iskolában fogják használni az államilag gyártott tankönyvet, és nem minden területre készül el, akkor van esélyük. A dilemma azonban marad. Megkezdjék-e az előgyártást, aminek a végén esetleg nagyot buknak? Vagy várjanak, de akkor azt kockáztatják, hogy nem tőlük fognak rendelni, mert nem tudnak iskola-kezdésre szállítani? Ráadásul azt sem tudják, melyik tankönyvet vegyék munkába. Egy-két könyvvel talán még vállalnák a kockázatot, de az összessel nem, hiszen az még részleges siker esetén is a vállalat biztos csődjé.

Eleve fékezett optimizmusukat aztán tovább fékezi az OFI igazgatójának egyik mondata a *Magyar Narancs*ban: „*A tankönyvpiacról szóló jogszabályok változása miatt bizonyára lesz egy olyan átmeneti időszak is, amikor az intézethez kerülnek a jelenleg érvényben lévő, akkreditált tankönyvek felhasználói jogai. Akár azért, hogy nyersanyagként felhasználjuk őket, akár azért, hogy – kiegészítve, átalakítva – állami tankönyvként megjelenhessenek.*”

Az „intézethez kerülnek” a régi tankönyvek? De hogyan? Netán az állam elkobozza őket? Vagy megveszi a kiadói jogot? Igen ám, de ha valahogy az „intézethez kerülnek” a könyvek, akkor mégsem kell majd olyan sok idő az „új” tankönyvek elkészítéséhez. Csak egy kicsit át kell pofozni a régieket, vagy a jobb részeket kimazsolázva „nyersanyagként felhasználni” őket.

Aztán 2014 áprilisában, két nappal az országgyűlési választások előtt kiderült, hogy a kiadók közeljövőjének lebegtetése mellett titokban dolgoztak egy B-terven, két kiadó megvásárlásán is.¹⁴ Az Apáczai Kiadó könnyű falatnak bizonyult, magyar tulajdonosai örültek neki, hogy – a még nagyobb veszteséget elkerülendő – nyomott áron eladhatják a vállalatot. A Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó (leánykori nevén Nemzeti Tankönyvkiadó) azonban egy kicsit nehezebb falatnak bizonyult, mert tulajdonosa, a finn kapitalizmusban szocializálódott Sanoma lassabban értette meg az orbáni „visszautasíthatatlan ajánlat” lényegét, mint a magyar tulajdonos. A megértést segítő 2013 nyarán – oktató szándékkal – egy kis hajszát indítottak ellene.¹⁵ A *Magyar Nemzet* nevű propagandakiadvány „Médiamogulok titkos terve a kormány ellen” címmel leleplezett

egy „luxusétteremben” szótt kormányellenes összeesküvést, amelyet a Sanoma magyarországi vezetője, Szabó György szervezett. A Fidesz kommunikációs igazgatója rögtön sajtótájékoztatót tartott, ahol közölte, hogy nemcsak a Magyar Nemzetből, hanem hivatalosan más forrásból is tudnak a „készülő összeesküvésről”, és fölszólította Szabó Györgyöt, hogy tisztázza magát. Az illető úr aligha ijedt meg attól, hogy netán a Rajk-perhez hasonló koncepciót pert indítanak ellene, de a Sanoma tulajdonosai valószínűleg úgy ítélték meg, hogy ez nem az az ideális üzleti légkör, amelyben ténykedni szeretnének, ezért aztán októberben eladták tankönyvkiadó-részlegüket „valakiknek”. A válalat nem sokáig parkolt ezeknél a titokzatos „magánszemélyeknél”, tőlük vette meg most az állam. Mindebből azonban még mindig nem következik semmi végleges, hiszen nem minden tankönyvet ez a két kiadó állított elő.

Hinta-palinta. Olyan ez, mint amikor az előzetes letartóztatásban lévővel nem közlik, hogy mi a vád ellene, a „börtönhíradón” keresztül egymásnak ellentmondó híreket szivárogtatnak hozzá, és napokig nem viszik kihallgatásra, hadd puhuljon. És puhulnak is a kiadók rendesen. Amikor majd elérkezik az utolsó pillanat, olcsón fogják adni könyveik szerzői jogát az OFI-nak vagy az újonnan államosított két kiadónak. (Hiszen el is kobozhatták volna!) Mint ahogy az eddig tankönyvnyomtatásból élő nyomdák is olcsón fogják cégüket eladni valamilyen visszautasíthatatlan ajánlattal érkező maffiaközeli vállalkozónak.

Multifunkciós dűlások - a nyelvtanítás piaca

A tankönyvpiac megszüntetése mellett a másik multifunkciós feladat a nyelvtanítás piacának szűkítése. Ha ennek a piacnak a nagyságáról nincs is pontos információ, 12 milliárd forintról biztosan lehet tudni. Ebből 9 milliárdot osztanak ki másfél év alatt az EU-pénzből finanszírozott TÁMOP 2.1.2 programban, és 3 milliárdért tervezik a nyelvvizsgálóval nem rendelkezőket diplomához juttatni.

2013. június 13-án hatályba lépett a „2013. évi LXXVII. Törvény a felnőttképzésről”, amely több ezer magán nyelvtanárt és több száz kis idegennyelv-iskolát söpörhet le a pályáról. Ha a törvényt betartatják, akkor csak a nagy nyelvviskolák maradhatnak talpon. Ennek az intézkedésnek kettős célja van: egyrészt a piac átrendezése, másrészt az államtól független egzisztenciák megtizedelése. Már eddig is több intézkedésből kitűnt, hogy a maffia nem bízik abban, aki a maga erejéből is boldogul.

A törvény szerint ezentúl egy magántanár is csak előre engedélyezett, szakértővel aláíratott képzési program alapján taníthat, az engedélyért 103 ezer forint alapdíjat, képzési programonként pedig 68 ezer forintot kell befizetnie.¹⁶ Ezenkívül egymillió forint vagyoni biztosítékot kell letétbe helyeznie a hatóságnál. A kis nyelvviskolák is kötelesek napi szinten adatot szolgáltatni tanfolyamaikról, 24 órán belül jelezniük kell a tan-

folyam létszámának változását a Nemzeti Munkaügyi Hivatal információs rendszerén keresztül. A nyilvántartásban szereplő adatokban bekövetkezett változások bejelentésének díja bejelentésenként 5600 forint.¹⁷ Az egyik napról a másikra élő magántanároknak nincs ennyi pénzük, de nincs a kisiskoláknak sem, amelyeknek ráadásul a rájuk erőltetett napi jelentésírási kötelezettségre sincs apparátusuk.

A kormány – jó szokása szerint – nem nagyon törekszik arra, hogy tiszta helyzetet teremtsen. Nem érdeke, hogy a nyelvtanítás piacának jelenlegi szereplői mérlegelni és tervezni tudjanak. A 2013. júniusban hatályba lépett törvényhez ugyanis még 2014 márciusában is hiányzott a végrehajtási utasítás, amelynek legkésőbb a tanév kezdetére, 2013. szeptember 1-jére el kellett volna készülnie. Különböző hírek kóvályognak arról, hogy ki tudja hol és miféle egyeztetéseken bizonyos eredményeket értek el: sikerült a kauciót az eredeti kétmillióról lealkudni egymillióra; mégsem kell minden kis nyelviskolának hideg-meleg vizes mosdó, külön női és férfi-WC stb. Sikerült a Fidesz-hatalomnak előállítania a számára oly kedves teljes bizonytalanságot és az ebből születő – még kedvesebb – félelem állapotát. Mivel a nyelvtanítási piac szereplőinek többsége – végrehajtási rendelet híján – nem tud eleget tenni törvényi kötelezettségeinek, voltaképpen törvénytelenül működik. Kezdődik azzal, hogy az akkreditációval nem rendelkező kis nyelviskolák és magántanárok nem tudják beszerezni az engedélyt, mert nem állt föl az a mechanizmus, amelyen keresztül az engedély megszerezhető volna. Erre jó példa egy nyelvtanárnak a *Nyelv és Tudomány* 2013. december 13-i számában közölt beszámolója az engedély megszerzésére tett hiábavaló próbálkozásáról:

„Szóval elkezdtem az NMH oldalán, kaptam is jelszót, töltöttem buzgón a kérvényt, minden oldal alján »tovább« gomb, majd körülbelül a negyedik oldalon azt mondjá, töltsen fel az előzőleg minősített programomat, amihez a honlapon elérhető felnőttképzési szakértők országos névjegyzékéből magam választhatok szakértőt... Írtam az egyiknek, aki visszaírt, hogy ő gyeden van, de az ő olvasatában a hivatal rendel ki szakértőt, ne én válasszak.”

Ezután a hivatalhoz fordult, hogy megtudakolja, ő értelmezte-e jól a leírtakat, vagy a megkérdezett szakértő. A válasz szerint valóban neki kellett szakértőt választania a megadott névjegyzékből.

„...választottam másik szakértőt, aki visszaírt, hogy elnéztem az exceltáblázat rubrikáit, ő nem nyelvész, de majd kiad a kamara egy elfogadható képzési programok listáját, addig, javasolja, várjak is. Nem vártam. Írtam a harmadik hölgy e-mail címére, akinek a megadott címére el sem ment az e-mail, tízszer dobta vissza a mail adminisztrátor. Utolsó próbálkozásom pedig az volt, hogy írtam egy negyediknek, aki két órán belül válaszolt, hogy nem tud segíteni, még nem látja át a helyzetet tisztán. Na, itt adtam fel.”¹⁸

2013. szeptember eleje óta több száz kis nyelviskola és sok ezer egyéni vállalkozó nyelvtanár illegálisan működik. Ezt megerősítette Mátyus Mihály (a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Felnőttképzési és Szakképzési Főosztályának főosztályvezetője) és Odrobina László (a Nemzetgazdasági Minisztérium szakképzésért felelős főosztályvezetője) a Nyelviskolák Szakmai Egyesületének december 2-i tájékoztatóján. Eddig békén

hagyták a nyelvtanárokat, de bármikor lecsaphatnak rájuk. A 2014. áprilisi választásokig nem tették meg, sőt a törvény végrehajtási rendeleteit sem hozták meg addig. Minek borzolni a kedélyeket a választás előtt? Majd utána – ha nyernek! De akkor aztán visszamenőleg.

Bár elfogadott végrehajtási rendelet még nincs, a Nemzeti Munkaügyi Hivatal megkezdte azoknak a szakértőknek a kiképzését, akik az EU-pénzből finanszírozott TÁMOP-programban részt vevő iskolákat ellenőrzik. Kilenc milliárd forintról van szó, úgyhogy ezen a ponton már bekúszik a személyi szál, amely a maffiakormányánál soha sem hiányozhat.

Létezik e honban egy Bucskóné Szabari Judit nevű magyar állampolgár, aki az új törvény megjelenéséig a nyelviskolák sorsáról döntő Felnőttképzési Akkreditációs Testület nyelvi albizottságának elnöke volt, most pedig a nyelviskolák ellenőrzését irányító munkacsoport tagja. Mindkét funkciójában döntő szava volt/van a konkurens nyelviskolák sorsának alakításában. A „konkurens” szó használata nem nyelvbtlás, mert korábban az ő nevéen is volt nyelviskola – a nyíregyházi New York, amelyet most a lánya vezet, és az ugyancsak nyíregyházi Top Tanoda, amelyet egy másik rokona. Bizonyíték van rá, hogy akkreditációs elnök korában „abszurd indoklással dobott vissza több programot, főként olyanokat, amelyek az ország keleti részében indultak volna. Dokumentált esetünk van Nyíregyházáról is” – nyilatkozta Rozgonyi Zoltán, a Nyelvtudásért Egyesület elnöke.¹⁹ És ha már valaki olyan megbízható családtag, hogy felelős pozíciókat bízna rá, akkor nem véletlen, hogy a pénzosztásból sem marad ki – vagy ha mégis, akkor legalább a lánya és a rokona kap. A két nyelviskolának a TÁMOP-programból 700 millió forint jutott.

A kis nyelviskolák jövőjét kitűnően modellezi a TÁMOP-pénz elosztása: öt nyelviskola vitte el a támogatás javát. A két nyíregyházi iskolán kívül a nagy nyertesek között van az International House, amelynek többségi tulajdonosa Sikó Anna, akiről az *Index* a következő információkat szedte össze: állítólag Orbán Viktort is tanította angolra; a 2010-es kormányváltás után Magyarország ausztráliai és óceániai nagykövete lett; kinevezése előtt a miniszterelnök személyesen mondott neki köszönetet, amiért az elmúlt években „szellemi hátországot” adott a Fidesznek.²⁰ Jelentős összeget kapott a DTF-Hungária is, amely cégeknél vagy államigazgatási szerveknél zajló zártkörű tanfolyamokat szervez. A legnagyobb összeget a budapesti székhelyű Dover Nyelviskola kapta, amelynek tanfolyamait már a pályázat beadásának napján reklámozták az államigazgatás miskolci irodáiban és a honvédség laktanyáiban. Az ötödik szerencsés az Albacomp Rendszerház Kft., amely eddig még nem foglalkozott nyelvoktatással, tanárai nincsenek, ezért alvállalkozókat keres.²¹ Készül tehát a „munkahely” néhány létalapjától megfosztott magántanárnak és kis nyelviskolában dolgozó tanárnak. Csak a sápot kell majd leadni az Albacompnak. (Ezt hívják Fidesz-országban alvállalkozásnak.) Újabban felbukkant az a bizonyos diplomához segítő 3 milliárd forintos tétel, úgyhogy minden bizonnyal lesz „alvállalkozó-felvétel” a nagy nyelviskolákban, amelyek elnyerik.

A törvény fölszámolja a nyelvtanítási piac nagy részét, és a megmaradt nyelviskolák közül is csak azok reménykedhetnek gondtalan üzletmenetben, amelyek valami miatt

megtalálták a hangot a maffia vezetésével. Az eddig önálló nyelvtanárok vagy bekényszerülnek valamelyik nagy nyelviskolába (a kényszer miatt nyilván jóval kevesebb pénzért, mint amennyit addig kerestek), vagy visszahúzódnak a feketegazdaságba. Vége a dolgos, ám méltóságteljes életnek, amikor egyenes gerinccel és felemelt fejjel, félelem nélkül lehetett valaki nyelvtanár. Az erőszakosan hozott maffiatörvények megszegése ugyan fölfogható polgári engedetlenségnek vagy passzív ellenállásnak, de amíg a teljes államapparátus, az Alkotmánybíróság, az ügyészség és a rendőrség a maffia kezében van, addig lecsaphat arra, aki nem tartja be a törvényeit. A számla nélkül dolgozó nyelvtanár nagyobb kockázatot vállal, mint a mosógépszerező. Arra még nincs apparátusa a maffiának, hogy kiderítse, melyik lakásban járt a szerelő. De ha a nyelvtanár tanítványától a nyelvvizsgán megkérdezik, ki tanította, rögtön lebukik. És mi az akadálya annak, hogy törvénybe (vagy akár az alaptörvénybe) foglalják: a nyelvvizsgán föl kell tenni ezt a kérdést, és a választ jelenteni kell. Idegen nyelvet nem nagyon fog tudni a magyar, de jelenteni megtanítja az Orbán-kormány.

Összegzés

Mint egy technikailag jól kivitelezett puzzle, úgy illeszkednek egymáshoz a darabok. A különböző célok elérésére létrehozott szervezetek és mechanizmusok kiegészítik egymást. A kasztrendszerre merevedő társadalmi rétegződés megszilárdításához kis létszámú elitképzésre és tömeges agyamosodákra van szükség. Ehhez csökkenteni kell a továbbtanulást lehetővé tevő gimnáziumi férőhelyek számát, és növelni a zsákutcás, alacsony színvonalú szakképzést, lejjebb kell vinni a tankötelezettség korhatárát, hogy minél több fiatal lehessen kilönni a munkaerőpiacra mindenféle képzettség nélkül. A nagy tömegek tudatlanságban tartásához egységes tanterv, egyetlen tankönyv és megfelelő iskolaszervezet kell. Ahhoz, hogy az előírt tananyagtól senki ne térjen el, arra van szükség, hogy egyetlen központtól függjön az összes pedagógus egzisztenciája. Ahhoz, hogy az összes pedagógus egyetlen központtól függjön, államosítani kell az iskolákat. Ahhoz, hogy a függést a gyakorlatban érvényesíteni lehessen, minden pedagógusnak kötelező belépni a Nemzeti Pedagógus Karba. Ahhoz, hogy a gépezet olajozottan működjön, meg kell tizedelni az oktatás körüli államtól független önálló egzisztenciák számát. Ahhoz, hogy megtizedeljék a független egzisztenciák számát, meg kell szüntetni (mint a tankönyv esetében) vagy szűkíteni kell (mint a nyelvtanítás esetében) a piacot. A fenti célok eléréséhez szükséges szervezet kialakításával lehetőséget teremtenek arra, hogy az iskolai élettel kapcsolatos árúk és szolgáltatások piacát újraosszák olyan hű vazallusoknak, akik hajlandóak szolgáltatásokat tenni, üzleti hasznukból pedig készek áldozatokat is hozni a maffiának.

A puzzle darabjainak helyükre illesztése közben – amolyan járulékos haszonként – a végrehajtók olyan helyzeteket teremtenek, amelyekben hazugságokra kényszerítenek

szülőt, gyereket, pedagógust. A hazugságok fölött a hatalom – a rendszer működése érdekében – szemet huny, de a lelepleződés állandó fenyegetésként lebeg a fejük fölött, ami kitűnő eszköz sakkban tartásukra. Így telepszik rá lassanként a maffia nemcsak az életünkre, hanem a lelkünkre is.

Jegyzetek

- 1 http://index.hu/kultur/2013/10/25/kompetenciafejlesztes_az_elfekvoben/
- 2 Radó Péter: Mindent előről, *Magyar Narancs*, 2012. 03. 15.
- 3 Uo.
- 4 Erről jó elemzés olvasható Szüdi János tollából:
<http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/217199>.
- 5 Andor Mihály – Liskó Ilona: *Iskolaválasztás és mobilitás*, Iskolakultúra könyvek, 2000.
- 6 Lásd az ELTE Szociológiai Intézetében végzett értelmiség-kutatásokat; vagy Gáti Tibor – Horváth Ágota: A háború előtti kisvárosi középosztály utótörténete, *Szociológiai Szemle*, 1992/1. 81–97.
- 7 http://nol.hu/belfold/20140307-_jobb__ha_nem_tudjak__hol_vagyok_
- 8 http://nol.hu/belfold/20140222-a_nehany_napos_pedagogus?ref=sso
- 9 2013. évi CXCI. törvény a Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről szóló 2011. évi CLXXXVIII. törvény végrehajtásáról.
- 10 http://www.kozbeszerzes.hu/adatbazis/mutat/hirdetmeny/portal_8868_2013/
- 11 <http://www.hir24.hu/belfold/2013/06/13/iskolagyumolcs-mutyi-megszereztuk-a-furcsaszerzodest/>
- 12 Nem sokáig tehet ilyet, mert a törvény 2014. március 31-i hatállyal megszünteti a Tankönyves Vállalkozók Országos Testületét, amely eddig ellátta a tankönyvkiadásban érdekeltet képviselőt. Persze minnek is érdekvédelem, ha nem lesznek tankönyves vállalkozók.
- 13 A KSH előzetes adatai szerint (*Statisztikai tükkör*, VII. évfolyam, 117. szám, 2014. január 2.) a 2013/2014-es tanévben az általános és középfokú iskolákban 1 248 000 gyerek tanult, tehát 37 440 000 forintért kellett megvenni a nejlonzacskókat, a szabadpiaci 8 361 000 forint helyett.
- 14 http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/magyar_tulajdonba_kerult_a_tankonyvkiado.566566.html
- 15 http://index.hu/kultur/media/2013/08/07/itt_az_ujabb_mediahaboru/
- 16 A nemzetgazdasági miniszter 56/2013. (XII. 4.) NGM rendelete a felnőttképzési tevékenység folytatásának engedélyezési eljárása során fizetendő igazgatási szolgáltatási díj mértékéről, befizetésének és felhasználásának szabályairól, valamint a felnőttképzést folytató intézmények ellenőrzése során kiszabott bírság befizetésének rendjéről.
- 17 Uo.
- 18 <http://www.nyest.hu/hirek/nincs-tobbe-nyelvtanulas>
- 19 http://index.hu/belfold/2013/11/08/elzarjak_a_levegot_a_nyelviskolak_elol/
- 20 http://index.hu/belfold/2012/12/21/egesz_nepemet_fogom_milliardokert_tanitani/
- 21 Uo.

• Hegedüs József – Péteri Gábor

• **A helyi önkormányzatok államosítása¹**

A rendszerváltás egyik meghatározó eleme volt a központosított hatalom decentralizációja, amelyben Magyarország a közép-európai átalakuló országok között az élen járt. A decentralizációt számos konfliktus kísérte, mint a különböző szolgáltatási területeken kialakult társadalmi egyenlőtlenségek, finanszírozási nehézségek, amit számos elemző a túlzott decentralizáció és/vagy a privatizáció mértékével magyarázott. A közszektor szervezésének modern tapasztalatai bebizonyították, hogy alternatív (decentralizált–centralizált; magán- vagy állami tulajdonra épülő) szervezeti megoldások egyaránt lehetnek eredményesek és hatékonyak, amennyiben a rendszer helyes ösztönzőkre épül, biztosítja a társadalmi elszámoltathatóságot és garantálja a jogbiztonságot. A kétharmados parlamenti többség legitimitását élvező kormánynak az elmúlt négy-öt évben az autokratikus piacgazdaság kiépítésére irányuló politikája mögött az önkormányzati rendszer sajátos, szélsőségesen centralizált és a magánszektorra korlátozó felfogása húzódik meg. A tanulmány bemutatja a decentralizáció visszafordításának fontosabb lépéseit (új területi igazgatási rendszer kialakítása, önkormányzatok feladatainak csökkentése, pénzügyi önállóság szűkítése, hitelezés felszámolása, közszolgáltatások állami kontroll alá vonása stb.) és ezek várható következményeit. A helyi közszolgáltatások saját, belső működési logikájukkal ellentétes átalakításának a helyi önkormányzati rendszer szinte valamennyi lényeges eleme áldozatul esett. A bekövetkezett változások felszámolják az elért eredményeket és több évtizedre visszavetik a korábbiakban szerves módon fejlődő helyi önkormányzati és közszolgáltatási rendszert és a magyar társadalom modernizációját.

Egy önkormányzati áldilemma: gazdasági racionalitás vagy demokratikus működés?

A rendszerváltás két legfontosabb intézményi változása az állami tulajdon lebontása (privatizáció) és a demokratikus politikai rendszer létrehozása volt. Az átalakulási

folyamat egyik meghatározó eleme volt a központosított hatalom decentralizációja, amelyben Magyarország a közép-európai átalakuló országok között az élen járt. Ez nem kis részben annak volt köszönhető, hogy a változásokat az „autoriter piacgazdaság” – egyébként kudarcot vallott – kísérlete a rendszerváltást megelőző évtizedben sok szempontból előkészítette. (Vági, 1991) A ’80-as évek közepétől számos olyan reformprogram készült el, amely, ha nem is hozott áttörést az egypártrendszer hatalmi monopóliumában, **megalapozta a térség egyik legkorszerűbb helyi önkormányzati rendszerét és a politikai–közszolgáltatási decentralizációt.** (Bird *et al.* 1995; Verebélyi 1987)

A decentralizációs folyamatot a rendszerváltás utáni két évtizedben számos konfliktus kísérte, de álláspontunk szerint helyi szinten megteremtette a politikai elszámoltathatóság és a hatékony közszolgáltatás-szervezés intézményi kereteit. Ugyanakkor strukturális reformok kibontakozását a folyamatosan változó politikai–igazgatási struktúra akadályozta („gyenge állam”²), ami lehetőséget adott a különböző politikai erőknél, hogy blokkoljanak vagy lassítsanak hosszabb távú fejlődést megalapozó strukturális változásokat (például az úgynevezett nagy ellátó rendszerek átalakítását, az államháztartási reformot). Ennek a folyamatnak egyik meghatározó eleme volt a többpártrendszerben a politikai zsákmányszerzés, amit leegyszerűsítve a pártfinanszírozás megoldatlanságának szoktak nevezni. A formálódó piacgazdaság erős állami függésben működött, ami állandó korrupciós nyomás alá helyezte a helyi önkormányzatokat is.

Miként a gazdaság egészében, úgy a helyi önkormányzati rendszer működésében is számos konfliktus és kritikus pont alakult ki, amelyek feloldásához még egy stabil és hatékonyan működő demokratikus politikai rendszerben is politikai alkuk és egyeztetések szükségesek. Ennek az intézményes alkalmazkodási–tanulási folyamatnak az egyik nyilvánvaló területe az egyes közszolgáltatások (közoktatás, egészségügy, közművek, lakásrendszer stb.) átszervezése volt. Az itt kialakult súlyos társadalmi egyenlőtlenségekkel járó ellátási feszültségeket, finanszírozási nehézségeket és társadalmi konfliktusokat számos elemző a túlzott decentralizáció és/vagy a privatizáció mértékével magyarázta (Vigvári 2011; Ágh 2005; Zolnai 2002). Holott valójában inkább az adott szektorpolitikák hiánya, átgondolatlansága és a hátrányos helyzetű, diszkriminált csoportok érdekeinek figyelmen kívül hagyása volt a jellemző.

Az önkormányzatok szintjén megjelenő társadalmi problémáknak tehát mélyebb, strukturális – a hatalmi rendszer felépítésében és a közszolgáltatások szervezésének módszereiben rejlő – okai vannak.³ A közszektor szervezésének modern tapasztalatai (Horváth, 2011) egyre inkább megerősítik azt az álláspontot, hogy a decentralizált–centralizált, közszektor–magánszektor dimenzióiban elhelyezkedő alternatív szervezeti megoldások egyaránt lehetnek eredményesek és hatékonyak. Ennek azonban az a feltétele, hogy a rendszer:

1. helyes **ösztönzőkre épül**, és jól működik az érdekeltségi struktúra,
2. a felelősségi viszonyok egyértelműek, átláthatóak, és így működik az igazgatási és a társadalmi **elszámoltathatóság**,
3. tiszteletben tartja a jogszabályi kereteket (*rule of law*), a **jogbiztonság mértéke erős**.

Emiatt érvelünk úgy, hogy a szakracionalitás fontosságára vagy a neoweberi közigazgatási modellre való hivatkozás önmagában hamis, mert nem veszi figyelembe, hogy mind a demokráciának, mind a hatékony közigazgatásnak fontos feltételei vannak. Nem véletlen, hogy az 1990-es évek világbankos irodalmában is érvként merült fel, hogy a decentralizáció komoly kockázatokat rejthet, ha nincsenek meg az intézményi–kulturális feltételek (Tanzi, 2000, Prud’homme, R. 1995). **A centralizációt sokszor a demokratikus intézmények gyengítése vagy a pártpolitikai befolyás erősítése motiválja elsősorban.**

A kétharmados parlamenti többség legitimitását élvező elmúlt négy év politikája minden kétséget kizáróan egy autokratikus piacgazdaság⁴ kiépítésére irányul (Szelényi 2013), amely mögött az önkormányzati rendszer sajátos, szélsőségesen centralizált és a magánszektort kizáró felfogása húzódik meg. A 2010-es politikai fordulat lehetőséget is adott arra, hogy az uralkodó politikai erők az önkormányzati rendszert átszervezzék. A jogi–igazgatási–finanszírozási döntések sorozatával megvalósított centralizációt az újraállamosítás szakmai zsargonjával legitimálva, de valójában partikuláris politikai–gazdasági erők érdekeinek megfelelően hajtották végre.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a tágan értelmezett decentralizáció visszafordításának fontosabb lépéseit és várható következményeit. Állításunk szerint **a helyi közszolgáltatások saját, belső működési logikájukkal ellentétes átalakításának az önkormányzati rendszer szinte valamennyi lényeges eleme áldozatul esett**, mégpedig úgy, hogy a hatékony közszeaktor fent említett feltételei (a belső érdekeltiségi viszonyok, elszámoltathatóság és jogállamiság) egyre kevésbé érvényesülnek. Így ezek a változások felszámolják az elért eredményeket és több évtizedre visszavetik a korábbiakban szerves módon fejlődő helyi önkormányzati és közszolgáltatási rendszert és a magyar társadalom modernizációját. A „szakértelem” és a „demokrácia” dichotómiájában a szakértelem, a racionális közigazgatás válik az ideológia fő motivációjává. Ez pedig részét képezi egy sajátos „unortodox” gazdaságpolitikai felfogásnak is.

Önkormányzatok az „unortodox” közpolitikában

Orbán Viktor már 1998-ban, tehát az első kormányzása idején egyértelműen a centralizált rendszer mellett tette le a voksát, amikor egy interjúban leszögezte, hogy az önkormányzatok feladata a kormány politikájának minél pontosabb végrehajtása. Az első Orbán-kormány azonban nem rendelkezett olyan politikai erővel, amellyel az önkormányzatokat a centrális hatalom alá kényszeríthette volna, sőt sok szempontból az önkormányzatok önállósága okozta a 2002-es választási kudarcot (Zolnai, 2004). A második Orbán-kormány idejében már megvoltak azok a politikai eszközök, amelyek révén az önkormányzatok önállósága radikálisan csökkenthető és egy feltételezett racionális

központi bürokráciának rendelhető alá. E politika legfontosabb gazdasági sajátossága, hogy **a válság költségeit a gazdaságban meglévő „tartalékok”, a korábban létrehozott erőforrások lerablásával fedezi.** Bízva abban, hogy a lakossági fogyasztói kereslet nem csökken, a recesszióból a gazdaság kilábal, és így a felélt tartalékok pótolhatóak lesznek. A gazdasági „tartalékok” elvonásának egy része egyedi, szelektív: magánnyugdíjalapok államosítása, az átmenetinek tervezett különadók, amelyek nagyobb mértékben sújtották a külföldi tulajdonú cégeket, bankokat, energiaszolgáltató vállalatokat, kereskedelmi láncokat vagy tévétársaságot. Ezek részeként még egy kockázatos, felső középosztályt kedvezményező jövedelemadó-reformot is megengedhetett magának a kormány. Mindeközben a költségvetés-politikai cél az államadósság növekedésének megakadályozása, a költségvetési deficit korlátok között tartása annak érdekében, hogy az EU-támogatások folyósítása ne akadjon el.

Ezzel párhuzamosan **a vagyon és a gazdasági hatalom radikális átalakulása folyik,** amit a rendszerváltást követő liberalizáció és privatizáció időszakával szemben a fontos **elosztási szerepek államosítása és a piacoknak a különböző érdekkörök közötti újraelosztása** jellemez a gazdaság szinte minden területén. Ezt a politikát részben a korábban említett ideológia igazolja, amely szerint a hatalom koncentrációjával, a döntések centralizációjával és az államosítással a közszolgáltatások és a gazdaság eredményesebben működtethetők. Figyelmem kívül hagyva, hogy a központosítással együtt járó esetleges hatékonyságnövekedésnek számos olyan feltétele van, amely nálunk nem áll rendelkezésre. Ez az ideológia még kiegészül a történelemben oly sokszor alkalmazott, sok kárt okozó **nacionalista** elemmel, amely a gazdaságpolitikát „szabadságharcnak” deklarálja, ahol az ellenség szerepébe a külföldi vállalkozások, a bankok, a nagy szolgáltatók, a termelők és fogyasztók közötti közvetítő intézményhálózat és az Európai Unió intézményei kerülnek. További célként jelenik meg a **stratégiai ágazatokba, az energia- és a bankszektorba való bevásárlás.** Ennek legfrissebb jele a MKB Bank megvásárlása, ami illeszkedik ahhoz a korábban megfogalmazott célhoz, hogy a bankszektor fele magyar tulajdonban legyen.

Az „unortodox” gazdaságpolitika mozgásteret azonban nagyon szűk Magyarországon. A magyar gazdaság a globalizált világban súlyát tekintve kicsi, nyitott, lényeges természeti erőforrásokkal nem rendelkező gazdaság. A GDP több mint 80 százalékát kitevő adósságállományát a nemzetközi tőkepiacról finanszírozza, tehát nincs olyan helyzetben, mint a tipikus autoriter gazdaságok, például Oroszország, Kína vagy Argentína. Magyarország nyitott gazdaság, ahol a tőke, a munkaerő szabadon mozoghat – szemben az 1989 előtti időszakokkal, amikor a tőke és a munkaerő áramlása adminisztratív kontroll alatt állt. Fontos külső korlát továbbá, hogy Magyarország tagja az EU-nak, ami szintén kötelezettségekkel jár, és ezek megkerülése komoly erőfeszítéseket kíván.

Magyarországon nem először történik kísérlet a gazdaság radikális centralizációjára és államosítására. A hazai közgazdasági és szociológiai irodalom (Kornai, 1957, 2012; Szelényi, 2013) már rámutatott e politika – eltérő makropolitikai feltételek mellett és

más modellben megvalósított – korlátaira, amelynek „történelmi kísérlete” 1989–1990-re kudarcot is vallott.

A mai helyzetben tehát az unortodox közpolitikának három strukturális korláttal kell szembenéznie:

1. Az adott szektoron belüli **reálfolyamatok racionalitása** és hatékonysági követelményei határozzák meg hosszú távon a változások irányát és mértékét (függetlenül attól, hogy ezek piaci logikát követnek, vagy egy központi szabályozás elvei szerint integrálják a szektort);
2. A **pozíciók** (vagyon, jövedelmek és általában a gazdasági hatalom) **újraelosztása** a gazdasági szereplők és társadalmi csoportok között **érdekeket sért** és így ellenállást generál;
3. Az átalakítás az **Európai Unió közös elveivel** és a magyar társadalomba már beépült szabályaival **ellentétes lehet**.

Bármelyik, az eddigiek során átalakított területet vizsgáljuk, a gazdaság újraszervezésének programja beleütközött ezekbe a strukturális korlátokba. De a rendszerben lévő tartalmak, a kormány kommunikációs monopóliuma és az érdekeikben sértett szereplők korlátozott képessége az ellenállás megszervezésére pusztán időben eltolt, később jelentkező kisebb korrekciókra kényszeríti a kormányt, ami elleplezi a valódi társadalmi költségeket. (A „nemzetitrafik-program” jól illusztrálja az ilyen típusú programok strukturális konfliktusait: a monopóliarak emelése [nagyobb árrés] ellenére a trafikok jelentős része veszteséges, komoly felháborodás övezte az új tulajdonosok kijelölését, és az eljárás számos EU-normát is megsértett.)

Az önkormányzati rendszerben 2010 óta bekövetkezett változások ebbe az „unortodox” politikába illeszkedtek, annak ellenére, hogy nem volt egy átfogó terv, amelyet a politika lépésről lépésre követett volna.⁵ Bár tételes elméleti koncepció nem volt ismert, az elmúlt évek gyakorlata alapján kirajzolódnak a válság kezelésének a hagyományos megoldásokkal szakító társadalom- és gazdaságpolitikai elemei. A párhuzamos, gyakran egymáshoz látszólag nem kapcsolódó lépések közös logikára épültek. A mögöttes unortodox politika a szervezeti–hatalmi szempontokat a közgazdasági megfontolások elé helyezi. A valódi stratégia lényege az önkormányzatok döntési autonómiájának, feladatainak szűkítése és az általuk kontrollált források, gazdálkodási módszerek korlátozása volt. Ugyanakkor ezt a folyamatot hátráltatta, hogy az önkormányzati rendszeren belül a közpolitikai szakmai döntések centralizációja szükségképpen lassú folyamat. Az ágazati (például közoktatás, közművek), költségvetési (például díjszabályozás, támogatások elosztása) és a kormányzasi–intézményi átalakítás bonyolult egyeztetést követel meg.

Ehhez a jogszabályi változások csak az első lépést jelentik, még akkor is, ha a kormány – a bevett jogalkotási eljárásokat nagyrészt megelőzve – hihetetlen gyorsasággal készíti elő a törvényhozás számára a szükséges változásokat. Ez a hatalomgyakorlási módszer a voluntarista gazdaságpolitika szellemét idézi fel, amely jogszabályok és párt-határozatok révén kívánja irányítani a társadalmat és a gazdaságot.

A helyi önkormányzatokat államháztartási súlyuk és politikai legitimitációjuk miatt szokták önálló hatalmi ágnak is nevezni. Ez a szerep most az önkormányzati feladatok és a helyi önállóság csökkentésével szektoronként (ellátási területenként) más és más megoldásokat alkalmazva jelentős mértékben módosult, és a működési mechanizmusaik átalakultak. A tanulmány a fontosabb önkormányzati területeket elemzi abból a szempontból, hogy ez az átszervezési feladat hol tart, milyen közgazdasági, szervezési konfliktusokkal kell számolni, ennek milyen jelei vannak már, milyen átrendezés zajlik le társadalmi csoportok és gazdasági érdekcsoportok körében, és ezek milyen konfliktusokkal járnak, s végül, ahol ez releváns, rámutatunk az EU-jogszabályok megsértésének problémáira is.

Változások a helyi önkormányzati működés fontosabb területein

Közigazgatás: háttérbe szorult önkormányzatok

Az 1990-es önkormányzati törvény, amely számos technikai megoldásában és az előkészítők személyi összetételében is az 1980-as évek közepi reformkoncepciókra támaszkodott, nem volt mentes illúzióktól.⁶ Az **elsődleges politikai cél az önálló és a választópolgároknak felelős önkormányzati rendszer létrehozása** volt, és ezzel a joggal valamennyi település élhetett. Így jött létre a települési önkormányzatok később sokat kritizált **elaprózott** rendszere, ahol a települések fele ezer főnél kisebb lakosság számú volt. Igaz, itt az ország népességének csak 8 százaléka lakik, és az ide jutó költségvetési kiadások súlya még kisebb, hiszen csak alapszolgáltatások működtek ezeken a kis településeken. A változások másik fontos eleme a **kétszintű helyi önkormányzati rendszer** volt, amelyben a középszintet a gyenge, újraelosztási funkcióval nem rendelkező megyék képezték.

A tágan értelmezett helyi közügyek ellátásában a települési önkormányzatoknak nagyfokú önállóságuk volt. Nem csak a klasszikus helyi közszolgáltatási feladataik voltak kiterjedtek, hanem igazgatási hatáskörük és gazdaságfejlesztési szerepük is jelentős volt. Az államháztartás egészén belül a helyi költségvetés tette ki a kiadások negyedét, ami két évtized átlagában folyamatosan a **GDP 12-13 százalékát jelentette**. Ez magasabb volt, mint a – szövetségi országok állami szintje nélkül számított – európai helyi önkormányzati átlag (11,6%).

A helyi önállóságot erősítette számos olyan **hatósági** jogkör, amely egyrészt közelebb hozta az igazgatási döntéseket a helyi valósághoz (például a szociális igazgatásban), bővítette a helyi fejlesztési politika eszköztárát (például építésügyi igazgatás), és általában javította a közigazgatás működését (például okmányirodák, teleházak). Különösen az átalakulással együttjáró gazdasági válság kedvezőtlen hatásainak kezelésében és a helyi

fejlesztési programok kialakításában volt nagy szerepük az önkormányzatoknak és az új rendszerben aktív helyi vezetők újító megoldásainak.

A megnövekedett helyi önállóság mellett kellett létrehozni a törvényességi felügyelet, a hatósági működés és az ellenőrzés rendszerét is. Ezen kívül a változó ágazati irányítási rendszerben újjáalakult az állami dekoncentrált szervek működése is. Valójában azonban a pozíciókat veszítő **központi igazgatás csak nagyon nehezen volt képes decentralizált rendszerekben gondolkodni**. Ennek egyik jellemző példája, hogy a központi igazgatást és nem pedig a helyi döntéshozatalt támogató információs rendszerek jöttek létre. A bonyolultabb helyi szolgáltatások (például az egészségügy, az oktatás) színvonaláról nem volt helyben elegendő és összehasonlítható információ, vagy csak egyedi adatgyűjtéssel lehetett megtudni, mely cégek, milyen költséggel és milyen áron gyűjtik a szemetet.

Mindezeknek a problémáknak az ürügyén, mintegy azokra megoldásként, a 2010 utáni politikai rendszer **az államigazgatási feladatokat** a helyi önkormányzatok hatásköréből az újonnan felállított, központi kormánytól közvetlenül függő **megyei kormányhivatalokhoz** és az azoknak alárendelt járásokhoz telepítette. A miniszterelnök által kinevezett kormányhivatali vezető alá került 17 ágazati szakigazgatási szerv, a gyámhivataltól a földhivatalon át a nyugdíjbiztosításig. Ezek kirendeltségeként működik a járási hivatal, ahová azonban már kevesebb szakigazgatási feladat tartozik. Ezáltal a központi–állami hatalmi pozíciókat (források elosztása, intézményvezetők kinevezése) aránytalanul megnövelte. (Fundamentum, 2012) A helyhatósági rendszer formális megszüntetése nélkül is megtörténhetett az önkormányzatiság politikai–tartalmi leértékelése, aminek egyik fontos eleme **a helyi önkormányzathoz való alapjog megszüntetése** volt.

Nagy veszteség lesz a kistélepléseken a polgármesternek mint az egyetlen befolyással rendelkező **helyi vezető szerepének a leértékelődése**. A csökkenő feladatok és a kisebb hatáskör már önmagában is visszatartja a legaktívabb embereket attól, hogy esetleg megpályázzák a polgármesteri pozíciót. Az elmúlt négy év során a működés folyamatos bizonytalanságai is nehezítették a munkájukat. Még a polgármesteri illetményt is úgy szabályozta az önkormányzati törvény, hogy a legkisebb településeken a 2014. évi választások után alig haladja meg a minimálbér összegét. Mindezek elindítanak majd egy olyan kedvezőtlen kiválasztódási folyamatot, amelynek következtében az újító szellemű, képzett és vezetésre alkalmas jelöltek nem fogják vállalni a több száz milliós költségvetésű önkormányzatok irányítását. Ami így tovább rontja a település fejlődési esélyeit.

Mindezek a változások egy kétéves törvényhozási folyamat eredményei, ami sokszor még a kormánypárti polgármestereknek is meglepetést okozott. Ebben az időszakban azonban a nagyvárosi vezetők és az önkormányzati szövetségek csak a szakmai kifogásaikat hangoztatták, a központosítást és az államosítást nem voltak képesek befolyásolni: **függésben tartotta őket** az európai uniós támogatások elosztásának utolsó hulláma, a feladatfinanszírozástól remélt forrástöbblet és a beígért adósságkonszolidáció.

Szűkült a politikai alapon elosztott pozíciók száma is. A kisebb parlamentről viszonylag korán meghozott döntésből kiderült, hogy kevesebb országgyűlési képviselői hely lesz és a polgármesterek nem halmozhatják majd a funkciókat. Csökkenni fog a helyi testületek létszáma is. Mindezek a politikai párton belüli és általában a hatalmi igazodást erősítették, szemben a korábbiakkal, amikor a parlamenti képviselőként is működő több tucat polgármester képes volt a saját gyakorlatias szempontjait érvényesíteni a törvényhozásban.

Régi-új jelenség, hogy helyi szinten az iskolaigazgatók és a kórházi vezetők már nem önkormányzati alkalmazottak, és így az önkormányzati választások során velük szemben az összeférhetetlenségi szabályok már nem lesznek érvényben. Tehát a helyi közszolgáltatást nyújtó állami vezetők indulhatnak a helyi választásokon, és ezzel a képviselő-testületek az állami-önkormányzati befolyás ütközésének terepeivé válnak. Hasonlóan a korábbi tanácsi végrehajtó bizottságokhoz, a kisebb és új összetételű testületekben így lehet majd minden helyi problémát egy sajátos korporatív rendben megoldani.

Összefoglalva tehát, **a közigazgatás átszervezése a települési autonómia visszafogását, a megye kiüresítését és újraelosztás-egyeztetési szintérré alakítását eredményezte.** Ebben a rendszerben a helyi elszámoltathatósággal szemben az adminisztratív függés erősödött meg. Leértékelődött a helyi választott politikai vezetés, és újfajta helyi hatalomgyakorlási szabályok alakultak ki, amelyek összességükben mind a központi állami és a politikai függést erősítették. Ezek pedig, a már említett rendszerkorlátok közül, hamarosan ütközni fognak az igazgatási hatékonyság szempontjaival és érdekselelmekhez vezetnek.

A forrásszabályozástól a feladatfinanszírozásig

A helyi autonómia egyik legfontosabb alapfeltétele a pénzügyi önállóság. Az önkormányzati finanszírozásnak **két alapmodelljét** lehet megkülönböztetni. Az egyik a **forrásszabályozás**, amikor az önkormányzatok bevételeit törvények, normatív szabályok és a helyi döntési kompetenciába tartozó adó- és díjbevételek határozzák meg, kiadásait pedig ezekhez a bevételi kapacitásokhoz kell igazítaniuk. A másik modell a **kiadás-szabályozás**, amikor az önkormányzatok jogszabályokban meghatározott és a központi kormányzatszervekkel egyeztetett feladataik végrehajtásához kapnak forrásokat. Az első modellre a kemény költségvetési korlátok, a második modellre inkább a puha költségvetési korlátok jellemzőek.

Az 1990-es években bevezetett magyar helyi önkormányzati finanszírozási rendszer az első modell, a forrásszabályozás elveire épült. (Horváth – Péteri – Vécsei, 2014) Ugyanakkor a központi költségvetési lehetőségek és a helyi igények állandó ütközése miatt az önkormányzatok egyre inkább követelték, hogy törvényben előírt feladataikat a központi kormányzat minél nagyobb mértékben finanszírozza. Abban az illúzióban éltek,

hogy a két finanszírozási logika együttes alkalmazásával jobb pozíciókat tudnak kiharcolni a költségvetési források elosztása során.

Az önkormányzati finanszírozás meghatározó eleme a saját adó, ezen belül is az a **helyi adó**, amit a választópolgárok fizetnek, mert ez garantálja a helyi politikai vezetés elszámoltathatóságát. Ha viszont ezek az adóbevételek alacsonyok, akkor a helyi önkormányzás sikere a központi források megszerzésének hatékonyságán múlik. A magyar helyi adóbevételek **80 százaléka azonban a választók számára közvetlenül nem érzékelhető helyi iparüzési adóból** származik. Ennek így a helyi vezetés számára politikai kockázata nincs és az elszámoltathatóságra gyakorolt hatása minimális. A helyi önkormányzatok többsége alig élt a lakosságra kivetett helyi adók lehetőségével. Budapesten ugyan korábban volt egy részletesen kidolgozott javaslat, amely a lakóingatlanok értékét övezetenként meghatározva differenciált, területalapú helyi ingatlanadózást vezetett volna be, de a politika ezt sem tudta elfogadni. Mindebből később már csak a luxusingatlan-adó maradt meg, amelynek azonban a helyi önkormányzati költségvetési súlya elhanyagolható volt.

Az elaprózott településhálózat, valamint a nagyon eltérő helyi önkormányzati saját és megosztott bevételi lehetőségek miatt a finanszírozás kulcseleme a **pénzügyi kiegyenlítési rendszer** volt. Amikor a települési önkormányzatok mindegyike olyan költséges kötelező szolgáltatásokért felelős, mint a közoktatás vagy a szociális ellátás, akkor a minimális költségvetési feltételeket csak állami támogatásokkal lehet biztosítani. Ezért a helyi önkormányzati finanszírozási rendszer jellegét alapvetően nem a támogatások mértéke, hanem az elosztás módszere határozza meg. Részben a kiegyenlítési célt szolgálta a személyi jövedelemadó (szja) egy részének a személyi jövedelemadó és a helyi iparüzési különbségei (a települési adóerő-képesség) alapján visszaosztott része, valamint az egyedi kiegészítő támogatások rendszere (a költségvetésben az önhibájukon kívül hátrányos helyzetű önkormányzatoknak nyújtott egyedi mérlegelésű támogatás bevezetése).

Ebben a fokozatos korrekciókkal fenntartott, belső alkalmazkodási–tanulási képességekre épülő finanszírozási rendszerben 2010 után két alapvető változás következett be. (Péteri, 2013) Egyrészt **kikerült a helyi feladatok közül** a tanári bérek, a kisebb iskolák fenntartásának, az egészségügyi és a szociális ellátás jelentős részének, valamint az átadott igazgatási feladatok finanszírozásának kötelezettsége. Másrészt **átalakult az állami támogatási és az adóbevétel-megosztási rendszer**, mert a kiadásokat tekintve egynegyedével kisebb helyi önkormányzati feladatok már más módon is finanszírozhatóak voltak. A most **már csak a GDP 8 százalékát kitevő helyi önkormányzati feladatokhoz** kevesebb állami támogatásra volt szükség, és az állami hozzájárulások céljai is módosultak, hiszen csökkent a mindenkinek egyformán járó szolgáltatások (például közoktatás) finanszírozási kötelezettsége. Megszűntek a megosztott bevételek is, ami különösen nagy veszteség volt, mert a még helyben maradó 8 százaléknyi szja-bevétel a városokban vagy a bejárókat kibocsátó településeken jelentős forrás volt.

Még mielőtt a finanszírozás új szabályait kidolgozták volna, az új önkormányzati törvénybe csodafegyverként bekerült a **feladatfinanszírozás** követelménye. A feladat-

finanszírozás politikai jelszava mögött soha nem volt egyértelműen kidolgozott pénzügyi mechanizmus. A fogalom arra utalt, hogy majd minden helyi önkormányzat megkapja a tényleges költségeit fedező állami támogatást. Ma valójában azonban ez csak annyit jelent, hogy néhány kisebb jelentőségű településüzemeltetési szolgáltatás esetében az adott településtípusra számított átlagkiadás alapján határozzák meg az állami hozzájárulás összegét. Más szolgáltatások esetében (óvodai ellátás, igazgatás) pedig az éves költségvetési törvények a korábbi normatív támogatások vetítési alapját korlátozzák.

Ezzel tehát annak a helyi önkormányzati elvárásnak, hogy a feladatok tényleges költségeit finanszírozni fogja a központi költségvetés, most sem tudott a támogatási rendszer megfelelni. A **feladatfinanszírozás ilyenfajta ígérete egyébként sem volt megvalósítható**, és költségvetési szabályozási szempontból nem is lett volna hatékony megoldás. A részlegesen bevezetett átlagköltséghez igazodó támogatás pedig túlságosan tág települési csoportokra épül, így nem képes a települési különbségeket követni, tehát a finanszírozási gyakorlatban újabb problémákat okoz.

Mindezekből látható tehát, hogy a helyi önkormányzati finanszírozási rendszerben **a központi függés erősödött** meg. De az önkormányzati szolgáltatások működőképességének megőrzése érdekében a finanszírozási rendszer belső működési szabályait nem lehetett alapvetően átalakítani. Viszont csökkentek az önkormányzati feladatok, és így összességében kisebb lett a helyi pénzügyi mozgástér. Megszűnt az adómegosztás két évtizedes gyakorlata, amivel egy biztos és növekvő bevételi forrás került ki a helyi önkormányzati finanszírozási rendszerből.

Eladósodás – konszolidáció – hitelengedélyezés

A helyi autonómia két évtized alatt formálódó rendszerére **a legnagyobb csapást az önkormányzati hitelek központi átvállalása** jelentette.⁷ Pedig a döntésnek minden helyi önkormányzatnak örülnie kellene: megszabadultak a GDP 4,7 százalékát kitevő helyi adósságállomány jelentős részétől. Ez az összeg az államháztartás teljes adósságához képest nem jelentős (2014. augusztus közepén a GDP 85,1 százaléka a teljes magyar államadósság). Viszont ijesztő mértékű volt a helyi eladósodás növekedése a 2006. évi választások után: **2010-re két és félszeresére nőtt a helyi önkormányzati adósságállomány**, és ezen belül, például a megyéké, a tízszeresére ugrott. A hitelállomány kétharmada devizában volt, ami a forint leértékelődése után még tovább növelte a törlesztési terheket. (Jókay, 2013; Vigvári 2011)

Az önkormányzati hitelek azonban főleg az ekkor már *ellenzéki vezetésű megyék és a megyei jogú városok* csoportjában nőttek meg. Abban a tíz városban, ahol 2006 után a legnagyobb mértékben megugrott a hitelfelvétel, Dunaújváros és Szombathely kivételével, nem volt kormánypárti vezetés. A részletesebb adatokból azonban az is látható, hogy 2006–2008 között a hitelfelvétellel és a kötvénykibocsátással együtt nőtt a helyi önkormányzatok betét- és készpénzállománya. Ez azt jelzi, hogy ezek az eladósodó

helyi önkormányzatok elsősorban a későbbi fejlesztésekre, EU-támogatások társfinanszírozására tartalékoltak így forrásokat. Budapest ugyanebben az időszakban már korlátok között tudta tartani a hiteleit.

A nagyvárosi önkormányzatok többségében egyébként a hiteltörlesztés nem jelentett volna gondot. Ezek a leginkább hitelképes önkormányzatok, amelyek a válságot követően már stabil helyi adóbevételekkel rendelkeztek, és a költséges feladataik egy részét ugyanúgy átadták az államnak, mint a többi települési önkormányzat.

Ebben a helyzetben tehát a 2012 után beindított települési önkormányzati adósságon konszolidáció csak az önkormányzati vezetés felelősségérzetét csökkentette. Két évtizednyi viszonylag szigorú adósságrendezési szabályozás után **a hitelek elengedése szétzilálta a rendszer alapjait.** Legitimálta a felelőtlen döntéseket, és egyúttal természetesnek tekintette, hogy a jövőben központi döntésekkel minden problémát meg lehet oldani. Ez tehát nagyobb veszteség volt a helyi autonómia szempontjából, mint amekkorát a központi költségvetés számára a hitelek visszafizetésének többletterhe jelenteni fog.

Az önkormányzati rendszerek elméletének egyik kidolgozója (Musgrave, 1959, 1973) a hitelezést tartotta a (bevételek, kiadások, támogatások mellett) a rendszer alapjének. Ha az önkormányzatok önálló banki szereplőktől fejlesztési hiteleket tudnak felvenni, az önmagában jelzi a rendszer stabilitását. Magyarországon az önkormányzati hitelezés lassan indult be, mind az önkormányzatok, mind pedig a bankok óvatosak voltak a hitelfelvelekkel. Akkor inkább a kemény költségvetési korlátot megtestesítő önkormányzati „csődtörvény” (1996) gazdasági logikára építő szabályai és nem az adminisztratív korlátozás fogta vissza a hitelezést. Valójában azonban az elmúlt két évtizedben alig volt önkormányzati csőd, bár a sajtó gyakran foglalkozott egy-egy, tipikusan nem közszolgáltatási vállalkozásba kezdő kisebb település adósságrendezési eljárásával. A rendszer tehát működött.

Maga a **hitelkonszolidáció 2012–2014 között zajlott le.** Ez azt jelentette, hogy a központi költségvetés három lépcsőben átvállalta azokat az önkormányzati hiteleket és kötvény-visszafizetési terheket, amelyek nem az EU-programok társ- vagy előfinanszírozásához kapcsolódtak. Első ütemben a megyei önkormányzatok adósságát rendezték, mert itt főleg a kórházak és a szociális intézmények kiadásai miatt adósdottak el korábban az önkormányzatok. Ezt követte az ötezer főnél kisebb települések adósságának teljes, míg a *többi* önkormányzat hiteleinek részleges, *40-70 százalék közötti* mértékű átvállalása.

Az 1710 – ötezer főnél – kisebb eladósodott önkormányzatnak csak 74 milliárd forint adóssága volt, tehát ez viszonylag kis teher volt a költségvetés számára. Ez a teljes önkormányzati adósságállománynak mindössze 6 százaléka volt. A nagyobb önkormányzatok esetében a tervek szerint a fajlagos helyi iparűzésadó-bevétel alapján határozták volna meg az adósság átvállalásának mértékét: az átlagnál több saját bevétellel rendelkező önkormányzatok esetében csak az adósság 40 százalékát, majd az átlag alattiak esetében sávosan növekvő mértékben az adósság 70 százalékát.

Valójában azonban **egyedi önkormányzati alkuk folytak** és az adósságkonszolidációra rendelkezésre álló összeget a tárgyalások során egynegyedével megnövelték, így jóval magasabb lett végül az átvállalt törlesztés összege.⁸ Harmadik lépésben 2014 februárjában, két hónappal a parlamenti választások előtt azután a központi költségvetés átvállalta a helyi önkormányzati adósság teljes összegét. Annak a mintegy 1200 önkormányzatnak pedig, amelynek nem volt adóssága, beígérték egy 50 milliárdos fejlesztési támogatási keretet.

Ezzel a **fokozatosan csepegtetett adósságkonszolidációs programmal gyakorlatilag a teljes ciklus alatt kézben lehetett tartani az önkormányzatokat**. Az elvett és átszervezett helyi szolgáltatások miatti veszteség kompenzációjaként mindig hivatkozni lehetett arra, hogy a központi költségvetés átvállalta az önkormányzati hitelek törlesztését – még akkor is, ha ez elsősorban a megyei jogú városokon segített. Elterjedt az a vélemény is, hogy valójában a nagyvárosok 2006 utáni hirtelen eladósodását is az ellenzéki politika mozgatta, amely arra ösztönözte a megyei jogú városok vezetőit, hogy ezekből a külső forrásokból finanszírozzák a fejlesztéseiket.

A helyi önkormányzati hitelfelvétel – az európai uniós programokhoz kapcsolódó, a likvid és a kis összegű hitelek kivételével – **központi engedélyhez kötötté vált**. Az általános hitelkorláton túl tehát egyedi minisztériumi jóváhagyás kell bármilyen hitelfelvételhez és kezességvállaláshoz. A döntés elvileg alapvetően azon múlik, hogy a hitel visszafizetését mennyire látják biztosnak, azaz a törvény szövege szerint a „hitel felhasználásának átfogó közgazdasági elemzése a hitel visszafizetése szempontjából megnyugtató eredményre vezet”. Ezt a hitelszerződés tervezetének átvizsgálása alapján döntenek el, de ennél konkrétabb követelmény, hogy az önkormányzatnak valamelyik jelentősebb helyi adót ki kell vetnie. A hitelengedélyezés törvényi szabályozása ellenére az egyedi, politikai megfontolások alapján hozott döntésekre azonban mindig lehetőség lesz.

Közoktatás, egészségügy – centralizálás

Az önkormányzati rendszer önállóságának csökkentését a feladatok radikális elvonása, az **alapvető helyi önkormányzati szolgáltatások államosítása** jelentette. Ma a helyi önkormányzati költségvetés már csak az államháztartási kiadások kevesebb mint ötödét teszi ki, és így a GDP-hez viszonyított aránya is csak 7,6 százalék. Ezzel **Magyarország bekerült a legkevésbé decentralizált európai országok csoportjába**, ahová például Bulgária, Portugália is tartozik.

Ez a feladatelvétel a köznevelésben a központi bérfinanszírozással, a háromezer főnél kisebb településeken az iskolaüzemeltetés államosításával, az egészségügyben az önkormányzati kórházi és járóbetegellátás átadásával, az államigazgatásban a hatáskörök kormányhivatali–járás hivatali rendszerbe történő telepítésével történt.

A közigazgatási változások egyik meghatározó eleme a **megyei önkormányzatok kiüresítése** volt. Mostanra már csak a megye homályos koordinációs, területfejlesztési

szerepe maradt meg. Ez a pályázatok szűrését, programok készítését, azaz politikai alapú elosztási feladatokat jelent tényleges költségvetési bevételek és közszolgáltatási kötelezettségek nélkül. Így visszaállt a megye korábbi közvetítő és informálisan elosztó szerepe.

A folyamat logikáját érdemes a **közoktatás** rendszerének példáján bemutatni. A decentralizált közoktatási rendszer hosszú évek alatt jött létre. Az 1990. évi önkormányzati törvénnyel csak az óvodai, általános és középiskolai ellátási felelősség került át a helyi önkormányzatokhoz. A szolgáltatás tartalmi követelményei, a támogató szakmai szolgáltatások rendje, a szakmai irányítás, a finanszírozás gyakorlata évtizedes folyamat során alakult ki. A helyi önkormányzati vezetés és az iskolaigazgatók megszerezték azokat a képességeket, amelyek egy decentralizált rendszerben a problémák kezeléséhez szükségesek voltak, működtek a horizontális információ és ismeretátadás mechanizmusai. Kezelhető méretű volt az alternatív, tehát a nem állami, nem önkormányzati fenntartású iskolák száma, és megvolt az egészséges verseny a két szektor intézményei között. A kistérségi társulások és a közoktatásban 2007-től bevezetett új állami támogatási módszer megteremtette a hatékony működés feltételeit. A kistelepülések kisiskoláiban meglévő minőségi és finanszírozási hátrányokat pedig elsősorban nem a decentralizált oktatási rendszer okozta, hanem a pénzhiány és a késlekedés a problémák célzott megoldásában.

A közoktatásban lezajlott **újra-központosítást így inkább politikai célok mozgatták.** (Péteri, 2014) Az új önkormányzati törvénnyel egyszerre elfogadott köznevelési törvény állami fenntartásba vette az óvodán kívüli összes korábbi közoktatási intézményt. Ezzel a lépéssel állami alkalmazottá váltak a pedagógusok és az iskola szakdolgozói. Az iskola üzemeltetési feladatait a háromezer főnél kisebb településeken is átvette az állam. Ezzel 2500 települési önkormányzat már nem felelős a helyi oktatásért, és mivel itt lakik az ország népességének 23 százaléka, a gyerekek mintegy ötöde olyan iskolában tanul, amelynek intézményesen már semmilyen helyi kötődése nincs. Ezen intézmények esetében ugyanis a vagyonekezelői jogok is az állami intézményfenntartó központhoz kerültek. A nagyobb települések felelősek az iskolák üzemeltetéséért, de ehhez támogatást már nem kapnak. Így a vidéki nagyközségek és városok fele nem is vállalta már az iskolaépület működtetését, és az üzemeltetést is átadta a tankerületi háálózatban létrejövő állami intézményfenntartónak.

A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) egy járási léptékű területi szerve átlagosan 13 intézmény fenntartásáért felelős, és ide tartozik a térség állami fenntartású intézményeinek közel fele. A központosított irányítás leszűkíti a helyi rugalmasabb, ezáltal nehezebben ellenőrizhető gazdálkodási megoldások lehetőségét. **A tankerületi fenntartói és üzemeltetői döntések a valóságtól egyre távolabb születnek meg,** ami viszont növeli az iskolákra nehezedő dokumentációs, információszolgáltatási terheket.

A tankerületek nemcsak intézményfenntartó központként működnek, hanem a pedagógiai-szakmai szolgáltatásokért is felelősek. A helyi minőségbiztosítási rendszereket felváltó vagy azokat kiegészítő országosan egységes értékelés, szakmai tanácsadás és továbbképzés rendszere még nem alakult ki.

Lezárult a tankönyvkiadás és -terjesztés államosítása és központosítása. A több-milliárdos tankönyvpiac feletti kontroll növelésének nemcsak a kormányhoz nem kötődő vállalkozások estek áldozatul, hanem azok a tanulók is, akiknek igényei nem kényszeríthetők bele a szűkített kínálatba.

Mindezen veszteségek ellentételezésére szolgált a **központi pedagógus bérfinanszírozás** bevezetése. Ezzel a rögzített előmeneteli rendszerben elvileg azonos szempontok alapján meghatározott bért kapnak a pedagógusok. Az alapbérek valóban egyharmaddal nőttek, de ugyanakkor megszűnt a többletmunka díjazása, és megnőtt az iskolában kötelezően eltöltendő idő. Így a nettó jövedelmi hatás nem mindenhol volt érzékelhető. De ennél nagyobb veszteség, hogy az **iskolán belül megszűnt a minőségi differenciálás lehetősége.**

Ebből a helyzetből az önkormányzatok jelentős része úgy próbált meg menekülni, hogy az iskolákat *egyházi fenntartásba adták*. Ezzel megmaradt valamilyen helyi befolyás és az önkormányzatok számára még mindig nyitva maradt a saját üzemeltetésbe vétel lehetősége. 2010-ben már az általános iskolák tizede (a tanulók 8,4 százaléka), a gimnáziumok ötöde (a tanulók 16,9 százaléka) volt egyházi fenntartású. Miközben folyamatosan csökken a pedagógusok száma, 2010 után ugrásszerűen nőtt az egyházi intézményben dolgozó pedagógusok száma: 11,7 ezerről (2010) két év alatt 18,5 ezerre.

Az iskolák államosításával és a központosítással egy helyi közszolgáltatás elszámoltathatósági viszonyai alapvetően átrendeződtek. **A helyi megrendelői és fogyasztói befolylást felváltotta a központi, igazgatási függés.** A lezajlott változások teljesen ellentétesek a közoktatás területén a világban folyó decentralizációs folyamatokkal, ahol a feladattelepítés, a szakmai irányítás és a finanszírozás rendjének közelítése zajlik. Ennél nagyobb veszély azonban az, hogy az új helyzetben sem lehet majd az oktatás működőképességét biztosítani. Tehát az oktatás finanszírozhatósága a jövőben a központi ágazati versenyen fog múlni, és mint tudjuk, ebben ritkán volt nyertes a közoktatás. Már most látható, hogy amikor az egészségügy bérezési–finanszírozási problémái kerülnek elő, az oktatás költségvetési igényei leértékelődnek.

A gazdálkodási–működési érdekeltség sem fog egy ilyen központosított rendszerben működni. Nemcsak a többszintű tanügyigazgatás és intézményfenntartás költségei lesznek nehezen kontrollálhatóak, hanem **a szakmai és az üzemeltetési döntések összhangja is megszűnik** az önkormányzati működtetésű iskolákban. Önmagában a központosítás elvileg segíthet kiegyenlíteni a rendszerben meglévő különbségeket, hiszen tankerületi léptékű nagyobb egységekben, azonos szempontok alapján történik a források elosztása. A méltányosság azonban könnyen lehet, hogy egy lefelé nivellálási folyamatot indít el. Csökkennek az iskolai saját bevételek, bizonytalanok a jövőbeni fejlesztések forrásai, az átadott önkormányzati vagyontárgyak előbb-utóbb felújításra szorulnak, aminek a költségei most már a központi költségvetést terhelik. Mindezek a változások tehát ütköznek a közoktatás szolgáltatásszervezési logikájával és a pedagógusok jelentős részének, valamint az önkormányzatok érdekeivel.

Közzolgáltatások államosítása - rezsiharc

Az 1990-es években kialakult önkormányzati rendszerben az önkormányzatok egyik legfontosabb feladata a helyi közzolgáltatások (víz és csatorna, távhő, kommunális szolgáltatások stb.) biztosítása és a tulajdonukba került cégek irányítása volt, ami a városi önkormányzatok hatalmának forrásává is vált. 1990-ben még egy Világbank-tanulmány (Alm-Buckley, 1994) arra hívta fel a figyelmet, hogy a közzolgáltatási szektor negatív értékű vagyont képvisel, mivel a közzolgáltatások díjbevétele nem fedezte a költségeket, nem beszélve az elmaradt beruházások pótlási igényéről. Az önkormányzatok az 1990-es években – az akkori elméletileg legkorszerűbb gyakorlatokat követve – szabad kezet kaptak a helyi közzolgáltatások átszervezéséhez: az ő feladatuk volt kiépíteni egy színvonalas szolgáltatás szervezeti kereteit (önkormányzati intézmény, gazdasági társaság vagy magánbefektetők bevonásával PPP-s konstrukciók), a beruházások megszervezése és finanszírozása,⁹ valamint a működési költségeket és a fejlesztéseket is fedező díjpolitika kialakítása.

Az önkormányzati szektor egyik legnagyobb teljesítménye volt a helyi közművi és kommunális szolgáltatási szektor strukturális átalakítása, ami a negatív értékű vagyomból profitot termelő szektort hozott létre. Erre akkor szükség is volt, hiszen a falvak jó részében nem volt jó minőségű vízellátás, a csatornázás–szennyvíztisztítás a háztartások kevesebb mint felében volt megoldott, a közel háromezer hulladéklerakó sem környezetvédelmi, sem pénzügyi szempontból nem jól működött. Ezeket a helyi közműveket és kommunális szolgáltatásokat az önkormányzatok mára kiépítették.

Nem kétséges, hogy ennek érdekében az önkormányzatoknak újfajta szolgáltatásszervezési és finanszírozási megoldásokat kellett kifejleszteniük. Ez a strukturális alkalmazkodás számos ellentmondással, gazdasági és társadalmi költséggel járt, hiszen a helyi tanulási folyamat külső feltételei folyamatosan változtak. A piaci alapú működés (gazdasági társaság irányítása, díjakkal történő finanszírozás) új feladat volt, a méretgazdaságossági problémák megoldására egyszerre kellett a társulási és a szerződési formákat kialakítani. Mindezek mellett a tőkehiány, a technológiai fejlesztési igények az önkormányzatokat és a közműcégek vezetését arra is rákényszerítették, hogy elsajátítsák a magánbefektetőkkel való együttműködés módszereit. Tehát az összetett folyamatnak lehettek veszteségei, de ennek az okait inkább az átalakulás természetében, valamint a következetes decentralizáció hiányosságaiban kell keresnünk.

Nagyon sok önkormányzat esetében **a szolgáltatási költségek feletti profit a tulajdonos önkormányzatok általános bevételeihez járult hozzá.** Különösen igaz volt ez azokon a kedvező adottságú településeken, ahol a közzolgáltatások költségei a technológiai–természeti adottságok miatt alacsonyak voltak, ami lehetőséget adott többletbevételek megszerzésére. (A nagyvárosi vízművek például Debrecen vagy Szeged esetében évről évre jelentős mértékben járultak hozzá a város költségvetéséhez.) A közzolgáltatási díjpolitika ugyanakkor az alacsony jövedelműek keresztfinanszírozásával egyfajta szociális funkciót is betöltött, amire talán a Fővárosi Hálózat Alapítvány

(Győri, 2003), amelyet 2010 után felszámoltak. Ezek a megoldások nem voltak mindig tökéletesek, vagy korlátozottan feleltek meg a közgazdasági hatékonysági elveknek, de a decentralizált viszonyok között működtek és enyhítették a helyi konfliktusokat.

Fontos látni, hogy **a decentralizált helyi közüzemi szolgáltatás része a helyi hatalmi struktúrának**: nemcsak abban az értelemben, hogy pozíciókat és bevételi többletforrásokat jelent, hanem fontos belső szervezeti, működési és tervezési kapacitásokat is képvisel. Még ha egy-egy közszolgáltatás önálló gazdasági társasági formában működött is, a helyi politikai hatalom a közszolgáltató cégek szellemi, tervezési kapacitásait használta a szakmai–fejlesztési koncepciók kidolgozására. Gyakran a várospolitikához szükséges háttérutatásokat, tervezési feladatokat a közszolgáltató vállalatokon keresztül rendelte meg és fizette ki (hiszen itt álltak rendelkezésre pluszforrások), sőt a nagyvárosi önkormányzatok beruházásaikhoz komoly hitelekhez is jutottak saját tulajdonú cégeiken keresztül. (Hegedüs-Tönkö, 2007) Összefoglalva tehát, **a helyi közszolgáltatások a decentralizált önkormányzati rendszer fontos gazdasági–politikai pillérei voltak.**

A helyi közszolgáltatások centralizálása, az átfogó nemzeti közszolgáltató komplexumok kialakítására irányuló politikai törekvés az önkormányzati rendszer gazdasági–pénzügyi alapjainak felszámolását jelenti. Ez a váltás azonban szervezetenként és szabályozásilag sokkal bonyolultabb volt, mint a közoktatás átvétele, mert területenként nagyon eltérő jogi, pénzügyi és fizikai adottságokkal kellett számolni. Egy működő decentralizált rendszer központosítása nagyon bonyolult feladat, ami komoly piaci kockázatot jelenthet, és számos társadalmi konfliktussal járhat együtt.

A centralizáció melletti érvek viszonylag egyszerűek voltak: köztulajdonra épülő, nonprofit alapon működő nagyméretű, integrált szolgáltató egységeket kell létrehozni, ahol a központi szabályozásnak meghatározó szerepe van. (Horváth – Péteri, 2013) Egy ilyen **nagyvállalati logika szerint felépülő közszolgáltatási rendszernek**, ahogy ezt a szocialista gazdaság története is bizonyította, megvan a maga belső működési kockázata. A költségérzékenység hiánya, az öncélú fejlesztések, a központi támogatásfüggés, az átláthatatlan működés összességében még nagyobb veszteségeket okozhat, mint a decentralizált ellátás és a változatos tulajdonosi struktúra.

A közszolgáltatási szektor centralizációs és államosítási folyamata nem követett egy átgondolt stratégiát, sok **rögtönzés, kompromisszumos megoldás** jellemzi a folyamatot, aminek az igazi **következményei (költségei és hasznai) ma még nem láthatók.** A folyamat még a kormányváltás előtt, 2009-ben kezdődött a pécsi vízmű megszállításával, amit egy nemrég tartott visszaemlékezés során a rezsiháború első csatájaként jellemeztek.¹⁰ A pécsi vízművek elfoglalása a jogszabályok felrúgásával indult el, amit azután egy hosszas pereskedés követett. Ez egy hárommilliárdos kártérítési kötelezettséggel zárult a tulajdonos város számára, amit a központi költségvetés fizetett az új kormány alatt. Ez pedig már arra utal, hogy a párt központi szervei által támogatott „helyi kezdeményezésről” volt szó. **A privatizált vízművek visszavásárlása egyértelmű politikai célként fogalmazódott meg**, amikor Budapest Főváros Önkormányzata megvásárolta a Fővá-

rosi Vízművek magántulajdonosi részvényeit. A tranzakciót hitelből finanszírozták, ami nagy pénzügyi terhet jelent a fővárosi költségvetés számára, bár elvileg a hitel visszafizetésének forrása a vízművek bevétele.

A vízügyben a '90-es években kötött privatizációs szerződések egy része utólag valóban kedvezőtlennek tűnhet ma már. Akkor azonban a korábbi állami és önkormányzati vállalatok pazarló, rosszul szervezett működését egy felkészült menedzsment technológiai fejlesztésekkel és tőkével gyorsan profitábilissá tette. A tulajdonos önkormányzatok az alkuk során a felújítási–fejlesztési megállapodásokat és a nyereségképződést sok esetben újr szabályozták. Ezzel a vízművek az önkormányzat számára egy fontos, szabályozott és stabil bevételt biztosítottak. A közvetlen profit vagy az infrastrukturális bérleti szerződések révén a fogyasztók így az igénybe vett szolgáltatás mennyiségével arányosan járulnak hozzá a közös költségekhez. A szabályozott szerződéses viszonyok eredményeképpen javul az ellátás, kiszámíthatóvá válik a fenntartás és a hálózatrekonstrukció, a tulajdonos önkormányzat nyereséghez jut (például Szegeden a 2001 után kialakított új megállapodás szerint, vagy a szolnoki privatizáció révén). (GDN, 2013)

A vízügyi szektor átalakításában nagy hangsúlyt kapott a szétaprózódott vállalatok konszolidációja: az új törvényi szabályozás kikényszeríti a korábbi mintegy 300 vízügyi szolgáltató összevonását. Érdekes módon azonban a vízügyi szektor átszervezésével, lévén az első közszolgáltatási terület államosítása, a döntéseket előkészítő kormányzati szakértők is elégedetlenek voltak. Ma már a **teljes visszaállamosításról szólnak a javaslatok**, amivel az állítólagosan „nem hatékony” önkormányzati tulajdont közvetlen állami tulajdon, s így az önkormányzati irányítást központi kormányzati irányítás váltaná fel.¹¹ A víziközmű-szolgáltatásról szóló új törvény szerintük túlságosan megengedő volt, amikor a szervezeti konszolidációt a helyi önkormányzatok és szolgáltató vállalkozások önkéntes megegyezésére építette. Ezzel megindult a verseny a különböző vízügyi cégek között az ellátási területekért, bár ebben különös aktivitással léptek fel állami tulajdonban lévő regionális vízügyi vállalatok. Következésképpen a folyamat végén kialakult minimum 150 ezres fogyasztói egységnek megfelelő ellátási területek nem feltétlenül a technikai–gazdasági racionalitás, hanem a tulajdonos önkormányzatok megállapodásai alapján jöttek létre.

A szabályozás leglényegesebb pontja a **központi díjmegállapítás** bevezetése, ami az ágazati minisztérium alá rendelt új hivatal (Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal) feladatává vált. Az ármegállapítás a gazdasági szabályozás legkényesebb pontja. Minél távolabb van azonban az ármegállapító szervezet a szolgáltatótól, annál gyakoribb, hogy nem rendelkezik megfelelő információkkal a részletes, üzemegegyenkénti ármegállapításhoz, illetve a szolgáltató cégek az információkat könnyen manipulálhatják.

A vízügyi szektor átalakítása volt tehát az első lépés, amit a „**rezsiháború**” követett, ahol a kommunikációban a háztartások terhei csökkentésének célja elrejtette a valódi politikai szándékot: a helyi közszolgáltatási szektor centralizálását, és az ezzel járó hatalomkoncentrációt. A „rezsiháború”, a maga nemében zseniális választási taktikája

mögött a **közműszektor központosításának és államosításának folyamata** fejthető fel. A recept világos: központi árszabályozással veszteségesse kell tenni a szektort, az önkormányzatok tipikusan nem tudják pótolni a kiesett bevételeket, számukra egyedi döntések alapján a központi költségvetés kompenzációt nyújt, miközben a magánbefektetők menekülnek erről a piacról, és helyettük a kormányzathoz közeli (rejtett támogatásokat élvező) magáncégek lépnek be, vagy a kiemelt támogatásokat élvező állami–önkormányzati cégek veszik át a szolgáltatást. Ez nem más, mint **a piacnak a kormányzati kényszer eszközeivel történő újraosztása**. Egyértelmű, hogy a közműszolgáltatások díjának befagyasztása és a díjak törvényi szabályozása a közműszolgáltatókat veszteségesse tette, legalábbis a fejlesztések és fenntartás visszafogására kényszerítette őket, ami pedig a jövőben a szolgáltatási színvonal rohamos visszaesését eredményezi majd.

Az államosítás és a központosítás önmagában nem garantálja a hatékonyabb és konfliktusmentes működést. Míg a decentralizált rendszerben a szolgáltatás működése (színvonala és költségei) az önkormányzatok, a fogyasztók (lakosság) és a szolgáltató vállalatok megegyezésétől, alkujától függött, addig a centralizált rendszerben az **államnak kell kompenzálnia a szolgáltató vállalatokat a központi ármeghatározás miatt kiesett bevételeikért**.¹²

Ebben a központosított rendszerben az **információs aszimmetria** (azaz az a tény, hogy a vállalatok rendelkeznek az információval, amelyet a központi szabályozó szervezet csak korlátozottan lát át) sokkal nagyobb veszélyekkel jár. Így például az állami vízügyi vállalatok támogatása a rezsicsökkentés és a közművezeték-adó miatt 2013-ban 7 milliárdba került, 2014-ben pedig 9 milliárdba fog kerülni.¹³ De becslések szerint **a rezsiháború költsége eléri az évi 100 milliárd forintot is**,¹⁴ ennyit kell az adózók pénzéből kompenzációra visszafordítani. Ennek a rendszernek a fenntarthatóságát még a Fideszhez közel álló szakértők is megkérdőjelezik.¹⁵

A rezsiháború áldozatai a helyi közszolgáltatásokban először a **kéményseprés** területén jelentkeztek, mert itt sok magán-szolgáltató működött, és a központi kormányzat nem vállalta a kiesett díjbevételek kompenzálását. A díjbevétel kiesése miatt a magán-szereplőknek ki kell vonulniuk a piacról. Megoldásként – a központi tervutasításos gazdaság reflexei szerint – a szolgáltató központi kijelölése kínálkozott. Az állami katasztrófavédelem jelölte ki – a hulladékszállításhoz hasonlóan – önkormányzatonként a szolgáltatókat. Akiknek az elismert többletköltségeit természetesen valakinek ki kellett fizetnie. (Budapesten a Fővárosi Önkormányzat vállalta át a kompenzációt.)¹⁶

A többségében kormánypárti önkormányzatok nem tiltakoztak nyilvánosan a beavatkozás okozta vagyonszertelenségért, jövedelemkiesésért, mert nem akarták rontani alkupozíciójukat a beígért kompenzációért folyó harcban. A kompenzáció hasonlóan fog működni, mint az eladósodott kórházak finanszírozása vagy a hitelek elengedése, amikor a pénzügyi támogatás a rosszul gazdálkodó egységeket jutalmazza és a jól gazdálkodókat bünteti. A kompenzáció a helyi viszonyokat nem ismerő központi kormányzat meghatározó beavatkozási technikája lesz, ahol az elosztásban a politikai szempontok dominálnak.

Az állami kompenzáció nemcsak azzal a veszéllyel jár, hogy átláthatatlan költségeket jelent, hanem azzal is, hogy csökkenti az önkormányzatok elszámoltathatóságát, az önkormányzat sikere attól fog függni, hogy mennyire hatékonyan tudja kijárni a kompenzációt, erősíti a járadékvadász magatartást. Az önkormányzatok megszűnnek a központi kormányzat egyenrangú partnerei lenni, s köztük egy patrónus–kliens viszony válhat uralkodóvá, ami a politikai nyomásgyakorlás átláthatatlan viszonyossági rendszerét teremti meg. A főként önkormányzati tulajdonú távhőszolgáltatók 52 milliárd forint kompenzációt kaptak 2013-ban, és hasonló nagyságrendűt kell kapniuk az idén is.¹⁷ A debreceni Hőszolgáltató vezérigazgatója azt nyilatkozta a Magyar Nemzetnek,¹⁸ hogy ha nem kapnak kompenzációt, akkor két fejlesztésük önrészét nem tudják finanszírozni – ami jól jelzi az alkufolyamatok irányának megváltozását.

A rezsiharc és várható következményei tehát a korábban leírt mindhárom strukturális korlátba beleütköznek:

1. A díjsökkentés a nagyobb vállalatméretből adódó belső tartalékok felélése után az átszervezés hosszú távú gazdasági következményei kiszámíthatatlanokká válnak.
2. Komoly konfliktusok alakulhatnak ki azzal, hogy a kormánytámogatást élvező magán- és állami cégek pozíciói megerősödnek.
3. Az EU-direktívának megfelelő költségmegtérülés elvének feladása közgazdaságilag vagyoneklobzást jelent, ami így ütközik a közös európai szabályozási politikával.

A nagyvárosi lobbifelszámolója

Az önkormányzati rendszer 1990-es átalakításának nagy vesztesei a megyék voltak, amelyekről nem csak feladataik egy részét vették el, hanem az újraelosztó funkciójukat is. Ebbe a hatalmi/igazgatási „ürbe” megyei jogú városok és kisebb részben a főváros törtek be. A megyei jogú városok és a hozzájuk hasonló további 10-20 középváros – Szelényi még az 1970-es években bevezetett terminológiáját használva a magyar településrendszer speciális „települési osztályát” képviselik, amely az egyetlen magyar világváros, Budapest és a kisvárosok között helyezkedik el. (Hegedüs 2008)

A nagyvárosok a magyar önkormányzati rendszeren belül mindig egyfajta érdekcsoportot képeztek. A gazdasági–térbeli szerveződési folyamatok középpontjában a megyei jogú városok és az ezen a szinten kialakult területi koalíciók álltak, amelyeknek komoly parlamenti képviselőik is voltak.

Ez lényegében két dolgot is jelent: egyrészt a **megyei jogú városoknak meghatározó politikai súlyuk volt** a megyei szintű újraelosztásban, a régiós fejlesztési folyamatokban és a központi költségvetési politikában, másrészt pedig a meghatározó gazdasági szereplők (külföldi tőke, bankok, ingatlanfejlesztők stb.) stratégiája egyre inkább támaszkodott a megyei városok politikai és gazdasági elitjeivel való koalícióra. Nekik volt esélyük felsőoktatási intézményeket odatelepíteni és fejlesztésüket támogatni, ipartelepítési

döntéseket, közlekedési beruházásokat befolyásolni, olyan területeket, amelyek nem tartoztak az önkormányzatok törvény által előírt kötelező feladatai közé, de alapjaiban pozicionálták az adott várost a hatalmi–gazdasági struktúrában.

A magyar politikai rendszerben az önkormányzati képviselőknek jelentős és sokak által vitatott szerepük volt. Egyes szerzők (Dénes – Marelyn Kiss, 2004) úgy érveltek, hogy a pártok benyomultak az önkormányzatokba. Helyesebb azonban az az értelmezés, hogy **az önkormányzatok és köztük a megyei jogú városok nyomultak be a politikába**, és játszanak szerepet nemcsak a központi források elosztásában, hanem a szabályrendszer kialakításában is. Az mindenestre biztos, hogy a parlamenti törvénykezés nem tudott olyan jogszabályokat keresztülvinni, amelyek akár rövid távon is sértették volna ennek a lobbinak az érdekeit.

Ezt a központi kormánnyal szembeni helyi önkormányzati hatalmi egyensúlyt, amely **része volt a fékek és ellensúlyok rendszerének**, csak 2010 után volt képes a kétharmados többségű kormány felszámolni. A ciklus elején a polgármesterek megfogalmazták különvéleményüket, de az egyszemélyi, autokratikus pártirányítás nem sok választást hagyott számukra. A megyei városok próbálták korlátozni az oktatás és az egészségügy centralizációját, de valódi ellenállás nem alakult ki. Hasonló próbálkozás volt a közműdíjak első befagyasztása kapcsán, amikor a megyei városok szövetsége követelte, hogy a kormány kompenzálja a városok veszteségeit. Gyakorlatilag a hitelek átvállalása az ellenállás utolsó szikráját is kioltotta.

A főváros, Budapest, kicsit más történet. Természetesen a korábbiak Budapestre fokozottabban érvényesek, hiszen a főváros, kiemelt politikai, gazdasági és kulturális szerepe miatt, közvetlen meghatározója a területi folyamatoknak, és gazdálkodásában a normatív elemeket (támogatások, helyi bevételek stb.) háttérbe szorítják az egyedi politikai alkuk (metrófinanszírozás, BKV stb.) (Hegedüs, 2005; Balás – Hegedüs, 2004). **2010 után a főváros gazdaságilag teljesen összeomlott, gyakorlatilag a központi kormányzat egyedi támogatásai és az Orbán–Tarlós megállapodások tartják életben**, a BKV finanszírozása csak kormányzati garanciavállalás mellett felvett hitelekkel lehetséges. Azzal, hogy a Főváros (a BKV finanszírozásán keresztül) egyedi támogatásokra szorul, a kormány ráteheti a kezét a megmaradt fővárosi vagyponra.¹⁹ Most például a Főváros azt tervezi, hogy eladja 41,8 milliárdért a Főgáz részvényeit, amiből a főváros üzemeltetését kell majd finanszírozni, és nyilván a központi támogatás csökkenthető ezzel a bevétellel.

A kormány stratégiája a főváros szerepének csökkentése, ami az egészségügy és az oktatás után a közlekedés átszervezését jelenti. **A tömegközlekedés finanszírozása teljes mértékben a kormánnyal való egyedi tárgyalások függvénye**, bármely pillanatban lehetetlenné lehet tenni pénzügyileg. Korábban, a Demszky-korszakban is fennállt ennek a lehetősége, de Budapest akkor sokkal stabilabb pénzügyi helyzetben volt, ami egyfajta alku- és tárgyalási pozíciót biztosított a városnak, ahol a megegyezés feltételei transzparensnek voltak. Most ez teljesen megszűnt, a főváros finanszírozása a Tarlós–Orbán/Lázár egyedi megállapodások függvénye. Vannak jelek, utalások arra, hogy

a kormány átveszi a tömegközlekedést, ami a Fővárosi Önkormányzat számára gazdasági hatalmának radikális csökkenése lenne; míg a többi közművállalat nemzeti trösztbe olvasztása révén Budapest feladata alapvetően reprezentációs szerepre szűkülne.

Budapest már 1990-ben is gondot okozott. A nagy kerületi önállósággal járó fővárosi modell létrehozásában jelentős mértékben benne volt az a törekvés, hogy a fővárost politikailag gyengítse. A nagyvárosok, különösen fővárosok, esetében három alapproblémát kell kezelni: egyrészt a fővárosoknak az ország gazdaságában betöltött jelentősége miatt nem kerülhetők el a főváros és a központi kormányzat közötti egyedi megállapodások. De nagy különbségek lehetnek abból a szempontból, hogy az alkuk keretei mennyire előreláthatóak, a felelőségeken hogyan osztoznak, és az egyes szereplők viselkedését mennyire befolyásolja a perverz ösztönzési rendszer. A másik probléma az úgynevezett funkcionális városon belüli szerepmegosztás az egyes szintek között (budapesti agglomeráció, fővárosi önkormányzat, kerületek és a kerületek által létrehozható alkerületek). Végül pedig a konfliktusok harmadik terepe a forrásmegosztás, azaz annak megállapítása, hogy a fővároson belüli önkormányzatok hogyan részesednek a közös bevételekből (megosztott személyi jövedelemadó, iparüzési adó, illetékbevételek). A fővárosi választási törvény 2014-es módosítása a választások előtt pár hónappal példátlan módon gyengíti a főpolgármester politikai pozícióit a kerületekkel szemben.²⁰

2010 után a **nagyvárosi lobbival teljes kudarcot vallott**, amit jól jelez, hogy a képviselői és a polgármesteri funkció összeférhetetlenségének kimondása után, a politikailag erős polgármesterek többsége a kormányzati, parlamenti pozíciót választotta.

Következtetés: függés és kapcsolatok

A helyi önkormányzati rendszerben lezajlott események ezen vázlatos áttekintése azt bizonyítja, hogy nem volt kidolgozott forgatókönyv a változások levezénylésére. Viszont mára már láthatóak a jogi-szervezeti és finanszírozási változásokat mozgató értékek és szándékok. Ezek szerint a helyi önkormányzatok szerepe leértékelődött, és ez a folyamat a jelenlegi kormányzati ciklusban sem áll meg. Feladataik és befolyásuk a helyi jelentőségű ügyek intézésében csökkent. A kisebb hatáskör és szűkebb szolgáltatói felelősség mellett a működés feltételei is alapvetően megváltoztak.

A legfontosabb helyi közszolgáltatások (közoktatás, egészségügy, közművi-kommunális ellátás) ágazati szabályai úgy módosultak, hogy **az önkormányzatok feladatai és forrásai csökkentek, és ezzel a központi függésük erősödött, mozgásterük beszűkült**. A teljes helyi önkormányzati költségvetési előirányzat 2014-ben 30 százalékkal volt kisebb a 2010. évi tényleges kiadásoknál. A kisebb helyi költségvetés finanszírozási forrásai közül a megosztott személyi jövedelemadó kikerült, ami csökkentette a helyi gazdasági érdekeltséget és növelte a támogatásfüggést. A helyi iparüzési adó ugyan

megmaradt helyi saját bevételnek, de ezen adóbevétel aránytalanságai tovább erősítik az önkormányzatok működési és fejlesztési támogatásigényét. A helyi közszolgáltatási rendszer ösztönzői tehát összességében kedvezőtlen irányba mozdultak el.

Ezen túl a helyi szolgáltatásszervezési önállóság korlátozása következtében a **helyi társadalmi elszámoltathatóság lehetősége is csökken**. A 2010-ig fennálló rendszerben is fontosak voltak a kapcsolatok, főleg az EU-pénzek megszerzésében, de most ennél sokkal többről van szó. Sikeres polgármester az lesz, aki több támogatást szerez meg a település számára, és aki jól együtt tud működni a központi igazgatás helyi szerveivel, a szabályozó hatóságokkal és a régiós léptékű szolgáltatókkal.²¹ Tehát jók a kapcsolatai a járási vezetéssel, képes befolyásolni a tankerület járási és megyei szintű döntéseit, el tudja érni az önkormányzati hitelkérelem engedélyezését, ki tudja harcolni a helyi víz- és csatornahálózat felújítását, fejlesztését.

Mindezek pedig az átpolitizált közigazgatásban nyilvánvalóan csak **politikai lojalitás és hivatali igazodás mellett működnek**. A helyi választói akaratnak való megfelelés már kevésbé lesz fontos, hiszen az eredmények a külső források megszerzésén, a települést érintő egyedi döntések alakításán múlnak. Ez pedig már kevésbé átlátható folyamat, amelyet a választók vagy a civil szervezetek már nem tudnak ellenőrizni, így mindenképpen jelentős korrupciós kockázatokkal jár. A helyi közszolgáltatások intézményi és finanszírozási feltételeinek ilyen irányú változtatása pedig végső soron az önkormányzati működés eredményességét és a hatékonyságot rontja.

Vajon milyen sikerrel fognak működni a centralizált közszolgáltatások, a közoktatási rendszer, az egészségügy és az itt most nem tárgyalt szociális szolgáltatások? Vajon a központosított állami szektoron belül működhet-e eredményesen a weberi bürokrácia, amikor hiányzik a politikai–társadalmi elszámoltatás rendszere? A centralizált döntéshozatalban egyre nagyobb lesz az információs aszimmetria és ez az új döntési mechanizmusban a korrupció új formáit termeli ki. Gazdaságilag nem lehet működőképes ez a rendszer, amikor a központosított irányításon belüli hatalmi részérdekek szétbombázzák a napi működést, és ellehetetlenítik a központi stratégiai célok megvalósítását. És vajon nem utolsósorban, mindezekre hogyan reagál majd a piac?

Végül pedig, **ha az ország az Európai Unió része akar maradni**, és az EU-tagságot nemcsak rövid távú taktikai célnak szánja, amelynek révén csak az előnyöket akarja maximálni, akkor nyilvánvaló, hogy az unortodox közpolitikában és a közszolgáltatásokat is érintő területeken változtatni kell a háborús retorikán. Enélkül nagy az esélye annak, hogy – amint arra a történelmünkben már volt példa – olyan rendszer jön létre és betonozódik be, amely azután több évtizedre visszaveti az ország fejlődését.

Jegyzetek

- 1 Ez a fejezet a Szociológiai Szemlének leadott *Közszolgáltatási reformok és helyi önkormányzatiság* című tanulmány átdolgozott változata.
- 2 Ebben a két évtizedben a politikai struktúra lényegi eleme a „gyenge állam”, amely az intézményi átalakulási folyamat szükségszerű velejárója volt. Az állam regulációs és szolgáltatásszervezési kapacitásai csak lassan építkeztek, aminek hatékonyságát a politikai megosztottság is gyengítette. Ezt az adaptációs szakaszt többek között az állami szektoron belüli fékek és kontrollok lassú kiépülésével, a magánszektor képviselő lobbik erős befolyásával és a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésének hiányával (adómegkerülés, igazságtalan adórendszer, jóléti programok) jellemezhetjük (Hegedüs 2009).
- 3 Nem érdektelen, hogy az egyértelműen hatalomkoncentrációt eredményező átalakulások az önkormányzati rendszer hol megalapozott, hol megalapozatlan kritikájából is merítettek, de ezeket a kritikákat (például elaprózott települési önkormányzatok, gyenge megye, területi különbségek) a politika inkább a hatalmi monopóliumok kiépítésének alátámasztására használta, mint a reform elemeinek „finomhangolására”.
- 4 A tanulmányban az autokratikus piacgazdaság fogalmát használjuk, szemben a Magyar Bálint (2013) által bevezetett „maffiaállammal”, mely utóbbi az autokratikus piacgazdaság egy altípusaként értelmezhető. Az autokratikus piacgazdaság tágabb kategóriája csak a döntések politikavezérelt, önkényes jellegére utal. De arra nem, hogy e döntések alanya politikai párt, az állam vagy éppen, Magyar terminológiájával élve, a fogadott politikai Család, azaz a maffiaállam. A hatalomkoncentráció és a centralizáció következtében átszerveződő piac sajátos működéséről nem rendelkezünk elegendő információval. Bár mind a helyi közszolgáltatási rendszer egészét tekintve, mind a helyi települési szinten vannak jelei annak, hogy a piacok felosztásában a hatalomhoz (annak legkülönbözőbb megjelenési formáihoz) hűséges vállalkozói körök meghatározó szerepet játszanak, mindazonáltal az általunk leírt területen a „maffiaállam”-tézis egyértelműen nem bizonyítható.
- 5 A „Magyar Program 12.0” a közigazgatás átszervezésének elveit fogalmazta meg, és inkább általános módszertani útmutatásként szolgált. (<http://magyarprogram.kormany.hu>)
- 6 A mai viszonyoknak megfelelő, de ugyanakkor a folyamatokat is bemutatató érdekes összkép rajzolódik ki egy ünnepi kötet írásaiból. (Patyi – Lapsánszky 2014)
- 7 Nem véletlen, hogy Kornai (2014) ezt a folyamatot a puha költségvetési korlát szindrómájának tankönyvi példaként határozza meg.
- 8 A részletesebb elemzések azt is kimutatták, hogy az adósságátvállalás tényleges mértéke a Fidesz–KDNP-kötődésű polgármester által vezetett önkormányzatokban 59,5%, míg az MSZP vezetésűekben csak 48,7% volt. (Vasvári, 2013 alapján Kornai, 2014)
- 9 Bár fejlesztések finanszírozásában már jelentős szerepet vállalt a központi kormányzat a cél- és címzett támogatásokon vagy a különböző alapokon keresztül.
- 10 <http://mno.hu/ahirtvhirei/pava-a-pecsi-vizmu-visszavetele-volt-a-rezsicsokkentes-elso-lepese-1189382>
- 11 http://www.mfor.hu/cikkek/Szabo_Ivan__csak_allamositassal_johet_ujabb_rezsicsokkentes_a_viznel.html
- 12 Például a helyi hulladékgazdálkodáshoz milliárdos nagyságrendben kell egyedi központi támogatást adni. A több száz pályázó közül kiválasztott néhány tucat nyertes jellemzően városi önkormányzat. (FM „2013. évi Hulladékgazdálkodási Közszolgáltatás Biztosítása” pályázat eredménye)
- 13 <http://www.online.hu/somogy/kozelet/ujra-duborog-az-allamositas-viz-aram-szemetszallitas-egy-cegtol-552382>
- 14 <http://nepszava.hu/cikk/1020188-a-rezsiharc-alkonya/>

- 15 Heim Péter (Századvég) is úgy nyilatkozott, hogy „a rezsisökkentéssel már elmentünk a falig: tovább nem lehet folytatni”. <http://valasz.hu/uzlet/elmentunk-a-falig-75595/>
- 16 2014-ben 1 milliárd Ft. <http://magyarnarancs.hu/belpol/buzogjanak-a-ceyloni-forrasok-87085>
- 17 http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/tavhodij-52-milliardos-kompenzacio-1129363
- 18 http://mandiner.hu/cikk/20130918_rezsicsokkentess_ujabb_kompenzaciott_kaphatnak_a_tavhocegek
- 19 „Nagy a veszélye annak, hogy a fővárosi vezetés ezt a hiányt, valamint a 4-es metró finanszírozási hiányát a közszolgáltató cégek eladásából próbálja finanszírozni” – fogalmazott 2007-ben Bagdy Gábor akkori KDNP-s fővárosi képviselő, jelenleg alpolgármester, és utalt a Főgáz Zrt. maradék részvényeinek, valamint a Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt. értékesítésére. (http://fn.hir24.hu/itthon/2007/11/30/adossagsapdaban_fovaros/)
- 20 Interjú Tosics Ivánnal, Figyelő 2014/24. <http://www.mri.hu/2014/06/budapest-vizio-nelkul-szetesik-interju-tosics-ivannal/>
- 21 Budai Gyula (2013. szeptember 26-án) így dicséri a sikeres gyulai polgármestert: „...van egy lokál-patrióta polgármesterük, aki addig járt a nyakamra, addig járt a kormány nyakára, amíg azok a döntések meg nem születtek, aminek az alapján az önkormányzat... jelentős támogatást kapott, úgy gondolom, ezt a támogatást jól használja fel.... ez a támogatás a város, az itt dolgozók, az üzem érdekeit szolgálja...” (Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=bwy-wj4Xr6Y>)

Felhasznált irodalom

- Ágh Attila (2005): Közigazgatási reform és EU-versenyképesség: a „konfliktus-konténerek” felszámolása. In Vigvári András (szerk.): *Félúton. Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségeiről*. BM IDEA program, 2005.
- Alm, Richard – Buckley, Robert M. (1994): Decentralization, privatization and the solvency of local governments in reforming economies: the case of Budapest. Working Paper.
- Bird, Richard M. – Ebel, Robert D. – Wallich, Chistine I. (eds.) (1995): *Decentralization of the Socialist State: Intergovernmental Finance in Transition Economies*. Washington, DC: World Bank.
- Davey, Ken – Péteri Gábor (1998): *A helyi önkormányzati pénzügyi rendszer átalakítási lehetőségei*. „Helyi Önkormányzati Know-how Program”, Budapest.
- Fundamentum (2012): *Önkormányzatiság*. <http://fundamentum.hu/onkormanyzatisag>.
- GDN (2013): Effects of Governance Models on Affordability, Sustainability and Efficiency of the Water Services in Three Transition Countries (Armenia, Hungary, Romania) by Hegedüs, J. – Péteri, G. and Tönkö, A. prepared for the Global Development Network, MRI.
- Győri Péter (2003): A budapesti díjkompenzáció rendszere. In Pallai Katalin (szerk.): Budapest Modell. OSI, 237–244.
- Hajnal György (2014): Unorthodoxy at work: An assessment of Hungary’s post-2010 governance reforms. IRSPM XVIII. *Annual Conference*, Ottawa, Canada.
- Hegedüs József – Papp Mária – Péteri Gábor (2010): *Hungary: New stage of private sector participation. Institutional and regulatory setting of water provision*. Annuaire 2010 des Collectivites Locales, Paris: CNRS, GRALE.

- Hegedüs József – Tönkő Andrea (2007): Az önkormányzati gazdasági társaságok szerepe a helyi önkormányzatok vagyongazdálkodásában. In Vígvári András (szerk.): *A családi üzist – Tanulmányok az önkormányzati vagyongazdálkodás témaköréből*. KszK ROP 3.1.1, 2007. 67–94.
- Hegedüs József (2008): A nagyvárosi kormányzatok és az önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom*, 22 (1): 59–76.
- Hegedüs József (2009): How does „path dependency” explain changes in the Eastern-European Housing Model (EEHM)? *Talk given at 2009 ENHR Prague conference*.
- Hegedüs, József (2005): Versenyképes Budapest 2005/2 Magyar Narancs.: http://magyarnarancs.hu/belpol/versenykes_budapest_hegeducircs_jozsef_a_varoskutatas_kft_igazgatoja-60308.
- Horváth M. Tamás – Péteri Gábor – Vécsei Pál (2014): A helyi forrásszabályozási rendszer példája Magyarországon 1990–2012. *Közgazdasági Szemle* LXI. évfolyam, 2014. február, 121–147.
- Horváth M. Tamás – Péteri Gábor (2012): Nem folyik az többé vissza. Az állam szerepének átalakulása a víziközmű-szolgáltatásban. In Valentiny Pál – Kiss Ferenc László – Nagy Csongor István (szerk.): *Verseny és Szabályozás*. 2012. MTA KRTK: Budapest.
- Horváth M. Tamás (2011): A közmenedzsment változásai. In Fazekas Mariann (szerk.): *A közigazgatás tudomány vizsgálata egykor és ma*. Budapest. Gondolat, 86–99.
- Jokay, Charles (2013): Hungary: Subnational Insolvency Framework. In Canuto, Otaviano, Liu, Lili (eds.): *Until Debt Do Us Part: Subnational Debt, Insolvency, and Markets*. Washington, DC: World Bankkiszorító hatásának tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 58 (3).
- Kornai János (1957): *A gazdasági tervezés túlzott központosítása*. KJK: Budapest.
- Kornai János (2012): *Központosítás és kapitalista piacgazdaság*. http://nol.hu/belfold/20120128-kornai_janos__kozpontositas_es_kapitalista_piacgazdasag-1296747.
- Kornai János (2014): A puha költségvetési korlát. Válogatott művek, 4. kötet. Pozsony: Kalligram Kiadó (<http://www.kornai-janos.hu/Kalligram4.html>).
- Magyar Bálint (2013): Magyar polip – a posztkommunista maffiaállam. In Magyar Bálint (szerk.): *Magyar Polip*. Noran Libro Kiadó: Budapest 9–88.
- Musgrave, Richard A. – Musgrave, Peggy B. (1973): *Public Finance in Theory and Practice*.
- Musgrave, Richard A. (1959): *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*.
- Patyi András – Lapsánszky András (szerk.) (2014): *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben*. Wolters Kluwer Kft. Complex Kiadó: Budapest.
- Péteri Gábor (2013): Költségvetési és piaci megoldások egyensúlya. Területi közszolgáltatások pénzügyi szabályozása. In Horváth M. Tamás (szerk.): *Kilengések. Közszolgáltatási változások*. Budapest: Dialóg Campus.
- Péteri Gábor (2014): Újra központosítás a közoktatásban. *Educatio* 2014. I. http://www.edu-online.eu/hu/educatio_reszletes.php?id=99
- Prud’homme, R. 1995. „The Dangers of Decentralization” *The World Bank Research Observer* 10: 201–26.
- Szelényi Iván (2013): Kapitalizmusok a kommunizmus után. In Magyar Bálint (szerk.): *Magyar Polip*. Noran Libro Kiadó: Budapest 89–99.
- Tanzi V. (2000). On Fiscal Federalism: Issues to Worry About, IMF Conference on Fiscal Decentralization: Washington.
- Vági Gábor (1991): *Magunk Uraim (település, tanács, önkormányzat)*. Gondolat Kiadó.
- Vasvári Tamás (2013): Az önkormányzatok 2011. évi gazdálkodása adósságszolgálatuk.
- Verebélyi Imre (1987): *A tanácsi önkormányzat*. KJK: Budapest.
- Vígvári András (2011): *Önkormányzati pénzügyek. Hazai kihívások és nemzetközi példák*. ÁSZ Kutató Intézete: Budapest.
- Zolnay János (2002): Térségiszony – Az Orbán-kormány és az önkormányzatok. *Beszélő*, 7 (9–10.) <http://beszelo.c3.hu/02/0910/12zolnay.htm>.

• **A maffiaállam főpróbája Debrecenben**

Túlzás nélkül állítható, hogy a **Nemzeti Együttműködés Rendszerének főpróbája Debrecenben zajlott le 1998 és 2010 között**, Kósa Lajos első három polgármesteri ciklusában. Ami a hatalom- és vagyonkoncentráció, a közjavak baráti magánzsebekbe vándoroltatása, a megbízhatónak ítélt gazdasági–politikai klientúra kistafirozása, a demokratikus fékek és ellensúlyok fokozatos kikapcsolása, a kulturális élet vezető pozícióinak elfoglalása, a saját fideszes médiaportfólió fölépítése, valamint a közpénzből folytatott politikai marketing terén Magyarországon a Fidesz 2010-es, első kétharmados győzelme után megtörtént, az jóval előbb megvalósult Kósa Lajos polgármestersége alatt Debrecenben. Amit Orbán Viktor a második miniszterelnöksége során véghezvitt nagyban az országban, előzőleg ugyanazt megtette kicsiben Kósa Lajos a cívisvárosban, így Debrecen a „vidéki fideszes fellegváról” az évek múltával lassan „**fideszes mintaváros**” nőtte ki magát. A hajdúsági megyeszékhely a jobboldalon igazodási ponttá vált, ahová a 2006-os és 2010-es önkormányzati választások után fideszes polgármesterek sora zarándokolt, hogy elsajátíthassa a „**debreceni modell**” alapjait.

A várost mára az országos közvélemény politikai értelemben kizárólag a Fidesszel azonosítja. Olyannyira, hogy Debrecenben Kósa Lajos első polgármesteri beiktatása óta felnőtt egy fiatal generáció, amelynek most eszmélő, s a helyi politikai élet iránt valamilyen érdeklődő tagjai számára alighanem meglepő, hogy a települést a rendszerváltás után a szocialisták és a szabad demokraták irányították, méghozzá két cikluson keresztül, sőt részben az akkori Fidesszel együttműködve. A város 1990-ben megalakult első, demokratikusan megválasztott közgyűlése a város vezetésére a liberális Hevessy Józsefet hatalmazta fel, akit 1994-ben a város lakossága közvetlen polgármester-választáson is megerősített a tisztségében. Sokak számára meglepő lehet az is, hogy a Fidesznek (amely később minden egyes helyi választáson tarolt) 1994-ben mindössze egyetlen önkormányzati képviselője jutott be a debreceni közgyűlésbe, mivel a párt választási listáját a helyi szervezet illetékese nem adta le határidőre a helyi választási bizottságnak. Efféle malőr a szervezetet vaskézrel irányító Kósa Lajos polgármestersége alatt már nem fordulhatott elő.

Az egykori szabad demokrata polgármester és a nyolc évig tartó MSZP–SZDSZ- városvezetés emléke ma már nem eleven a helyi közbeszédben, ha mégis szóba kerül,

akkor a fideszes vezetők kizárólag negatív kontextusban említik. Holott Hevessy Józsefnek megannyi hiányossága ellenére komoly érdemei voltak a városfejlesztés terén: az ő polgármestersége alatt épült meg egy új szennyvíztisztító, egy modern hulladéklerakó, abban az időszakban kerültek a városba új villamosszerelvények, és akkor nyitott meg a korábban szovjet katonai reptérként működő, ma már nemzetközi határforgalmat is bonyolító légitikikötő. Csakhogy ezek nem voltak látványos beruházások, Hevessy pedig nem volt karizmatikus, erőskezű politikai vezető, igaz, ezt a szerepet nem is ambicionálta. A baloldali–liberális szervezetek meggyöngyülve, belső ellentétektől szabdalva vágta neki **az 1998-as választásoknak, amely a Fidesz hatalmas sikerét hozta:** a párt többséget szerzett a közgyűlésben, s az akkor mindössze 34 éves Kósa Lajost komoly többséggel választották polgármesterré. 1998-ban a szavazatok 55 százalékét szerezte meg, több mint 32 ezren szavaztak rá, 2002-ben pedig még nagyobb sikert ért el: akkor már a voksok 61 százalékát kapta, összesen mintegy 44 ezer választó szavazott neki bizalmat.

Hatalomkoncentráció

A helyi Fidesz és a debreceni közgyűlés

Kósa Lajos már húsz éve, 1994 óta irányítja a Fidesz Hajdú-Bihar megyei szervezetét. *A tekintélye megfellebbezhetetlen, a szava pedig megkérdőjelezhetetlen* a helyi pártéletet érintő minden ügyben, személyi döntésekben és stratégiai kérdésekben egyaránt. A megyei elnöki posztra párton belül kihívója nem akadt, Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében **nincs olyan fideszes politikus, aki a riválisa lehetne.** Gondja van arra, hogy a debreceni Fideszben senki ne nőhessen a fejére. Ennek egyik garanciája Pósan László történész, fideszes parlamenti képviselő, a Fidesz debreceni elnöke, aki politikai értelemben súlytalan figura. Városi elnöki szerepe protokolláris, a politizálás az ő esetében kimerül abban, hogy rendszeresen tart sajtótájékoztatókat az országos Fidesz-központ sajtóközleményei nyomán.

Kósa Lajosnak politikai értelemben a legfőbb támasza Rácz Róbert fideszes parlamenti képviselő, aki 1992-től 1994-ig a Fidesz Hajdú-Bihar megyei irodavezetője volt, majd Kósa első polgármesteri ciklusa alatt az önkormányzat városmarketing osztályát vezette. 2006-tól a Hajdú-Bihar megyei közgyűlés elnöke, majd 2010–2014 között a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal vezetője volt. A két politikus a magánéletben is szoros kapcsolatot ápol egymással, amit családi kötelék is erősít, ugyanis Kósa Lajos felesége, Porkoláb Gyöngyike közeli rokona Rácz Róbert feleségének.

A debreceni közgyűlés Fidesz-frakcióját 1998–2002 között a család közeli barátja vezette: az a Sásdi András, akinek az 1990-es években közös cége volt Porkoláb Gyöngyikével,

és akit 2004-ben csalás miatt jogerősen elítéltek, mert jogosulatlanul vett föl szociálpolitikai támogatást. Később Sásdi András ennek ellenére a Debreceni Vagyonkezelő Zrt. vezetője lehetett, de már évekkel ezelőtt kiszállt a közéletből. Jelenleg a vállalkozásait vezeti, mert nem kis részben politikai tőkájének felhasználásával jelentős magánvagyonot halmozott föl. (Sásdi gazdasági ügyeiről később részletesebben szó lesz.)

A Fidesz mindenkori önkormányzati frakciója az elmúlt tizenhat évben **szavazógépként működött** Kósa Lajos kezében. A képviselőknek önálló kezdeményezésre csak jelentéktelenebb ügyekben nyílik lehetőségük, a várospolitikai alakításában nincsen döntő szavuk. Lényeges kérdésekben közülük nyilvánosan soha senki nem kérdőjelezte meg a városvezetés döntéseit, a közgyűléseken **egyszer sem fordult elő semmiféle konfrontáció Kósa Lajossal**, hiszen egy ilyen akció az adott képviselő politikai karrierjének végét jelentené. A fideszes önkormányzati képviselők a városi házi folyosókon azt híresztelik, hogy a frakcióüléseken kemény csatákat vívnak Kósa Lajossal, ám ezt nem lehet komolyan venni annak ismeretében, hogy lényegében mindent megszavaznak, még olyan előterjesztéseket is, amelyekkel esetleg nem értenek egyet.

A kritikátlan szervilizmus sok esetben anyagi haszonnal jár. Erre az egyik legszembetűnőbb példa Dánielffy Zsolt színész, fideszes önkormányzati képviselő esete, aki nem érzi tiszttségével összeférhetetlennek, hogy pár éve az élettársa betéti társasága kapta meg két városi büfé, majd további két önkormányzati intézmény büféjének üzemeltetési jogát.

A párt és a frakció antidemokratikus irányításáról sokat elárul annak a hat fideszes önkormányzati képviselőnek az esete, akivel 2014 nyarán váratlanul közölték: nem indulhatnak az őszi önkormányzati választáson. Nem az egyéni mandátumot szerzett képviselők, nem is a tagság, nem is az adott választókerzet fideszesei döntöttek ebben a kérdésben, hanem a polgármester és szűk köre. A hat eltávolított képviselő között van a már említett Dánielffy Zsolt is.

A helyi „baráti” média

A városi médiaportfólió zászlóshajója a **Debrecen Televízió (DTV)**, amelynek vezetője, Széles Tamás az 1990-es években a debreceni Fidesz-irodában dolgozott. A televízió hírigazgatója éveken át M. Tóth Ildikó volt, aki Márton Attila egykori hajdúszoboszlói fideszes parlamenti képviselő felesége. A DTV korábban önálló cég volt, de jelenleg az önkormányzati cégeket tömörítő vagyonkezelő holding szervezeti struktúrájába tartozik. Habár a médium évente több tízmilliós közpénzt kap, nem lehet azzal vádolni, hogy szakmai alapokra helyezett, elfogulatlan, hiteles és objektív tájékoztatást folytatna. **A Kósa Lajos és a Fidesz számára esetlegesen kínos eseteket vagy elhallgatni, vagy pedig tompítani igyekeznek, ugyanakkor az ellenzékkel kapcsolatos, negatív felhangú ügyekről aprólékosan beszámol.**

A városi médiában fontos szerepet tölt be a **dehir.hu**, amely a DTV-vel közösen működtet egy hírportált. Közléspolitikája megegyezik a televízióéval: a városvezetéssel szemben szervilis, kritikátlan és elfogult, míg az ellenzékkel szemben minden lehetőséget megragad a hiteltelenítésre. Szemléletes példa erre a Debrecentől ötven kilométerre lévő Polgár esete, amelynek polgármestere az egykori szocialista, ma már a DK-t támogató Tóth József. Habár a dehir.hu egy sor fontos, országos érdeklődésre számot tartó debreceni ügyben nem hallatja a hangját, Tóth József évek óta tartó büntetőügyét rendszeresen a felszínen tartja.

Éveken át meghatározó szerepet töltött be a város életében a **Debrecen című hetilap**, amelyet ingyenesen dobtak be minden debreceni postaládába. Az önkormányzatnak, majd később a vagyongekezelő holdingnak évente több tízmillió forintba került a működtetése, de Kósa Lajos számára alighanem megérte a befektetést, hiszen a lap nem valódi, azaz oknyomozó, feltáró jellegű, ügyközpontú újságírást valósított meg, hanem **város- és politikai marketing célokat szolgált**. A főszerkesztője Szénási Miklós volt, a lapot kiadó Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft. vezetője pedig Angi János történész, Kósa Lajos egyik bizalmi embere. A *Debrecen* újság tördelését „családon belül” intézték: ezt a munkát a Kaméleon Dizájn Kft. végezte, amelyben érdekeltsége volt Kósa Lajos már említett politikustársának és barátjának, Rácz Róbertnek, aki 1994–1999 között a cég ügyvezető igazgatójaként dolgozott. A gazdasági válság miatt hozott megszorító intézkedések következtében a városi lapot megszüntették, és sokat elárul a Debrecenben meghonosított kézi vezérlésről, hogy erről nem a városi közgyűlés döntött, hanem formálisan a holding vezetése. A döntésbe sem a közgyűlés tagjait, sem a főszerkesztőt nem vonták be, Szénási Miklós a következő heti számot szerkesztette, amikor megtudta, hogy megszűnik a lapja és az állása.

A *Debrecen* hetilap működtetése és megszüntetése két fontos tanulsággal szolgál. Egyrészt **modellezni lehet vele a vagyongekezelő holdingon belül megvalósított sajátos forráskezelést, a közpénzek eltüntetésének és lepapírozásának technikáját**. Ennek megvilágítására elegendő egyetlen példa: a holding különböző cégei rendszeresen nagy tételben hirdettek a városi lapban, többek között súlyos pénzekért komoly hirdetéseket adott föl még a helyi vízművállalat is, holott ennek nem sok értelme van egy olyan településen, ahol csak egy szolgáltatótól vásárolható ivóvíz- és szennyvízszolgáltatás. Ám a hirdetésekből befolyt pénz révén lehetőség nyílt egyrészt a lapot kiadó cég mérlegének javítására, másrészt több tízmillió tételben lehetett közpénzt elvonni az önkormányzati cégektől.

A *Debrecen* hetilappal kapcsolatos másik tanulság, hogy a Kósa Lajost minden körülmények között kiszolgáló, a **„Családhoz” feltétlenül hűséges kliensek mindenkor számíthatnak a vezető segítségére** egzisztenciális boldogulásukban. Ha megnézzük Szénási Miklós és Angi János pályafutását, azt látjuk, hogy a két vezető számára oly méltatlan körülmények között megszüntetett hetilap bezárása nem jelentett anyagi ellehetetlenülést, ellentétben az újság más belső vagy külső munkatársaival. Szénási Miklós-nak a dehir.hu portálnál hoztak létre szerkesztői állást, így a volt főszerkesztő (mit sem

törődve azzal, hogy Kósa Lajosék a tudta nélkül rúgták ki alóla a főszerkesztői széket) továbbra is hűségesen szolgálja a fideszes érdekeket. Megkapta a jutalmát Angi János is: annak ellenére, hogy a kiadóvezető–történész soha nem dolgozott múzeumban, 2013-ban őt nevezték ki a Déri Múzeum igazgatójává.

A városnak egy időben saját rádiója is volt: ez volt a Friss Rádió, amely azzal kerülte el a bezárást, hogy a működtetését magára vállalta a Debreceni Egyetem. A rádió politikai szimpátiájára és jellegére mi sem jellemzőbb, mint hogy az indulás napján az első stúdióvendég maga Kósa Lajos volt. A polgármesternek természetesen nem kellett rázós kérdésekre számítnia. A Friss Rádió belesimult a helyi városi médiaközegbe, erre garanciát jelentett Tóth Judit főszerkesztő, aki tagja a polgármester felesége, Porkoláb Gyöngyike által létrehozott Kőr Dáma csoportnak. A Kőr Dáma speciális szervezet, egy női „elitklub”, amelybe a város befolyásos kapcsolatokkal rendelkező asszonyai, politikai- és vállalkozófeleségek nyernek bebocsátást. A Kőr Dáma rendezvényein Tóth Judit főszerkesztő rendszeresen föllép moderátorként, talán nem lehet véletlen, hogy a rádió zavartalan működtetésében szerepet játszik a Porkoláb Gyöngyikével ápolott, szoros és jó viszonya.

A Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft. kimondva-kimondatlanul **az országos hírű Alföld folyóirat konkurenseként hozta létre a *Debreceni Disputa* című folyóiratot**, amelynek első száma 2003. decemberében jelent meg S. Varga Pál főszerkesztésében. A szerkesztők között a már említett Szénási Miklóson kívül feltűnt Kovács Zoltán egyetemi oktató, aki ekkoriban a közgyűlés kommunikációért felelős tanácsnoka volt, 2010-től pedig a második Orbán-kormány kommunikációs államtitkáraként kapott kormányzati szerepet. A *Debreceni Disputa* tördelését is Rácz Róbert egykori cége, a Kaméleon Dizajn Kft. végezte, csakúgy, mint a később Rácz Róbert által vezetett Hajdú-Bihar megyei önkormányzat lapjának tördelését. A *Disputát* 2011-ben szüntették meg anyagi okok miatt.

A városi sajtóban **meghatározó tényező az Alföld Televízió**, mert – habár infrastruktúrája és anyagi lehetőségei tekintetében nem veszi föl a versenyt a DTV-vel – képes arra, hogy napi híradót és önálló hírműsorokat gyártson. A cégben érdekeltsége van a Lorinvest cégcsoportban érdekelt Tutor Lóránt debreceni építési nagyvállalkozónak, aki 2008-ban a debreceni Tóth Károlyt, a köztelevízió egykori moszkvai tudósítóját, az MTV volt főmunkatársát kérte föl a televízió főszerkesztői posztjára. Tóth Károly nyíltan soha nem hangoztatta politikai nézeteit, ennek dacára szakmai pályafutása és kapcsolatrendszere alapján a baloldalhoz sorolták. Tóth főszerkesztői időszakában megjelenhettek ellenzéki véleményformálók is az Alföld Televízió véleményműsoraiban, ami elegendőnek bizonyult arra, hogy kivívja a fideszes városvezetés ellenszenvét. Tóth főszerkesztői kinevezése állandó feszültségforrást szült, ami oda vezetett, hogy Tutor Lóránt előbb menesztette, de később újra visszahívta. 2011-ben Tóth Károly (aki időközben a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke lett) végleg otthagya az Alföld Televíziót.

A kultúra és a pártmarketing

Kósa Lajos és szűk baráti, tanácsadói köre az 1998-ban kudarcot vallott MSZP–SZDSZ-városvezetés hibáiból és kudarcaiból okulva már az első polgármesteri ciklusában fölismerte: nem elég pusztán működtetni egy várost, beruházásokat létrehozni, településfejlesztési projekteket menedzselni, mindezt **a politikai marketing eszközeivel a lehető leglátványosabban el is kell tudni adni** a választóknak. Meg kellett teremteni a „nélkülözhetetlen vezető” profilját, amire Kósa Lajos alkatiilag is alkalmas volt, mert magáénak érezte a dinamikus, akadályokat nem ismerő, vaskezü, a bulvármédiában is jól szerepeltethető polgármesteri figurát. Ettől kezdve Debrecenben szinte **minden nagyobb volumenű, állami és/vagy európai uniós forrásból megvalósított fejlesztést, beruházást tudatosan Kósa Lajos városépítő imázsának szolgálatába állítottak**, ami igaz a kulturális projektekre és a vezetői kinevezésekre is.

A debreceni kulturális életben a Kósa-éra legnagyobb személyzeti dobása kétségtelenül a nemzetközi színházi világban is jegyzett Vidnyánszky Attila megnyerése és Debrecenbe csábítása volt. Vidnyánszky Attila pedig tökéletesen megfelelt annak a szerepnek, amit a fideszes városvezetés kitalált neki: a hírnevét, presztízsét és szakmai tudását, egyszerűen **a „brandet”, amelyet Vidnyánszky jelentett, össze kellett kapcsolni Debrecen és Kósa Lajos nevével**. Kósa Lajos nem megrögzött színházrajongó, őt Vidnyánszky személyét illetően csak másodsorban érdekelte, hogy milyen színházat csinál majd Debrecenben. Az elsődleges szempont az volt, hogy tagadhatatlan színházi tekintélyéből a fideszes politikai marketing is profitáljon. Ma már elmondható, hogy Vidnyánszky Attila az országosan is jelentős politikai befolyással bíró Kósa Lajos támogatásával válhatott a Nemzeti Együttműködés Rendszerének egyik kulcsfigurájává, aki a kulturális kormányzat számára megkerülhetetlen színházi kérdésekben.

A Kósa-éra kulturális életének meghatározó beruházása volt a **Modern és Kortárs Művészeti Központ (MODEM)**, amellyel kapcsolatban a városvezetés igyekszik elhallgatni azt a tényt, miszerint a rövid idő alatt országos hírnévre szert tett, valóban magas szakmai színvonalat képviselő MODEM épülete **eredetileg irodaháznak készült**. Szó sem volt arról, hogy a fideszes városvezetés olyannyira a szívügyének érzi a képzőművészetet, hogy milliárdokat képes rá áldozni. Az eredeti tervek szerint ugyanis a Kölcsey Kongresszusi Központtal és a Lycium Hotellel egybeépített ingatlanban irodahelyiségeket alakítottak volna ki. Csakhogy az építkezés előkészítése során szinte a semmiből felbukkant a páratlan értékeket tartalmazó **Antal–Lusztig-gyűjtemény**, amelyben a fideszes városvezetés azonnal meglátta a **politikai marketing lehetőségét**. Olyannyira, hogy miután 2006-ban fölépült, az épület egyik kiállítótermébe fölszállították Kósa Lajos nagymotorját, hogy a járművön pózolván készítsenek róla fényképeket a Playboy magazinnak.

A Kósa Lajosra jellemző autokratikus vezetési stílus különösen arrogáns megnyilvánulása volt, hogy a polgármester előzetes egyeztetés nélkül fogadtatott el egy szándéknyilatkozatot a debreceni közgyűléssel 2014 júliusában **a MODEM Déri Múzeumba**

való betagolásáról. A szándéknyilatkozatról Kósa előzetesen nem tárgyalt a MODEM vezetésével, s nem kérte ki az igazgató szakmai állásfoglalását.

A már említett **Kölcsey Kongresszusi Központ** létét Debrecenben ugyancsak szimbolikus jelentőségűvé avatta az a döntés, hogy az 1980-as években fölépített „rég” Kölcsey betonépületét és parkolóját Kósa Lajosék eldózeroltatták. Az épület annyira hozzátartozott a debreceni városképhez, hogy az ellenzéki pártok el sem akarták hinni, hogy ezt a döntést a polgármester meghozza. De a döntés megszületett, és mintegy 8 milliárd forintból fölépült egy új létesítmény – a későbbiekben látni fogjuk, hogy anyagilag milyen eredménnyel.

Kósa Lajos és Rácz Róbert komoly politikai **hasznot kovácsolt Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiájából.** A három képet együtt először a Déri Múzeumban láthatta a közönség, és amikor a *Krisztus Pilátus előtt* című festményt a tulajdonos, a kanadai Hamilton Galéria elszállította a tengerentúlra, Kósa és Rácz elérte, hogy busás bérleti díj fejében a mű pár évre visszakerüljön Debrecenbe. A kép érkezésekor mindketten jelen voltak, **ígéretet tettek arra, hogy a trilógiát egyben tartják,** és mindent megtesznek a kép megvásárlásáért. Ez azonban **kudarcot vallott.** A festményt 2014 nyarán elszállították Kanadába. Értékelhető magyarázattal sem a kormány, sem az önkormányzat nem szolgált arra, hogy miért nem sikerült a Debrecen számára oly fontos trilógiát egyben tartani. Jellemző, hogy amikor a képet elszállították, akkor már sem Kósa, sem Rácz nem volt jelen.

Az egyetem elfoglalása

A Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE), a Debreceni Orvostudományi Egyetem (DOTE), a Debreceni Agrártudományi Egyetem (DATE) és több kisebb főiskola összevonásából létrejött **Debreceni Egyetem (DE) hosszú éveken át meg tudta őrizni viszonylagos függetlenségét** a fideszes városvezetéstől. Ennek többek között az volt az oka, hogy az egyetem korábbi rektorai (Nagy János, Fésüs László, Fábíán István) számára nem volt kérdéses az egyetemi szuverenitás fenntartása, és bár a szükséges mértékig mindannyian együttműködtek Kósa Lajossal és a fideszes városvezetéssel, egy bizonyos határon túl nem engedtek direkt pártpolitikai beleszólást az intézmény belügyeibe. Ez olykor komoly konfliktusokat okozott, hiszen a DE éves költségvetése elérte, sőt meghaladta a városét, s egy ekkora súlyú intézmény érdekei egyes területeken óhatatlanul ütköznek a városéival.

A legélesebb küzdelem az egészségügyben alakult ki, tekintettel arra, hogy a korábban megyei, majd állami fenntartásban működő Kenézy Gyula Kórház és Rendelőintézet tetemes összegű adósságot halmozott föl, ráadásul fideszes időszakban, ami nem vetett jó fényt a pártra. Az adósság eltüntetése egyik legcélszerűbb módjának az kínálkozott, hogy a Kenézyt összevonják a DE Orvos- és Egészségtudományi Centrumával (DE OEC), így a „közös kalapból” történő finanszírozással a DE OEC-nél keletkezett nyereségből

konzolidálni lehet a Kenézyt. A DE rektorai azonban keményen ellenálltak ennek a szándéknak, hiszen az összevonás nyertese nyilvánvalóan nem az egyetem, hanem a Kenézy lesz. Ebben a kérdésben a második Orbán-kormány szolgált megoldással: **Balog Zoltán miniszter 2013-ban semmibe vette az egyetemi szuverenitást**, és nem az intézmény által jelölt személyt, Paragh Györgyöt nevezte ki rektorrá, hanem a Kósa Lajossal bizalmas és szoros kapcsolatot ápoló Szilvássy Zoltánt.

Szilvássy Zoltán első intézkedéseinek egyike az volt, hogy bejelentette: elhárult az akadály az egykori megyei kórház és a klinikák összevonása elől. Fideszes módra átszervezte az intézmény kommunikációs csapatát is, amelynek élére sajtófőnökként kinevezte a már említett M. Tóth Ildikót, a DTV volt hírigazgatóját, Márton Attila egykori fideszes országgyűlési képviselő feleségét. Gondoskodott a már szintén említett Pósnán László fideszes parlamenti képviselő feleségéről, Pósnáné Rácz Annamáriáról is, akinek egy új, addig nem létező munkakört kreáltak: főtitkárhelyettes lett belőle. Az új főtitkár pedig nem más lett, mint Mészáros József, a Vagyonkezelő Zrt. egykori vezetője, a Kósa Lajos körül tömörülő szűk vezetői kör oszlopos tagja. Ezzel **az egyetem „elfoglalása” teljessé vált.**

Vagyonkoncentráció

A debreceni holding

A Kósa Lajos első polgármesteri ciklusában létrehozott **Debreceni Vagyonkezelő Zrt.** (röviden a holding, ahogyan a cívisvárosban nevezik) **a központosító, antidemokratikus és az üzleti átláthatatlanságban érdekelt politikai akarat megvalósulásának modellje.** A holding lényege az, hogy egyetlen szervezeti egység alá tagolták be a korábban önállóan működő önkormányzati társaságokat, így a vízművet, a közlekedési vállalatot, a hőszolgáltatót, a televíziót, majd később a repülőteret, a lapkiadó céget és a Friss Rádiót. A holding keretein belül működik idegenforgalomban és iparipark-működtetésben érdekelt vállalat is. A társaság jegyzett tőkéje jelenleg 16,3 milliárd forint, és összesen 13 tagvállalata van.

A korábban anyóilag és gazdaságilag is önálló vállalkozások azonos menedzsment, közös stratégiai irányítás alatt működnek, mert a fideszes városvezetés szerint a tevékenység ezáltal költséghatékonyabb, gyorsabb és rugalmasabb. Csakhogy az integrációval sérül a nyilvánosság által garantált, a közgyűlés által pedig megvalósított ellenőrzési funkció, hiszen **a képviselőknek lényegében nincsen beleszólásuk a közcégek működésébe.** A közgyűlés nem dönthet stratégiai kérdésekben vagy személyi ügyekben, mert a holdingot a Kósa Lajoshoz hű igazgatótanács irányítja.

Az erőltetett hatalom- és vagyonkoncentráció negatívumait szemléletesen példázza **a helyi közösségi közlekedés teljes átszervezése 2009-ben.** Korábban az állami Hajdú Volán üzemeltette a Debrecenben közlekedő helyi buszokat, de Kósa Lajosék állították, hogy a város képes lesz hatékonyabban és nyereségesebben működtetni a helyi személyszállítást. Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) 2013 nyarán nyilvánosságra hozta a DKV Debreceni Közlekedési Zrt. (DKV Zrt.) ellenőrzéséről készült jelentését, és megállapította: a DKV minden évben veszteséges volt. A cég mérleg szerinti eredménye 2008-ban mínusz 247 millió forint, 2009-ben mínusz 394 millió Ft, 2010-ben mínusz 1,14 milliárd forint, míg 2011-ben mínusz 1,04 milliárd forint volt. A DKV eredményességét alapvetően befolyásolta, hogy 2009-től a közösségi közlekedés bevétele jelentősen elmaradt a tervezettől. A cég hitelállománya a 2008-as, valamivel több mint 1 milliárd forintról a duplájára, 2,07 milliárd forintra nőtt 2011-re.

A holding első vezetője Nyiri László volt, akinek a helyére később a már említett Sásdi András került. Sásdi András távozása után a már szintén említett Mészáros József vezette a holdingot, jelenleg pedig a cég első embere Litauszki Róbert vezérigazgató. Az igazgatóságban korábban helyet kapott Ősz György, a helyi Ford-autószalon tulajdonosa, valamint Kotosmann Zoltán helyi nagyvállalkozó, akikben az a közös, hogy **igazgatósági tisztsgükkkel összeférhetőnek tartották, hogy a saját cégeik a várossal üzleteljenek.** Egy időben ugyancsak a holding igazgatósági tagja volt az a Takács László, akinek a neve a botrányba fulladt szegedi kórházprivatizáció és a soproni radiológia-privatizáció kapcsán vált ismertté.

A kliensek megjutalmazása

A debreceni szocialisták évekkal ezelőtt hangot adtak annak a gyanújuknak, hogy a vagyonkezelő vezetői és több magánvállalkozás között „megengedhetetlen összefonódás” áll fenn. Az ellenzék aggályosnak találta a holdingnak különböző magáncégekkel kötött szerződéseit. A szocialisták sajtótájékoztatón nevesítették is a cégeket: sejtésük szerint a debreceni vagyonkezelő akkori vezetője, Sásdi András a Rábé-Porta Kft.-én keresztül közvetlen üzleti kapcsolatban állt annak a debreceni Nagymester Kft.-nek a tulajdonosával, aki a repülőtéri bontási-mentesítési munkák milliárdos szerződéseinek ellentételezéseként 65 éves bérleti jogot kapott a repülőtér környéki legértékesebb ingatlanokra. A debreceni önkormányzat tagadta a szocialisták állítását, bár azt elismerték: Sásdi az említett cégben valóban tulajdonostárs volt, de csak 3 hónapig, s egy olyan időszakban, amikor a cég gazdasági tevékenységet nem folytatott.

A Sásdi Andrással kapcsolatos legnagyobb üzleti botrány azonban egy debreceni belvárosi ingatlansor, a Pásti utca egyik felének a megszerzése volt. Az ingatlanokat az a Hatvan Ingatlanfejlesztő Kft. vette meg, amely kereszttulajdonosi kapcsolatban állt az Infra-Start Kft.-vel, s amelynek az 1990-es években az egyik tulajdonosa Sásdi András, valamint Kósa felesége, Porkoláb Gyöngyike volt. A Hatvan Ingatlanfejlesztőben 2003-ig

érdekelte volt a Flexum Holding is, amelynek tulajdonosa a már említett Takács László volt, a vagyongazdálkodási igazgatósági tagja.

A politikai élettől éveken ezelőtt visszavonult Sásdi András neve 2013-ban jelent meg ismét az országos sajtóban, mégpedig a trafikbotrányok kapcsán. Debrecenben ugyanis trafiküzemeltetési jogot nyert Sásdi végzős gimnazista lánya, aki csak a koncesszió megszerzése után rövid idővel tett érettségi vizsgát. Trafikjoghoz jutott Sásdi András felesége, Sásdiné Szűcs Judit is.

Az ellenzék számára **gyanúsak voltak a debreceni repülőtér történeti tulajdonosváltások is**. A fideszes közgyűlés döntésének értelmében ugyanis a légikikötőben egy 10 hektáros terület pályázat nélkül, 49,4 millió forintért került a Trans-Sped Logisztikai Kft. tulajdonába. Ez a cég az Orbán házaspárral szoros baráti kapcsolatot ápoló Kékessy Dezső volt párizsi nagykövete volt. A feltűnően alacsony vételár azért szűrt szemet, mert a cég egyik konkurensétől évi 24 millió forintot kért csak egy helyiség bérléséért az Airport Debrecen Kft.

A holding igazgatóságának más tagjairól is kiderült, hogy saját cégeik számára kötöttek kivételesen előnyös üzleteket a várossal. Közéjük tartozott Ósz György, akinek Ford-szalonjától a város és a holding cégei autóflottát vásároltak, és a szervizelési munkákat is Ósz cégénél végezték. Igazgatósági tagságának lejártakor Ósz György megbízását nem hosszabbították meg.

Ugyancsak botrányt kavart a városban, hogy több száz milliós tételben üzletelt/üzletel az önkormányzattal Kotosmann Zoltán, a Hélikar-üzletláncáról elhíresült milliárdos is. A cége éveken ezelőtt a Nagyerdő melletti Kartács utcában vett meg egy korábban óvodaként működő, önkormányzati tulajdonú ingatlant. A területet fölparcellázták, és építési telkeket alakítottak ki lakások céljára. Az ügylet jogszerű volt, csak hogy a tranzakció révén egy köztulajdonban álló ingatlan került jelentős haszonnal magánkézbe. Kotosmann Zoltánt mindez nem tántorította el: 2014 elején azt tervezte, hogy az Egyetem sugárúton megvásárolja a várostól egy korábban diákkotthonként funkcionáló ingatlant, elbontatja, és a helyére luxusapartmanokat építtet külföldi egyetemisták számára. Az ügylet már a közgyűlés elé került, de még nem született róla döntés. Az ellenzék szerint nem világos, hogy ha a régi diákkotthonban ilyen üzleti lehetőség rejtőzik, akkor ezt miért nem a tulajdonos, azaz a város valósítja meg.

Kotosmann Zoltán a Kósa Lajoshoz legközelebb álló vállalkozók egyike, akinek szakértelmében a polgármester olyannyira megbízik, hogy Kotosmann pár éve a súlyos veszteséggel küszködő Debreceni Közlekedési Vállalathoz került vezetőnek, holott a közlekedésirányítás nem tartozik a szakmai kompetenciái közé.

A látványberuházások ára

A Kósa-érában Debrecenben fölépült létesítmények közül mind méretével, mint a kivitelezés költségeivel kiemelkedik a már említett **Kölcsey Kongresszusi Központ**.

Az épület egyik szárnyában a MODEM-galéria, a másikban a négycsillagos Lycium Hotel kapott helyet. A mintegy 8 milliárd forintos létesítményt a debreceni KEVIÉP Kft. építette, amelynek tulajdonosa Miklóssy Ferenc, a Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Debrecen legtekintélyesebb építési vállalkozóinak egyike. Az ellenzék amiatt bírálta a beruházást, mert a debreceni önkormányzat lényegében magára vállalta a Lycium Hotel építésére hitelt fölvetett KEVIÉP Kft. üzleti kockázatát. A város ugyanis átvállalta a cégtől a szálloda működtetését, sőt garantálta, hogy a svájci frank esetleges gyengülése esetén megfizeti a KEVIÉP-nek az árfolyamkockázatból eredő veszteségét. A Lycium Hotel később a holding kezelése alá került.

A 2-es villamosvonal mintegy 20 milliárdos beruházása sok fiaskó és botrány után 2014-re fejeződött be. A Közbeszerzési Döntőbizottság 2010-ben kétmillió forintos bírságot és 900 ezer forint igazgatási szolgáltatási díjat szabott ki Debrecenre és a város közlekedési vállalatára, mert az új villamosok beszerzésére kiírt ajánlatukban megsértették a közbeszerzési törvényt. Nyertes ajánlattevőként a spanyol Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles S. A.-t (CAF) hirdették ki, de csak hatodjára sikerült végleges eredményt hirdetni.

A villamosberuházásra szánt 20 milliárd forint kisebbik részét – mintegy 7,5 milliárdot – az új villamospálya építésére fordították. A kivitelezésre kiírt pályázatot az ATK-Debrecen Konzorcium nyerte, amelynek három tagja a Demján Sándor üzletember érdekeltiségébe tartozó, budapesti Arcadom Zrt., az ugyancsak fővárosi Tóth T. D. Kft., valamint a már említett KEVIÉP Kft. volt. A három konzorciumi tag összesen mintegy hetven alvállalkozó céget foglalkoztatott a projekt lebonyolítása során, de a munkálatok több mint egy évre leálltak, mert a fővállalkozók több száz millió forintos tartozást halmoztak föl az alvállalkozókkal szemben. Később az Arcadomot kiszorították a projekt vezetéséből, így a beruházás vezetését a KEVIÉP Kft. vette át.

A KEVIÉP Kft. részt vett abban az összesen mintegy 22 milliárd forintos, az Európai Unió ISPA-programja által finanszírozott szennyvízberuházásban is, amelynek gesztora Debrecen önkormányzata volt. 2011-ben egy uniós vizsgálat megállapította, hogy az ISPA-beruházás során súlyos szabálytalanságok történtek, s olyan fejlesztéseket is megvalósítottak, amelyeket az uniós pénzből nem lehetett volna kifizetni. (A szabálytalanságokat nem a KEVIÉP követte el, a kifogásolt projektek nem érintették a cég által végzett kivitelezéseket.) Büntetésből Debrecen önkormányzatának, gesztorként, 500 millió forintot kellett 2012-ben visszafizetnie a pályázati kasszába.

A belvárosban 2008-ban adták át a **Debrecen Fórum bevásárlóközpontot**, amelyet a már említett Tutor Lóránt építési vállalkozó érdekeltiségébe tartozó Dexium Kft. épített. A létesítményben 40 ezer négyzetméteres alapterületet hoztak létre az üzleteknek, és mintegy 10 ezer négyzetméter jutott a bevásárlóközpont épületegyüttesén belül található Latinovits Színháznak. Ezért a színházért a debreceni önkormányzat bruttó 4 milliárd forint közpénzt fizetett, s bár a létesítmény átadását 2008-ra ígérték, az épület még mindig üresen és kihasználatlanul áll. A havi fenntartási költsége az őrzésével együtt eléri a félmillió forintot, amelyet szintén a városi kasszából finanszíroznak. 2010 előtt

a fideszes városvezetés a baloldali kormányzatot okolta, mondván, a fideszes Debrecen politikai okok miatt nem kaphat állami támogatást az új színház befejezésére. Ám a beruházást a 2010 óta kormányzó Fidesz–KDNP regnálása alatt sem sikerült befejezni forráshiány miatt.

Debrecen a feszített tempóban épülő nagyberuházások miatt jelentős mértékben eladósodott. **Az önkormányzat hitelállománya 2012-ben rekordot döntött:** az árfolyammozgások következtében elérte a 29,5 milliárd forintot, miközben a 2012-es városi költségvetés főösszege 45,6 milliárd forint volt. 2011-2012-re komoly adóssággal nézett szembe a Debreceni Vagyonkezelő Zrt. is, amelynek teljes adósság- és kezességvállalási állománya meghaladta a 22 milliárd forintot.

A második Orbán-kormány azonban Debrecen segítségére sietett: 2013-ban az állam első körben átvállalt a várostól 18,1 milliárd forint adósságot, 2014-ben pedig további 9,7 milliárdos terhet vett le az önkormányzat válláról.

A megvásárolt város

A helyi oligarchák

Ha az első két fejezetben található személy- és cégneveket átnézzük, kiderül: **Debrecenben vannak olyan vezető tisztségek, amelyeket csak bizonyos személyek tölthetnek be, s vannak olyan beruházások, amelyeket csak bizonyos vállalkozások nyerhetnek el.** E személyek és vállalkozások kiválasztásában a Kósa Lajoshoz és köreihez való lojalitás az elsődleges szempont. Vannak olyan közbeszerzések, amelyeken egyes helyi vállalkozások el sem indulnak, mert élnek a gyanúval, hogy a nyertes kiválasztása már megtörtént a polgármester irodájában. Vannak olyan állások, amelyeket a nem Fidesz-szimpatizánsok már meg sem pályáznak, mert az eredmény garantált. Még akkor is, ha nem vezetői beosztásról, hanem például egy egyszerű pedagógusi munkaköréről van szó.

Az oligarchák részéről a lojalitás kinyilvánítása nem pusztán zárt körben, hanem a nyilvánosság előtt történik. Országszerte elhíresült Boros József helyi milliárdos esete, aki az új szállodájába egy nagyméretű olajfestményt rendelt, amely többek között Kósa Lajost, valamint a város több meghatározó fideszes politikusát és vállalkozóját ábrázolja lovon és huszáregyenruhában. Ugyancsak gesztusértékű volt Boros József egyik sajtónyilatkozata, amelyet az Arany Bika Szálló megvásárlásakor tett, s amelynek lényege az volt, hogy a patinás Bikát illetően együtt szeretne működni Kósa Lajossal és a városvezetéssel.

Debrecen egyik legismertebb nagyvállalkozója a szerencsejáték-üzletből meggazdagodott Szima Gábor, a helyi futballcsapat, a DVSC, becenevén a Loki tulajdonosa. **Kósa Lajos politikai marketingjében meghatározó jelentőségű a futballcsapat és a futball szeretete,** nem véletlen, hogy a polgármester minden kínálózó lehetőséget megragad,

hogy a kamerák és fényképezőgépek előtt együtt szerepeljen a városszerte kedvelt csapattal. Szima Gábor előzékeny segítséget nyújt Kósa Lajosnak abban, hogy a politikus a lehető legtöbb alkalommal megfürödjön a Loki népszerűségében. 2012-ben, amikor a Loki ismét bajnok lett, és a debreceni főtéren összegyűlt tömeg kifütyülte Kósa Lajost az addig hiába ígérgetett stadion miatt, Szima Gábor a mikrofonhoz lépett és megvédte a polgármestert, mondván: „ez az ember nagyon sokat tett a debreceni labdarúgásért”. Nem tudni, hogy a kulisszák mögött Kósa Lajosnak volt-e szerepe benne, de beszédes tény, hogy a kaszinókoncesszió jogát 2014-ben mindössze ketten kapták meg az országban: Andy Vajna és Szima Gábor érdekeltségei.

Debrecenben a **Kósa-éra alatt szoros kapcsolati háló alakult ki az önkormányzat vezetése, az önkormányzati cégek és a Kósa Lajoshoz lojális magánvállalkozások között**, ami lehetővé tette egyes társaságok fölemelkedését, míg más vállalkozók ellehetetlenülését. Nyugat-európai mércével mérve az önkormányzat, a holding és a helyi oligarchák közötti összefonódás a korrupció melegágyának tekinthető, hiszen nem teremt normális, tiszta, átlátható piaci viszonyokat, ha a gazdasági élet szereplőinek az a gyanúja támad: a közpénzből megvalósított beruházások kivitelezőinek kiválasztása politikai és baráti alapon zajlik.

Erősíti ezt a gyanút, hogy Kósa Lajos nem csinál titkot abból, hogy mindenben rajta tartja a szemét, ami az általa irányított városban történik. Helyi vállalkozók elmondása alapján a polgármester részt vett a 2001-ben felújított és átalakított főtér díszköveinek kiválasztásában, sőt beleszólt abba is, hogy milyen színű és anyagú nézőtéri üléseket építsenek be az új versenyszodába. A Kölcsey Központ átadásán fültnanúi lehettünk annak, hogy az étteremben Kósa egy apróbb illetékesi hibára hívta föl az illetékesek figyelmét. Emlékezetes volt az is, hogy megakadályozta Batthyány Lajos mártír miniszterelnök emléktáblájának felavatását a Kossuth utca és a Batthyány utca sarkán. Az emléktáblát helyi liberálisok akarták felállítani ezzel a szöveggel: „A liberális miniszterelnök emlékére”. Ám Kósa Lajos közölte, hogy neki tekintettel kell lennie azokra a jobboldalakra, akik nehezményeznék a liberális szó aktuálpolitikai vonatkozásait, így az önkormányzat nem járult hozzá a kezdeményezéshez.

Jutalmazás és büntetés

Kósa Lajos omnipotens imázsának egyik legfontosabb eleme, hogy a hozzá hű klienseket a szolgálataikért akkor is megjutalmazza, ha esetleg hibát követtek el, míg az „ellen-séggel” akkor is könyörtelenül leszámol, ha mindössze annyi írható a számlájukra, hogy nem lojálisak. A mindenható imázs másik összetevője, hogy Kósa Lajos látszólag érintetlen, személye a hatóságok részéről nem csupán a képviselői mentelmi joga miatt „szent és sérthetetlen”, hanem országos befolyása miatt is.

Jó példa a Kósa Lajos által kegyúrként adományozott jutalomra a fideszes Mező Ferenc és Virág László esete. Mező Ferenc fideszes önkormányzati képviselőnek, egye-

temi októnak azért kellett távoznia a Debreceni Egyetemről és azért kellett lemondania képviselői mandátumáról, mert kiderült, hogy pénzért más tette le helyette a német nyelvvizsgát. De Kósa Lajos mentőövet dobott neki: a morálisan megbukott Mezőt a debreceni városháza politikai tanácsadóként alkalmazta, tehát a fizetését közpénzből fizették. Jelenleg Mező Ferenc komolyabb beosztást tölt be, az Észak-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség vezetője. Hasonlóan példaértékű Virág Lászlónak, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés volt fideszes alelnökének az esete. Virág hűtlen kezelés miatt felfüggesztett börtönbüntetést kapott, ennek ellenére később mégis kinevezték az Airport Debrecen Kft. élére, jelenleg pedig a 49 százalékban önkormányzati tulajdonú A.K.S.D. Kft. egyik vezető beosztású dolgozója.

Debrecenben évek óta a legkülönbözőbb történetek keringenek arról, hogy **a polgármester bosszúálló keze messzire elér.** Hitelt érdemlő források szerint a fideszes városvezetés rá akarta venni a református püspökséget, hogy az egyház által működtetett rádió éléről távolítsa el a már említett Tóth Károlyt, mert politikailag megbízhatatlan a Fidesz számára. Hasonló vesszőfutásban volt része Porcsin Zsolt újságírónak, a *Hajdú-bihari Napló* című megyei napilap volt főszerkesztőjének, az ellenzéki *vagy.hu* online újság vezetőjének. Amikor megpályázta az *Egyetemi Élet* című lap főszerkesztői posztját, az egyetemről diszkréten értesítették: bár a pályázata megfelelő, a városháza nem látná szívesen az újság élén.

Debrecenben az efféle jutalmazásról és büntetésről szóló történetek érzékelhetően hatással vannak a város mindennapi életére, a különböző cégvezetők gondolkodására, a munkatársak kiválasztására, a politikai szempontok mérlegelésére.

A Kósa Lajos polgármestersége alatt bekövetkezett hatalom- és vagyonkoncentráció nem teljesedhetett volna ki, ha a bűnüldöző szervek és az igazságszolgáltatás kevésbé lett volna lojális a városvezetéssel. Ám **mind a helyi rendőrség, mind a helyi ügyészség vezetői között voltak/vannak, akik tiszteletben tartják a polgármester legszűkebb köreit.** Kósa hálájára ők is számíthatnak. Hajdú-Bihar megye egykori rendőr-főkapitányának, Sutka Sándornak a 2000-es években lett volna lehetősége eljárásokat indítania gyanús cégügyletekben. De Sutka Sándor ma már nem rendőr, hanem vagyonvédelmi céget működtet, és sorra kapja a jól fizető megbízásokat a várostól és a holdingtól. A teljesség igénye nélkül kiemelt ügyfelei közé tartoznak: Debrecen polgármesteri hivatala, a Hajdú-Bihar megyei önkormányzat székháza, a Kenézy Kórház Kft., a Kölcsény Konferencia Központ, a MODEM, a KEVIÉP Kft., a Debrecen Fórum, a Debreceni Közlekedési Zrt., az Airport Debrecen, a Debrecen Televízió, valamint a Debreceni Fellebbviteli Főügyészség és a Debreceni Ítéltábla.

